

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

XXVII – XXIX
(1984-1986)

Nyíregyháza, 1990.

R

A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
Évkönyve

Jahrbuch
des Jósa András Museums
von Nyíregyháza

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

XXVII – XXIX
(1984-1986)

Nyíregyháza, 1990.

Főszerkesztő
Németh Péter

Szerkesztő
Istvánovits Eszter

A tanulmányokat lektorálta

Bodó Sándor
Dám László
Gyenis Gyula
H.Vaday Andrea
Kotics József
Kretzoi Miklós
Margócsy József
Nemeskéri János
Szikossy Ferenc
Szilágyi Katalin
Takács Béla
Vörös Károly

12.08h

ISSN 0547-0196

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB. támogatásával
kiadja a nyíregyházi Jósza András Múzeum
Felelős kiadó: Németh Péter múzeumigazgató

Készült 500 példányban, 66 (A/5) ív terjedelemben
B/5 formátumban a Grafik nyomdában
Felelős vezető: Molnár Béla
Szedte: Gprint IRODA Nyíregyháza

Tartalomjegyzék

Korek József Búcsú Csiszár Árpádtól (1912-1989).....	7
Rómer Flóris (1815-1889).....	11
ISTVÁNOVITS ESZTER – KURUCZ KATALIN Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében 1987/88-ban.....	13
ISTVÁNOVITS ESZTER A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei – 2 - 3. századi sírok Tiszavasváriból.....	83
Eszter Istvánovits The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region – 2nd – 3rd century burials in Tiszavasvári.....	108
SZATHMÁRY LÁSZLÓ A tiszavasvári emberi csontvázleletek vizsgálatának előzetes eredményei.....	135
László Szathmáry Previous results of examination of human skeleton finds from Tiszavasvári.....	149
NEMESKÉRI JÁNOS – SZATHMÁRY LÁSZLÓ A Tiszadob-ókenézi mesterségesen torzított koponya embertani vizsgálata.....	151
János Nemeskéri – László Szathmáry An artificially deformed skull from Tiszadob-Ókenéz.....	163
VÖRÖS ISTVÁN Szabolcs ispánsági székhely Árpád-kori állatcsontleletei.....	165
István Vörös Árpád Age animal bone finds from the comitat centre Szabolcs.....	188
MURAKÖZI ÁGOTA Adalékok a 17. századi harangok kérdéséhez a Felső-Tisza-vidéken.....	189
Ágota Muraközi Neuere Angaben zur Frage der Glocken des 17. Jhs. auf das Obertheissgebiet.....	199

PÁLL ISTVÁN Szárazmalmok Északkelet-Magyarországon a 18-19. században	201
István Páll Trockenmühlen (Zugmühlen) im Nordostungarn in dem 18. Jh. und in dem 19. Jh.	220
SZABÓ SAROLTA Céhes emlékek a Jósa András Múzeumban	221
Sarolta Szabó Zunftandenken in dem Museum Jósa András	258
CSISZÁR ÁRPÁD Szatmár-beregi kismesterségek	261
Árpád Csiszár Handwerker im Bezirk Szatmár-Bereg	281
FELHŐSNÉ CSISZÁR SAROLTA Adalékok a beregi elemi népiskolák 19. század eleji történetéhez	283
Sarolta Csiszár Volksgrundschulen im Komitat Bereg am Anfang des 19. Jhs.	295
RICZU ZOLTÁN Zsidó építészeti emlékek Nyíregyházán	297
Zoltán Riczu Jüdische Baudenkmäler in der Stadt Nyíregyháza	324
BENE JÁNOS Az őszirózsás forradalom emlékanyaga a Jósa András Múzeumban	327
János Bene Gedenkgegenstände der „Herbstroserevolution“ Ungarns im Museum „Jósa András“ in Nyíregyháza	338
SZATHMÁRY LÁSZLÓ – SZILÁGYI KATALIN – TÓTH ILONA Kvantitatív dermatoglyphiai jellegek vizsgálata egy túrrieci családszövevényben	339
László Szathmáry – Katalin Szilágyi – Ilona Tóth Factor analysis of finger ridge counts in a familiar population fragment (Túrriecse, NE-Hungary)	357
Kajati Eleonóra – Mészáros Ágnes A Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága tudományos munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1984-1986-ban	359

Jegyzetek

Búcsú Csiszár Árpádtól (1912-1989)

KOREK JÓZSEF

Kétszeres fájdalom szorította el szívemet, mikor ma délután feleségem behozta a napi postámmal Csiszár Árpád gyászjelentését. Először, mert megígérttem, hogy meglátogatom, hogy megköszönjem munkáját, halljam halk szavát, s megszorítsam azt a szorgos kezet, amely oly értékes múzeumi anyagot hordott össze. Elbúcsúzzam egy kivételes egyéniségtől, baráttól. Egy év óta tartó trombózis-sorozatom gátolt meg ebben a szándékomban, s ez az oka másik fájdalmamnak is, hogy nem kísérhettem el az örök útra, nem búcsúzhattam el tőle a magyar múzeumügy és a magam képviselőjeként. Így néhány gondolat suhan át agyamon, amelyből ki kell válogatnom azt a néhányat, amit egy rövid búcsúbeszédben elmondandónak vélek.

Csiszár Árpád a múzeualapítók között is kivételes egyéniség volt. Legjobban talán Szalay Gyulához hasonlítható, akit még ismertem és aki gimnáziumi tanárként 1902-ben alapította meg a semmiből a kiskunfélegyházi városi múzeumot kiváló

néprajzi, érem- és várostörténeti, valamint kis régészeti gyűjteményt hagyva maga után, amikor 1936-ban meghalt.

Sok hasonló vonást vélek felfedezni Sötér Ágostonnal, aki egy kis városban, a Moson megyei Múzeumegylet titkáráként hozta létre a múzeumot Mosonmagyaróvárott, kiharcolva a neoklasszicista múzeumépület felépítését, amit már az avatásra (1914) teljesen megtöltött értékes anyaggal.

Módomban volt megismerni Csiszár Árpádot. Heteken át ültünk az árokparton ásatás közben, bicikliztünk együtt a lelőhelyek felkutatásáért, de főképp a gergelyiugornyai paplak előszobájában volt mód a beszélgetésre, amikor már a kisebb gyermekek lefeküdtek, s a nagytiszteletű asszony is nyugovóra tért. Mi fojtó cigarettafüstben, a késő éjszakába nyúló eszmecsereikkel gazdagítottuk egymást, így ismerve meg egy küzedelmes, nehéz, de megelégedett életet.

A teológia mellett Roska Márton régészeti óráit hallgatta, innen eredt régészeti érdeklődése. A néprajzi beállítottságot hazulról hozta magával, annak igényét azonban, hogy a táj kulturális értékeit egy fehér folton összegyűjtse, a beregi föld szeretete sugallta. Nehéz élete volt, hisz a keresztért a második világháború előtt már bűnhődött, mert a felekezeti viszonyt illetően más volt a felfogása, mint a hivatalos kurzusnak, legyen az Balthazar vagy Ravasz. Magyarságtudata vitte vissza Erdélybe, hogy a szolgáltató egyházból példát mutasson és hitoktató feleségével együtt hitet öntsön a jövőbe a sokat szenvedett nép további életben maradásáért.

Aztán jött a menekülés. Erdélyből vissza Szamostatárfalvára, az apai parókiára; immár gyermekekkel – fizetés nélkül – meghúzódni. Itt érte a földosztás: itt lett a Járási Földosztó Bizottság titkára. Nem fájt neki a püspöki, esperesi birtokok felosztása a zselléreknek, nincsteleneknek, mert azoknak a föld ősi jusson járt. Munkájáért hála az újabb büntetés, mert elterjedt róla a rémhír, hogy hideget és meleget fúj a szája, és a meleg miatt – a földbirtokosok visszatérése – néhány Ufoshos visszaadta a földet. Innen az út a mérkvállaji segédlelkészség vezetett – 36 évesen még nem sikerült önálló parókiához jutnia, a sorban mindig álltak előtte.

Végre 1950-ben megkapta a 600 lelkes Tákos önálló parókiáját. Végigszenvedte itt az első TSZ-szervezést. Sajnálta az előtte szívét-lelkét feltárázó tákosi népet, de tudta, a felső hatalom elhatározása elől kitérni nem lehet. Vigasztalta, bátorította, hogy megmaradjon a nép jó reménysége és hite. Itt fedezte fel a beregi népet, a csodálatos népművészetet, az akkor még ismeretlen tákosi templomot, amelynek festett kazettás mennyezetét egy télen át rajzolta, hogy megmentse az utókornak.

Igazi megnyugvásra Gergelyiugornyan került sor; itt kezdte el a táj értékeinek összegyűjtését, felkutatását. Mint lelkész könnyen szót értett a falusi néppel, és így a keresztiszemes beregi mintás törülközők, párnavégek és kézimunkák egyre gyűltek és kerültek le a vásárosnaményi gimnázium pincéjének két helyiségébe, amelyet kikunyerált a tanácstól. Biciklire került a rokka, a nyüst, a borda, a köpülő és a cserép, de szeme mindig a legjobbat látta meg. A gyűjtés nem mindig ment könnyen, de nemigen volt hiábavaló kísérlete még olyan esetekben sem, amikor a presbitérium hatáskörébe tartozó tárgyról volt szó, gondolok itt az úrasztalterítő-gyűjteményre, amely vidéken egyedülálló és a 17. századtól a 20. századig terjed.

Ha fogat kellett a nagyobb tárgyak beszállításához – bútor, öntöttvas kályha – mindig biciklivel kísérte a fuvarost, hogy az anyag biztos helyre jusson. A tárgyak

mellett a szellemi népi anyagot is gyűjtötte, elsősorban a halál, a temetés, a születés misztériumait, hisz e téren olyan ismeretek birtokába jutott, amely más néprajzi múzeológusnak nem adatott meg. Sokat gyűjtött, keveset publikált, de ami megjelent, az kitűnő. Hiszem, hogy Sára lánya befejezi az életmű e részét is, amelyet nehéz látása, majd vaksága miatt már évekkal ezelőtt kénytelen volt részben abbahagyni.

A nyíregyházi múzeum messze esett Naménytől, még Jósa Andrásnak sem sikerült hatóságát idáig kiterjesztenie, csupán Sőregi János vállalkozott egy szamosi vizi „expedícióra”, hogy a fehér foltra egy-két régészeti lelőhelyet berajzoljon. Csiszár Árpádot izgatta a Tiszahát, Bereg múltja, a tarpai paleolit teleptől az ecsedi lópvárig. A 20-25 ezer év között megfert a kisvarsányi neolitikus telep, a sonkádi szamosi kerámia, Zajta, de az Árpád-kori falvak nyoma is Kisvarsányon és Tákoson. Abban is hasonlított Sőtérhez, hogy ő maga csak felfedezte a lelőhelyet, azután megkereste azokat a szakembereket, akik a feltárást elvégezték úgy, hogy a szervezés és cipekedés kemény munkája mindig az övé maradt. Mekkora volt az öröme, mikor Ákos fia egy teológus kollégájával kiásta a hunkori kutat, benne a két korszóval, amelynek füle szakadt. Ő maga magyarázta meg nekem, hogy másszak le a keskeny kútba, nézzem meg az alját, fával van az bélelve, mert ez itt a népszokás és biztos, hogy 1500 évvel korábban is így készítette el a kutat a kútásó. Ha megcsillan a napfényben az obszidián, leszállt a kerékpárról, térdig dagasztotta a sarat a szántásban, s egy tárggyal, egy lelőhellyel lett több, lassan szinte minden korszakból eltűnt a fehér folt. Begyűjtötte Babus Jolán páskomi rézkori edényeit, sokakat beoltott a régészet szeretetével, közöttük a tarpai dr. Bakó állatorvost, aki igazi régészbaráttá lett és emlékének máig is adósa a magyar régészettudomány.

Nem öncél volt nála a gyűjtés, hanem kultúrmisszió, az igazi falukutatók tárgyiasult tudatos képviselője volt, hogy neveljen és tanítson. Mikor már megtelt a pince, megindult a világosság felé. Mint jó közösségi, nyílt ember, megtalálta a kapcsolatot a helyi vezetéssel, s az alkalmi kiállítások sora meghozta a múzeum számára a hön óhajtott épületet, a járási pártbizottság volt épületét. Bereg nemcsak a szakemberek, de a helyiek, megyeiek, sőt ország és világ számára is nyitott könyv lett a csodálatos dolgokkal, köztük is a kiemelkedő fehér gyászszoba berendezésével.

Nagyon szerette Bereget, de nem volt irigy. A Magyar Nemzeti Múzeum tőle kapta a századvégi iskola szemléltető képanyagát, az „úr, ír” betűmintákat, a Józan Péter és Rézeges Pál figyelmeztetőt csakúgy, mint a Székely Bertalan lenyomatokat történelmi eseményeinkről.

Nem volt féltékeny, más néprajzosnak is helyet adott, bár kevesen mentek a tájra, mert tudták, hogy csak böngészni lehet utána, és inkább a filmesek, tévések szálltak rá, használták ki tudását, készségét anélkül, hogy a legcsekélyebb ellenszolgáltatást kapta volna érte. Nem rozsdatemető volt a pincében, rendezett és megtisztított anyag, amelyet Margit keze síkált, dörzsölt fényesre, jobban vigyázva a múzeumra, mint saját himi-humijára. Jó volt a kapcsolata Csallány Dezső igazgatóval, aki a szűkös anyagiakat kiosztotta, ez az éhhaláltól megmentette a múzeumot, de életet Csiszár Árpád maga lehelte belé. Több volt a pénz Németh Péter vezetése alatt, de a pénzügyi omnipotenciával hadilábon állt Árpád bátyám és inkább maga próbálta megszerezni a minimális anyagiakat, amin ma csak mosolyogni tudunk.

Nemcsak múzeumalapító, de ember volt, kivételes ember. Hat gyermek mellett a havi 600 Ft államsegélyből a szilváskenyérré sem futotta, de nem zúgolódt,

hogy a lelkészek nyugdíjalapját kétezer forintban fizette az egyház, amikor a püspök úr húszezer forintra „volt biztosítva”. Türelme végtelen, sohasem ingerelte a hébe-hóba felbukkanó hivatalos ateista hullám, mert tudta, hogyha valaki szükségét érzi a keresztnek, megkeresi. Élénken él bennem az a nyári nap, amikor a párttitkár kocsija lefordult a töltésről, és az édesapja szörnyethalt. Másnap szürkületkor feleségemmel bejöttünk az ugornyai paplakba. Mi abbahagytuk a vacsorát, kimentünk levegőzni, az ebédlőben megtörtént az egyházi esküvő, mert kívánták a kereszt kegyelmét.

Most, hogy elment, én is felmentve érzem magamat e titok alól.

Vendégszerető volt, nem lehetett a naményi szállóban lakni, az étteremben vacsorázni, a vendégház a Csiszár-ház volt. Életemben itt kóstoltam először szatmári töltött káposztát; soha annyi galamblevest nem ettem, mint ott; s összesen nem szedtem annyit epret a fáról, mint az ő kertjükben. Az életet a valóságon keresztül nézte. A kisebbik fiú volt a harangozó, mert ezzel is járt egy darabka föld és az egyéb szolgálat is hozott valamit. Mikor azt kérdeztem tőle, hogy mi lesz a jövő lelkészutánpótlásával – hisz 1961-ben a debreceni ref. teológia I-IV. évfolyamán összesen 22-en voltak –, azt mondta: „István tíz falunak rendelt egy templomot, most meg tíz falunak jut egy lelkész, de egy Trabanttal bejárja, megkeresztel, eltemet mindenkit, s nem marad ige nélkül a gyülekezet, ha igénylik”. Soha nem hallottam tőle, hogy másnak a cseresznyéje pirosabb, mint az övé, és ha a nagytiszteletű asszony az égető gondokat szóba hozta, fanyarkásan mosolyogva, a cigarettát szájában tartva, csak annyit mondott, hogy holnap megoldjuk. De másnap menni kellett Csarodára, és a megoldás maradt a feleség dolga. A nagyobb gyerekek kollégiumban voltak, de ha néha hazakerültek a hétvégeken, úgy éreztem, hogy Arany János családi köre ül együtt, de lelkész környezetben.

Kedves Árpád! Fájdalom, hogy elmentél, s nem lesz még egy Csiszár Árpád a magyar múzeumok történetében. Veled kihalt az a „mindenes” aki méh módjára összegyűjtötte a legillatosabb virágpor nektárját; érdekelt a régészet, a néprajz, a kultúrtörténet, de a munkásmozgalom múltja és jelene is. Nem lesz, aki a földből a napfényre viszi az anyagot az épületben és a fejekben és mindezt a közösségért, elhanyagolva a magad egészségét, egyéni érvényesüléset. Én tudom, mi volt Benned, mit vittél a sírba. Sokkal több volt a tudásod, mint amit mutattál, mert befelé éltél, nagyon megrágtad a szavakat, amit leírtál, lejegyeztél. Ismerted a múltat és a márt, hisz könyvtárad azt mutatja, hogy együtt éltél a korrall, és nem lehet meg az ember, aki alkotni akar, a hivatalos ideológiai ismeret nélkül, mert akkor nem tudja megvalósítani a szolgáló egyházat és azt a kultúrmissziót, amit önként vállaltál fel és becsülettel teljesítettél.

Az Országos Múzeumi Tanács nevében köszönjük a munkát, az áldozatot, a példamutatást. Nehéz, de gazdag életed örök; és hiszem, hogy nem Sötér vagy Szalay igazgatók utáni állóvíz következik a Beregi Múzeumra, hanem lányod olyan utóddá válik, akiben együtt van az anyai gondoskodás és az apai szorgalom, tehetség, tudás, bölcsesség.

Nyugodj békében!

1989. II. 25.

Korek József

Rómer Flóris (1815-1889)

1989-ben a legtöbb Magyarországon megjelenő régészeti és művészettörténeti kiadvány megemlékezve hajt fejet a magyar régiségtudomány egyik alapítója és kiváló művelője – Rómer Flóris – emléke előtt, aki most száz éve hunyt el. Aligha van olyan megyénk, amelyre ne terjedt volna ki a sokoldalú kutató tevékenysége. Szabolcs is azok közé a területek közé tartozik, ahol Rómer Flóris neye fémjelzi a régészeti kutatás megindulását.

A Vármegyei Múzeum alapítója – Jósa András – Rómer Flóris mellett kezdte meg az ásásokat Szabolcs megyében. 1868-ban Geszteréden tártak fel együtt római kori barbár sírokat. Gyümölcsöző munkakapcsolatuk nem szakadt meg: 1870-ben újabb ásásra került sor. Ezúttal Kisvárdra és Ajak között kerültek elő az ő révükön az első tudományosan feltárt rézkori sírok hazánk területén. Rómer Flóris mintaszerű ásási módszere, kitűnő megfigyelő képessége messze meghaladta a kor színvonalát.

A vidékünkkel is kapcsolatban álló nagynevű tudós emléke előtt egy, a Jósa András Múzeum képzőművészeti gyűjteményében őrzött emlékérem bemutatásával tisztelgünk.

A kör alakú érmet 1966-ban vásárolta a múzeum. (Leltári száma: 66.9.1., jelzve nincs, öntött bronz, átmérője: 85 mm.) Az „A” oldalon a tudós balra néző képmása látható profilból, körben nyomtatott nagybetűs körirat: RÓMER FLÓRIS SZÜLETÉSÉNEK 150-IK ÉVFORDULÓJÁRA 1965. Rómer Flóris ábrázolása karakteres: a magas, boltozatos homlokkal, széles koponyával, kissé előreugró állal, keskeny ajakkal érzékeny intellektust és konok határozottságot árul el. A művész a síkból erősen kiugratta a fej figuráját – domborműszerűen alakítva a felületet. Ábrázolása sommázó, csak a legszükségesebb részleteket alakítja ki, hogy a szemlélő figyelmét semmi ne vonja el a fürkésző tekintettől. A hátlapon klasszikus redőkbe burkolt férfi figura látható a régészetre utaló jelképekkel. Jobb lábával egy földkupacba mélyedő ásóra támaszkodik. Bal kezében kétfülű edény – a földből kiemelt lelet – látható. A mozdulat könnyednek, természetesnek hat, a művész biztos kézzel egyensúlyozta ki a függőleges és vízszintes tömegeket, jó ritmust adva a felületnek. Körben itt is szöveg: NEHÉZ NEMZETI BÁLVÁNYOKTÓL MEGVÁLNI. DE MAGIS AMICA VERITAS. Harmónia és emelkedettség sugárzik az érzékletes szimbolikával kialakított kompozícióból.

Az érem Reményi József (1887-1977) munkája, aki 20. századi éremművészetünkben a klasszicizmus szellemiségét hordozó, jól mintázott érmeivel maradandó értéket képvisel. A Jósa András Múzeum emlékérmé is, mely Rómer Flóris tiszteltére készült, méltó a nagy kutató emlékéhez.

Reményi József: Rómer Flóris emlékérem

Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében 1987/88-ban

ISTVÁNOVITS ESZTER – KURUCZ KATALIN

1986-ban adódott lehetőség arra a Jósa András Múzeumban, hogy rövidebb-hosszabb szünet után ismét nyilvánosságra hozhassuk a Szabolcs-Szatmár megye területén szórványként előkerülő leleteket, ismertessük az újabb ásatásokat (ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY 1986.). Az 1981-1983 közötti időszakra vonatkozó közlést 1988-ban követhette egy újabb publikáció, mely az 1984. és 1986. közötti időszakot tekintette át (ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988.). Többen hangot adtak véleményüknek, hogy e nehezen hozzáférhető kiadványok helyett a megindított sorozatot a Jósa András Múzeum Évkönyvében tegyük közzé. 1987-1988. évben az alábbi lelőhelyekről került régészeti anyag a Jósa András Múzeumba:

1. APAGY, Béke utca

Vízvezeték ásásakor római kori településre utaló cserepek kerültek elő (JAM. 88.109.1-3.).

1. Fekete, sötét, kézzel formált fedő fogója (I. tábla 8.).
2. Sárgástéglaszínű, korongolt hombár sávosan simított pereme (II. tábla 1.).
3. Sötét, szemcsés, kézzel formált edény aljtöredéke (I. tábla 6.).

2. BOTPALÁD, Klastromdomb

A Botpalád-Túricse-Kishódos által határolt háromszög mértani középpontjában helyezkedik el a lelőhely.¹ Az Öreg Túrtól délre szabályos kerek domb tetején terepbejárásakor nagy mennyiségű Árpád-kori cserépanyagra és mázas téglatöredékre akadunk. A leletek templomos helyre mutatnak. Ugyanitt gyér – római kori telepre utaló – anyagot gyűjtöttünk. (JAM. 87.182.1-25.)² Ez utóbbiak a következők:

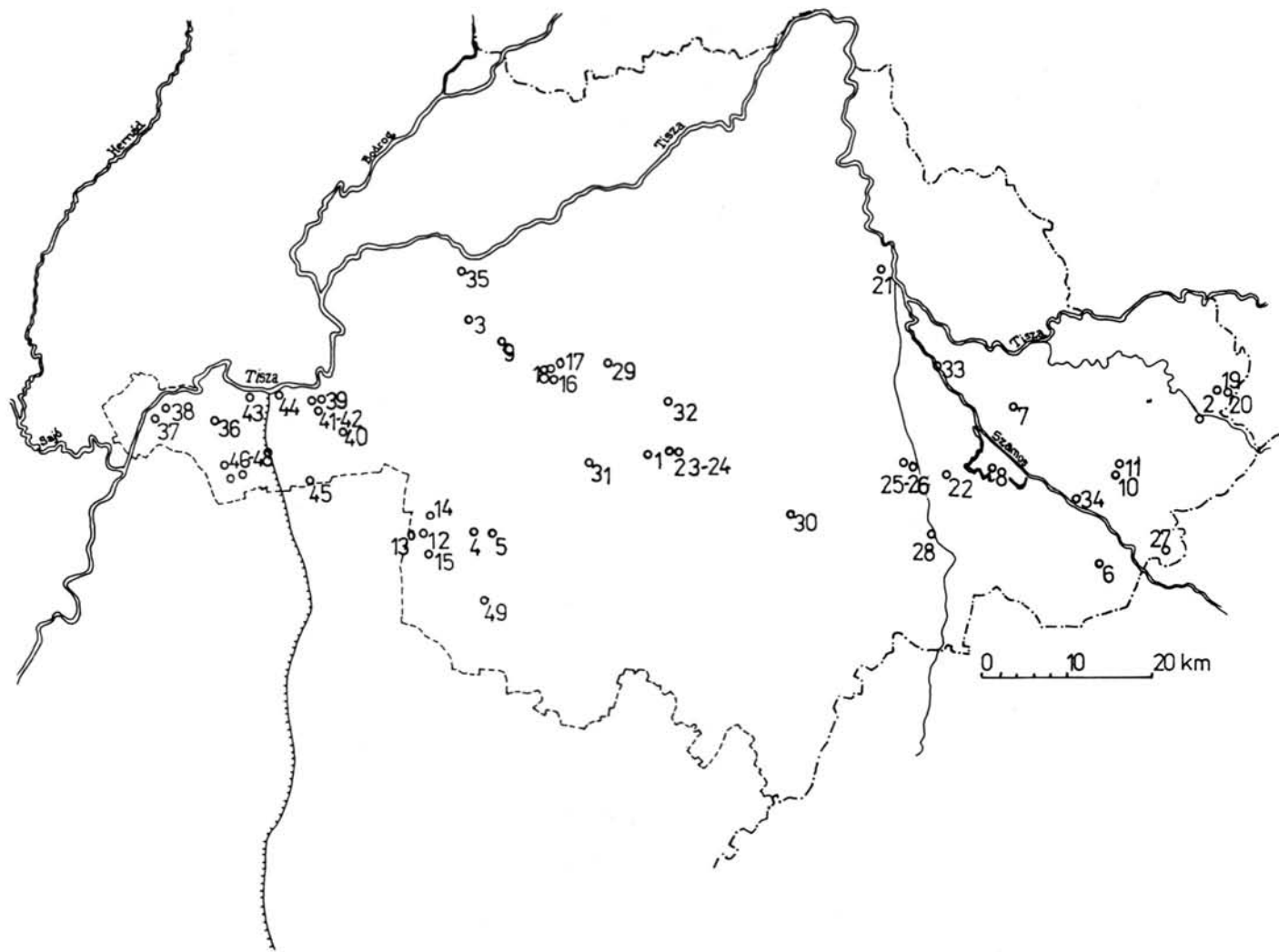
1. Középsötét, korongolt hombárperem karcolt hullámköteggel (III. tábla 1.).
2. Sötétsötét, fényes fekete szemcsékkel (grafittal) soványított anyagú edény pereme (III. tábla 2.). Kora kérdéses.

Árpád – illetve középkori anyag a következő:

3. Barna, sötét-fekete foltos, szemcsés, kavicsos, korongolt fazék pereme (III. tábla 3.).
4. Szürkésbarna, szemcsés, kavicsos, korongolt fazék pereme (III. tábla 4.).

¹ A közeljövőben megjelenő – a volt fehérgyarmati járás területén előkerült régészeti leleteket tárgyaló – tanulmányunkban (ISTVÁNOVITS-KURUCZ-LŐRINCZY 1988.) nem szerepel a lelőhely, mivel a volt csengeri járás területére esik.

² JAM Adattár 89. 7.

5. Középszürke, szemcsés, kavicsos, korongolt edény pereme (III. tábla 5.).
6. Sötétszürke, szemcsés, korongolt fazék pereme (III. tábla 6.).
7. Középszürke, szemcsés, korongolt fazékperem (III. tábla 7.).
8. Szürkésfehér, szemcsés, korongolt edény pereme (III. tábla 8.).
9. Sötétszürke, szemcsés, korongolt edény pereme (III. tábla 9.).
10. Fekete, szemcsés, korongolt fazék pereme (IV. tábla 1.).
11. Szürke, szemcsés, korongolt perem (IV. tábla 2.).
12. Szürkésfehér, szemcsés, korongolt fazék pereme (IV. tábla 3.).
13. Világosszürke, kissé szemcsés, korongolt fazékperem (IV. tábla 4.).
14. Sárgásfehér, kissé szemcsés, korongolt edény pereme (IV. tábla 5.).
15. Két fehér, szemcsés, korongolt töredék (IV. tábla 6.).
16. Fehér, kissé szemcsés, korongolt, kisebb edény oldala (IV. tábla 8.).
17. Fehér, korongolt töredék (IV. tábla 7.).
18. Barna, szemcsés, korongolt fazék válla karcolt hullámvonallal (V. tábla 1.).
19. Középszürke, szemcsés, korongolt nyaktöredék (IV. tábla 9.).
20. Sárga, fekete foltos, erősen szemcsés edény aljtöredéke (V. tábla 3.).
21. Fekete, belül barna felületű, kissé szemcsés, korongolt edény alja (V. tábla 5.).
22. Barna, kissé szemcsés, korongolt edény alja. Alul jól látszik a korongról levágás nyoma (V. tábla 4.).
23. Fekete, szemcsés, korongolt edény alja (V. tábla 6.).
24. Mázas téglák töredékei.
25. Obszidián szilánk (V. tábla 2.).

3. BUJ, Belterület

Nagy Mihály iskolaigazgató a Bem utcában gyűjtött régészeti anyagot ajándékozott a múzeumnak (JAM. 88.102.1-9.). Egy része *neolitik*:

1. Barna külső-belső felületű, szürke törésű, egyenes, vékonyfalú oldaltöredék karcolt dísszel (XI. tábla 5.).
2. Téglaszín külső felületű, szürke törésű csótalpas tál kopott, vékonyfalú töredéke (XI. tábla 4.).

Az előkerült anyag többsége *Árpád-kori*:

3. Barna, szürke foltos, kissé érdes tapintású, korongolt fazék pereme (VI. tábla 1.).
4. Az előzőhöz hasonló töredék (VI. tábla 2.).
5. Szürke, illetve barna, kissé szemcsés korongolt fazék egy-egy kihajló peremtöredéke (VI. tábla 3.).
6. Szürke, kissé érdes tapintású, korongolt edények egy-egy váll- illetve oldaltöredéke karcolt hullámkötéggel díszítve (VI. tábla 4. és XI. tábla 6.).
7. Sárgásbarna külső felületű, szürke törésű, szemcsés, korongolt edény beszurkált díszű töredéke (VI. tábla 5.).
8. Sötétszürke, szemcsés kis edény korongolt töredéke beszurkált díszítéssel (VI. tábla 7.).
9. Különböző színű, szemcsés korongolt edények körbefutó karcollással díszített oldaltöredékei (VI. tábla 6., 8., 9.).
10. Sötétszürke, kissé szemcsés, korongolt edény kopott aljtöredéke (I. tábla 1.).

4. CSÁSZÁRSZALLÁS, Nagy tanya melletti halom

1987-ben földmunkákat kezdtek a halom oldalában. A helyszíni szemle során megállapítottuk, hogy a kurgán oldalában még csak kevés kárt tettek. A munkálatokat leállítottuk és a halom védetté nyilvánítását kezdeményeztük. A halom oldalában *őskori* cserepet találtunk (JAM. 87.190.1.)³:

³ JAM Adattár 87.5.

1. Barna külső felületű, fekete törésű, belsejében kormos, jól eldolgozott anyagú edény oldala (XI. tábla 1.).

5. CSÁSZÁRSZÁLLÁS, 4-es út mellett

1988-ban a 4-es út nagykállói leágazásával szemben a bekötőút mellett lévő homokbányát a környező magaslat letolásával betemették. Ennek következtében a már korábban ismert *szarmata* telep egy része megsemmisült, egy része pedig igen közel került a felszínhez. A cserepek mellett kemencék kontúra is kivehetővé vált. Néhány emberi váz maradványait is összegyűjtöttük a területen. (JAM. 88.117.1.-118.14.)⁴

1. Mindkét végén hegyesedő, csiszolt csonteszköz (VII. tábla 1.).
2. Barna, kissé karéjos, szürke törésű, szemcsés edényperem (VII. tábla 2.). *Gávai kultúra*.
3. Sötétszürke, korongolt, kívül-belül simított tálperem (VII. tábla 3.).
4. Középszürke, korongolt tálperem (VII. tábla 4.).
5. Előzőhöz hasonló simított perem (VII. tábla 6.).
6. Sötétszürke, sötétre simított hombár oldala (VII. tábla 7.).
7. Középszürke, korongolt, kívül simított tál oldaltöredéke (VII. tábla 8.).
8. Barnásszürke, korongolt, simított tál oldaltöredéke az alsó harmadból (VII. tábla 9.).
9. Téglaszínű, engobe-os, korongolt edény pecsételt díszű oldaltöredéke (VIII. tábla 1.).
10. Szürke, szemcsés, omlékony, kézzel formált edények egy-egy oldaltöredéke (VIII. tábla 3-4.).
11. Sötétszürke, korongolt, kívül-belül vízszintesen simított edény kihajló pereme.
12. Sötétszürke, feketére simított, korongolt edény pereme (VIII. tábla 2.).
13. Sötétszürke, korongolt tál kissé duzzadt, kopott pereme (VIII. tábla 5.).
14. Az előzőhöz hasonló simított perem (VIII. tábla 6.).
15. Világoszürke, korongolt edény simított szalagfüle (IX. tábla 1.).
16. Középszürke, korongolt, sötétre simított gömbtestű edény oldala (VII. tábla 10.).
17. Középszürke, korongolt edény oldala (IX. tábla 3.).
18. Téglaszínű, függőlegesen simított, korongolt edény oldala (VIII. tábla 7.).
19. Középszürke, sötétre simított, korongolt edény oldala a talp feletti részből (VIII. tábla 8.).
20. Sárgástéglaszínű, korongolt, simított gömbtestű edény oldala (IX. tábla 4.).
21. Barna külső-belső felületű, szürke törésű, kicsit szemcsés, korongolt edény oldala (IX. tábla 7.).
22. Fekete, szemcsés, korongolt edény karcolt hullámköteggel díszített oldala (X. tábla 3.). *Népvándorláskori*.
23. Fekete, kézzel formált edény alja (IX. tábla 5.).
24. Piszkosszürke, omlékony anyagú, kézzel formált edény egy-egy oldaltöredéke (IX. tábla 2., 8.).

6. CSENGER, Jánosi

Varga Béla folytatta, illetve befejezte 1983 óta tartó ásatását, melynek célja az Árpád-kori templom leletmentése volt (ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988.6.)⁵

7. FEHÉRGYARMAT, Háromhold dombja (MHSZ-lőtér környéke)

A belterületől északra fekvő dombon 1979-ben az MHSZ lötérenek építéskor a Tanács Költéségetési Üzemének dolgozói 1,5 m mélyen bronzkori cserepeket találtak. Ugyanitt 1987-ben terepbejárás során további *bronzkori, kelta, római kori (?) és Árpád-kori (?)* cserepeket gyűjtöttünk (JAM. 87.179.1.-181.2.).⁶

⁴ JAM Adattár 89.8.

⁵ Varga Béla szíves szóbeli közlése alapján.

⁶ A lelőhelyről ld. még ISTVÁNOVITS-KURUCZ-LŐRINCZY 1988.48.

Bronzkoriak:

1. Kívül világosszürke felületű, belül barna, fekete törésű, kihajló peremű töredék (XLIII. tábla 1.).
2. Fekete, eldolgozott felületű, egyenes peremű tál töredéke (XLIII. tábla 2.).
3. Fekete, az előbbinél kevésbé eldolgozott egyenes peremű tál töredéke (XLIII. tábla 3.).
4. Világosszürke, kavicsos anyagú, másodlagosan könnyűre égett edényoldal.
5. Barna felületű, szürke törésű, erősen átégett tapasztás töredéke.

Kelta anyag:

6. Kisebb grafitos fazék pereme (XLIII. tábla 4.).
7. Sötétszürke, belül barnássárga felületű, korongolt, vékonyfalú nagyobb edény oldala.
8. Barna külső felületű, szürke törésű, kopott, korongolt aljtöredék.
9. Különböző színű omlékony edények oldaltöredékei. *Bronzkoriak.*
10. Erősen grafitos anyagú fazék gömbölyű peremtöredéke. (XLIII. tábla 5.). *Kelta.*
11. Világosszürke, kissé kavicsos anyagú, korongolt, nagyobb edény kopott oldaltöredéke. *Római kori?*
12. Különböző színű, szemcsés, korongolt, kopott edények kis oldaltöredékei. *Árpád-koriak.*
13. Barnásszürke, korongolt, kopott nagyobb edény oldaltöredéke. *Római kori?*
14. Szemcsés, korongolt, vékonyfalú edények nyak- és válltöredékei. *Árpád-koriak.*

8. FÜLPÖSDARÓC, Belterület

1988-as terepbejárásunkon mindössze egyetlen *Árpád-kori* cserepet sikerült összegyűjtenünk.

9. IBRÁNY, Esbó halom

A kiemelkedő homokdombon tovább folyt az 1985-ben elkezdett leletmentő ásátás a kiszántott 10-11. századi temető területén. A feltárt sírok száma elérte a 132-t. Ugyanitt megfigyelhető objektum nélkül több *bronzkori* cserepet gyűjtöttünk.⁷

10. JÁNKMAJTIS, Csomota

A településtől délkeletre lévő magaslaton, melyet egykor víz ölelt körül, 1987-ben terepbejárás során nagyobb kiterjedésű *római kori* telep nyomaira akadunk. Szórványosan *bronzkori* és *Árpád-kori* cserepeket is gyűjtöttünk (JAM. 87.184.1-11.)⁸.

Bronzkoriak:

1. Két különböző kopott bronzkori edény egy-egy oldaltöredéke.
2. Fekete, kisebb edény belül simított kónikus hastöredéke (XLIII. tábla 6). Kora kérdéses.

Római koriak:

3. Sötétszürke, korongolt edény kopott kihajló peremtöredéke (XLIII. tábla 7.).
4. Sötétszürke, barna törésű, korongolt, omlékony anyagú edény pereme (XLIII. tábla 9.).
5. Középszürke, korongolt kis edény pereme (XLIII. tábla 8.).
6. Szürke, korongolt, kopott kisebb edény alacsonyabb válltöredéke.
7. Világosszürke, korongolt különböző edények egy-egy oldaltöredéke.
8. Sötétszürke, korongolt edények egy-egy oldaltöredéke.
9. Szürkés téglaszínű, korongolt, vastagabb falú edény kopott oldaltöredéke.
10. Erősen kavicsos anyagú, szürke, kézzel formált edény íves válltöredéke.
11. Szemcsés-kavicsos, korongolt, vékonyfalú edények egy-egy kopott oldaltöredéke. *Árpád-kori.*

⁷ ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988.6.

⁸ JAM Adattár 89.7., valamint ISTVÁNOVITS-KURUCZ-LŐRINCZY 1988.48.

11. JÁNKMAJTIS, Halom-dűlő

Jánk és Majtis között, a mai településtől keletre lévő, három oldalról mocsárral övezett nagyobb kiemelkedésen 1987-ben nagy mennyiségű *bronzkori* anyagot gyűjtöttünk. Ugyanitt szórványosan *római kori* cserepek is előfordultak. (JAM.87.185.1-108.)⁹

Bronzkoriak:

1. Kerék alakú agyagtárgy töredéke (XXXVII. tábla 1.).
2. Vörös-fekete foltos, szemcsés szalagfűl (XXXVII. tábla 2.).
3. Világosbarna, karcolt és benyomott díszű oldaltöredék (XXXVII. tábla 3.).
4. Fekete, széles kannelúrákkal díszített oldaltöredék (XXXVII. tábla 4.).
5. Durva, omlékony anyagú agyagtárgy (XXXVII. tábla 5.).
6. Szürkésfekete, szemcsés anyagú töredék (XXXVII. tábla 6.).
7. Két hasonló kisebb fűl.
8. Szürke, párhuzamosan karcolt díszű töredék (XXXVII. tábla 7.).
9. Fekete apró edény töredékei (XXXVIII. tábla 1.).
10. Szürkésfekete, benyomott bordával díszített oldaltöredék (XXXVIII. tábla 3.).
11. Szürkésfekete, benyomott díszű edény töredéke (XXXVIII. tábla 2.).
12. Szürkésfekete, karcolt díszű, bütykös oldaltöredék (XXXVIII. tábla 4.).
13. Fekete, belső oldalán mélyen bemetszett díszű töredék (XXXVIII. tábla 5.).
14. Szürkésfekete, karcolt díszű töredék (XXXVIII. tábla 6.).
15. Szürkésbarna, karcolt díszű, kopott oldaltöredék (XXXVIII. tábla 7.).
16. Barna, mélyen karcolt díszű, peremén bebökődött edény töredéke (XXXVIII. tábla 8.).
17. Szürkésfekete kis tálka pereme (XXXVIII. tábla 9.).
18. Szürkésvörös, foltos tálperem (XXXVIII. tábla 10.).
19. Szürkésvörös, foltos, töredezett felületű tálka pereme (XXXVIII. tábla 11.).
20. Vörös-fekete foltos tálperem (XXXVIII. tábla 12.).
21. Téglaszínű, peremén belül bütykös, omlékony anyagú, benyomott díszű töredék (XXXVIII. tábla 13.).
22. Szürkésbarna, tagolt peremű tál töredéke bevagdalt dísszel (XXXVIII. tábla 14.).
23. Szürke, benyomkodott díszű tál pereme (XXXVIII. tábla 15.).
24. Szürke, síkzott peremű tál töredéke pasztikus borda helyével (XXXVIII. tábla 16.).
25. Vöröses szürke, foltos edény válla (XXXIX. tábla 1.).
26. Fekete, mélyen bemetszett díszű töredék (XXXIX. tábla 2.).
27. Szürkésvörös, szemcsés anyagú edény pereme (XXXIX. tábla 3.).
28. Szürkésfekete, seprűs díszű edény pereme (XXXIX. tábla 4.).
29. Szürkésfekete, másodlagosan átégett perem (XXXIX. tábla 5.).
30. Téglaszínű, durva anyagú edény alja (XXXIX. tábla 6.).
31. Téglaszínű, szemcsés anyagú edény alja (XXXIX. tábla 7.).
32. Előzőhöz hasonló (XXXIX. tábla 8.).
33. Szürkésvörös, foltos, durva anyagú sütőtál (XXXIX. tábla 9.).
34. Fekete töredék (XL. tábla 1.).
35. Sötétszürke perem (XL. tábla 2.).
36. Barna perem bütyökkel és ujjbenyomásos bordadísszel (XL. tábla 3.).
37. Szürkésbarna foltos töredék (XL. tábla 4.).
38. Téglaszínű töredék (XL. tábla 5.).
39. Szürkésbarna perem (XL. tábla 6.).
40. Szürkésfekete tálperem (XL. tábla 7.).
41. Szürkésfekete alj (XL. tábla 8.).
42. Fekete, eldolgzott felületű alj (XL. tábla 9.).
43. Vöröses szürke, foltos, durva, szemcsés aljtöredék (XL. tábla 10.).
44. Téglaszínű, durva anyagú edény pereme (XLI. tábla 1.).

⁹ JAM Adattár 89.7., valamint ISTVÁNOVITS-KURUCZ-LŐRINCZY 1988.48-49.

45. Téglaszínű töredék (XLI. tábla 2.).
46. Fekete tálka pereme (XLI. tábla 3.).
47. Szürkésvörös, töredezett felületű tálperem (XLI. tábla 4.).
48. Szürke, perem alatt bemetszett díszű tálka (XLI. tábla 5.).
49. Szürke, fekete foltos, tömör anyagú tál pereme (XLI. tábla 6.).
50. Fekete, durva szemcsés anyagú fazék pereme (XLI. tábla 7.).
51. Szürke, inkrusztált töredék (XLI. tábla 8.).
52. Szürke töredék (XLI. tábla 9.).
53. Szürke perem (XLI. tábla 10.).
54. Szürke perem (XLI. tábla 11.).
55. Szürkésvörös, szemcsés perem (XLI. tábla 12.).
56. Szürkésvörös, szemcsés perem (XLI. tábla 13.).
57. Vöröses fekete, foltos, durva, szemcsés aljtöredék (XLI. tábla 14.).
58. Fekete, simított felületű, bevagdalt díszű töredék (XLI. tábla 15.).
59. Szürkésbarna, foltos, benyomkodott díszű alj (XLI. tábla 16.).
60. Szürke, téglaszín foltos alj (XLI. tábla 17.).
61. Szürkésfekete szűrőedény alja (XLI. tábla 18.).
62. Élénk vörös, tagolt peremű töredék (XLI. tábla 19.).
63. Barnásszürke, durvább anyagú edény alja (XLII. tábla 1.).
64. Téglaszín felületű, sötétszürke törésű, durva anyagú edény alja (XLII. tábla 2.).
65. Téglaszín külső felületű, barna, eldolgozott belsejű edény alja (XLII. tábla 3.).
66. Fekete, szürke foltos, eldolgozott felületű töredék (XLII. tábla 4.).
67. Szürkésbarna alj (XLII. tábla 5.).
68. Fekete, eldolgozott felületű kisebb edény alja (XLII. tábla 6.).
69. Szürkésfekete, szemcsés alj (XLII. tábla 7.).
70. Világosszürke, bemetszett díszű edény alja (XLII. tábla 8.).
71. Téglaszín külső felületű, szürke törésű edény alja (XLII. tábla 9.).
72. Nagy mennyiségű különféle oldaltöredék.

Ugyanitt római kori cserepek:

73. Három korongolt edény oldaltöredéke.
74. Fekete, barna törésű, korongolt edény pereme (XLII. tábla 10.).
75. Fekete, korongolt edény pereme (XLII. tábla 11.).
76. Szemcsés, korongolt edény oldala.
77. Fekete, kissé kavicsos, korongolt edény pereme (XLII. tábla 12.).
78. Középszürke, homokos anyagú, korongolt edény pereme (XLII. tábla 13.).
79. Világosszürke, szemcsés-kavicsos, korongolt edény alja (XLII. tábla 14.).

12. KÁLMÁNHÁZA, Belterület

Arany J. u. 46.: Kiss János gépész hívta fel a figyelmet arra, hogy itt építkezéskor „földház” nyomait figyelték meg, amelyet azonban már csak az építkezés befejezése után jelentettek be. Kálmánháza belterületén az Arany János és a Tó utca környékén nagy kiterjedésű szarmata település húzódik, ahonnan már korábban is kerültek elő leletek (ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988. 10-14.). Az újabban előkerült leletek is római koriak (87.170.1-2.):¹⁰

1. Szürke, fekete foltos, omlékony anyagú, kézzel formált edény oldaltöredéke (XVI. tábla 5.).
2. Téglaszín külsejű, lilásszürke belső felületű, szemcsés, lassú korongon készített edény töredéke (XVI. tábla 6.).

Tó u.: A Tó utcában folytatott földmunkák során is kerültek elő folyamatosan szarmata leletek, amelyeket Kiss János gépész adott a múzeumnak (87.168.1-169.1., 89.3.1-2.):¹¹

¹⁰ JAM Adattár 87.122.

¹¹ JAM Adattár 87.122. és 89.1.

3. Fekete, belül barnás felületű, nehéz anyagú, kézzel formált edény pereme (XVI. tábla 1.).
 4. Sárgásszürke külső-belső felületű, fekete foltos, fekete törésű, kézzel formált edény pereme (XVI. tábla 3.).
 5. Barnás külső felületű, fekete törésű, omlékony anyagú, kézzel formált edény két alj- és egy oldaltöredéke (XVI. tábla 4.).
 6. Különböző omlékony anyagú, vastag falú, kézzel formált edények egy-egy oldaltöredéke.
 7. Két szürke, korongolt, simított felületű, vastagfalú, valószínűleg hombáredény egy-egy oldaltöredéke.
 8. Három különböző téglaszínű, korongolt edény oldaltöredéke.
 9. Fekete, rossz kivitelű, omlékony, kézzel formált edényke aljának töredéke (XVI. tábla 2.).
 10. Középszürke, korongolt edény alja, törésfelületét lecsiszolták (XII. tábla 2.).
 11. Világostéglaszínű, kopott, korongolt edény oldaltöredéke, kívül-belül piros festés nyomaival. Tópart: A fentiekben tárgyalt település húzódik el egészen a belterületen fekvő tó partjáig. Innen is rendszeresen kerülnek a múzeumba római kori leletek (ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988.14.). Legutóbb 1988-ban Kiss János ajándékként leltározunk római kori anyagot (JAM. 88.116.1.):
 12. Szürke külső felületű, belül barna, vastagfalú, kézzel formált edény oldaltöredéke (VII. tábla 5.).
- Római katolikus paplak: Valószínűleg a fentiekben tárgyalt *szarmata* településhez tartozó temető egyik sírját találták meg építkezéskor mintegy 2 m mélyen. A D-É-i tengelyű sírgödörben robusztus ember (a találók szerint közel 2 m hosszú) vázát találták meg. Melléklete mindössze egy edény volt (JAM. 89.2.1.). Kiss János gépész ajándékként került a Jósa András Múzeumba.¹²
13. Szürke, korongolt, durva kivitelű, érdes tapintású edény (XII. tábla 1.).

13. KÁLMÁNHÁZA, Dorogi út

A korábban is ismert *szarmata* telep területéről (ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988.14.) újabb leleteket ajándékozott a múzeumnak Kiss János gépész (JAM. 87.191.1. és 88.115.1-12.):

1. Középszürke, korongolt edény (XI. tábla 2.).
2. Középszürke, korongolt, kívül simított felületű tál pereme (XIII. tábla 5.).
3. Középszürke, korongolt, kívül simított felületű perem (XIII. tábla 6.).
4. Szürke, korongolt, kívül simított felületű hombár aljtöredéke (XIII. tábla 8.).
5. Szürke, korongolt edény alja (XIV. tábla 5.).
6. Barnásszürke, korongolt hombár besimított díszű válltöredéke (XIV. tábla 1.).
7. Három különböző szürke, korongolt, simított felületű edény egy-egy oldaltöredéke (XIV. tábla 3.).
8. Téglaszínű, korongolt, gömbtestű edény töredéke a talp feletti részről (XIV. tábla 2.).
9. Szürke, korongolt, kívül elsimított felületű tál töredéke (XIV. tábla 4.).
10. Szürke, korongolt, kopott felületű bikónikus edény oldaltöredéke (XIV. tábla 6.).
11. Belül sárga, kívül szürke, eldolgzott felületű, szemcsés, kézzel formált edény pereme (XV. tábla 1.).
12. Különböző szürke, omlékony anyagú, kézzel formált edények egy-egy oldaltöredéke (XV. tábla 2-3.).
13. Világosszürke fenékö (XV. tábla 4.).

14. KÁLMÁNHÁZA, Hankovszki nagypart

Ugyancsak régebről ismert lelőhelyen (ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988.19.) újabb *szarmata* csempet talált Kiss János gépész (JAM. 89.4.1-2.):

1. Pizkosszürke, korongolt, kopott felületű, vastagfalú edény oldaltöredéke.
2. Pizkosszürke, korongolt, kopott felületű, vékonyfalú edény aljtöredéke (XII. tábla 3.).

¹² JAM Adattár 89.9.

15. KÁLMÁNHÁZA, Vitéz sor

A Vitéz soron több ízben kerültek elő nagy kiterjedésű *szarmata* településre utaló cserepek (IST-VÁNOVITS-KURUCZ 1988. 26-27.). Az újabb anyag ismét Kiss János gépész révén került múzeumba.

A Cine tanyától délre (JAM. 89.14.1.):

1. Szürke, korongolt, tömör agyagtárgy, mindkét végén törött. Rendeltetése ismeretlen (XLVIII. tábla 1.).

A Vitéz soron kerültek elő a következő cserepek is ¹³ (87.192.1., 88.122.1-15., 89.1.1-8.):

2. Sárga, kívül-belül pirosra festett, korongolt terra sigillata utánzat benyomott négyyszögekből álló tojásfüzér utánzattal (XI. tábla 3.).

Árpád-kori anyag ugyaninnen:

3. Sárgásbarna, szemcsés, korongolt bogrács töredéke (X. tábla 1.).
4. Sárgás, szemcsés, korongolt, vékonyfalú fazék pereme, a vállon körömbenyomással (IX. tábla 6.).
5. Sötétszürke, korongolt edény pereme (X. tábla 2.).
6. Az előzőhöz hasonló, kicsit vékonyabb töredék (X. tábla 5.).
7. Fekete, enyhén szemcsés, korongolt fazék fésűs díszű oldaltöredéke (X. tábla 4.).
8. Sárga, kívül barnászürke foltos, szemcsés, korongolt edény oldaltöredéke mély bekarcolt vonallal (X. tábla 7.).
9. Fekete, kissé szemcsés, korongolt, vékonyfalú edény töredéke karcolt vonalakkal (X. tábla 6.).
10. Az előzőhöz hasonló, mélyen karcolt díszű töredék (X. tábla 8.).
11. Barna, szürke foltos, kissé szemcsés, korongolt, eldolgzott felületű edény oldaltöredéke mélyen karcolt díszsel (X. tábla 10.).
12. Drapp külső felületű, belül fekete, homokos anyagú, korongolt edény oldaltöredéke beszurkált díszsel (X. tábla 9.).
13. Fekete, belül drapp foltos, kissé homokos soványítású, korongolt edény vágott aljtöredéke (XVII. tábla 1.). Bizonytalan korú.

Szarmata anyag ugyanott:

14. Világosszürke, korongolt tál pereme (XVII. tábla 2.).
15. Barnászárka külső-belső felületű, szürke törésű, korongolt edény kopott alja (XVII. tábla 3.).
16. Világosszürke, korongolt edény nyaka (XVII. tábla 4.).
17. Téglaszínű, korongolt, kívül vízszintesen fényesre simított edény oldaltöredéke (XVII. tábla 5.).
18. Téglaszín külső-belső felületű, szürke törésű, korongolt, vastagfalú edény hastöredéke.
19. Sötétszürke, korongolt, külső felületén simított, horonnyal tagolt gömbtestű edény válla.
20. Szürke, korongolt, engobe-os felületű edény töredéke az alsó harmadból.
21. Pizskosszürke, kívül simított felületű, korongolt hombár oldaltöredéke.
22. Szürke, szemcsés, kézzel formált edény oldaltöredéke.
23. Pizskostéglaszín külső felületű, szürke törésű, omlékony anyagú, kézzel formált edény oldal-töredéke.
24. Szivacsos állagú, világoszöld felületű, szürke törésű agyagsalak.
25. Két fekete, homokkal soványított anyagú, kézikorongon készített edény egy-egy oldaltöredéke.

16. KEMECSE – NYÍRPAZONY közti út

1987-ben az út bevágásában gyűjtöttünk különböző méretű és formájú obszián pattintékokat (JAM. 87.174.1.) (XVIII. tábla 1-4.).

¹³ JAM Adattár 89.1.

17. KEMECSE, Sarvay-tag

A lelőhelyen 1987-ben Lőrinczy Gábor ismét kisebb hitelesítő ásatást folytatott, melynek célja az avar temető helyének azonosítása volt. A munka az 1986-os feltárás közelében (ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988.27.) folyt, *rézkori, római kori és Árpád-kori* településre utaló cserépek kerültek elő (JAM. 87.175.1.-87.178.1.).¹⁴

Rézkori anyag:

1. Pizskosszürke, kívül-belül eldolgozott felületű edény pereme (XVIII. tábla 6.).
2. Fekete, barna foltos töredék (XIX. tábla 4.).
3. Sárga tál töredéke (XVIII. tábla 7.).
4. Barna külső-belső felületű, szürke törésű, szemcsés edény töredéke (XVIII. tábla 8.).
5. Világosszürke, fekete törésű töredék benyomott pontokkal és függőlegesen átfúrt bütyökkel (XVIII. tábla 5.).
6. Téglaszín külső-belső felületű, fekete törésű perem (XIX. tábla 1.).
7. Barna külső-belső felületű, fekete törésű, jól eldolgozott edény pereme (XIX. tábla 2.).
8. Sárgásbarna külső felületű, szürke törésű edény pereme (XIX. tábla 3.).
9. Fekete, simított, az előzőhöz hasonló töredék.
10. Barnászürke külső-belső felületű, fekete törésű, érdes tapintású aljtöredék (XIX. tábla 5.).
11. Téglaszín külső felületű, szürke törésű, eldolgozatlan felületű alj (XIX. tábla 6.).
12. Szürke, fekete foltos, eldolgozott felületű hastöredék mélyen bekarcolt dísszel (XIX. tábla 7.).
13. Barna külső felületű, fekete törésű edény oldaltöredéke karcolt dísszel (XX. tábla 1.).
14. Barnászürke oldaltöredék karcolt vonalak közt benyomott dísszel (XX. tábla 2.).
15. Sárgásszürke, érdes külső felületű, szürke törésű, nagyobb edény egyenes töredéke mély, ferde, ritkán bekarcolt vonalakkal (XX. tábla 7.).
16. Szürke külső felületű, fekete törésű töredék sekély, sűrűn karcolt vonalakkal díszítve.
17. Világosszürke, téglaszín foltos, vastagfalú edény egyenes kis oldala mélyen bekarcolt hálódísszel.
18. Sötétszürke oldaltöredék befesült vonalköteggel (XX. tábla 3.).
19. Fekete, durva kivitelű, szemcsés, nagyon lapos edény alja.
20. Sárgás külső-belső felületű, szürke törésű, eldolgozott, vékonyfalú kis edény oldaltöredéke (XX. tábla 4.).
21. Vastagfalú, durva kivitelű, omlékony anyagú edények oldaltöredékei.
22. Különböző színű és vastagságú edények egy-egy díszítetlen oldaltöredéke.
23. Sötétszürke, jól eldolgozott felületű orsó fele (XX. tábla 5.).
24. Barnászürke fenőkő (XX. tábla 6.).

Őskori telephez tartozhatnak:

25. Különböző méretű obszidián szilánkok és penge töredékek (XXI. tábla 6-10.).
26. Barnás kovapattintékok (XXI. tábla 1-2.).
27. Fehér, áttetsző kovaszilánkok (XXI. tábla 3-5.).
28. Fekete, simított külső felületű, világosszürke törésű, korongolt edény vastagabb oldaltöredéke. *Római kori.*

Árpád-kori anyag:

29. Téglaszínű, salakkal soványított, omlékony anyagú, kézzel formált vastag perem (sütőtál?) (XXII. tábla 4.).
30. Fekete külső felületű, barnás törésű, szemcsés, korongolt perem, vállán karcolt hullámvonal (XXII. tábla 1.).
31. Középszürke, kissé szemcsés, korongolt edény kihajló kis peremtöredéke (XXII. tábla 2.).
32. Fekete külső felületű, barna törésű, kissé kavicsos, durva kidolgozású edény kihajló pereme.

¹⁴ Köszönettel tartozunk Lőrinczy Gábornak az anyag publikálási jogáért.

33. Fekete, kissé kavicsos anyagú, korongolt kisebb edény vastagfalú aljtöredéke (XXII. tábla 3.).
34. Fekete, szürke foltos, szemcsés, korongolt edény kopott oldaltöredéke sűrű fésült vonalköteggel az egész felületén.
35. Lilásszürke, kissé szemcsés, korongolt, vastagabb falú edény oldaltöredéke. Fésült vonalköteg alatt fésült hullámköteg díszíti (XXII. tábla 5.).
36. Középszürke, szemcsés, korongolt, vastagfalú edény kopott, fésült díszű oldaltöredéke.
37. Fekete, szürke foltos, szemcsés, korongolt edények díszítetlen oldaltöredékei.
38. Fekete, korongolt bikónikus orsógomb bekarcolt vonalakkal díszítve (XXIII. tábla 1.).

Meghatározhatatlan korúak:

39. Fekete, égett, omlékony, egyik oldalán lapos tapasztás (?).
40. Világosszürke, könnyű, égett, omlékony kő.
41. Sötétszürke, tömött, fekete foltos, égett kövek.
42. Két piros, égett omlékony kődarab.

Rézkoraiak:

43. Barnástéglaszín, fekete törésű, omlékony perem (XXII. tábla 6.).
44. Szürke külső felületű, fekete törésű edényperem (XXII. tábla 7.).
45. Barnássárga külső-belső felületű, fekete törésű omlékony tálperem (XXII. tábla 8.).
46. Világosszürke külső-belső felületű, fekete törésű tálperem (XXIII. tábla 3.).
47. Sárga külső felületű, szürke törésű félgömbös oldaltöredék kis bütyökkel (XXIII. tábla 4.).
48. Barnásszürke belsejű, világostéglaszín külső felületű, fekete törésű, vékonyfalú nagyobb edény oldaltöredéke.
49. Sötétszürke, tömött anyagú, igen vastag falú edény kopott oldaltöredéke.
50. Fekete, szemcsés kis kötöredék (XXXIII. tábla 2.).
51. Kis obszidián pattinték (XXIII. tábla 5.).
52. Kovapattinték és penge (XXIII. tábla 6-7.).
53. Sárga külső-belső felületű, fekete törésű bütykös perem (XXIII. tábla 8.).
54. Szürke külső-belső felületű, fekete törésű, rátett díszű edényperem (XXIII. tábla 9.).
55. Szürke külső-belső felületű, fekete törésű félgömbös tál pereme átfúrt bütyökkel (XXIII. tábla 10.).
56. Sárgásszürke külső-belső felületű, fekete törésű vastagfalú nagy tál pereme álfüllel, peremén félgömbös bütyök (XXIII. tábla 11.).
57. Sárgásbarna, szemcsés kis vékonyfalú edény bütyökkel, amit keresztben fúrtak át (XXIV. tábla 1.).
58. Sötétszürke, vékonyodó nagy edényperem (XXIV. tábla 2.).
59. Szürkésárga, vékonyfalú, kis gömbölyű tálka (XXIV. tábla 3.).
60. Sárgásszürke, vastagfalú, omlékony kisebb edény aljtöredéke a felmenő fállal (XXIV. tábla 4.).
61. Sárgásbarna külső-belső felületű, fekete törésű, omlékony anyagú, nagy edény egyenes alja a felmenő fal nélkül.
62. Fekete, sárga foltos, szemcsés, vastagfalú edény nyaktöredéke.
63. Sötétszürke, vastagfalú nagy edény egyenes oldaltöredéke mélyen bekarcolt hálómintával (XXIV. tábla 8.).
64. Fehér, szemcsés kő.
65. Különböző színű, formájú és anyagú kopott, omlékony anyagú, díszítetlen oldaltöredékek (XXIV. tábla 5.).
66. Barna, szürke foltos, omlékony anyagú, kissé elvékonyodó perem (XXIV. tábla 6.).
67. Sárga külső-belső felületű, fekete törésű, omlékony anyagú perem (XXIV. tábla 7.).

A Sarvay-tagban talált avar temető lokalizálása után nyomozva Kozma Sándor tanító a közelben – a Leskő tanya melletti alig kiemelkedő dombon – szántásból gyűjtött cserepeket (JAM. 88.110.1-3.)¹⁵.

68. Sárga külső-belső felületű, fekete törésű *őskori* edény oldaltörédeke (II. tábla 2.).
69. Barnásszürke felületű, sötétszürke törésű szemcsés, korongolt *Árpád-kori* edény válla befésült hullámvonalköteggel (II. tábla 3.).
70. Fekete, szürke foltos, kavicsos anyagú, korongolt *Árpád-kori* edény alja (I. tábla 5.).

18. KEMECSE, Varjas-dűlő

A Csorba-tanyától DK-re 1987-ben terepbejárás során került elő néhány cserép (JAM. 89.5.1-6.):

1. Szürke-vörös foltos, rossz anyagú, vastagfalú *őskori* edény oldaltörédeke.

A további leletek *Árpád-koriak*:

2. Sárgásbarna, fekete foltos, szemcsés, kézi korongolt edény válla mélyen bevéselt dísszel (XII. tábla 4.).
3. Barnásszürke, szemcsés, kézi korongon készített edény válla sekélyen karcolt dísszel (XII. tábla 5.).
4. Barna külső felületű, fekete törésű, szemcsés, lassú korongon készített edény karcolt díszű oldaltörédeke (XII. tábla 6.).
5. Sárgásszürke, korongolt, bikónikus orsógomb fele (XII. tábla 7.).
6. Fekete, tagolt üvegpaszta gyöngy (XII. tábla 8.).

19. KISPALÁD, Szomoga

Szabó Béla mátészalkai tanító ajándékeként kerültek leletek a Jósa András Múzeumba (ISTVÁ-NOVITS-KURUCZ-LŐRINCZY 1989.):

1. Korongos végű *bronzkori* csákány (JAM. 88.100.1.).
2. Polírozott külső felületű, szürke törésű, belül eldolgozott, szemcsés anyagú *őskori* oldaltörédék (JAM. 88.100.2.).

20. KISPALÁD, Üzhát-dűlő

1987-ben terepbejárás során találtunk itt egyetlen *római kori* cserepet (JAM. 87.186.1.)¹⁶.

1. Világosszürke, korongolt, kopott, tagolt peremű tál kisebb töredéke.

21. KISVARSÁNY, Kovásszeg

1987-ben terepbejárás során került elő itt *bronzkori* településre utaló anyag (JAM. 87.188.1.):

1. Kisebb-nagyobb obszidián szilánkok és pengetörédekek.
2. Világosszürke köpenge töredéke.
3. Világosszürke, kisebb edény kopott fenéktörédekei.
4. Sötétszürke, kissé szemcsés anyagú, eldolgozott felületű edény töredékei.
5. Szabálytalan alakú fehér kőszilánk.
6. Mint az előző.
7. Szürkésfekete köpengék töredékei.

¹⁵ JAM Adattár 89.5.

¹⁶ JAM Adattár 89.7.

22. KOCSORD, Nyilas-dűlő

A győrteleki határban 1988-ban terepbejárás során *római kori* telepre utaló leletanyagot gyűjtöttünk (JAM. 88.105.1-12.). Az anyag közlését ld. ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1989.

23. LEVELEK, Kistelek

1988-ban Varga Miklós gyűjtött nagyobb *neolitikus* telepre utaló anyagot a területen (JAM. 89.19.1-10.). Ugyanitt már korábban is észleltünk telepjelenségeket Bartha Károly (Apagyi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője) információja alapján.¹⁷

1. Szürkésvörös, szemcsés anyagú, vastagfalú, díszítetlen oldaltörődék.
2. Vörös, közepes falvastagságú, duzzadt tálperem (XLVIII. tábla 6.).
3. Szürke, belül vörös, szemcsés tál-törődék (XLVIII. tábla 7.).
4. Sárgásvörös, belül szürke tál törödéke (XLVIII. tábla 8.).
5. Szürkésbarna, foltos, vastagfalú oldaltörődék.
6. Szürke, vastagfalú, vonaldíszes (?) szemcsés oldaltörődék.
7. Szürkésvörös, foltos, erősen soványított, szemcsés oldaltörődék.
8. Kovapenge (XLVIII. tábla 5.).
9. Kopott pengetörődék (XLVIII. tábla 4.).
10. Obszidián szilánkok (XLVIII. tábla 3.).

24. LEVELEK, Tó mellett

Az újonnan épülő vikendházak tájékán talált *szarmata* edényt ajándékozott Kiss János kálmánházi gépésznek egy ismerőse. Tőle kapta a múzeum a leletet (JAM. 89.15.1.), mely pince ásásakor került elő.

1. Sötétszürke, korongolt, simított edény alja (XLVIII. tábla 2.).

25. MÁTÉSZALKA, Fekesszegi oldal

Az ún. Nemesek hídja környékén korábban összegyűjtött *Árpád-kori* cserepeket 1988-ban adta a Jósza András Múzeumnak a mátészalkai múzeum igazgatója, Farkas József (JAM. 89.17.1-3.):

1. Korongolt, téglaszínű alj (XLVIII. tábla 10.).
2. Szürke, kissé szemcsés, korongolt, vékonyfalú oldaltörődék.
3. Korongolt fehérkerámia nyaktörödéke sűrű karcolt dísszel (XLVIII. tábla 9.).

26. MÁTÉSZALKA, Nyíres

A kisebb *őskori* és *római kori*, valamint nagyobb *Árpád-kori* település nyomaira 1988-ban terepbejárás során akadtunk.¹⁸ Az anyag a Jósza András Múzeumba került (88.103.1.-88.104.10.).

27. NAGYGÉC, Ref. templom

Tovább folyt a Németh Péter vezetésével 1986-ban elkezdett feltárás a templomban és közvetlen környékén.¹⁹

¹⁷ Az anyag a helytörténeti gyűjteménybe Apagya került, így az iskolai gyűjteményeket tartalmazó leltárkönyvben tartjuk nyilván. JAM Adattár 89.11.

¹⁸ ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1989-ben publikáljuk.

¹⁹ ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988.35.

28. NAGYECSED, Vásártér

Varga Béla az egykori ecsedi vár helyén végzett feltárásokat, melyek során köfal és a cölöpös építkezés maradványai kerültek elő. A vár nagyobb részét a 20-as években elhordták.²⁰

29. NYÍRBOGDÁNY, Kossuth u. 3.

Buzák Mihály bejelentése alapján megtartott helyszíni szemle során megtudtuk, hogy vízakna ásásakor Ny-K-i tájolású, melléklet nélküli sírt találtak. A váz bal lába kissé felhúzva, jobb karja széttárva került elő. Valószínűleg a *középkori* temetőhöz tartozott.²¹

30. NYÍRDERZS, Gör. kat. templom

Németh Péter 1987-ben elvégezte a templom régészeti és műemléki kutatását. Ennek során 12-13. század fordulójáról származó paticstemplomot tárt fel, valamint az erre épülő 13. század második feléből származó téglatemplomra bukkan, melyet 1927-ben bontottak el.²²

NYÍREGYHÁZA, Császárszállás

Ld. Császárszállás!

31. NYÍREGYHÁZA, Vásárosnaményi út

A 18. kilométerkőnél az út melletti fakitermelésnél került elő egy háromszög keresztmetszetű, retusált élű kovapenge töredéke (JAM. 87.198.1.).

32. NYÍRIBRONY, Felszabadulás u.

1987-ben Horváth László iskolás a Felszabadulás u. 15. szám alatti telken, ház alapozásakor É-D-i tájolású, *római kori* váz mellékleteit gyűjtötte össze (JAM. 87.165.1-4.). A lelőhely egykori vízmosás szélén húzódó magaspart. A sír kb. 40 cm mélyen volt:²³

1. Valamivel a váz fölött sötétszürke, korongolt, simított edény (XXV. tábla 1.).
2. Az előbbi mellett sárgásszürke felületű, fekete törésű, kézzel formált edény (XXV. tábla 2.).
3. Közeliükben, de már a csontváz szintjén vasláncza (XXVI. tábla 1.).
4. A találó a csontváz részének vélte, elbeszélése szerint a sírban találta a csontkorcsolyát is (XXVI. tábla 2.).

Néhány héttel később, az előző sírtól 4-5 méterre Bódi Tibor tanuló ugyancsak *római kori* anyagot gyűjtött, közte emberi váz részeit is (JAM. 87.166.1-7.). A leletanyag inkább telepre utal, a sír vagy melléklet nélküli lehetett vagy elkallódtak a mellékletek.

5. Középszürke, korongolt, kívül-belül simított tál töredéke (XXVI. tábla 3.).
6. Az előzőhöz hasonló, kicsit sötétebb oldaltöredék.
7. Világosszürke, korongolt, kopott, kisebb gömbtestű edény oldaltöredéke az alsó harmadból.
8. Világostéglaszínű, külső felületén fehér, korongolt nagyobb edény töredéke.
9. Fekete, világosszürke foltos, szemcsés, eldolgozott felületű kézzel formált edény alja (XXV. tábla 3.).
10. Fekete, szürke foltos, kézzel formált edény alja (XXV. tábla 5.).
11. Téglaszínű, szürke foltos, kézzel formált edény alja (XXV. tábla 4.).

²⁰ Varga Béla szíves szóbeli közlése alapján.

²¹ JAM Adattár 89.13.

²² Németh Péter szíves szóbeli közlése.

²³ JAM Adattár 87.121.

33. PANYOLA, Vásármező

1987-es terepbejárás során összegyűjtött cserepek kerültek a Jósa András Múzeumba (87.187.1-2.). Valamennyi *őskori*.

1. Sötétszürke, kicsit szemcsés, kopott edénytöredékek.
2. Sárga, szürke foltos, agyonkopott oldaltöredékek.

34. SZAMOSSÁLYI, Holt-Szamos-part

A Jánkmajtisról Szamossályiba vezető út jobb oldalán, a Holt-Szamos déli partján fekvő lankás dombvonulaton kisebb *népvándorláskori* település nyomait figyeltük meg terepbejárás alkalmával (JAM. 87.183.1-9.).²⁴

1. Barna, szemcsés-kavicsos, korongolt, durva kivitelű fazék pereme.
2. Barna, szemcsés-kavicsos, korongolt, vékonyfalú, kihajló peremű fazék kisebb pereme.
3. Középszürke, szemcsés-kavicsos, korongolt orsógomb töredéke.
4. Középszürke, szemcsés-kavicsos, kis, vékonyfalú edény korongolt aljának töredéke.
5. Barna, kissé szemcsés, korongolt edények egy-egy kisebb fenéktöredéke.
6. Különböző színű, szemcsés-kavicsos, korongolt edények egy-egy kisebb oldaltöredéke fésült hullámvonalköteggel.
7. Barna, téglaszín foltos, kavicsos, korongolt, vastagfalú edény kis oldaltöredéke.
8. Különböző színű szemcsés-kavicsos, korongolt edények egy-egy díszítetlen oldaltöredéke.
9. Világosszürke, korongolt, igen vékonyfalú kopott kis edény oldaltöredéke.

35. TISZABERCEL, Rigó domb

1987-ben Csicsvári Gyula, a Mezőgazdasági Szakiskola oktatója a Kossuth u. 10. szám alatti ház mellett, vizakna ásásakor *későneolitik* tálat talált mintegy 1 m mélyen (JAM. 87.171.1.). A ház pincéje alatt korábban *bronz-* és *Árpád-kori* anyagot gyűjtöttek (JAM. 87.172.1-87.173.2.). A lelőhely a Tisza közelében húzódó magas domb oldalában fekszik. A közelben Ny-K-i tájolású, melléklet nélküli vázat is találtak korábban.²⁵

1. Sárgásbarna, belül fekete foltos, bütykös *neolitik* tál (XXVII. tábla 1.).

Bronzkoriak:

2. Sárgásszürke felületű, fekete törésű edény karcolt és benyomott díszű hastöredéke (XXVII. tábla 2.).
3. Barnásfekete, kissé durvább kivitelű tál pereme lapos bütyökkel (XXVII. tábla 4.).
4. Sárga, fekete foltos, omlékony tál pereme (XXVII. tábla 3.).

Árpád-koriak:

5. Barnásszürke külső-belső felületű, világosszürke törésű, érdes tapintású korongolt fazék pereme bevágott díszsel (XXVIII. tábla 1.).
6. Középszürke, érdes tapintású, korongolt fazék pereme az előzőhöz hasonló díszsel (XXVIII. tábla 2.).
7. Barnásszürke külső-belső felületű, érdes tapintású, díszítetlen perem (XXVIII. tábla 3.).
8. Barnásszürke, kissé érdes tapintású, korongolt fazék pereme. Vállán fésült dísz (XXVIII. tábla 4.).
9. Fekete külső felületű, belül sárga, szürke törésű, kissé érdes tapintású fazékperem fésült díszsel (XXVIII. tábla 5.).
10. Barna, fekete foltos, szürke törésű, korongolt perem karcolt díszsel (XXVIII. tábla 6.).
11. Fekete felületű, szürke törésű, korongolt, durva kivitelű, érdes tapintású perem karcolt díszsel (XXIX. tábla 1.).

²⁴ JAM Adattár 89.7.

²⁵ JAM Adattár 87.123.

12. Fekete, szürke foltos, korongolt, érdes tapintású, benyomott díszű perem (XXVIII. tábla 7.).
13. Sárgásszürke, korongolt, kissé érdes tapintású, benyomott díszű perem (XXVIII. tábla 9.).
14. Barnásszürke, kissé szemcsés, korongolt, benyomott és karcolt díszű perem (XXVIII. tábla 8.).
15. Fekete, szürke foltos, kissé érdes tapintású, korongolt fazék benyomott díszű pereme (XXIX. tábla 3.).
16. Szürke, fekete foltos, kissé érdes tapintású, korongolt fazék pereme (XXIX. tábla 4.).
17. Sötétszürke, kissé érdes felületű, korongolt perem (XXIX. tábla 2.).
18. Barnásszürke, kissé érdes tapintású, korongolt perem (XXIX. tábla 6.).
19. Fekete külső felületű, korongolt fazék pereme (XXIX. tábla 5.).
20. Barnásszürke, korongolt, kihajló peremű fazék kisebb peremtöredéke.
21. Barnásszürke külső-belső felületű, kissé érdes tapintású, korongolt fazék pereme (XXX. tábla 2.).
22. Barnásszürke, fekete foltos, korongolt, benyomott díszű perem (XXX. tábla 1.).
23. Barnásfekete külső-belső felületű, kissé érdes tapintású, szürke törésű, korongolt, fésült és karcolt díszű edénytöredék (XXX. tábla 3.).
24. Barnásszürke felületű, szürke törésű, korongolt edény válla két sorban benyomott dísszel.
25. Az előzőhöz hasonló anyagú és kivitelű darab sűrűbb benyomott dísszel.
26. Barnásfekete külső, barna belső felületű, szürke törésű, korongolt, kissé érdes anyagú, benyomott és bekarcolt díszű edény válla (XXX. tábla 4.).
27. Középszürke, korongolt, kissé érdes tapintású, vékonyfalú, nagyobb fazék válla három sor benyomott dísz alatt mélyen karcolt vonallal.
28. Fekete, kissé érdes tapintású, korongolt, vékonyfalú edény válla sűrű, mélyen bekarcolt vízszintes vonaldísszel.
29. Feketésszürke külső, barnásszürke belső felületű, érdes tapintású, korongolt fazék válla. Három sor benyomott dísz alatt mély, szabálytalan vonalas karcokkal.
30. Szürke, fekete foltos, korongolt, érdes tapintású oldaltöredék két sor benyomott dísszel, alatta mélyen, ritkán karcolt vonalakkal.
31. Szürkésbarna, korongolt, érdes tapintású edény oldaltöredéke benyomott díszsor alatt három mélyen karcolt vonallal.
32. Szürke, fekete foltos, korongolt, égetésnél torzult, kissé érdes tapintású edény válla. Benyomott dísz alatt 4-5 karcolt vonal díszíti.
33. Sötétszürke, érdes tapintású, korongolt, kisebb fazék válla. Benyomott díszsor alatt szabálytalan sűrűn karcolt vonalak keresztezik egymást.
34. Szürke, fekete foltos, kissé érdes, korongolt fazék íves, vékonyfalú oldaltöredéke sekély, szabálytalan karcolt dísszel.
35. Középszürke, belül fekete, korongolt, vastagabb falú edény hastöredéke három befésült hullámköteggel a vállán.
36. Barnásfekete felületű, szürke törésű, korongolt fazékvállak fésült hullámvonalköteg alatt vonalköteggel.
37. Szürke, fekete foltos, korongolt edény két oldaltöredéke mélyen bekarcolt vonalakkal.
38. Barnásfekete, érdes tapintású, korongolt, kissé torzult válltöredék fésült hullámköteg alatt karcolt vízszintes vonalakkal.
39. Barnásszürke-fekete foltos felületű, szürke törésű, korongolt edények mélyen és ritkán karcolt díszű oldaltöredékei.
40. Barnásszürke, illetve feketésszürke külsejű, szürke törésű, korongolt edények töredékei. Szabálytalan benyomott dísz alatt karcolt vonalak.
41. Sárgásbarna, korongolt nagyobb edény oldala karcolt hullámvonal alatt 2-2 vonalból álló 3 vízszintes bekarcolással.
42. Barnásszürke, fekete foltos, korongolt, érdes tapintású edények benyomott díszű töredékei.
43. Szürke-fekete, illetve barnás, korongolt, érdes tapintású fazekak töredékei fésült vízszintes vonalköteggel.
44. Barnásszürke, szürke törésű, korongolt edények fésült, vízszintes vonalkötegekkel díszített töredékei.

45. Különböző színű, korongolt, érdes tapintású fazekak oldaltörédei mélyen karcolt vonalakkal (XXXI. tábla 2.).
46. Sárgásszürke, fekete foltos, vékonyfalú edény oldala karcolt, sűrű köteges vonaldísszel.
47. Sötétszürke, fekete foltos, korongolt, érdes tapintású oldaltörédek (XXX. tábla 5.).
48. Barnásszürke, szemcsés-kavicsos, korongolt edény vékonyfalú egyenes oldaltöréde három karcolt vízszintes vonallal.
49. Az előzőhöz hasonló anyagú edény törédei beszurkált dísszel (XXXI. tábla 1.).
50. Barnásszürke, fekete foltos, korongolt fazék karcolt aljtöréde (XXXI. tábla 3.).
51. Barnásfekete külső felületű, szürke törésű, korongolt fazék alja fésült dísszel (XXXI. tábla 4.).
52. Barnásszürke, érdes tapintású, korongolt fazék alja (XXXII. tábla 1.).
53. Barnásszürke, korongolt, érdes tapintású fazék fésűs díszű alja (XXXII. tábla 2.).
54. Barnásszürke, korongolt, érdes tapintású fazék alja (XXXII. tábla 3.).
55. Fekete, korongolt edény rosszul eldolgozott alja (XXXII. tábla 4.).
56. Kívül barna, belül fekete felületű, szürke törésű, korongolt edény alja.
57. Barnásszürke, fenékbélyeges aljtörédek.
58. Fekete, simított felületű, vékonyfalú, benyomott díszű, átfúrt váll (XXXII. tábla 5.).
59. Barna, vastagfalú edény oldaltöréde (XXXII. tábla 6.).

36. TISZADADA, Kálvinháza

A neolit és a szarmata lelőhelyen végzett korábbi ásatás (KURUCZ 1989. 70-75.) helyszínének azonosításakor talált újabb anyag (JAM. 88.112.1-4.):

Neolit:

1. Barna külső-belső felületű, szürke törésű kiöntőcső (XXXIII. tábla 2.).

Római kori:

2. Világosszürke, függőlegesen sötétre simított, korongolt hombár alja (XXXIII. tábla 3.).
3. Sárga-fekete foltos, szemcsés, omlékony kézzel formált alj (XXXIII. tábla 4.).
4. Fekete, korongolt edény oldala (XXXIII. tábla 5.).

37. TISZADOB, Poklos

1987-ben Siri Lajos nyugdíjas hívta fel figyelmünket a falu nyugati határában, az ártér peremén húzó dombháton található nagy kiterjedésű *neolit* (AVK) és kisebb *szarmata* telepre. A neolit lelőhely valószínűleg azonos az 1982-ben – ugyancsak a poklosi részen – talált tál²⁶ lelőhelyével, utóbbi az egykori település szélén lehetett. A leletek a Jósa András Múzeumba kerültek (87.167.1-10):²⁷

Neolit anyag:

1. Matt, fekete kőszilánk (XXXIV. tábla 1.).
2. Téglaszín külső-belső felületű, fekete törésű hombár alja (XXXIV. tábla 2.).
3. Az előzőhöz hasonló anyagú és kivitelű edény törédeke.
4. Fekete külső-belső felületű, barna törésű, szemcsés, vastagfalú edény oldaltörédeke.
5. Barna külső-belső felületű, fekete törésű, vékonyabb falú edény pereme.

A szarmata telep leletei:

6. Középszürke, korongolt, simított perem (XXXIV. tábla 4.).
7. Világosszürke, korongolt tál törédei (XXXIV. tábla 5.).

²⁶ KURUCZ 1989.90-91. és ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY 1986.169-170.

²⁷ JAM Adattár 89.6.

8. Téglaszín külső-belső felületű, szürke törésű, omlékony anyagú, kézzel formált edény alja.
9. Sárga felületű, szürke törésű, omlékony anyagú, kézzel formált edény alja (XXXIV. tábla 3.).
10. Kisebb, hólyagos felületű vassalak.

38. TISZADOB, Sziget

Tovább folytatódott az 1983 óta folyamatos ásatás a lelőhelyen.²⁸

39. TISZALÖK, Ciberés

Az É-D-i dombvonulaton korábban folyt már ásatás (ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY 1986.170-175.). Terepbejárás során a nyugati oldalon gyűjtöttünk újabb leleteket²⁹ (JAM. 89.13.1-15.). Közülük a *Gávai kultúrához* sorolhatók:

1. Fekete, kívül-belül polírozott tál pereme (XLV. tábla 4.).
2. Sárga külső-belső felületű, fekete törésű, durva kivitelű perem (XLV. tábla 6.).
3. Fekete külső felületű, belül drapp, kívül-belül eldolgzott edény íves nyaktöredéke.
4. Különböző színű szemcsés töredékek (XLV. tábla 5.).

Szarmata anyag ugyaninnen:

5. Téglaszínű, korongolt kívül-belül simított perem (XLV. tábla 7.).
6. Téglaszínű, korongolt, kopott alj (XLV. tábla 8.).
7. Középszürke, korongolt nagy korsó függőlegesen simított nyaktöredéke a fül helyével.
8. Sárga-fekete foltos, szemcsés, durva kivitelű, kézzel formált fazék pereme (XLIV. tábla 2.).
9. Szürke, nagyobb szemcsés, kézzel formált fazekak töredékei.

Árpád-kori töredékek:

10. Sötétszürke, kissé szemcsés, korongolt perem (XLIV. tábla 1.).
11. Sötétszürke, homokos anyagú, korongolt edény befésült díszű oldala (XLIV. tábla 3.).
12. Fekete, korongolt, karcolt díszű oldaltöredék (XLIV. tábla 4.).
13. Pizkosbarna, szürke törésű, szemcsés, karcolt oldaltöredék (XLIV. tábla 5.).
14. Fekete, kissé szemcsés, korongolt, fésült díszű oldaltöredék (XLIV. tábla 6.).
15. Szürke, belül barna felületű, korongolt, beszurkált díszű oldaltöredék (XLIV. tábla 7.).

A dombvonulattól keletre *római kori* cserepeket gyűjtöttünk (JAM.89.12.1-3.):

16. Téglaszínű, korongolt, simított aljtöredék (XLV. tábla 2.).
17. Szürke, korongolt edény simított, vastagabb oldaltöredéke.
18. Fekete, durva kivitelű, kézzel formált edény kopott oldaltöredéke.

40. TISZALÖK, Hajnalos

A jelentős neolitik telep feltárása tovább folytatódott. Az eddigi ásatások során előkerült anyag mellett (KURUCZ 1989.95-105.) újabb *neolitik* anyagot gyűjtöttünk a területen (JAM. 89.16.3.):

1. Szürke, kopott tál pereme (XLIV. tábla 8.).
2. Világosszürke, csiszolt kövesség (XLIV. tábla 9.).
3. Világosszürke, szemcsés, ovális örlőkő töredéke.

41. TISZALÖK, Kettőshalom

A település ÉK-i határában található magas halom keleti oldalán terepbejárás során *rézkori* leleteket gyűjtöttünk (JAM. 89.10.1-4.):

²⁸ Erre vonatkozóan ld. ISVÁNOVITS-KURUCZ 1988.46. az eddigi irodalommal, valamint KURUCZ 1989.80-90. JAM. Adattár 89.12.

²⁹ A lelőhely topográfiájához ld. KURUCZ 1989.95.

1. Zöldesszürke kőbalta töredéke (XLVI. tábla 3.).
2. Sárga, kopott felületű perem (XLVI. tábla 4.).
3. Sárga, szürke foltos, kopott perem (XLVI. tábla 5.).
4. Téglaszín külső felületű, belül sárga, fekete törésű, kopott oldaltöredék (XLVI. tábla 6.).

Ugyanennek a halomnak a nyugati oldalán egy kovaszilánk és egy római kori cserép került elő (JAM. 89.11.1-2.):

5. Világosszürke kovapattinték (XLV. tábla 3.).
6. Világosszürke, korongolt hombár alja (XLV. tábla 1.).

42. TISZALÖK, Kövestelek

A korábbi ásátás színhelyén (ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY 1986.175.176.) végzett terepbejárás során Gávai kultúrához sorolható és Árpád-kori cserepeket gyűjtöttünk (JAM. 89.9.1-9.).³⁰ A Gávai kultúrához sorolható:

1. Sötétszürke, szemcsés, vastagfalú edény kívül polírozott felületű, íves nyaktöredék.
2. Sárgástéglaszínű, szemcsés, omlékony, vastagfalú edény kívül simított, belül eldolgzott töredéke.
3. Kívül-belül sárga, szürke törésű, belül eldolgzott, kívül simított felületű, vékonyabb oldaltöredék.
4. Az előzőhöz hasonló, de kívül eldolgzott felületű oldaltöredék.

Árpád-kori anyag ugyaninnen:

5. Drapp, belül sárga felületű, kevés szemcsével soványított, kézikorongolt fazék válla.
6. Sötétszürke, kissé szemcsés, korongolt edény pereme (XLVII. tábla 7.).
7. Sötétszürke, sárgásbarna foltos, kissé szemcsés, korongolt fazék pereme (XLVI. tábla 1.).
8. Pizkosszürke, kissé homokos anyagú, korongolt, karcolt díszű perem (XLVI. tábla 2.).
9. Korongolt, durva kiviteli, vastagfalú kerámia.

43. TISZALÖK, Rázom, Üdülőtelep

A meghatározatlan korú leletet a Liliom u. 12. szám alatt találta Gulyás Ottó (Tiszavasvári, Kabay u. 19.). A lelet a Jósa András Múzeumba került (JAM. 89.7.1.):³¹

1. Enyhén íves, csiszolt, díszített csonteszköz (XLVII. tábla 3.).

44. TISZALÖK, Strand

A település és a Keleti-Főcsatorna között kb. félúton új strand kiépítését tervezik. A területen terepbejárás során őskori (Gávai kultúra?), egy római kori és egy Árpád-kori cserepet gyűjtöttünk (JAM. 88.108.1-4.):

1. Barna, illetve szürke, szemcsés, kopott edények egy-egy oldaltöredéke (I. tábla 2.).
2. Fekete felületű, barna, szemcsés törésű edény oldaltöredéke (I. tábla 3.).
3. Világosszürke, korongolt, kopott oldaltöredék (I. tábla 7.).
4. Kissé érdes tapintású, fehér, korongolt edény oldaltöredéke (I. tábla 4.).

45. TISZAVASVÁRI, Csereföldek

A település DK-i határában, a megyehatár közelében húzódó lankás dombvonulaton terepbejárás során neolitik cserepeket gyűjtöttünk (JAM. 89.6.1-3.):

1. Vörösesbarna, pelyvás tál alja (XLVII. tábla 1.).

³⁰ JAM Adattár 89.12.

³¹ JAM Adattár 89.2.

2. Közepes falvastagságú, szürkésvörös, erősen soványított, tüzdelt vonaldíszes töredék.
3. Szürke, simított, finom kivitelű, karcolt díszű tálka töredéke (XLVII. tábla 2.).

46. TISZAVASVÁRI, Dankópuszta

Józsefházától Ny-ra az út melletti állami gazdasági teleptől D-re terepbejárás során egy *szarmata* és egy bizonytalan korú cserepet találtunk (JAM. 88.114.1-2.):³²

1. Világosszürke, korongolt hombár oldaltöredéke (XIII. tábla 7.).
2. Barna külső felületű, szürke törésű, kevés szemcsével soványított, kézzel formált edény oldala (XIII. tábla 4.).

47. TISZAVASVÁRI, Józsefháza, Téglás

Ezen a részen korábban már folyt ásátás (KURUCZ 1989.119-120.).³³ A lelőhely azonosításához végzett terepbejárás során *szarmata* anyagot gyűjtöttünk (JAM. 88.113.1-2.):

1. Szürke, korongolt, simított edény pereme (XIII. tábla 1.).
2. Két szürke, korongolt, simított hombároldal (XIII. tábla 2-3.).

48. TISZAVASVÁRI, Királyér mellett

Korábbi lelőhelyek lokalizálása céljából végzett terepbejárás során *római kori* cserepeket gyűjtöttünk (JAM. 89.8.1-4.):³⁴

1. Sötétszürke, sávosan simított, korongolt edény pereme (XLVII. tábla 4.).
2. Sötétszürke, simított, korongolt edény oldaltöredéke (XLVII. tábla 5.).
3. Sárgásbarna külső-belső felületű, fekete törésű, szemcsés, kézikorongolt edény fésűdíszes oldaltöredéke (XLVII. tábla 6.).
4. Két, kézzel formált, szemcsés, durva kivitelű edény egy-egy oldaltöredéke.

49. ÚJFEHÉRTÓ, Arany J. u.

Özv. Forgó Andrásné beltelkén fészer építéskor *római kori* cserepek kerültek elő egy dombháton. A kertben több izben figyeltek már meg vörös foltokat, cserepeket mintegy 1,5 m mélyen. A felszínen csak apró, jellegtelen töredékeket lehet gyűjteni.³⁵ Az anyag a Jósa András Múzeumba került (88.101.1-2.):

1. Fekete, szürke foltos, kézzel formált, szemcsés fedő töredéke (XI. tábla 8.).
2. Barna belső felületű, szürke törésű, eldolgzott felületű fedő fogója (XI. tábla 7.).

50. VÁSÁROSNAMENY-SZATMÁRCSEKE közt

A Tisza homokpadján közelebről meg nem nevezett helyen Tiszatúra során gyűjtött anyagot Kemsei István budapesti lakos (JAM. 88.111.1-24.).³⁶ Részben a *bronzkori* Felsőcsöcsi kultúrához sorolhatók a cserepek:

1. Sárgásbarna, szemcsés, bemetszett díszű nyaktöredék (II. tábla 5.).
2. A rátapadt kátránytól fekete kis töredék metszett díszel (II. tábla 6.).
3. A rátapadt kátránytól fényes fekete, szemcsés perem (II. tábla 4.).
4. Sötétszürke, eldolgzott külsejű, belsejében rátapadt kátránytól fényes töredék (II. tábla 7.).

³² JAM Adattár 89.12.

³³ Ugyanitt ld. a lelőhely topográfiáját. JAM Adattár 89.12.

³⁴ JAM Adattár 89.12.

³⁵ JAM Adattár 89.4.

³⁶ JAM Adattár 89.14.

5. Fekete, eldolgzott külső-belső felületű perem (XXXV. tábla 2.).

Ugyanitt előkerültek *római kori* cserepek is:

6. A rátapadt kátránytól fekete, korongolt pecsételt edény pereme (XXXV. tábla 1.).
7. Sárgásszürke, korongolt edény alja ráakódott kátránnyal (XXXV. tábla 6.).

Ugyanitt *népvándorláskori* anyag is előfordult:

8. Barnástéglaszín felületű, fekete törésű, szemcsés, korongolt, fésült díszű edény oldala (XXXV. tábla 3.).
9. Szürkésbarna, szemcsés, korongolt, fésült díszű oldaltöredék (XXXV. tábla 4.).
10. Barna, szemcsés, korongolt, fésült díszű oldaltöredék ráakódott kátránnyal.
11. Szürke, szemcsés, kézzel formált edény karcolt díszű oldaltöredéke ráakódott kátránnyal (XXXV. tábla 5.).
12. Szürke, apró szemcsés, korongolt perem ráakódott kátránnyal (XXXVI. tábla 4.).

Végül az anyag egy része *Árpád-kori*:

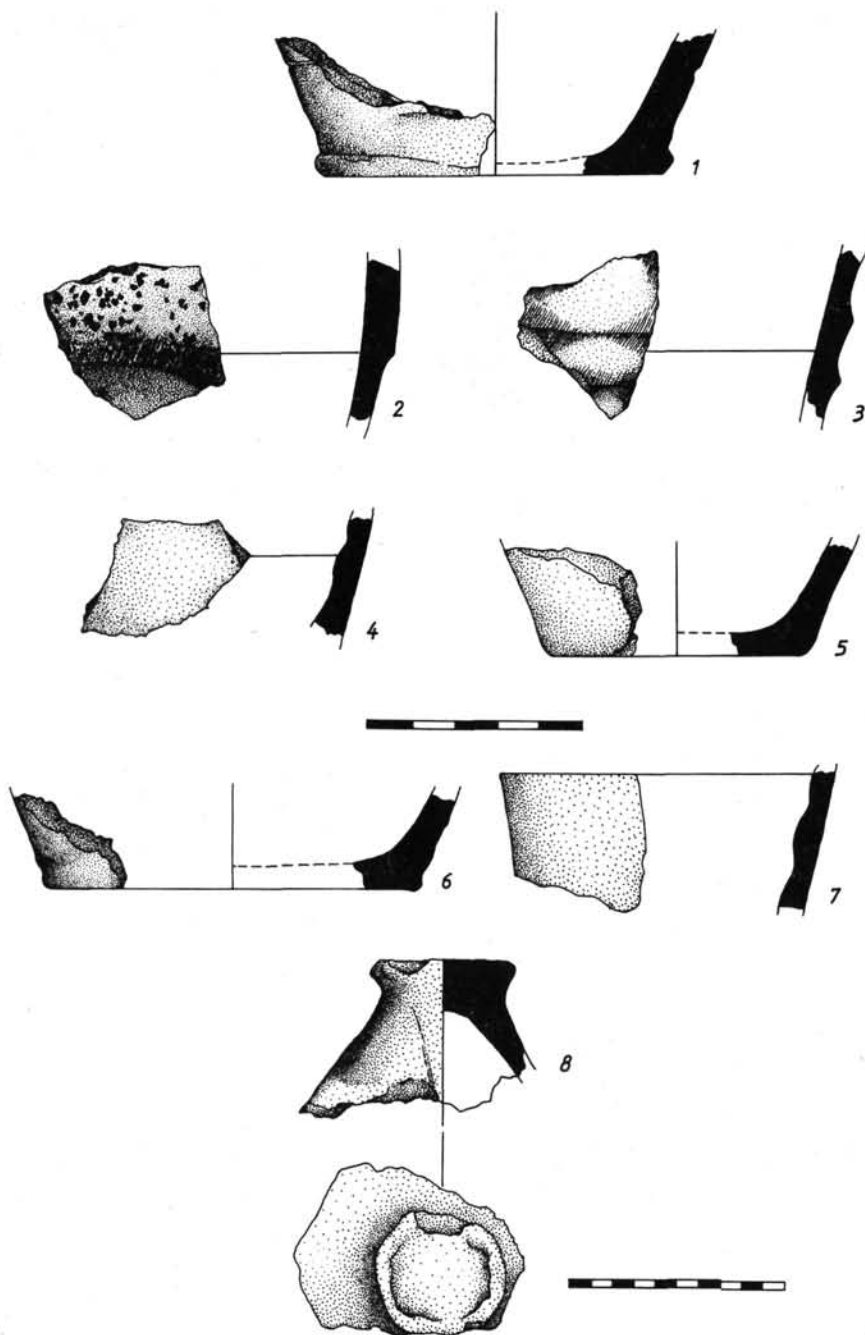
13. Szürke, kicsit szemcsés, korongolt edény pereme ráakódott kátránnyal (XXXVI. tábla 5.).
14. Kívül a ráakódott kátránytól fekete, belül barna, korongolt edény pereme (XXXVI. tábla 1.).
15. Sárgásfehér, korongolt edény pereme (XXXVI. tábla 3.).
16. Barnásszürke, homokkal soványított, korongolt fazékperem (XXXVI. tábla 2.).
17. Homokkal soványított, korongolt perem (XXXVI. tábla 6.).
18. A ráakódott kátránytól fekete, korongolt edény töredéke (XXXVI. tábla 7.).
19. A ráakódott kátránytól fekete, korongolt, tagolt fazékperem.
20. Szürke, homokkal soványított, korongolt edény pereme (XXXVI. tábla 8.).
21. A ráakódott kátránytól fekete, korongolt perem (XXXVI. tábla 9.).
22. Barna, korongolt edény, melyre ugyancsak kirakódott a kátrány (XXXVI. tábla 10.).
23. A kátránytól fekete, korongolt edények közül egy perem (XXXVI. tábla 11.).
24. Barna, kissé szemcsés, korongolt edény fésült díszű oldaltöredéke (XXXIII. tábla 1.).³⁷

³⁷ A rajzokat Benke Zsolt (Jósa András Múzeum) készítette a XXXVII-XLII. tábla kivételével, melyek Istvánovits Eszter rajzai.

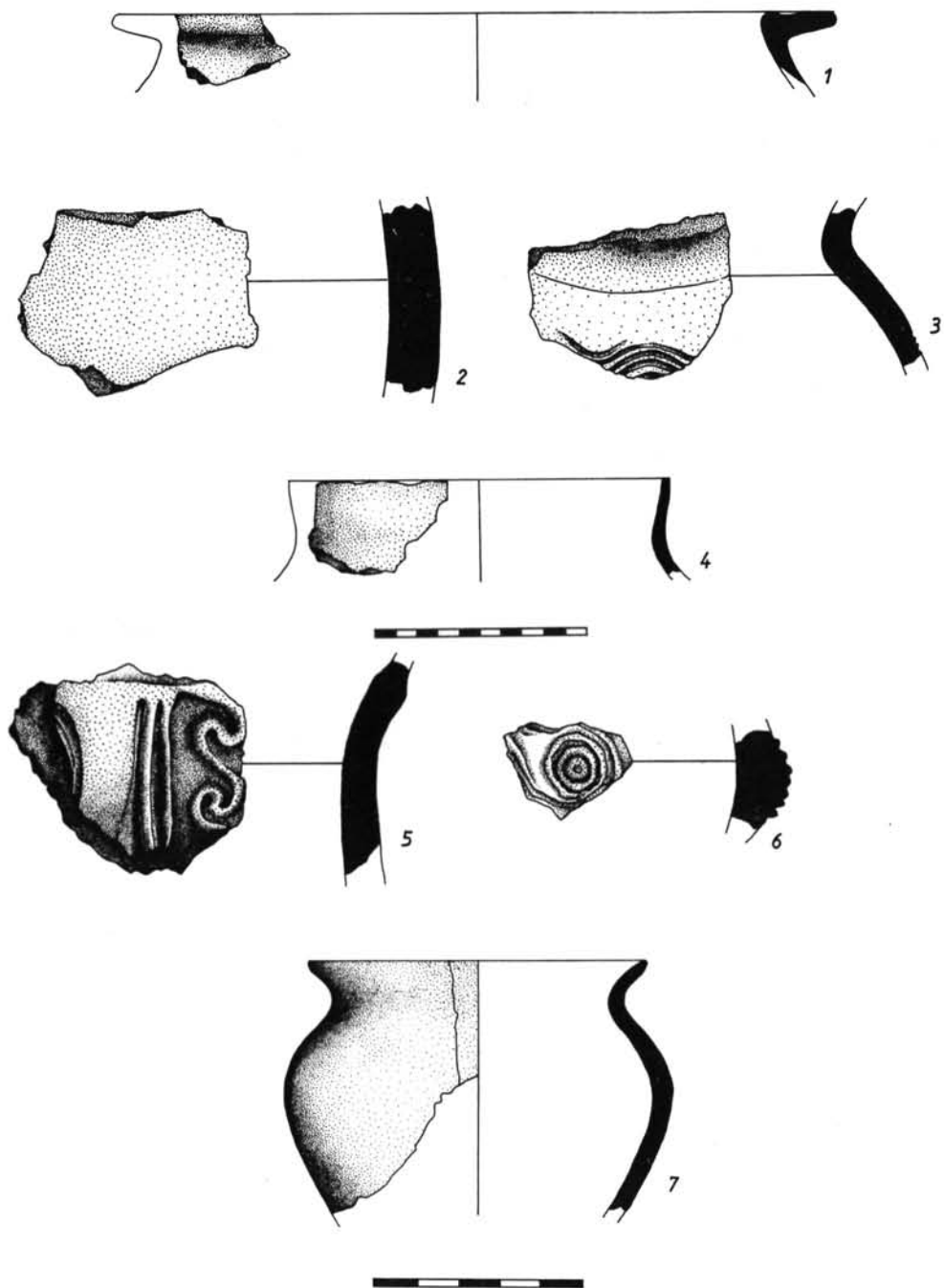
Irodalom

- ISTVÁNOVITS-KURUCZ* 1988. Istvánovits E. – Kurucz K.: Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében 1984/86-ban. *Folia Historica et Ethnographica* 2 (1988.) Nyírbátor, 5-60.
- ISTVÁNOVITS-KURUCZ* 1989. Istvánovits E. – Kurucz K.: Mátészalka és környékének története az őskortól a népvándorláskorig. In: Mátészalka története és néprajza. Sajtó alatt.
- ISTVÁNOVITS-KURUCZ-LŐRINCZY* 1988. Istvánovits E. – Kurucz K. – Lőrinczy G.: A Tisza-Szamos közének története a kezdetektől az Árpád-kor végéig. In: Szamosközi tanulmányok. Fehérgyarmat, 1988.23-62.
- ISTVÁNOVITS-LŐRINCZY* 1986. Istvánovits E. – Lőrinczy G.: Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében – 1981/83. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. *Folklor és Etnográfia* 24. (1986.) Debrecen, 159-209.
- KURUCZ* 1989. Kurucz K.: A nyíri Mezőség neolitikuma. *A Jósa András Múzeum Kiadványai* 28. (1989.) Nyíregyháza

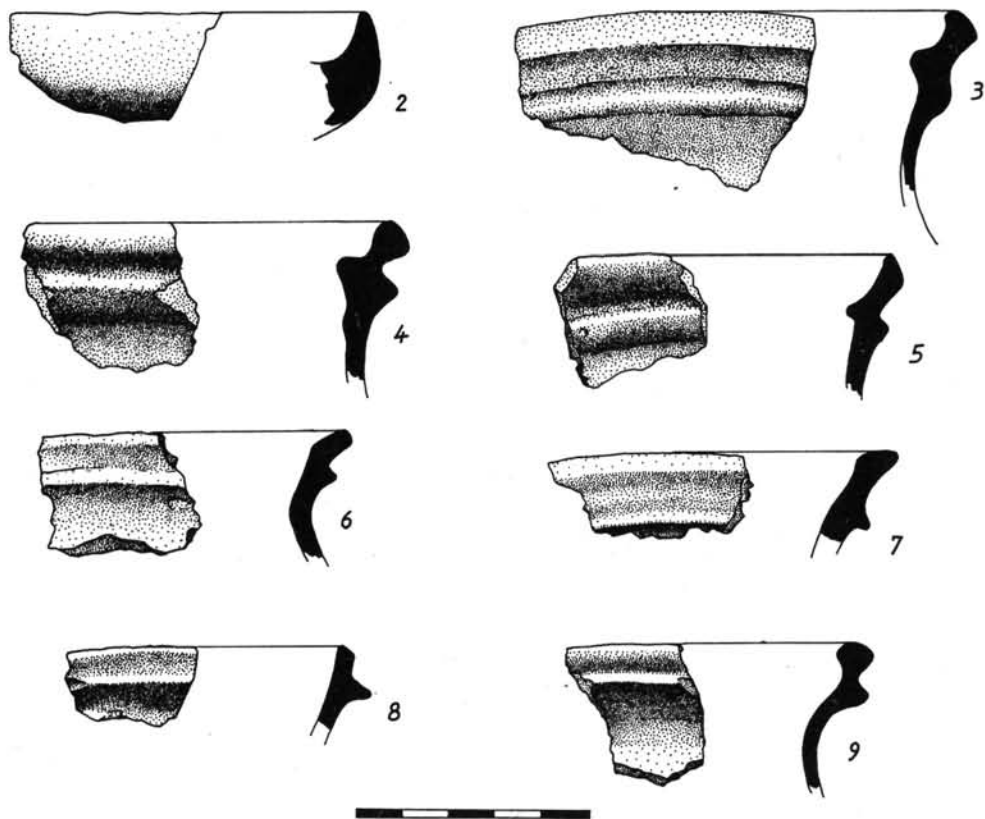
Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin
Jósa András Múzeum
NYÍREGYHÁZA, Pf. 57.
H-4401

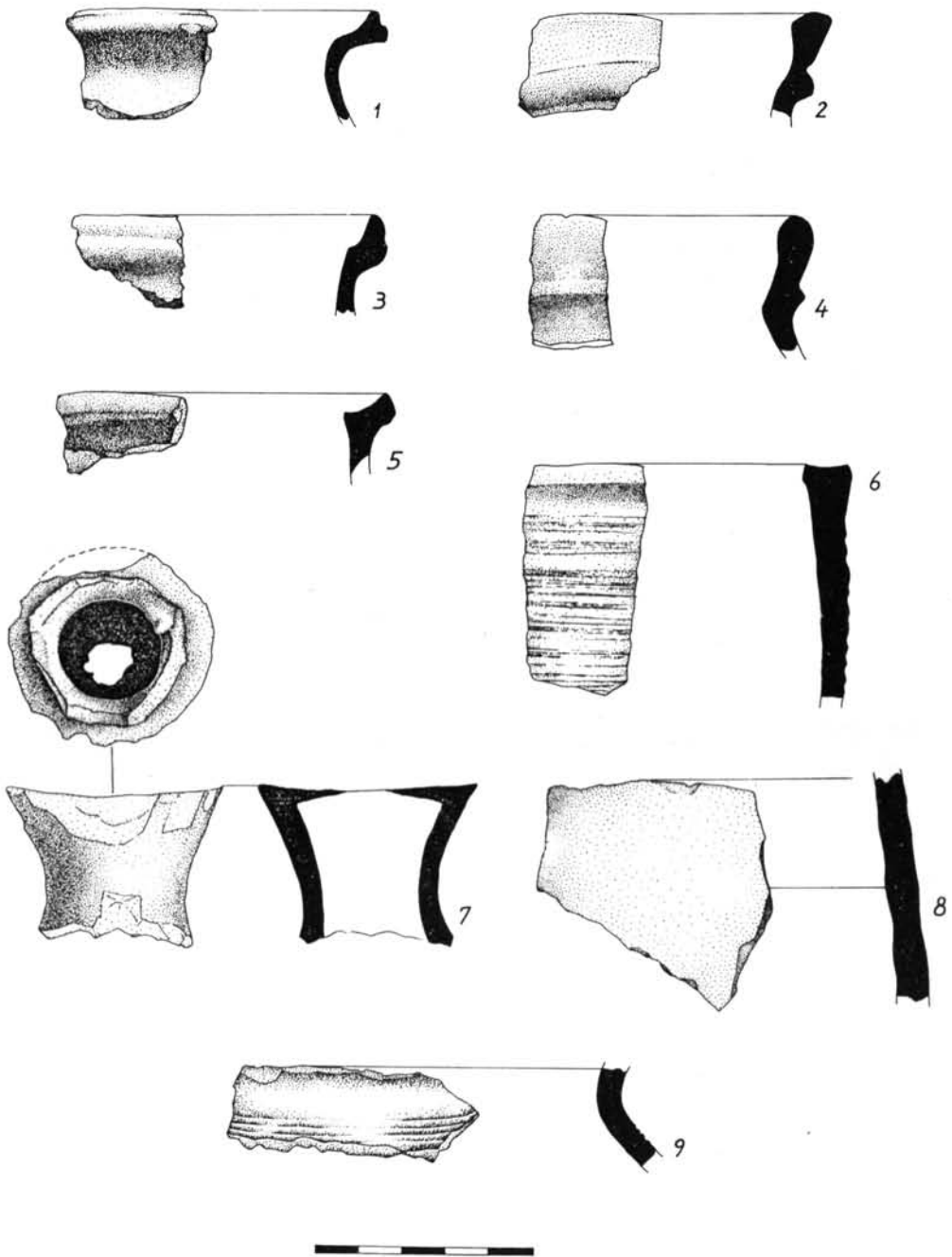
I. tábla: 1. Buj, Belterület 2-4., 7. Tiszalök, Strand 5. Kemece, Sarvay-tag 6.,8. Apagy, Béke u.

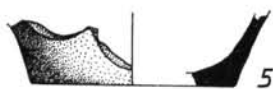
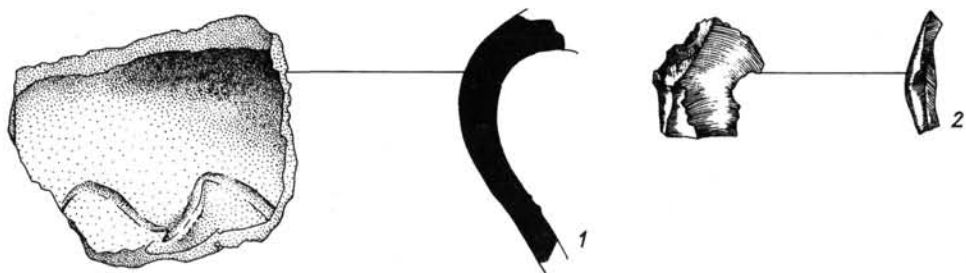
II. tábla: 1. Apagy, Béke u. 2-3. Kemece, Sarvay-tag 4-7. Vásárosnamény-Szatmárcseke közt

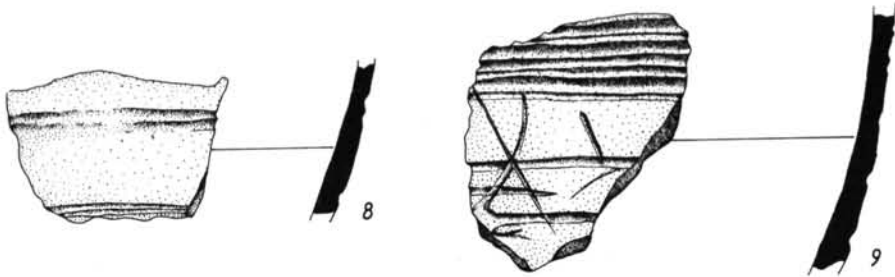
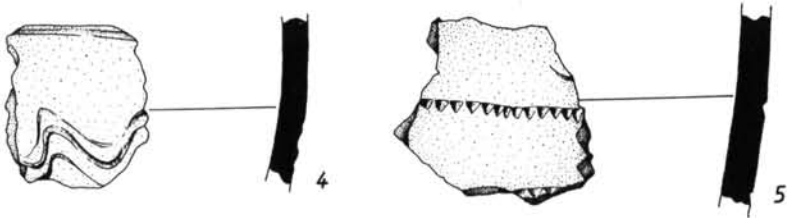
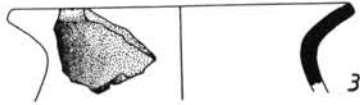
III. tábla: Botpalád, Klastromdomb

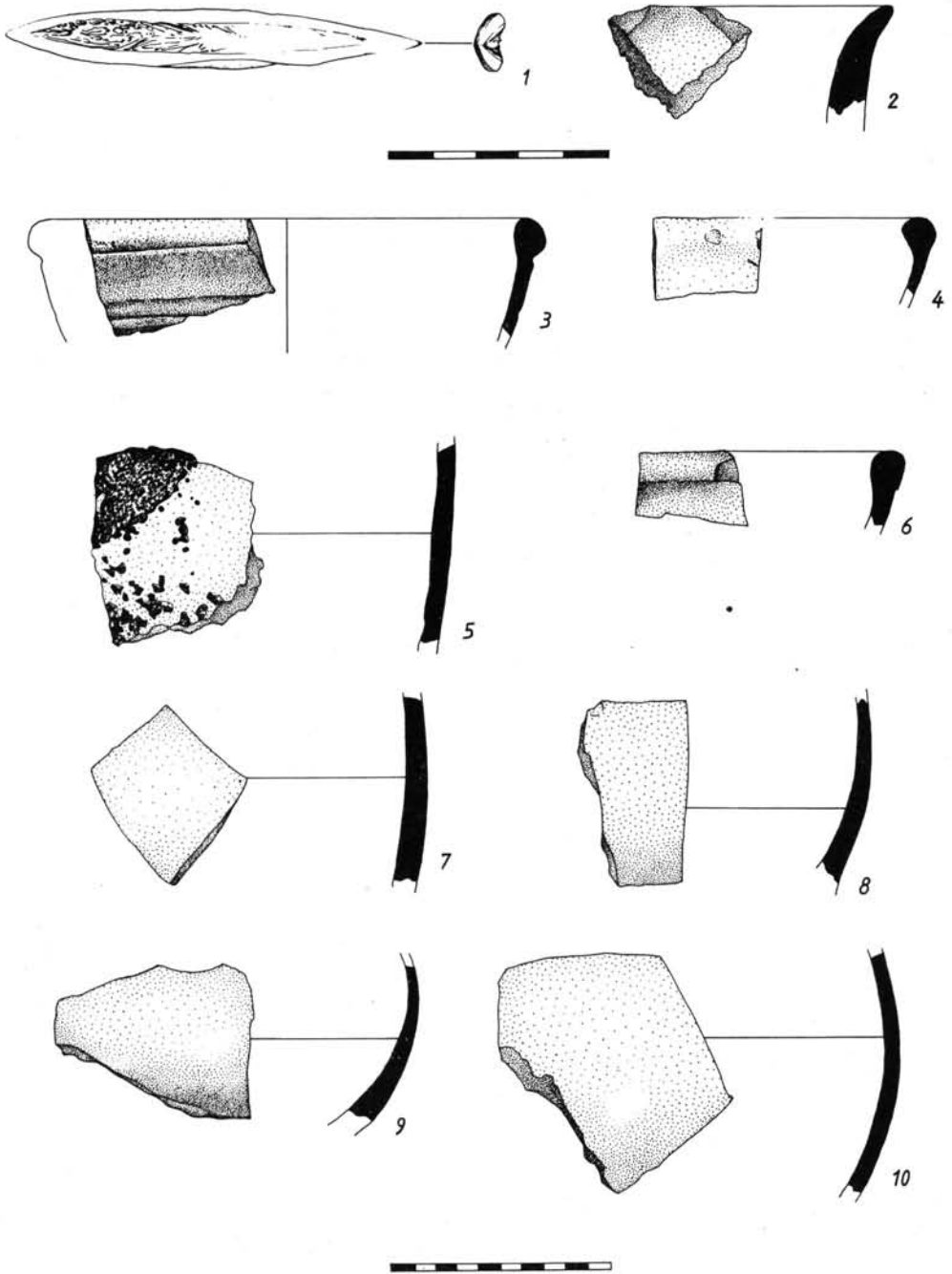
IV. tábla: Botpalád, Klastromdomb

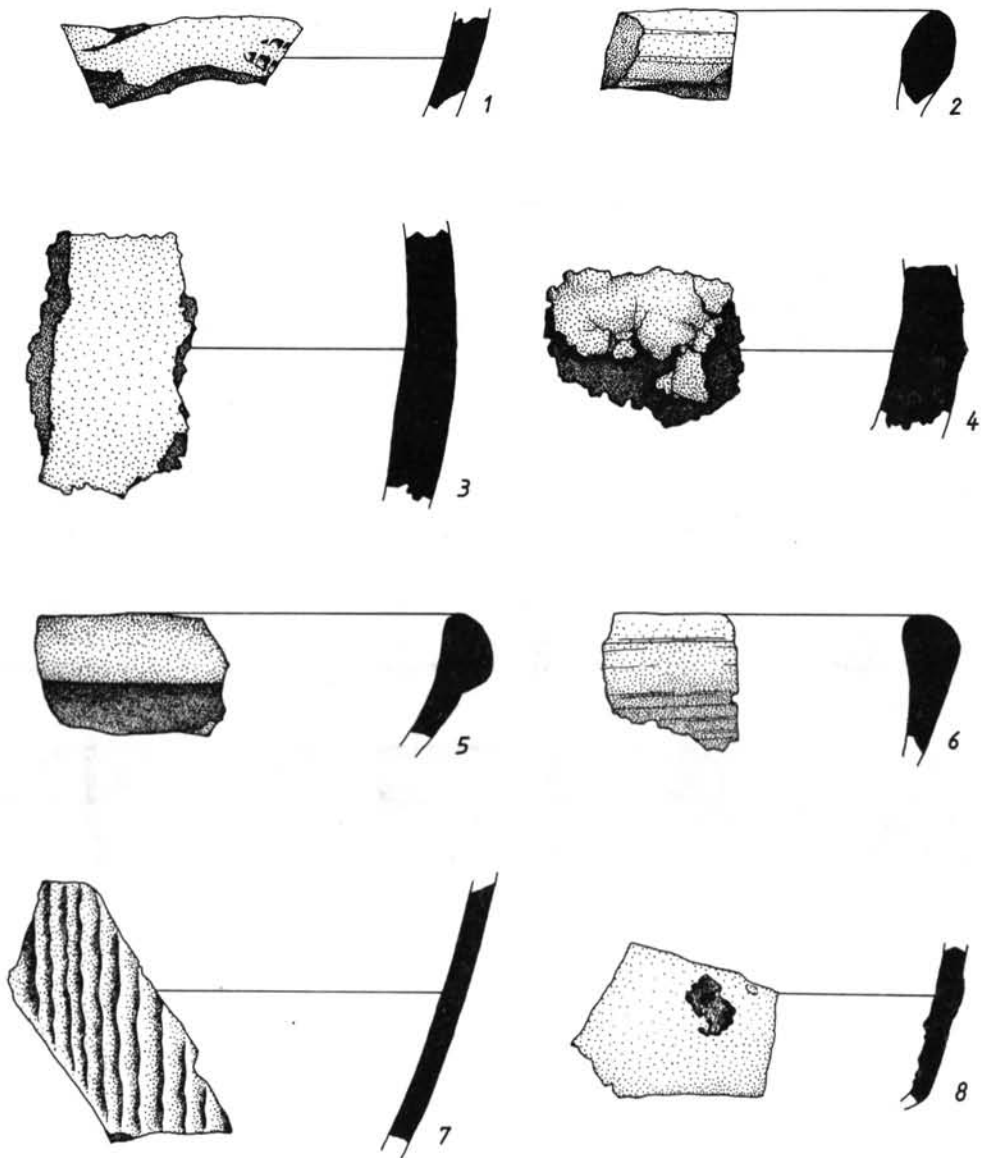
V. tábla: Botpalád, Klastromdomb

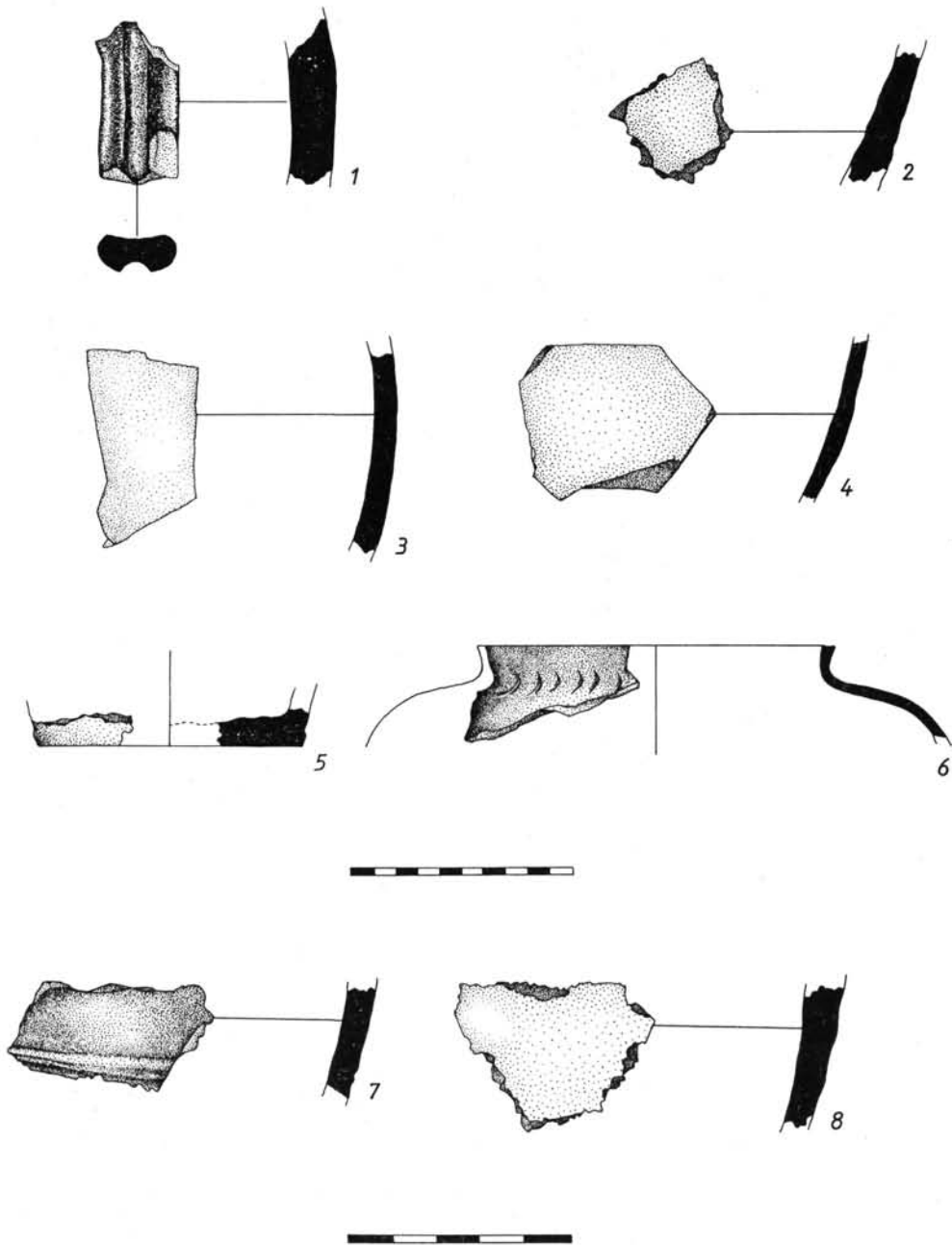
VI. tábla: Buj, Belterület

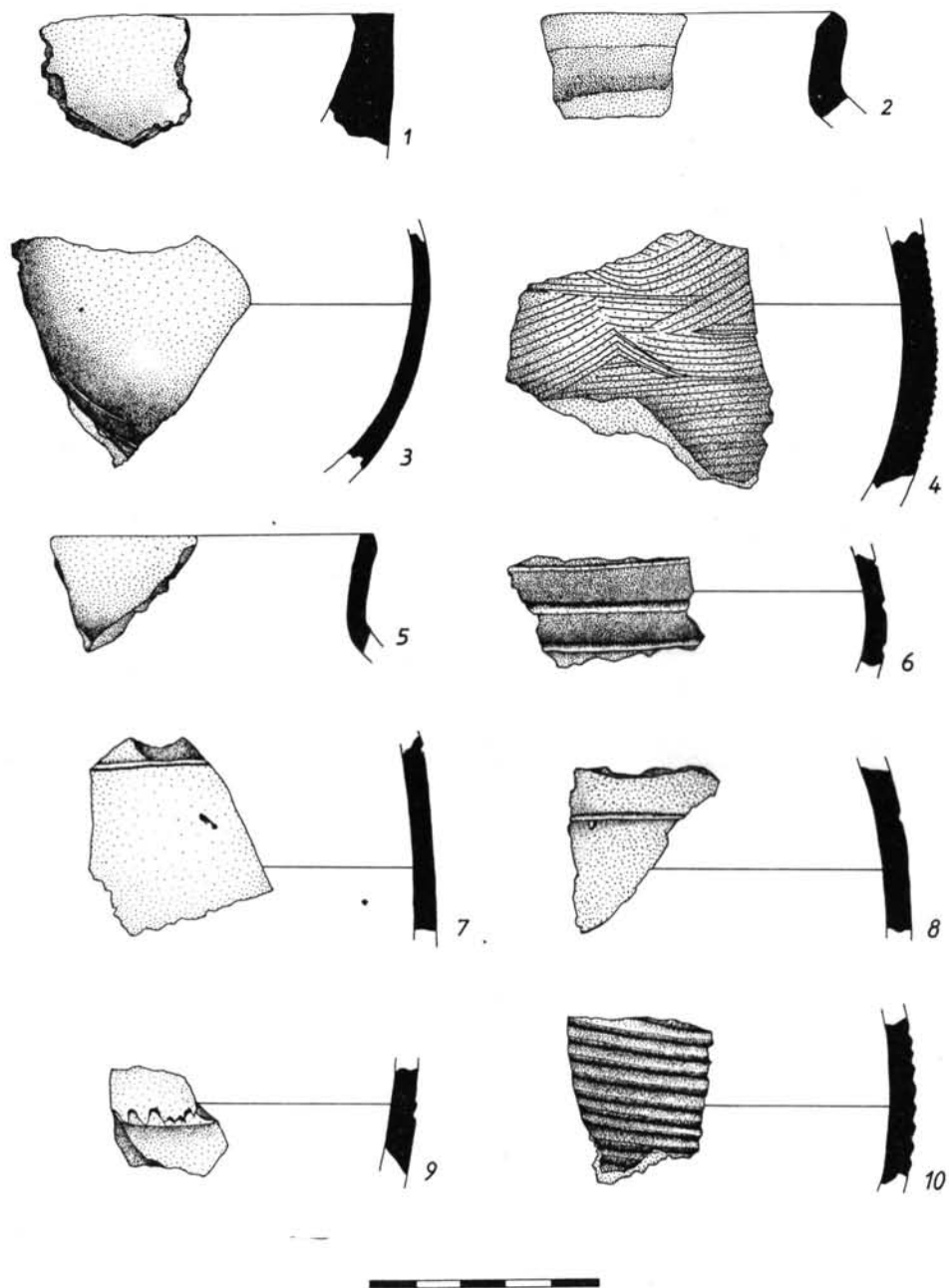
VII. tábla: 1-4., 6-10. Császárszállás, 4-es út mellett 5. Kálmánháza, Belterület

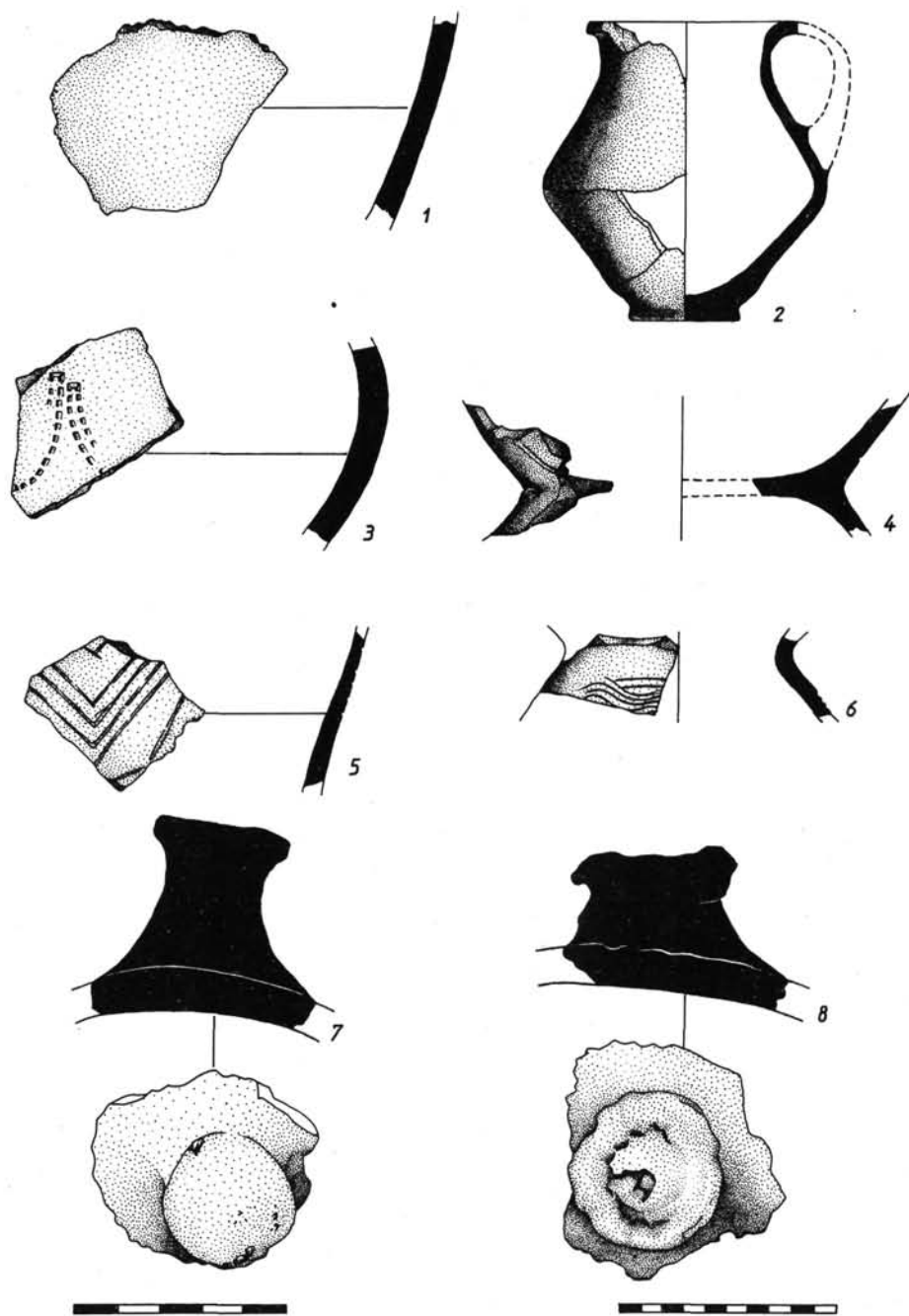
VIII. tábla: Császárszállás, 4-es út mellett

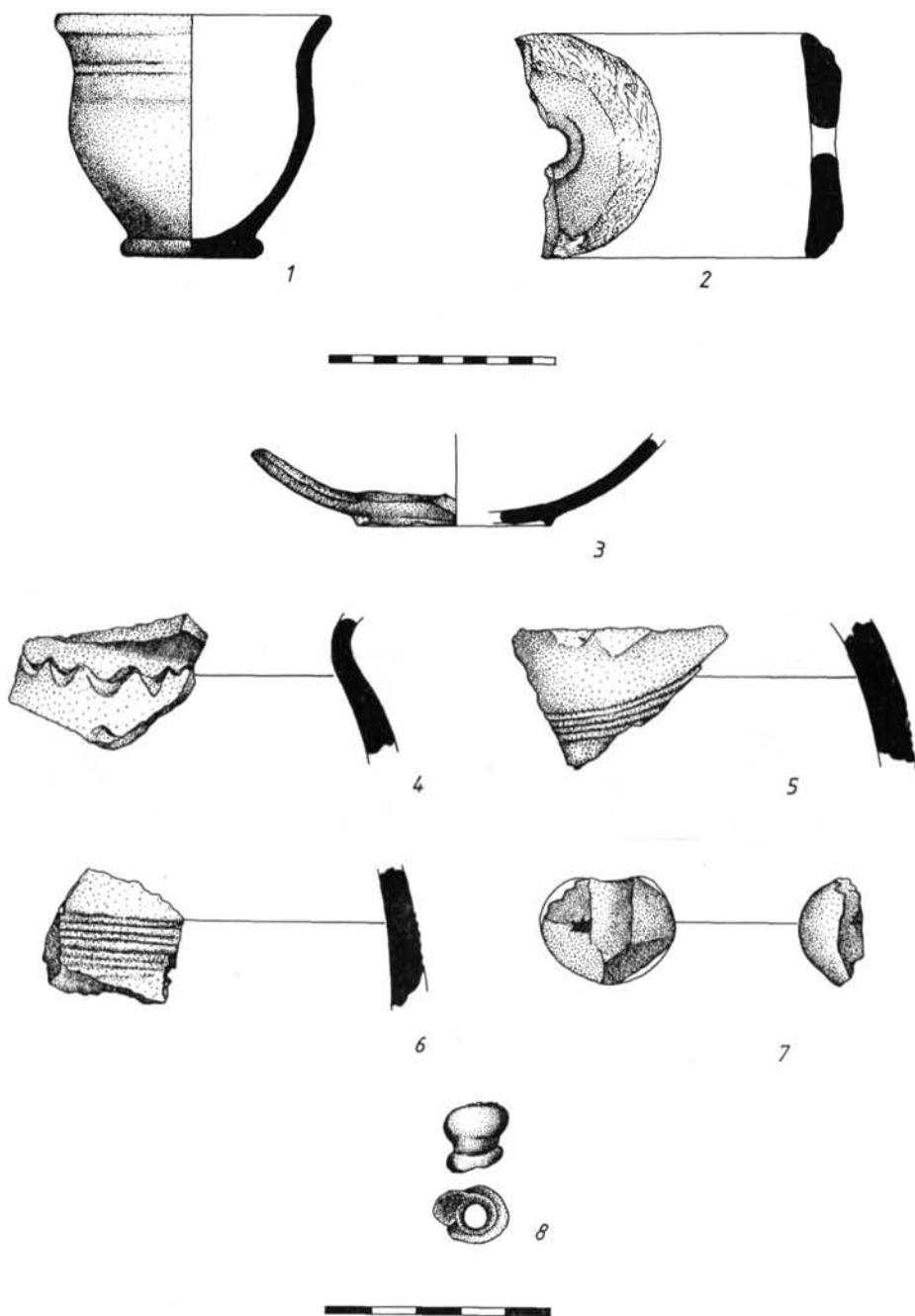
IX. tábla: 1-5.,7-8. Császárszállás, 4-es út mellett 6. Kálmánháza, Vitéz sor

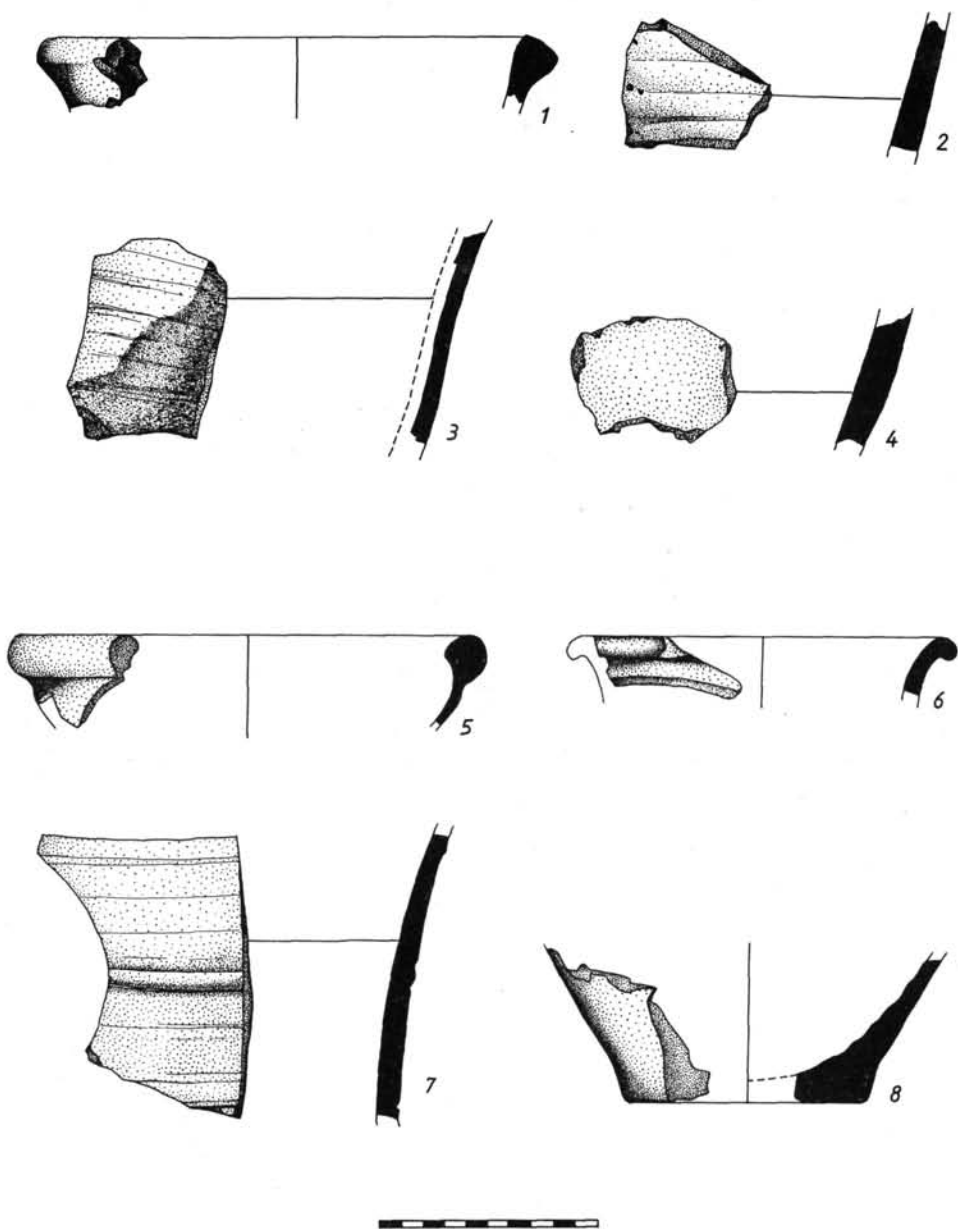
X. tábla: 1-2.,4-10. Kálmánháza, Vitéz sor 3. Császárszállás, 4-es út mellett

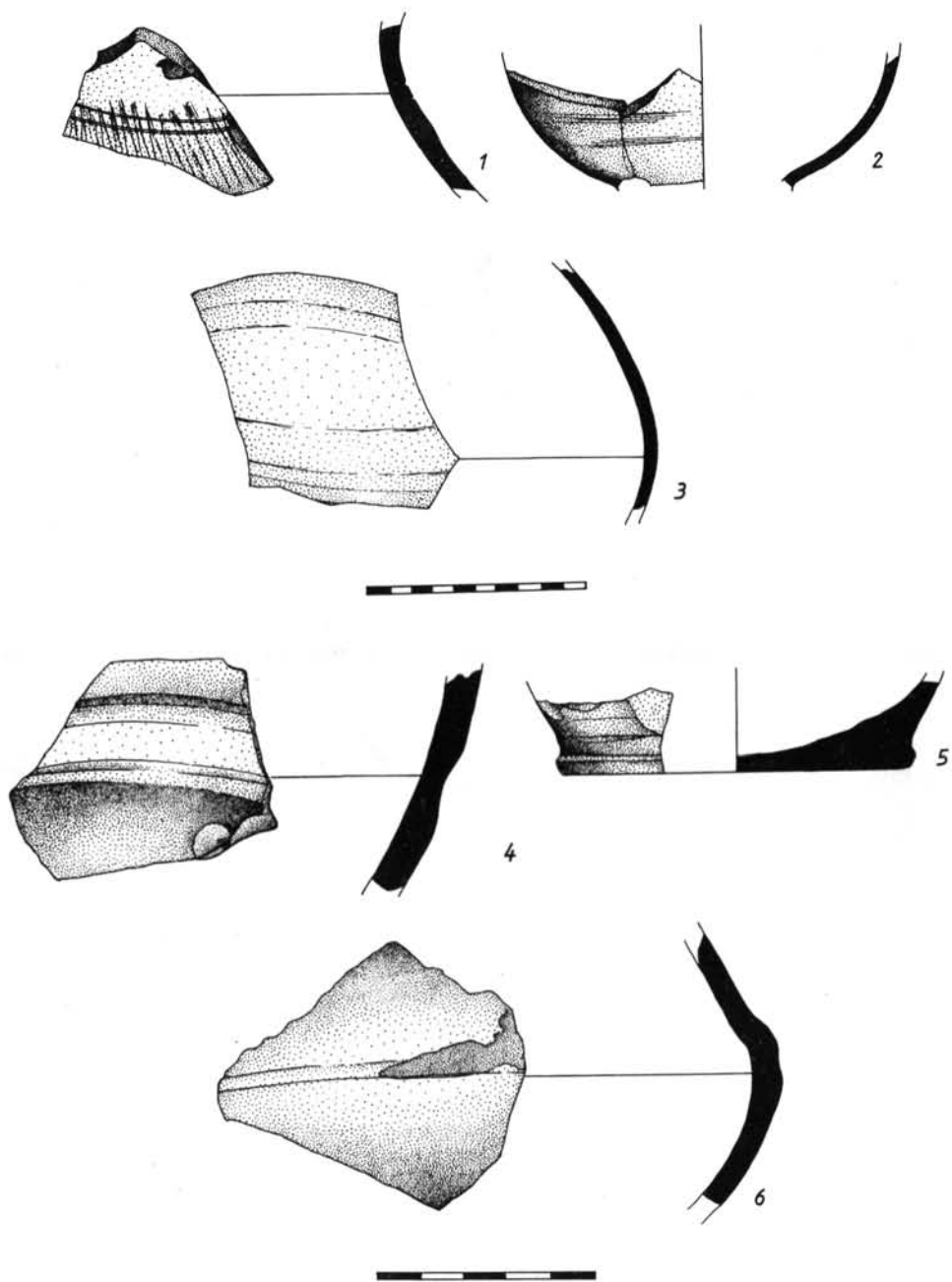
XI. tábla: 1. Császárszállás, Nagy tanya mellett 2. Kálmánháza, Dorogi út 3. Kálmánháza, Vitéz sor 4-6. Buj, Belterület 7-8. Újfehértó, Arany J.u.

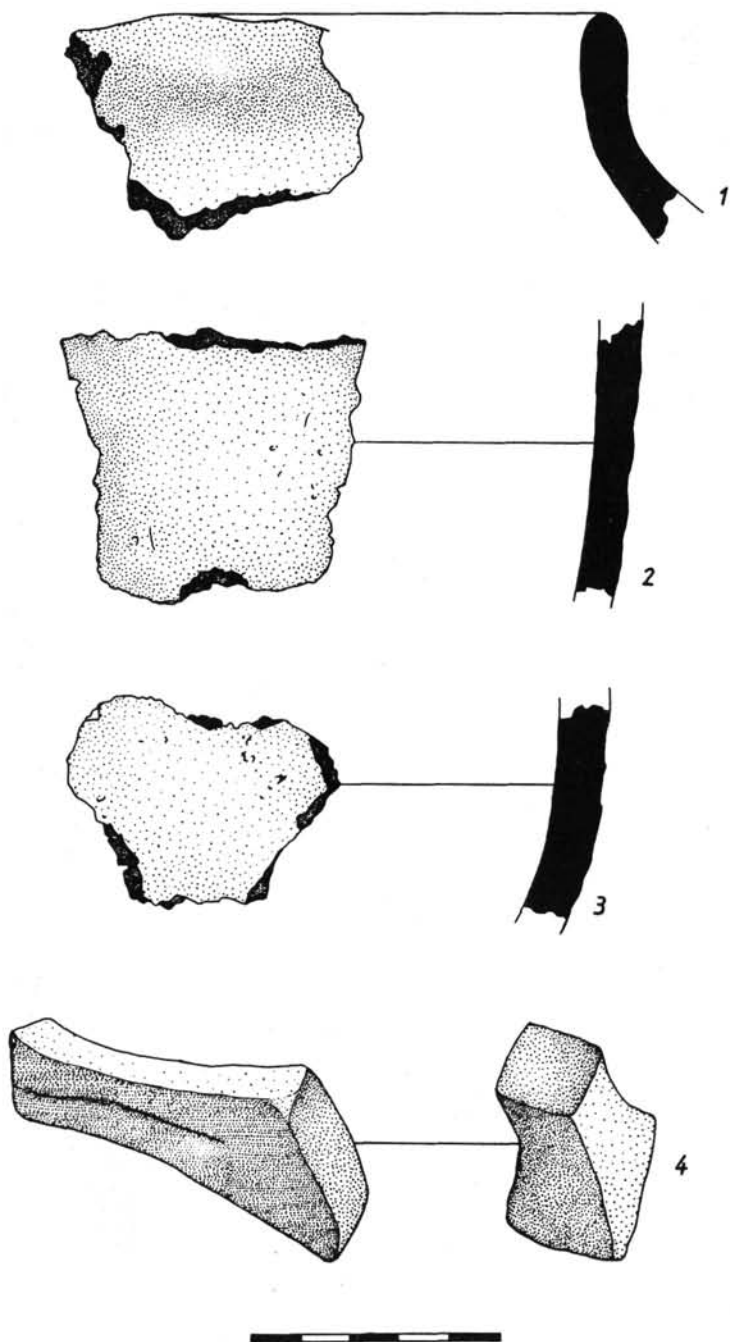
XII. tábla: 1-2. Kálmánháza, Belterület 3. Kálmánháza, Hankovszki nagypart 4-8. Kemece, Varjas-dűlő

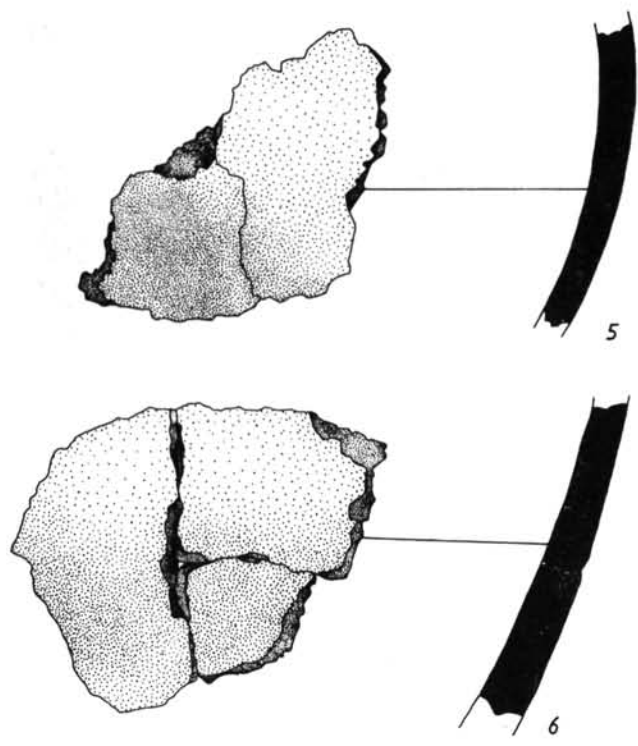
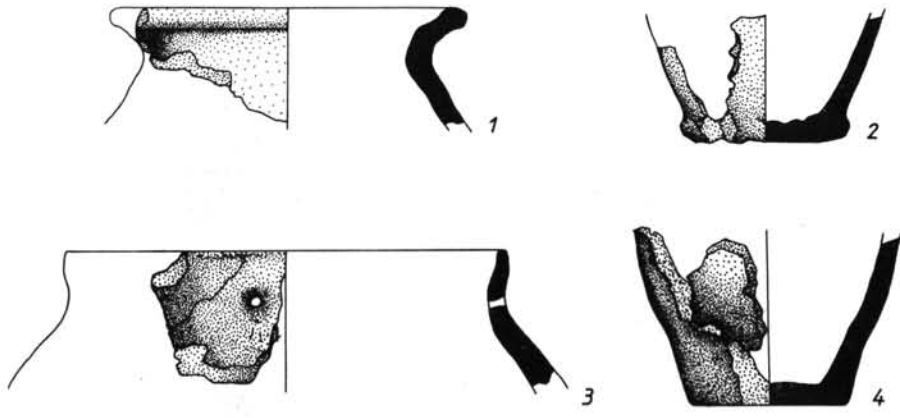
XIII. tábla: 1-3. Tiszavasvári, Józsefháza 4.,7. Tiszavasvári, Dankópuszta 5-6.,8. Kálmánháza, Dorogi út

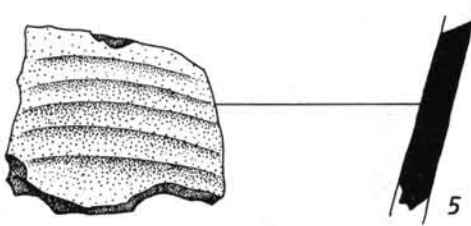
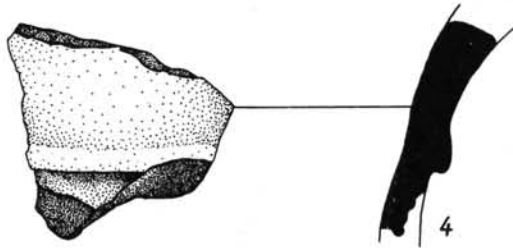
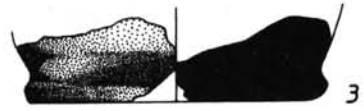
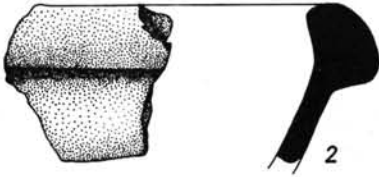
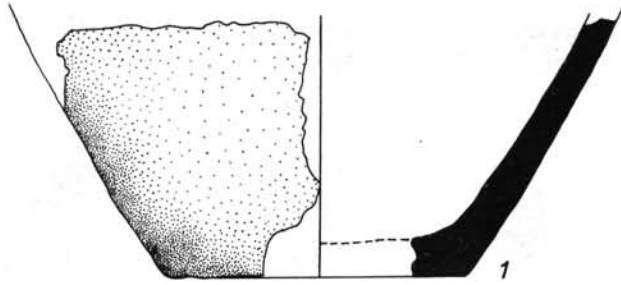
XIV. tábla: Kálmánháza, Dorogi út

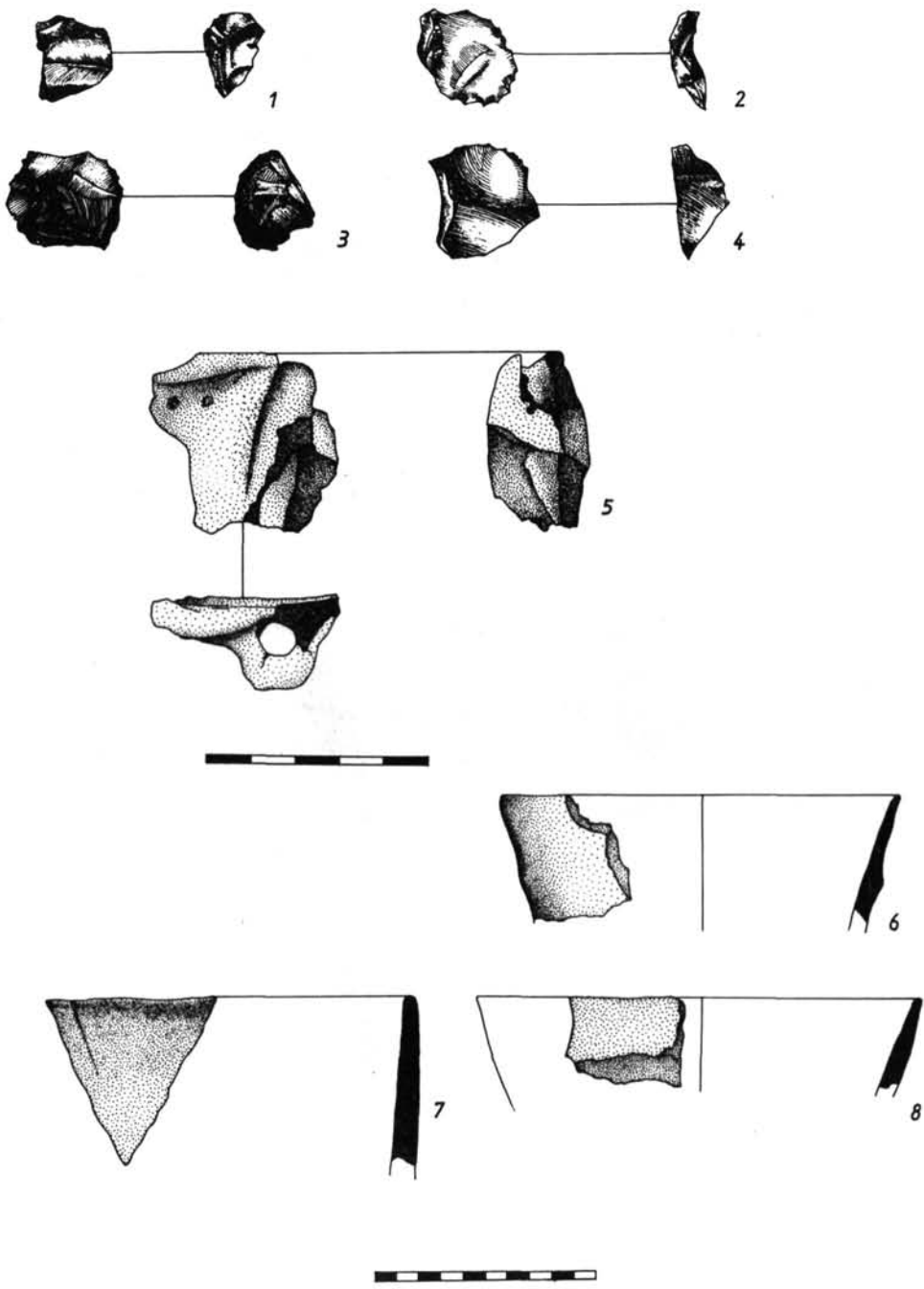
XV. tábla: Kálmánháza, Dorogi út

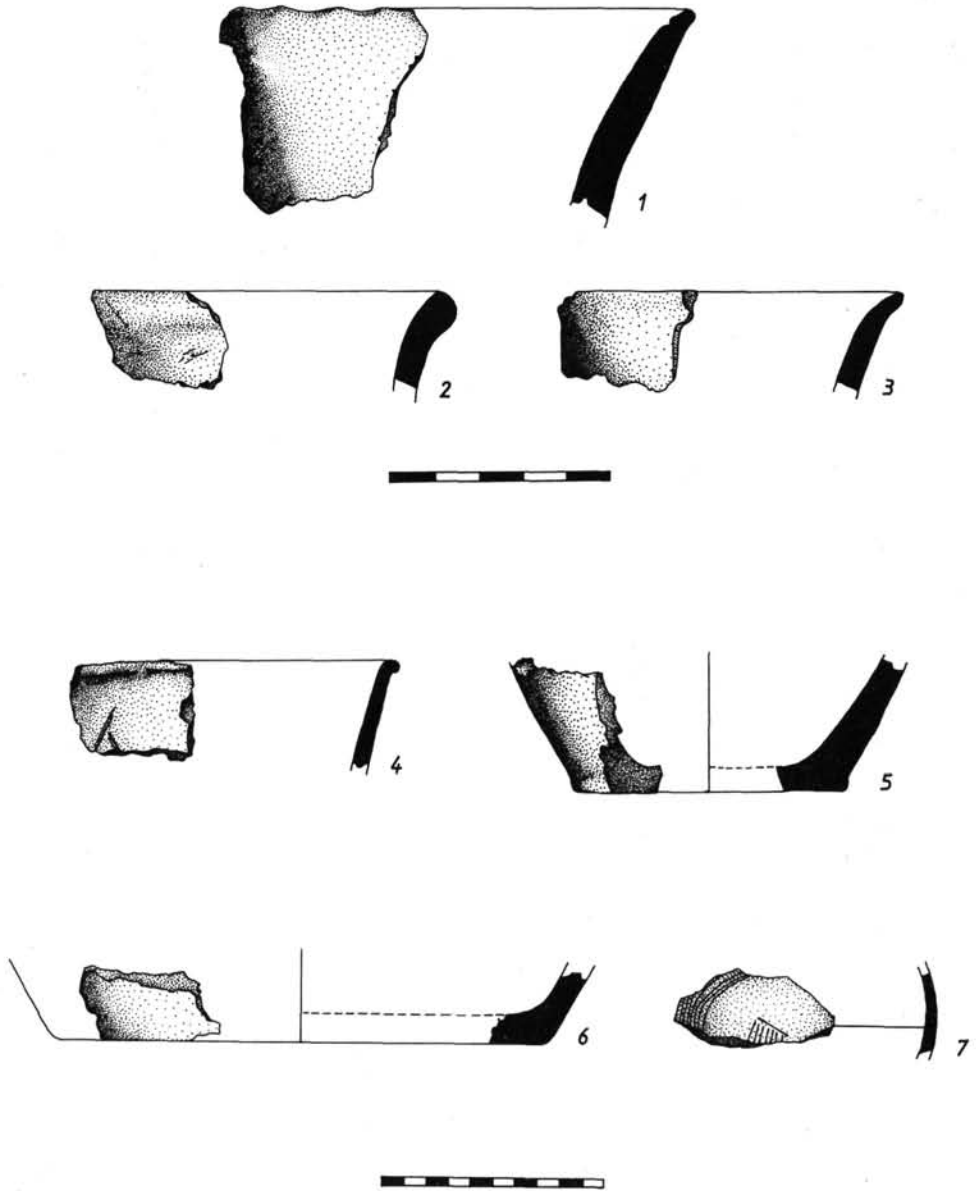
XVI. tábla: Kálmánháza, Belterület

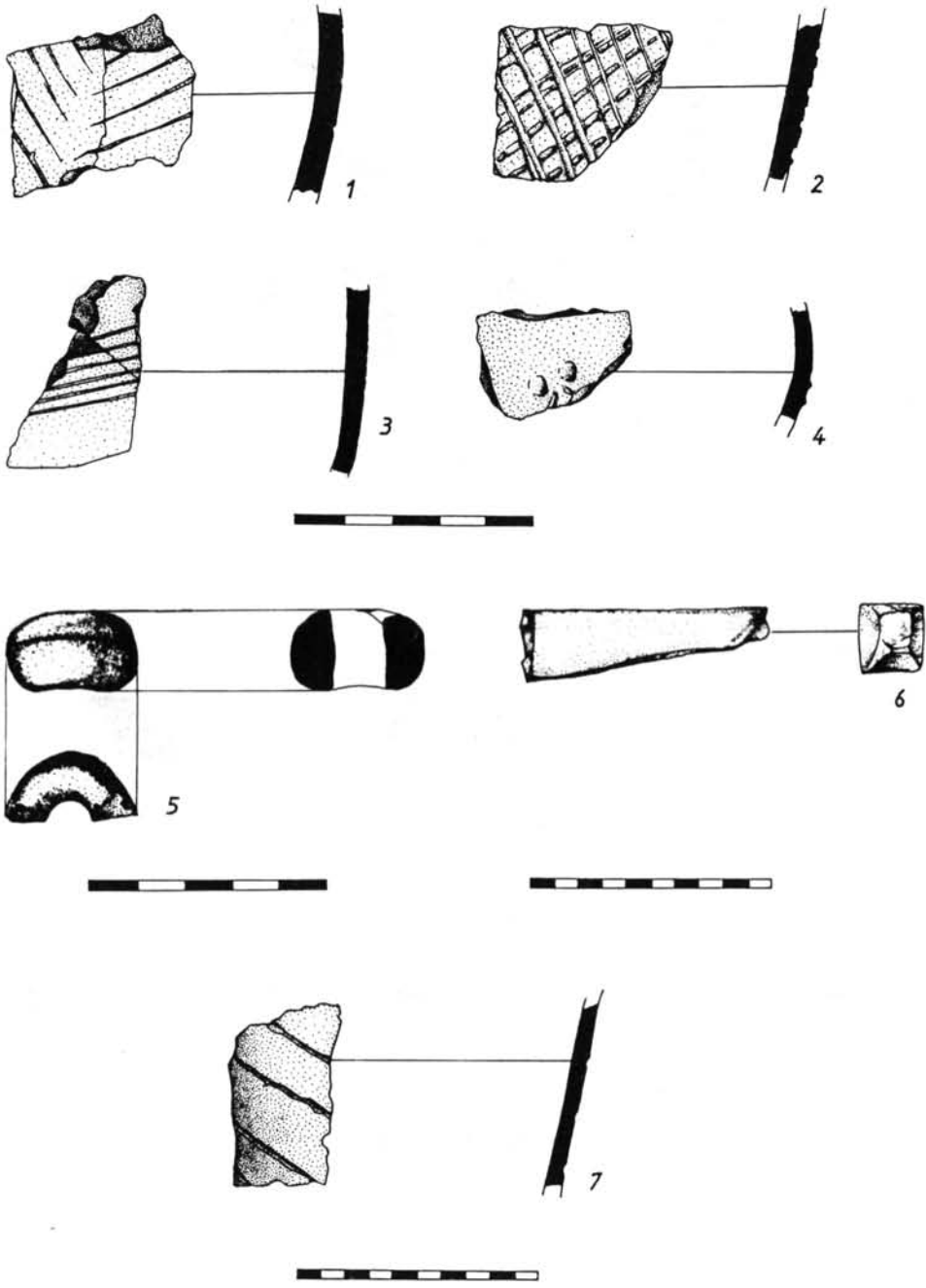
XVII. tábla: Kálmánháza, Vitéz sor

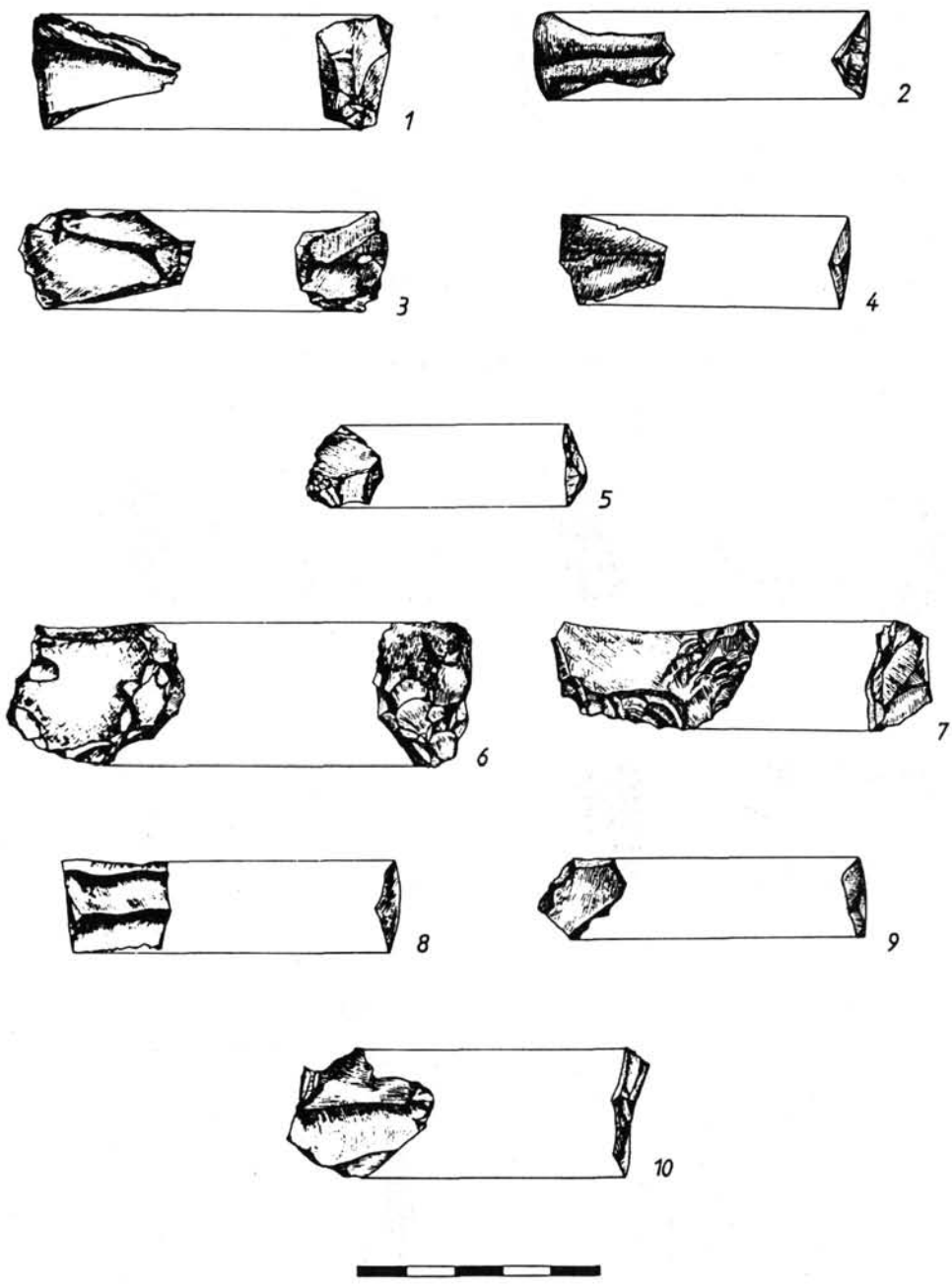
XVIII. tábla: 1-4. Kemece-Nyirpazony közt 5-8. Kemece, Sarvay-tag

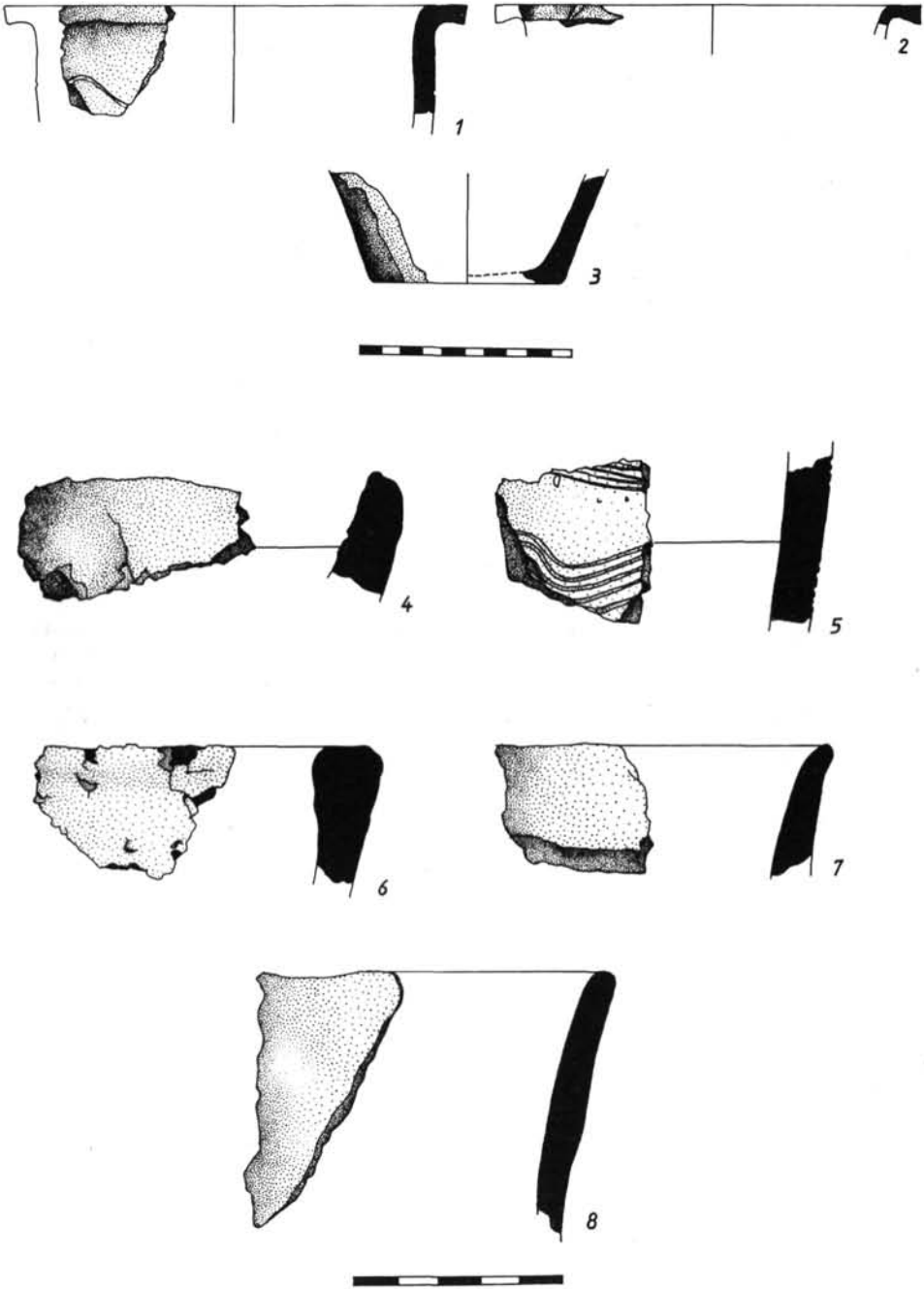
XIX. tábla: Kemece, Sarvay-tag

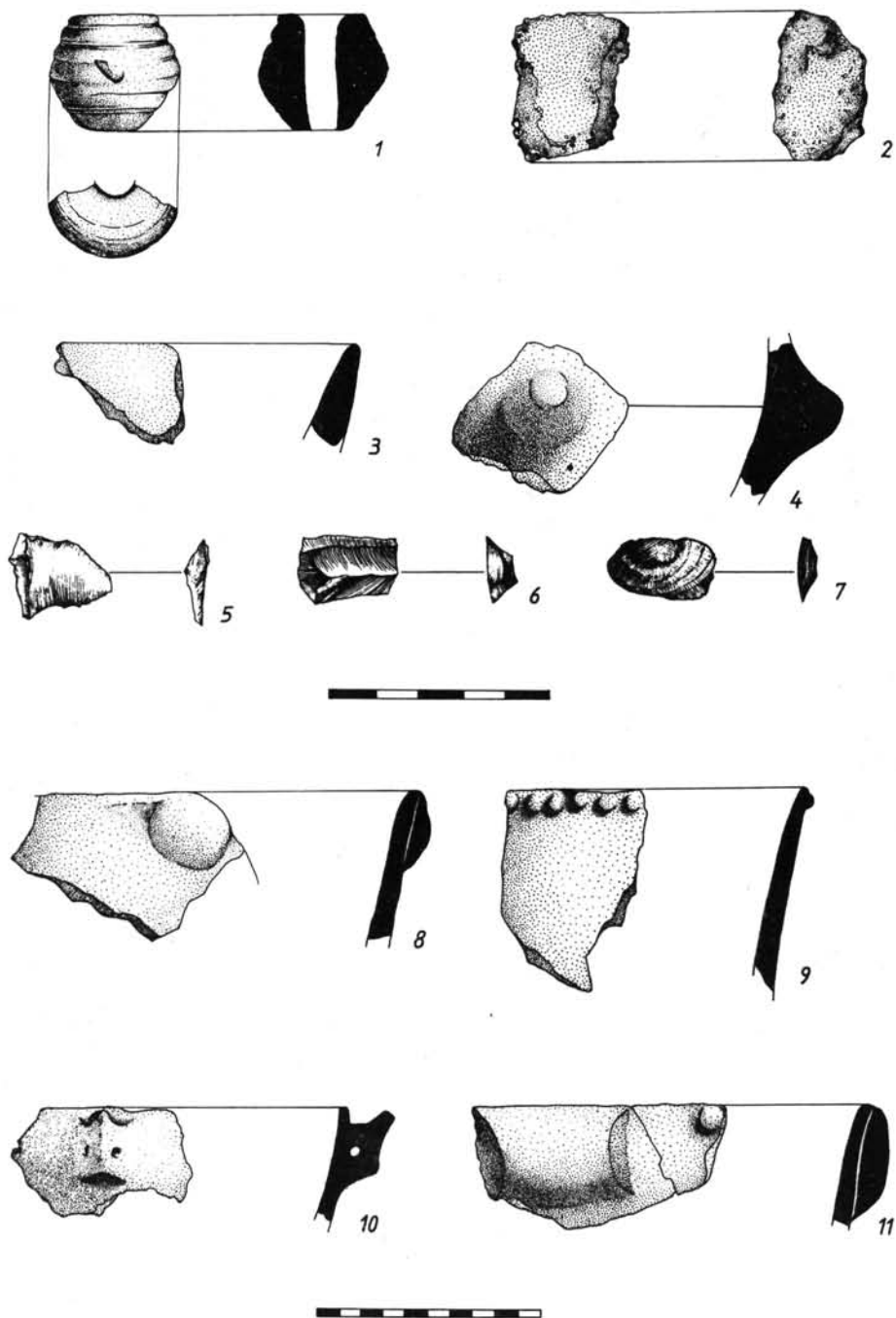
XX. tábla: Kemecse, Sarvay-tag

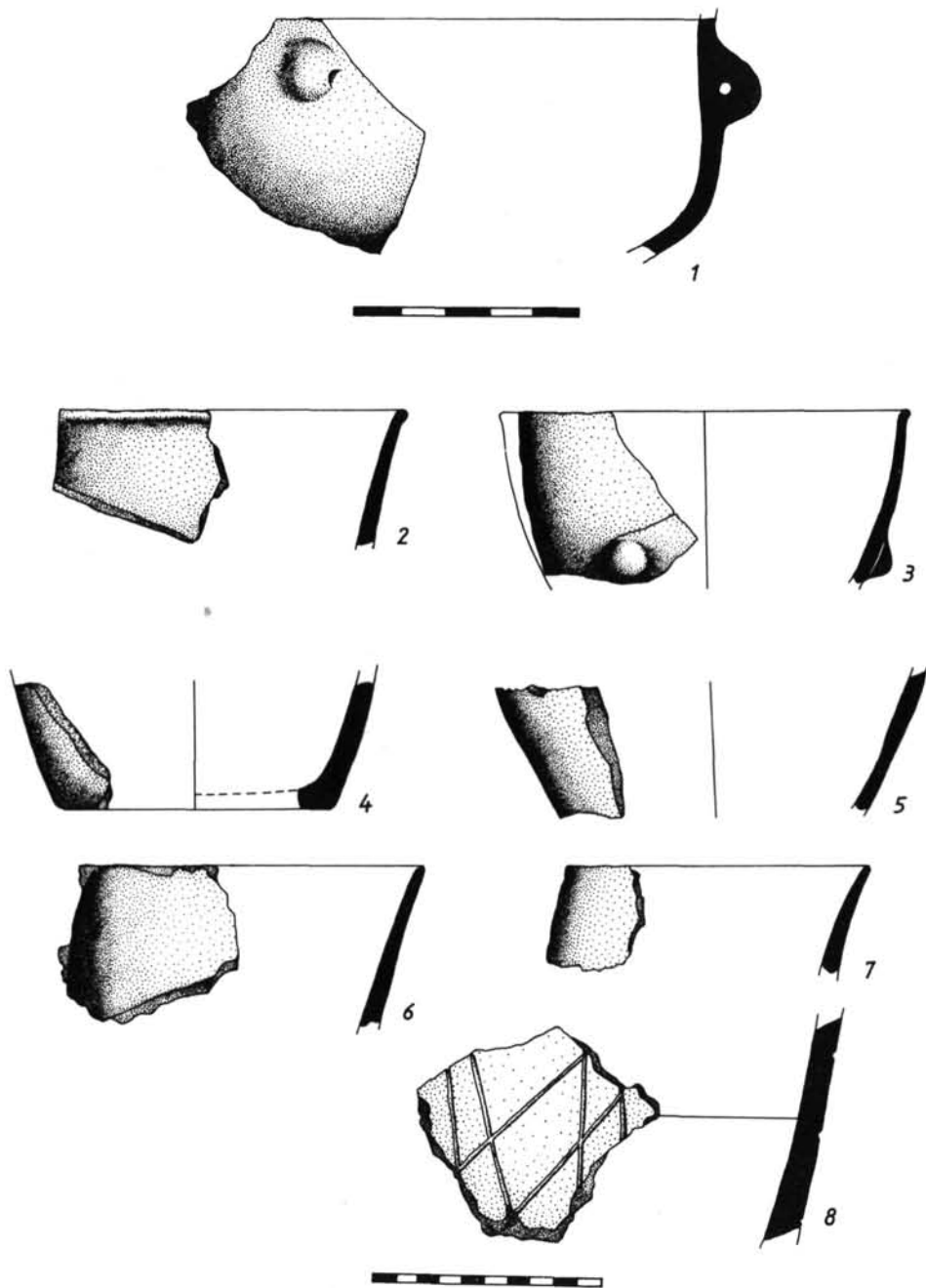
XXI. tábla: Kemece, Sarvay-tag

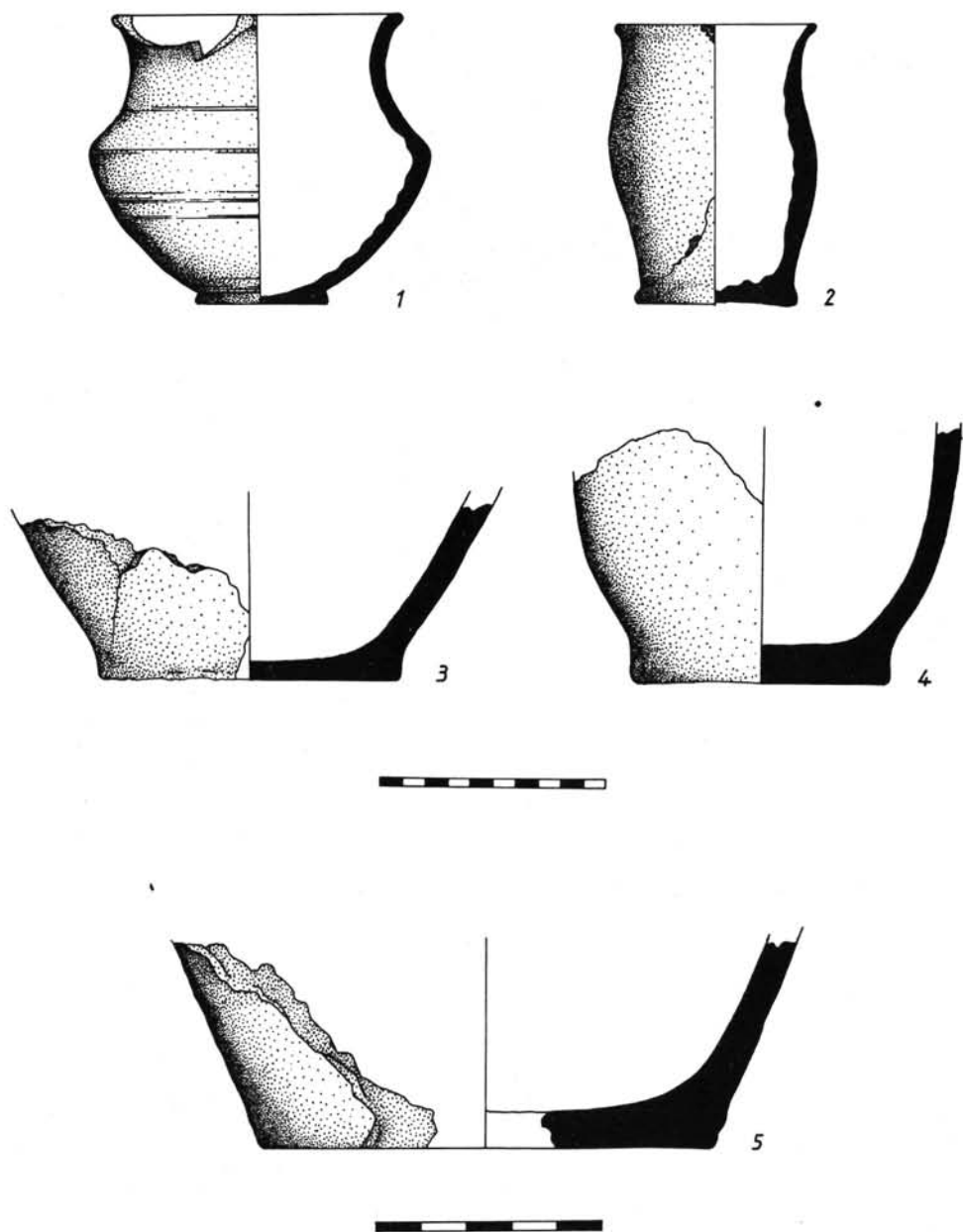
XXII. tábla: Kemece, Sarvay-tag

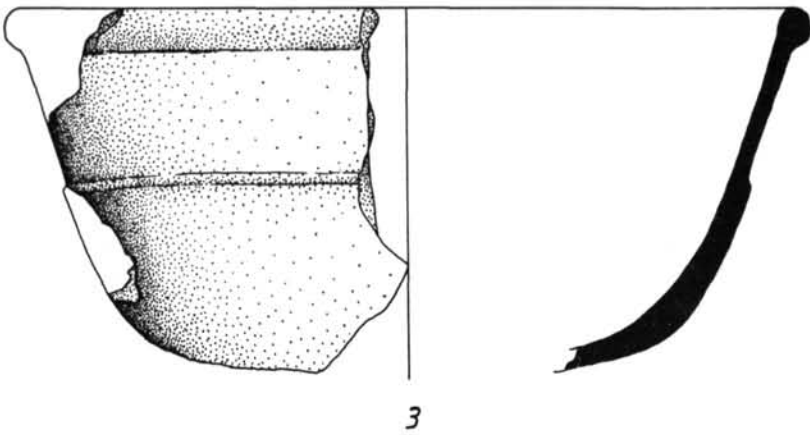
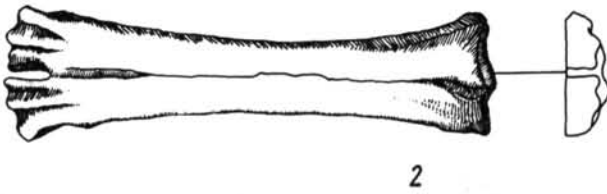
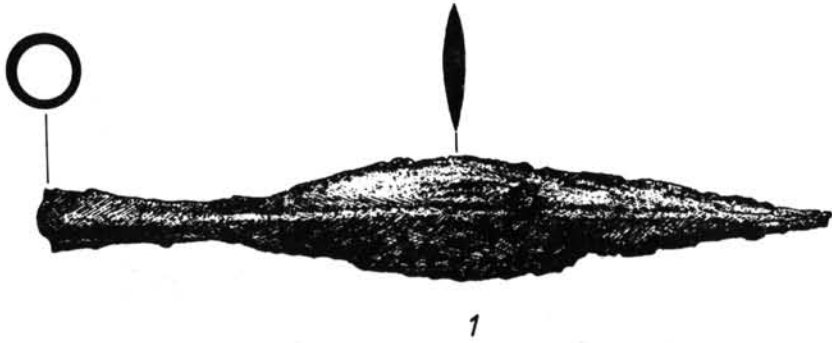
XXIII. tábla: Kemece, Sarvay-tag

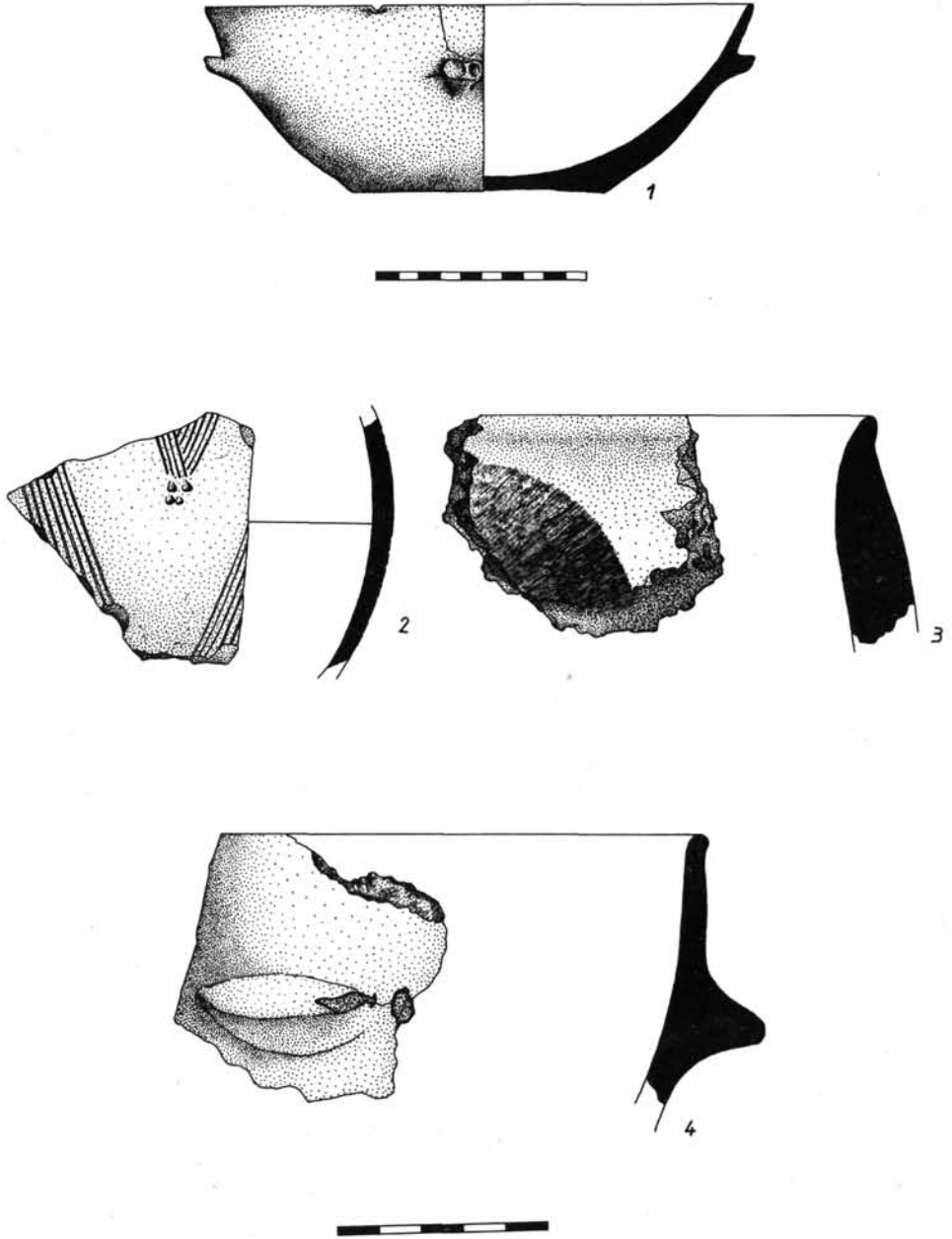
XXIV. tábla: Kemece, Sarvay-tag

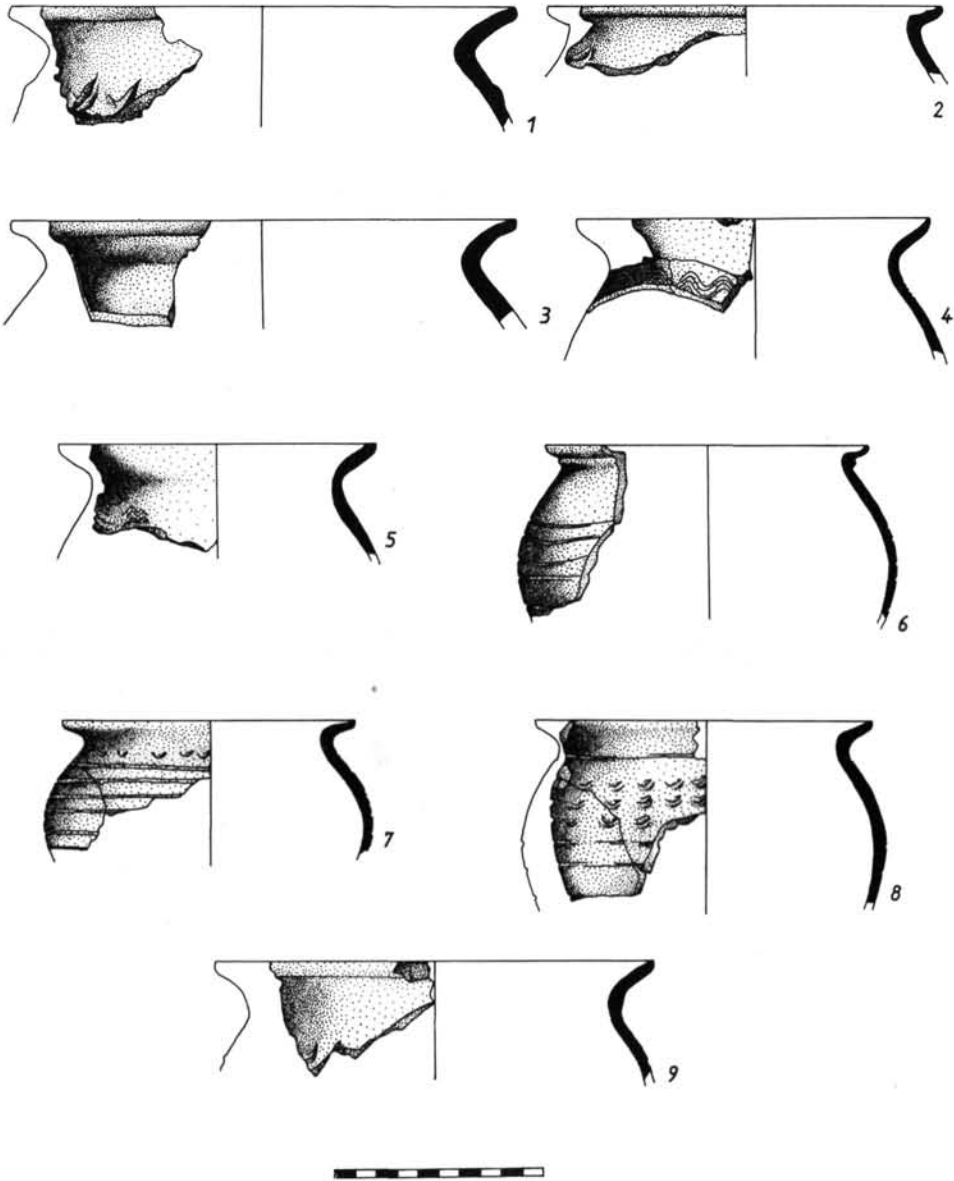
XXV. tábla: Nyíribrony, Felszabadulás u.

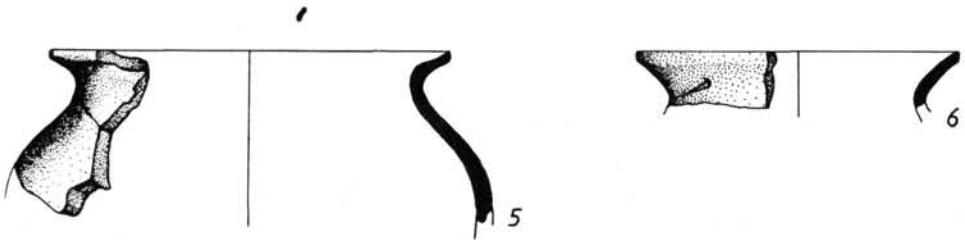
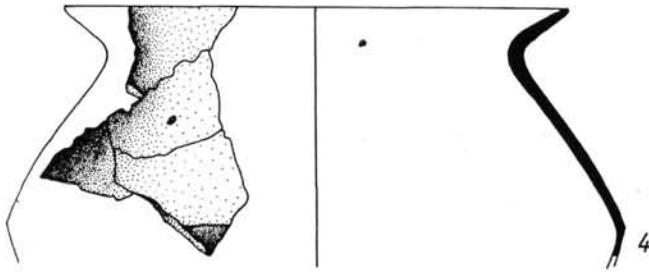
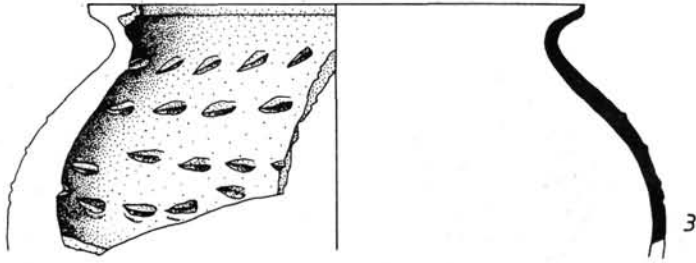
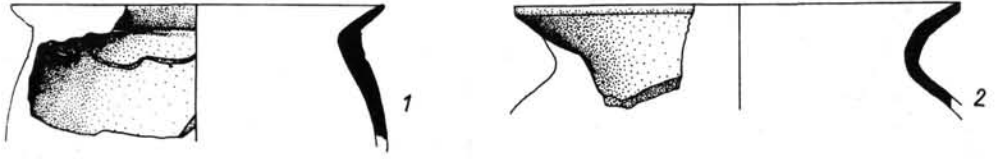
XXVI. tábla: Nyíribrony, Felszabadulás u.

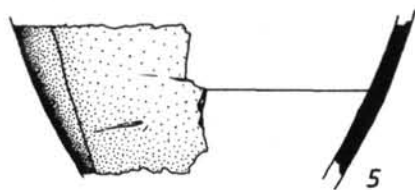
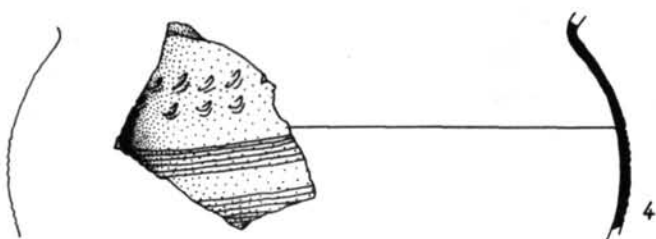
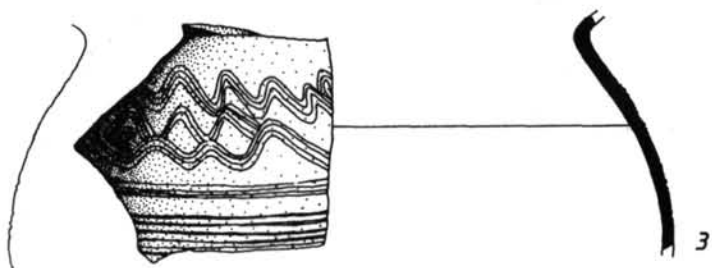
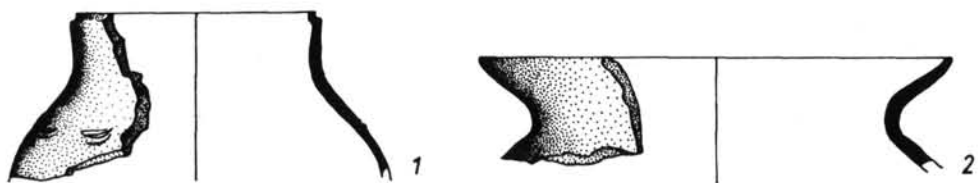
XXVII. tábla: Tiszabercel, Rigó domb

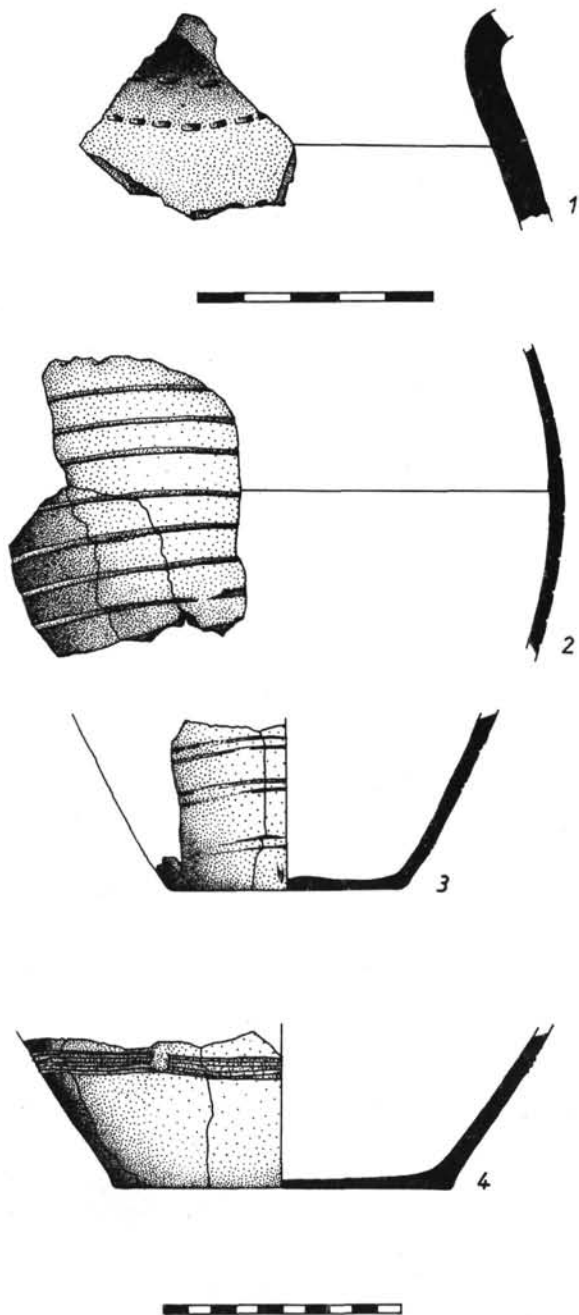
XXVIII. tábla: Tiszabercel, Rigó domb

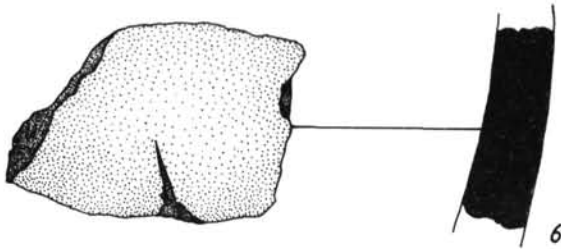
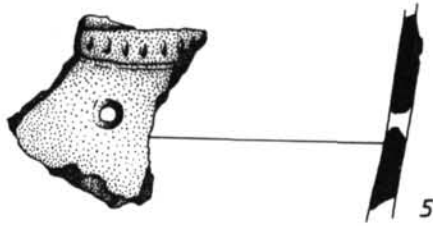
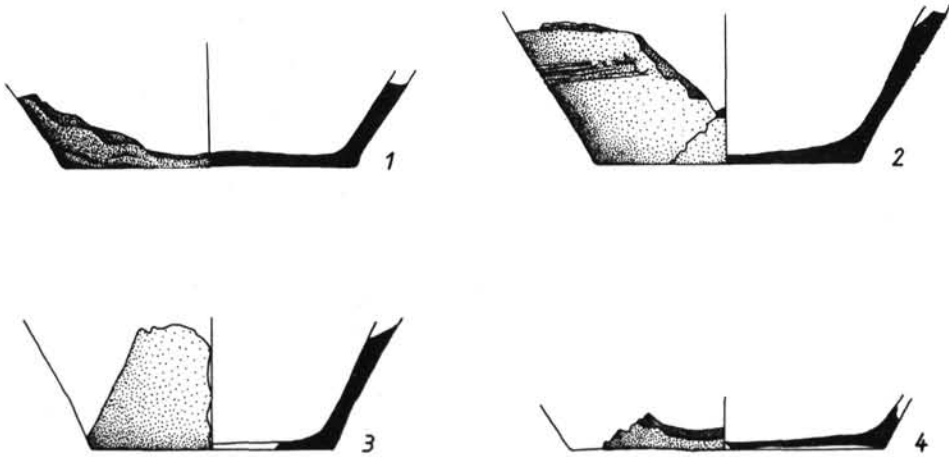
XXIX. tábla: Tiszabercel, Rigó domb

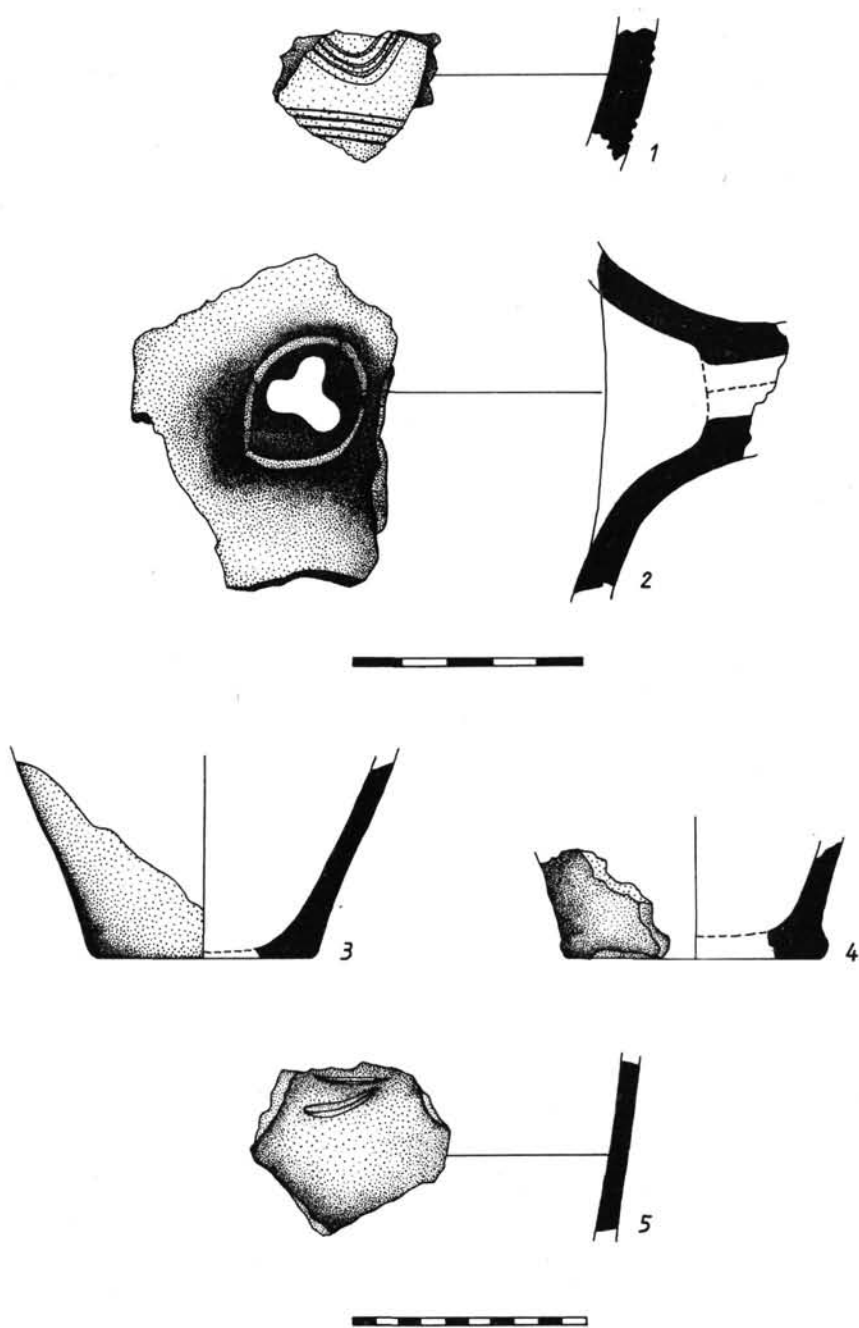
XXX. tábla: Tiszabercel, Rigó domb

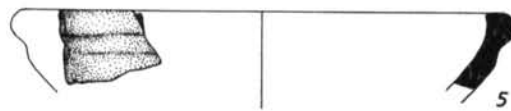
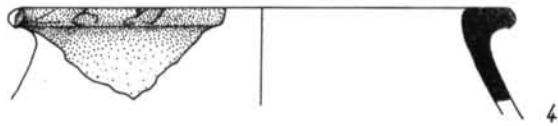
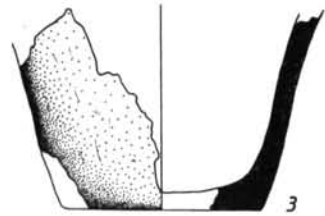
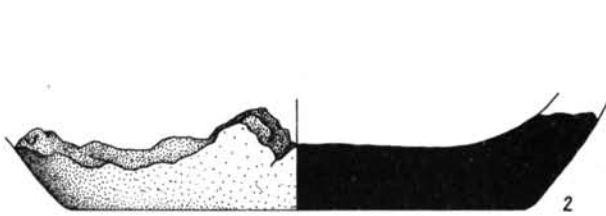
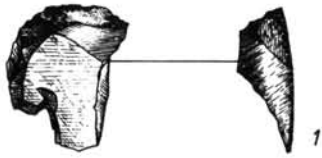
XXXI. tábla: Tiszabercel, Rigó domb

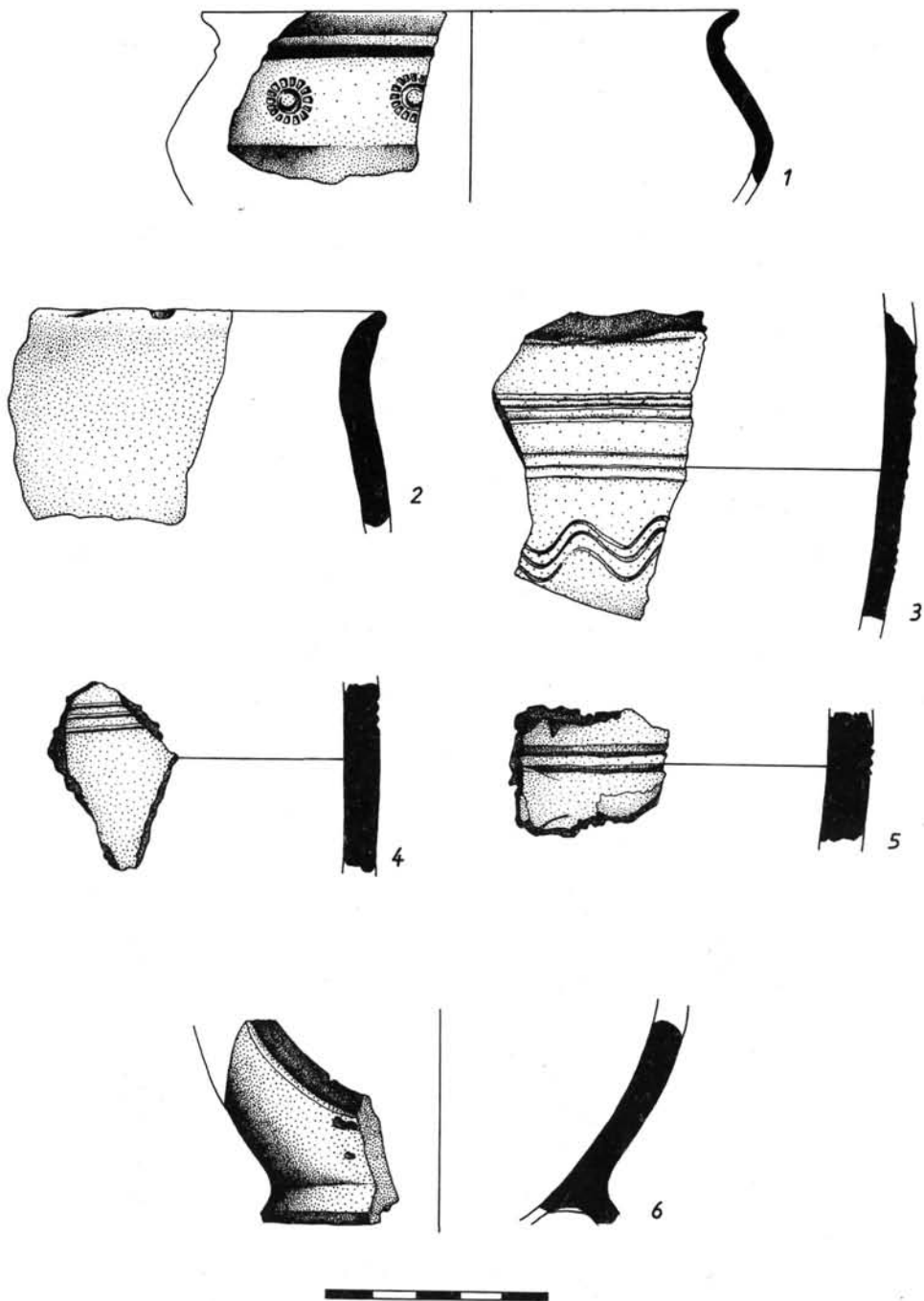
XXXII. tábla: Tiszabercel, Rigó domb

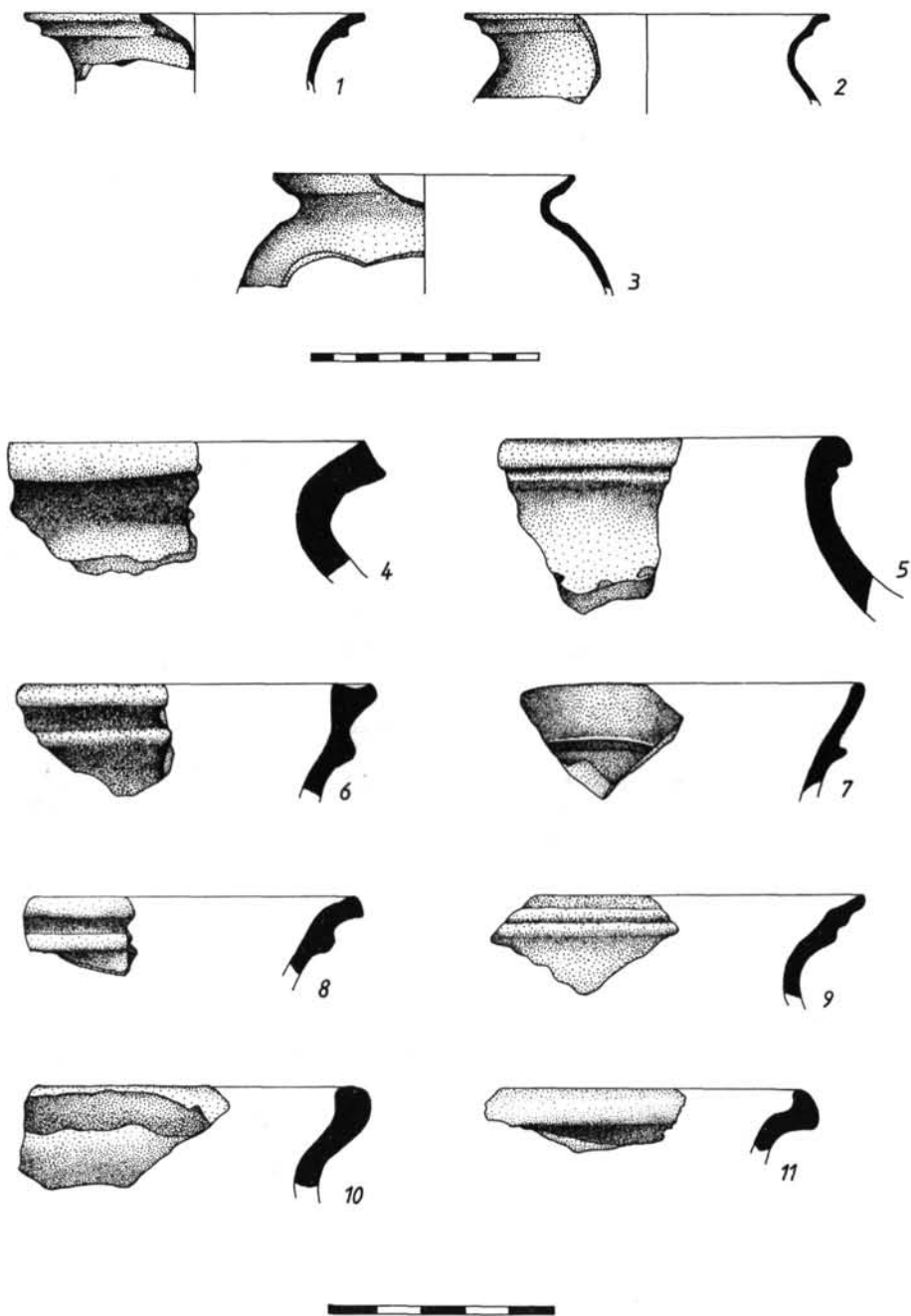
XXXIII. tábla: 1. Vásárosnamény-Szatmárcseke közt 2-5. Tiszadada, Kálvinháza

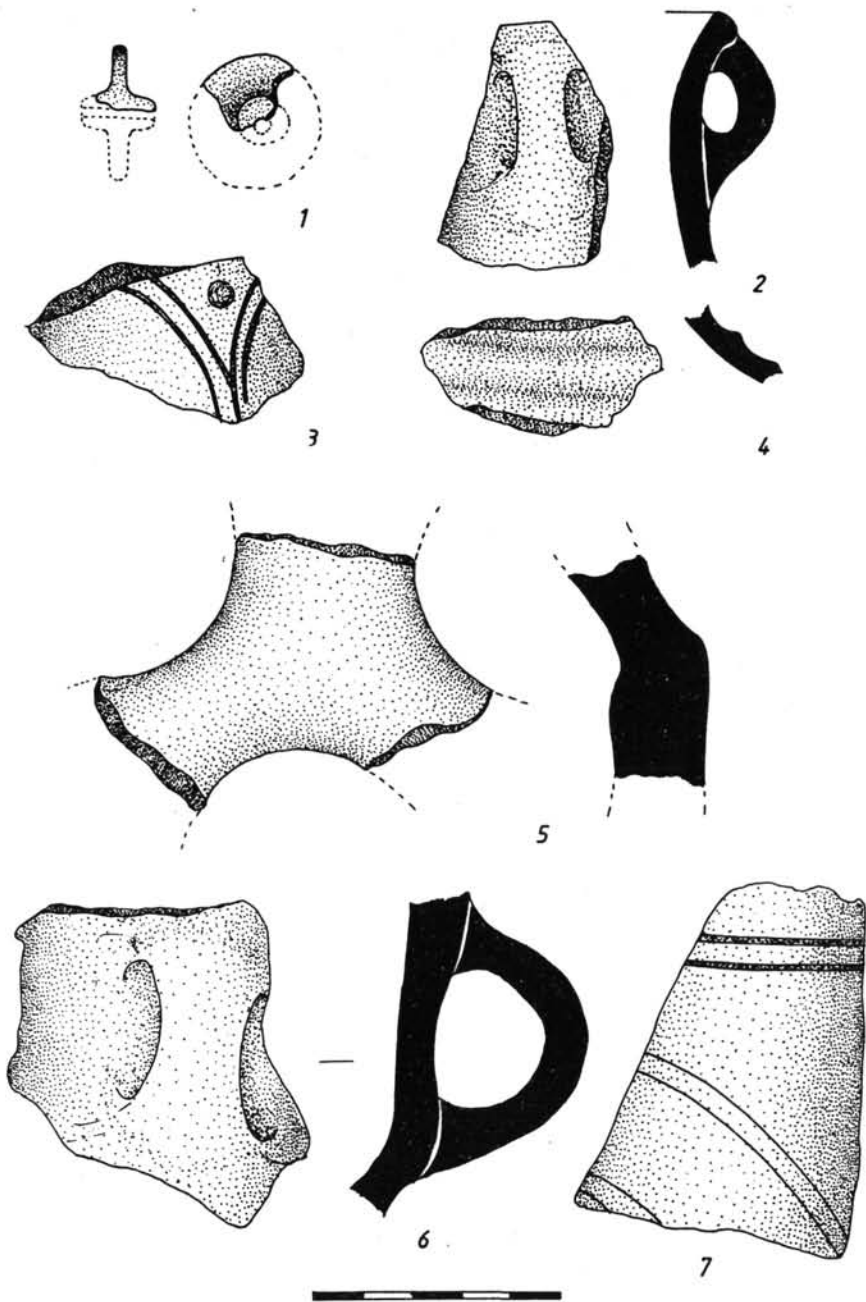
XXXIV. tábla: Tiszadob, Poklos

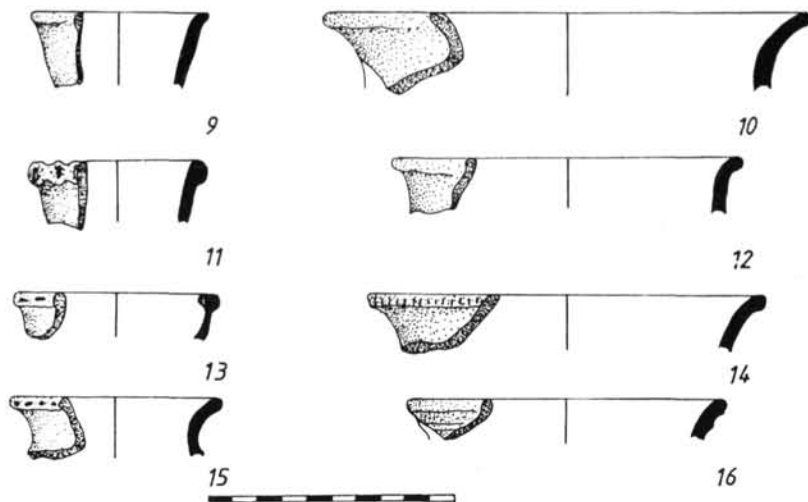
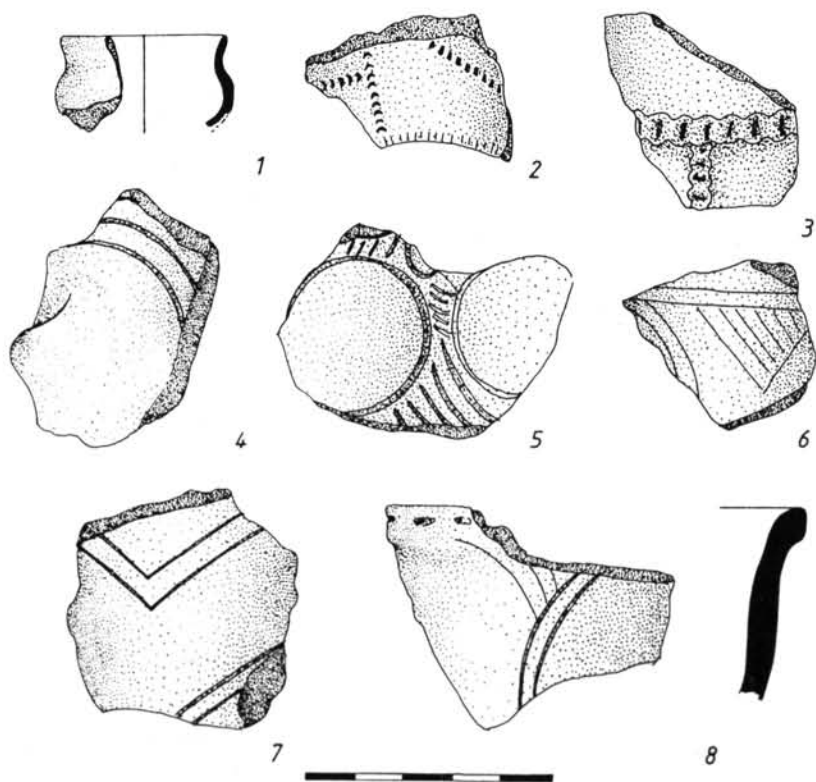
XXXV. tábla: Vásárosnamény-Szatmárcseke közt

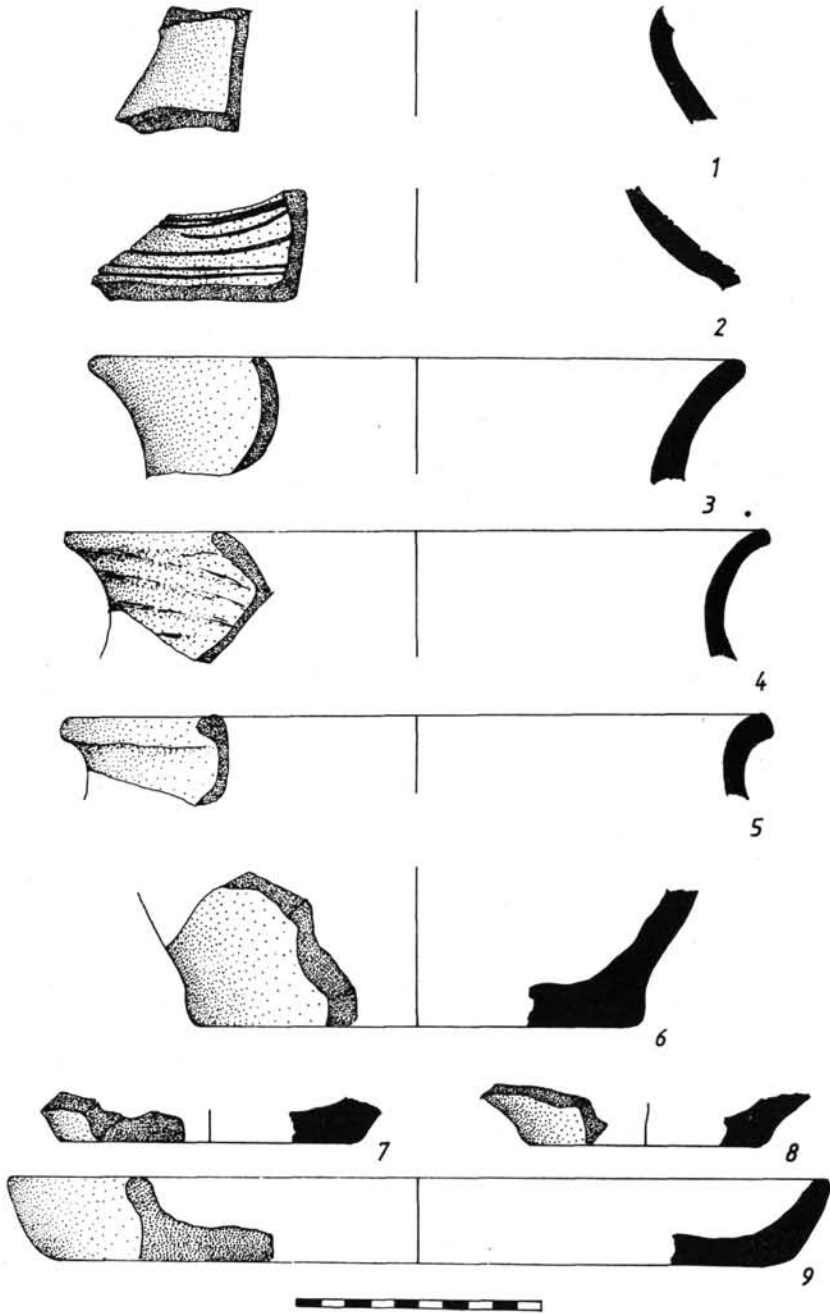
XXXVI. tábla: Vásárosnamény-Szatmárcseke közt

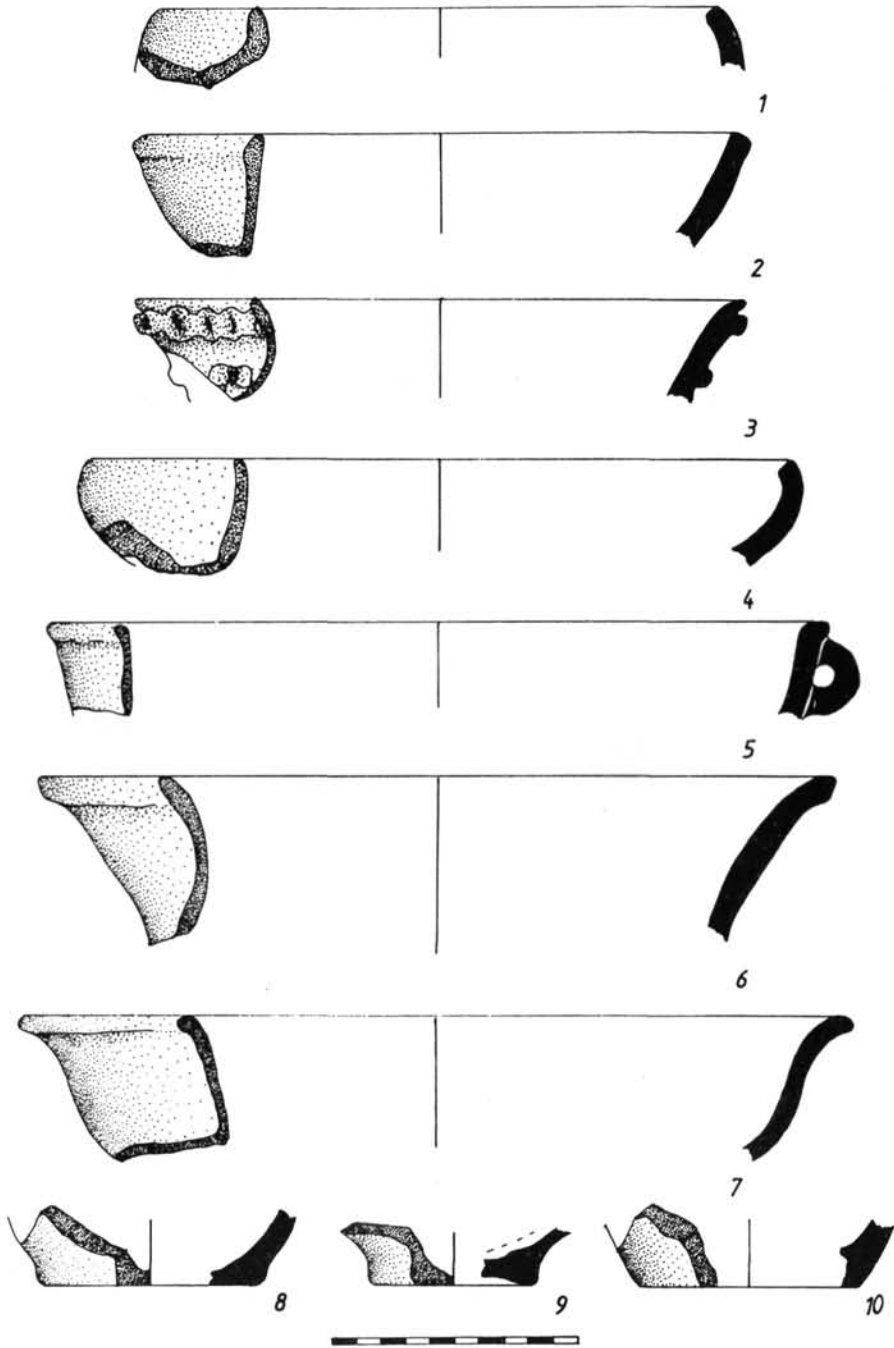
XXXVII. tábla: Jánkmajtis, Halom-dűlő

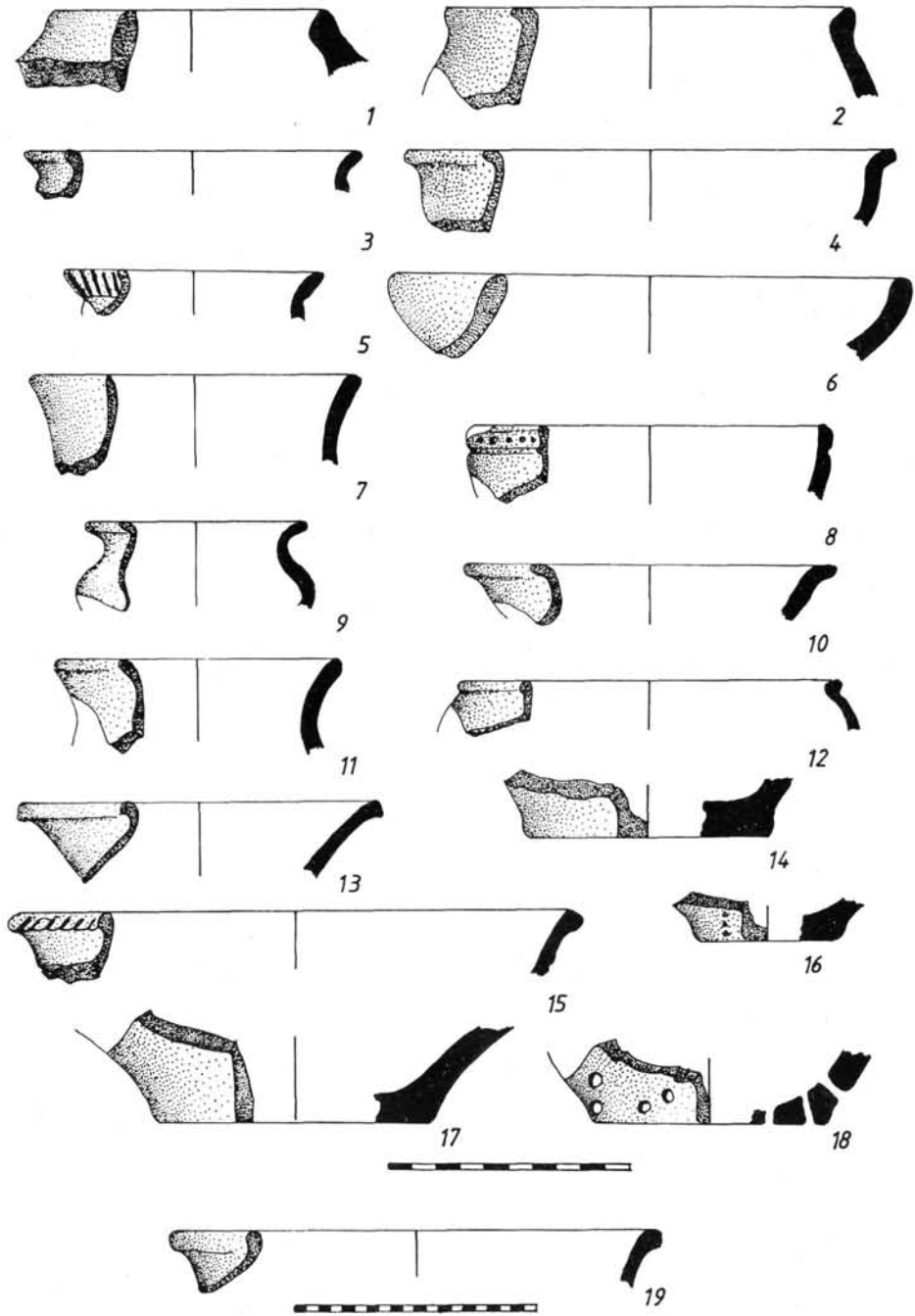
XXXVIII. tábla: Jánkmajtis, Halom-dűlő

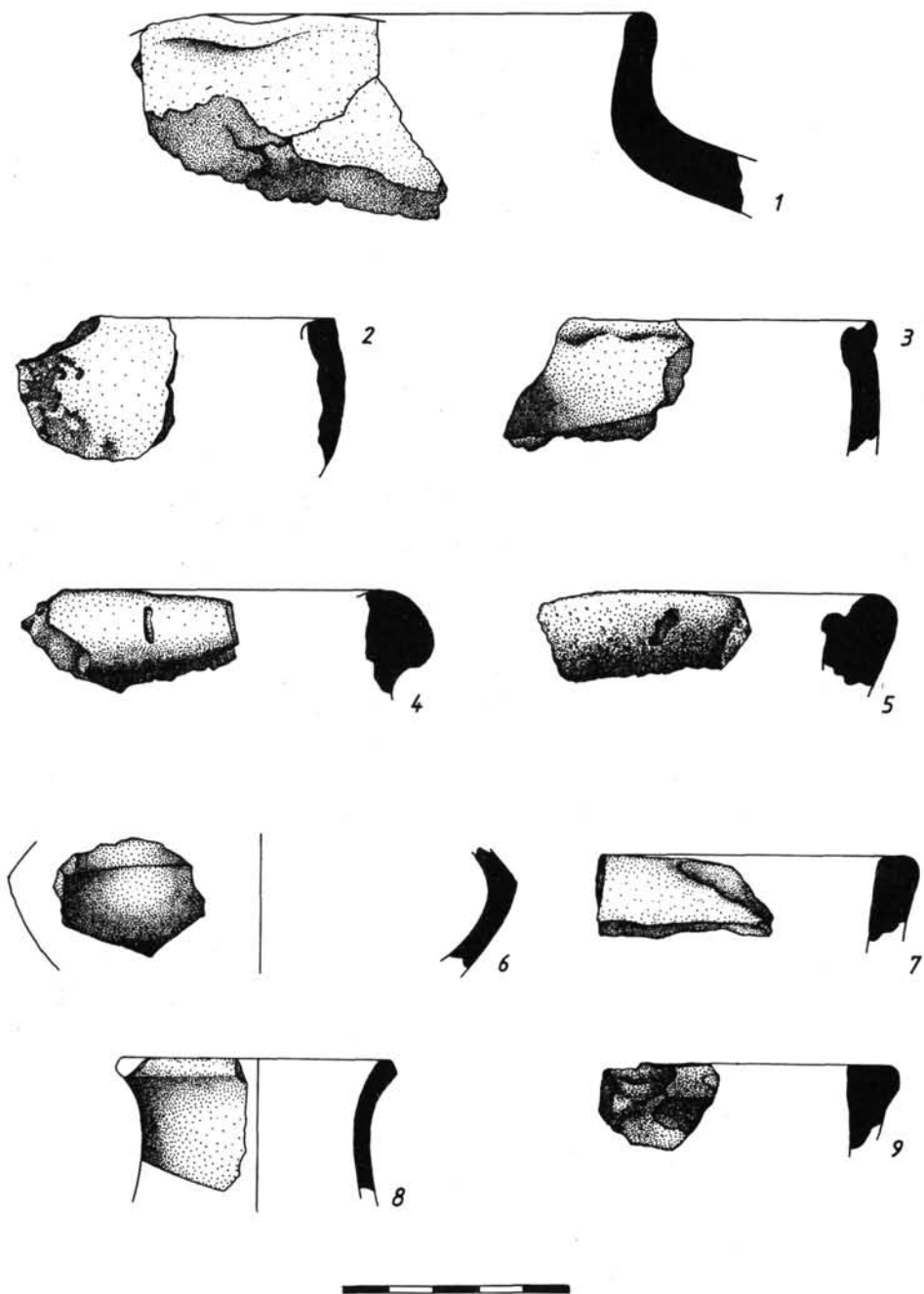
XXXIX. tábla: Jánkmajtis, Halom-dűlő

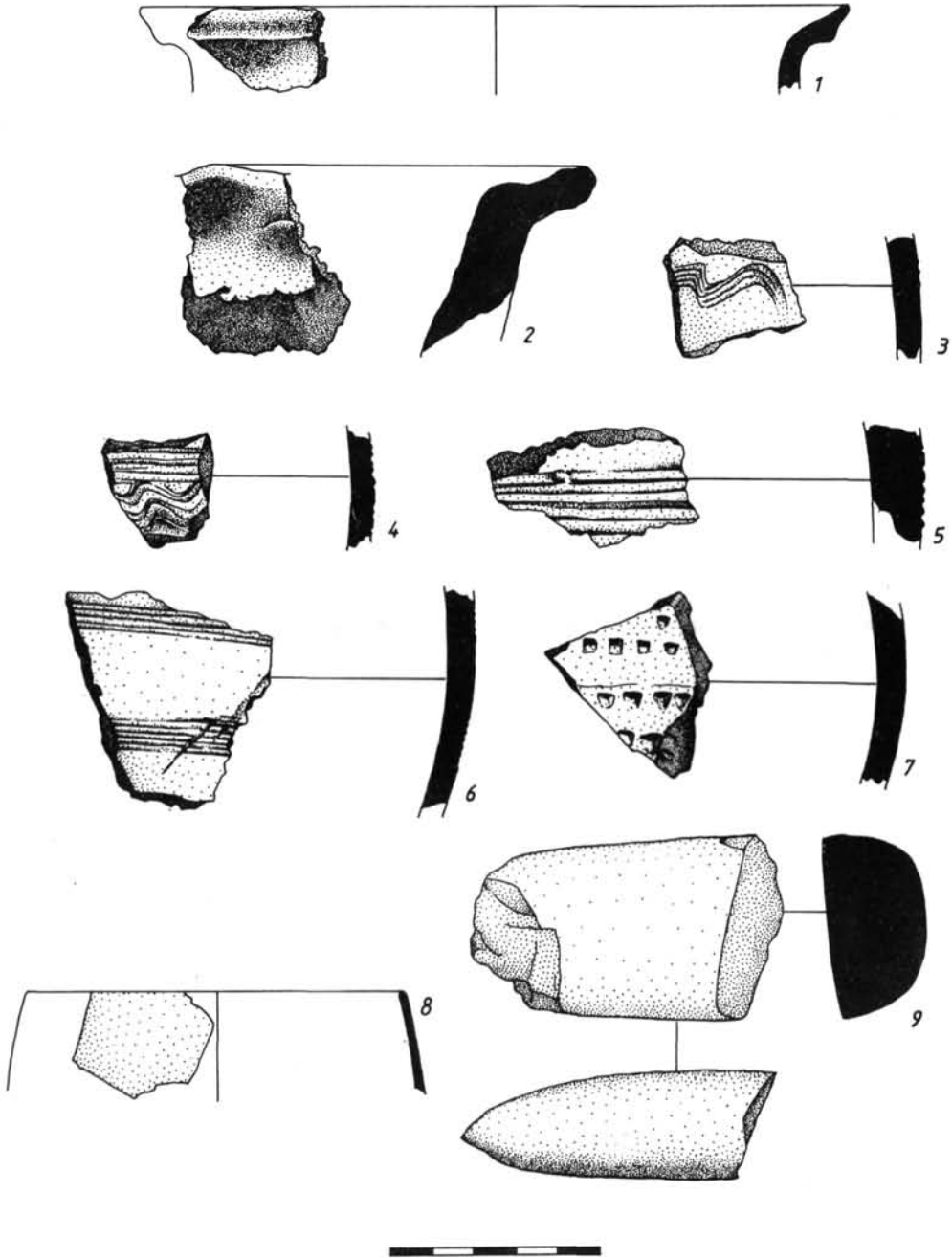
XL. tábla: Jánkmajtis, Halom-dűlő

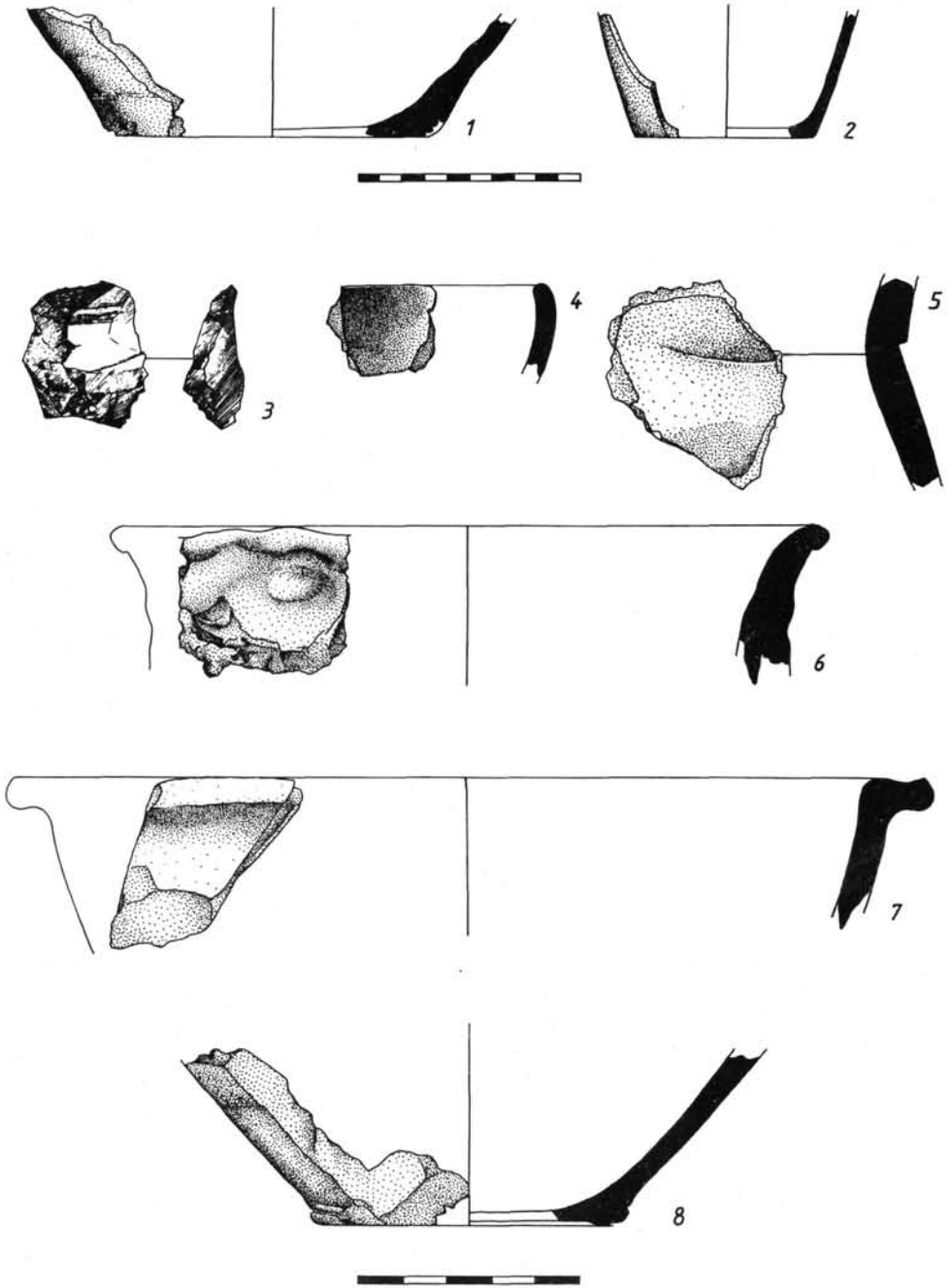
XLI. tábla: Jánkmajtis, Halom-dűlő

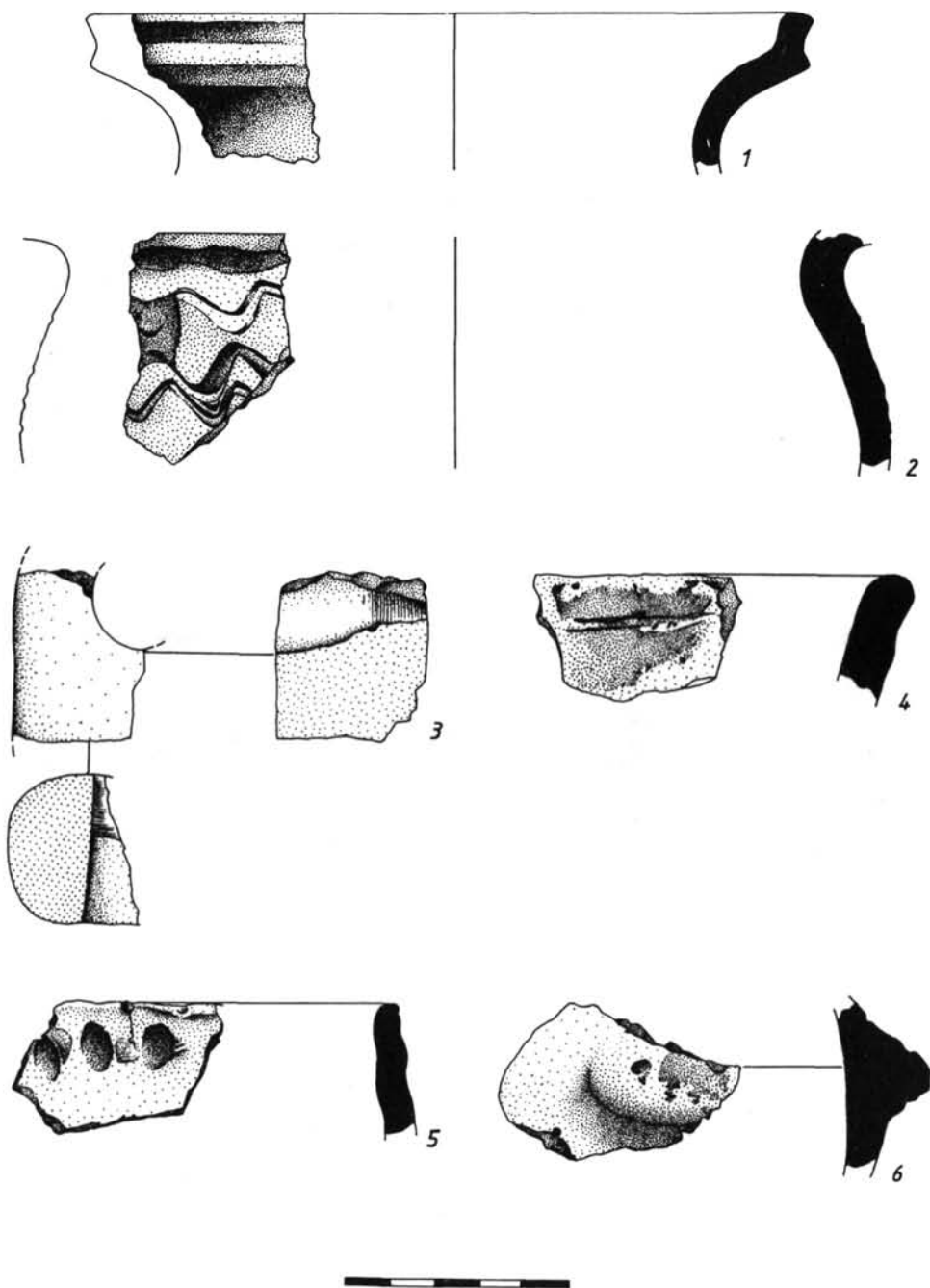
XLIII. tábla: 1-5. Fehérgyarmat, Háromhold dombja 6-9. Jánkmajtis, Csomota

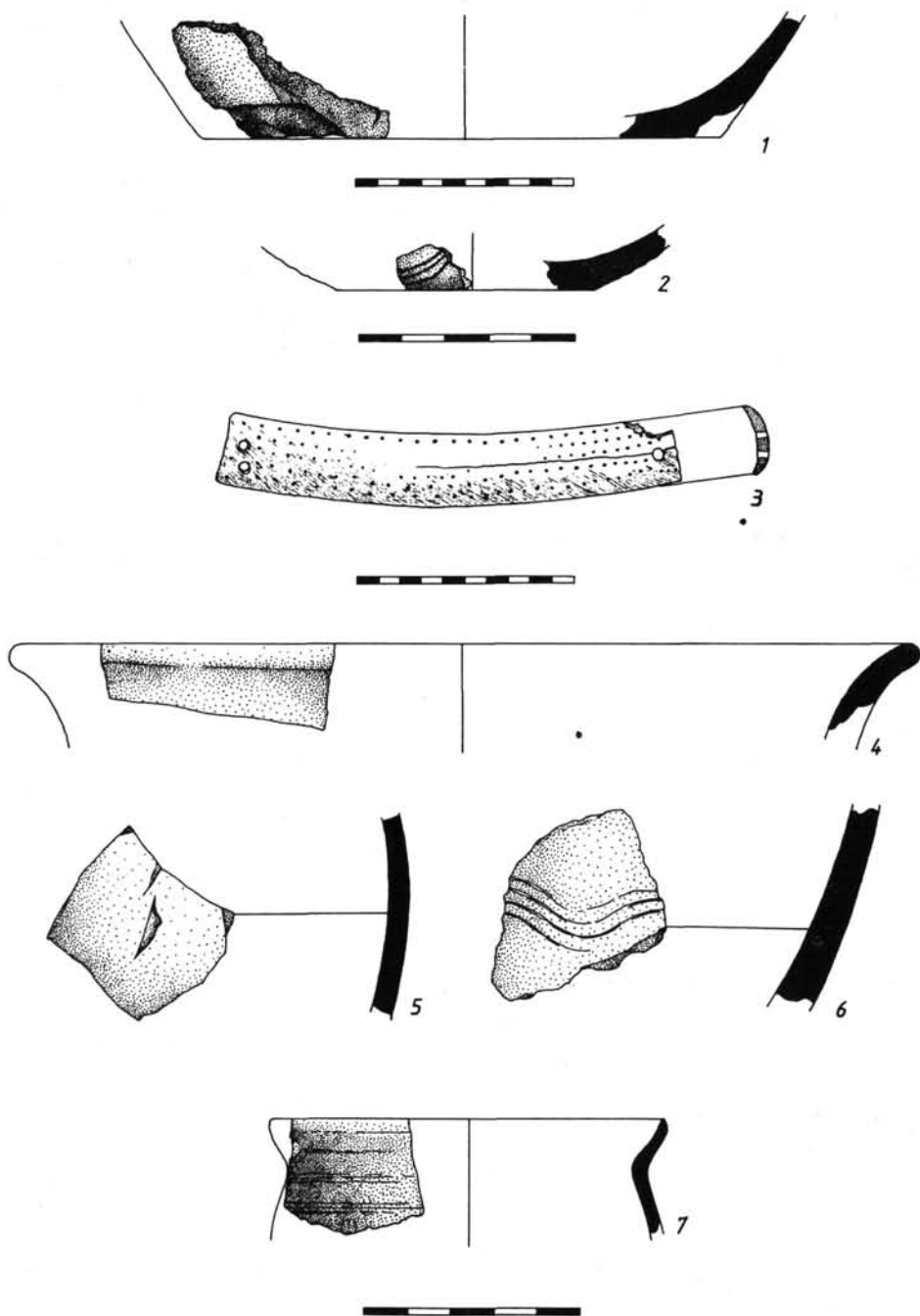
XLIV. tábla: 1-7. Tiszalök, Ciberés 8-9. Tiszalök, Hajnalos

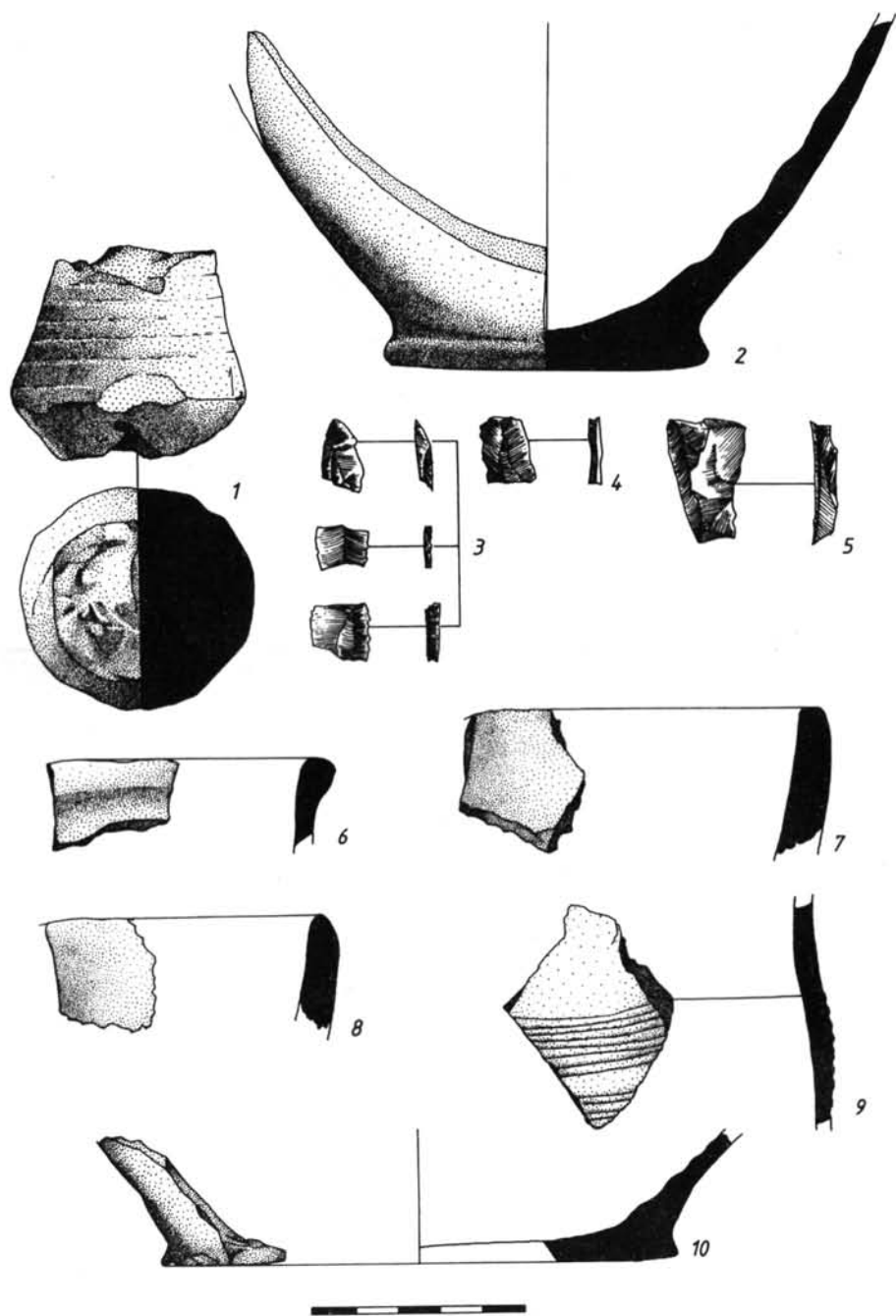
XLV. tábla: 1.,3. Tiszalök, Kettőshalom 2.,4-8. Tiszalök, Ciberés

XLVI. tábla: 1-2. Tiszalök, Kövestelek 3-6. Tiszalök, Kettőshalom

XLVII. tábla: 1-2. Tiszavasvári, Csereföld 3. Tiszalök, Rázom 4-6. Tiszavasvári, Királyér 7. Tiszalök, Kövestelek

XLVIII. tábla: 1. Kálmánháza, Vitéz sor 2. Levelek, Tó mellett 3-8. Levelek, Kistelek 9-10. Mátészalka, Fekesszeg

A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei – 2 - 3. századi sírok Tiszavasváriból

ISTVÁNOVITS ESZTER

1983 és 1985 között leletmentő ásatás során Tiszavasváriban (Szabolcs-Szatmár megye) – többek között – egy kisebb szarmata temetőrészlet került napvilágra. Az anyaggal kapcsolatban összegyűjtöttem a Felső-Tisza-vidék hasonló korú temetkezéseit, melyeket az alábbiakban katalógusszerűen teszek közzé, kiemelve a keltezés alapjául szolgáló tárgyakat.

A lelőhelyek alapján – kitekintve az Alföld többi hasonló korú (2-3. századi) együtteseire – röviden összefoglalom a Felső-Tisza-vidék e korszakának történetét.¹

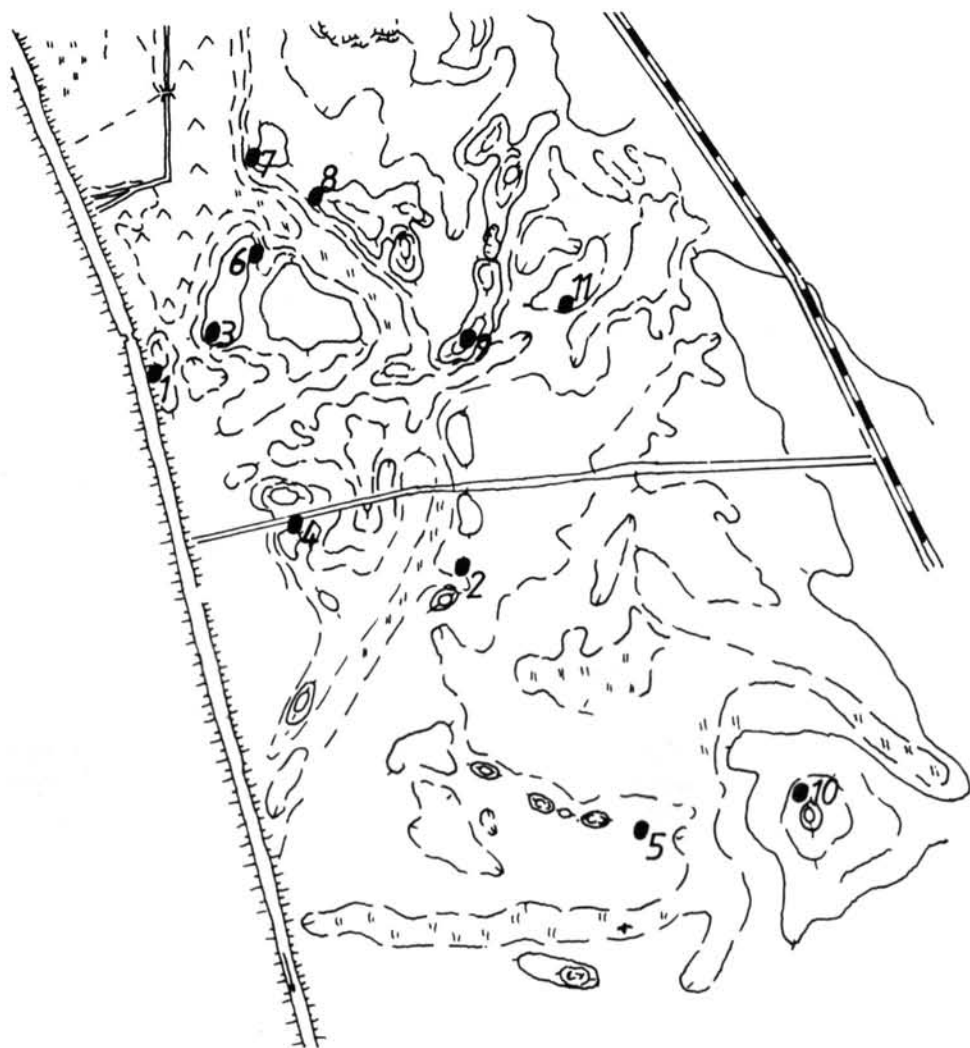
Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag

1982-ben érkezett bejelentés alapján 1983 és 1985 között leletmentő ásatást folytattunk Tiszavasvári belterületétől délre, a Városföldje nevű határrész Jegyző-tagjában, ahol homokbányászás során a munkások sírokra bukkantak.² A lelőhely az Alkaloida Vegyészeti Gyár növénykísérleti telepe mellett, a Keleti-főcsatorna közelében fekszik egy alacsony dombháton, amelynek északi részét már korábban legyalulták. A környékbeliek szerint e földmunka során leletek még nem kerültek elő. (1. kép 9.)

A domb környékén az egykori vízfolyások medre ma is jól nyomon követhető. A vizes területekkel szabdaltnak a vidék különösen alkalmas létfeltételeket biztosított a szarmaták számára. Az alább tárgyaltaknál nem sokkal későbbi időszakra (a 3. századra) keltezhető a közeli Berecki halom temetője (1. kép 1.). A környéken települések egész sorozatát ismerjük (1. kép). Közülük a Paptelekháton, a Keresztfalon és a Juhhodálynál (1. kép 4., 3., 7.) terra sigillata töredékek is kerültek elő (ISTVÁNOVITS 1986.). Ma még nem eldönthető, hogy közülük melyik település lakói temették el halottaikat a Jegyző-tagban. Annyi azonban bizonyos, hogy Tiszavasvári

¹ Köszönöm H. Vaday Andrea lektori véleményét és baráti segítségét, melyet a cikk megírásához nyújtott.

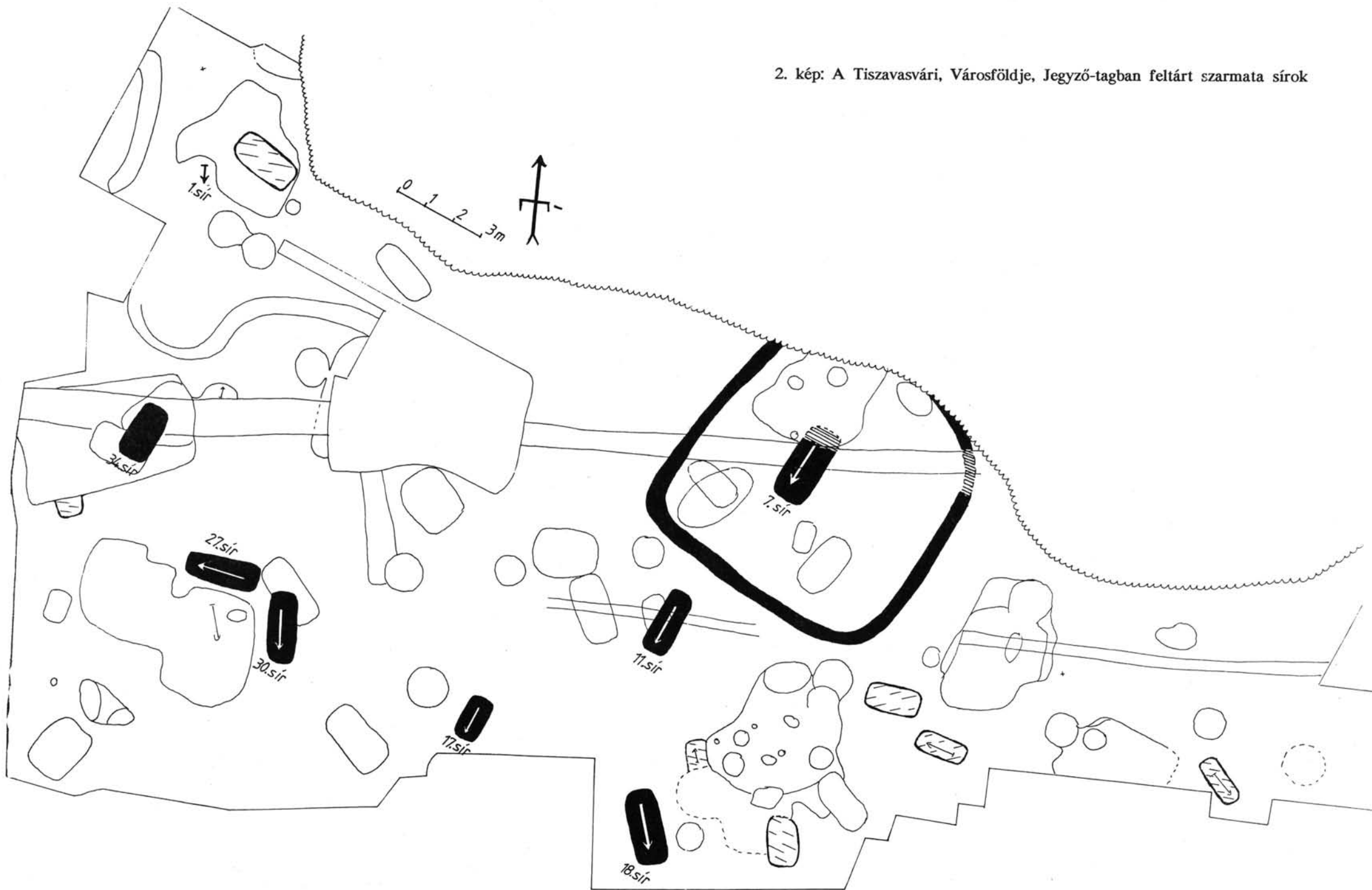
² RFüz I. 36.(1983.)29-30. RFüz I.37.(1984.)31. RFüz I.38.(1985.)29. RFüz I.39.(1986.)30-31. Az ásatásokon részt vett Lőrinczy Gábor és Kulcsár Valéria, valamint Iván László (rajzoló), Ács Csilla, Bodnár Katalin, Egyri Ildikó, Kriveczky Béla, Révész László, Szabó Géza és Szatmári Imre régészhallgatók. Az anyag restaurálását Szinyéri Péternének köszönöm.

1 Berecki halom	6 Városere erdő	
2 Deákhalmi dűlő	7 Juhhodály	
3 Keresztfal	8 Hodálytól D-re	11 Sertésste-
lep
4 Paptelekhát	9 Jegyző - tag	
5 Utaséri dűlő	10 Lyukas halom	

1. kép Tiszavasvári déli határának szarmata lelőhelyei
 Fig. 1. Sarmatian spots of southern part of Tiszavasvári

2. kép: A Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tagban feltárt szarmata sírok

kulcsfontosságú helyen feküdt ebben az időszakban (út mellett, talán átkelőhelynél, s egyben a szarmaták északkeleti csoportjának centrumában).

A leletmentés során 35 sírt tártunk fel. Közülük 2 bronzkori (Nyírségi kultúra), 16 kelta (LT C), 8 római kori, 2 sír a hunkori telep objektumaihoz tartozott, s végül 7 sír kora a mellékletek alapján nem dönthető el.³ Az alábbiakban csak a római kori sírok leírását adom (2. kép).⁴

1. sír. Foltját nem sikerült megfigyelni. Tájolása D-É 186-6°. A váz a jelenlegi felszín alatt 50-60 cm-rel feküdt. Hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzetű gyerek váza. A sírban mért vázhossza 56 cm. A mellkasi rész igen rossz megtartású (I. tábla 1.).

Mellékletek: 1. A koponya körül 3 szem *gyöngy*. Az egyik a felszedéskor elporlott. 1 szem világoskék gömbölyű és 1 szem kicsit nagyobb lilás, irrizáló üveg (I. tábla 2.).⁵

7. sír. Lekerekített sarkú, téglalap alakú folttal jelentkező sír. 110 x 260 cm nagyságú gödrén belül jól megfigyelhetően jelentkezett egy 65 x 190 cm nagyságú *rönkkoporsó* elszineződése. A sír mélysége a jelentkezéstől mérve 140 cm. Tájolása D-É 211-31°. Nyújtott testhelyzetű váz, melynek koponyáját valószínűleg rabláskor billentették ki a helyéről. A mellkasi rész bolygatott. A váz megtartása rendkívül rossz (II. tábla 9.).

A sírt *árokkal vették körül*. Ennek metszete V alakú, jelentkezésétől mérve 60-80 cm mély, egyenetlen aljú. Szélessége a jelentkezésénél 70-75 cm volt. Északi felét a homokbányászással elpusztították, a meglévő – nagyobbik – hányada zárt. Betöltésében mindössze néhány kézzel formált és korongolt jellegű *cséreltőredéket* találtunk (IV. tábla 9.).

Mellékletek: 1. A koponya alsó részénél és a koponya alatt egy-egy hurkos-kampós szerkezetű ezüst *fülbevaló* (II. tábla 2-3.). 2. A koponyától jobbra trébelt arany fedlapos, osztott kengyelű *bronzfibula* vas túszerkezettel (II. tábla 1. és 3. kép). 3. A fibula mellett félbevágott *bronzcső* (III. tábla 5. középső). 4. Ugyanott *bronztű* töredéke (III. tábla 3.). 5. A nyak tájékán ezüst *féltorques* (III. tábla 1.). 6. A nyak tájékán, illetve a mellkason néhány szem *gyöngy*: 1 sokszögű karneol, 1 hengeres fehér üveg, 1 világoskék barázdált és 3 kisebb fehér gömbölyű üveg (III. tábla 4.). 7. A bal felkarcsont külső oldalán szürke, kézzel formált *orsógomb* fele (II. tábla 6.). 8. Az alkarok táján egy-egy, végei felé kissé szélesedő, nyitott, ezüst *huzalkarperec* (IV. tábla 1-2.). 9. A jobb medence külső oldalán karcolt fenyőágmotívumos *ezüstgyűrű* (II. tábla 3.). 10. Az előbbi mellett kampós végű *bronztű* (II. tábla 7.). 11. A bal medence felső szélénél tauszított vas *övkarika* (II. tábla 8.). 12. A bal oldalon, a karperectől lefelé a combcsont közepéig emailos díszű római bronz *övveretek* (V. tábla és 4. kép). 13. Ugyanott bronz *rugósgyűrű* (III. tábla 8.). 14. Ugyanott félbevágott bronz *csövecske* (III. tábla 5. felső). 15. Az egyik – félbehajtott – övveretbe beletűzve fanyelű *vaskés* (III. tábla 6.). 16. A medence környékén *gyöngyök*: 4 kicsi fehér gömbölyű, 1 nagyobb sokszögű zöld és 1 apró világoskék gömbölyű üveg (III. tábla 2.). 17. A medence alatt kétfülű kis *ezüstpizis* (II. tábla 4.). 18. Valószínűleg a textilöv végéről csüngött egy nagy zöld *üvegyöngy* (III. tábla 12.). 19. A lábak tájékán bronz *övbujtató* (IV. tábla 5.). 20. Ugyanot 2 bronz *rugósgyűrű* (IV. tábla 3-4.). 21. Ugyanott *bronztű* töredéke (III. tábla 11.). 22. Ugyanott kisebb *bronztöredékek* (III. tábla 9-10.). 23. A jobb lábnál 3 apró zöld korong alakú, 6 ép és 1 töredékes narancssárga és 15 zöld sokszögű, 4 lilásfekete apró gömbölyű és 18 ugyanilyen átlátszó világoskék *üvegyöngy* (IV. tábla 8.). 24. A bal lábnál 3 apró zöld korong alakú, 17 zöld sokszögű, 5 lilásfekete, 14 világoskék, átlátszó, 1 fekete és 9 narancssárga apró gömbölyű *üvegyöngy* (IV. tábla 7.). 25. A láb környékén további szétszórt *gyöngyök*: 7 zöld, 1 narancssárga és 1 fehér sokszögű, 2 lilásfekete, 5 narancssárga, 11 átlátszó világoskék apró gömbölyű, 1 lilásfekete apró bikónikus példány (IV. tábla 10.). 26. A sírföldben 7 kisebb-nagyobb gömbölyű *üvegyöngy* (III. tábla 7.). 27. A sírföldben félbevágott cső alakú *bronzveret* (III. tábla 5. alul). 28. A betöltésben és a sírban több nagy fehér gömbölyű *üvegyöngyöt* figyeltünk meg, amelyek azonban a bontáskor elporladtak.

³ Ez utóbbi hét sírt vonalkézírással jelöltem a temetőterképen (2. kép). A kelta és bronzkori temetkezéseket, valamint a hunkori objektumokat később teszem közzé.

⁴ Az anyag antropológiai értékelését Szathmáry László végezte el összehasonlítva egyúttal a különböző korú sírok csontvázeleteit is.

⁵ A sír nagy valószínűséggel római kori, de egyértelműen nem zárható ki az sem, hogy a kelta temetőhöz tartozik.

3. kép Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 7. sír fibulája

Fig. 3. Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag, fibula from grave 7.

11. sír. Foltja rosszul rajzolódott. Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör, melyet egy újkori árok metszett. Tájolása D-É 176-356°. Hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzetű váz. Koponyája a bal oldalára billent, karjai széttárva. A combcsont közepétől a lábszár közepéig bolygatta az újkori árok. (I. tábla 5.).

Mellékletek: 1. A koponya mögött egy zöld és egy barna sokszögű *üveggyöngy* (I. tábla 3.). 2. A bal bokánál oldalára billent sötétszürke, sárga foltos, eldolgzott felületű, kézzel formált *edény*, melynek peremét ujjbnyomásokkal díszítették (I. tábla 4.).

17. sír. Lekerekített sarkú, téglalap alakú folttal jelentkezett. D-É 198-18° tájolású. A váz igen rossz megtartású, a csontok elhelyezkedése alapján a sír rabolt. (VI. tábla 4.).

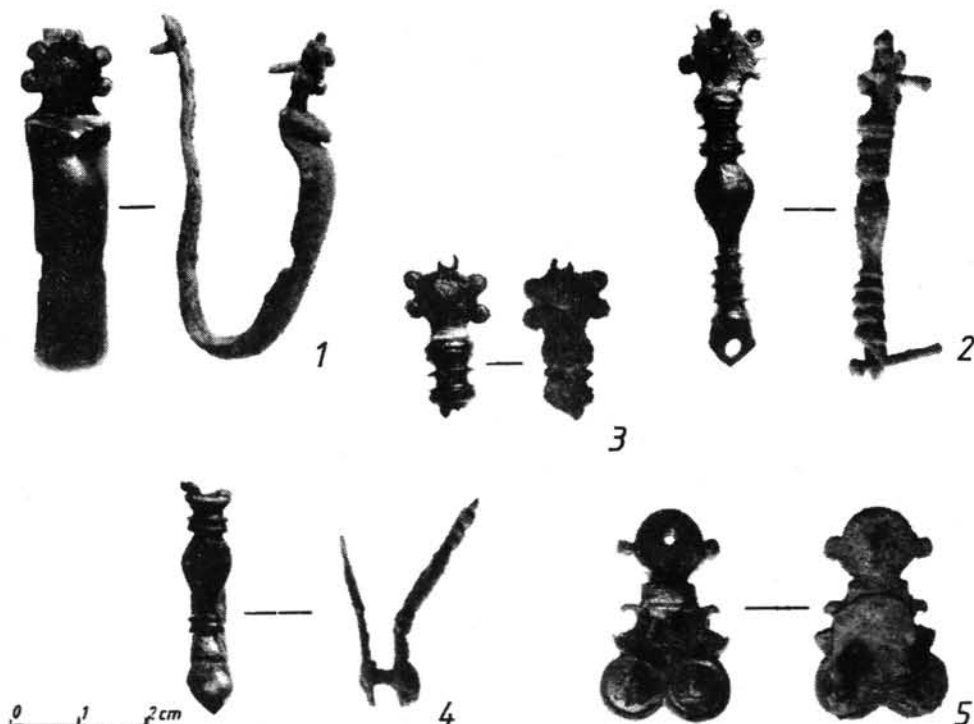
Mellékletek: 1. A bal alkar helyén egymásra hajló végű, töredékes *bronzkarika* (VI. tábla 5.). 2. Mellette *vastőredék* (VI. tábla 6.).⁶

18. sír. Lekerekített sarkú, téglalap alakú folttal jelentkezett. D-É 200-20° tájolású. A csontok közül csak apró töredékek maradtak. Teljesen kifosztott sír.⁷

Mellékletek: 1. A medence táján gömbös fejű *bronztű* (VI. tábla 3.). 2. A láb tájékán sárgásszürke, aszimmetrikus, kézzel formált *miniatur edény* (VI. tábla 2.). 3. A sírföldben 1 nagy

⁶ Ld. 5. jegyzet.

⁷ Szathmáry László meghatározása szerint 3 egyénre utaló csontanyag származik a sírból. A mellékletek és a sírgödör mérete arra vall, hogy a 18. sírban felnőtt nőt temettek, talán gyermekével együtt.

4. kép Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 7. sír övveretei
Fig. 4. Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag, belt-plates from grave 7.

hengeres mész, 1 gömbölyű kalcidon, 2 korall, 2 hengeres piros, 6 vízzöld és 6 átlátszó világoskék, valamint 3 fehér apró gömbölyű, 5 lila, 9 kék, 15 zöld, 3 narancssárga és 24 piros sokszögű *üvegyöngy* (VI. tábla 1.). 4. A sírföldben, közel a sír aljához, a láb felőli végén *házityúk* baloldali szárny (scapula, humerus, ulna), mell (sternum) és jobb oldali combcsontja (femur).⁸

27. sír. Lekerekített sarkú, téglalap alakú – a többitől eltérően sárga – folttal jelentkezett. Ny-K 286-106° (!) tájolású. Rabolt, csupán a koponya töredéke, a combcsontok és a bal lábszárcsont került elő in situ. A láb végénél kis halomban kelta ékszerek, melyek valószínűleg a szomszédos – 31. – kelta sírből kerültek ide egy állatjáraton keresztül.⁹

Melléklet: 1. Faustina jun. kopott ezüst *denárja*. Róma. 145-161. (BMC 4. 1072).¹⁰ A mellkas helyén került elő a sír alján.

30. sír. A 31. – kelta – sír fölött lekerekített sarkú, téglalap alakú folttal jelentkezett. D-É 162-342° tájolású. Rabolt: a koponyának csak töredékei maradtak meg, a mellkas és a jobb kar hiányzott. (VII. tábla 4.)

⁸ Az állatsontok meghatározását Vörös Istvánnak (MNM) köszönöm.

⁹ Felmerült a lehetőség – a tájolás és az ékszerek alapján –, hogy a 27. sír a kelta temetőhöz is tartozhatott. A sír kelta leletei – leírásukat a LT temető publikálásakor adom – összetartoznak a 31. sír leleteivel. Ugyanakkor az érem közel a sír aljához került elő – aligha későbbi beásásból származik, mivel erre semmi nem utalt. A Ny-K-i tájolarra vonatkozólag ld. később.

¹⁰ Az érem meghatározását Torbágyi Melindának (MNM) köszönöm.

Mellékletek: 1. A jobb combcsont felső végénél, a külső oldalon fanyelű *vaskés* (VII. tábla 1.). 2. Mellette *bronztű* töredéke (VII. tábla 2.). 3. a bal bokánál oldalára billent téglaszínű, korongolt *pohár* (VII. tábla 3.).

34. sír. A 7. – hunkori – ház alatt és a 35. – kelta – sír felett, lekerekített sarkú, téglalap alakú folttal jelentkező sír. D-É 188-8° tájolású. Teljesen kifosztották – benne csont is alig maradt. A jelentkezési szinttől mért mélysége 150 cm.

Melléklet: 1. A sírföldben 2 szem gömbölyű *karneolgyöngy* (VII. tábla 5.).

A kézirat lezárása után jutott tudomásomra, hogy az egykori homokbánya mellett ismét földmunkát végeztek: az eddig érintetlen legelőterület irányából betöltötték a bányagödrt. A lehordott területet megnyesettem, s ekkor újabb két sírra bukkantunk: a 36. – kelta – és a 37. – római kori – temetkezésre. Ez utóbbi leírását itt közlöm pótlólag. Mivel anyaga még nincs restaurálva, a gyöngyök színe sok esetben nem dönthető el. A rítus és a mellékletek beleilleszkednek az eddigi temetkezések értékelése során kialakult képbe. Mindössze a csontfésű jelent újdonságot, amely 2. század végi – 3. század elejei szarmata sírban eddig nem fordult elő.

37. sír. A 36. – kelta – sír felett jól kirajzolódó, lekerekített sarkú, téglalap alakú folttal jelentkezett. A folt szélén 6-8 cm széles fekete sáv futott körbe – a gödrt bélelheték ki valamilyen szerves anyaggal. D-É 152-332° tájolású, kirabolt női sír (XXV. tábla 6.) a 30. sírtől DNY-ra.

Mellékletek: 1. A nyaknál *gyöngysor*: 1 korall, 1 gömbölyű kalcedon, 1 zöld hatszög alapú hasábos üveg, 1 hordó alakú fehér üveg, 1 zöld hatszög alapú hasábos üveg, 1 korong alakú borostyán, 1 zöld hatszög alapú hasábos üveg és 1 fehér hordó alakú üvegyöngy volt sorban felfűzve (típusait ld. XXV. tábla 2.). 2. A nyakláncot a szétporlott maradványok alapján kis *bronzkarika* fogta össze. 3. A bal könyök táján barnásszürke, korongolt *orsógomb* (XXV. tábla 4.). 4. A medencétől lefelé a láb végéig szétszórtan nagy mennyiségű *üvegyöngy* (típusait ld. XXV. tábla 3.). Nagybobb mennyiségben voltak a két combcsont külső oldala mellett, valamint a boka táján. Utóbbinál 7-8 cm-es sávban színek szerint elkülönítve, sorokba fűzve találtuk a gyöngyöket. 5. A láb végénél szürkésbarna, eldolgzott felületű, kézzel formált, peremén egy helyen csorba kis edény (XXV. tábla 5.). 6. A jobb mellkas felső széle alatt és a sírgödör ÉK-i sarkában szétört, díszített *csontfésű* töredékei (XXV. tábla 1.).

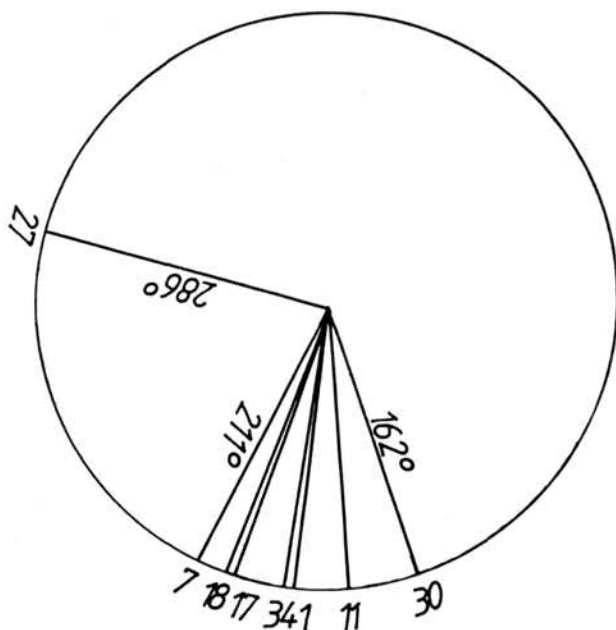
A tiszavasvári sírok kronológiája a rítus és a tárgyak fényében

A tiszavasvári szarmata temetőrészlet rendkívül vegyes *rítusú*. A sírok tájolásában uralkodó a D-É-i, némi eltéréssel Ny és K felé, de a 27. sír halottját fejfel Ny-ra fektették (5. kép). Ez utóbbit nem tekinthetjük a szarmatáknál egyedi esetnek. A közelben hasonló volt például a Tiszalök-vásárhalmi sír (ld. lejjebb).

A sírok kis száma a temetőelemzést nem teszi lehetővé, csupán némi információval szolgál a további kutatás számára. Nem tudjuk azt sem, hogy a homokbányászással hány szarmata sírt pusztítottak itt el.

Egy ízben sikerült megfigyelniük sír *körülárkolását* (7. sír). Esetünkben nem a gyakoribb körárokról van szó, hanem az Alföldön kevésbé elterjedt négyszögletes körülárkolásról. Az árok D-i oldalán – eltérően a legtöbb esetben megfigyelttől – nem volt bejárat. Ennek alapján a tiszavasvári árok vagy zárt volt, vagy – ami valószínűbb – az É-i oldalon szakadhatott meg egy szakaszon, itt azonban a homokbányászással már elpusztították. (A körárkokhoz: VADAY-SZŐKE 1983.121-122. – további irodalommal.)¹¹

¹¹ A témával Kulcsár Valéria foglalkozott legutóbb összefoglalva a körárkos sírokat és kitérve a rájuk vonatkozó irodalomra és ezek értékelésére (KULCSÁR 1988.). Köszönöm, hogy a kéziratot használhattam.

5. kép A Tiszavasvári, Városföldje, jegyző-tagi szarmata sírok tájolása
 Fig. 5. Orientation of Sarmatian graves from Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag

A 7. sír egyúttal koporsós is volt, ami ugyancsak nem egyedi jelenség a szarmata barbaricumban (VADAY-SZÓKE 1983. 122.).

A feltárt temetkezések között túlsúlyban vannak a nők. A mellékletek és az ásatási megfigyelések alapján 4 női (7., 11., 18. és 34. sír), 2 gyerek (1. és 17. sír), 1 férfi (30. sír) és 1 nem meghatározható nemű (27. sír) csontvázat bontottunk ki.¹² Mivel azonban a tárgyalt lelőhelyen mindössze 8 sírról van szó, ebből az adatsorból messzemenő következtetéseket levonnunk nem szabad.

A szarmatáknál ritka szokást figyelhettünk meg a 18. sír esetében: szárnyas csontjai kerültek elő itt.¹³

A Tiszavasváriban előkerült leletek keltezéséhez elsősorban a 7. sír *fibulája* nyújt támpontot. Ki kell emelnem, hogy a feltárt temetőrészlet egyetlen fibulájáról van szó. Ez azért említésre méltó, mert a korszak többi leletegyüttesében a fibulák gyakoriak. Hiányukat Tiszavasvári esetében a temető erős rablottságával magyarázhatjuk (pl. a 18. és a 34. sírban még csontok is alig maradtak).

A trébelt arany fedlapos fibulának az alföldi anyagban három jó analógiáját ismerem. Közülük osztott kengyelével a szegedi Móra Ferenc Múzeumban őrzött ismeretlen lelőhelyű fibula áll legközelebb a tiszavasvárihoz.¹⁴ Tömör kengyelű, s

¹² Vö. a függelékben Szathmáry L. meghatározásaival.

¹³ A szarmata barbaricumban előforduló temetkezési szokásokat Kulcsár Valéria dolgozza fel a közeljövőben belföldi levelező ösztöndíjasként írandó disszertációjában.

¹⁴ Móra Ferenc Múzeum 53.340.19. A darab publikálatlan. Vaday Andreának köszönöm, hogy figyelmemet felhívta rá.

kissé más arányú a Kiszombor B. temető 56. sírjának (PÁRDUCZ 1931.XIV.5., PÁRDUCZ 1950.14.XXXIII.2.) és a hévízgyörki (DINNYÉS 1989.) sírnak a fibulája.¹⁵ A két utóbbi 2. század végi – 3. század eleji leletkörnyezetben került elő.

A provinciális területről származó (pl. Aquincum) hasonló darabokat ennél az időpontnál későbbre – a 3-4. századra – keltezték (KOVRIK 1937.64., PATEK 1942.60.). Felbukkan a típus – ha nem is nagy számban – Dacia területén is (CRIȘAN 1979.298. VI/8. XVIII/16.).

Tágabb környezetünkben csernyahovi leletgyüttesből említhetünk (Lepeszovka) a tiszavasvári fibulához pontos analógiát, melyet publikálójá a 2. század végére – 3. század elejére keltezett (TYIHANOVA 1966. 2/18.). Észak felé a przeworsk terület anyagában bukkannak fel hasonló fibulák ugyanebben az időszakban (GODŁOWSKI 1968.257.1/45., KANWISZEROWA-WALENTA 1988.Taf.IV.). Germania Libera felé mutatnak a tiszavasvári fibulával rokon típushoz tartozó ún. lemezes „S” formában hajlított kengyelű „T” fibulák, melyek ugyancsak eljutottak az alföldi szarmata barbricumba.¹⁶ Közülük is ki kell emelnem a Tiszafüred, nagykenderföldeki¹⁷ szarmata csatos leletgyüttest, a Szolnok, Szandaszőlős, repülőtéri (VADAY 1987.149.), valamint a bárándi (VADAY 1987.149.443.lj.) trébelt aranyozott lemezzátétes fibulát.¹⁸

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a Tiszavasváriban talált fibulát a szarmata barbaricum, a csernyahovi és a przeworsk területen előkerült analógiái alapján a 2. század végére – 3. század elejére kell kelteznünk. Ezt a datálást a sír valamennyi lelete alátámasztja. Így az ezüst *fülbevalópár* közeli párhuzamait ismerem keleti anyagból, ahol ezeknek az ékszereknek nemcsak a mérete, de a visszatekeresztelt díszítés megoldása is nagyon hasonló a tiszavasváriakéhoz (GYERGACSEV 1982. 32/4., 33/2., 36/7., 38/11., 39/9-10.). A hurkos-kampós zársekezetű *fülbevalók* jellemzőek a keleti steppe szarmata ékszerei között (SZIMONYENO 1977.226.). A Kárpát-medencei szarmata leletanyagról ugyanezt elmondhatjuk. A tiszavasvári *fülbevalók* hasonmása került elő például Szentes, Nagyhegyen a 20. sírból (PÁRDUCZ 1956. XVIII/7-8.). Bár még a legfrissebb szakirodalomban is vissza-visszatér olykor a kizárólag kései időpontra történő keltezés a hurkos-kampós *fülbevalók* esetében (VÖRÖS 1986.28.), darabunkat jó néhány társával együtt egyértelműen keltezhetjük a 2. század végétől kezdődő időszakra (DINNYÉS 1980.199., VADAY 1985.361.,367., VADAY 1987.26.).¹⁹

¹⁵ A hévízgyörki anyag a ceglédi Kossuth Múzeumban található. Köszönöm Dinnyés Istvánnak, hogy kéziratban lévő tanulmányát használhattam. A kiszombori fibula őrzési helye a szegedi Móra Ferenc Múzeum. Leltári száma 53.5.124.

¹⁶ Köszönöm Vaday Andreának, hogy a két típus közeli rokonságára, valamint hasonló keltezésére felhívta a figyelmem. A típus meghatározását is az ő terminológiája szerint adom (VADAY 1987.149-152.).

¹⁷ A leletgyüttest Fodor István és Vaday Andrea dolgozza fel.

¹⁸ Vaday Andrea e fibulák alapján rekonstruált egy kereskedelmi utat (VADAY 1987.150-151.). A tiszafüredi és tiszavasvári példányok, valamint vidékünk római áruai alapján egy további északi kereskedelmi útvonallal bővíthetjük a leletek alapján kirajzolódó úthálózatot. (Az út létéről és nyomvonaláról ld. ISTVÁNOVITS 1986.)

¹⁹ A szakirodalomban a típus változásainak kronológiája jól kidolgozott.

A kéthurkos megoldású *féltorqueseknél* is felmerül egy viszonylagos kései keltezés lehetősége, a szarmatakor ún. harmadik periódusára (VÖRÖS 1986.28., KŐHEGYI 1982.337., PÁRDUCZ 1957.106., PÁRDUCZ 1967.124.). Valójában a különféle torques-típusok korábban jelentek meg, s kronológiájuk – akárcsak a hurkoskampós fülbevalóké – nagy vonalakban jól tisztázott (DINNYÉS 1980.199., VADAY 1982/83.172-173., VADAY 1985.367-368., VADAY 1987. 32-35.). A torquest a tiszavasvári sírban gyöngyfűzér egészítette ki.

A *viselet* további elemeinek nagy része: karperecek (VADAY 1985.368-369., VADAY 1987.38-40.), a gyöngyös öv (VÖRÖS 1980., VADAY-SZŐKE 1983.103-109., LOVÁSZ 1988.), a lábnál talált gyöngyök, valamint maguk a gyöngytípusok (PÁRDUCZ 1942.306-307., VADAY 1985.376-377. – további irodalommal, VADAY 1987.152-174.), a rugós gyűrűk (VADAY 1987.66-67.), a tűk (VADAY 1987.204-205.), a vaskések (VADAY 1987. 197-202.) a fentiekben meghatározott időszak női viseletének tipikus elemei.

A *gyöngyök* közül (1., 11., 18. sír) csupán a 18. sír göbolyú kalcedon- és hengeres mészgyöngye bővíti a 7. sírban előforduló típusok számát. Külön ki kell emelnünk a 34. sír két gömbölyű karneolgyöngyét. Hasonlók már a legkorábbi (1. századi) szarmata leletanyagban megjelennek. Használatuk fokozatosan szűnik meg (VADAY 1987.50-51.). Egyre ritkuló számban mutathatók ki a gömbölyű karneolgyöngyök az általam tárgyalt időszakig (VADAY-KISZELY 1982.111., KŐHEGYI 1982.332-333., VADAY 1982/83.176.). Éppen ezért nincs okunk arra, hogy e két gyöngy előfordulása miatt a temető kronológiai helyzetét korábbi időszekekre helyezzük.

A tiszavasvári 7. sírból külön említést érdemel a vas *övkarika*. A textilövet összefogó karikák (VADAY 1987.71-72.) a szarmata viselet szerves tartozékai ebben az időszakban. A díszes viselet mellett a kevésbé értékes fém – a vas – használatát esetünkben a sajátos díszítési technika – a tausirozás – magyarázza. Ezzel a díszítéssel varázsolták az övkarikát ezüst és bronz társainál még talán díszesebbé. Analógiáját nem ismerem.

A sír díszített ezüst *gyűrűje* az Alföld ritka leletei közé tartozik. Sok tekintetben hasonló a Martfű, Zsófia majori 1. sír melléklete (VADAY 1981.5. 1/3. kép). Vaday Andrea ez utóbbihoz Zomborról talált analógiát, véleménye szerint két gyűrűk „ha nem is feltétlenül északpontusi, de keleti, daciai műhelyt sejtetnek” (VADAY 1987.69-70.). Mindkét párhuzamba állítható darab kora megfelel a tiszavasvári gyűrűjének: 2. század végiek – 3. század elejiek.

Végül a 7. sír leletei közül ki kell emelnem a női textilövre felerősített *bronzvereteket*, s a – feltehetőleg ehhez a garnitúrához tartozó – félbevágott cső alakú vereteket. Női viselet díszítésére hasonló módon alkalmazott katonai övvereteket publikált Vaday Andrea Gelejről (VADAY 1980.92-94.). Maguknak az emailos díszű övvereteknek közeli párhuzamát Tiszafüred DNY-i határából, a Lipcsey-kertből ismerjük (MILESZ 1899.80.). Ezek és a hasonló veretek a katonai viselet tartozékai voltak a 2. század végén (OLDENSTEIN 1976.200-201. Taf.66.).

A tiszavasvári szarmata sírok közül egyben (27. sír) került elő *ezüstdenár*. A korszak sírjaiban rendkívül nagy számban előkerülő római tárgyak számát szaporítja (VADAY-KULCSÁR 1984.253., KULCSÁR 1987.21.). Bár Tiszavasváriban

nem túlságosan sok római tárgy volt a sírokban (érem, övveretek, fibula), a Felső-Tisza-vidék viszonylatában még ez is jelentősnek mondható (ISTVÁNOVITS 1986. 71-91.).

Az *edénymelléletek* mennyisége, a kerámia minősége a feltárt sírokban igen szerény. Mindössze három sírban (11., 18., 30. sír) találtunk, köztük egy korongolt (30. sír). Véleményem szerint a kerámia, mint melléklet, illetve annak minősége temetőspecifikus. Például a Kiskunfélegyháza, külsőgalambosi sírokra a kézzel formált edények dominanciája volt jellemző (KULCSÁR 1987.21.), Törökszentmiklóson más volt a helyzet (VADAY 1985. 382-384.) és még sorolhatnám.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a *Tiszavasváriban feltárt nyolc sírt a 2. század végére – 3. század elejére kell kelteznünk* valamennyi tárgya és a temetkezési rítus alapján.

A Kárpát-medencei szarmata leletanyag legkorábbi horizontjának elkülönítésére Párducz Mihály és Mócsy András úttörő munkássága után (PÁRDUCZ 1931., PÁRDUCZ 1941., PÁRDUCZ 1956., MÓCSY 1954.) az 1980-as évek elején újabb kísérletek történtek. Előbb H. Vaday Andrea a Mezőcsát, hörcsögösi sírok kapcsán elemezte az 1. századra és a 2. század elejére jellemző leleteket, temetkezéseket (VADAY 1982/83.), majd Kőhegyi Mihály gyűjtötte össze a szarmaták legkorábbi emlékeit a Kárpát-medencében (KŐHEGYI 1982.). Kőhegyi két periódusba sorolta az ismertetett anyagot. Azonban – sajátos módon – a két csoport időhatárát nem húzta meg, a szétválasztás alapját sem fogalmazta meg.

A két újabb publikáció alapján leszögezhetjük, hogy az 1. századra, illetve a 2. század elejére keltezhető jellegzetes tárgytipusok – arany lunulák, aranygyöngyök, arany rozetták, arany torquesek, korai kerámia – hiányoznak a felső-Tisza-vidéki leletek közül. Ez a tény arra utal, hogy e vidék szarmata megszállása csak később következett be (ISTVÁNOVITS 1986.). A szarmaták legkorábbi időszakának leletei a Tisza mentén Mezőcsátig (Hörcsögös), illetve Tiszaörvényig húzódnak fel (VADAY 1982/83., KŐHEGYI 1982.).

A továbbiakban a Felső-Tisza-vidék és szűk környékének legkorábbi szarmata temetkezéseit, illetve temetkezésre utaló leleteit tekintem át. A települések vizsgálatára itt nem térek ki, részben mivel ezek kronológiája bizonytalanabb alapokon nyugszik, részben pedig azért sem, mert a tájegység területéről ismert szarmata települések többsége széles kronológiai keretek közé helyezhető (pl. a Tiszavasvári környéki nagy telepek az előkerült terra sigillata töredékek alapján legkésőbb a 3. század derekán már léteztek, a kerámiatípusok alapján egészen a 4-5. század fordulójáig használták őket²⁰).

A szarmaták legkorábbi periódusa után újabb típusú leletanyag terjedt el az Alföldön, amely már megjelenik Északkelet-Magyarország területén is. E horizont elkülönítése néhány sajátos – új – lelettípus alapján történt meg. Ilyenek például a

²⁰ A telepanyagok túlnyomó többségét a kutatók általában a 3. század utáni időszakra keltezik (SZABÓ 1970.30., KOVALOVSKYI 1980.27. – további irodalommal). A terra sigillatákkal keltezett települések kialakulási időpontja ugyancsak bizonytalan (ld. VADAY-VÖRÖS 1977., VADAY-VÖRÖS 1980.123., VÉGH 1971.98. stb.). Véleményem szerint a Felső-Tisza-vidéken feltétlenül számolnunk kell a markomann háborút követő időszakban kialakuló települések meglétével.

gyűrűs markolatú kardok, az ún. szarmata csatok és síjvégek, egy-egy római importtárgy (számuk ugrásszerűen megnő ebben az időszakban), néhány – a korábbi időszakból „továbbélő” – tárgytypus stb. Az egyes lelőhelyek alább következő leírásánál kiemeltem azt a leletet, illetve leleteket, amely/ek alapján az együtttest a 2. század végére – 3. század elejére keltezem.

A Felső-Tisza-vidék szarmata temetkezései a 2. század végén – 3. század elején

1, Carei – ld. Nagykároly

2, Debrecen, Bellegelő. A 266. tanya környékéről több ízben került be anyag a debreceni Déri Múzeumba²¹ (1933.1.1-6., 1935.115.7. stb.).²² Kaposi József tanyája közelében szélhordta helyen, más korszak leletei mellett egy váz nyakánál a következő tárgyakat találta: 1. Kis púpos bronz csengő. 2. Gyöngyök: 1 gömbölyű karneol, 1 fekete betétes fehér, 1 piros, hatszög alapú hasábos üveg (VIII. tábla 3.), 1 barázdált kék, 1 fehér, 2 hengeres fehér, 1 zöld és 1 narancssárga gömbölyű üveg, 1 törött kék hengeres és 1 lila üveg (VIII. tábla 6.), 1 irrizáló gömbölyű, 1 zöld, 1 hosszúkás zöld, 1-1 fehér, zöld, irrizáló és aranyfóliás kisebb üveg, 2 irrizáló ikergyöngy töredéke, 1 narancssárga üveg és 2 csontszínű (VIII. tábla 8.). 3. Két ép és egy töredékes félgömbös bronzszegecs (VIII. tábla 9, 11.). 4. Négy gömbös gyűrű a gyöngyökkel és a csengővel együtt a nyak mellől (VIII. tábla 4,7,10,12.). Ugyanitt később előkerült 3 gömbölyű karneol és 2 fehér üvegyöngy is szőrványként (VIII. tábla 2.).

A gömbölyű karneolgyöngyök és a gömbös gyűrűk (MÓCSY 1954.119., VADAY-SZÓKE 1983.110., VADAY 1987.56-58.)²³ alapján kelteztem a leleteket.

²¹ Köszönöm M. Nepper Ibolyának, hogy a debreceni Déri Múzeum gyűjteményében lévő leletek összegyűjtésében munkámat segítette. (A raktári munkában Faragóné Csutak Tünde volt segítségemre.)

²² DMÉ 1933.28., DMÉ 1935.81.

²³ A gömbös gyűrűk főleg az általam tárgyalt időszakra – 2. század végére – 3. század elejére – jellemzőek (Legutóbb: VADAY 1987. 56-58.). Bár „általánosan használt típus... a szarmata kor sírjaiban elég gyakran szereplő mellékletek” (PÁRDU CZ 1941.b.159.), a Felső-Tisza-vidéken nem tűnik fel. Az alábbiakban körülhatárolt északkeleti csoportnak csupán a peremén – Debrecen környéki lelőhelyeken – bukkant fel eddig. A publikációk alapján eddigi lelőhelyei: 1. Békés, Vizesbánon (PÁRDU CZ 1944.LIV/1-2., VADAY-SZÓKE 1983. 110., MÓCSY 1954. 119.) 2. Debrecen, Bellegelő (ld. katalógus) 3. Debrecen, Lovászzug (Uo.) 4. Debrecen, Szennyvíztisztító (Uo.) 5. Eendrőd 27. sír (VADAY-SZÓKE 1983. 110.) 6. Füzesabony, Kettőshalom (ld. katalógus) 7. Gombos 9. sír (PÁRDU CZ 1950. CXVII/8.) 8. Hódmezővásárhely, Fehértó 1. sír (MÓCSY 1954. 119., PÁRDU CZ-KOREK 1946/48. 283.) 9. Jászberény, Négy szállás (PÁRDU CZ 1944. VII/10., VADAY-SZÓKE 1983. 110., MÓCSY 1954. 119.) 10. Jászdózsa, Hosszúhát, Kápolna halom 6. sír (VADAY 1987.) 11. Kecskemét, Mária kápolna (PÁRDU CZ 1944.LIII/2-3., VADAY-SZÓKE 1983. 110., MÓCSY 1954. 119.) 12. Kiskőrös, Csukástó, Ráczkút 8. sír (PÁRDU CZ 1941. XXVI/3,5., VADAY-SZÓKE 1983. 110., MÓCSY 1954.119.) 13. Kunszentmárton, Körtvélyesi part (VADAY 1987.) 14. Lajosmizse M.5. (Kulcsár Valéria sírvesz szóbeli közlése) 15. Mezőberény (PÁRDU CZ 1944. XXV/2., VADAY-SZÓKE 1983. 110., MÓCSY 1954. 119.) 16. Monor (PÁRDU CZ 1941. XXIII/13., MÓCSY 1954. 119.) 17. Ócsöd (AÉ. 1899. 43.) 18. Örvény (SZABÓ 1939., MÓCSY 1954. 119.) 19. Szeged, Felsőpusztaszer (PÁRDU CZ 1941. XVI/37., VADAY-SZÓKE 1983. 110., MÓCSY 1954. 119.) 20. Szeged, Sövényháza (PÁRDU CZ 1931.97., VADAY-SZÓKE 1983. 110.) 21. Szolnok, Szanda, Repülőter (VADAY-SZÓKE 1983. 110.) 22. Tápiószele 53. sír (PÁRDU CZ 1950.b.XIII/1., VADAY-SZÓKE 1983. 110., MÓCSY 1954. 119.) 23. Tiszafüred (VADAY-SZÓKE 1983. 110.) 24. Törökszentmiklós, Surján, Újtelep (VADAY 1987., VADAY 1985. 11/15.) 25. Túrkeve, Tere halom (VADAY-SZÓKE 1983. 110.) Ld. 7. kép.

3, Debrecen, Belsőgut. Vörös János erdőőr ajándékaaként a debreceni múzeum egy római érmet kapott (1935.149.). Ugyanezen a leltári számon a leltárkönyvben gyöngy is leltározva: gömbölyű karneol és fehér üveg (VIII. tábla 1.).²⁴ A Guth lelőhelynévvel publikált pohár (PÁRDUCZ 1950. CXLI/4.) összetartozása a fentiekkel kérdéses (Déri Múzeum 1935.19.). Ez utóbbi szülőfogatáskor került elő a leltárkönyv szerint.

Korszakunkhoz tartozik a gömbölyű karneolgyöngy (ld. fentebb.).

4, Debrecen, Hortobágyhid. A lelőhely három különböző néven szerepel: Hortobágyhid, Csárda mellett és Mátai határ.²⁵ A sírok 40-60 cm mélységben kerültek elő. Az első ásás során – 1914-ben – mintegy 330 m²-en 10 sír került napvilágra, a további 5 sír 1921-ben.

1. sír. Melléklet nélküli – talán bronzkori (PÁRDUCZ 1941.11.) – sír.
2. sír. 165 cm hosszú váz. 1. Lábánál edény (PÁRDUCZ 1941.XV/18.). 2. Jobb vállnál, majdnem a mell közepén térdfibula (PÁRDUCZ 1941. VI/1.).
3. sír. 153 cm hosszú váz. Mellékletek (1914.71.1-4. leltári számon): 1. Lábánál 130 szem apró gyöngy (PÁRDUCZ 1941.VI/2.). 2. A mellen 18 szem nagyobb gyöngy (PÁRDUCZ 1941. VI/4.). 3. A mellen bronz számszeríjfibula (IX. tábla 1.). 4. Lábnál szürke, fekete foltos, kézzel formált edény (IX. tábla 2.).
4. sír. 90 cm hosszú gyerek váza. Mellékletek (1914.71.5-6.): 1. Mellén ezüstfibula (IX. tábla 3.). 2. Lábnál sötétszürke, omlékony, kézzel formált edény (IX. tábla 4.).
5. sír. 165 cm hosszú hiányos váz. Dereka táján kova (PÁRDUCZ 1941.VI/12. – 1914.71.7.).
- 6-7. sír. Egy-egy Ny-K-i tájolású feldűlt – talán bronzkori? (PÁRDUCZ 1941.11.) – sír melléklet nélkül.
8. sír: D-É-i tájolású (akárcsak a többi!). (Koponyájával D felé fektették, attól 40° eltéréssel keletre.) A váz hossza 159 cm. Mellékletek (1914.71.8., 10-11.): 1. Bokánál 32-34 cm széles sávban gyöngyök: zöld, kék és irrizáló sokszögű, narancssárga és piros kisebb hengeres, zöld hasábos, zöld és irrizáló kis gömbölyű, irrizáló korong alakú üveg, 1 korong alakú borostyán, kék átlátszó és aranyfóliás apró, zöld átlátszó és fehér kis hengeres, zöld nagyobb hengeres, iker, kék és zöld hatszög alapú hasábos, szabálytalan alakú fehér üveg, hengeres mész, sokszögű narancssárga, piros és zöld, narancssárga korong alakú üvegyöngyök (IX. tábla 6.). 2. Lábnál fekete, szürke-sárga foltos, kézzel formált edény (X. tábla 1.). 3. A mellen zöld-fekete-fehér emailbetétes fibula (IX. tábla 5.). 4. A nyakon bronzlumula (PÁRDUCZ 1941.VII/2-3.). 5. A nyakon gyöngyök (nincsenek külön leltározva). 6. A sírban trébelt ezüstlemez is volt (nincs leltározva).
9. sír. 146 cm hosszú váz. D-É-i tájolású. Mellékletek (1914.71.9., 12.): 1. Bokánál és nyaka táján gyöngyök. 2. A mellen bronzpántok (4 db). 3. A jobb comb belső oldalán barna, kézzel formált orsógomb (X. tábla 2.).
10. sír. 153 cm hosszú váz. Mellékletek (1914.71.14-18.): 1. A bal comb belső oldalán vasár (PÁRDUCZ 1941. VI/9.). 2. A mell közepén bronzfibula (PÁRDUCZ 1941.VI/6.). 3. Az áll alatt összegöngyölt bronzlemez (PÁRDUCZ 1941. VI/8.). 4. Vaskés a koponya jobb oldalánál (PÁRDUCZ 1941. VI/7.). 5. A lábnál téglaszínű, besímitott korsó (X. tábla 4.).

A többi sír az 1921-es ásáson került elő:

11. sír. 125 cm mélyen D-É-i tájolású (attól K-re 10° elhajlással) váz 210 x 80 cm nagyságú gödörben. A váz elporlott, csak a fogak maradtak meg. Mellékletek (1921.25.1.-6.): 1. Sárgásszürke, fekete foltos, belül fekete, kézzel formált edény a lábfejnél (X. tábla 9.). 2. A boka körül 30 cm hosszú kettős sorban gyöngyök. 3. Néhány szem gyöngy a kézfejeknél. 4. A bal kar könyökénél és az áll alatt gyöngyök. 5. A bal kar könyökénél 2 bronzkarika. (Ezek a leletek nincsenek külön leltározva – X. tábla 6-8. A gyöngyök közt: piros és zöld pontbetétes fehér üveg, áttetsző kék apró gömbölyű, narancssárga korong alakú, fehér gömbölyű, kék bikónikus, fehér hengeres és aranyfóliás fehér iker üvegyöngyök.) 6. A bal kézfejnél orsógomb (PÁRDUCZ 1941. VI/13.).

²⁴ DMÉ 1935.57.

²⁵ A sírokat korábban már publikálták (PÁRDUCZ 1941.11-12.). Újraközlésüket az indokolja, hogy a sírok leírása a publikációban nem felel meg az ásató, Zoltai Lajos naplójának, mely – akárcsak az anyag – a debreceni Déri Múzeumban található. Ld. még Jelentés Debreczen sz.kir. város múzeumának 1914. és 1915. évi működéséről és állapotáról, p.9. Uo. 1921.p.6.

12. sír. 80 cm mélyen D-É-i tájolású (attól 20° elhajlással) felnőtt váza egy 210 x 75 cm nagyságú sírgödörben. Mellékletek (1921.26.1-5.): 1. A jobb lábnál fekete, eldolgzott felületű, kézzel formált edény (XI. tábla.). 2. A boka körül 25-30 cm szélességben, a kézfejnél és a kés mellett, valamint a nyak körül gyöngyök: narancssárga korong, fehér szabálytalan alakú, aranyfóliás kis gömbölyű, kék sokszögű, sötétkék bikónikus, fehér gömbölyű, fehér hengeres és irrizáló gömbölyű üveg (XI. tábla 2.). 3. A jobb kar belső oldalánál vaskés hegyével lefelé (XI. tábla 4.). 4. A jobb kézfej és combtő felett vastú. 5. Orsógomb a jobb kézfej külső oldalán (XI. tábla 3.). 6. A jobb váll alatt kis bronzkarika.

13. sír. Bolygatott sír. Mellékletek (1921.27.): szétszórta gyöngyök: fehér kréta, átlátszó fehér hatszög alapú hasábos, irrizáló apró, aranyfóliás kis gömbölyű, irrizáló hengeres, irrizáló sokszögű, irrizáló hengeres üveg (X. tábla 3.).

14. sír. 40 cm mélyen bolygatott váz. Mellékletek (1921.28.): 1. Lábnál téglaszínű korongolt edény (IX. tábla 7.). 2. Gyöngyök a nyak, a bal kéz és a jobb boka környékén.

15. sír. 175 cm mélyen 170 cm hosszú É-D-i (?) tájolású váz 2 m hosszú sírgödörben. Kezét a medencére helyezték. Mellékletek (1921.29.1-3.): 1. A bokák közt festett edény (MARÓTI-VADAY 1980.84.). 2. A medencében a bal kézfejnél 2 kova (XI. tábla 6.), az egyik a csiholóra tapadt. 3. A medence jobb felső oldalán, a karral párhuzamosan vaskés (XI. tábla 7.). 4. Ugyanott csiholó rátapadt kovával (XI. tábla 5.).

A temető területéről származó szórványok közt van egy sárgásbarna, kézzel formált orsógomb (1914.72.2. X. tábla 5.).²⁶

A keltezés alapja a 15. sír edénye (MARÓTI-VADAY 1980.84.), a számszerjifibula a 3. sírből (PEŠKAŘ 1972.106-107., VADAY 1987.104.), a germán típusú térdfibula a 4. sírből (VADAY-SZŐKE 1983. 115., VADAY 1987. 110-111.), a 8. sír bronzlunulája (VADAY 1987.52.) és emailos fibulája (VADAY 1987.111-124.). A keltezésnek a többi tárgy sem szól ellene.

5/a, Debrecen, Kondoros melléke. A közelebről ismeretlen leletkörülmenyű együtttest Párducz Mihály tette közé (PÁRDU CZ 1947.54.). Itt számunkra elsősorban a szarmata csatok léte bír fontossággal (VADAY-KULCSÁR 1984. 240.).

5/b, Debrecen, Lovásszug. Busi András ajándékként került egy megbolygatott laponyagból egy síregyüttes a debreceni Déri Múzeumba (1931.12.1-3.) a Keserű-dűlőből, onnan, ahol az a Határútba torkollik. Valószínűleg hozzá tartozott az az edény (1931.11.), amely ugyanakkor a közép- és újkőkori tárgyak közé került be.²⁷ 1. 4 db bronzcsengő (XII. tábla 7.). 2. Zárt bronz övkarika (XII. tábla 2.). 3. 2 gömbös gyűrű (XII. tábla 3., 5.). 4. Gömbös csüngő (törött) (XII. tábla 4.). 5. Trébelt aranylemez (XII. tábla 8.). 6. 42 db gyöngy: 9 fehér hengeres, 1 fekete korong alakú, 1 narancssárga gömbölyű, 5 kék és 1 fehér hengeres üveg, 3 irrizáló betétes gömbölyű, 1 zöld bikónikus, 1 narancssárga gömbölyű, 1 irrizáló hengeres, 2 fehér pettyes betétes, 2 kék barázdált, 1 fehér inkruztált, 1 vízzöld barázdált, 3 pettyes betétes gömbölyű, 1 fekete lapított gömb, 1 fekete törött hengeres, 2 fekete korongos, 1 fekete berakott és egy fehér gömb nagyobb, 2 fehér kisebb gömb üveg. (A többi szétesett.) (XII. tábla 6.) 7. Téglaszínű, korongolt korsó (PÁRDU CZ 1950. CXXXVIII.2.) (XII. tábla 1.).

A keltezéshez a gömbös gyűrűk (ld. 2. lelőhely) és a gyöngykészlet nyújt lehetőséget.

5/c, Debrecen, Szennyvízsűrő melletti homokbánya. Balogh István ásatásából 1957-ben került a debreceni Déri Múzeumba (51.18.1-6.). Szórvány edény: kopott, világosszürke, korongolt (XIII. tábla 3.). Az 1. sírből leltározva: 1. Szürke, kopott, töredezett, korongolt, letört fülű korsó, vállán besimított volt, mely ma már alig látszik (XIV. tábla 3.). 2. Nyolc gömbölyű karneol, egy irrizáló iker és egy áttetsző kék üvegyöngy (VIII. tábla 14.). 3. Gömbös gyűrű (VIII. tábla 13.). 2. sír: edényét nem találtam. Szórvány darab egy sárga, eldolgzott felületű, kézzel formált edény (XIII. tábla 1.).²⁸

²⁶ A le nem rajzolt anyagot a Déri Múzeumban nem találtam.

²⁷ DMÉ 1931.20-21. PÁRDU CZ 1950.57. CXXXVII. tábla 2.

²⁸ A forma és a technika alapján lehet avar is.

A gömbös gyűrű (ld.2. lh.) és a gömbölyű karneolgyöngyök (ld. előbb) kelteznek a sírokat.

6, Esztár, Tanácsháza (Árpád utca). 1959-ben Horváth Attila leletmentése során került a debreceni Déri Múzeumba (59.9.1-11.) egy sírlelet.²⁹ A DNY-ÉK-i tájolású váz mellett talált leletek a következők:

1. A koponya körül bronztorques³⁰ (XV. tábla 3.). 2. A bal váll felett piros és töredezett lila üvegyöngy (XV. tábla 4.). 3. A bal kéz és a medence közt üvegyöngy töredéke. 4. A bal kézfej külső oldalán bronz számszeríjfibula (XV. tábla 2.). 5. A bal alkaron kiszélesedő végű bronz karperec/ek. 6. A jobb alkaron bronzkarperec (valószínűleg díszített volt, de ez már nem kivehető (XV. tábla 1.)). 7. Mellen 1 szem lila üvegyöngy (XV. tábla 5.). 8. A bal boka külső oldalán orsó-gomb, melyet nem találtam. 9. Az alsó lábszárnál, illetve a bal combnál egy-egy cserép, melyeket nem találtam.

A szarmata típusú számszeríjfibula keltezi a sírt (ld. 4. lh.).

7, Fényeslitke. Ismeretlen leletkörülmények között bronz számszeríjfibula került elő, mely a nyíregyházi Jósa András Múzeumban van (87.17.1.) (XVI. tábla 3.). Keltezésére ld. 4. lh.-nél.

8, Fűzesabony, Bozsi rész. Szabó J.Gy. ismertette röviden az itt előkerült leleteket (SZABÓ 1969. 44-45.). „A hosszú testű ezüstcsat” az ún. szarmata csatok körébe tartozik.³¹

9, Fűzesabony, Kettőshalom. A 2. számú homokbányából előkerült leletek között (SZABÓ 1969.44., KÖHEGYI 1982.304.306.) található többek között egy gömbös gyűrű és egy hosszúpengéjű vaskard.

Korszakunkhoz csak a gömbös gyűrűt keltezhajjuk biztosan, az arany ékszerek valószínűleg korábbi időszakból származnak.

10, Gávavencsellő, Gáva, Katóhalom. A községtől kb. 1 km-re DK-re mintegy 7 m magas halom a Katóhalom. Tetejéből 3 méternyit lehordtak (KISS 1961. 115.). Folyamatosan kerültek itt elő – elsősorban kelta – leletek. A felszíntől 3,5 m mélységben 1898-ban Jósa András É-D-i tájolású sírt tárt fel. (JÓSA 1899.392-393., JÓSA 1899/b. 30.Nr.2-3., JÓSA 1914., JÓSA 1915.201-203., ALISP.JEL. 1905.81.) A váz bal oldalán – a viseletnek megfelelően – 50 cm hosszú, kétélű vaskard. „A markolatnak fején kisujjni vastag hengerded karika, mely 2-3 rétegű olyan szövettel volt körülöngyölve, amelyen 5 mm-re 8 szál fonál esett. Az igen rövid keresztvas végeit téglányalakú homorú bronzkupakok díszítették, melyek közül csak az egyiket találtuk meg.” (JÓSA 1915.201.) (A kard a Jósa-féle rajz alapján – XVII. tábla 1.) A kardnak ma már csak töredékei vannak meg (XVII. tábla 2.) (62.383.1. leltári számon), valamint a bronz veret (XVII. tábla 2.) (63.27.1. leltári számon). A koponya bal oldalánál barnástéglaszínű, korongolt besímitott díszű edény (XVII. tábla 3.) (64.1120.1.).³²

A Katóhalom környékéről más római kori leletek is kerültek elő. A halom felső rétegében Constantinus érem volt. A halomtól északra vezető út nyomvonalában két edény (az egyik elveszett – JÓSA 1915.202.8.ábra), a másik (64.1124.1.) analógiáját Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tagon találtam meg a 8. – hunkori – objektumban.

A katóhalmi sír a *gyűrűs markolatú kard* alapján keltezhajó az általam tárgyalt időszakra. E sajátos fegyverforma az Ural-vidéken éppúgy előfordul, mint a Kaukázusban vagy a Volga mentén.

²⁹ Az anyag közlésének engedélyezéséért Horváth Attilának tartozom köszönettel.

³⁰ A legtöbb tárgy restaurátlan, igen rossz állapotú. Anyaguk (ezüst, bronz) gyakran kétséges. A restaurálás után előfordulhat, hogy a rajzok is némi korrekcióra szorulnak.

³¹ Köszönöm Ács Csillának (Eger, Dobó István Múzeum), az anyaggyűjtéshez nyújtott segítséget.

³² A besímitott díszítésen nem kell meglepődnünk annak ellenére, hogy a köztudatban e díszítési technika mint a kései időszak jellegzetessége él. Más korai időszakra (2. század) keltezhajó sírból is ismerünk besímitott edényt (ISTVÁNOVITS 1981.). Ilyen pl. a közelben Debrecen, Hortobágyhíd – ld. katalógus 4. vagy távolabb Martfű (VADAY 1981.8.).

Az i.e. 1. – i.sz. 1. században a szarmaták nyugati irányú vándorlása révén Ukrajna területén is általánossá vált. Az időszámításunk kezdetétől előfordulnak a Dnyepertől nyugatra is (HAZANOV 1967.170-178., HAZANOV 1971.5-14.). A 2-3. században e területen már csak elvétve fordulnak elő (MELJUKOVA 1962., VJAZMITYINA 1953.68.). Az új harcmodor a 2-4. században fokozatosan kiszorította a régi fegyverzetet: eltűntek a rövid kardok is.

Ugyanakkor Románia területén a 2. században – 3. század elején a gyűrűs markolatú kardok viszonylag nagy számban kerültek sírba (BICHIR 1977. 178-179. Pl.2., 15.). E fegyveres temetkezések – akárcsak keleti elődeik – általában észak-déli tájolásúak, mint a Gáva, katóhalmi sír is (CHIRICA 1979.631., MUȘEȚEANU-LUNGU 1977.247-250.).

A típus azonossága, a temetkezési rítusban jelentkező hasonlóságok (É-D-i tájolás, a kard a jobb oldalon) alapján a gávai – s vele együtt a többi alföldi (PÁRDUCZ 1956.158-159., VADAY 1987.179. – két újjal bővítette a sort: Szolnok, Beke Pál halma, Törökszentmiklós-Surján) – gyűrűs markolatú kard összefüggésbe hozható a Románia területén találtakkal, s így a 2-3. század fordulójára keltezhető.

Elsőként a szovjet kutatók vetették fel a lehetőséget, hogy a sajátos fegyvertípus egyetlen törzshöz köthető, mégpedig kronológiai és területi megfontolások alapján a roxlánokhoz (ABRAMOVA 1959.61., SZINYICIN 1959.199-200.). A román kutatás átvette ezt a hipotézist (MUȘEȚEANU-LUNGU 1977. 248-249., CHIRICA 1979.631.). Az újabb leletek cáfolták ezt az elképzelést. Így pl. a Kaukázusban nagy valószínűséggel az aorszok terjesztették el, ugyanakkor Ukrajnában más törzs használhatta (HAZANOV 1967.176-177.). Az azonban mégis elgondolkodtató, hogy az idő függvényében a gyűrűs markolatú kardok mind nyugatabbra bukkannak fel. Legnyugatibb eddig ismert példányunk a szili (Somogy megye) kard. Ezt azonban külön kell választanunk a barbaricum példányoktól (ISTVÁNOVITS 1986.40-43), ugyanis a limes-táborokban előforduló analógiái (KELLNER 1966.190-196.) alapján felmerült a római származtatás lehetősége. A kérdést csupán a kard technikai kivitelének tanulmányozása döntheti el.

11, Hajdúdorog, Szállásföldek. A Nánás-nyiregyházi és a Dorog-tokaji út kereszteződésének közelében „dűneszerű homokdombban” lévő bányában 5 sír került elő (SŐREGI 1935.77-81.). (Déri Múzeum 1935.138.1-16.)

1. sír. D-É-i tájolású. 40-60 cm mélyen került elő. Benne szájával lefelé fordított terra sigillata: Dr. 30. típusú, westerdorfi, Comitalis csoport, a 2. század utolsó negyedéből – 3. sz. elejéről (VADAY-GABLER 1986.16.). Bal vállánál és karjánál vaskard, markolattal a váll felé. A nyaknál ezüstfibula (XV. tábla 6.). A mellen kerek lemez, mely valószínűleg a kardhoz tartozik. A jobb kéznél vaskés. Ezüstpánt szegeccsel (XV. tábla 8.). A jobb medence táján ezüstcsatok (XVIII. tábla 2-3.), valamint a hozzá tartozó szíjvég (ma már csak töredéke: XVIII. tábla 4.). A sír közelében másik – melléklet nélküli – váz. További három K-NY-i tájolású sírből került még elő 4 edény: 1. Sötétszürke, korongolt, függőlegesen simított korsó (XVIII. tábla 1.). 2. Barnásszürke, korongolt, durva kivitelű, nehéz tálka (XIV. tábla 1.). 3. Sötétszürke, korongolt, besimított tál (XIV. tábla 3.). 4. Sárgásbarna, korongolt, simított edény (XIV. tábla 4.).

A leleteket a szarmata csatok és a terra sigillata alapján keltezhettük.

12, Hajdúsámson, Majorsági föld. Párducz Mihály közölt innen közelebről ismeretlen leletkörülményű együttest (PÁRDUCZ 1944.23.). A számszeríjfibulát, 2 kést, vascsatot és gyöngyöket a fibula keltezi korszakunkra (ld. 4. lh.).

13, Hortobágy, Nyirőhodály. 1951-ben Kányási István és Balogh István ásatásából került a debreceni Déri Múzeumba (54.16.1-11.) egy leletegyüttes.³³ 1. Bronzkarperec végein bemélyített díszel (XIX. tábla 1.). 2. Bronz szarmata csat (VADAY-KULCSÁR 1984.242.) (XX. tábla 1.). 3. A hozzátartozó szíjvég (Uo. XX. tábla 6.). 4. Három bronzpánt, melyből kettő összeillik (XX. tábla 2., 4.). 5. Erősprofilú bronzfibula (XIX. tábla 3.). 6. Germán típusú térdfibula (XIX. tábla 2.). 7. Bronz T fibula tije (XIX. tábla 4.). 8. Szarmata csat feje (XX. tábla 3.). 9. Bronzgyöngy

³³ Ld. 30. jegyzet

(XX. tábla 5.). 10. Vastöredékek – a leltárkönyv szerint „mélyítéses díszekkel a peremén. Nyitott öv lemezvégének látszik 5 x 5 cm”. 11. Vaskés fa nyéllal (XX. tábla 7.). 12. Sötétszürke, áttetsző pattinték (XX. tábla 8.).

A leletek közül a szarmata csatok (ld. 5. lh.), valamint a germán típusú térdfibula (ld. 4. lh.) tartozik a korszakunkhoz. Ezért – annak ellenére, hogy az erős profilú fibula korábbi időszakból származik (VADAY- SZŐKE 1983.115.) – a leletegyüttes egészében a 2. század végére – 3. század elejére keltezhető.

14, Kállósemjén, Kiskálló, Kiscsere. (PÁRDUCZ 1931.167. – Kiskállóként, VADAY-KULCSÁR 1984.243. – Nagyállóként.) 100 holdnyi szélhordásos területen bronz szarmata csat került elő (Jósa Múzeum 64.544.4.) (XXI. tábla 1.). (JÓSA 1899.377.).

15, Körösszegapáti, Körmösd puszta. Barabás Sándor földjéről egy sírlelet került a debreceni Déri Múzeumba (1936.30.1-5.). Edények, gyöngyök és orsógomb mellett emailos korongfibulát találtak. Az emailbetét többsége hiányzik, a félköríves részen kék betét (XV. tábla 7.).

A fibula (VADAY 1987.118-120.) korszakunkra keltezhető (ld. még SELLYE 1939.11-12. VIII/16., XIX/8., PATEK 1942.49-50. XV/4., RIHA 1979.87. Typ.3.15.1.).

Maklár. A lelőhelyre vonatkozó bizonytalanságokat ld. KÖHEGYI 1982.316.

16, Mezőcsát, Márkusdomb. 1964-ben a szántás fordított ki egy D-É-i vázat. (VÉGH 1971.90.) A leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumba kerültek (65.37.1-8.). 1. A jobb lábfejnél eldolgozott felületű, kézzel formált csupor (XXII. tábla 5.). 2. A bokákon és a medencén szarmata csat- és szíjvég garnitúra (VADAY-KULCSÁR 1984.243., valamint a hiányzó típus XXII. tábla 1.). 3. A medence bal oldalán kova (XXII. tábla 3.). 4. Ugyanott vaskés (XXII. tábla 2.). 5. Ugyanott vascsipesz töredéke (XXII. tábla 4.) – ez utóbbit késként közölték (VÉGH 1971.90.).

A szarmata csatok alapján keltezhetjük korszakunkhoz.

17. Nagyhalász, Telektanya. Kállay András ajándékeként előbb 1897-ben egy világoszürke, durva kivitelű kis edény (Jósa Múzeum 65. 226. 1.), majd egy bronz térdfibula (64. 1113. 1.) került 1899-ben a múzeumba (XVI. tábla 5., 7.).

A fibula JOBST 1975.66.13.D., RIHA 1979.3.12.4. és KOVRIG 1937.X.83. alapján 2-3. századi.

Nagykároly vidéke = Carei (I. lh.). Párducz M. közölt innen egy ismeretlen leletkörülményű együttest, mely bronzkarikát, orsógombot, 2 térdfibulát és kéttagú szarmata csathoz tartozó csüngőt tartalmazott (PÁRDUCZ 1947.50., VADAY-KULCSÁR 1984.240.).

18, Nyíregyháza, Oros. Útépités során Korek József leletmentéséből származik egy emailos fibula. A középső, csillag alakú részen piros, a félkörökben kék zománccal (Jósa Múzeum 64.61.1. XVI. tábla 1.).

A fibula keltezésére ld. 15.lh.

19, Óhat, Csipőhalom. A Mélyépítő Vállalat munkái során 1952-ben leletegyüttes került a debreceni múzeumba (52.181.1-3.). 1. Emailos peltafibula (XIX. tábla 6.). 2. Középszürke, korongolt edény (XIII. tábla 2.). 3. Gyöngyök: 3 gömbölyű kalcedon, 3 hengeres kréta, 3 fehér hengeres, 1 fehér gömbölyű, 3 zöld hatszög alapú hasábos és 2 szabálytalan alakú kék üveg (XIX. tábla 5.).

Az emailos pelta alakú fibula (VADAY 1985.373., VADAY 1987.121-122.) a 2. század végére – 3. század elejére keltezi a leleteket.

20, Rétközberencs, Paromdomb. 1963-ban Juhász J. talált közelebről meg nem nevezett körülmények között egy fazettált kengyelű bronzfibulát, mely a kisvárdai Vármúzeumba került (64.44.4.)(XVI. tábla 6.).

PEŠKARĀ 1972.110-112. alapján a típus a 2. század végétől a 4. századig használatos.

21, Tiszaeszlár, Bashalom, Csengőspart. A falutól keletre a szabályozás előtti ártér peremén húzóódó homokdombon Kovalovszki Júlia tárt fel két szarmata sírt (KOVALOVSZKI 1980. 28-29., MNM.KGy. 68.189.1-4. 68.190.1-7.). Az 1. sír fibulája JOBST 1975.181. alapján a 2. sír fibulája pedig ugyancsak a korszakunkra keltezhető. Az 1. sír Vespasianus érme (BMC 27.) nem keltezhető értékű.

22, Tiszaeszlár, Szellőhalom, Vécsey-tanya. 1947-ben Rohács J. sírokat tárt fel. Közülük a 3-9. sír volt római kori. A 9. sírből a Nemzeti Múzeum őriz egy bronz szarmata csatot és a hozzá tartozó veretet (XXI. tábla 2.,5.), valamint gyöngyöket: 2 hengeres piros, 10 zöld, 3 lila és 2 sárga sokszögű, 6 piros és 2 sárga hasábos, 1 kis barna és 1 nagyobb fehér gömbölyű üveg (XXI. tábla 3.) (MNM.NGY.1948.10.14.,16-18.). A csatokat ismerteti VADAY-KULCSÁR 1984. 245. Rohács J. egy poharat is említ innen (MNM. Adattár I.T.45.) és egy orsógombot (XXI. tábla 4.).

23, Tiszalök, Kisvajasdomb. Avar leletek között leltározta innen a Nemzeti Múzeumban egy emailos fibulát (11.1942.2.) (XVI. tábla 2.), valamint gyöngyöket: 2 hatszög alapú hasábos zöld, 1 aranyfóliás átlátszó és 1 fehér üveggyöngyöt (XVI. tábla 4.).

A fibula keltezéséhez ld. 15. lh.

24, Tiszalök, Vásárhalom. A falutól Ny-ra a Vásárhalom kisérőhalmában (XXIII.tábla 6.) 1934-ben, szőlő alá forgatáskor több sír került elő. Közülük egy római korit Rohács József tárt fel. Ez a sír az azóta elhordott Vásárhalom melletti úttól a Tisza felé 20-25 lépésre feküdt. K-Ny-i tájolású, 80 cm mély sír. A váz az elbeszélések szerint fejjel keletre feküdt. (Déri Múzeum 1935.20.1-5.) 1. Ezüst torques (XXIII. tábla 1.). 2. Beleakasztva gyöngyök, melyek elvesztek azóta (ld. DMÉ 1935.58-61.Fig.20. XXIII. tábla 2.) 3. A vállon bronz svasztika fibula, melyre vasrozsa tapadt (XXIII. tábla 3.). 4. Alföldi típusú számszeríjfibula vas stifttel (XXIII. tábla 4.). 5. A lábnál téglaszínű, korongolt, simított kis edény (XXIII. tábla 5.) (PÁRDUCZ 1950.65. XC/14.).

A svasztika fibulát a szakirodalomban tévesen említik mint 3-4. századi vandált (MESTERHÁZY 1974.26.). A szarmata barbaricumban több helyen feltűnik (pl. Szeged, Rivódülő – AÉ 1903.381-384.). A római készítmény általános használatának ideje a 2. század és a 3. század eleje (BÖHME 1984.45-46. Typ. 49.a., JOBST 1975. 34/A típus 122-123., RIHA 1979. Typ 3.19.2. 88-89.). (A számszeríjfibulára ld. 4. lh.)

25, Tiszanagyfalu, Nagymorotva, Kistelek-dűlő. Id. Liptay Ede ajándékként 1908-ban került a Jósa Múzeumba néhány szórvány lelet. A Tisza bal partján az 1860-70-es években találták ezeket. A különböző korú leletek közt 2. század végi – 3. század elejei: 1. Ezüst szíjvég (64.201.1.) (XXI. tábla 7.). 2. Áttört bronz törvég (64.199.1.) (XXI. tábla 6.). Ez utóbbi SELLYE 1973.139. alapján keltezhető. (A leletekre ld. PÁRDUCZ 1931.121., PÁRDUCZ 1950.49.)

26, Tiszavasvári, Paptelkehát. A településtől DK-re (1. kép. 4.) földmunkáknál Kalicz Nándor és Maklay János többek között 6 római kori sírt tárt fel 1956-ban (KALICZ-MAKKAY 1977., RFüz.I.9.1958.14.).³⁴ A római kori 2.,8.,11.,12.,17. és 21. sír közül a következőkről rendelkezem információval:

2. sír: NyDNy-KÉK-i tájolású sír. Vaskarddal eltemetett férfi (Jósa Múzeum 62.265.1.). Kora kérdéses.

17. sír: Ny-K-i tájolású sír. Mellékletei: 1. bronz karperec (XXIV. tábla 8.). 2. Csiholóvas rározsdásodott kovával és gyönggyel (XXIV. tábla 3.). 3. Összesen 5 kovaszilánk (XXIV. tábla 5-6.) 4. Összesen 3 fehér üveg, 1 méz, 4 korall, 2 zöld üveg és 2 sokszögű karnelgyöngy (XXIV. tábla

³⁴ Köszönöm az ásatóknak a leletek publikálásának átengedését.

6. kép Szarmata és vandál-viktovál lelőhelyek a Felső-Tisza-vidéken (A számokat ld. a katalógusban. ISTVÁNOVITS 1986. alapján.) X = vandál-viktovál lelőhelyek
 Fig. 6. Sarmatian and Vandalian-Victovalian spots in the Upper Tisza region (Numbers see in the catalog. After ISTVÁNOVITS 1986.) X = Vandalian-Victovalian spots

1.). 5. Fenőkő (XXIV. tábla 4.). 6. Vaskés (XXIV. tábla 2.). 7. 2 kisebb vastöredék (XXIV. tábla 7.). (A leletek a Jósa Múzeumba 62.264.1-5. leltári számon kerültek be.)

A hasonló pásztorkészséggel rendelkező sírok keltezésére, illetve a női sírokban való előfordulásukra vonatkozóan ld. VADAY-SZŐKE 1983.117-118. A felsoroltak közül hasonló a 4. lelőhely 15. sírjában volt.

27, Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag. Ld. előbb.

A Felső-Tisza-vidék története a 2. század végén – 3. század elején

A felsorolt leletek alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy a Kárpát-medencébe elsőként beköltöző szarmaták a Felső-Tisza-vidéket nem szállták meg. Traianus dák hadjárata után sem az egész Alföld került ténylegesen a birtokukba – hiányoznak a 2. század első felének leletei az egész általam tárgyalt területen. A közép-Tisza-vidéki központú szarmata barbaricum ebbe az irányba ekkor még nem terjeszkedett. Mindössze a Tisza mentén találunk korai megszállásra utaló nyomokat (Mezőcsát-Höröcsögös).

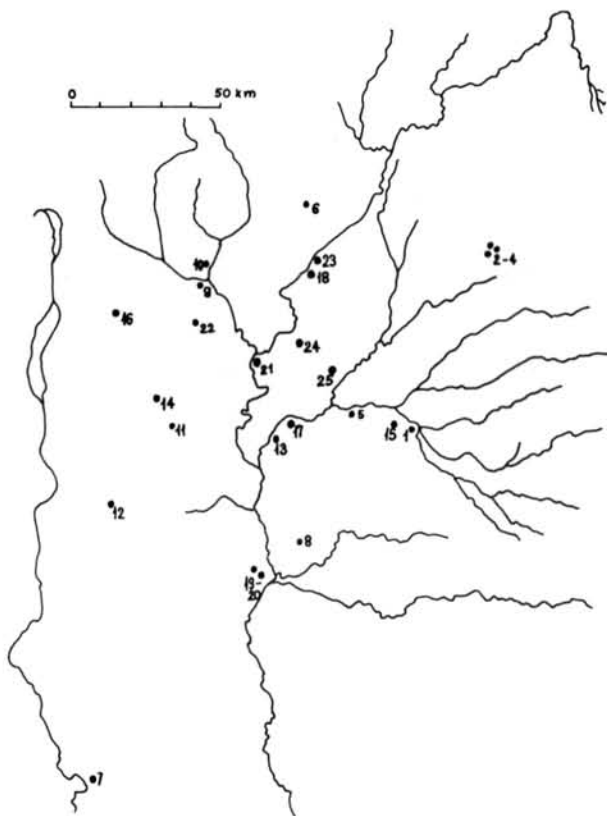
A Felső-Tisza-vidéken a szarmatákhoz köthető legkorábbi temetkezések (ezek rítusa – mint láttuk – rendkívül változatos) a 2. század végén tűnnek fel. Erre az időszakra a Kárpát-medence erőteljes népmozgások színterévé vált. A nagy markomann-szarmata háború eseményei jelentős változásokat idéztek elő az alföldi barbár csoportok életében. Ezekkel az eseményekkel kell összefüggésbe hoznunk a szarmaták keleti, illetve északkeleti térfoglalását is.

A 2. század végén – a nagy háborúval összefüggésben – Dacia előérében nagyarányú népmozgás figyelhető meg. A vandál-viktóvalók ekkoriban érik el a Felső-Tisza-vidéket (BÓNA 1986.61-63.). A két etnikum: a szarmaták és a germánok ellentétes irányú mozgásuk során éppen itt találkoztak össze. Ennek megfelelően mindkét csoportban ott találjuk a fegyvereseket: a vandál temetkezésekben a kardot, pajzsot, lándzsát, sarkantyút, a szarmatáknál elsősorban a kardokat, pl: Gáva, Hajdúdorog, Tiszanyagyalu, Tiszavasvári. E harcosok a kulcsfontosságú utakat és átkelőket biztosították többek között.

Szarmaták és germánok között a határt már ekkor nagyjából a később kialakított Csörz- vagy Ördög árok mentén – annak külső sáncánál – húzhatjuk meg, vagyis a Nagyhalász – Kemece – Vasmegyer – Nyíribrony – Nyírtura – Nyírbogát – Encsencs – Nyírlugos – Nyírábrány (ISTVÁNOVITS- KURUCZ 1988.) vonalon (6. ábra). E határon kívül eső lelőhelyek vagy utak mentén helyezkednek el (pl. Nagykároly), vagy etnikailag nem egyértelműen tudjuk meghatározni őket a leletekre vonatkozó információk hiányában. Így pl. Nagyhalász – Rétközberencs – Fényeslitke lelőhelyek a Rétköz peremén húzódó út nyomvonalára esnek (ISTVÁNOVITS 1986.95-96.), a szórványos római tárgyak azonban kerülhettek a germánokhoz is. Nyitva kell hagynunk tehát azt a kérdést, hogy a szarmaták által felügyelt útról van-e szó, amely átvezet a germán területen (a közelben olyan fontos lelőhelyekkel, mint Kékcse, Tiszakanyár, Kisvárd), vagy a római import eljutott rendszeresen a vandál-viktóvalokhoz is a 2. század végétől a Felső-Tisza-vidéken.

Megállapíthatjuk tehát, hogy vidékünk legkorábbi szarmata leletei a Párducz Mihály által elkülönített ún. Szentes-nagyhegyi körhöz sorolhatók (PÁRDU CZ

1956.). A kor jellegzetes tárgyai – szarmata csatok, gyűrűs markolatú kard, gömbös gyűrű, római importok – eljutnak vidékünkre. Ugyanakkor fel kell figyelnünk e körrel kapcsolatban egy sajátos jelenségre, amely már a korábbi anyaggyűjtések során is szembeötlő volt (ld. PÁRDUCZ 1956.173. térkép, PÁRDUCZ 1971.2. térkép, VADAY-KULCSÁR 1984.9. rajz). Ez pedig a térképen elkülönülő ÉK-i csoport léte. Ha ezt a megfigyelést kiegészítem a jelenlegi anyaggyűjtéssel (6. kép) vagy pl. a – csak erre a korszakra jellemző – gömbös gyűrűk elterjedési térképével (7. kép), a különálló csoport továbbra is szembeötlő. Nem tarthatjuk ezt véletlennek, ha tekintetbe vesszük, hogy a 3. század második felére kialakuló új – germános színezetű – leletanyag, melynek vezérletei a Hortobágy, porosháti és a Nyíregyháza, guszevtelepi temető (ISTVÁNOVITS 1986.) ugyanerre a területre lokalizálható.

7. kép Az ún. gömbös gyűrűk elterjedése

Fig. 7. The spreading of the so-called rings with spherical decoration

Amennyiben a felső-Tisza-vidéki csoport léte az újabb leletek alapján egyértelműen bizonyíthatóvá válik, akkor ez sajátos fényt vet majd a szarmata társadalom szerkezetére is.

A Felső-Tisza-vidékre a 2. század végén beköltöző szarmata lakosság részben az Alföld korábbi szarmata népességéből, részben új bevándorlókból (VADAY 1981.8.) tevődött össze. Egyet kell értenünk Szabó J.Gy-vel abban, hogy a Nagyalföldön – modernizáló kifejezéssel élve – „népességrobbanással” számolhatunk, mely nagymértékben a bevándorló újabb népcsoportokkal áll összefüggésben (SZABÓ 1969. 42.). A felduzzadt lakosság – a telepek alapján – valóban földművelő életmódot folytatott vidékünkön is.

A Felső-Tisza-vidék – eléggé rosszul kutatott – legkorábbi szarmata temetői a 3. század derekára látszólag megszűntek. A törés a politikai események tükrében indokolható lenne (VADAY 1987.), ellenben a települések többsége töretlenül fejlődött a 4-5. század fordulójáig. A 2. század végi – 3. század elejei szarmata leletanyag és az új bevándorlókra utaló 3. század második felében jellemző együttesek viszonya ma még kérdéses.³⁵

³⁵ A rajzokat a szerző készítette a XXV. tábla kivételével, mely Benke Zsolt (Jósa András Múzeum) alkotása. A fotók Sugár Lajos (MTA) munkái.

Irodalom

- ABRAMOVA 1959. = Абрамова М. П.: Сарматская культура II в. до н. э- I в. н. э. *СА* 1959.I. 52-71.
- BICHIR 1977. = Bichir Gh.: Les Sarmates au Bas-Danube. *Dacia NS XXI*. 1977. 167-197.
- BÓNA 1986. = Bóna I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. *Magyarország Műemléki Topográfiaja X*. Budapest, 1986.15-91.
- BÖHME 1972. = Böhme A.: Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. *Saalb. Jahrb.* 29.(1972.)5-112.
- CHIRICA 1979. = Chirica V.: Morminte sarmatice descoperite la Mitoc (Jud. Botoşani). *SCIV* 30. 1979/4. 631-636.
- CRİŞAN 1979. = Crişan I.H.: Fibule romane în muzeul din Cluj-Napoca. *Acta Mus. Porolissensis* 1979. 275-320.
- DINNYÉS 1980. = Dinnyés I.: II-III. századi szarmata sírok Tápiószelén. *StudCom* 9. (1980.)187-234.
- DINNYÉS 1989. = Dinnyés I.: Szarmata sírok a templom alatt. Sajtó alatt.
- GODŁOWSKI 1968. = Godłowski K.: Die Przeworsk-Kultur der mittleren und späten Kaiserzeit. *ZfA z. Archäol.* 2. 1968.256-275.
- GYERGACSEV 1982. = Дергачев В.А.: Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг). Кишинёв, 1982.
- HAZANOV 1967. = Хазанов А.М.: Сарматские мечи с кольцевым навершием. *СА* 1967.2. 169-180.
- HAZANOV 1971. = Хазанов А.М.: Очерки военного дела сарматов. Москва, 1971.
- ISTVÁNOVITS 1981. = Istvánovits E.: Szarmata besimított kerámia. Szakdolgozat, ELTE 1981.
- ISTVÁNOVITS 1986. = Istvánovits E.: Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés. 1986.
- ISTVÁNOVITS-KURUCZ 1988. = Istvánovits E.-Kurucz K.: Mátészalka és környékének története az őskortól a népvándorláskorig. In: Mátészalka története és néprajza. Sajtó alatt.
- JOBST 1975. = Jobst W.: Die römischen Fibeln aus Lauriacum. *Forschungen in Lauriacum* 10. (1975.) Linz.
- JÓSA 1899. = Jósa A.: Szabolcs vármegye őstörténete. MVV Szabolcs vármegye. Bp. é.n. 369-397.
- JÓSA 1899.b. = Jósa A.: Szabolcsvármegyei múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése. 1899. Nyíregyháza.
- JÓSA 1914. = Jósa A.: A gávai Katóhalom és ezzel összefüggő dolgok. Nyíregyháza, 1914. Kézirat.

- JÓSA 1915.* = Jósa A.: Ásatások a Gávai Katóhalmon és környékén *AE XXXV.* (1915.) 197-210.
- KALICZ-MAKKAY 1977.* = Kalicz N.-Makkay J.: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. *Stud.Arch.* VII. Bp. 1977.
- KANWISZEROWA-WALENTA 1988.* = Kanwiszerowa M.-Walenta K.: Das Fürstengrab Nr. 1. aus Lešno in Pomerellen. *Folia Arch.* Lódz, 1988.31-73.
- KELLNER 1966.* = Kellner H.J.: Zu den römischen Ringknaufschwerten und Dosenortbändern in Bayern. *Jahrbuch RGZM* 13.(1966.)190-211.
- KISS 1961.* = Kiss L.: Régi Rétköz. Bp. 1961.
- KOVRIG 1937.* = Kovrig I.: A császárkori fibulák főformái Pannoniában. *DissPann* II.4.(1937.) Bp.
- KŐHEGYI 1982.* = Kőhegyi M.: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. *DMÉ* 1982. (Debrecen 1985.) 267-355.
- KOVALOVSZKI 1980.* = Kovalovszki J.: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon (Bronzkor, III-IV. és XI-XIII. század). *FontesA.* 1980. Bp.
- KULCSÁR 1987.* = Kulcsár V.: Szarmata sírok Kiskunfélegyháza, Külsőgalamboson. *Cumania* 9.(1987.)9-23.
- KULCSÁR 1988.* = Kulcsár V.: Előzetes jelentés a lajosmizsei szarmata temető feltárásáról. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Sajtó alatt.
- LOVÁSZ 1988.* = Lovász E.: Újabb adatok a bronz karikás öv kérdéséhez. *HOMÉ* Sajtó alatt.
- MARÓTI-VADAY.* = 1980. Maróti É.-Vaday A.: Kora császárkori figurális díszítésű, festett kerámia Pannoniában és a szarmata barbaricumban. *StudCom* 9.(1980.)79-94.
- MELJUKOVA 1962.* = Мелюкова А.И.: Сарматское погребение из кургана у с. Олонешты (Молдавская ССР). *СА* 1962. 1. 195-208.
- MESTERHÁZY 1974.* = Mesterházy K.: Polgár története a népvándorlás és a honfoglalás korában (germánok, avarok, honfoglaló magyarok). In: Polgár története. 1974. Polgár, 23-40.
- MILESZ 1899.* = Milesz B.: A Tiszafüredi múzeum köréből. *AE XIX.*(1899.)79-84.
- MÓCSY 1954.* = Мочи А.: К вопросу о периодизации раннесарматской эпохи. *ActaAH* IV. (1954.) 115-128.
- MUȘEȚEANU-LUNGU 1977.* = Mușețeanu C.-Lungu R.: Arme sarmatice descoperite în județul Ialomița. *SCIV* 28.(1977/2.)247-251.
- OLDENSTEIN 1976.* = Oldenstein J.: Zur Ausrüstung römischer Auxiliarenheiten. Studien zu Beschlägen und Zierart an der Ausrüstung der römischen Auxiliarenheiten des obergermanisch-raetische Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr. *BRGK* 57.(1976.)49-284.
- PÁRDUCZ 1931.* = Párducz M.: A nagy magyar Alföld római kori leletei. *Dolg.* VII.(1931.)Szeged, 74-186.
- PÁRDUCZ 1941.* = Párducz M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon I. *Arch Hung* XXV. (1941.) Budapest.

- PÁRDUCZ 1941.b. = Párducz M.: Az örvényi jazig lelet. *FA* 3-4.(1941.)159-165.
- PÁRDUCZ 1942. = Párducz M.: A szarmatakor legkorábbi emlékei a Bánságban. *AÉ* III. (1942.) 305-328.
- PÁRDUCZ 1944. = Párducz M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon II. *Arch Hung* XXVIII.(1944.)Bp.
- PÁRDUCZ 1947. = Párducz M.: Szarmatakori problémák. *Antiquitas Hung.* I. 1947. 49-56.
- PÁRDUCZ 1950. = Párducz M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon III. *Arch Hung* XXX.(1950.)Bp.
- PÁRDUCZ 1950.b. = Párducz M.: Szarmata sírok Tápiószelén. *AÉ* 77.(1950.)68-71.
- PÁRDUCZ 1956. = Párducz M.: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn. *ActaAH* 1956.Bp.139-182.
- PÁRDUCZ 1957. = Párducz M.: Der spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa. *MFME.* 1957. 93-106.
- PÁRDUCZ 1967. = Párducz M.: Cegléd környékének régészeti emlékei. *Ceglédi Füzetek* 16-17.(1967.)93-142.
- PÁRDUCZ 1971. = Párducz M.: Einige Probleme der Sarmatenforschung des Karpatenbeckens. *Actes du VIIIe Congrès Intern. des sciences Préhist. et Protohist.* I. Beograd 1971.267-274.
- PÁRDUCZ-KOREK 1946/48. = Párducz M.-Korek J.: Les éléments germanique récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös. *AÉ* VII-IX. (1946/48.)291-312.
- PATEK 1942. = Patek E.: A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. *Diss Pann* II.19.(1942.)Bp.
- PEŠKAŘ 1972. = Peškař I.: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. 1972. Praha.
- RIHA 1979. = Riha E.: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. *Forsch. in Augst* 3. 1979. Augst.
- SELLYE 1939. = Sellye I.: Császárkori emailmunkák Pannoniából. *DissPann* II. 8. (1939.)
- SELLYE 1973. = Sellye I.: Az aquincumi áttört diszítésű kard és törhüvelyborítások. *BudRég* XXIII.(1973.)129-143.
- SŐREGI 1935. = Sőregi J.: A hajdúdorogi szarmata-jazyg temető. *DMÉ* 31. (1935.) 77-80.
- SZABÓ 1939. = Szabó K.: Jazyg-szarmata sírok Kecskemét környékén. *FA* I-II.(1939.) 100-106.
- SZABÓ 1969. = Szabó J.Gy.: Heves megye régészeti emlékei II. In: Heves megye műemlékei I. *Magyarország Műemléki Topográfiaja VII.* Bp. 1969.41-63.
- SZABÓ 1970. = Szabó J.Gy.: Heves megye népvándorláskori történetének néhány kérdése. *Dolgozatok Heves megye múltjából.* 1970. 30-39.
- SZIMONYENKO 1977. = Симоненко А.В.: Новые сарматские погребения Нижнего Поднепровья. In: Скифы и сарматы, Киев, 1977. 221-230.

- SZINYICIN 1959.* = Синицын И.В.: Археологические исследования Заволжского отряда (1951-1953 гг). Древности Нижнего Поволжья I. МИА 60. Москва, 1959. 39-204.
- TYIHANOVA 1966.* = Тиханова М.А.: Раскопки поселения у с. Лепесовка (к вопросу о происхождении черняховской культуры). *Actes du VIIe Congres Intern. des Sciences Préhist. et Protohist.* Praga, 1966.1059-1063.
- VADAY 1980.* = H. Vaday A.: Neuere Angaben zur Frage der Verbreitung des sog. Schildkopfarmringes. *SIA XXVIII-1.*(1980.)91-100.
- VADAY 1981.* = Vaday A.: Szarmata sírok Martfű-Zsófia majorban. *Szolnok megyei Múz. Évk.* 1981.5-8.
- VADAY 1982/83.* = H. Vaday A.: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörösögös. *MittArchInst* 12/13.(1982/83.)167-188.
- VADAY 1985.* = H. Vaday A.: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. *ActaAH XXXVII.*(1985.)345-390.
- VADAY 1987.* = H. Vaday A.: A Közép-Tiszavidék régészete a római korban. Kandidátusi értekezés. 1987.
- VADAY-GABLER 1986.* = Gabler D.-H. Vaday A.: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. *FontesAH.* 1986. Bp.
- VADAY-KISZELY 1982.* = H. Vaday A.-Kiszely I.: Sarmatische Gräber in Tiszakürt, Homokos. *MittArchInst* 10/11.(1980/81.)109-116.
- VADAY-KULCSÁR 1984.* = X. Вадаи А. – Кульчар В.: К вопросу о так называемых сарматских пряжках. *ActaAH* 36. (1984) 239-261
- VADAY-SZŐKE 1983.* = H. Vaday A.-Szőke B.M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten. *CommArchHung* 1983. 79-132.
- VADAY-VÖRÖS 1977.* = H. Vaday A.-Vörös I.: Szarmata telep nyomai Bánhalma határában. *AÉ* 104.(1977.)98-105.
- VADAY-VÖRÖS 1980.* = H. Vaday A.-Vörös I.: Szarmata település Kunszentmártonban. *Szolnok megyei Múz. Évk.* 1979/80. 117-139.
- VÉGH 1971.* = K. Végh K.: Szarmatakori leletek a Miskolci Herman Ottó Múzeumban. *HOMÉ* X. (1971.) 87-114.
- VJAZMITYINA 1953.* = Вязьмитина М.И.: Вивчення сарматів на території Української РСР. Археологія. Київ, 1953. VIII. 56-75.
- VÖRÖS 1980.* = Vörös G.: Adatok a szarmata női viselet történetéhez. In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* 1980. 137-143.
- VÖRÖS 1986.* = Vörös G.: Hunkori leletek a szeged-szőregi homokbányából. *MFMÉ* 1986-1. 15-30.

The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region
– 2nd – 3rd century burials in Tiszavasvári –
–Summary–

In 1983-1985 excavation took place in the Southern suburb of Tiszavasvári, on the spot called Jegyző-tag (Fig.1.). As a result – among other archaeological objects – 8 Sarmatian burials were unearthed (Fig.2.). On the basis of the finds (fibula, earrings, Roman military belt-plates) this part of a cemetery can be dated to the end of 2nd c.A.D. – beginning of 3rd c.A.D.

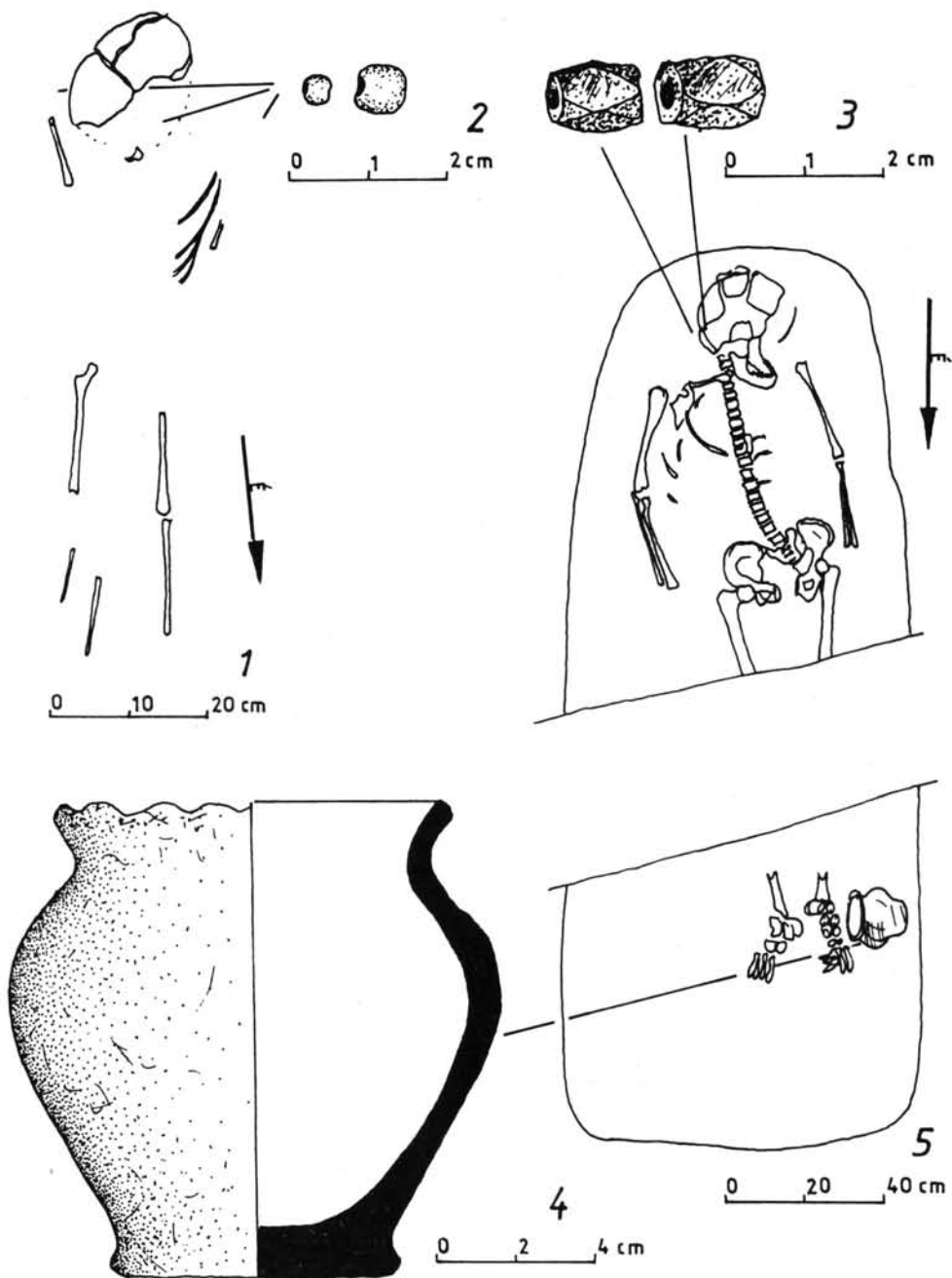
The earliest Sarmatian graves of the Upper Tisza region are published in this article in the form of a catalog. They can be dated to the period that came after the Marcomannic Wars. Their topographic situation and connection with the finds of their wider environment help us to reconstruct the historical picture of Upper Tisza region.

The events of Marcomannic Wars made the Vandal Victovals leave their previous land. Their moves along the borders of Dacia can be well traced. Sarmatians appeared in this region at the same time and their immigration was in close connection with the moves of Germani.

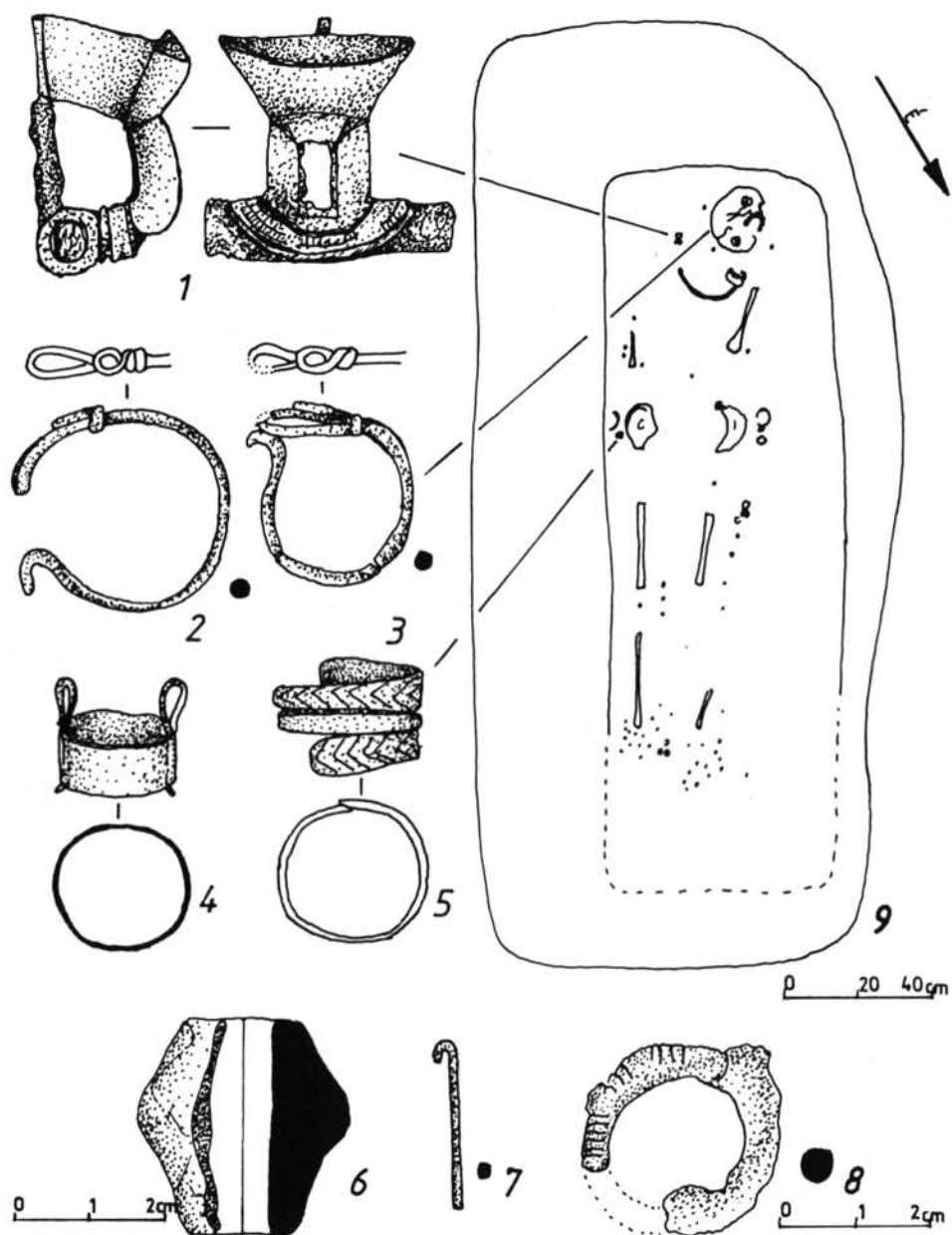
Sarmatians and Germanic tribes occupied strategically important points. The border between them became the outer mound of the Csörsz (or Devil) fosse.

Sarmatian finds of the end of 2nd c. – beginning of 3rd c. A.D. form a separate block. The examination of this problem needs more special research.

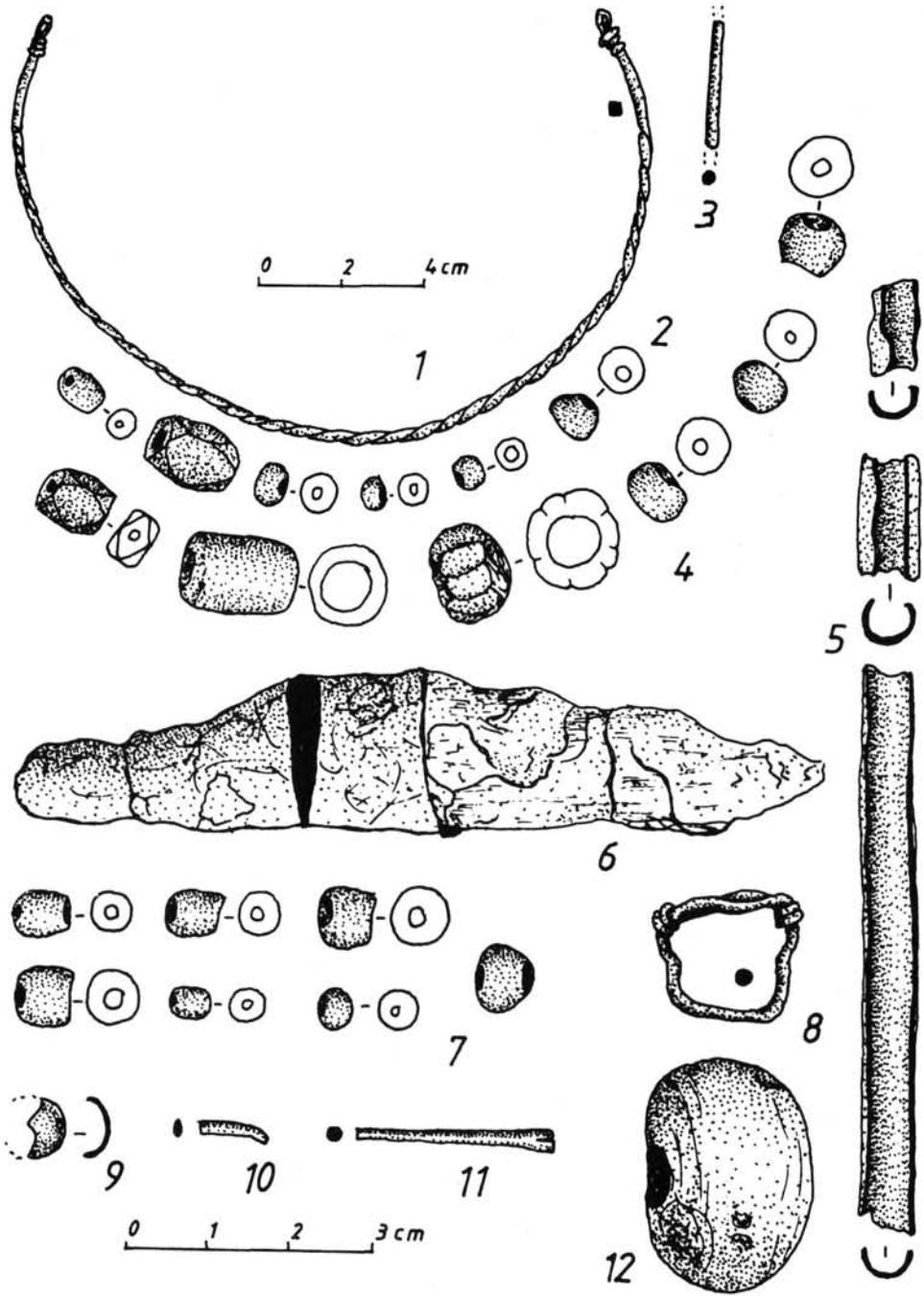
Eszter Istvánovits
Jósa András Múzeum
NYÍREGYHÁZA, Pf. 57.
H-4401

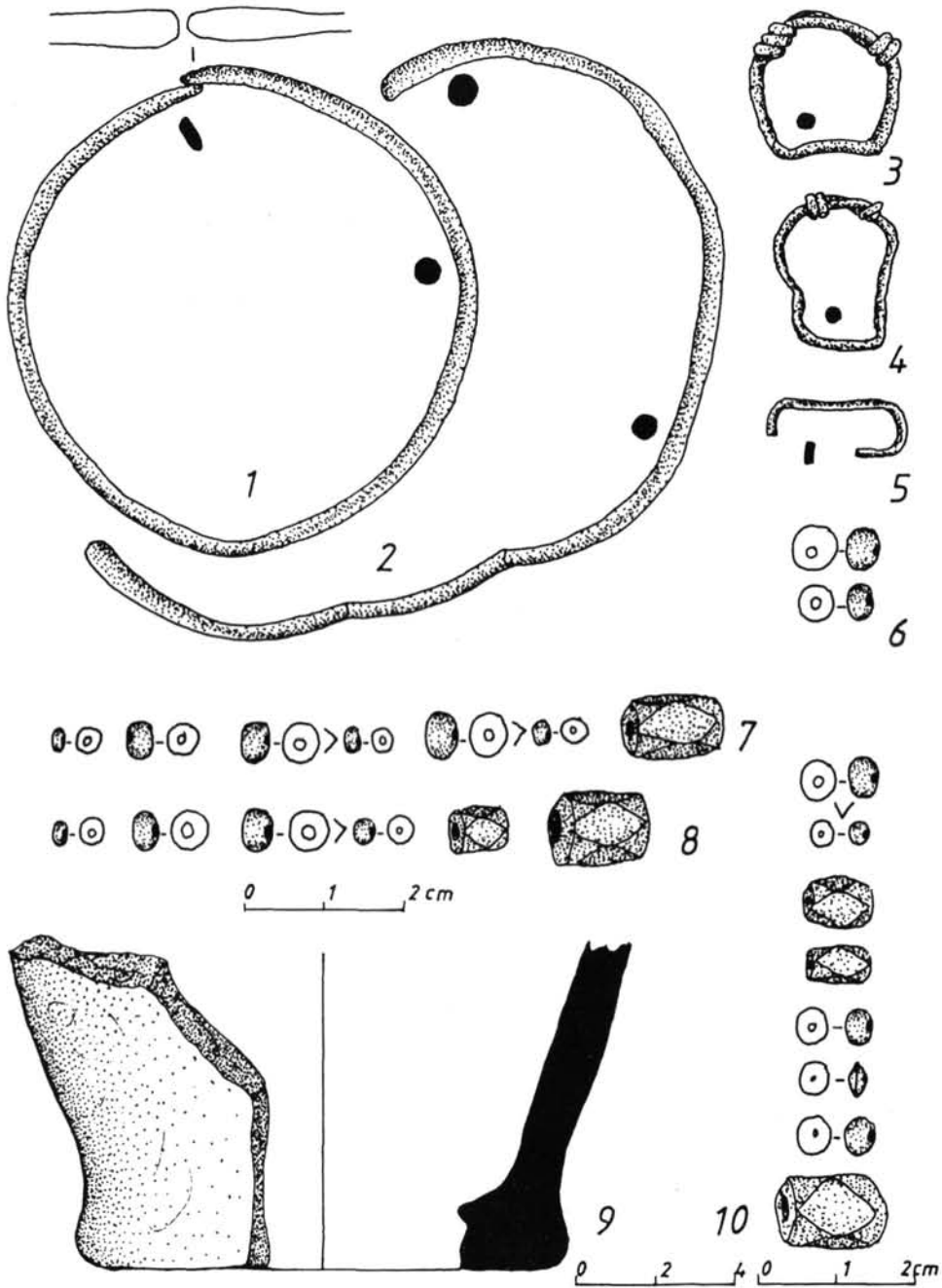
I. tábla: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 1-2: 1. sír (grave 1.) 3-5: 11. sír (grave 11.)

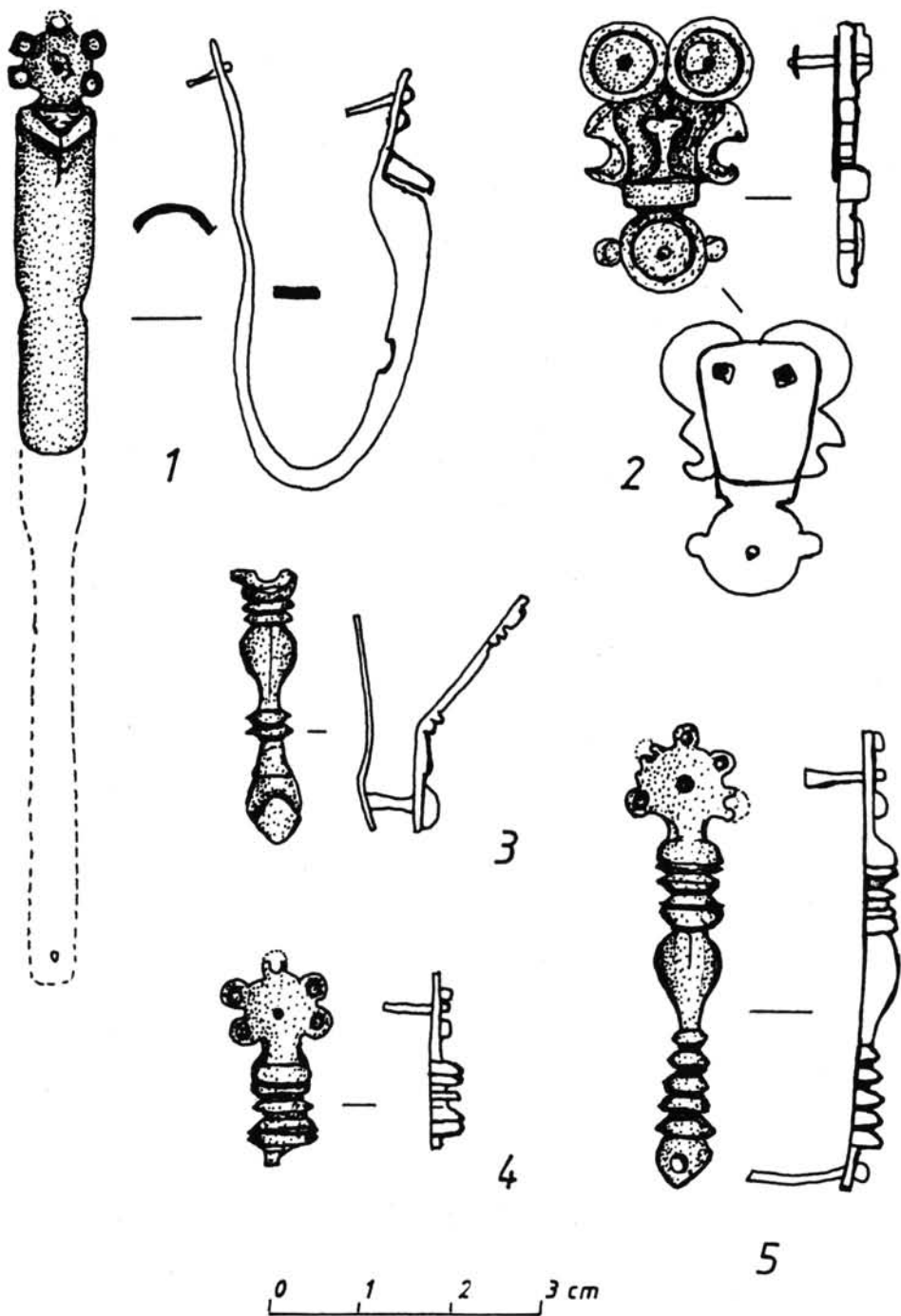
II. tábla: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 7. sír (grave 7.)

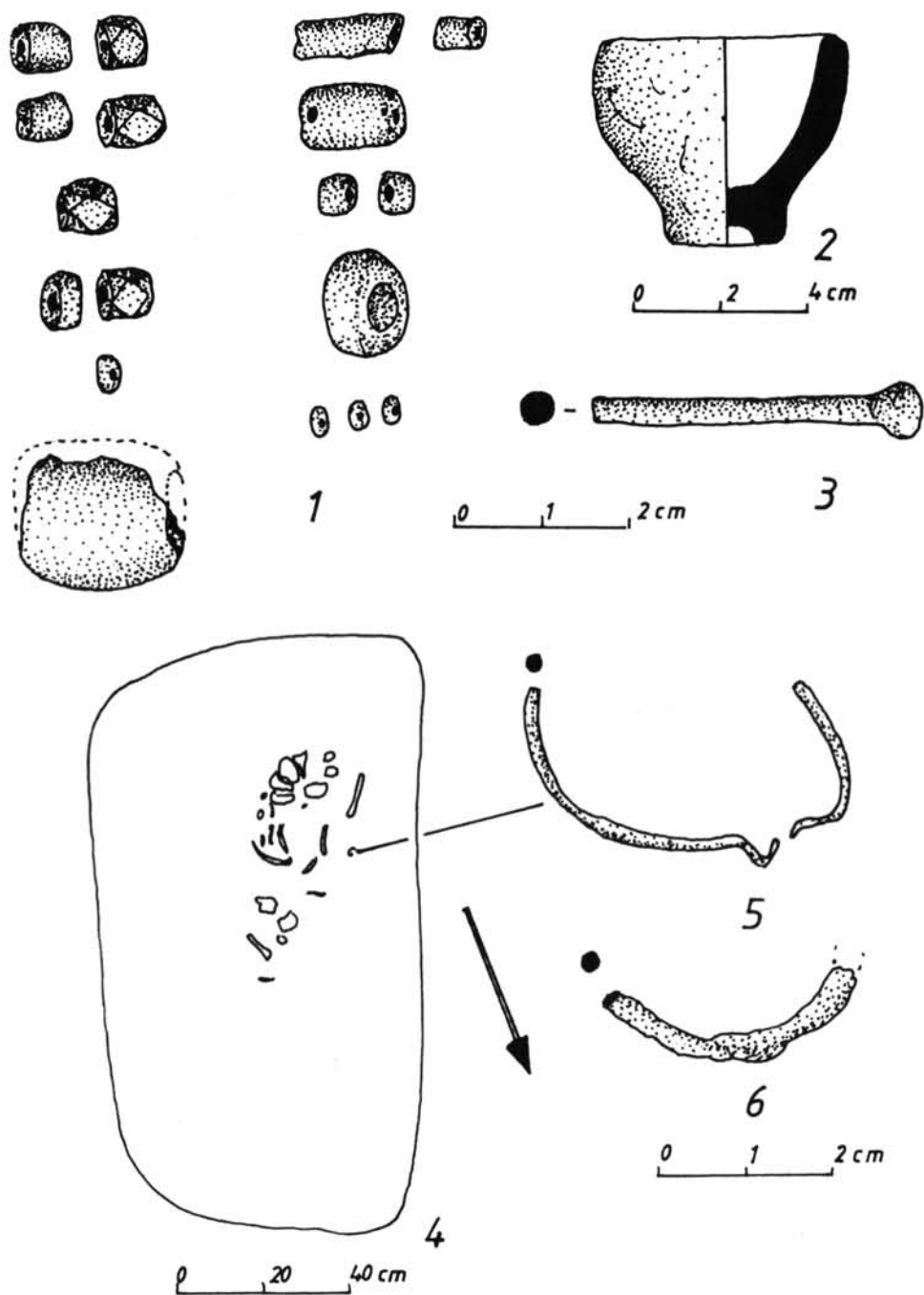
III. tábla: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 7. sír (grave 7.)

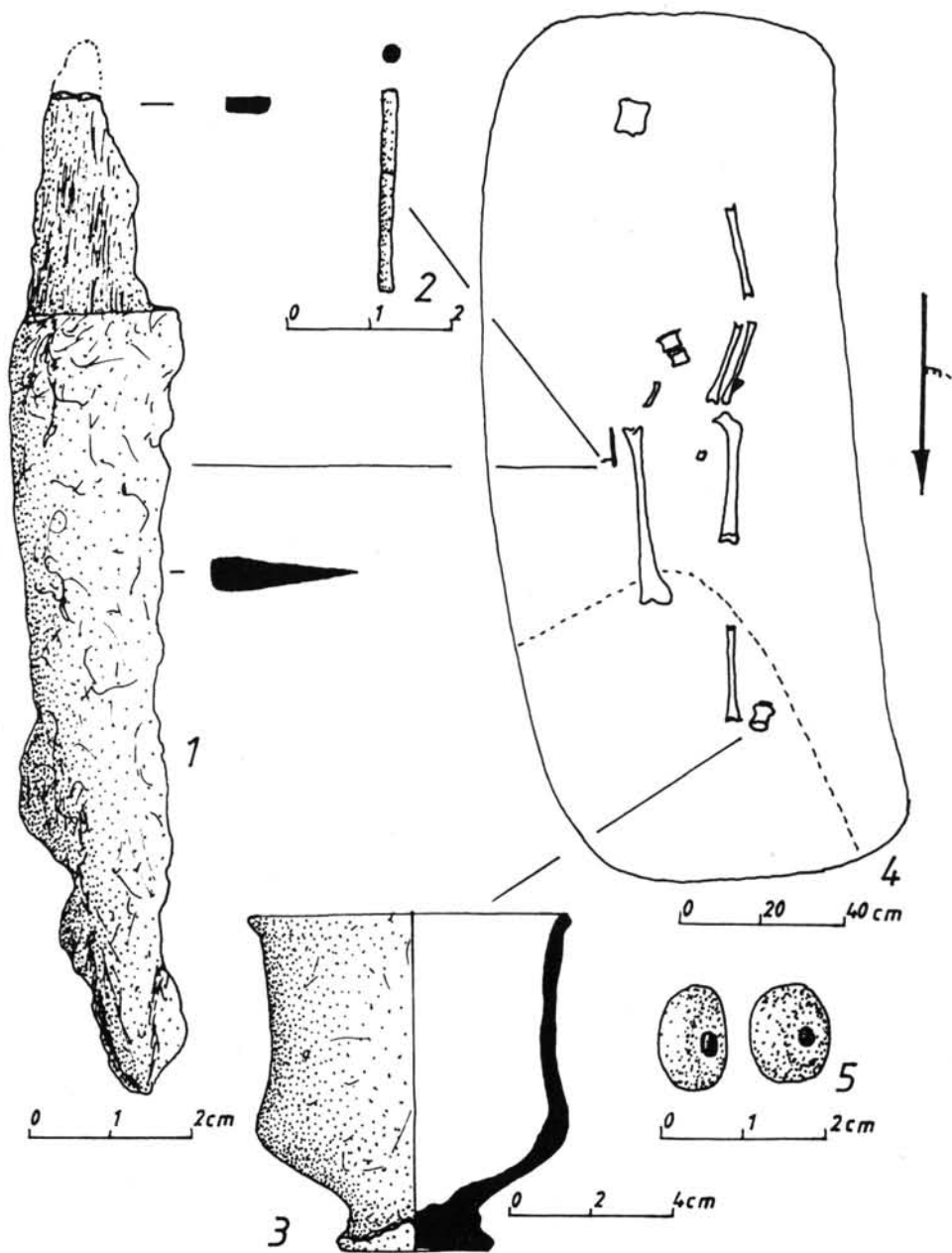
IV. tábla: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 7. sír (grave 7.)

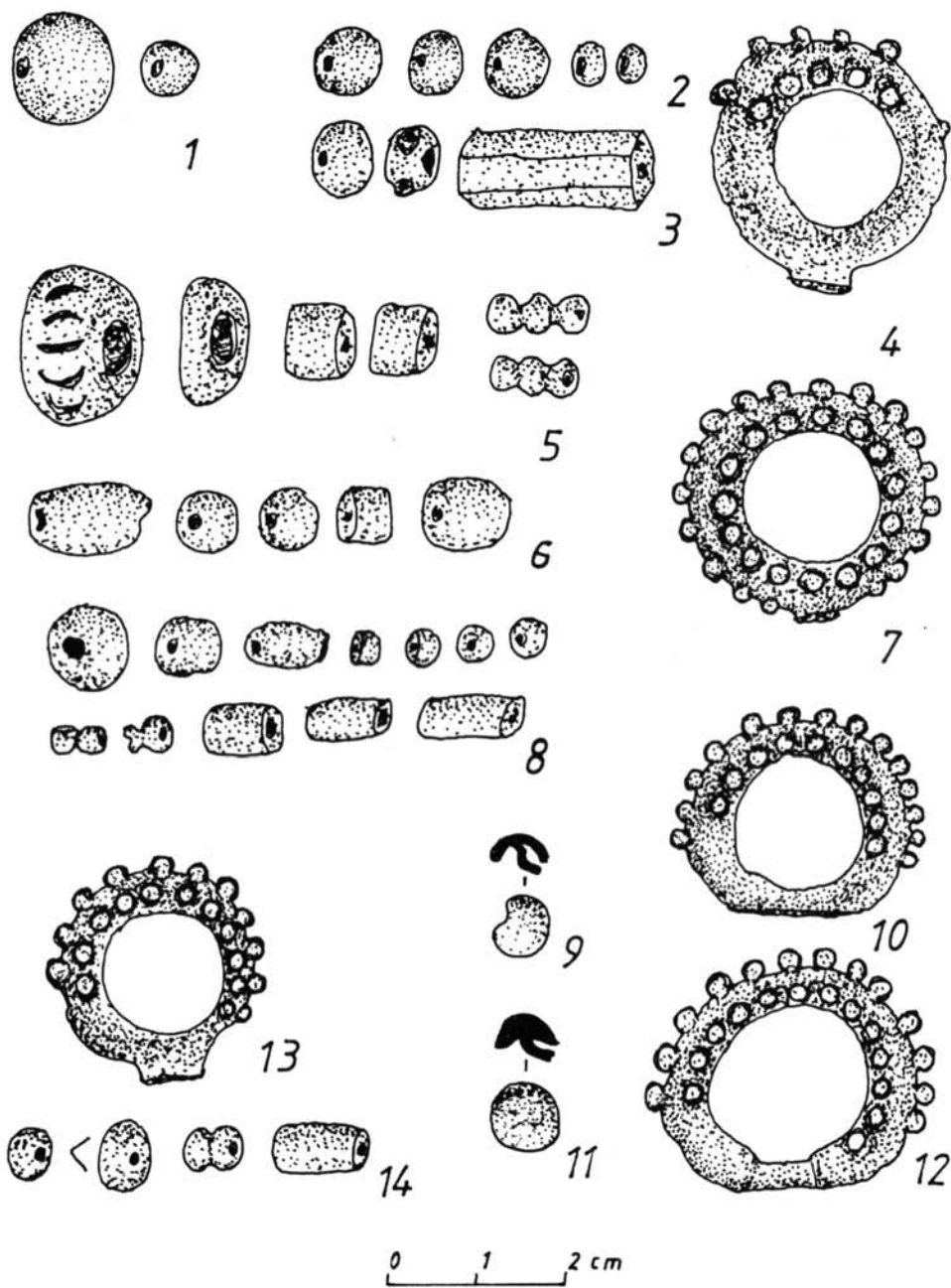
V. tábla: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 7. sír (grave 7.)

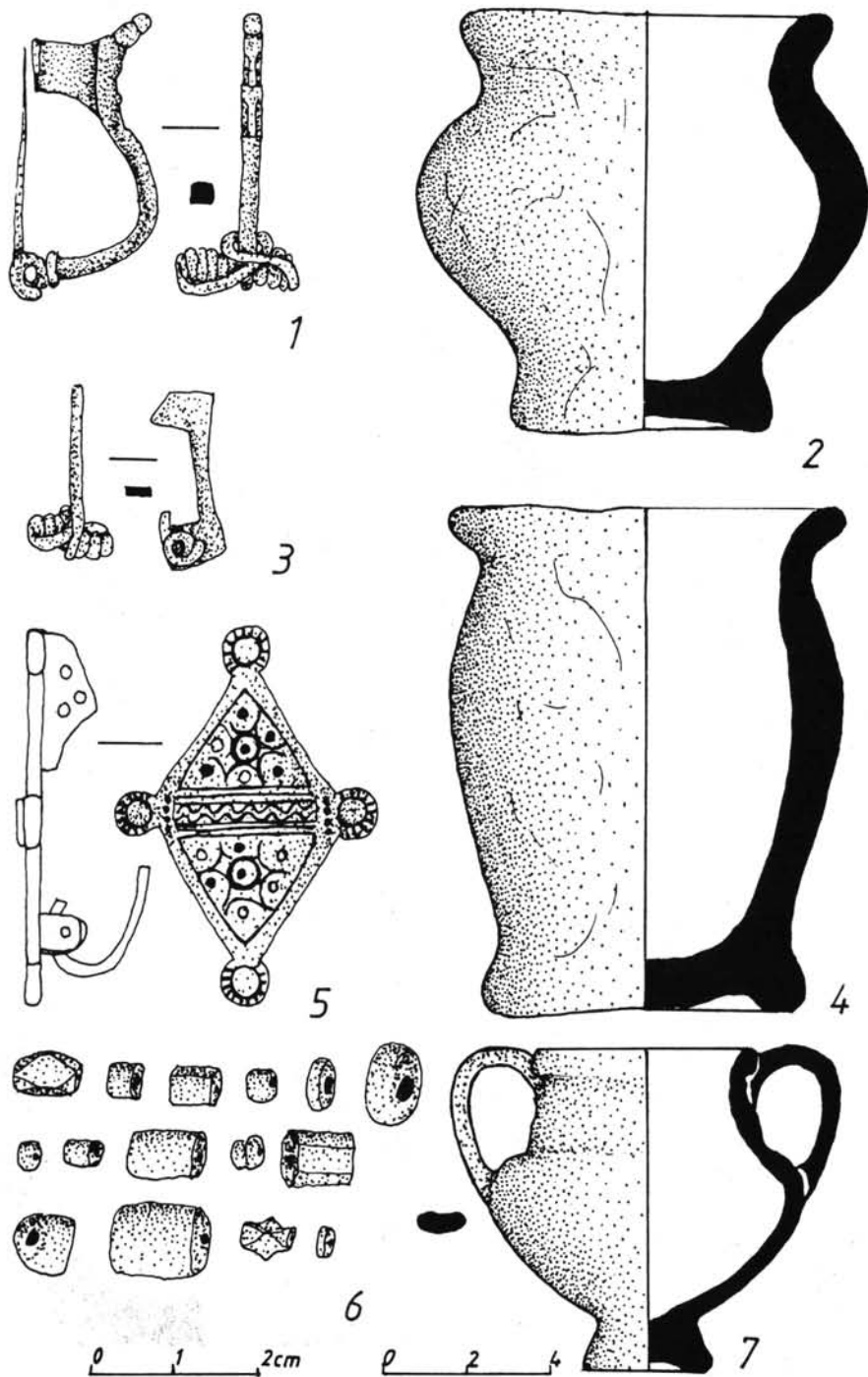
VI. tábla: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 1-3: 18. sír (grave 18.) 4-6: 17. sír (grave 17.)

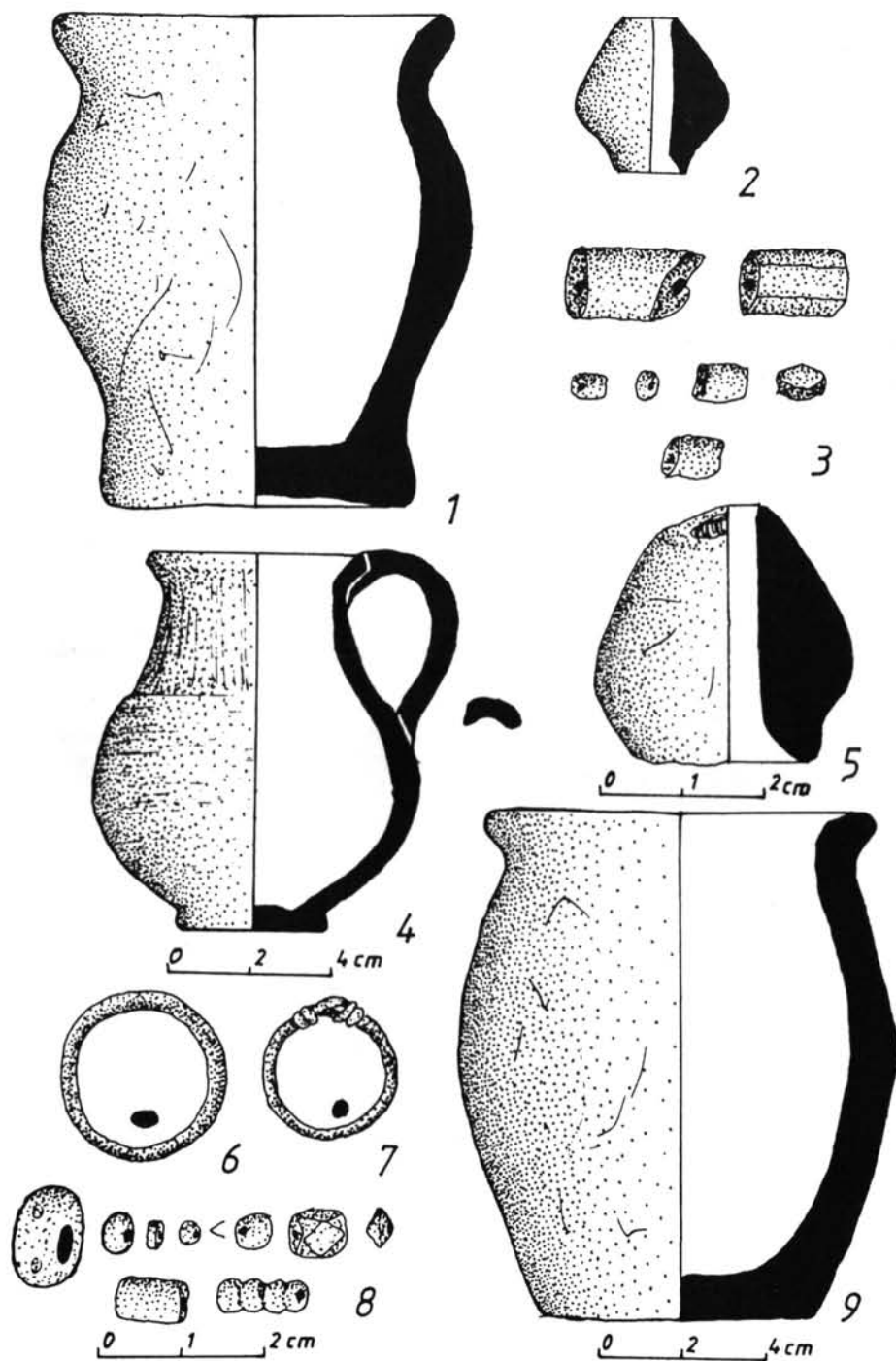
VII. tábla: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 1-4: 30 sír (grave 30.) 5: 34. sír (grave 34.)

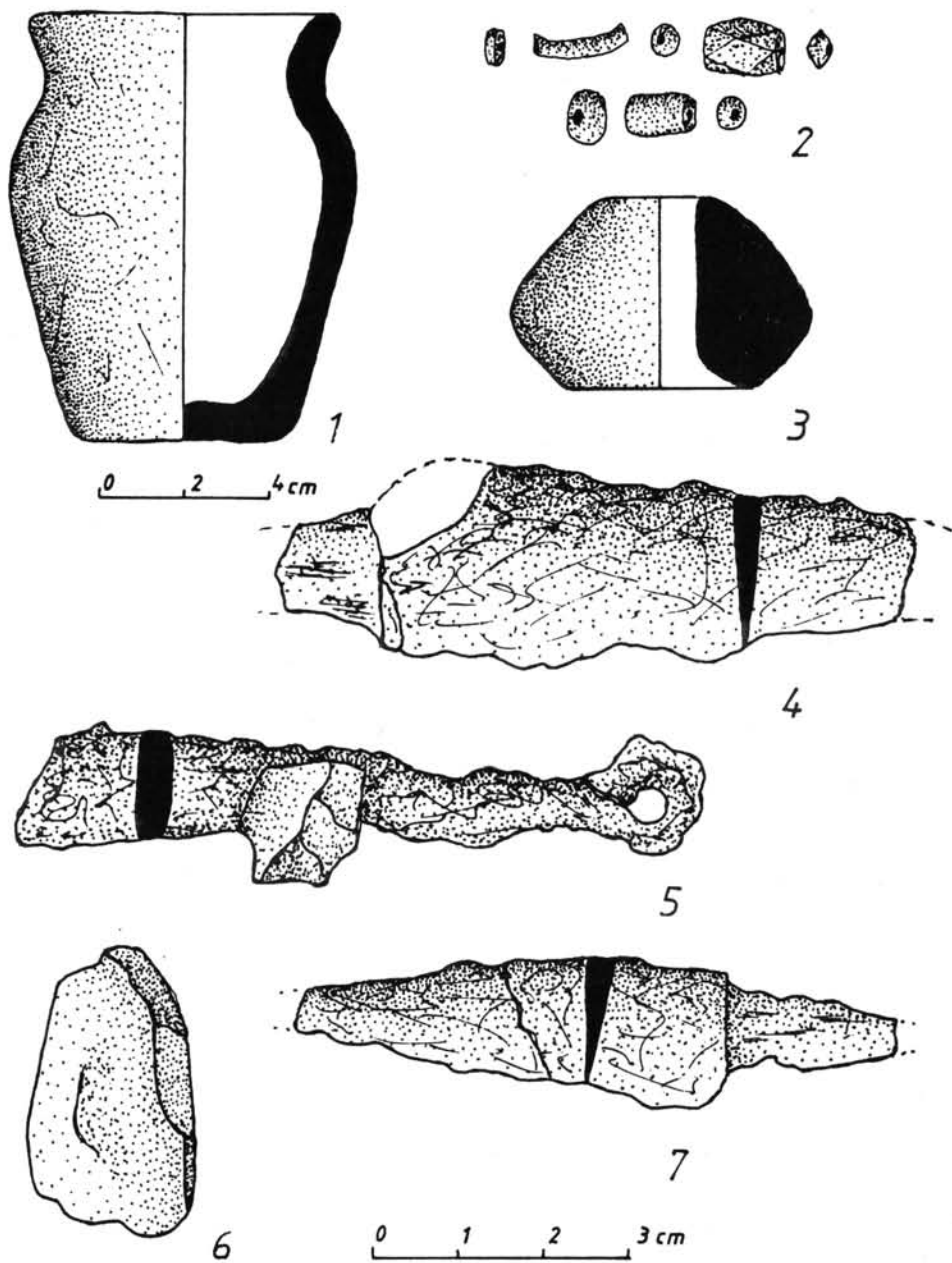
VIII. tábla: 1. Debrecen, Belsőgut 2-12. Debrecen, Bellegelő 13-14. Debrecen, Szennyvízsűrő

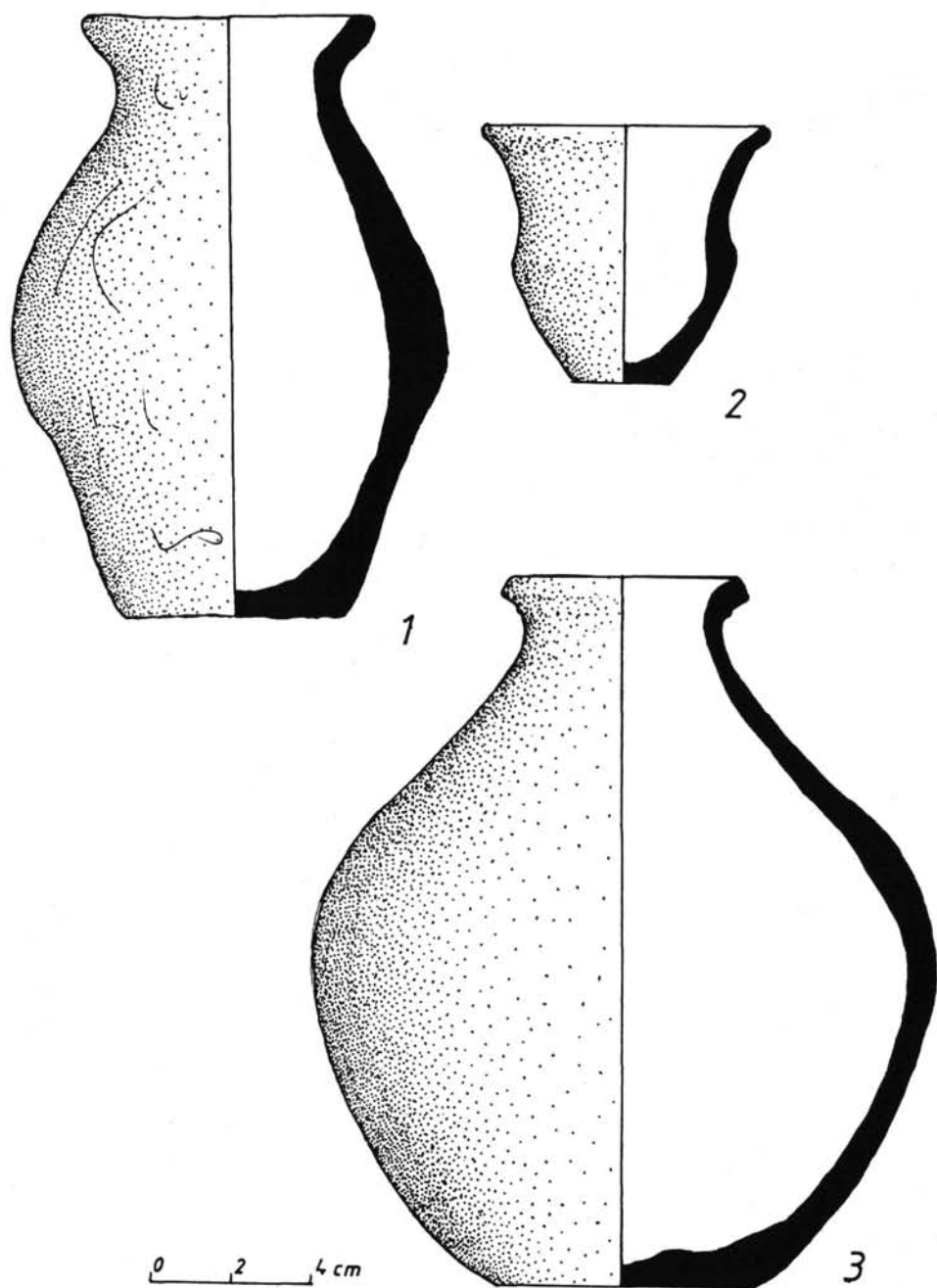
IX. tábla: Debrecen, Hortobágyhid

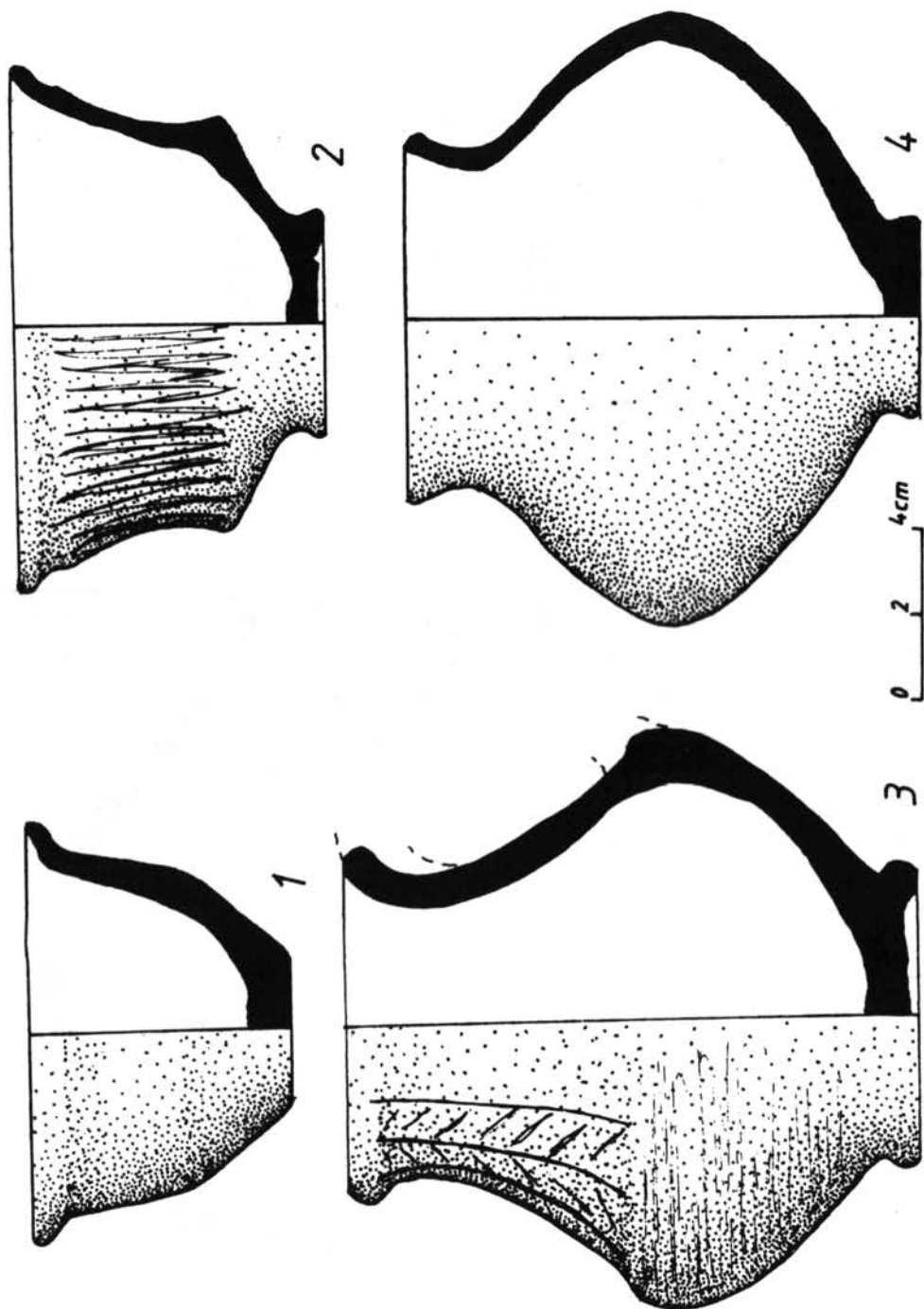
X. tábla: Debrecen, Hortobágyhid

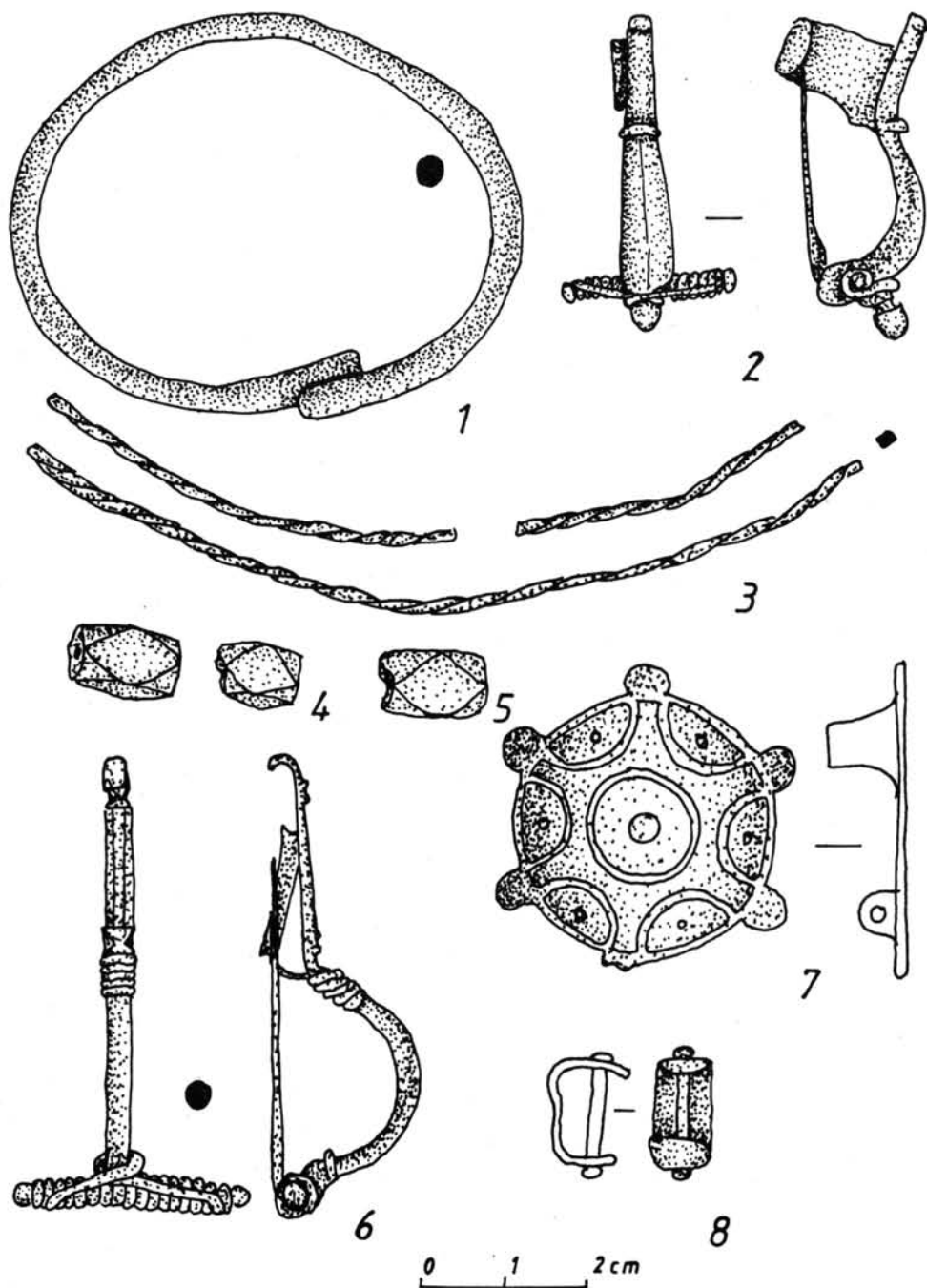
XI. tábla: Debrecen, Hortobágyhid

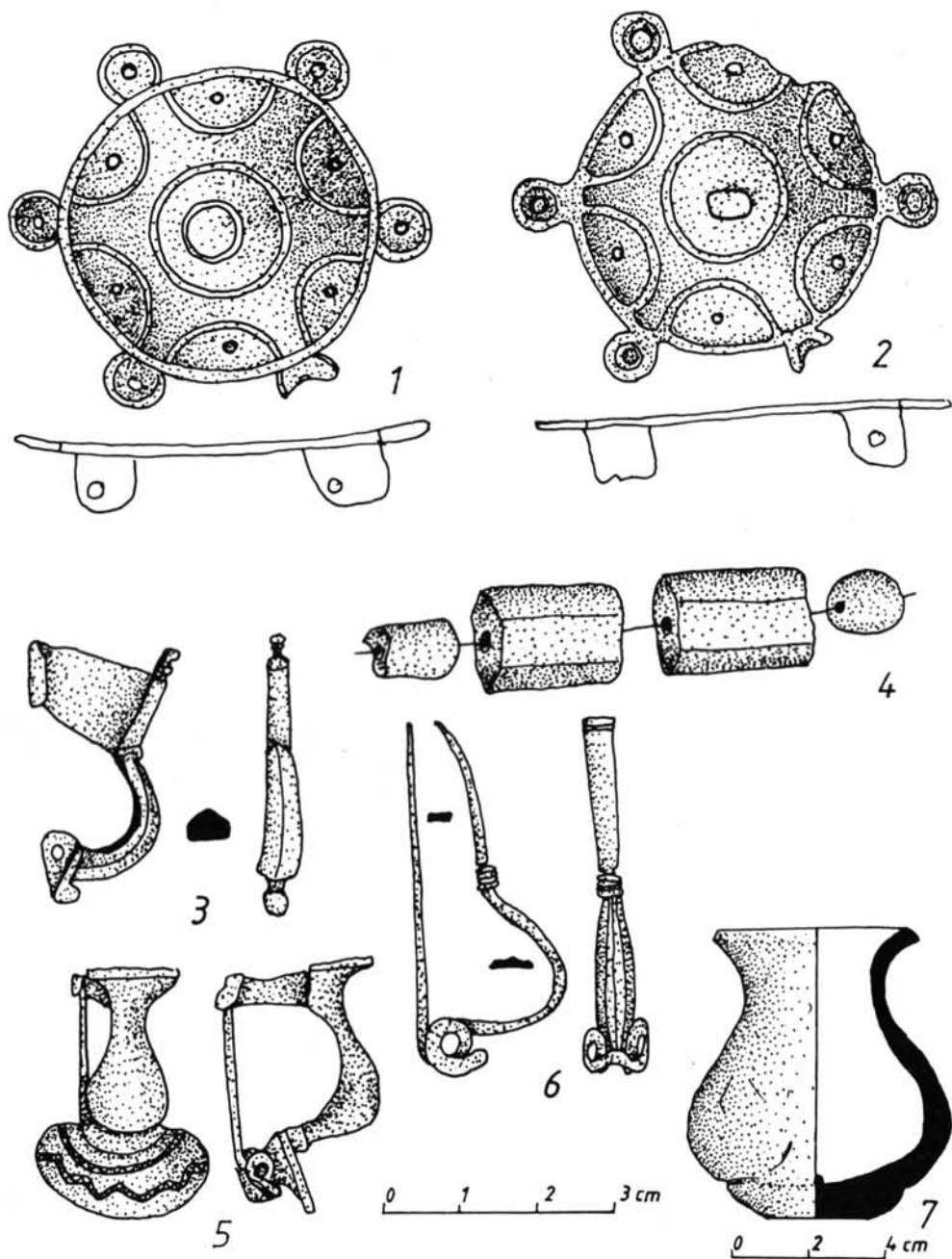
XIII. tábla: 1.,3. Debrecen, Szennyvízsűrő 2. Óhat, Csipőhalom

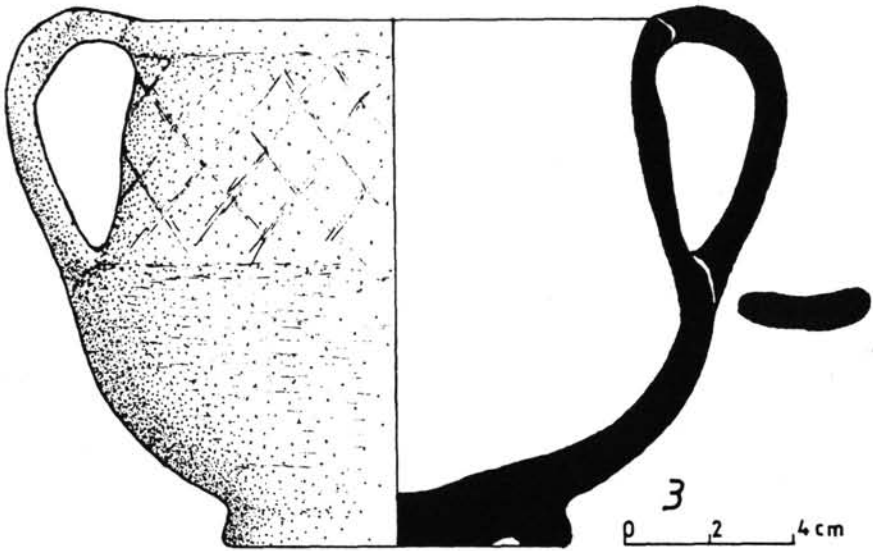
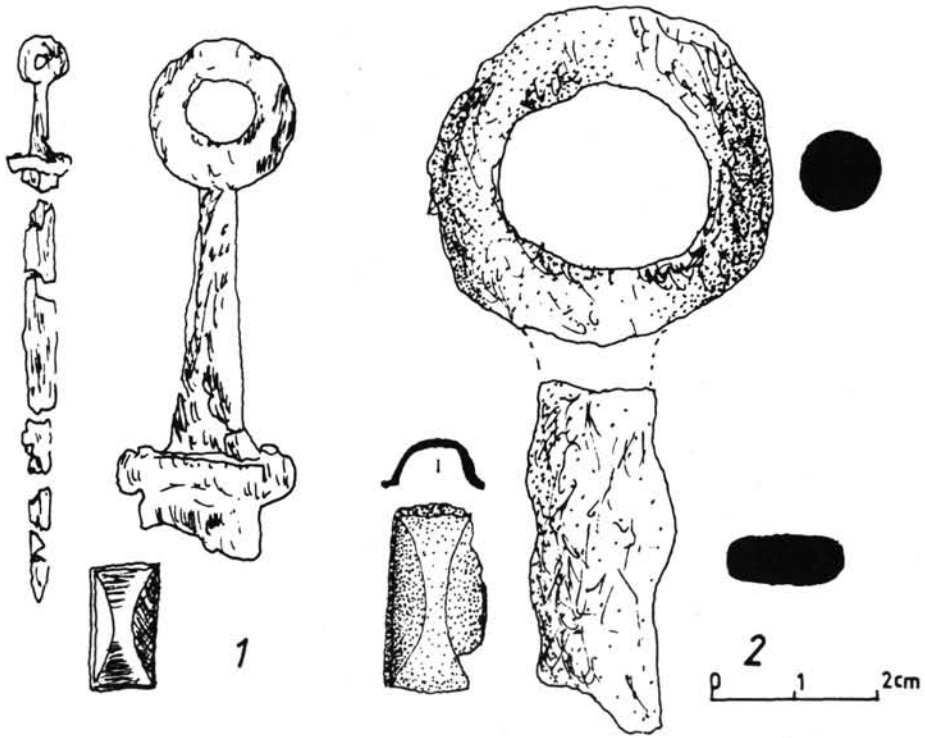
XIV. tábla: 1-2.,4. Hajdúdorog, Szállásföldek 3. Debrecen, Szennyvízszűrő

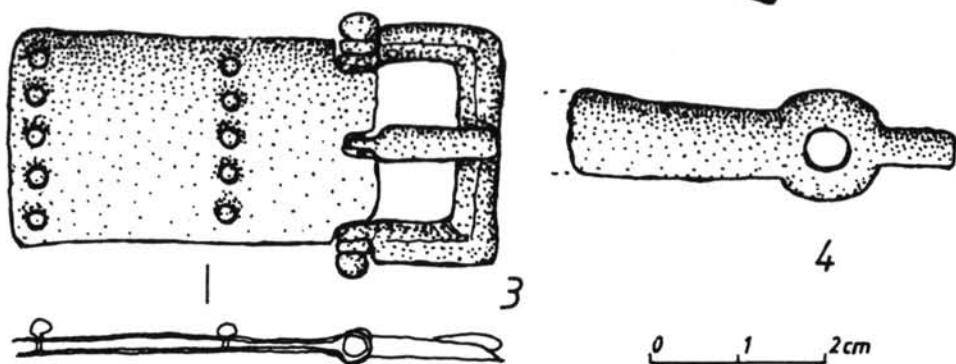
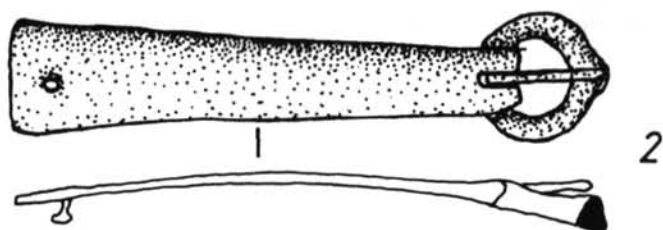
XV. tábla: 1-5. Esztár, Tanácsháza 6.,8. Hajdúdorog, Szállásföldek 7. Körösszeg-
apáti

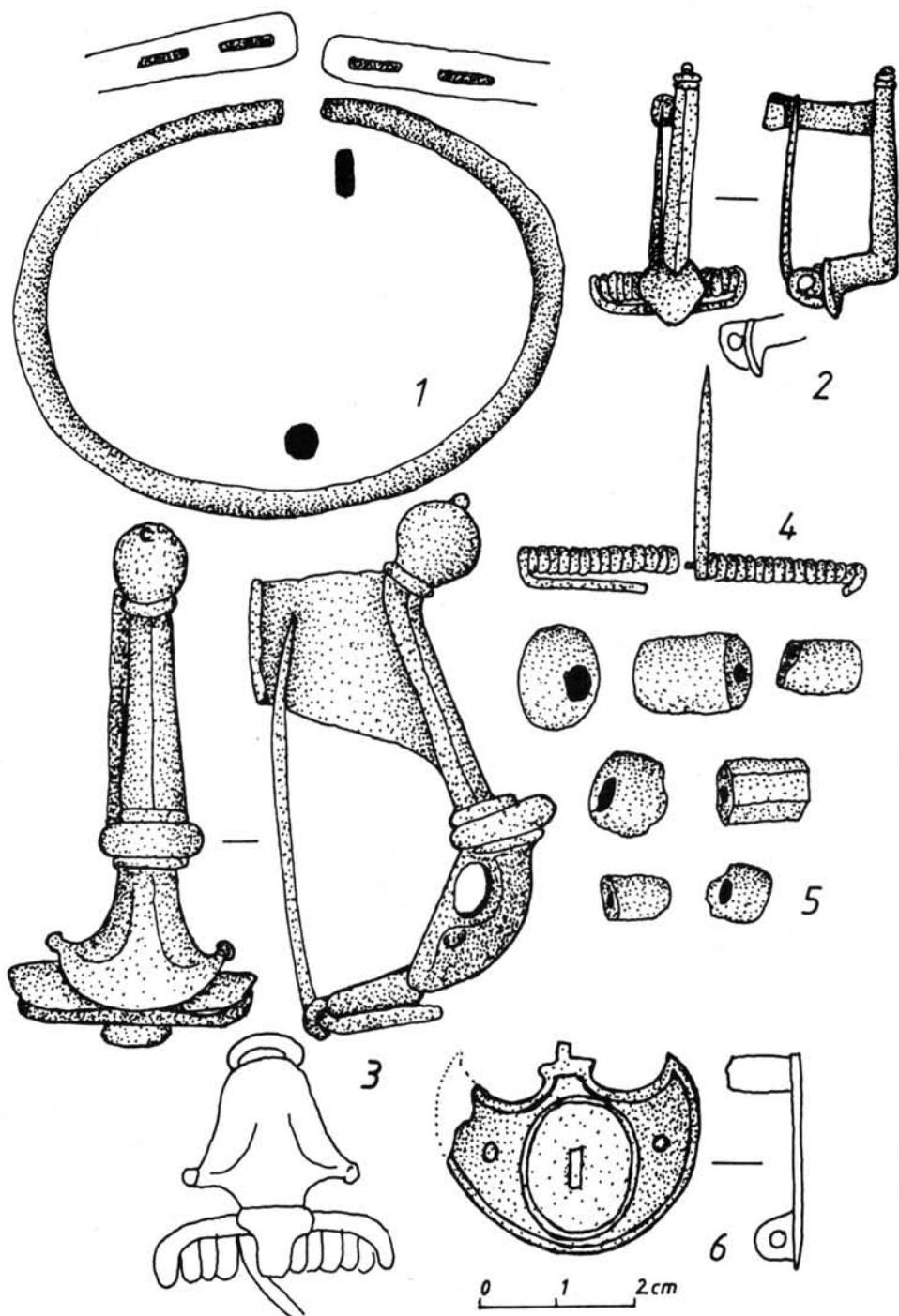
XVI. tábla: 1. Nyíregyháza, Oros 2.,4. Tiszalök, Kisvajasdomb 3. Fényeslitke 5.,7. Nagyhalász, Telectanya 6. Rétközberencs

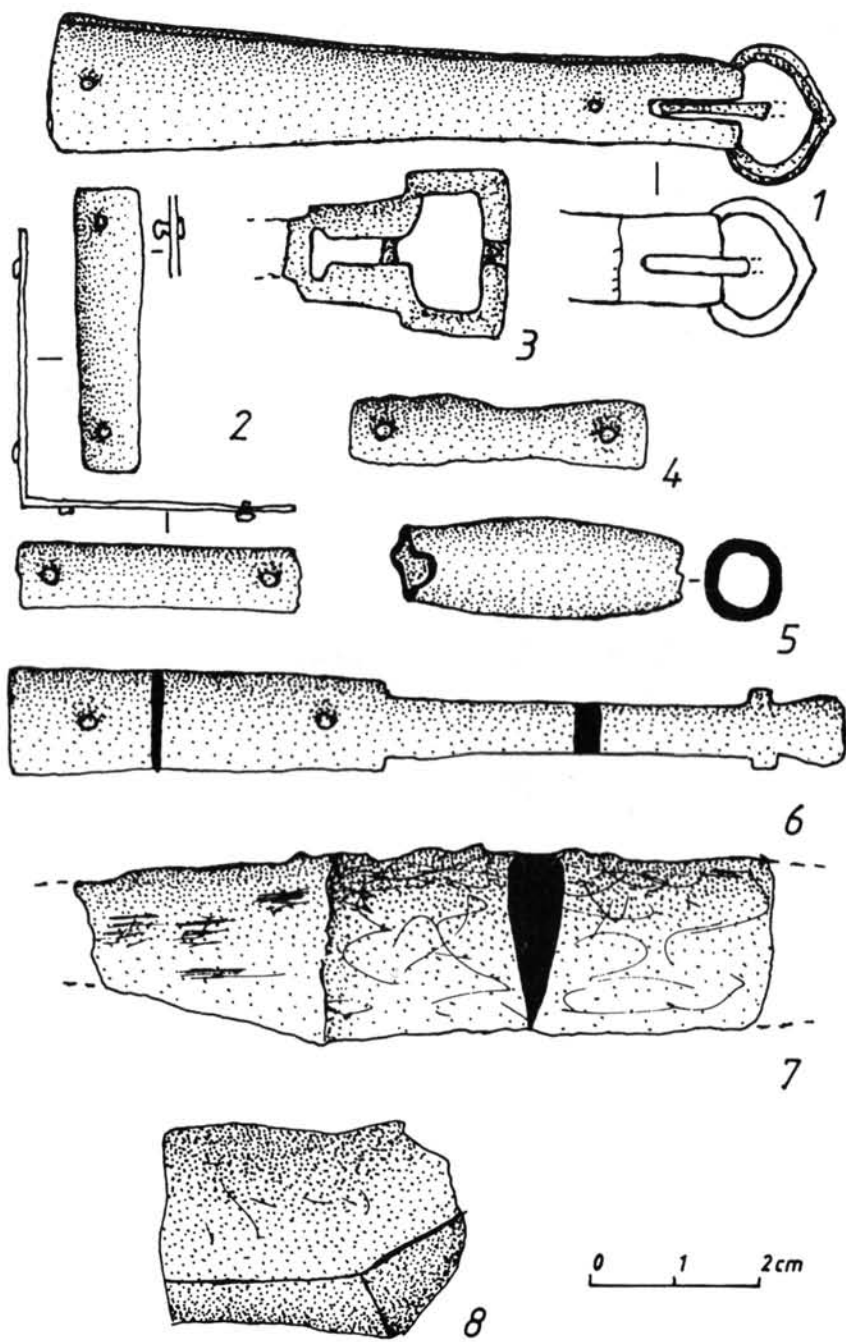
XVII. tábla: Gáva, Katóhalom

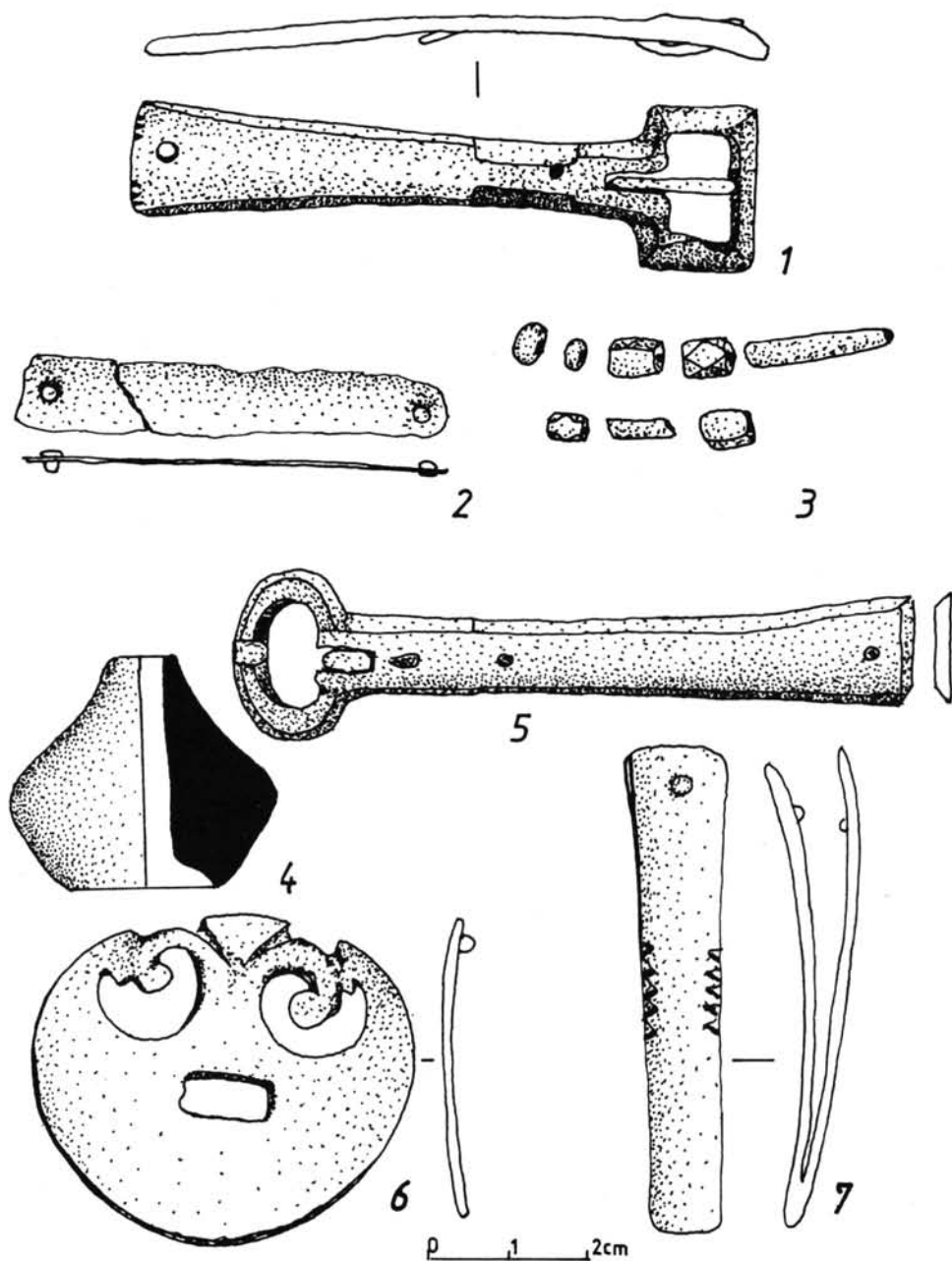
XVIII. tábla: Hajdúdorog, Szállásföldek

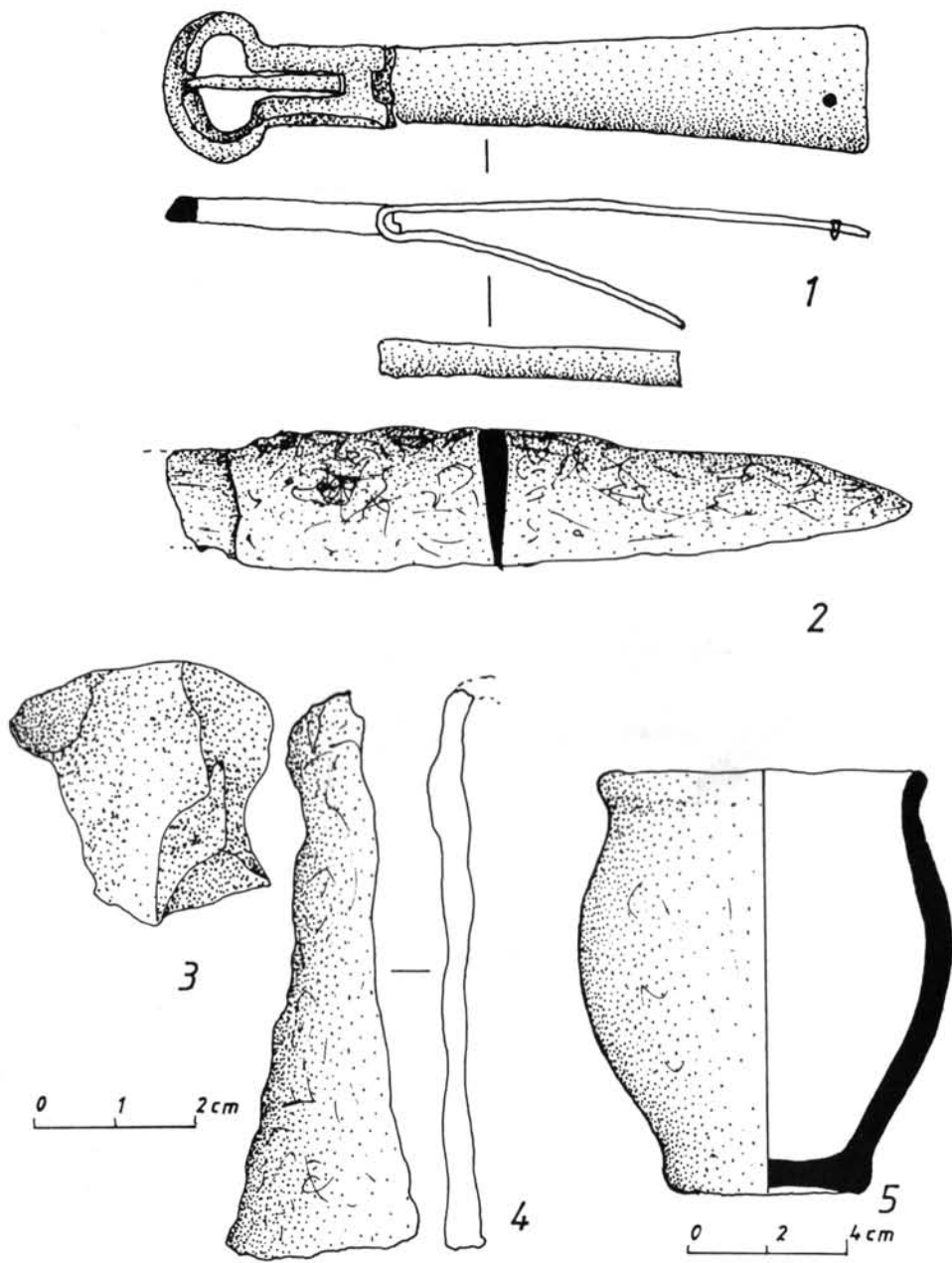
XIX. tábla: 1-4. Hortobágy, Nyíróhodály 5-6. Óhat, Csipőhalom

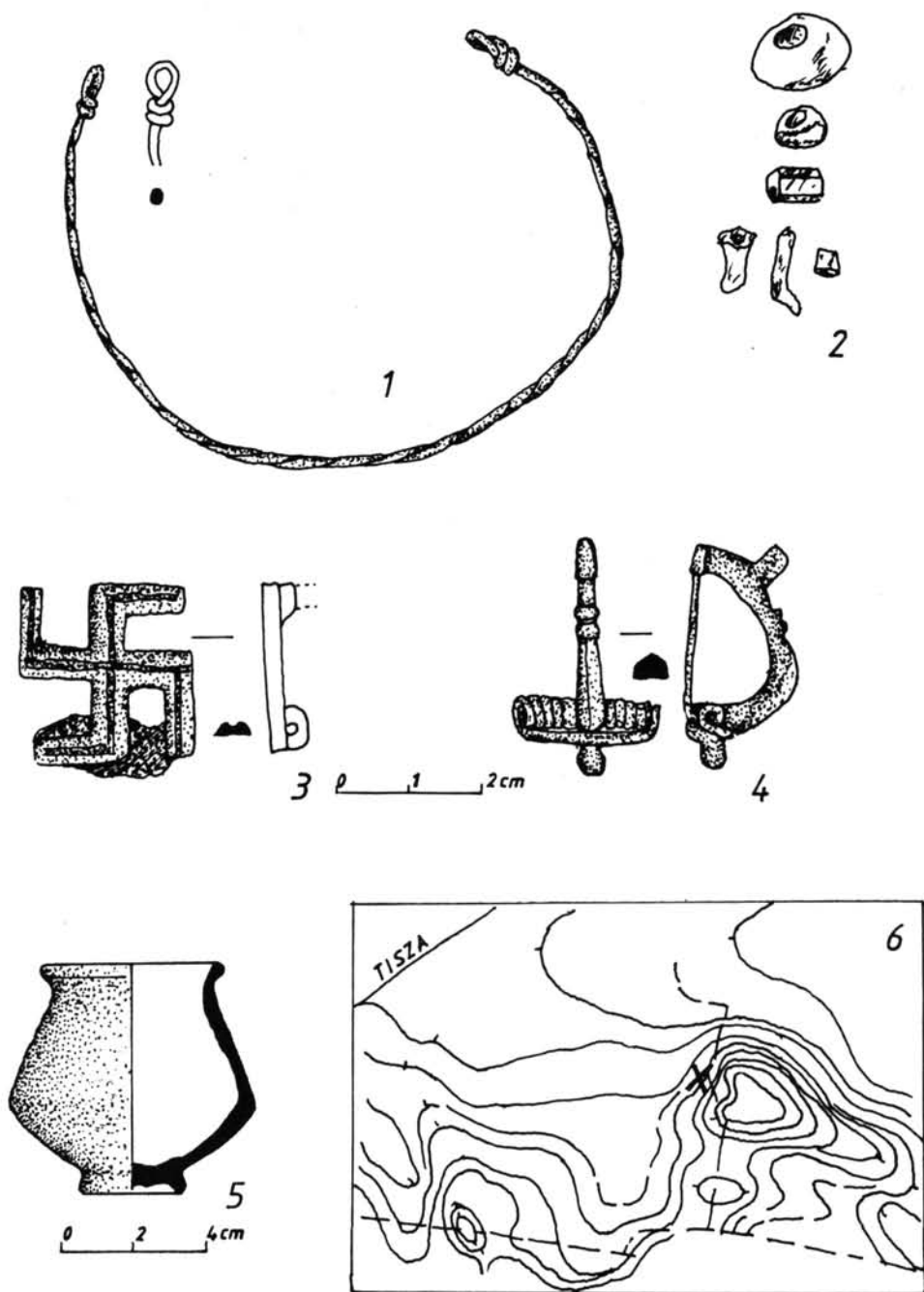
XX. tábla: Hortobágy, Nyíróhodály

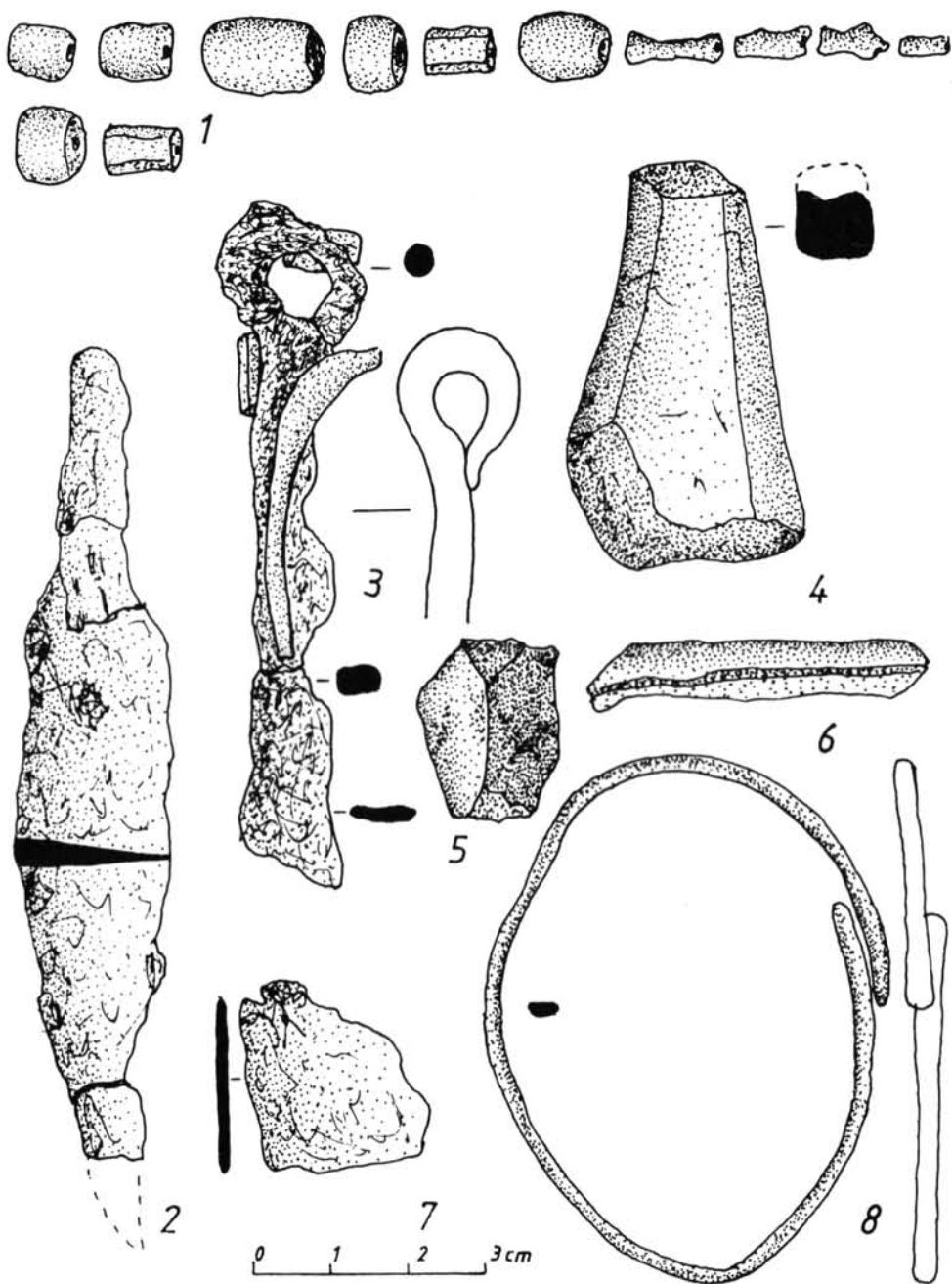
XXI. tábla: 1. Kállósemjén, Kiskálló 2-5. Tiszaeszlár, Szellőhalom 6-7. Tiszanagyfalu, Nagymorotva

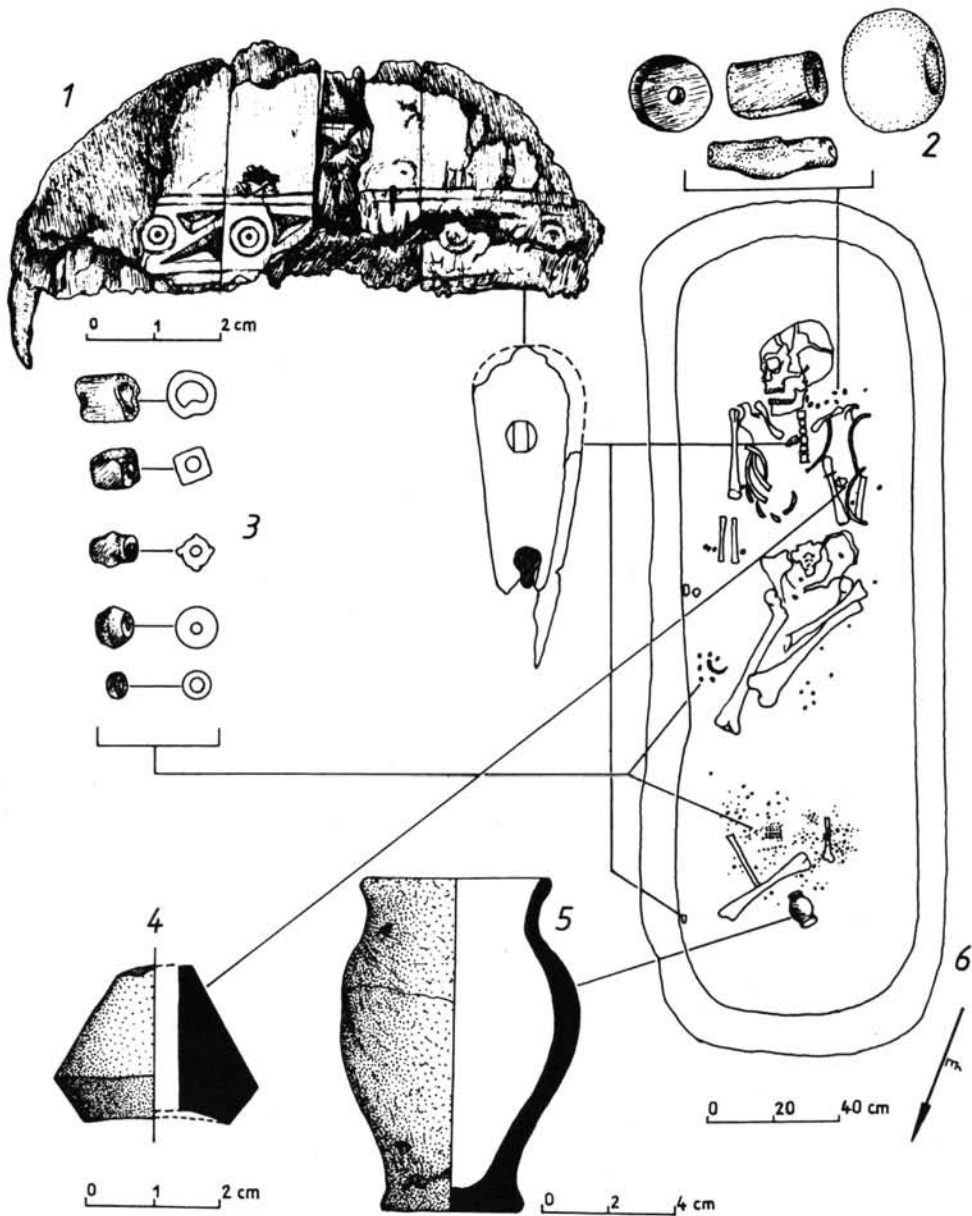
XXII. tábla: Mezőcsát, Márkusdomb

XXIII. tábla: Tiszalök, Vásárhalom

XXIV. tábla: Tiszavasvári, Paptelehát

XXV. tábla: Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag 37. sír (grave 37.)

A tiszavasvári emberi csontvázleletek vizsgálatának előzetes eredményei

SZATHMÁRY LÁSZLÓ

Anyag és módszer

A Tiszavasvári, Városföldje, Jegyző-tag lelőhely emberi csontvázmaradványai 5 egyénhez tartozó szórványlelet mellett 35 hitelesen feltárt sírból származnak.

Időrendi megoszlásuk (a sírszámok megjelölésével) a következő:

1. Nyírségi kultúra (bronzkor): 26, 29.
2. La Tène C időszak (késő-vaskor): 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 19, 22, 23, 25, 31, 32, 35.
3. Szarmata kor (i.sz. 2. század vége – 3. század eleje): 1, 7, 11, 17, 18, 27, 30, 34.
4. Hunkor (i.sz. 5. század): 28, 33.
5. Meghatározatlan korú vázak: 3, 14, 15, 16, 20, 21, 24, valamint 5 egyed szórványlelete.

A 3. 4. 9. és a 32. sírnak nem volt értékelhető osteológiai anyaga. Régészeti megfigyelések szerint a bronzkori temetkezések hamvasztott rítusúak, a szarmata koriak és a hunkoriak vázasak. A La Tène koriak birituálisak, közülük a következő sírok vázas elhantolásúak: 2, 5, 8, 10, 12, 13, 22, 31. Az ismeretlen korú sírok vázas temetkezései közül csak a 20. sír egyes vázelemein regisztrálhatók kisebb hőhatás ismérvei. A 23. sír kivételével minden hamvasztott leletanyag szórthamvas temetkezésből származik, de a 23. sír töredékes és hiányos urnájának alján talált csontvázmaradvány is – a vizsgálat jellegét tekintve – a többihez hasonló elbírálás alá esik. Ezáltal a kvantitatív ismérvek (súly és darabszám) elemzésétől nem várhatunk sokatmondó információkat.

Az egyének elhalálzási korát SCHOURE és MASSLER (1940.), FLECKER (1942.), NEMESKÉRI, HARSÁNYI és ACSÁDI (1960.), JOHNSTON (1961.) módszerei szerint, a felnőttek esetében SJØVOLD (1975.) táblázatainak segítségével állapítottam meg. A nem és a szexualizáció meghatározása ÉRY, KRÁLOVÁNSZKY és NEMESKÉRI (1963.), valamint ACSÁDI és NEMESKÉRI (1970.) szempontjai szerint 25 másodlagos nemi jelleg figyelembevételével történt. Az elemzhető jellegszámot zárójelben közlöm. A kvantitatív osteológiai variációkat MARTIN (1928.) mérés technikája alapján rögzítettem. Ismertetésük során a méretszámot a mért érték (mm) követi. A testmagasságot TROTTER és GLESER (1952.) módszerével

rekonstruáltam, mivel ez az eljárás hat végtagsont dimenzióira épül, és jelentős érvek szólnak a rekonstruált értékek reális eloszlása mellett (SZATHMÁRY 1976.). A hamvasztott csontvázletek vizsgálatát a NEMESKÉRI és HARSÁNYI (1968.) által összefoglalt szempontok szerint végeztem. A fogazati abrázióját – ha az jellegzetes volt – KÖRBER (1957.) fokozatai szerint ítélem meg.

A csontvázis temetkezések koponyaaleteit 10 változó (Martin No=1, 8, 9, 26, 27, 29, 30, 51, 52, 54) alapján főkomponensanalízissel hasonlítottam össze. A vizsgálatra alkalmas egyedek és változók kiválasztása gyakoriságuk mérlegelésével történt. A hiányzó elsődleges adatok becslése DEAR (1959.) főkomponens-módszerének köszönhető, melyet az ehhez hasonló kérdések (pl. diszkriminanciaanalízis) megoldására CHAN és DUNN (1972., 1974.) ajánlott. A kiemelt faktorokat KAISER (1960.) kritériumait követve különítettem el. A csontvázis temetkezések 10 koponyaaleteit a kiemelt faktorok értékei szerint clusteréztem. Az egyes lelet-párok között Euklideszi távolságot számítottam, majd ezt az összefüggésrendszert az alábbi elv szerint csoportosítottam:

$$D(K, I) = \text{Max} [D(P, I); D(Q, I)].$$

A csontvázletek rövid ismertetése

Szórvány „A”: 30-60 éves férfi. 176 cm magas. Szexualizációja +1,0(6). Méretei: Humerus 1-d=328, 1-s=324, Radius 1-s=262, 1b-s=257, Ulna 1-s=282, Clavicula 1d=145, 1s=156.

Szórvány 1.: Neme valószínűleg férfi. 40-80 éves egyén koponyatöredékei. Szexualizációja +0,5 (2). Méretei: Cranium 26=125, 29=101.

Szórvány 2.: 5 éves. Fogazati állapot: III C 4/5, 6 töredék.

Szórvány 3.: 40-80 éves férfi. Szexualizációja +0,7(9). Jellegzetessége: sutura metopica. A jobb oldali parietálén egy 53 x 25 mm-es superficiális vágott és gyógyult sérülés látható. A bal oldali parietálén is azonosítható egy 18 x 10 mm-es gyógyult, vágott seb. Os incae. A bal oldali s. lambdoideán három varratsont található. Méretei: Cranium 1=187, 8=146, 9=105, 17=140, 20=124, 25=401, 26=145, 27=147, 28=109, 29=115, 30=126, 31=96, 48=64, 51d=38, 51s=39, 52d=28, 52s=28, 54=25, 55=51, 66=94.

Szórvány 4.: Feminin jellegű koponyatöredékek. Elhalálási kora: 23 - x év.

1. sír: 3 éves. Fogazati állapot: $^1\text{Max} = \text{C } 1/1$, $^1\text{Mand} = \text{C } 4/5, 6 = \text{C } 1/1$, $V = \text{R } 4/5$.

2. sír: 42-47 éves férfi. 167 cm magas. Szexualizációja +1,7 (21). Méretei: Cranium 1=190, 8=135, 9=95, 20=(106), 27=136, 28=105, 30=119, 31=91, 54=26, 66=89, Humerus 1-d=310, 1-s=297, Radius 1-s=239, Ulna 1-s=252, Femur 1-d=438, 1-s=438, Tibia 1-d=352, 1-s=352, 1-s=354, 1b-d=350 1b-s=352, Clavicula 1-d=149.

5. sír: 32-36 éves nő. 162 cm magas. Szexualizációja -0,8 (22). Méretei: Cranium 1=180, 8=123, 9=83, 17=152, 20=123, 25=361, 26=127, 27=130, 28=104, 29=109, 30=126. 31=95, 51-d=34,

51-s=35, 51-d=27, 52-s=27, 54=19, 55=45, 66=91, Humerus 1-d=304, 1-s=304, Radius 1-s=218, 1b-s=215, Ulna 1-d=237, 1-s=234, Femur 1-d=417, 1-s=417, Tibia 1-s=327, 1b-d=324, 1b-s=324.

6. sír: Hamvasztott csontvázleletek, melyeket több egységben hantoltak el. A feltárás során kupacolat találtak. Humán csontvázmaradványokat három egység tartalmazott. Ezek a következők:

5. kupac: vasmellékletek közötti bordatöredékek. Az egyén neme ismeretlen, elhalálzási kora 23 év fölötti.

11. kupac: Gyenge égetettségű, szürke színű, tompa csengésű, darabos törésű, hosszanti hasadású, ívelt repedezettségű, kis deformáltságú töredékek. Valószínűleg egy férfi maradványai. Az azonosítható fragmentumok a következők: Vert. th. (3), Femur (2), Ulna (2).

14. kupac: Az előzőhöz hasonló jellegű hamvasztott töredékek, melyek közül egy neurocranialis és egy vertebralis töredék ismerhető fel.

A 9., 10., 12. és 13. kupacban állatcsontok vannak. Az 5., 11. és a 14. kupac embertani leleteinek összetartozása nem kizárt. Talán a 14. kupac reprezentálja a váz cranium felőli részét, melyet anatómiai sorrendben az 5. és a 11. kupac követ.

7. sír: 24-40 éves nő. Szexualizációja -1,1 (9). Méretei: Cranium 51-s=36, 52-s=27. Jellegzetessége: sutura supramastoidea. Torus acusticus externus. Az os zygomaticum és az os frontale közötti varratcsont, valamint lambdoidális varratcsontok.

8. sír: 4 éves. Fogazati állapot: 6=R kezdet, 4=C 1/2.

10. sír: 1-2 éves kornak megfelelő fejlettségű koponyatető-töredékek.

11. sír: 42-46 éves nő. 160 cm magas. Szexualizációja -0,4 (20). Méretei: Cranium 1=204, 8=142, 26=132, 27=136, 28=121, 31=98, Radius 1-s=222, 1b-s=220.

12. sír: 33-38 éves nő. 155 cm magas. Szexualizációja -1,2 (19). Méretei: Cranium 1=159, 8=139, 9=89, 20=113, 26=123, 27=125, 29=106, 30=105, 45=114, 48=64, 51-d=35, 51-s=33, 52-d=30, 52-s=31, 54=19, 55=45, Radius 1-s=202, 1b=197, Ulna 1-s=222.

13. sír: 32-36 éves férfi. 172 cm magas. Szexualizációja +1,2 (21). Jellegzetessége: a jobb oldali clavicula törött, és dislocatioval összeforrt. Méretei: Cranium 1=179, 8=136, 9=96, 25=370, 26=129, 27=130, 28=111, 29=107, 30=117, 31=97, 51-d=35, 52-d=24, 54=23, 66=108, Humerus 1-d=329, 1-s=327, 2-d=320, 2-s=322, Radius 1-d=(248), 1b-d=246, Femur 1-d=452, 1-s=455, Tibia 1-d=375, 1b-d=372.

14. sír: 7 év körüli gyermek (valószínűleg fiú). A femur diaphysis hossza kb. 23 cm.

15. sír: Meghatározatlan nemű egyén tibia töredéke. A proximalis epiphysis feminin variációjú. Elhalálzási kora: 23 - x év.

16. sír: Feltehetően egy 50-70 év között elhunyt férfi. Szexualizációja +2,0 (2).

17. sír: 3 éves. Fogazati állapot: 6= C 1/2 - 4/5.

18. sír: Három egyénhez tartozó csontmaradványok.

1. egyén: Masculin jellegű sternumtöredékek. Elhalálzási kora: 23 - x év.

2. egyén: Feminin jellegű borda-és csigolyatöredékek. Elhalálzási kora: 23 - x év. (Az 1. egyénnel való összetartozása nem valószínű.)

3. egyén: 3-4 éves gyermek koponyatöredékei. Fogazati állapot: 1= C 4/5, 7= C 4/5.

19. sír: 24 év fölött elhunyt egyén hamvasztott csontvázának maradványai. Kiegyettségük részleges, hangzásuk általában tompa, de éles csengésű fragmentumok is fellelhetők közöttük. Színük szürkésfehér és szürke. Törésük darabos és kagylós. Hasadásuk többnyire haránt irányú. Deformációjuk jelentéktelen. Mindössze három tibia töredék azonosítható a meglehetősen egyenetlenül égetett gracilitást mutató anyagban.

20. sír: 24 év fölött elhalálozott egyén csontváz-töredékei, melyek kissé kalcinált állatcsontokkal vannak keverve. Egyes humán váz-fragmentumok (os temporale facies ant. partis petrosae, valamint a humerus „neck”) is enyhén kalcináltak. A masculinitást mutató váz szexualizációja +2,0 (3).

21. sír: 23-40 éves férfi. Szexualizációja +1,2 (12). Méretei: Cranium 1=(185), 26=128, 27=119, 29=99, 30=110, 51-d=38, 52-d=30, 54=25, 55=48, 66=113.

22. sír: 53-57 éves férfi. 169 cm magas. Szexualizációja +1,1 (22). Méretei: Cranium 1=187, 8=143, 9=105, 17=128, 20=112, 26=139, 27=124, 28=116, 29=119, 30=109, 31=90, 51-d=39, 52-d=30, 54=25, 66=110, Humerus 1-s=334, 2-s=324, Radius 1-d=246, 1-s=246, 1b-d=264, Ulna 1-s=266, Femur 1-d=436, 1-s=444, Tibia 1-s=352, 1b-s=350, Fibula 1-d=342, 1-s=345. Jellegzetessége: az os frontale középvonalában sagittalis irányban egy kb. 35 x 10 mm-es területen eminentia-szerű erőteljes Osteophyta képződés észlelhető. Kialakulása extrinsic tényezők szerepének feltételezése nélkül nem magyarázható (viselet?).

23. sír: 0-2 éves egyén hamvasztott vázának maradványai. A felismerhető fragmentumok a következők: Cranium (6), Femur (3), Humerus (2), Ulna (2). A kiegyettség közepes, a szürkés-kék fragmentumok hangzása tompa és éles. A törés szilánkos, a hasadás hosszanti és haránt irányú. A repedeztség ívelt, a deformáltság felszíni.

24. sír: 31-36 éves férfi. Szexualizációja +0,6 (5). Méretei: Cranium 9=97, 26=128, 29=114, 52-d=33, 54=19.

25. sír: 24 év fölött elhalálozott feminin habitusú egyén hamvasztott maradványai. Egyenetlenül égetett. Az égetettség szempontjából a leletanyag két részre osztható:

- A Kalcinált vázelemek, melyek szürkés színűek, éles hangzásúak, szilánkos és darabos törésűek, de kagylós repedeztségű fragmentumok is fellelhetők közöttük. Azonosítható vázrészek: Vertebrae (10-12)= 3 db, Femur (3), Tibia (1), Pelvis (2), Neurocranium (1).
- B Enyhe kiegyettségű vázelemek, melyek szürkésbarna színűek, tompa hangzásúak, darabos törésűek. Csak 4 db humerus töredék és néhány costa töredék azonosítható.

26. sír: A feltárt csontvázletelek két jól elkülönülő időrendi fázist képviselnek.

1. Hamvasztásos temetkezés, mely a bronzkori Nyírségi kultúrába sorolható. A csontvázmaradványok kiegyettsége rendkívül egyenetlen. Az egyén neme feltehetően nő. A felnőtt kor alsó határát (23 év) feltehetően túlélte. A szürkésfehér, éles hangzású és szilánkos törésű fragmentumok jól kiegyetettek. Anatómiai megoszlásuk a következő: Mandibula (1), Neurocranium (2), Vertebra th.(3). A közepesen kiegyetett világosbarna, tompa hangzású és darabos törésű, azonosítható fragmentumok deréktájától lefelé eső csontvázemekre korlátozódnak. Megoszlásuk anatómiai tájanként a következő: Pelvis (4), Femur (4), Tibia (4).
Feltételezve azt, hogy a fentiekben leírt komponensek ugyanazon egyénhez tartoznak, a máglyára tétel pozíciójára lehet következtetni. Arra, hogy a felső testrész alatt lehetett a nem nagy kiterjedésű hőcentrum.
2. Csontváz temetkezés. 2-5 év között elhunyt egyén jobb oldali tibiája.

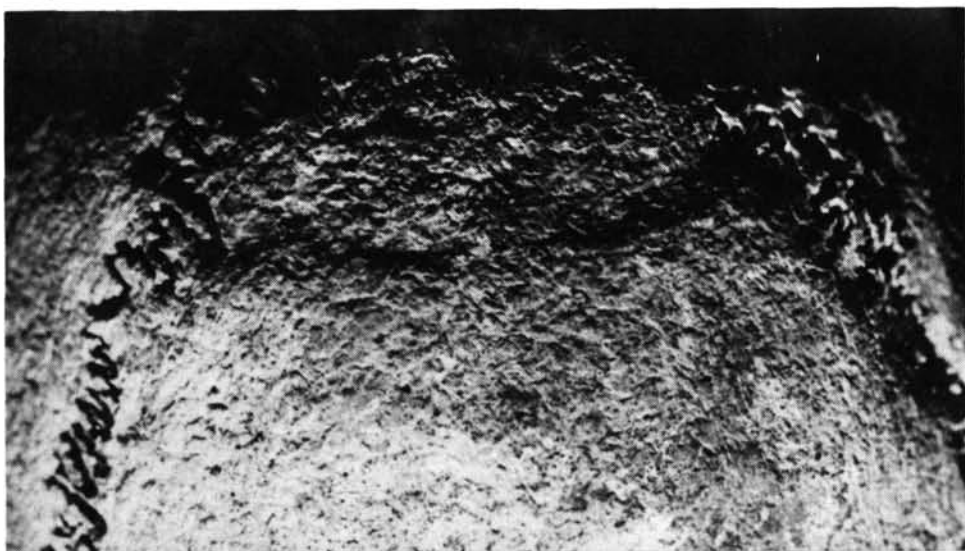
1. kép A 28. sír koponyája oldalnézetből

Fig. 1. The skull of grave 28. in lateral view

27. sír: Craniális összetevőit tekintve feminin jellegű váz. Postcranialis részeiben masculin jellemvonások dominálnak. 23-40 éves. Szexualizációja -0,7 (4). Méretei: Cranium 1=(168), 8=139, 27=125, 30=108.

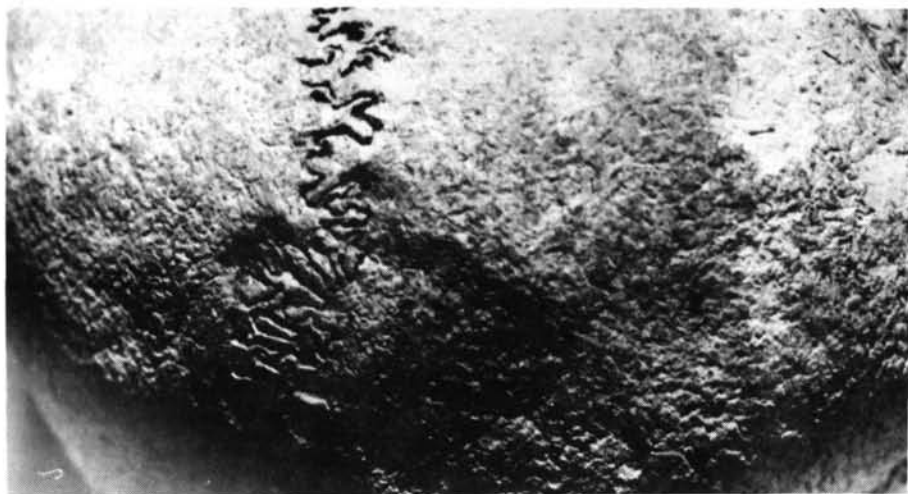
28. sír: A felnőtt kor alsó határát megközelítő életkorú feminin jellegű váz. (1. kép) 18-25 éves. Méretei: Cranium 1=185, 8=132, 9=100, 17=131, 20=111, 26=137, 27=98, 28=131, 29=118, 30=88, 31=102. Jellegzetessége: az ossificatiós fűgák a pelvisen és a caput femorison még láthatók. $8_{Max} = R \frac{1}{2}$. A bregma tájat kikerülő, hátra ívelő sutura coronalis. Az agykoponyán egy sajátos fejviselet jellemvonásai ismerhetők fel. Elsősorban két nyakszirti lemez nyoma rekonstruálható (2-5. kép). A frontális lemez feltehetően két laterális részből állt, melyek összefüggését kötések biztosították. Körvonalai a nyakszirti lemezekéhez hasonló biztonsággal nem rekonstruálhatók (6. és 7. kép). A kötéseknek csak enyhe nyomai regisztrálhatók, így azok íveit az ábrákon nem tüntettem fel. Az iniontáji lemez rekonstruált mérete kb. 68 x max. 12.20 mm. A lambdatáji háromszög alakú lemez magassága kb. 58 mm, szélessége kb. 62 mm. A két részből álló frontális lemezek pozíciója tuberek fölötti. Távolabbi (bregma-táj felé eső) ágai a sagittalis suturától két oldalra ív alakban eltávolodnak. Feltehetően a sutura coronalisig értek. Bár a kötések biztonságosan nem rekonstruálhatók, annyi bizonyosnak látszik, hogy a homloklemez (lemezeket) egy horizontális kötés tartotta egybe a nyakszirti lemezzel. A felső nyakszirti lemezek a horizontális kötéssel való kapcsolata sem ismerhető fel. Talán csak az rekonstruálható, hogy a fő transzverzális kötés a hátra ívelő sutura coronalis mögötti sulcus transversusban lehetett. Mindezen jellemvonások inkább egy sajátos fejviselet következményeire emlékeztetnek. Így a koponya mesterséges torzítására utaló törekvés nem igazán köthető a klasszikus koponyakultuszokhoz.

A basion-antibasion távolság 130 mm. Az Oettekíng, Ginzburg, Zsirov féle torzításjelző (OETTEKING 1930., GINZBURG és ZSIROV 1949.) értéke 79,3, a torzítás tehát kismértékű (hypomakrokran).

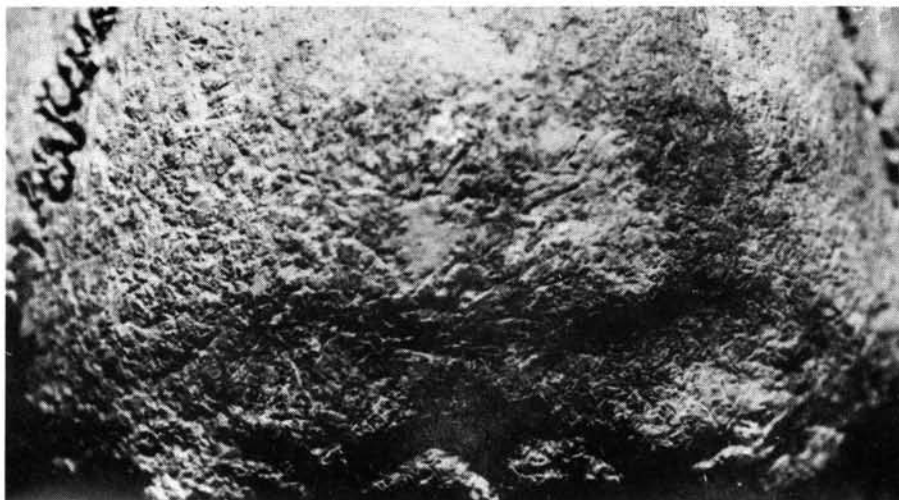
2. kép A lambdatáji lemez alsó peremének benyomata a 28. sír fejviseletes egyénének koponyáján

Fig. 2. Impression of the lower edge of the sheet in the lambdoid region on the skull having worn a headgear from grave 28.

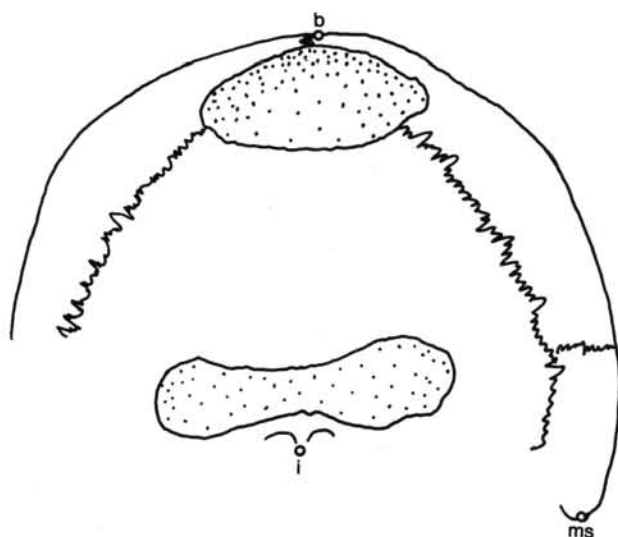
3. kép A lambdatáji lemez felső peremének benyomata a 28. sír fejviseletes egyénének koponyáján

Fig. 3. Impression of the upper edge of the sheet in the lambdoid region on the skull having worn a headgear from grave 28.

4. kép Az iniontáji lemez körvonalának benyomata a 28. sír fejviseletes egyénének koponyáján

Fig. 4. Impression of the contour of the sheet in the inion region on the skull having worn a headgear from grave 28.

5. kép A nyakszirti lemezek körvonalának vázlata a 28. sír fejviseletes egyénének koponyáján

Fig. 5. Sketch of the contour of occipital sheets on the skull having worn a headgear from grave 28.

6. kép A feltételezett homloktáji lemez/ek határozatlan benyomata/i az os frontale bal oldalán a 28. sír fejviseletes egyénének koponyáján

Fig. 6. Vague impressure/s/ of the supposed frontal sheet/s/ on the left side of os frontale on the skull having worn a headgear from grave 28.

29. sír: 2 éves. Fogazati állapot: 1 = C 1/2.

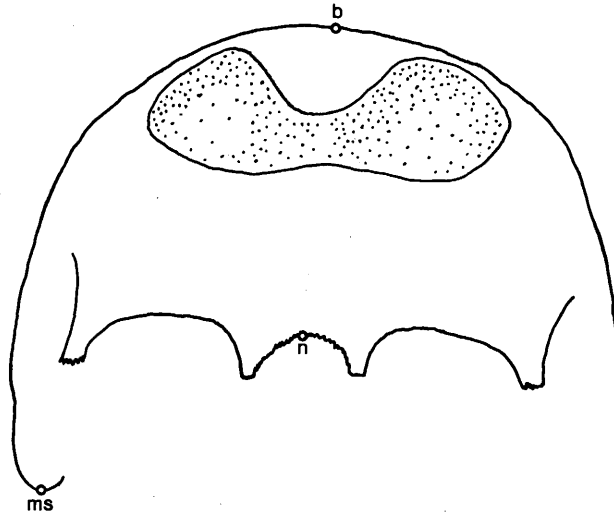
30. sír: 23-50 éves egyén masculin jellegű maradványai. Szexualizációja +1,0 (3). Jellegzetessége: sutura metopica.

31. sír: Cranialis jellegeit tekintve határozottan feminin jellegű 23-40 éves váz. Szexualizációja -0,6 (5). Jellegzetessége: igen abradált fogazat, mely a Körber szerinti 4. fokozatot is eléri. Az os parietalén mindkét oldalon enyhe sagittalis sulcus figyelhető meg, melynek létrejöttében feltehetően extrinsic tényezők (viselet?) is szerepet játszottak.

33. sír: 16-20 éves feminin jellegű váz. 8 = R 4/5. Testmagassága 160 cm körüli. Méretei: Radius 1-s=220, 1b-s=218, Ulna 1-s=239.

34. sír: 30-60 éves egyén masculin jellegű mandibula- és frontale töredékei.

35. sír: 30-50 éves feminin jellegű váz hamvasztott maradványai. Színük szürkésfehér és szürkés-kék, csengésük éles, törésük többnyire szilánkos, repedezettségük hosszanti és haránt irányú. A közepesnél nagyobb mértékben kiégetett. Az azonosítható fragmentumok a következők: Neurocranium (2), Vertebra th. (2), Sacrum (3), Humerus (3), Radius (2), Ulna (2), Fibula (1). A capitulum radii átmérője 18 mm.

7. kép A homloki lemezek körvonalának vázlata a 28. sír fejviseletes egyénének koponyáján

Fig. 7. Sketch of the contour of frontal sheet/s/ on the skull having worn a headgear from grave 28.

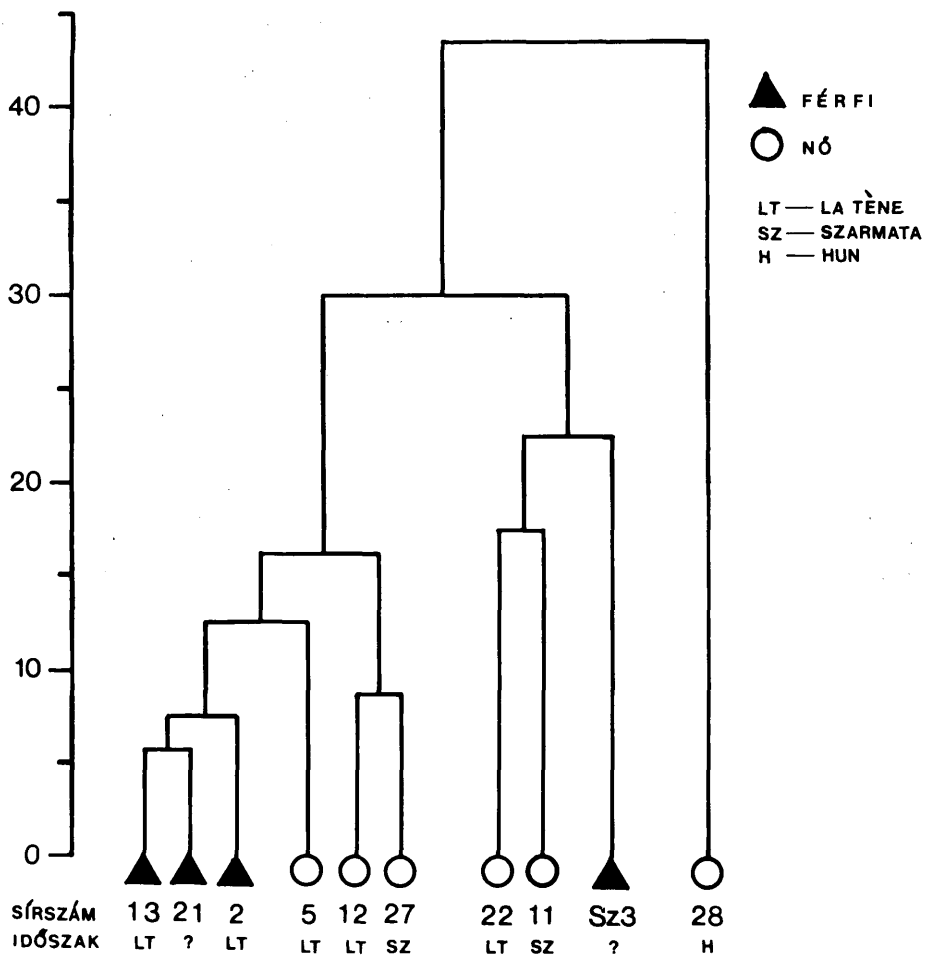
Az összehasonlító vizsgálat eredményei

Mint arra korábban már utaltam, kvantitatív koponyajellegek felhasználásával 10 vázas temetkezésre terjedhetett ki többváltozós elemzésem. A két nem együttes értékelését pedig a minta alacsony száma indokolta. A főkomponensanalízis eredményeit tekintve először három faktort emeltem ki (1. Táblázat).

Megnyugtató, hogy az M 29. jelleg kivételével az eredeti változók intenzíven vesznek részt a faktoralkotásban (2. Táblázat).

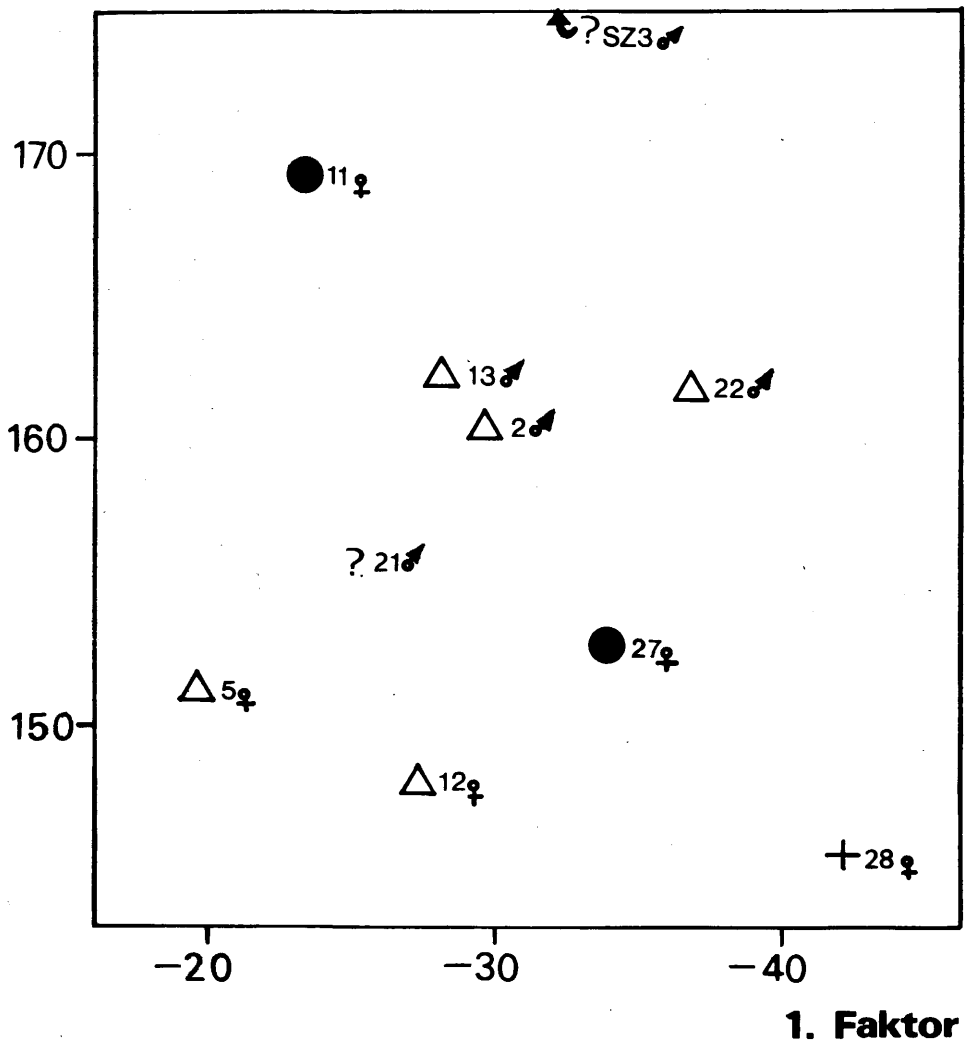
A kiemelt főkomponensek faktorsúlyainak mátrixát áttekintve (3. Táblázat) az eredeti változók többsége (Martin No 1, 9, 26, 29, 51, 54) az első főkomponensbe súlyozódik. A második főkomponensbe a bregma-lambda pontok közötti ív és húrméreték (Martin No 27 és 30) súlyozódnak, míg a harmadik főkomponenst az agykoponyaszélesség (Martin No 8) és a szemüregszélesség (Martin No 52) jellemzi. A kiemelt faktorok értékeinek clusterézése révén elsősorban az tűnik ki, hogy az egyetlen elemzett hunkori lelet különálló pozíciójú (8. és 9. kép). Ez feltehetően a mesterséges koponyatorzítás következménye. A clusterfát középszinten elvágva még két csoportosulás körvonalazható. Az egyiket – bár a nemi differencia jól megosztja – a La Tène kori leletek dominanciája jellemzi (13, 21, 2, 5, 12). A egyik meghatározatlan korú egyén koponyavariációja tehát inkább a La Tène kori leletek közé illik (21. sír). A 27. sír leletei viszont inkább egy továbbélő variációnak tekinthető. A 22 – 11 – Szórvány 3 leletösszefüggés is erre utalhat, de egyben azt is jelzi, hogy a szarmata kori leletek heterogénebb variációkat testesítenek meg (v. ö.: 9.kép).

EUKLÍDESZI TÁVOLSÁG

8. kép Tíz csontvázás temetkezés clusterfája a kiemelt faktorok értékei szerint
 Fig. 8. Cluster tree of ten skeletal burials based on the values of the extracted factors

2. Faktor

△ LT
● SZ
+ H

9. kép A vizgált egyének faktorértékek szerinti megoszlása az első két háttérdimenzióban

Fig. 9. Distribution of the examined individuals based on the factor values in the first two dimension

Másképp fogalmazva: halvány gyanunk van arra nézve, hogy a La Tène kori népesség beházasodásának mértéke nagyobb lehetett, mint a szarmata korié. A leletek anatómiai habitusából ítélve feltételezhető, hogy a 21. sír maradványain kívül a 14., a 16. és a 24. sír leletei is inkább a La Tène kori mintába illenek. A 15. és a 20. sírből felszínre került csontvázleletek viszont még a legliberálisabb keretek között sem jogsítanak fel állásfoglalásra.

1. Táblázat: Saját értékek (EV) és kumulatívítások (CU)

Table 1: Eigenvalues (EV) and comulativities (CU)

Faktor (Factor)	EV	CU%
1	4,77	47,66
2	2,00	67,66
3	1,23	79,97
4	0,92	89,17
5	0,62	95,38
6	0,34	98,78
7	0,09	99,64
8	0,03	99,95
9	0,00	99,99
10	0,00	100,00

2. Táblázat: Az eredeti változók kommunalitása

Table 2: Communalities of the original variables

Eredeti változók (Original variables) Martin No.	Kommunalitás (Communalities)
1	0,88
8	0,91
9	0,95
26	0,80
27	0,96
29	0,59
30	0,99
51	0,96
52	0,96
54	0,90

3. Táblázat: A faktorsúlyok mátrixa a kiemelt főkomponensek esetében

Table 3: Factor loading matrix in the case of the extracted factors

Eredeti változók (Original variables) Martin No.	1. Faktor (Factor 1.)	2. Faktor (Factor 2.)	3. Faktor (Factor 3.)
1	0,775	-0,046	-0,475
8	0,630	0,138	0,678
9	0,869	-0,236	0,229
26	0,853	-0,202	0,053
27	0,369	0,884	0,188
29	0,665	-0,298	-0,026
30	0,404	0,986	-0,020
51	0,905	-0,166	0,043
52	-0,157	-0,415	0,567
54	0,883	-0,098	-0,360

Irodalom

- ACSÁDI-NEMESKÉRI 1970.* = Acsádi Gy.-Nemeskéri J.: History of Human Life Span and Mortality. Budapest, 1970.
- CHAN-DUNN 1972.* = Chan G.S.-Dunn O.J.: The Treatment of Missing Values in Discriminant Analysis. I. The Sampling Experiment. *JASA* 67.(1972.) 473-477.
- CHAN-DUNN 1974.* = Chan G.S.-Dunn O.J.: A note on the Asymptotic Aspect of the Treatment of Missing Values in Discriminant Analysis. *JASA* 69. (1974.) 672-673.
- DEAR 1959.* = Dear R.E.: Principal Component Missing Data Method for Multiple Regression Models. System Development Corporation. Technical Report. 1959. SP-86.
- ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963.* = Éry I.-Kralovánszky A.-Nemeskéri J.: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthrop.Közl.* 7. (1963). 41-90.
- FLECKER 1942.* = Flecker H.: Time of appearance and fusion of ossification centers as observed by roentgenographic methods. *J. Roent.Rad.* 47. (1942.) 97-159.
- GINZBURG 1949.* = Гинзбург В.В.-Жиров Е.В.: Антропологические материалы из Кенкольского катакомбного могильника в долине р. Талас Киргизской ССР. Сборник музея антропологии и этнографии 10. (1949.) 213-265.
- JOHNSTON 1961.* = Johnston F.E.: Sequence of Epiphyseal Union in a Prehistoric Kentucky Population from Indian Knoll. *Hum.Biol.* 33. (1961.) 66-81.
- KAISER 1960.* = Kaiser H.F.: The application of electronic computers to factor analysis. *E.P.M.* 20. (1960) 141-151.
- KÖRBER 1957.* = Körber E.: Abrasion und Artikulationsbewegung, *D.Z.Z.* 12. (1957.) 117-129.
- MARTIN 1928.* = Martin R.: Lehrbuch der Anthropologie, Stuttgart, 1928.
- NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI 1960.* = Nemeskéri J.-Harsányi L.-Acsádi Gy.: Methoden zur Diagnose des Lebensalter von Skelettfunden. *Anthrop.Anz.* 24. (1960.) 70-95.
- NEMESKÉRI-HARSÁNYI 1968.* = Nemeskéri J.-Harsányi L.: A hamvasztott csontvázletek vizsgálatának kérdései. *Anthrop.Közl.* 12. (1968.) 99-116.
- OETTEKING 1930.* = Oetteking B.: Craniology of the North Pacific Coast. *Mem.Am.Mus.Nat.Hist.* New York, 11. (1930).
- SCHOUR-MASSLER 1940.* = Schour J.-Massler M.: Studies in tooth development. *JADA* 27. (1940.) 1778-1793.
- SJØVOLD 1975.* = Sjøvold T.: Tables of the combined method for determination of age at death given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. *Anthrop.Közl.* 19. (1975.) 9-22.

- SZATHMÁRY 1976.* = Szathmáry L.: A testmagasság rekonstrukciójának metodikai kérdései. *Anthrop.Közl.* 20. (1976.) 145-163.
- TROTTER-GLESER 1952.* = Trotter M.-Gleser G.: Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *Am. J. Phys. Anthrop.* 10. (1952.) 463-514.

Previous results of examination of
human skeleton finds from Tiszavasvári
– Summary –

In Tiszavasvári were unearthed all together 35 graves. 2 of them come from the Bronze Age, 16 are Celtic, 8 are Sarmatian ones, 2 skeletons were found in the objects of the settlement of Hun Age. 7 graves can not be determined by archaeological methods. In 4 graves no osteological material suitable for examination was found.

On the basis of the previous examination of unearthed human skeleton remains it can be suggested that the individuals of La Tène Age graves were the part of a cronopopulation that was of more endogamic character than the Sarmatian one.

Among the finds of Hun Age a special attention must be drawn to the deformed-like skull of a feminine person died at the age of 18-25 (grave 28.). Deformation is of a small degree, but the form and position of deforming plates can be well enough reconstructed (Fig. 1 and 2).

László Szathmáry
Vasvári Pál Múzeum
TISZAVASVÁRI, Báthori u. 1.
H-4440

A Tiszadob-ókenézi mesterségesen torzított koponya embertani vizsgálata

NEMESKÉRI JÁNOS – SZATHMÁRY LÁSZLÓ

A nyíregyházi Jósa András Múzeum paleoantropológiai leletei között megkülönböztetett figyelmet érdemel a Tiszadob-Ókenéztől származó hunkori mesterségesen torzított koponya, amely 1957-ben a Tisza menti gátmagasító munkálatok alkalmával került felszínre (a leletet Hegyi Zoltán munkafelügyelő jelentette a Jósa András Múzeumnak).

Csallány Dezső leletmentése során két – egymástól három méterre fekvő – hunkori sír nyomait hitelesítette.

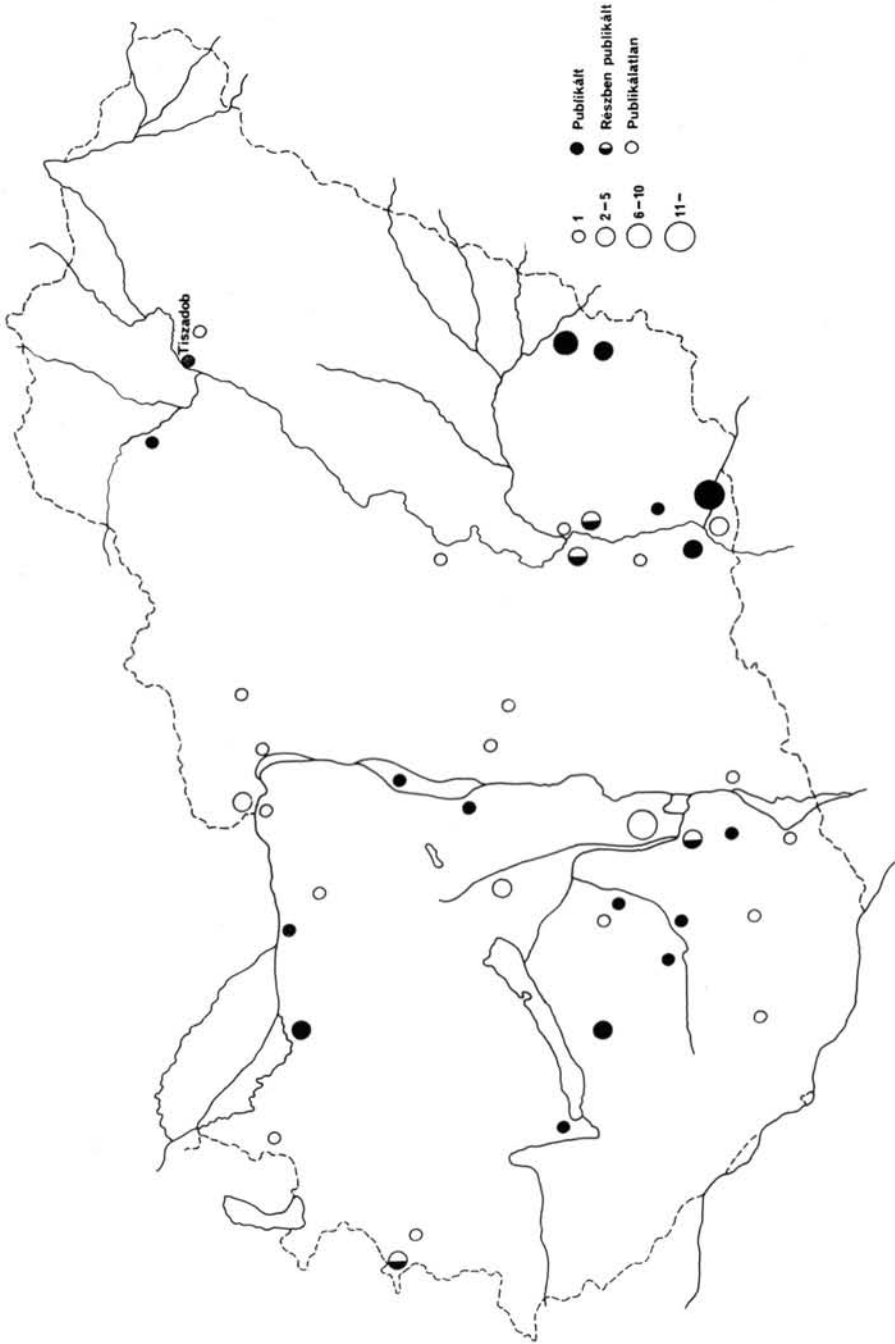
A Csallány által 1-es számmal jelölt, 140 cm mélységű sírból származó torzított koponyájú egyént, akinek teteme kinyújtott végtaggokkal DK-ÉNY-i tájolással, valószínűleg hanyatt fektetett volt, a kulcscsontok magasságában vasbalta melléklettel látták el (CSALLÁNY 1957., 1958. és PÁRDUCZ 1963.). A feltáráskor csak a koponyát (calvarium) mentették meg.

A makrocephal lelet jelentőségét fokozottan emeli az a tény, hogy Tiszadob-Ókenéz lelőhely a magyarországi, illetve a kárpát-medencei torzított koponyák területi megoszlásában az Alföld Felső-Tisza-vidékén – Szabolcs-Szatmár megyében eddig mint egyedüli – periférikus helyet foglal el (1. kép).

A torzított koponyájú egyén biológiai adatai

A mesterségesen torzított koponya reprezentációs értékeit, a szexualizáció öt fokozat szerinti mértékét, nem meghatározását ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI (1963.), az elhalálzási kor megállapítását NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI (1960.), illetve ACSÁDI-NEMESKÉRI (1970.) módszerei szerint végeztük.

A vizsgált mesterségesen torzított koponya másodlagos nemi jellegei kifejezett maskulinitásra utalnak, szexualizációja +1,4. Neme: férfi. Egy korjelző (a fővarratok endocraniális felszíni elcsontosodása) vizsgálatának lehetőségeiből következően az elhalálzási kor csak tág határok között adható meg: 45-46 év. A lelet biológiai alapjellemzőit és meghatározásuk reprezentációs értékeit táblázatban foglaltuk össze (1. Táblázat).

1. kép Makrocephal lelőhelyek Magyarországon (PÁRDUCZ 1963.)
 Fig. 1. Localities of the makrocephals in Hungary (according to PÁRDUCZ 1963.)

1. Táblázat: *A biológiai paraméterek és meghatározásuk reprezentációja*
Table 1: *The biological parameters and the representation of their determination*

Mennyiségi reprezentáció 0,3 Quantitative representation	Minőségi reprezentáció 0,25 Qualitative representation
A másodlagos nemi jellegek szexualizáltságának mértéke The degree of sexualization of the secondary sex characteristics	
Tuber frontale et parietale	- masculin (+1)
Glabella et arcus superciliaris	- hypermasculin (+2)
Processus mastoideus	- masculin (+1)
Protuberantia occipitalis ext.	- masculin (+1)
Squama occipitalis	- masculin (+1)
Margo supraorbitalis et orbita	- hypermasculin (+2)
Arcus zygomaticus	- hypermasculin (+2)
Malar surface	- masculin (+1)
Szexualizáció Sexualization +1,4	Nem – férfi Sex – male
A meghatározás reprezentációja The representation of the determination 0,5	
Endocranialis elcsontosodási együttható 3,6 The coefficient of the endocranial suture cosure	Kor év 45-65 Age years
A meghatározás reprezentációja The representation of the determination 0,4	

Fogazati állapot:

8 7 6 5 4 3 2 1	- 2 3 4 5 6 7 8
-----	-----

KÖRBER (1957.) beosztása szerint a frontfogak abrázója 1-2, a bal oldali örlőfogaké 2-3. (Az M₁ palatinalisan meredeken abradált, 3-4 fokozatú). A jobb oldali örlőfogaké 2. fokozatot mutat. A fogazaton kóros folyamatból eredő változások nem állapíthatók meg.

A koponya metrikus jellemzői

A lelet metrikus jellemzőit MARTIN (1928.), MARTIN-SALLER (1957.) méretei és mérés technikája szerint vizsgáltuk. A koponyakapacitást WELCKER I. (1885.) számításával állapítottuk meg (2. Táblázat).

A méretek és jelzők értékeit figyelembe véve a mesterségesen torzított koponya HUG (1940.) beosztása szerint középhosszú, középszéles, magas; mesokran, orthokran, metriokran. A homlok keskeny; stenometop. Az arckoponya alacsony, széles,

euryen, enyhén ortognath. A szemüreg közép magas; mesokonch. Az orrüreg széles; chamaerhin. A csontos szájpad középszéles; mesostaphylin.

2. Táblázat: Koponyaméreték és jelzők

Table 2.: Cranial measurements and indices

Agykoponya Brain case		Arckoponya Facial skeleton	
Martin-szám Martin No.	Érték Value	Martin-szám Martin No.	Érték Value
1	187	40	(98)
1/c	177	42	-
2	181	43	108
3	183	43/1	101
5	(103)	44	100
7	(33)	45	139
8	142	46	98
9	93	47	-
10	120	48	67
11	131	51	41
12	108	52	33
13	116	54	26
17	(139)	55	49
20	124	60	53
23	526	61	62
24	314	62	51
25	382	63	43
26	142	65	-
27	127	66	-
28	113	69	-
28/1	59	70	-
29	130	71/a	-
30	110	72	87°
31	95	73	85°
31/1	59	74	92°
32/1a	48°	75	63°
38	(1378)	75/1	24°
		77	129°
8:1	75,94	47:45	-
17:1	(74,33)	48:45	-
17:8	(57,89)	52:51	80,49
9:8	65,49	54:55	53,06
9:10	77,50	61:60	116,98
27:26	89,44	63:62	84,32
45:8	97,89		
29:26	91,55		

A koponya morfológiai jellegzetességei, anatómiai variációi

Norma verticalis: az agykoponya körvonala pentagonoid, az elcsontosodásban levő fővarratok fogazottsága egyszerű. A járomtáj phaenozyg. A sutura sagittalis mentén alig észlelhető eminentia sagittalis található. A depressio praeobelica enyhe.

Norma occipitalis: az agykoponya körvonala az ún. szénaboglya formához hasonló. A linea nuchae superior erőteljes, vastos.

Norma basalis: a foramen magnum harántirányban kissé nyújtottan kerek, a condylus occipitalis lapos, ovális, alacsony, de gallérszerű határozott osteophyta pereme van. A canalis nervi hypoglossi alakja ovális; a jobb oldalon egységes, a bal oldalon osztott és szűkült. A fossa condylaris sekély, az incisura jugularis kerek, a jobb oldalon egységes, a bal oldalon kettéosztott. A torus palatinus sagittalis vastosan szélesedett, kiemelkedő. A fogív parabolikus.

Norma lateralis: a squama temporalis alacsonyan ívelt, lapos. A porus acusticus externus kerek. A processus mastoideus vastos, zömök. A homlokprofil erőteljesen hátradőlt. A koponyatető köríve magas, a linea temporalis a sutura coronalisig terjed, a tuber parietale észlelhető. A postcoronalis régió depressziója kifejezett. A pterion tájék mindkét oldalon „X” varációjú, a labdoid lapultság mérsékelt, a planum occipitale felső harmada planoccipital. A protuberantia occipitalis externa 4. fokozatú.

Norma frontalis: az arckoponya alakja négyzetes, a margo supraorbitalis ajakszerű. A jobb oldali foramen supraorbitale alakja ovális, magasabban fekvő, a bal oldalon incisura supraorbitalis található. A glabella fejlettsége 5. fokozatú. A tuber malare kifejezett, a processus marginalis határozott, a járomtáj frontalis helyzetű. A fossa canina sekély, az orrgyök alacsony, a csontos orrhát keskeny, egyenes. Az apertura piriformis anthropin. A spina nasalis inferior kifejezett, a fossa subnasale hiányzik.

A koponyatorzítás mértéke

A koponya torzításának mértékét az Oettekings-Ginzburg-Žirov féle torzításjelzővel határoztuk meg, amely a koponya basion – antibasion, illetve glabella - inion távolságának arányát fejezi ki (OETTEKING 1930., GINZBURG-ŽIROV 1949.). A torzításjelző értéke (77,9) szerint a vizsgált koponya kismértékben torzított (hypomakrokran).

A basion – antibasion távolság 141 mm, amely a Ginzburg által abszolút méretben kifejezett kategóriák közül a nagymértékű torzításnak felel meg (GINZBURG-ŽIROV 1949.).

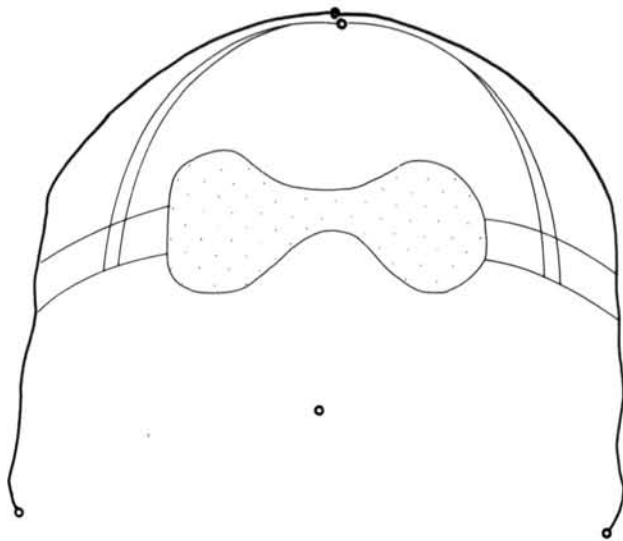
A torzításhoz használt eszközök és azok feltételezett alkalmazásának rekonstrukciója

A mesterségesen torzított koponyaformát a fejen horizontálisan és hosszirányban alkalmazott kötésekkel (vászomból, gyolcsból rétegesen hajtogatott kötés – ban-

dage), valamint a homlokra (frontalis) és a tarkóra (occipitalis) helyezett, valószínűleg hánCBSból vagy bőrből készített lemezekkel alakították ki. Feltételezhetően a néhány hetes gyermek fejére még csak torzító pólyát helyeztek. (Baranya megyében még az elmúlt század végén is alkalmaztak torzító pólyát, hogy a gyermekeknek „szép karikós legyen a feje”. Fél éves kort követően helyezték el az egységes torzító alkalmazhatóságot, amely a már említett torzító lemezekből, s az ahhoz rögzített kötésekéből állt. Feltételezhető, hogy ezt 6-7 éves korban még egyszer cserélték, vagy legalábbis a fej növekedésének megfelelően a lemezek és kötések rögzítésén lazítottak, változtathattak. A fejen alkalmazott torzítókötések, lemezek nyomot hagytak, melyek gondos vizsgálattal megállapíthatók.

A Tiszadob-ókenézi koponyán a torzítókötések, lemezek rekonstrukcióját az alábbiakban adjuk.

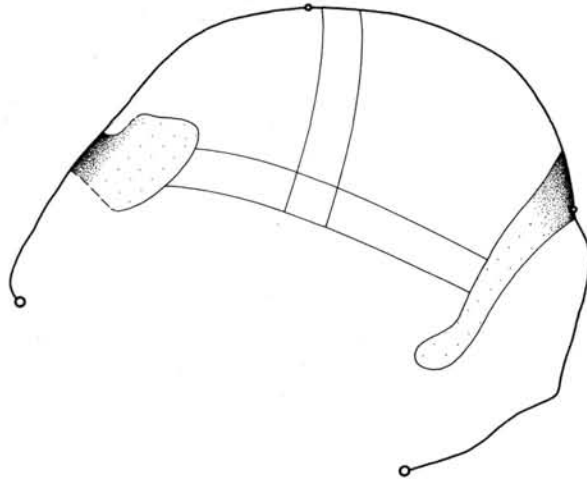
A horizontális kötés a fej horizontális kerületének megfelelően a homlok két oldaláról - ahol a frontális lemezhez rögzítették - fut oldalra a fej kerületének alsó ívén át a tarkó tájákáig, ahol mindkét oldalon csatlakozó rögzítése van az occipitalis lemezzel. A horizontális kötés helyzetét és feszességét a halánték táján átbujtatással rögzített harántkötés biztosíthatta, amely a fej harántívén feküdt, s közvetlenül a bregma mérőpont mögötti magasságból haladt két oldalt. A már említett horizontális kötéshez átkötéssel volt rögzítve (2. és 3. kép).

2. kép A torzítókötések és lemezek elhelyezkedésének rekonstrukciója – norma frontalis

Fig. 2. Reconstruction of the placing of the deforming bandages and sheets – norma frontalis

A kívánt torzított fejforma kialakításában a torzító lemezek különösen fontosak. A homlok középső harmadára helyezhették a frontális lemezt, amelynek alakja felül és alul ívelten kivágott és lekerekített téglalaphoz hasonló. A lemez két oldalán

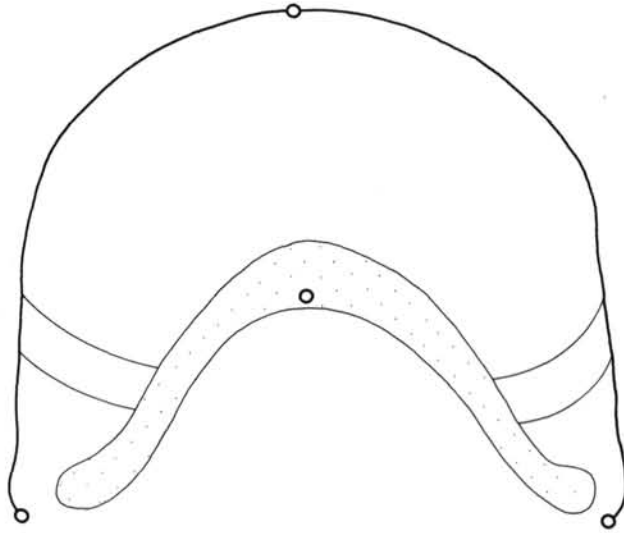

3. kép A torzítókötések és lemezek elhelyezkedésének rekonstrukciója – norma lateralis

Fig. 3. Reconstruction of the placing of the deforming bandages and sheets – norma lateralis

kettősen átlukasztott lehetett ott, ahol a horizontális kötés rögzült (2. kép). Az occipitalis lemez a tarkótájéék ívét követve patkó alakú volt, esetenként két szára között harántcsatlakozású lemezrészsel. A patkóív szárai oldalt ívelten kiszélesedve végződtek. A lemez kiszélesedett ív alakú végződése felett átbújtatott kötéssel rögzített lehetett a horizontális kötés, amely két oldali húzóerővel határozta meg az occipitalis lemez torzító hatását (4. kép).

A torzító kötések és lemezek feltételezett elhelyezését rekonstruálva, azok nyomai a koponyán a következőkben adhatók meg. A kb. 8-12 mm széles horizontális kötés nyoma a homlokpikkelyen a coronale mérőpont magasságában mindkét oldalon kifejezett. A falcsonton a benyomat gyengén észlelhető, a lambda varratok alsó harmadaiban és a planum occipitalén végig követhető. A harántkötés a koponyatetőn minimális horpaszban jelentkezik, viszont e kötés és a frontális lemez szorító hatásának eredményeként lapos, de határozott a tuber bregmaticum. A pterion tájon a horizontális és a haránt irányú kötések rögzítésének helyét mindkét oldalon határozatlan körvonalú benyomat jelzi. A frontális lemez nyomai nagyságban, formában igen jól megállapíthatók. A lemez harántátmérője 76 mm, sagittális átmérője 31-33 mm (2. kép). A frontális lemez a szorító hatás eredményeként a homlokpikkelyt a fejtető irányában megnyújtotta és meredekké tette. Az occipitalis lemez ívszárainak átlagos nyomszélessége 11-17 mm (4. kép). A két ív szára közötti legnagyobb harántátmérő 128 mm, nyomának sagittalisán mért legnagyobb vetületi átmérője 65 mm. Az occipitalis lemez a lambda varraton mély impressiót hagyott. A horizontális kötés csatlakozásának helye az asterion mérőpont felett szabálytalan gödröcskében észlelhető. A horizontális kötés és az occipitalis lemez együttes hatása a koponya magasságát kb. 15%-kal megrövidítette. A torzítóeszközök alkalmazása a koponya magasságában tehát lényeges, hosszában közepes, szélességében

4. kép A torzítókötések és lemezek elhelyezkedésének rekonstrukciója – norma occipitalis

Fig. 4. Reconstruction of the placing of the deforming bandages and sheets – norma occipitalis

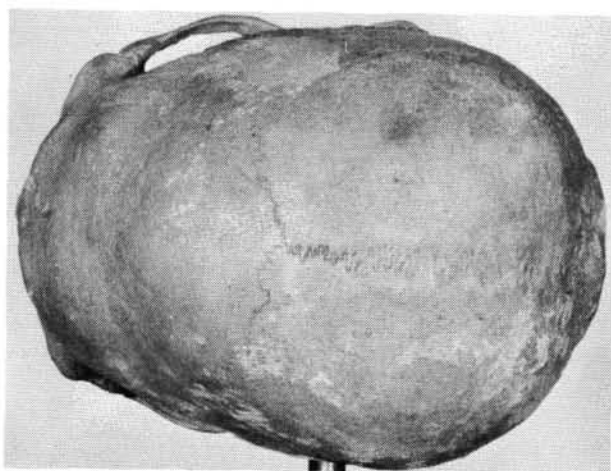

5. kép A Tiszadob-ókenézi mesterségesen torzított koponya előlnézetből

Fig. 5. The frontal view of the artificially deformed skull from the Tiszadob-Ókenéz locality

6. kép A Tiszadob-ókenézi mesterségesen torzított koponya félprofilból
Fig. 6. The fronto-lateral view of the artificially deformed skull from Tiszadob-Ókenéz locality

7. kép A Tiszadob-ókenézi mesterségesen torzított koponya felülnézetből
Fig. 7. The vertical view of the artificially deformed skull from Tiszadob-Ókenéz locality

minimális változást eredményezett. Legjelentősebb a homlok-, a nyakszirti- és a falcsonti görbületek formai és méretbeli változása.

A Tiszadob-ókenézi koponya *fronto-occipitalisan* és *circularisan* torzított. A torzítóeszközök elhelyezéséből, nagyságából és torzítóerejéből következőleg a torzítás mértékét általánosan közepes mértékűnek ítélnéljük (5-7. kép).

A Dunamenti limes körzetéből, valamint az Alsó-Tisza mellékéről származó makrocephal leletek torzítottsága klasszikusabb, kifejezettebb (V.ö.: LENHOSSÉK 1878., 1884., BARTUCZ 1936., 1938 a., 1938 b., NEMESKÉRI 1945., 1952., TÖRÖK 1904., LIPTÁK 1961., HANKÓ 1968.).

A kronológiai és etnikai kérdések kidolgozásához a későbbiekben kitűnő tájékoztatást nyújthat a torzító kötések, lemezek differenciált formai és nagyságbeli rekonstrukciója az egyes lelőhelyek torzított koponyáin, s lehetőséget adhat e szokás elsődleges, klasszikus és másodlagos, átvett alkalmazásának elkülönítésére, az etnikai vonások megállapítására.

(Közlésre érkezett: 1975. január 14-én)

Irodalom

- ACSÁDI-NEMESKÉRI 1970.* = Acsádi Gy.- Nemeskéri J.: History of Human Life Span and Mortality. Budapest, 1970.
- BARTUCZ 1936.* = Bartucz L.: A kiszombori gepida temető koponyái. *Dolgozatok a m. kir. Tud. Egyet. Arch. Int.* Szeged, 12.(1936.) 178/204.
- BARTUCZ 1938 a.* = Bartucz L.: A magyar ember. A magyarság antropológiája. Budapest, é.n.
- BARTUCZ 1938 b.* = Bartucz L.: A szekszárdi hunkori sír torzított koponyájának antropológiai vizsgálata. *DissPann.* II/10.(1938.)8-19.
- CSALLÁNY 1957.* = Csallány D.: Mesterségesen torzított koponyájú hun vitéz. *Keletmagyarország* 14/270.1957.XI.17.
- CSALLÁNY 1958.* = Csallány D.: Hamvasztásos és csontvázás hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén. *HOMÉ* 1958. 83-99.
- ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963.* = K. Éry K.-Kraloványszky A.-Nemeskéri J.: Történeti népeiségek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthrop. Közl.* 7.(1963.)41-90.
- GÁSPÁR 1931.* = Gáspár J.: Gepidengräber in Ungarn. *MAG* 61.(1931.)285-291.
- GINZBURG-ŽIROV 1949.* = Гинзбург В.В. – Жиров Е.В.: Антропологические материалы из Кенкольского катакомбного могильника в долине р. Талас Киргизской ССР. Сборник. Музея антропологии и этнографии. 10. (1949.) 213-265.
- HANKÓ 1968.* = K. Hankó I.: Koranépvándorláskori gazdag női sír embertani anyagának ismertetése. *Anthrop. Közl.* 12.(1968.)117-123.
- HUG 1940.* = Hug E.: Die Schädel der frühmittelalterlichen Gräber aus dem so-lothurnischen Aargebiet in ihrer Stellung zur Reihengräberbevölkerung Mitteleuropas. *Z. Morph. Anthrop.* 38. (1940.)359-528.
- KÖRBER 1957.* = Körber E.: Abrasion und Artikulationsbewegung. *D.Z.Z.* 12.(1957.)117-129.
- LENHOSSÉK 1878.* = Lenhossék J.: Die künstlichen Schädelverbildungen im allgemeinen und zwei künstlich verbildete makrocephale Schädel aus Ungarn. Budapest, 1878.
- LENHOSSÉK 1884.* = Lenhossék J.: Die Ausgrabungen zu Szeged-Öthalom in Ungarn. Budapest, 1884.
- LIPTÁK 1961.* = Lipták P.: Germanische Skelettreste von Hács-Béndekpuszta aus dem 5. Jh. *Acta AH* 13. (1961.)231-246.
- MARTIN 1928.* = Martin R.: Lehrbuch der Anthropologie. Fischer. Jena, 1928.
- MARTIN-SALLER 1957.* = Martin R.-Saller K.: Lehrbuch der Anthropologie. Fischer. Stuttgart, 1957.
- NEMESKÉRI 1945.* = Nemeskéri J.: A gyöngyösapáti hunkori sír torzított koponyájának antropológiai vizsgálata. *AE* 5-6.(1945.)303-311.

- NEMESKÉRI 1952.* = Nemeskéri J.: An anthropological examination of recent macrocephalic finds. *ActaAH* 2.(1952.)223-233.
- NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI 1960.* = Nemeskéri J.-Harsányi L.-Acsádi Gy.: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthrop. Anz.*24.(1960.)70-95.
- OTTEKING 1930.* = Oetteking B.: Craniology of the North Pacific Coast. *Mem. Am. Mus. Nat. Hist.* New York, 11.(1930.)
- PÁRDUCZ 1963.* = Párducz M.: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. *Stud. Arch.*I.1963. Budapest.
- TÖRÖK 1904.* = Török A.: Über einen neuere Fund von makrokephalen Schädeln aus Ungarn. *Z. Morph. Anthrop.* 7.(1904.)141-201.
- VIRCHOW 1890.* = Virchow R.: Excursion nach Lengyel (Südungarn). *Verh. Berliner Ges. Anthrop. Ethn. und Urg.* 1890.97-118.
- WELCKER 1885.* = Welcker H.: Die Capacität und die drei Hauptdurchmesser der Schädelcapsel bei den verschiedenen Nationen. *Arch. f. Anthrop.* 16.(1885.)1-159.
- WERNER 1956.* = Werner J.: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. Bayerischen Akademie. München, 1956.

An artificially deformed skull from Tiszadob-Ókenéz – Summary –

In 1957 an artificially deformed skull, dating from the 5th century was dug up during a rescue excavation at Tiszadob-Ókenéz in Szabolcs-Szatmár county, and it is in the Jósza András Museum now.

The excavations were carried out by Dezső Csallány, who identified the traces of two graves with the distance of three meters from each other.

The individual with the artificially deformed skull lay with its limbs extended in Grave 1. The grave was orientated southeast-northwest, and its inventory consisted of an iron axe (CSALLÁNY 1957., 1958., PÁRDU CZ 1963.).

As regards the locality of the find it represents a northeastern peripheric point in the dispersion of the findspots of deformed skulls dug up in the Carpathian Basin (Fig.1.).

The individual with the deformed skull was a man who died at the age between 45 and 65 years, as determined by the methods worked out by NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI (1960.) and ACSÁDI-NEMESKÉRI (1970.). His general biological data and the representation of their determination are recorded in Table 1. The results coming from the metrical examinations of the skull by using the measuring methods of MARTIN (1928.) are involved in Table 2.

The degree of deformation of the skull is small (hypomakrocephal) according to the value (77.90) of the OETTEKING-GINZBURG-ŽIROV deformation index (OETTEKING 1930., GINZBURG-ŽIROV 1949.). According to basion – antibasion distance (141 mm) the skull is deformed to a great extent (GINZBURG-ŽIROV 1949.). The type of the distortion is fronto-occipitalis and circularis (Fig. 2-4). The traces observed on the skull provided an excellent basis for the reconstruction of the shapes and measures of the implements (bandages and sheets) used during the artificial deformation.

Arrived: 01. 14. 1975.

János Nemeskéri
BUDAPEST
Budafoki út 17/c
H-1111

László Szathmáry
Vasvári Pál Múzeum
TISZAVASVÁRI
Báthori u. 1.
H-4440

Szabolcs ispánsági székhely Árpád-kori állatcsontleletei

VÖRÖS ISTVÁN

A nyíregyházi Jósa András Múzeum szabolcsi (Szabolcs-Szatmár m.) ásatásával kezdődött el 1969-ben „A honfoglalás- és kora Árpád-kori nemzetségtípi és ispáni központok régészeti kutatása” című országosan kiemelt kutatási program. Szabolcs kora Árpád-kori megyeszékhelyen végzett ásatások célja az ispánsági földvár és a város régészeti feltárása és kutatása volt.

A kutatócsoport munkamegosztásából adódóan a szabolcsi földvárat és közvetlen környezetét NÉMETH Péter (JAM, Nyíregyháza) kutatta meg. A feltárások során előkerült kora Árpád-kori régészeti leletanyag 10-12. sz.-ra keltezhető (NÉMETH 1973., a kutatástörténet irodalmát lásd itt., NÉMETH 1976a., 1976b., SZATHMÁRY 1981.).

Az ásatások során három helyről gyűjtöttek be kora Árpád-kori állatcsontanyagot:

1. Szabolcs, Földvár

DNy-i sáncfal, Ny-i kaputól É-ra, az 1969. évi sáncátvágás 2. építési periódusa

2. Szabolcs, Általános Iskola

1. sz. kutatóárok, kemence előteréből (1975)

3. Szabolcs, Református Parókia

3.1. temető: 19. sír (1977)

3.2. település: gödrök, településrétegek (1975)

A kora Árpád-kori település feltárt részéről a *háziállatok* közül a szarvasmarha (*Bos taurus* L.), a juh (*Ovis aries* L.), a sertés (*Sus scrofa* dom.), a ló (*Equus caballus* L.), a kutya (*Canis familiaris* L.), a házityúk (*Gallus domesticus* L.) és a házilúd (*Anser domesticus* L.); a *vadászott állatok* közül a magyar bölény (*Bison bonasus hungarorum* KRETZOI), a gímszarvas (*Cervus elaphus* L.), az őz (*Capreolus capreolus* L.) és a vaddisznó (*Sus scrofa ferus* L.); valamint a *halászat emlékeként* a harcsa (*Silurus glanis* L.) és a ponty (*Cyprinus carpio* L.) csontvázmaradványai kerültek elő (1. Táblázat).

Az állatcsontanyag – a kutya és az őz kivételével – ún. másodlagos helyen felhalmozódott mészárszéki és konyhai hulladék (VÖRÖS 1988.). A csontanyag ezért erősen fragmentált.

1. Táblázat: Szabolcs Árpád-kori állatcsontleletei (db/egyedszám)

Table 1: Árpád Age animal bone finds from Szabolcs

Fajok/Species	Földvár Earthwork 2. periódus 2nd period	Település Settlement			Összesen Total
		Ált.Isk.	Ref.Par.	19.s. Gr.19.	
Háziállat/Domestic animals:					
Szarvasmarha Bos taurus L.	5/2	27/3	211/31	-	243/36
Juh Ovis aries L.	-	8/3	37/11	-	45/14
Sertés Sus scrofa dom.	-	22/1	37/12	-	58/13
Ló Equus caballus L.	5/1	-	27/6	-	32/7
Kutya Canis familiaris L.	-	-	148csv/sk	-	148/1
	10/3	57/7	460/61	-	527/71
Baromfi/Poultry:					
Házityúk Gallus domesticus L.	-	2/1	-	-	2/1
Házilúd Anser domesticus L.	-	-	-	-	2/1
Vadállat/Wild animals:					
Bövény Bison bonasus	-	-	2/2	-	2/2
Gímszarvas Cervus elaphus L.	-	-	2/2	-	2/2
Őz Capreolus capreolus L.	-	-	-	58 csv/sk	58/1
Vaddisznó Sus scrofa ferus L.	1/1	2/1	5/4	-	8/6
	1/1	2/1	9/8	58/1	70/11
Hal/Fish:					
Harcsa Silurus glanis L.	-	1/x	-	-	1/x
Ponty Cyprinus carpio L.	-	34/x	8/x	-	42/x
Összesen: Total:	11/4	96/9	479/70	58/1	644/84

csv. – csontváz/skeleton

Ált. Isk. – Általános Iskola,

Ref. Par. – Református Parókia

s. – sír/grave

Az osteológiai anyag leírása

1. Szabolcs, Földvár (1969)

Sáncátvágásból, a 2. építési periódus; 10 - 11. sz. (NÉMETH 1973.).

Szarvasmarha - 5db: maxilla dext. M₁₋₂ (infantilis), corpus mandibulae sin. et dext. m₁₋₂ (infantilis), humerus dext. dist. diaph. fragm., calcaneus dext.

Ló - 5 db: corpus mandibulae db., 2 ramus mandibulae db., P₂ dext., metatarsus dext. (dorsalis oldala csiszolt).

Vaddisznó - 1 db: caninus superior.

2. Szabolcs, Ált. Iskola (1975)

1. sz. kutatóárok, kemence előteréből; 11 - 12. sz.

Szarvasmarha - 27 db: os nasale sin., P₂ dext., 3 vert. thoracalis fragm., 13 costae fragm., scapula sin. db., 4 scapula fragm., ulna sin. (tuber calcanei levágva), tibia dext. dist. db., astragalus dext., os malleolare dext. (patológiás).

Juh - 8 db: maxilla dext. P₂₋₄ - M₁, humerus dext. dist. db. (juvenilis), ulna fragm., pelvis dext., 2 femur dext. diaph. (prox.-dist. epiph. nem csontosodott el, juvenilis), tibia dext. dist. db., metatarsus diaph. fragm.

Sertés - 22 db: corpus mandibulae sin. P₁₋₄ M₁₋₂ (juvenilis), incisivus inferior, 18 costae fragm. (egy borda fracturált, callusosan gyógyult), vert. lumbalis fragm., humerus dext. dist. diaph. (juvenilis).

Házityúk - 2 db: humerus és ulna dext.

Vaddisznó - 2 db: humerus sin. dist. db., os phalanges I.

Ponty - 34 db: különböző csontmaradványok.

Harcsa - 1 db: állcsont.

3. Szabolcs, Ref. Parókia

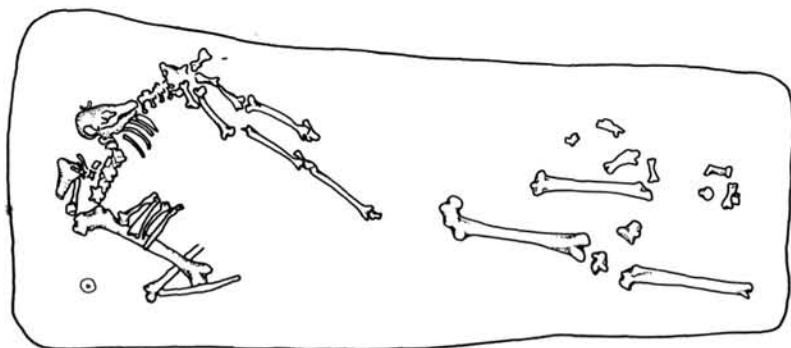
3.1. Kora Árpád-kori temető

19. sír (77/I. szelvény, 1977)

A 19. sír Ny-i végében, a bolygatott emberi váz fölött (kb. 40 cm-rel) egy jobb oldalán fekvő - ugyancsak bolygatott - *öz csontváza* feküdt (1. kép). Az *öz* fejét a nyakkal együtt vágták le a törzsről, és úgy helyezték rá a tetemre, hogy a fej a fark felé nézett. Az *öz* hátulsó lábai egymás mellett párhuzamosan kinyújtva feküdtek. Az *öz*csontváz mellső része bolygatott, alatta és mellette emberi vázcsontok (pl. bal oldali femur) feküdtek. A 254 cm mélységű 19. sír Ny-DNy-i végébe ásott kora Árpád-kori gödör (80 cm mélységű) alja nem érte el az *öz*csontváz szintjét.

Özcsontváz - 58 db csontmaradvány:

- koponya (összeroppant), fogazat: dp₂₋₄, M₁ áttörte az alveolust. A koponyavarratok nyitottak, a csontok még porózus szerkezetűek.
- mandibula sin. et dext., fogazat: dp₂₋₄ M₁ még nem nőtt sorba, még nem kopott.
- atlas, epistropheus, 4 vert. cervicalis,
- 7 vert. thoracalis,
- 4 vert. lumbalis,
- os sacrum,
- 4 costae fragm.,
- scapula sin.

1. kép Őzcsontváz Szabolcs, Református Parókia 19. sírból (77/1.szelvény)
 Fig. 1. Skeleton of a roe-deer, Szabolcs, Ref. Parókia, section 77/1, grave 19.

- humerus sin. et dext.,
- radius-ulna sin. et dext.,
- 2 carpus dext.,
- metacarpus sin. et dext.,
- 3 os phalangis I. ant.,
- 2 os phalangis II. ant.,
- pelvis sin. et dext.,
- femur sin. et dext.,
- tibia sin. et dext.,
- astragalus-calcaneus sin. et dext.,
- os malleolare sin. et dext.,
- tarsus 3 dext.,
- metatarsus sin.,
- 2 os phalangis I. post.

A csontok tuberjei és epiphysisei még nem csontosodtak el.

Az őzcsontok méretei (mm):

	H.	Psz.	Dlsz.	Dsz.	Pm.	Dlm.	Dm.
hum.	-	-	10	25	-	11	-
rad.	133	21,2	12,5	23,8	14,5	7	18
mc.	134	19	10	21	14	8	16
fem.	-	-	12	-	-	10	-
tib.	-	-	12	26	-	10	20
mt.	156	18	10	24	20	10	17,5
ph.I.	32	11	7,5	9	14	7	8,8
	32	10	7	9,5	13,8	7	7

	H.	Sz.	M.
astr.	29	18,5	17
calc.	-	23	18

2. Táblázat: Szabolcs, Ref. Parókia Árpád-kori állatcsontleletei (db)

Table 2: Animal bone finds of Szabolcs, Ref. parókia of Árpád Age (piece)

Szelvény Sector	75/ I.	75/ II.	75/ III.	75/ VIII.	75/ IX.	sírok felett (above graves)	14. sír felett (above gr.14.)	19.sír Grave 19.	Össze- sen Total
Szarvasmarha <i>Bos taurus</i> L.	34	116	4	17	33	9	–	–	211
Juh <i>Ovis aries</i> L.	2	28	–	4	3	–	–	–	37
Sertés <i>Sus scrofa</i> dom.	–	26	–	4	2	5	–	–	37
Ló <i>Equus caballus</i> L.	7	20	–	–	–	–	–	–	27
Kutya <i>Canis familiaris</i> L.	–	–	–	–	–	–	148x	–	148
	43	188	4	25	38	14	148	–	460
Házilúd <i>Anser dom.</i> L.	–	2	–	–	–	–	–	–	2
Bövény <i>Bison bonasus</i>	–	1	–	1	–	–	–	–	2
Gímszarvas <i>Cervus elaphus</i>	2	–	–	–	–	–	–	–	2
Óz <i>Capreolus capr.</i> L.	–	–	–	–	–	–	–	58x	58
Vaddisznó <i>Sus scrofa ferus</i> L.	2	2	–	1	–	–	–	–	5
	4	3	–	2	–	–	–	58	67
Ponty <i>Cyprinus carpio</i> L.	–	5y	–	–	3	–	–	–	8
Összesen: Total:	47	198	4	27	41	14	148	58	537

x= csontváz/skeleton, y= nagy mennyiségű halpikkely/a big amount of fish-scale

3.2. Kora Árpád-kori település

3.2.1., A település alatt huzódó temető 10., 11., 12., és 15. sír betöltéséből, részben a felette lévő kora Árpád-kori településrétegből (75/VII., VIII., IX. szelvény) néhány állatcsont került elő, melyek a következők:

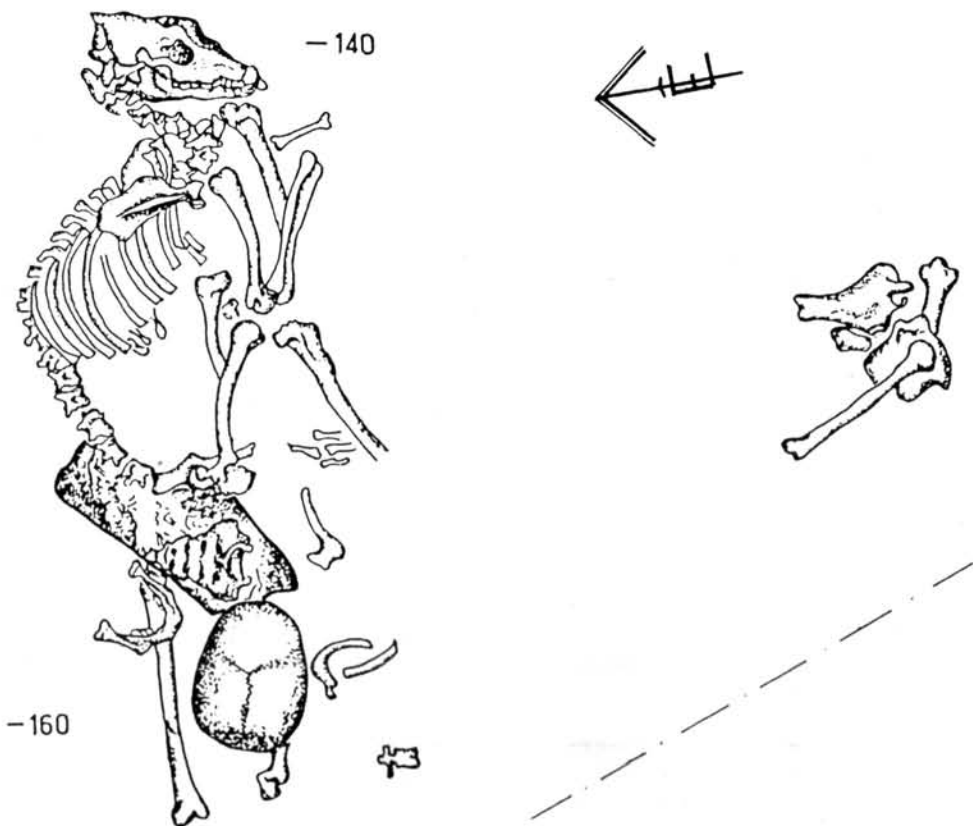
Szarvasmarha – 9 db: M₃ sin., 3 costae fragm., pelvis dext. fragm., caput femoris (égett), femur sin. diaph. db., os phalangis I., os phalangis II. fragm.

Sertés – 5 db: incisivus superior, vert. thoracalis, metacarpus III. sin. et dext., metacarpus IV. dext.

3.2.2., A 14. sír (75/VIII. szelvény) K-i végére és részben elé ásott nagy méretű gödörben – 140 cm mélyen – egy bal oldalán fekvő kutya csontváza volt (2. kép). A 14. sír bolygatott emberi csontváza 30-40 cm-rel volt mélyebben a kutya csontvázánál. A 14. sír végétől É-ra később ásott kisebb, de mély gödör a kutya csontvázat is megbolygatta.

A kutya csontváza feletti állatcsontanyag (75/VIII. szelvény):

Szarvasmarha – 17 db: 3 vert. thoracalis, 3 costae fragm., scapula dext. dist. db., 2 humerus diaph. db., metacarpus sin. (infantilis), pelvis fragm., femur sin. prox. diaph. (juvenilis), 2 tibia diaph. db., 2 astragalus sin., centrotarsale dext. fragm.

2. kép Kutyacsontváz Szabolcs, Református Parókia 14. sírja felett (75/VIII. szelvény)

Fig. 2. Skeleton of a dog, Szabolcs, Ref. Parókia, section 75/VIII., above grave 14.

Juh - 4 db: maxilla sin. dp 2-4 M₁ (5-6 hónapos, infantilis), ramus mandibulae sin. db., humerus sin. diaph. db (6-8 hónapos, infantilis), femur diaph.

Sertés - 4 db: corpus mandibulae sin. dp₃₋₄ M₁ (6-8 hónapos, infantilis), scapula dext. dist. fragm. (égett), os phalangis I., os phalangis II.

Böhlény - 1 db: radius dext. dist. db (juvenilis)

Vaddisznó - 1 db: radius sin. prox. db (dist. vége lehasítva).

Kutyacsontváz - 148 db csontmaradvány:

- koponya (3., 4., 5. kép),
- mandibula sin. et dext.,
- atlas, epistropheus, 5 vert. cervicalis,
- 13 vert. thoracalis, 7 vert. lumbalis, 1 sacrum,
- 4 vert. caudalis,
- 23 costae, 3 stenebra,
- scapula sin. et dext., (prox. epiph. nem csontosodott el),
- humerus sin. et dext.,
- radius-ulna sin. et dext.,
- 6 carpalis, metacarpus 5 sin. et 5 dext.,
- pelvis sin. et dext.,

- femur sin. et dext., (prox.-dist. epiph. nem csontosodott el),
 - tibia sin. et dext., (prox. epiph. nem csontosodott el),
 - astragalus-calcaneus sin. et dext.,
 - 4 tarsalis, metatarsus 5 sin. et 5 dext.
 - 16 os phalangis I., 16 os phalangis II., 10 os phalangis III.
- A koponya méreteit és méretindexeit a 3. Táblázat tartalmazza.

3. Táblázat: Szabolcs, Ref. Parókia 14. sír feletti kutya koponyaméretei (mm)
Table 3: Cranial measurements of dog above the grave 14 at Szabolcs, Ref. Parókia (in mm)

1. Tetőhossz (Op-P)/Profil length (Op-P)	210
2. Parietale hossz (Op-Br)/Parietale length (Op-Br)	57
3. Os interparietale h. (Op-L)/Interparietale length (Op-L)	31
4. Os parietale med.-sag. h. (L-Br)/Os parietale med.-sag. length (L-Br)	26,5
5. Os frontale med.-sag. h. (Br-N)/Os frontale med.-sag. length (Br-N)	60
6. Agykoponya h. (Op-N)/Neurocranial length (Op-N)	112
7. Arckoponya h. (N-P)/Viscerocranial length (N-P)	106
8. Arckoponya oralis h. (P-Ect-t összekötő egyenes) Viscerocranial oral length (Dist. between P-Ect lin.)	124
9. Agykoponya aboralis h. (Ect-t összekötő egyenes - Op) Neurocranial aboral length (Dist. between Ect. lin. - Op)	106
10. Proc. nasalis h. (N-Fo-t összekötő egyenes) Proc. nasal length (Dist. between N - Fo lin.)	26
11. Op-Fo-t összekötő egyenes távolsága/Dist. between Op-Fo lin.	135
12. P-If közötti távolság/Dist. between P-If.	68
13. Maxilla dorsalis h. (Fo-Ni)/Maxilla dorsal length (Fo-Ni)	18
14. lateralis h. (Fo-Mo)/lateral length (Fo-Mo)	67
15. Intermaxilla dorsalis h. (P-Ni)/Intermaxilla dorsal length (P-Ni)	65
16. lateralis h. (P-Mo)/lateralis length (P-Mo)	23
17. Alaphossz (B-P)/Basal length (B-P)	188
18. Fogsor h. (P-Pd)/Full tooth row length (P-Pd)	103
19. Zápfogsor h. (Pm-Pd)/Cheektooth length (Pm-Pd)	71
20. Intermaxilla med.-sag. h. (P-Im) Intermaxilla med.-sag. length (P-Im)	26
21. I-k hossza (P-Ic)/Incisors row length (P-Ic)	11
22. Diastema h. (Ic-Pm)/Diastema length (Ic-Pm)	22
23. C alv. h./Alveolar length of caninus	14
24. Pl-4 h. (Pm-Mol)/Premolar row length (Pm-Mol)	52
25. Ml-2 h. (Mol-Pd)/Molar row length (Mol-Pd)	16
26. P-Mol közötti távolság/Dist. between P-Mol.	87
27. B-Mol közötti távolság/Dist. between B-Mol.	101
28. Agykoponya hátulsó magassága (B-Op) Viscerocranial height (B-Op)	45
29. Os occipitale m. (O-Op)/Os occipitale height (O-Op)	29
30. For. magnum m. (B-O)/For. magnum height (B-O)	16

31.	Belső agykoponya h. (B-fossa ethmoidalis) Viscerocranial inner length (B-fos. ethmoidal)	90
32.	Külső agykoponya h. (B-N) Viscerocranial overal length (B-N)	110
33.	Koponya legnagyobb szélessége (Zy-Zy) Greatest cranial breadth (Zy-Zy)	103
34.	Agykoponya legnagyobb szélessége (Ot-Ot) Greatest viscerocranial breadth (Ot-Ot)	68
35.	Agykoponya szélessége (eu-eu) Viscerocranial breadth (eu-eu)	65
36.	Frontale legkisebb szélessége (fs-fs) Least frontal breadth (fs-fs)	38
37.	Legnagyobb szélessége (Ect-Ect) Greatest frontal breadth (Ect-Ect)	52
38.	Belső szemzugok közötti távolság (Ent-Ent) Least breadth between orbits (Ent-Ent)	36
39.	Os nasale szélessége I (Fo-Fo)/Os nasal breadth I. (Fo-Fo)	11,5
40.	II (Ni-Ni)/II (Ni-Ni)	13
41.	If-If közötti távolság Dist. between for. infraorbits	37
42.	M-M közötti távolság/Dist. between M-M	61
43.	Zmi-Zmi közötti távolság/Dist. between Zmi-Zmi	74
44.	Arc legkisebb szélessége Pm-nél Least facial breadth at Pm.	33
45.	Arc legnagyobb szélessége Mol-nál Greatest facial breadth at Mol.	64
46.	I szélesség/Incis ors row breadth	26
47.	C szélesség/Breadth at the canines	35
48.	Proc. jugularisok közötti távolság (Ju-Ju) Dist. between paraoccipit. proc. tips (Ju-Ju)	48
49.	Külső hallójáratok közötti távolság (po-po) Dist. between the porions	64
50.	Sziklacsont sz. (Pha-Pha)/Dist. between Pha-Pha	20
51.	Fossa mandibularis sz./Breadth at mandibular joints	28
52.	Condylus occipitalis szélessége (c-c) Greatest breadth of confyli occipit (c-c)	40
53.	For. magnum sz./For. magnum breadth	20
54.	As-As távolság/Dist. between As-As	35
55.	P4 hossz (alv.)/Alveolar of P4 length	18
56.	Szemüreg magassága/Orbit height	32
57.	Os zygomaticum vastagság/Os zygomaticum height	14
58.	Koponya magasság (B-L)/Greatest cranial height (B-L)	53

Koponyaméret-indexek/ Cranial measurement index

1. Koponya szélesség/hosszúság indexek:/Cranial breadth/length index:
 - Ia. (Zy-Zy:P-Op) 49,04
 - Ib. (Zy-Zy:B-P) 54,78
 - IIa. (Ect-Ect:P-Op) 24,76
 - IIb. (Ect-Ect:B-P) 27,65
 - IIIa. (fs-fs:P-Op) 10,09
 - IIIb. (fs-fs:B-P) 20,21
 - IVa. (eu-eu:P-Op) 30,95
 - IVb. (eu-eu:B-P) 34,57
 - V. (eu-eu:B-lam.ethm.) 72,23
2. Parietale index (L-Br:Op-N)/Parietale index (L-Br:Op-N) 23,66
3. Archossz index I. (P-Ect lin.: Ect lin.-Op) 1,29
 Facial length index I. (P-Ect lin.: Ect lin.-Op)
 II. (P-N:P-Op) 50,47
4. Arcszélesség index (P-N:Zmi-Zmi) 1,43
 Facial breadth index (P-N:Zmi-Zmi)
5. Foghossz index (P-Pd:P-B)/Tooth row index (P-Pd:P-B) 54,78
6. Premolaris index (Pl-4:M1-2)/Premolar row index (Pl-4:M1-2) 3,25

A kutyacsontok méretei (mm):

Scapula H: 143, collum scapulae szélessége 29, angulus articularis szélessége 36, facies artic. sz. 30, fac. artic. magassága 20.

	H.	Psz	Dlsz	Dsz	Pm	Dlm	Dm
Humerus	206	33	14	37,5	49	16	37
	205	34	14,5	38	50	17	38
Radius	204	21	15	30	14,5	7	20
	204	20	15	29,5	14,5	7	20
Ulna	238						
Femur	-	-	14	39	-	16	43
	-	-	14,5	39	-	15	43
Tibia	230	40	15,5	27	45	12,5	20
	230	39	15	25	44	13	20
	H.	Sz.	M.				
Astragalus	30,5	23	18				
	30	25	17,5				
Calcaneus	52	22	23				
	53	21,5	23				

	th.	ivh.	crsz.	caudsz.	max. h.	max.sz.	m.
Atlas	9	15	41	35	44	84	26
Epistropheus	56	22	33	21	-	42	39

3.2.3., Településréteg – 75/I. szelvény, 60-80 cm:

Szarvasmarha – 34 db: maxilla sin. et dext. dp₂₋₄ M₁ (1 éves, infantilis), maxilla sin. oralis db., os zygomaticum fragm., 2 corpus mandibulae sin. db., vert. cervicalis, 3 vert. lumbalis (egy sagittalisán hasítva), costa fragm., scapula sin. dist. db., 3 scapula fragm., humerus dext. dist. fragm., radius dext. prox. db., radius sin. prox. db., metacarpus diaph. db (sagittalisán hasítva), 5 pelvis fragm. (egy jobb oldali pelvis pathológiás: az ülőcsontnak a corpus ossis ilium-tól

a ramus acetabularis-ig terjedő része torzult, felületén exostosisok figyelhetők meg. A csontelváltozást valószínűleg egy traumatikus sérülés és az azt követő csonthártyagyulladás okozhatta), 2 caput femoris sin. (juvenilis), patella dext., 2 tibia prox. displ. db., 2 sin. et 1 dext. tibia dist. db., metatarsus dext. dist. db., os phalangis I.

Ló – 7 db: 2 femur dext. dist. diaph. fragm., calcaneus sin. fragm., metatarsus diaph. (sagittalisán hasítva), 2 os phalangis I. dext. post., os phalangis II. sin. post.

Juh – 2 db: corpus mandibulae dext., tibia dext. diaph.

Gímszarvas – 2 db: 2 scapula dext. dist. db.

Vaddisznó – 2 db: humerus sin. et dext. dist. db.

3.2.4., Gödör – 75/II. szelvény, 60-80 cm:

Szarvasmarha – 116 db: 2 sin. et 4 dext. os frontale fragm., 3 os zygomaticum sin. fragm., os temporale db., 2 basioccipitale fragm., maxilla sin. $dp^4 M^{1-2}$ (1,5 – 2 éves, juvenilis), dp^{2-3} sin., M^3 sin., incisivus inferior, ramus mandibulae dext. db., atlas cranialis fragm., 3 epistropheus cranialis fragm., 4 vert. cervicalis (infantilis/ juvenilis), 6 vert. thoracalis, 5 vert. lumbalis, 18 costae fragm., 6 scapula fragm., 2 sin. et 3 dext. humerus diaph. (juvenilis), humerus sin. dist. db., 2 sin. et 1 dext. radius prox. db., 3 sin. et 2 dext. radius diaph., radius sin. et dext. dist. db., 3 ulna sin. db., 2 carpus, metacarpus dist. fragm., 3 pelvis fragm., 9 femur diaph. db., 2 femur dist. trochlea fragm., 11 tibia diaph. db., tibia sin. dist. db., calcaneus dext., metatarsus sin., metatarsus sin. prox. et dist. db., metatarsus sin. diaph. db., os phalangis I. (1 éves, infantil), os phalangis I. (diaphysis dorsalis felületén vágásnyomok találhatók), os phalangis III.

Juh – 28 db: bal oldali frontale a szarvcsapóval, parietale fragm., maxilla sin. M^{1-2} (1 éves, infantil), maxilla sin. M^{2-3} , corpus mandibulae sin. et dext. $dp_{2-4} M_1$ (5-6 hónapos, infantil), 2 M inferior, 3 scapula dext. fragm., humerus dext. dist. db., 4 radius sin. diaph. (juvenilis), 2 metacarpus dext. (1-1,5 éves, juvenilis), 5 pelvis fragm. (juvenilis), 3 femur dext. diaph. (juvenilis), tibia sin. diaph. (juvenilis), astragalus dext. (infantil).

Sertés – 26 db: parietale sin. fragm., os temporale dext. db., os zygomaticum fragm., 3 corpus mandibulae sin. $dp_4 M_1$ (8-10 hónapos, infantil), 4 vert. thoracalis fragm., 2 vert. lumbalis db., 3 scapula dext. db., 2 humerus dext. dist. db., 3 sin. et 1 dext. ulna db., 2 tibia sin. dist. db (infantil, adultus), 2 tibia diaph. fragm.

Ló – 20 db: agykoponya fragm., corpus mandibulae sin. dp_{2-4} (6-8 hónapos, infantil), ramus mandibulae db., atlas jobb oldali fele (hasított), epistropheus cranialis fragm., 2 vert. cervicalis (infantil), 2 vert. thoracalis (proc. spinosus fragm.), 2 vert. lumbalis, scapula dext. dist. db., humerus dext. dist. fragm., 2 ulna sin. fragm., 2 carpus, pelvis sin. db., caput femoris dext. (juvenilis), os phalangis I. dext. post.

Házilúd – 1 db: humerus dist. db.

Bövény – 1 db: metacarpus sin. (6. kép).

Vaddisznó – 2 db: maxilla dext., scapula dext. dist. db.

Ponty – 5 db csonttöredék, és nagy mennyiségű halpikkely.

3.2.5., Településréteg – 75/III. szelvény, 60-80 cm:

Szarvasmarha – 4 db: 3 scapula fragm., metatarsus diaph. db.

3.2.6., „Szemétgödör” – 75/IX. szelvény, 30-100 cm:

Szarvasmarha – 33 db: os frontale fragm., os zygomaticum sin. db., M_{2-3} sin., M_3 sin. (hullámos fogkopás!), 5 vert. thoracalis db., 7 costae fragm., humerus dext. (prox. sérült). 5 humerus diaph. db., 2 radius dext. prox. db., 2 radius sin. diaph. db. (infantil), 1 sin. et 2 dext. femur diaph. db., 2 tibia sin. diaph. db., metatarsus diaph. db.

Juh – 3 db: frontale a szarvcsapókkal, basioccipitale fragm., M^3 dext.

Sertés – 2 db: corpus mandibulae sin. et dext. M_{1-2} (1-1,5 éves, juvenilis).

Ponty – 3 db csonttöredék.

4. Táblázat: Állatsontméretek (mm)

Table 4: Measurements of animal bones (mm)

Scapula	Col.sz.	Ang.sz.	fac. sz.	fac. m.
Szarvasmarha	–	56	52	43
Bos taurus L.	47	58	50	43
	–	–	–	53
Sertés				
Sus scrofa dom.	24	–	–	24
Ló				
Equus caballus L.	65	96	60	47
Gímszarvas				
Cervus elaphus L.	–	65	52	48
Vaddisznó				
Sus scrofa ferus L.	34	46	37	33

	H.	Psz.	Dlsz.	Dsz.	Pm.	Dlm.	Dm.
Humerus							
Szarvasmarha							
Bos taurus L.	–	–	–	66	–	–	–
	–	–	–	70	–	–	61
	–	–	29	70	93	33	67
Juh							
Ovis aries L.	–	–	–	28,5	–	–	–
	–	–	12	31	–	13,5	–
Sertés							
Sus scrofa dom.	–	–	16	38,5	–	27	38,5
Vaddisznó							
Sus scrofa ferus L.	–	–	–	53	–	–	51
	–	–	–	56	–	–	52
	–	–	–	60	–	–	58
Radius							
Szarvasmarha							
Bos taurus L.	–	75	–	–	37	–	–
	–	78	–	–	–	–	–
	–	81	–	–	41	–	–
	–	82	–	–	42	–	–
	–	85	–	–	43	–	–
	–	–	–	58	–	–	38
	–	–	–	58	–	–	38
Bövény							
Bison bonasus	–	–	–	110	–	–	80
Vaddisznó							
Sus scrofa ferus L.	–	43,5	28,5	–	30	19,5	–
Metacarpus							
Juh							
Ovis aries	–	24	15	–	16	9	–
Bövény							
Bison bonasus	230	85	53	80	50	30	46
Tibia							
Szarvasmarha							
Bos taurus L.	–	–	–	51	–	–	38

	H.	Psz.	Dlsz.	Dsz.	Pm.	Dlm.	Dm.
	-	-	-	53	-	-	38
	-	-	-	55	-	-	40
	-	-	-	57	-	-	43
	-	-	-	59	-	-	40
Sertés							
Sus scrofa dom.	-	-	17	28	-	13	25 juv.
	-	-	23	31	-	16	28
Metatarsus							
Szarvasmarha							
Bos taurus L.	-	-	22	49	-	21	28
	-	39	23,5	-	40	-	-
	214	44	23,5	53,5	42	23	29
	-	-	-	54	-	24	30
Ló							
Equus caballus L.	2	44	47	31	46	-	-
Os phalangis I.							
Szarvasmarha							
Bos taurus L.	46,5	28,5	20	23	28	15	18
	54	29	25	28	-	17,5	20
Ló post.							
Equus caballus L.	-	56	37	47	38	19	25
post.	76	55	33	44	38	19	24
post.	78	52	34	47	37	19	25
Vaddisznó							
Sus scrofa							
ferus L.	45	27	20	24	27	14	16
Os phalangis II.							
Ló post.	46	54	44	-	35	23	29
Equus caballus L.							
Astragalus	H.	Sz.	M.				
Juh							
Ovis aries L.	26	16	-	inf.			
Calcaneus							
Szarvasmarha							
Bos taurus L.	-	44	50				
	132	45	53				
Patella							
Szarvasmarha							
Bos taurus L.	54	45	34				

Az állatok zoológiai jellemzése

Háziállatok

Szarvasmarha

Az eltérő méretű csontmaradványok előfordulása alapján megállapítható, hogy a szabolcsi kora Árpád-kori szarvasmarha állományban minimum két különböző

testfelépítésű és hasznosítású fajtát tartottak. A szarvasmarha csontok méretmegoszlása a következő: M_3 hossz 37 – 43 mm, n-3; *scapula* ang, artic. sz. 56-58 mm, n-2; fac. artic. sz. 50-52 mm, n-2; fac. artic. magasság 43-53 mm, n-3. *Humerus* dist. sz. 66-70 mm, n-3; *radius* prox. sz. 75-85 mm, n-5; rad. dist. sz. 58 mm, n-2; *tibia* dist. sz. 51-59 mm, n-5; *metatarsus* prox. sz. 39-44 mm, n-2; mt dist. sz. 49-54 mm, n-3; *os phalangis I.* med.-sagitt. h. 46,5 – 54 mm, n-2.

A csontanyag döntő többsége (kb 75 %!) egy 1050-1140 (mt) mm marmagasságú (MATOLCSI 1970.) alacsony és közepes testmagasságú szarvasmarha fajtához tartozik. Kisebb számban (kb. 25 %) azonban előfordulnak olyan nagy méretű csontok is (pl. *radius* prox. sz. 81-85 mm, *calcaneus* h. 132 mm), amelyek 1250-1300 mm, nagyközepes és magas testmagasságú szarvasmarha egyedekhez tartoznak. Hasonló méretbeli eltérést mutat Esztergom-Szentgyörgymező 10-11. sz.-i szarvasmarhaállománya is. A szarvasmarha csontméreteket a 4. Táblázat tartalmazza.

Juh

A kiskérődzők közül a szabolcsi leletanyagban csak a juh maradványai fordultak elő. A juhok egységes állományt alkottak; a szarvcsapjuk oldalt-hátrafelé hajlik, kissé befelé csavarodik. A kisebb szarvcsap nőstényé, a nagyobb kosé. A csontmaradványok közepes méretűek (4. Táblázat).

Sertés

A sertésmaradványok kis testméretű egyedektől származnak (4. Táblázat).

Ló

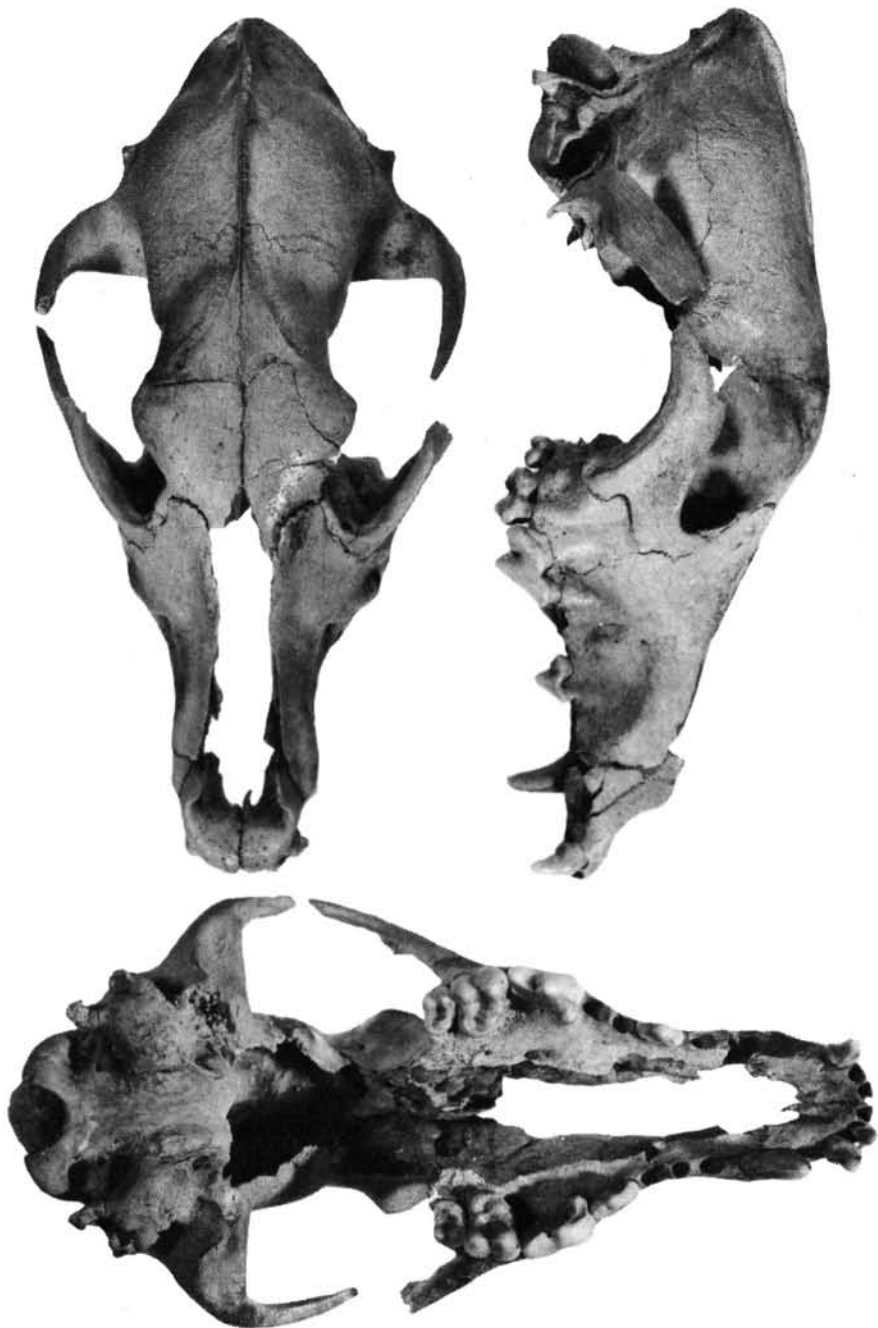
A lovak micro-mesodont fogazatú, vékony csontozatú és alacsony marmagasságú (VITT 1952.) egyedek voltak (mt h. 244 mm, 1274 marmagasság). A csontméreteket a 4. Táblázat tartalmazza.

Kutya

A kora Árpád-kori Szabolcs feltárt területéről egyetlen helyről került elő kutyamaradvány, a 75/VIII. szelvény DNY-i sarkában lévő gödörből – 140 cm mélyen – egy bal oldalán fekvő kutyacsontváz. [A csontváz előkerülési napja 1975.07.15. (NEMETH 1976a.).] A „kutyás” gödröt a település alatt húzódó kora Árpád-kori temető – feltárt – 14. sírjának K-i végére és részben elé ásták (2. kép).

A kutyacsontváz jellemzése:

A koponya ép állapotban került elő. A feltárás után sérült meg, illetve az el nem csontosodott suturák mentén szétesett. A koponya hosszú, keskeny (3., 4., 5. kép). Az agykoponya boltozatos, a tuber parietale gyengén ívelt. Az interparietale rövid, a crista sagittalis externa közepesen kiemelkedő, rövid (57 mm). A linea frontalis a bregma előtt záródik, érdesen kiemelkedő. A linea nuchalis superior jól fejlett, éles pereme a linea nuchalis inferioron keresztül az othionig követhető. A protuberantia occipitalis superior mély, érdes felületű. A fossa condylica inferior szűk. Az agykoponya a frontostenionnál erősen beszűkül. A homlokcsont temporalis nyúlványa csőrszerűen megnyúlt. A homlok keskeny, a sut. metopica vonalában mélyen bevágott, a homlokfél domború. A homlok profilvonala egyenes és hosszú, amely törés nélkül halad a hosszú, keskeny orrhátba. Orrnyereg (stop) nem alakult ki. Az

3-5. kép Agárkoponya, Szabolcs, Református Parókia 75/VIII. szelvény, DNy-i gödör. 3. kép = Norma dorsalis, 4. kép = Norma lateralis, 5. kép = Norma basalis
Fig. 3-5. Skull of a greyhound, Szabolcs, Ref. Parókia, section 75/VIII. south-western pit. Fig. 3. = Norma dorsalis, Fig. 4. = Norma lateralis, Fig. 5. = Norma basalis

intermaxilla corpora megnyúlt, vastos, a maxillaoralis pontnál mély fovea alakult ki. A felső fogsor szabályos, a fogak állása szimmetrikus. A basioccipitalis régió széles, a bulla ossea lapos. A koponya varratai közül a sut. zygomaxillaris, a sut. maxillofrontalis, a sut. frontalis, (metopica) valamint a sut. incisivomaxillaris még nem csontosodtak el; a többi varrat elcsontosodása pedig még nem fejeződött be. A koponya legnagyobb magassága (os palatinum – linea frontalis között mérve) 60 mm; az orrhát magassága a $P_{1/2}$ -nél 28 mm. A zygomaticum magassága 14 mm. A craniometriai adatok és a méretindexek a 3. Táblázatban találhatóak.

A *mandibula* hosszú, vékony. A corpus mandibulae alsó éle egyenes. A fogsor szabályos, a fogak állása szimmetrikus. A premolarisok ritkán állanak, a P_4 vége és az M_1 eleje egymás mellé csúszott. A caninus hosszú, jól fejlett. Méretek (mm): teljes h. 154; fogsor h. 82,5; P_{1-4} h. 45; M_{1-3} h. 38; M_1 korona h. 21,6. A corp. mandb. magassága $P_{2/3}$ -nál 17,8; M_3 mögött 27,5. A ram. mandb. magassága 58, a condylusnál 29. A condylus sz. 24,5.

A *postcraniális* csontvázelemekre a hosszú, karcsú vékony csontok a jellemzőek. Általában a bal oldali hosszúcsontok a töredékesebbek.

A kutya neme: – a koponya morfológiai jellegei alapján – hím.

A kutya életkora: a foggarnitúra fejlődése, a koponyavarratok, valamint a hosszúcsontok epiphysiseinek az elcsontosodási mértéke (WIECHERING 1981., SPAHN 1986.) alapján 1 – 1,5 év.

A kutya marmagassága (mm): a hosszúcsontok hosszméretéből (KOUDELKA 1886.) számítva:

csont	csonthosszúság	marmagasság
scapula	143	580,5
humerus	205	690,8
	206	694,2
radius	204	656,9
	204	656,9
ulna	238	635,5
tibia	230	671,6
Összesítve:		655,2 mm

A belső agykoponya hosszúságából WYROST-KUCHARCZYK koefficiens (1967.) alapján számított marmagasság 610 – 630 mm.

A kutya fajta (típus) formaköre: a koponya morfológiai jellege, a kraniológiai adatok és arányok (3. Táblázat), valamint a megnyúlt hosszúcsontok jellege alapján az *agarak*, a *Canis familiaris leineri* STUDER 1901. alakkörébe tartozik.

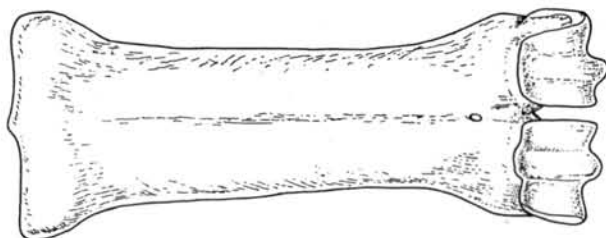
Baromfi maradványai feltűnően kis számban kerültek elő; mind a házityúk, mind a házilúd közepes testméretű volt.

Vadászott állatok

A szabolcsi állatcsont leletanyag egyik legértékesebb darabja a *magyar bölény* csontmaradványa. A bölénycsontok a 75/II. szelvény gödrében (60 – 80 cm-en egy

metacarpus sin. 6.kép) és a 75/VIII. szelvény DNy-i sarkában lévő gödörben, közvetlenül a kutyacsontváz feletti 5. ásónyom rétegében (egy radius dext. dist. db.) voltak.

A nagy metacarpus masszív, a diaphysis széles; a diaphysis a trochleák (diaph./epiph. sut.) feletti részen a Bison genusra jellemzően kidudorodik (SCHERZ 1936., OLSEN 1960.). A dist. szalagdudor (tuberculum ligamenti) jól fejlett (6. kép).

6. kép Bölény bal oldali metacarpusa. Szabolcs, Református Parókia 75/II. szelvény gödre. Norma dorsalis

Fig. 6. Left side metacarpus of a bison. Szabolcs, Ref. Parókia, section 75/II. pit. Norma dorsalis

A *gímszarvasok* és a *vaddisznók* közül csak hímeket – 2 bikát és 6 vadkant – ejtettek el, illetve csak ezek maradványai kerültek elő. Egy vadkan felső fogsormérete (mm): P-M h. 147; P¹⁻⁴ h. 59; M¹⁻³ h. 88; M³ korona h. 44, sz. 25.

A 19. sírba (77/I. szelvény) egy 3 hónapos *őzgidát* helyeztek el.

Állattartás és vadászat

A régészeti feltárások alkalmával Szabolcs ispánsági székhelyen előkerült állatcsont-maradványok intenzív „mészárszéki” tevékenységet, helyi húsfogyasztást mutatnak.

Az állatcsontanyagban a három gazdasági haszonállat (szarvasmarha, juh, sertés) előfordulási aránya Szabolcsban a következő: a szarvasmarha 46,1 %; a sertés 11,2 % és a juh 8,52 %.

A *szarvasmarha* maradványok anatómiai megoszlása (5. Táblázat) jól mutatja, hogy a legtöbb csontlelet az ún. húsos-végtag régióból 43,6 %, és a törzsrégióból 31,3 % származik. Mindkét testrész I. és II. osztályú húst tartalmaz. A szarvasmarha egyedek 64 %-át kifejlett (adultus), 14 %-át 1 évnél, 22 %-át 2 évnél fiatalabb életkorában vágta le (6. Táblázat). A 36 szarvasmarha egyed által termelt életkorcsoportonként kalibrált hasznos húsmennyiség 4300 Kg. Ez a levágott szarvasmarhából kimérhető és nem a teleprészleten elfogyasztott húsmennyiséget jelzi.

A *juh* csontmaradványok anatómiai megoszlása aszimmetrikus (5. Táblázat): legnagyobb számban 26 db (57,8%) az ún. húsos-végtag régióból került elő. Törzsrégió, illetve a lábvégek csontjai nem fordulnak elő.

A *juhokat* teljes kifejlődésük előtt vágta le: 42,8 %-át 2 évnél fiatalabb; 28,6 – 28,6 %-át 1 évnél fiatalabb korában, illetve 2-3 éves korukban fogyasztották el

5. Táblázat: Szabolcs. Az állatcsontok anatómiai megoszlása (db)
Table 5: Anatomic distribution of animal bones at Szabolcs (pieces)

	Szarvasmarha Bos taurus L.		Juh Ovis aries L.		Sertés Sus scrofa dom.		Ló Equus cab. L.
	Isk.	Par.	Isk.	Par.	Isk.	Par.	Par.
frontale	–	7	–	2	–	–	–
agykoponya neurocranium	–	3	–	2	–	2	1
arckoponya viscerocranium	1	9	1	3	–	1	–
mandibula	–	3	–	4	1	6	2
fog tooth	1	8	–	3	1	1	–
	2	30	1	14	2	10	3
csigolya vertebra	3	31	–	–	1	7	8
borda costa	13	29	–	–	18	–	–
scapula	5	14	–	3	–	4	1
humerus	–	15	1	2	1	3	1
radius	–	16	–	4	–	–	–
ulna	1	3	1	–	–	4	2
carpus	–	2	–	–	–	–	2
metacarpus	–	3	–	2	–	3	–
	6	53	2	11	1	14	6
pelvis	–	10	1	5	–	–	1
femur	–	19	2	4	–	–	3
patella	–	1	–	–	–	–	–
tibia	1	21	1	4	–	4	–
melleolare	1	1	–	–	–	–	–
astragalus	1	2	–	1	–	–	–
calcaneus	–	2	–	–	–	–	1
metatarsus	–	7	1	–	–	–	1
	3	63	5	14	–	4	6
Ph.I.	–	3	–	–	–	1	3
Ph.II.	–	1	–	–	–	1	1
Ph.III.	–	1	–	–	–	–	–
	–	5	–	–	–	2	4
Összesen Total	27	211	8	37	22	37	27

Isk. = Szabolcs, Általános Iskola
 Par. = Szabolcs, Református Parókia

6. Táblázat: Az állatok egyedszáma, életkorcsoportok szerinti megoszlása, hasznos húsmennyisége

Table 6: Number of individuals distribution of animals by age, quantity of meat for food

	Csont db. Bone pieces	Egyedszám Number of indiv.	3 hó 3m	6-10 hó 6-10m	1-2 év 1-2 years	2-3 év 2-3 years	Adult.	Hús (kg) Meat	Faggyú (kg) Suet	Zsír (kg) Fat
Szarvasmarha										
Bos taurus L.	243	36	-	5	8	-	23	4300	250	-
Juh										
Ovis aries L.	45	14	-	4	6	4	-	190	-	-
Sertés										
Sus scrofa dom.	59	13	-	4	2	-	7	460	-	250
Ló										
Equus cab. L.	32	7	-	1	-	-	6	-	-	-
Kutya										
Canis fam. L.	148 csv/sk	1	-	-	1	-	-	-	-	-
	527	71	-	-	-	-	-	4950	-	-
Bövény										
Bison bonasus	2	2	-	-	1	-	1	800	-	-
Gímszarvas										
Cervus elaphus	2	2	-	-	-	-	2	400	-	-
Őz										
Capreolus capreolus L.	58 csv/sk	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Vaddisznó										
Sus scrofa ferus L.	8	6	-	-	-	-	6	450	-	-
	70	11	-	-	-	-	-	1650		
Összesen										
Total	597	82	-	-	-	-	-	6600		

csv= csontváz, sk = skeleton m = months

(6. Táblázat). A 14 egyed által termelt életkorcsoportok szerint kalibrált hasznos húsmennyiség 190 kg.

A sertésmaradványok anatómiai megoszlása szintén aszimmetrikus (5. Táblázat). A legtöbb csont a törzs (44 %) és az ún. húsos-végtag (27,2 %) régióból származik. Az egyedek 53,8 %-át kifejlett, 30,8 %-át 1 évnél fiatalabb, 15,4 %-át 2 évnél fiatalabb korában vágták le (6. Táblázat). A 13 egyed által termelt hasznos húsmennyiség 460 kg.

A lómaradványok előfordulási aránya alacsony (6,1 %!). A lócsontok anatómiai megoszlása a szarvasmarháéhoz hasonlóan (5. Táblázat) helyi feldarabolást jelez. A 7 egyed közül 6 kifejlett, 1 pedig fiatal csikó korában került levágásra.

Az elenyészően kevés baromfimaradvány nem reprezentálja a korszak jelentős baromfitartását.

A Tisza közelségét kihasználva a település lakóinak táplálkozásában jelentős szerepet játszott a hal fogyasztása is. Mindkét fogyasztott hal, a harcsa is és a ponty is a lassú folyású folyók, holtágak jellemző hala.

Az Árpád-kori telepeken általában kevés a *vadállatcsont*. A leggyakoribb nagyvadak a gímszarvas, az őz és a vaddisznó. Ritka a bölény, 10-11. sz-i maradványai Esztergom-Szentgyörgymezőről ismertek még (VÖRÖS 1989.).

A csontok felületén található vágásnyomok adatokat szolgáltatnak a korszak állatfeldolgozásának módszereiről:

- frontális síkban hasított basioccipitale, atlas, epistropheus: a koponyát a nyakról úgy távolították el, hogy a koponya mögött közvetlenül egyetlen haránt irányú vágással vágták le a fejet; ezzel a vágással vagy a koponya basalis részét, vagy az atlas/epistropheus craniális részét hasították le.

- sagittális irányban hasított csigolyák: az állatok bontásakor a törzset (csigolyasort) két részre hasították szét. A csigolyasor kettéhasításával egyidejűleg a koponyát is széthasították. Erről tanúskodik a telepekről előkerült nagy számú koponyatöredék is.
- sagittálisan hasított scapulák, leütött caput femorisok: az állat bontásakor, illetve a hús lefejtések ejtett vágások.
- a könyök és a csánk ízület külső (hátsó) oldalról történő szétfejtéskor sérültek meg az ulna/humerus és a tibia/calcanus felületei.

A kora Árpád-kori Szabolcs ispánsági székhelyen előkerült háziállat csontok fajok szerinti megoszlása azokkal az Árpád-kori településekkel mutat nagy hasonlóságot, amelyek elsődlegesen az extenzív nagyállattartás a jellemző (BÖKÖNYI 1974., VÖRÖS 1989.). A háziállatállományban a kisállatok (juh/kecske/sertés) szerepe – de legalábbis az elfogyasztott állatok között – nem volt jelentős.

A magyarországi 10-13. sz-i településeken a három gazdasági haszonállat a szarvasmarha/juh/sertés maradványainak a száma és egymáshoz viszonyított aránya különböző (7. Táblázat, BÖKÖNYI 1974., KOVALOVSKI 1980., VÖRÖS 1989.). Az eltérés a település földrajzi környezetének, a település gazdasági jellegének és a lakosok húsfogyasztási szokásainak függvénye. Ebben a korszakban a „paraszi” és a „kisnemesi” gazdaságokban a juhok száma 4-5-szöröse a szarvasmarháénak (lásd GYÖRFFY 1987.). Az eltérő testméretű szarvasmarhák előfordulásából valószínűsíthető, hogy a nagyobb testű, erősebb típust (vagy ökröt?) igavonásra használták. Az ekékhez általában 4 ökröt, a szekerekhez – típustól és terheléstől függően – 4-6-8-10 ökröt fogtak be.

A vadászat az Árpád-korban már nem élelembiztosító tevékenység, hanem trófea és sportvadászat volt. Az Árpád-kori településeken a vadászott vademlős maradványok előfordulási aránya 0 és 4,5 % között változik.¹

¹ A fotókat Polinger János, a rajzokat Nagy Katalin készítette.

7. Táblázat: Árpád-kori települések állatsontleletei (db)

Table 7: Animal bone finds of settlements of Árpád Age

Lelőhely Settlement	Szabolcs	Tiszaeszlár ² Bashalom	Tiszalök ³ Rázom	Sály Lator	Óbuda Piac	Visegrád Várkert	Esztergom Szt. Györgym.
Század Century	10-12	11-13	11-13	10	11-13	10-12	10-11
Szarvasmarha Bos taurus L.	243	230	361	341	1242	374	1747
Juh/kecske Ovis aries L./ Capra hircus	45	621	60	76	446	234	886
Sertés Sus scrofa dom.	69	111	240	124	288	481	624
Ló Equus caballus L.	32	54	261	22	37	75	161
Szamár Asinus asinus L.	-	1	-	2	-	-	8
Kutya Canis familiaris L.	148	27	60	28	4	371	45
Macska Felis dom. Briss	csv/sk -	30	1	-	-	csv/sk -	1
	527	1074	983	593	2022	1535	3472
Baromfi Poultry	4	15	32	1	9	35	19
Bőlény Bison bonasus	2	-	-	-	-	-	4
Gímszarvas Cervus elaphus L.	2	-	38	19	8	21	32
Őz Capreolus capr. L.	58 csv/sk	1	8	2	-	5	6
Vaddisznó Sus scrofa ferus L.	8	1	2	3	5	4	14
Barnamedve Ursus arctos L.	-	-	-	-	-	-	-
Róka Vulpes vulpes L.	-	-	-	-	-	1	-
Nyest/Nyuszt Martes sp.	-	-	-	-	1	-	-
Mezei nyúl Lepus europ. Pall.	-	1	-	-	1	3	2
	70	3	48	24	15	34	59
Madár/Hal Bird/Fish	43	-	95	-	2	57	30
Összesen Total	644	1092	1158	618	2052	1661	3580

csv = csontváz/ sk = skeleton

² KOVALOVSKI 1980.

³ BÖKÖNYI 1974.

Irodalom

- BÖKÖNYI 1974.** = Bökönyi S.: History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1974.
- GYÖRFFY 1987.** = Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-III. Budapest, 1987.
- KOUDELKA 1886.** = Koudelka F.: Das Verhältnis der Ossa longa zur Skelethöhe bei den Säugethieren. *Verh. d. Naturf. Ver.* 24/1885/1886. 127-153.
- KOVALOVSKI 1980.** = Kovalovszki J.: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. (Bronzkor, III-IV. és XI-XIII. század) *FontesA.* Budapest, 1980.
- MATOLCSI 1970.** = Matolcsi J.: Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial. *Zeitschr. f. Tierzüchtung. u. Züchtungsbiol.* 87. 2./1970./89-137.
- MATOLCSI 1974.** = Matolcsi J.: Sarud-Pócsöltés Árpád-kori állatsontleleteinek vizsgálata. *Az Egri Múzeum Évkönyve* 13/1975. 69-79.
- NÉMETH 1973.** = Németh P.: Előzetes jelenés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről 1969-1971. *AÉ* 100. (1973.)167-179.
- NÉMETH 1976/a.** = Németh P.: Ásatási jelentés. Szabolcs – Ref. Parókia 1975. MNM Adattár XIV. 122/1976.
- NÉMETH 1976/b.** = Németh P.: Szabolcs – Református Parókia. *RFüz* I. 29. (1976.) 69.
- OLSEN 1960.** = Olsen S.J.: Post-cranial skeletal characters of Bison and Bos. *Papers of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology.* Harvard Univ. Vol. 35. No. 4. Cambridge, Mass. USA. 1960. 1-15.
- SCHERZ 1936.** = Scherz E.: Der Geschlechts-Unterschied an Metapodien von Bison. *Seckenbergiana* 18. (1936.) 5/6. 357-381.
- SPAHN 1986.** = Spahn N.: Untersuchungen an Skelettreste von Hunden und Katzen aus dem mittelalterlichen Schleswig Ausgrabung Schild 1971-1975. Ausgrabungen in Schleswig. *Berichte u. Studien* 5. (1986.) Neumünster.
- VITT 1952.** = Витт О.В.: Лошади пазырыкских курганов. *СА.* 16. (1952.) 163-205.
- VÖRÖS 1988.** = Vörös I.: Knochenfunde aus dem 9-12. Jh. auf der Insel Kövecses von Mosaburg-Zalavár. In: Cs. Sós Á.: Zalavár-Kövecses Ausgrabungen 1976-78. *RFüz* II. 24.(1984.)1988. 111-137.
- VÖRÖS 1989.** = Vörös I.: Esztergom-Szentgyörgymező Árpád-kori település állatsontmaradványai (Előzetes közlemény). *Dunai Régészeti Közlemények* III. /1989/ 51-56.
- WIECHERING 1981.** = Wiechering G.: Untersuchungen über den Epiphysenfugenschluss bei Wölfen und Haushunden. *Archäologisch-Zoologischen Arbeitsgruppe Schleswig-Kiel.* Heft 5.(1981.)

WYROST-KUCHARCZYK 1967. = Wyrost P.-Kucharczyk J.: Versuch der Wider-
rithöhe des Hundes mittels der inneren Hirnhöhlenlänge. *Acta Theriologica*
12. (1967.)105-110.

Csontméret rövidítések (Measurements codes)

Ang.sz.	angulus articularis szélesség (breadth of angulus articularis)
caudsz.	caudalis szélesség (breadth of fossa caudale)
cr sz.	cranialis szélesség (breadth of caput craniale)
col.sz.	collum szélesség (smallest breadth of collum)
Dlm.	diaphysis legkisebb mélység (smallest diameter of diaphysis)
Dlsz.	diaphysis legkisebb szélesség (smallest breadth of diaphysis)
Dm.	dist. epiph. mélység (diameter of distal epiphysis)
Dsz.	dist. epiph. szélesség (breadth of distal epiphysis)
fac.m.	facies articularis mélység (diameter of fac. articularis)
fac.sz.	facies articularis szélesség (breadth of fac. articularis)
H/h	hosszúság (length/greatest)
ivh.	ivhossz (length of arch)
M/m	magasság (height)
max.	maximalis (greatest/maximal)
Pm.	prox. epiph. mélység (diameter of proximal epiphysis)
Psz.	prox. epiph. szélesség (breadth of proximal epiphysis)
Sz/sz	szélesség (breadth/greatest)
th.	testhossz (length of body)

Árpád Age animal bones from Szabolcs – Summary –

The earthwork of Szabolcs and its surroundings were excavated by Péter Németh (Jósa András Museum, Nyíregyháza) in 1969 as a part of central research project. Archaeological material found here can be dated to the early Árpád Age, i.e. to the 10-12th c. (NÉMETH 1973.). During the excavations animal bones from the Árpád Age were collected from three spots: Szabolcs, Földvár 1969 (cut of the entrenchment), Szabolcs, Ált. Iskola 1975 (fireplace), Szabolcs, Ref.Parókia 1975/77 (cemetery, settlement). The determined species are the following: cattle, sheep, pig, horse, dog, hen, goose, bison, red deer, roe deer, wild boar, catfish and carp (Table 1.).

The animal bone material – except for the dog and roe deer – is garbage from kitchen and butcher's stall accumulated at a so-called secondary place.

There were animals of different types among the cattle, but same types of sheep, pig, horse stock (the parameters of bones see in Table 4.).

The dog skeleton found in a pit above and near grave 14. (section 75/VIII.) belonged to a greyhound, 1-1,5 years old, height 655mm.

István Vörös
Magyar Nemzeti Múzeum
BUDAPEST, Pf. 364
H-1370

Adalékok a 17. századi harangok kérdéséhez a Felső-Tisza-vidéken

MURAKÖZI ÁGOTA

A Tiszántúli Református Egyházkerület Debrecenben őrzött Levéltárában egy 1809-ből származó leltár – amely többek között Szabolcs és Szatmár református egyházainak ingó- és ingatlan javairól, épületeiről, harangjairól szóló tüzetes leírásokat tartalmaz – értékes adatokkal gazdagítja a terület művelődéstörténetéről, népi kultúrájáról kialakult képünket.¹ A leltár: I. Épületek (templom, harangtorony, parókia, iskolaház, melléképületek, telek); II. *Harangok*; III. Úrasszalához való készülétek (edények, takarók, terítők, bútorzat, asztal, láda, szék stb.) címszavak szerint csoportosítja a javakat.

A leltárkészítők megjegyzéseiből a felsorolt ingóságok származási, ill. készítési helyét, a készítő, az ajándékozó nevét sok esetben ismerjük. Megtudhatjuk, honnan érkeztek ezek a javak kereskedelem útján a felső-Tisza-vidéki falvak lakosságához. Az így kirajzolódó képet nem tekinthetjük teljesnek, de jellemzőnek és hitelesnek mindenképpen.

Ez alkalommal az 1809-es leltár *Harangok* címszó alatt közölt megjegyzései alapján levonható tanulságokat közöljük. Területünk *felvidéki* irányba mutató sokszázéves gazdasági-kereskedelmi és kulturális kapcsolatának kutatásához nyújtanak támpontot a szabolcs-szatmári falvak református templomainak harangjai is. Egykor Északkelet-Magyarországot *Kassa* és *Eperjes* mesterei látták el harangokkal.

Kassán a mesterségnek a 15. századig visszanyúló hagyományai voltak. A város fekvése – a Felvidék és az Alföld érintkezési vonalainak metszéspontján épült fel – kedvezett a kereskedelem, az ipar fejlődésének.² Erdély (egész Brassóig), Nagyvárad vidéke, Szatmár, Szabolcs, Ung és Zemplén megye, valamint az egész Felvidék kereskedelmi ügyleteit itt bonyolították, de Morvaországból, Sziléziából, Lengyelországból és Oroszországból is érkeztek kereskedők Kassára üzletkötésre.

¹ TREL 1809.5-6. Ennek alapján közöl adatokat Georgius Wierd harangöntő tevékenységére vonatkozóan a Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I-II. Magyarország műemléki topográfiája X-XI, Budapest, 1986-1987.

² Nagy Lajos 1361-ben árumegállító jogot adott Kassának, majd 1364-ben Magyarország felső részét új transzverzális úttal hozta Sziléziával és Csehországgal kereskedelmi összeköttetésbe, mely Kassán ment keresztül. Ily módon Magyarország ki- és beviteli kereskedelmének jelentékeny része a kassaiak kezében összpontosult. (Bártfa és Eperjes ekkor még nem játszott jelentős szerepet.) (BOROVSKY 1896.226-227.)

Kassán a 17. században a könyvkötő, órás, puskaműves, gubás, mézeskalácsos, üveges, kézműves, ruhafestő, német szabó, tücsináló, reszelő-vágó, *harangöntő*, kárpitos, szitakötő, rostacsináló, sarkantyúkészítő, kordován gyártó, esztergályos, szappanos és molnáripar virágzott.³ Piacán bársony, selyem, lengyel patyolat, török selyem, barchet, olasz-, angol-, morva-, iglói-, boroszlói- stb. posztóáruk, fonalak, zsinórok, paszományok, szőrmeáruk, drága prémek, bors, gyömbér, sáfrány, szegfűszeg, fahéj, egyéb gyarmatárak, ékszerek, fegyverek, lószerszámok, kocsik, *egyházi felszerelések*, ruházati cikkek találtak vevőre.⁴ A szabolcsi és szatmári református egyházak nemes patrónusai és előjárói Debrecenen kívül ide is jártak vásárolni egyházi felszerelési tárgyakat (kannákat, kelyheket, tányérokat⁵), s nem utolsó sorban a harangokat is itt szerezték be.

Hans Thomas Wening rézöntő nevét említhetjük elsőként 1631-ből. A kassai királyi ágyúöntőház mestereként – többek között – a helyi Szt. Erzsébet dóm kisebb harangját készítette (magasság: 42 cm, nyílásátmérő: 40 cm, koronája peremén a név és az évszám). Testamentumából tudjuk, hogy német származású volt, *gráci* bronzöntőcsalád sarja, s – mint öntömester – a legelső polgárok sorában állt. Kassán hunyt el 1633-ban.

Nyáry István is rendelt nála harangot – 380 forintért, kettőt – talán a patronátusa alatt álló szabolcsi, illetve zempléni templomok számára. Nyáry István *Kálló* (Szabolcs megye) kapitánya volt, s már 1635-ben kamarás, tanácsos, Szabolcs vármegye főispánja. 1632-ben báróságot nyert, utóbb felsőmagyarországi főkapitánnyá, kassai generálissá nevezték ki.

Pattantyús, bombardarius, pixidarius, Büchsenmeister, Püxengieser, Gieser, Stuckgieser stb. Kassán a 15. század negyvenes éveiben tűnik fel. A városi jegyzőkönyvek, okiratok számos öntömestert sorolnak fel név szerint a 16-17. századból, kimondottan harangöntőt azonban csak ritkán. *Hermann Lüders* (Lieders Hermann), aki Lengyelországban tanult és dolgozott, 1646-tól Sárospatakon működött ágyúöntőként, de két harangot is öntött itt az egyiket a *szerencsi* templom részére, a másikat a váradi kapitány, Ibrányi György megrendelésére. A pataki ágyúöntőházban az 1631-1648. közötti időszakban négy ágyúöntömester dolgozott, akik mintegy

³ Kassa legrégebbi iparosai a takácsok, szabók, kalaposok, csizmadiák, ácsok, közművesek, kőfaragók, kardcsinálók, mészárosok; már a 16. század közepén jelentékeny iparág az ötvös, a szíjgyártó, a tímár, a kerékgyártó, a bádogos, a bodnár, a fazekas, a pék, az olajütő, a kötélgyártó, az erszénykészítő, a nyeregyártó, a kocsigyártó, az asztalos, a rézműves és a gombkötő mesterség. (BOROVSKY 1896.229.)

⁴ 1762-ben már csak 32 kereskedő élt Kassán. A 19. században lendült fel ismét a város kereskedelme, ekkor túlszárnyalta Eperjest és a régi szepesi városokat. Az Alföldről – többek között Szabolcsból és Szatmárból is – terményt, sertést, marhát, csizmat, gubát, lószerszámot vittek eladásra, s onnan ipari termékeket – vásznat, szövetet, parhetet, dohányárut – hoztak. De szállítottak gerslit, hajdinát és borsót is visszafelé. A fő közlekedési útvonal Tokajon át vezetett Kassára és Eperjesre. (BOROVSKY 1896.246-247.)

⁵ „Kassa ötvösiparának behatolását a Tiszántúlra jól nyomon követhetjük... Nagykálló ref. egyházának felszerelése között a kassai Nonnert Páltól találunk kenyérszító tányért, és olyan domborítással díszített talpas poharat, amelyhez hasonlókkal el van árasztva a Hegyalja. A hasonló, domborított, lambrequinnel, alakokkal, állatokkal, gyümölcsökkel díszített poharak valószínűleg szintén Kassával hozhatók kapcsolatba.” (TREL 1809.5-6., BOROVSKY 1980.87., CSERNYÁNSZKI 1986.213-214.) A nyíregyházi Jósa András Múzeumban ugyancsak vannak kassai ötvösjegyekkel ellátott ónkannák (57.11.3. és 57.11.4.).

80 ágyút és 10 harangot öntöttek (KEMÉNY 1903. 217. , 219; DÉTSHY 1970. 70., 72.).

Az eperjesi mesterek sorát *Wierd György* nyitja meg, aki Klagenfurtból érkezett, s mintegy 30 esztendőn át folytatta mesterségét. Harangjai 1628-1657 között készültek. Nemcsak Sáros megyébe szállított, hanem az egész Felső-Tisza-vidékre, Besenyszögre (Szolnok megye), Csongrádra és Kiskunhalasra is. Kitűnő üzleti érzéssel megáldott, nagy munkabírású mester volt. A Szepességben napjainkban is szól még 8 harangja, s Magyarországon is biztos tudomásunk van 13 alkotásáról (a magyarországi darabok száma valószínűleg húszra tehető)⁶ (PATAY 1977.15.).

A legkorábbi Wierd-féle harang Szabolcsban az 1638-as *tiszaberceli*. A berceli torony homlokzatán írás hirdeti, hogy 1634-ben Bessenyei Balthazár renováltatta a templomot, mely 1786-ban épült újjá a Helytartó Tanács engedélyével. Négy évvel később a Bessenyei család egy – az eperjesi mester által öntött – feliratos harangot adományozott a berceli eklézsiának (TREL 1809. 5.).⁷ Wierd mester kiterjedt üzleti kapcsolataira utal, hogy ugyanebben az évben (1638-ban) a nagykőrösi reformátusoknak is készített harangot.⁸

Wierd harangjai jól tükrözték azokat a változásokat, amelyek a 16-17. századi harangfeliratokban végbementek.⁹ A középkori egyház gondolatvilágát kifejező szövegek helyébe a reformáció elterjedésével másfajta feliratok kerültek. Wierd a kor szellemének jegyében egyes harangjain *latin*, másokon *német* szövegeket alkalmazott („IN HONOREM DEI FVDIT ME...”, illetve „DVRCHS FEYVR FLOSSE ICH G.W. IN EPPERIES GOSS MICH MDCXXXV”).¹⁰ Azok a harangok, amelyek „Isten dicsőségére öntött engem G. Wierd Eperjesen...” felirat olvasható,

⁶ Balogh István közlése szerint „35 templomban volt 17. századi harang (Nagykállóban kettő is) és ezek közül 16-ot 1616(?) és 1652 között Georgius Wierd eperjesi, egyet 1686-ban Gasparus Cultrarius szatmári mester öntött” (BALOGH 1986. 152.). A túristvándit ld. KISS 1878.531. A TREL 1809.5-6. szerint 1655-ben készítette Wierd Szabolcs-Szatmárban működő utolsó harangját Zsurk ref. egyháza részére.

⁷ A berceli harang (1638) felirata: EGO CAMPANA SUM FUSA AD GLORIAM DOMINI A GENEROSO BALTHASARO BESSENYEY DE NAGY BESSENYŐ (SZÉLL 1890.56.). A második világháború végén 1944. november 1-én a templom felrobbantásakor a „Boldizsárharang” is darabokra tört (ERDÉSZ 1981.61.). G. Wierd 1633-ban öntött harangja Szatmárott, illetve Szatmárnémetiben működött (KISS 1878.783.). Jelen dolgozatomban azonban csak a mai Szabolcs-Szatmár megye területén található harangokkal foglalkozom részletesebben.

⁸ Éppen tíz évvel korábbi Regécen (Abaúj m.) a római katolikus harangláb harangja: GEORGI WIERD IN EPERIES GOSS MICH ANNO MDCXXVIII. AGITE POENITENTIAM. Népmonda szerint – 1876. évi feljegyzés – halászok húzták ki a Tiszából a csongrádi belvárosi templom harangját, melyet Wierd öntött 1632-ben, a Bodrogból pedig a sárazsádányi görög katolikus templom harangját, melyet ugyanez a mester készített 1648-ban. (PATAY 1977.43.) Nem meglepő, hogy a nagykőrösiei másik harangjukat a több neves harangöntőt is foglalkoztató Bécs városából vették 1636-ban. Bécs felvevő piaca hazánkban elsősorban a Dunántúlra terjedt ki. (BOBROVSZKY 1980. 20.,106.). Wierd készítette 1642-ben Bánóc (Banovce nad Ondavou), 1646-ban Berki (Rokycany) és 1651-ben Besenyszög harangját. (BALLA 1856.28.)

⁹ „A 16-17. században reformátusok számára készült harangokról – bárki öntötte is – eltűnt Szűz Mária, ami pl. a barabási 14. században öntött harangon még látható.” Lektorom – Takács Béla – véleményéből idézem ezt – a további kutatás számára is érdekes – megfigyelést.

¹⁰ TREL 1809.5-6. Latin: Bercel, Beszterec, Benk. Német: Ibrány, Paszab, Nagyhalász. Latin-magyar: Nyírbátor. A legrégebb ismert magyar feliratú harang a mátraverebelyi római katolikus templom harangja 1605-ből – népi harangöntő munkája. (PATAY 1977.52.)

feltehetőleg már készen álltak a mester műhelyében, ahol a vásárlók ezek közül választhattak. Az eklézsia, az adományozó neve pedig csak azokon a harangokon olvasható, amelyeket valaki megrendelt Wierd mesternél. Ez utóbbi esetben kerülhetett rá egyes harangjaira a magyar nyelvű felirat is.¹¹

1. kép G. Wierd harangja 1640-ből (Nyírbátor)

Bild 1. Die Glocke des Meisters G. Wierd aus dem Jahr 1640 (in Nyírbátor)

Újabb vonásnak tekinthető a 17. században, hogy a készítő neve, családi címere mellett az *öntőmester neve* is felkerült a harangokra. Wierd előszeretettel díszítette harangjainak „vállát” (felső kerületét) gazdag frízekkel. Néhány harangjának oldalát a négy evangélista (Máté, Márk, Lukács és János) domborműves mellképe díszíti. Ilyen a *nyírbátori* reformátusok 1640-ben készített nagyobbik harangja (1-2. kép), melyet a város Bethlen István és Bethlen Péter „akaratyából” rendelt. Szabolcs-Szatmár megye legrégebb haranglábjában ma is szól a Wierd-féle harang. Vállán ott díszelg az évszám, az eperjesi mester neve, oldalán pedig az evangélisták mellképe, s öt sor szöveg.¹²

¹¹ A szintén eperjesi Ulrich Mátyás (1657-1678), aki Wierd Györgyöt követte a mesterségben, hasonló szövegezésű feliratokat alkalmazott (TREL 1809.5.).

¹² Felirata:
IN.HONOREM: DEI.FVDIT.ME. GEORGIVS.
WIIRD.IN.
CIUITATE.EPERYES.ANNO.DOMINI.M.DC.XL.
S.IOHANNES.EWAN:
S.MATHEVS.EWAN:
S.LUCAS.EWAN:

2. kép Református harangtorony. Épült 1640 körül (Nyírbátor)

Bild 2. Glockenturm der reformierten Kirche. Er wurde um 1640 erbaut (in Nyírbátor)

Ugyancsak az evangélistákat ábrázoló domborművek díszítik az *ibrányi* „harmadfél mázsás” harangot, melyet Vajai Ibrányi Ferenc adományozott a református egyháznak.¹³

S.MARCVS.EWAN:
 BETHLEHEM:ISTVAN:ES
 BETHLEHEM:PETER:AKARA:
 TYABOL:VETTE:AZ:VAROS:
 EZ:HARANGOT:FO:BIRO:K:M:
 M:G:SZ:LSZ:H:I:SZ:T:

Ugyancsak 1640-ben készített Wierd a dobrai (Dobra, Románia) református egyház számára hasonló harangot. Oldalán az evangélisták mellképe, s az öntető (Prepostváry Zsigmond) címere. A harangot a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Alsó átmérője 76,6 cm, mag.:59 cm (korona nélkül).

¹³ A harang vállán felirat: GEORGIUS WIERD IN EPERJES 1645. Az 1809-es egyházi összeírás idején a haranglábban – melyet 1845-ben bontottak le – még volt egy 120 fontos harang is: „A régi matéria, az öntéshez szükséges matéria, az utazások a református lakosok és az eklézsia költségén”. Az öntést a patrónus Ibrányi család fizette, amint ez a feliratból is kitűnik (TREL 1809.6.) – Ibrány (Szabolcs m.).

Időben a nyírbátorit követte a *mátészalkai*, a *tiszaszalkai* és a *kisari* ugyancsak 1641-ből.¹⁴

A *paszabi* fatoronyban két harang szólt az 1809-es összeírás idején: a kisebb Wierd munkája 1642-ből, a másik Christs Lebrechté 1807-ből. Előbbit az eklézsia a maga költségén öntette Kassán, amint azt a felirat is hirdeti.¹⁵

1646-1655 között *Rozsály*, *Gulács*, *Kisszekeres*¹⁶, *Nyírlövő*, *Nagyhalász*, *Szentmihály*, *Szamosatárfalva*, *Beszterec*, *Szamosújlak*, *Benk*, *Zsurk* reformátusai részére készített G. Wierd harangot.¹⁷

Nevét, eperjesi voltát, az öntés évszámát, a megrendelő közösség vagy az adományozó nevét sok esetben – valószínűleg a megrendelt harangoknál – feltüntette. Harangjait a 17-18. században a Felső-Tisza-vidéken is többségükben fatornyokban, faharangtornyokban, illetve egyszerű haranglábon helyezték el. De akadt olyan szükségmegoldás is szegényebb községekben, ahol „egy élő kőrifán lóg” a harang (Tatárfalva) vagy egyszerű ágasfán (Fülpös, Erdőd). „Vagyon egy 31 fontos harangotkát tartó két ágú fa, amely most harangláb helyett szolgál. Az Ecclesia (ti. az erdődi – M.Á.) vette közadakozásból 30 Renus forintot.”¹⁸

A harangok – mint egyházi felszereléshez tartozó vagyontárgyak – komoly értéket képviseltek. Az 1809-es összeírásból egyértelműen kiderül, milyen óriási erőfeszítésbe került a szerény anyagi körülmények között élő közösségeknek egy-egy új harang költségeinek előteremtése.¹⁹ A harangok megrendelése, kiválasztása, öntetése

¹⁴ Wierd ugyancsak 1641-ben készítette a gönci római katolikus templom középső harangját: IN HONOREM DEY FUDIT ME WIERD IN EPERJES ANO DOMINI 1641. Rajta a négy evangélista képe (lapos dombormű). Másik harangját a kassai Illenfeld András öntötte 1575-ben. (Testvére annak az Illenfeld Ferencnek, aki a már említett harangot öntötte a kassai székesegyháznak.) (MIHALIK 1897.346.)

¹⁵ TREL 1809.5. Paszab. A Szabolcs-Szatmár megye műemlékei kötet nem említi a Wierd által 1642-ben készített harangot Paszabnál, ellenben megjegyzi, hogy az egyik harangon a következő felirat olvasható: „A Paszabi Ref. Egyház ezen 1653. évben készült Harangját újra öntette 1855. évben.” (Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II. Magyarország műemléki topográfiája XI. Budapest, 1987.345.) Kováts J. István két harangról szól (KOVÁTS 1942.609.)

¹⁶ Felirata: HOC OP FIERI FECIT SPLIS AC MAGC DN STEPHAN KVN DE ROSALY PREFIET ARCIS SACHMAR SVPR CAPITAN IN HONOREM SS ET IN VIVIDVAE(!) PRO DETORE ECCLIAE KIS SZEKERES. Felső részén 1646-os évszám. Öntötte Wierd György.

¹⁷ Ibrány (1645). G. Wierd harangja. TREL 1809.5. Rozsály, Gulács, Kisszekeres, Nyírlövő (1646), Szamosújlak (1647), Nagyhalász, Szamosatárfalva, Szentmihály (1650), Beszterec, Benk (1652), Zsurk (1655.) TREL 1809.5-6., KELEMEN 1939. 379-396., CZEGLÉDY 1972.129. A Szabolcs-Szatmár megye műemlékei kötet nem említi a Wierd által 1650-ben készített nagyhalászi harangot (Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II. Magyarország műemléki topográfiája XI. Budapest, 1987.96.), de említi a hodászit 1643-ból (Uo. I. 1986.431.). Benk (1652) harangja az 1950-es évek táján meghasadt, jelenleg a Tiszántúli Református Egyházkerület Múzeumában látható kiállításon (Debrecen). A szamosújlaki „haranglábon álló 100 fontos” harang, felirata szerint: IN HONOREM DEI FVDIT M.E. GEORGIUS WIERDTIM IN EPERJES 1647. TREL 1809.6.

¹⁸ TREL 1809.6. Általános szokás volt a harangot súlyra fizetni. A koronát, amin a harang függ, annak vasalását, az ütőt, az ütőt tartó szíjat külön fizették meg. A gergelyi (Bereg megye) református egyház 93 fontos harangját 91 német forintért öntötték 1775-ben (KELEMEN 1939.394.).

¹⁹ Az 1809-es összeírás tanúsága szerint a szabolcs-szatmári református egyházak többségénél legalább két harang volt, jöllehet egyikük súlya legföljebb 20-30 fontott tett ki csupán. Közöt-

végezt többször is útra keltek az egyház előjárói, szomszédos községek református egyházainál érdeklődtek a már elkészült harangokról, öntőmestereket kerestek fel messzefekvő műhelyükben. A leltárból kitűnik, mennyire tekintették mértékadónak vásárlásaiknál a patrónusok adományozta harangokat. A Wierd-féle harangok jó technikai színvonalat képviseltek, s ki tudták elégiteni a magasabb művészi igénnyel fellépő megrendelőket is.

A Georgius Wierd örökébe lépő *Ulrich Mátyás* harangjaival szintén találkozunk vidékünkön, jóllehet működési köre szerényebb, mint elődjéé.

Az 1809-es leltárban olvashatjuk, hogy *Csaholcon* a fatoronyban – „mely Atyáinktól maradt ránk, mikor épült, nem tudjuk” – van két harang: 120 fontos; felirata: CSAHOLCZI Sz(ent) EKKLESIA ÉS KALLAI ÁBRAHÁM MAGA KÖLTSÉGÉN ÖNTETTE ANNO D.I. 1793, a másik harang 20 fontos: IN HONOREM DEI FVDIT ME MATHIAS ULRIC IN EPERJES (TREL 1809. 6.). A *hejcei* harang felirata a készítés évét is jelöli: IN HONOREM DEI FVDIT ME MATHIAS VLRICH IN EPERIES ANNO 1668 STEPHA BAXY FCURA ECLE HECENSIS. Vagyis kitűnik ebből, hogy a harangot Baksy István „rendeletére” (=rendelte) Ulrich Mátyás eperjesi mester öntötte. A harang oldalát szalag és virágmotívumok, angyalfejek, s egymással szemben álló, hosszúfarkú madarak (pávák) díszítik. Ulrich Mátyás 1657-1678. között tevékenykedett. Vásároltak tőle harangot Biharból is (MIHALIK 1895/b.445.).²⁰

Az 1809-es leltár a Wierd és Ulrich működését közvetlenül követő időszakból több öntőmester nevét említi: 1679-ben a *tunyogi* gyülekezet számára *Iohannes Schmoz* krakkói mester készített „nagyobbacska” harangot (5 q, 1679.).²¹ A *tarpai* (Bereg megye) 24 öl magas toronyban – amelyet Mészáros András tarpai ácsmester készített – volt egy 1826-ban öntött harang, melybe egy kisebb harangot olvasztottak be, körirata: GOSS MICH JOHANN M. SCHNEIDER IN KASCHAU AO. 1702 (KELEMEN 1939.388.). *Schneider Mihály János* egy harangja Vajdahunyadra (Hunedoara, Románia) is eljutott 1693-ban (ezen KAY /SERLICHER/ STUCKGIESER-nek, azaz császári ágyúöntőnek nevezi magát). A *jolsvai* római katolikus templom harangját Schneider Kassán öntötte 1707-ben. Ugyanott a városi harangtorony harangja *Iohann Friedrich Kluge* besztercebányai mester munkája 1717-ből. A *hejcei* római katolikus templom harangján MATHIAS SNOR (1713), egy másik kis harangon a kassai CAROLUS EITELPERGER neve betűzhető (1731) (MIHALIK 1897. 347.).²²

tük a Wierd-féle harangok – különösen saját korukban – a nagyobbak közé tartoztak, súlyuk 75-200 kg között mozgott. Szokásban volt a harangok újraöntése is.

²⁰ Ulrich Mátyás munkájaként tartja számon Patay Pál azt az 1677-ben készített harangot, melyet Báthory Zsófia, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem özvegye öntetett a munkácsi (Mukacsevo, Szovjetunió) római katolikus templom számára. Koronájának füleit szakállas férfifejek díszítik. Súlyja 297 kg. Mint meghasadt harangot vette meg a Magyar Nemzeti Múzeum 1904-ben (PÁTAY 1977.53., 14.).

²¹ Tunyog (Szatmár megye). TREL 1809. 6. Patay Pál a beregdéai harang (1678) készítőjeként Schmoz (vagy Schmot) János krakkói mestert tartja számon (PÁTAY 1977.27.).

²² Vajdahunyadon a görög katolikus templom egyik harangjának alsó peremén olvasható: IOHANN MICHAEL SCHNEIDER KAY STUCKGIESER IN CASCHAU HAT MICH GOSSEN ANNO 1693. (HALAVÁTS 1903.448.).

A 18. század első felében még továbbra is intenzív a kapcsolat a Felvidék és a felső-Tisza-vidéki falvak református egyházai között. Míg az ország északi részét Besztercebánya látta el harangokkal, addig a Felső-Tisza-vidéken zömében továbbra is *Kassáról* és *Eperjesről* származó harangokat találunk.²³ A század közepétől a fontosabb kereskedelmi és ipari központokban *Losoncon* és *Rozsnyón* (Lučenec és Rožňava, Csehszlovákia) és a bányavárosokban – *Selmecbányán* és *Körmöcbányán* (Banská Štiavnica, Kremnica, Csehszlovákia) – létesültek harangöntő műhelyek.

A hivatásos – céhbeli – mesterek tevékenysége mellett területünkön is működtek vándorló harangöntők. Számuk jelentős lehetett a 18. század végétől. Néhányuknak nevét is ismerjük az egyházi leltárakból, illetve a harangfeliratokból.²⁴ E mesterek származása és működési területe jelzi, hogy a Felvidékkel lazultak az ilyenfajta kapcsolatok; helyébe az Erdély felé mutató kereskedelmi orientáció lépett.

További kutatás feladata a Szabolcs-Szatmár megye területén napjainkra megmaradt harangok felmérése, a feliratok tartalmi elemzése, betűtípusok szerinti elkülönítése, a díszítmények stílustörténeti értékelése.²⁵ Mindezek során még számos harang öntőmesterének nevére derülhet fény. További bizonyítékokat nyerhetünk a Felvidék és a Felső-Tisza-vidék kereskedelmi – művelődéstörténeti – kapcsolatainak konkrét megnyilvánulásaira az elmúlt századokban.²⁶

²³ Eperjesen pl. a Lecherer családban mintegy száz évig apáról fiúra szállt a harangöntő mesterség (MIHALIK 1897.344., PATAY 1977.21.).

²⁴ Az erdélyi Reteagről (Reteag, Románia) származó Lázár, Cserepi, Fogarasi családok tagjai vándorló harangöntők voltak. Lázár György *Matolcs* (1774), *Kömöre* (1770); Lázár János *Megyer* (1782); Cserepi Ferenc (1791-1792) *Szamoskér* két harangját; Cserepi György pedig a *Semlyényben* lévő (1793) öntötte. *Fülesdről* származott Nemes Szatmári Antal harangöntő. Kirilla János Beregben és Szatmárban működött. László Sándor *Aranyosapátiban*, Tatár János *Mérken*, a mándi születésű Csepelyi Ferenc *Kölcsén* lakott. (TREL 1809.5-6., DÁVID 1981.32.,55.,73.,74.,85.,129.,161.,265.,274.,318., valamint KISS 1878. és ORBÁN 1868. számos adata.)

²⁵ Csernyánszky még hat G. Wierd által öntött harangot említ, melyek a mai Szabolcs-Szatmárban megmaradtak (Nyírbátor, Gulács, Kisszekeres, Szamostatárfalva, Benk, Tiszadob), Ulrich M. készítményei közül pedig két harangot (Lónya-1666. és Nagykálló-1667., mely utóbbi a jánknaajtisi görög katolikus templomba került) (CSERNYÁNSZKY 1986.223.).

²⁶ Köszönettel tartozom lektoromnak, Takács Bélának, aki véleményével segítette munkámat.

Irodalom

- BALLA 1856.** = Balla G.: Nagykőrösi krónika oklevéltárral, kiadta Szabó K.- Szilágyi S. Kecskemét, 1856. *Történelmi Emlékek I.*
- BALOGH 1986.** = Balogh I.: Szabolcs-Szatmár megye története II. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. *Magyarország műemléki topográfiája X.* Budapest, 1986. 131-180.
- BOBROVSZKY 1980.** = B. Bobrovsky I.: A 17. századi mezővárosok iparművészete. Budapest, 1980.
- BOROVSKY 1896.** = Abaúj-Torna vármegye és Kassa. *MVV Szerk.: Sziklay J.-Borovszky S.* Budapest, 1896.
- CZEGLÉDY-MENDELE 1972.** = Czeglédy I.-Mendele F.: Szamostatárfalva, ref. templom és faharangláb. *Műemlékvédelem XVI.* (1972.)129-131.
- CSERNYÁNSZKY 1986.** = Csernyánszky M.: Iparművészeti áttekintés. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. *Magyarország műemléki topográfiája X.* Budapest, 1986. 207-223.
- DÁVID 1981.** = Dávid L.: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981.
- DÉTSHY 1970.** = Détsky M.: A sárospataki ágyúöntőház története. *Technikatörténelmi Szemle* 1970. 69-115.
- ERDÉSZ 1981.** = Erdész S.: A Bessenyei György emlékházról. *Sz.Sz.Szle.* 1981/4. 60-71.
- HALAVÁTS 1903.** = Halaváts Gy.: Schneider János Mihály harangöntő. *AÉ XXIII.* (1903.)448.
- KELEMEN 1939.** = Kelemen Gy.: A beregi református egyházmegye. Szatmár, Ugocsa és Bereg vármegyék. Szerk.: Fábíán S. Budapest, 1939. 379-396.
- KEMÉNY 1903.** = Kemény L.: Magyarországi ágyú- és harangöntők. *AÉ XXIII.* (1903.)216-220.
- KISS 1878.** = Kiss K.: A szatmári református egyházmegye története. Kecskemét, 1878.
- KOVÁTS 1942.** = Kováts J.I.: Magyar református templomok I-II. Budapest, 1942.
- LEHOCZKY 1878.** = Lehoczky T.: Bereg megye műemlékei. *AK XI.*(1878.)90-93.
- MIHALIK 1895.** = Mihalik J.: Egy kassai rézöntő a 17. századból. *AÉ XV.*(1895.) 239-241.
- MIHALIK 1895/b.** = Mihalik J.: A hejcei harang. *AÉ XV.*(1895.)445.
- MIHALIK 1897.** = Mihalik J.: Felsőmagyarországi régi harangok és harangöntők. *AÉ XVII.*(1897.)342-347.
- ORBÁN 1868.** = Orbán B.: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból I-VI. Pest, 1868-1873.
- PATAY 1977.** = Patay P.: Régi harangok. Budapest, 1977.

SZÉLL 1890. = Széll F.: A nagybesenyői Besseney-család története. Budapest, 1890.

TREL 1809. = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I.1.S. 5-6. 1809. „A Helvetziai vallástételt követő Szaboltsi T. egyházi vidékhez tartozó eklésiák Javainak tabellái, 1809.” „A Szathmári Egyházi-vidékbe eső Eklésiáknak, és Eklésiák javainak conscriptiója, 1809.”

Neuere Angaben zur Frage der Glocken des 17. Jhs. auf das Obertheissgebiet – Zusammenfassung –

Im Debrecener Archiv des reformierten Kirchendistriktes jenseits der Theiss ist ein Inventar aus dem Jahre 1809 aufbewahrt—das u. a. die eingehenden Beschreibungen der Mobiliar- und Immobiliargüter, sowie Bauten und Glocken der reformierten Kirche des Komitats Szabolcs-Szatmár beinhaltet, das unser über die Kulturgeschichte und Volkskultur dieses Gebietes gestaltetes Gesamtbild durch wertvolle Angaben bereichert.

Die mehrhunderjährige, sich *nach Oberungarn von nördlicher Richtung richtende* kulturelle und Wirtschafts-Handelsbeziehung unseres Gebietes wurde auch von den Glocken der reformierten Kirchen der Dörfer von Komitat Szabolcs-Szatmár bewiesen.

Seinerzeit wurde Nordostungarn mit Glocken von Meistern aus *Kosice* (Kaschau) und *Presov* versorgt. Die Traditionen dieses Gewerbes in Kosice gehen bis zu dem 15. Jahrhundert zurück.

Den Namen des Messinggiessers *Thomas Wening* aus dem Jahre 1631 kann man als ersten erwähnen, der angeblich auch Aufträge vom Komitat Szabolcs erhalten und erfüllt hatte. Von seinem Testament wissen wir, dass er von *deutscher Abstammung* war, ein Spross aus einer *Grazer Bronzegiesser-Familie* und als Giessmeister stand er in der Reihe der allerersten Bürger. Er entschlief 1633 in *Kosice*.

In Polen war Hermann Lieders (Hermann Lüders) in der Lehre, der in den Jahren 1646-48 in Sárospatak als ein Kanonengieser tätig war, aber er goss auch zwei Glocken damals.

Die Reihe von Meistern aus Presov beginnt mit dem Georgius Wierd, der aus Klagenfurth kam und etwa 30 Jahre lang tätig war (1628-1657). Er belieferte nicht nur das Komitat Sáros, sondern auch das Obertheissgebiet. Seine Glocken gelangten in Ungarn auch auf die weitliegenden Gebiete (z. B. Csongrád, Besenyszög, Kiskunhalas, Nagykörös).

Er hätte ein Meister mit hervorragendem Geschäftsgefühl und grosser Leistungsfähigkeit besegnet sein können, wisse das seine Geschäftsbeziehungen zu dem Komitat beweisen. Das im Jahre 1809 gefertigte Inventar erwähnt zahlreiche Glocken des Meisters Wierd (neben dem Namen sind such Inschrift und Verzierung der Glocke angeführt).

Diese Glocken wurden in den folgenden Ortschaften angebracht: *Bercel* (Tiszabercel 1638), *Nyírbátor* (1640), *Kisar*, *Tizaszalka*, *Mátészalka* (1641), *Paszab* (1642), *Hodász* (1643), *Ibrány* (1645), *Gulács*, *Rozsály*, *Kisszekeres*, *Nyírlövő* (1646), *Szamosújlak* (1647), *Szentmihály*, *Nagyhalász*, *Szamosatárfalva* (1650), *Beszterec*, *Benk* (1652) und *Zsurk* (1655)

Die Glocken des Meisters Wierd widerspiegelten wohl diejenige Änderungen, welche bei den Glockeninschriften in den 16.-17. Jahrhunderten stattgefunden haben. Es ist als neue Eigenheit zu betrachten, dass neben dem *Namen des Auftraggebers* und seinem Familienwappen auch der Name des Giessmeisters an der Glocke

angebracht wurde. Wierd hatte mit Vorliebe „die Schnuten“ und den oberen Umfang seiner Glocken *mit Friesen reich* verziert. An den Seiten einiger seiner Glocken ist auch das Brustbildrelief *der 4 Evangelisten* zu sehen. (Ibrány, Nyírbátor). Er hat bei einigen seiner Glocken *lateinische*, bei anderen *deutsche* Texte verwendet. („IN HONOREM DEI FUDIT ME...“, bzw. „DVRCH FEYVR FLOSSE ICH G.W. IN EPPERIES GOSS MICH MDCXXXV“)

Wir können auch im Ungarischen verfasste Textteile finden. Wir können auf unserem Gebiet auch Glocken des Meisters *Matthias Ulrich* finden, der Wierds Erbe angetreten war, obwohl sein Wirkungskreis hier von bescheidenem Umfang war (Csaholc). Die Inschrift der Glocke von *Hejce* lautet wie folgt: „IN HONOREM DEI FUDIT ME MATHIAS ULRICH IN EPERIES ANNO 1668 STEPHAN BAXY FCURA ECLE HECENSIS“.

Das Inventar erwähnt noch zahlreiche Namen von Meistern, welche aus der Folgezeit der Tätigkeit von Wierd und Ulrich stammen. Der Meister *Schmox* aus *Krakau* goß für die Reformierten der Gemeinde *Tunyog* 1679 eine Glocke und der Meister *Michael Johannes Schneider* aus *Kaschau* goß für die Gemeinde *Tarpa* im Jahre 1702 eine Glocke.

Zur Forschung der sich nach Oberungarn richtenden mehrhundertjährigen Wirtschafts-Handels- und kulturellen Beziehungen unseres Gebietes geben einen Anhaltspunkt auch die Glocken der reformierten Kirchen der Dörfer im Bezirk Szabolcs-Szatmár.

Ágota Muraközi
Jósa András Múzeum
NYÍREGYHÁZA, Pf. 57.
H-4401

Szárasmalmok Északkelet-Magyarországon a 18-19. században

PÁLL ISTVÁN

Ha csak a ma is létező néhány szárasmalmot vesszük figyelembe, nehezen hihetjük, hogy Magyarországon 1863-ban még közel 8.000 szárasmalom működött. Számuk olyan gyors ütemben csökkent, hogy 1906-ban már csak 651-et találtak belőlük az ország területén (PONGRÁCZ 1967. 38.). A mai Északkelet-Magyarországról két szárasmalmot mentettek át az utókornak (a *tarpai* helyben, a *vámosoroszi* a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban állították helyre), s még két, korábban elbontott szárasmalom (a *nyíradonyi* és a *matolcsi*) jó dokumentációja áll a kutatók rendelkezésére (BALOGH 1937. és SÓREGI 1937.).

Felületes szemlélő azt hihetné, hogy ennyi adat birtokában már nem sok újat adhatnak a további kutatások; ám ha az elmúlt két évszázadban keletkezett forrásokat és összeírásokat vizsgáljuk, igen sok új adatra és összefüggésre bukkanunk. Jelen dolgozat ezek alapján kísérli meg, hogy építészeti szempontból adjon képet a területünkön a 18-19. században működött szárasmalmokról, s ezen túlmenően a malmoknak a falu társadalmi életében betöltött szerepéről. A bérleti szerződések kapcsán főleg a haszonbérlők jogai és kötelmei kapnak hangsúlyt, de néhány esetben a malmokat készítő mesterek is szerepelnek a forrásokban (róluk egy másik dolgozatomban szándékozom írni).

Jelen munka elkészítéséhez felhasználtam a Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár anyagait (18. század), a Beregi Múzeum dokumentumtárát (főleg a 19. század első felére vonatkozó adatokat tartalmazó Eördögh Dániel-féle árendáskönyvet) s a nyíregyházi malmok inventáriumait az 1830-as évekből. Külön forráscsoportként már korábban feldolgoztam a Szabolcs vármegyei Tűzkármentesítő Intézet 1843-51 között keletkezett iratait (PÁLL 1987. 107-112.); ennek főbb eredményeit újabb adatokkal kiegészítve belevettem e dolgozatba is. Az adattárban néhány jelentősnek vagy tipikusnak ítélt forrást mutatok be, melyekkel a mélyebb összefüggésekre kívánok rámutatni s egyben általuk a felhasznált források jellegét is be szeretném mutatni.

A szárasmalmok helye a településeken

Szabolcs megyében a szárasmalmok olyan területeken is elsőbbséget élveztek, és szinte kizárólagosak voltak, ahol pedig vízimalmok hajtására alkalmas folyóvi-

zek is rendelkezésre álltak. Gondolunk itt a Tiszára, amely bő vízhozamával úszó hajómalmoknak adhatott volna helyet. Bereg megye déli, a Tisza mellett fekvő községeiben hasonló volt a helyzet, míg Szatmárban a kisebb esésű folyók (a Szamos és a Kraszna vagy a Túr) inkább kedveztek a vízimalmok építésének. Ám hogy a Tiszán mégsem ez volt a helyzet, az részben azzal magyarázható, hogy Magyarország második legnagyobb folyójának e szakaszán igen élénk volt a tutajforgalom: hatalmas mennyiségű építőanyag úszott le a folyón Máramarosból és Beregből, s a folyó sodrába benyúló vízimalmok csak megnehezítették volna az amúgy sem könnyű hajózható útvonal használatát. Másik ok talán a szabályozatlan folyó sokszor kiszámíthatatlan áradásaiban, a nagy szélsőségeket mutató vízszintingadozásban keresendő. Emiatt találunk a közvetlenül a folyó mellett megült településeken is szárazmalmokat, s furcsa módon a ma már homokjáról ismert Nyírség belső részébe, a kisebb-nagyobb lefolyásokra, a „nyírvizekre” települtek a vízimalmok (KISS 1958.).

A malmoknak mind a lakosság megélhetése, mind az egymással gyakran háborúskodó hadak élelmezése szempontjából igen fontos szerepük volt. E stratégiai jelentőségük miatt a II. József rendeletére készült első katonai felvétel térképlapjain szereplő malom-jelölések hitelesnek tekinthetők. Az ezek alapján készült kiadvány (NEMESNÉ 1982.) adatai szerint településenként több száraz-, vízi- és szélmalom szolgált a megtermett gabonaneműek megőrlésére. Területünkön még az is hozzájárult a malmok fölösnek tűnő számarányához, hogy az Alföld és a hegyvidék között fekvő vidéken az alföldi gabonát gyakran a megszerzés helyén (nagyobb vásárok alkalmával vagy a nyári keresményt a felvidéki arató szlovák vagy rutén idénymunkások) esetleg éppen hazafelé haladtukban részben vagy teljes egészében lisztté őrlötték új tulajdonosaik. Nem véletlen tehát, hogy a nagyobb alföldi településeken tízen felül volt a szárazmalmok száma (Földesen és Nádudvaron a 19. század közepén 18-18, Nyíregyházán 1776-ban 14 s a múlt század közepén is még 12 szárazmalom működött; Szentmihályon 1776-ban „csak” 7-et, de 1843-ban már 13 szárazmalmot írtak össze.)¹

Szabolcs megyében az 1840-es években közel 4 szárazmalom esett egy településre.

Az 1782-85-ös katonai felmérés térképlapjai szerint a malmok többnyire a falvak központjában vagy a települések szélén, kiöblösödő, könnyen hozzáférhető helyeken álltak. Különösen a vidékünkön igen gyakori ún. „orsós” faluközpontok nyújtottak ideálisnak tűnő helyet a megközelíthetőséghez (pl. Apagy, ahol a térkép szerint három szárazmalom is volt egyvégtében, vagy Csaroda, Vaja stb.), de több helységben az utcáorba, a házak közé építették a malmokat (Mándok, Pátroha, Nyírtét stb.) (NEMESNÉ 1982.). A 19. század közepe tájáról már több arra vonatkozó adatunk van, miszerint a falutól távol, uradalmi központokban is működtek szárazmalmok (Nádudvar, Nyíregyháza határában Nagycserkesz, Kiscserkesz, Újtelek; Pazony, Tas stb.)

¹ Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár (a továbbiakban : SzMLt.) IV. A. 9. F. XXIII. és IV. A. 19.

1. kép Barabás faluközpontja az 1920-as években

Bild 1. Zentrum des Dorfes Barabás im Jahre 1920

A könnyen hozzáférhetőség kedvezett a malmok forgalmának, de az ártó szándéknak is, hiszen a nagy értéket képviselő épületek gyakran voltak célpontjai különféle bosszúknak, gyújtogatásoknak. Az ajaki szárazmalomról írták 1848-ban, hogy „az épületek egészen fából ’s az utsza közepére vóltak állítva, ’s így a’ tűz három oldalról vette körül ezen épületeket.”² Bizonyára ezek az okok vezették a királyi főkormányszéket, hogy 1843-ban rendeletet hozzon a malmok falun kívül történő építéséről. A hagyományokhoz való ragaszkodás azonban meghátrálásra kényszerítette a rendeletalkotókat, s 1866-ban a Helytartótanács bizonyos feltételek mellett ismét engedélyezte a települések belterületén való malomépítést. (lásd az 1. sz. mellékletet!)

A malmok kigyulladásához az ártó szándékon kívül nem egy esetben a hanyagosság is hozzájárult: az 1780-as évekből több adatunk van arra, hogy sok helyen a család egyik férfitagja már éjszaka elment „szert fogni”, így másnap korábban sorra kerültek az őrlésnél. Ilyenkor a malomnál többen is aludtak,³ ami alkalmat adhatott az épület kigyulladására, hiszen a dohányzás, vagy a melegedésre szolgáló nyílt tűz a csupa éghető anyagból készült, alacsonyan lévő ereszbe könnyen bekapatható. Ugyancsak kigyulladhatott az épület az *őrlősök tüzétől*, hiszen ha este őrlöttek a malomban, a malomházban tüzet raktak, hogy lássanak. Egy 1849-ben Hugaajon (ma Érpatak) leégett malom kigyulladásának körülményeiről a molnár a

² SzMLt. IV.A. 19.14.

³ Balkány 1783, Nagykovács 1780, Ujfehértó 1786. (SzMLt. IV.A.9.67,69,76.d.)

következőképpen vallott: „A' tűz pedig úgy támadt, hogy először Nagy János nevezetű őrlött napszállat tájba, azután fogott be a Mészáros György két fija: miután a' vámot kivette volt, a' Tanú reájok parancsolt, hogy a' tűzre vigyázzanak, a' műhelyre lefeküdt, és csak a szalma lobogására ébredt fel; meg ijjedvén, a' gubáját vetette a' tűzre, de hasztalanul – mert már ekkor a' malom szeglete meggyúlt, maga is alig szabadúlhatott meg.”⁴ A paszabi szárazmalom 1851-es leégésének körülményeit taglaló jegyzőkönyv az őrlés közben égő tűz helyét is konkretizálta: „estvéli 7. és 8 óra tájban leg utoljára Bíró György őrlött, és miután kifogott... a' malom ház földjén lévő tűzre maga hintett port, és úgy takarta azt bé.”⁵ Egy korábbi, 1774-es tiszánagyfalui tüzeset kapcsán jegyezték fel, hogy a molnár – mivel az őrlősök semmit sem hoztak magukkal világítani – forgácsból rakott tüzet a malomban, de „a' Malom Ház egészen el volt foglalva, úgy hogy az őrlősök nem is férhettek tőlle, és a' Tűznek sem volt jó helye.”⁶

A szárazmalmok szerkezeti felépítése

A szárazmalmok rendszerint két részből álltak: *járószínből* (keringősátorból) és *malomházból*, ám több helyen egy járószínhez több malomház is csatlakozott (Anarcson 1800-ban két szárazmalom közül az „egyik ujj, mely kása darálásra és lisztelésre két köre használtatik, a' másik ócskás mellyben egyedül Liszt őrltetetik.”⁷ Kékcсэн Vay Lajos báró „844ik évben épült, új Liszt őrlő és Kása Daráló, egy Kerengő, de két Malomházzal készült Száraz Malmát” becsülték fel 1845-ben⁸, de ez utóbbi időből sorolhatnánk más példákat is).

A malmok legnagyobb terjedelmű szerkezeti eleme a *járószín* volt, mely maga is több más kisebb berendezésnek adott helyet. Neve leginkább „*sátor*”, „*kerengő*”, „*keringő*” volt. Ez egy általában sokszög alakú, sátoztetővel fedett, 11-13 keményfából készített „*ágas*”-sal („*culáp*”, „*lábfa*”, „*oszlop*”) alátámasztott építmény. Az oszlopokra támaszkodó általában 12 db *sátorfát* fenyőből faragták (közülük az őrlőberendezéstől legtávolabb fekvőt Püspökladányban „*anya sátor fá*”-nak nevezték⁹). Ezekre támaszkodtak a sátoztartó oszlopokkal azonos számban készült *főszarufák* („egész szarufák”), valamint a kétszer annyi „*mellék*” vagy „*vendég szarufa*”. A csúcsban összefutó fő- és mellékszarufák alatt volt a „*csillagkötés*”, mely a tetőszerkezetet merevítette. A keményfából készült „*gombszár*” a csillagkötésből függőlegesen nyúlt a tetőn kívülre (PÁLL 1987.108.).

A szarufák tetőhéjazat alá való lécezése még a malmot készítő molnár feladatai közé tartozott. Az adatok szerint legtöbbször fenyőlécet használtak e célra (Rádon 8 szál „fenyő szálakból hasgatott lécz” kellett a tetőre, Turán 40 db, Vasmegyeryben 70

⁴ SzMLt. IV.A.19.15.

⁵ SzMLt. IV.A.19.16.

⁶ SzMLt. IV.A.9.F.7.No 80.

⁷ SzMLt. IV.A.9. 89.d.No 102.

⁸ SzMLt. IV.A.19.7.

⁹ SzMLt. IV.A. 19.13.

2. kép A barabási szárazmalom az 1920-as években

Bild 2. Trockenmühle von Barabás im Jahre 1920

pár lécs ment a héjazat alá).¹⁰ Az így belécezett tetőszerkezet befedésére leginkább nádat használtak (az 1840-es évek statisztikája szerint közel 2/3-ukat fedték ezzel az anyaggal), ezt követte a zsindey, a deszka és a zsúp (PÁLL 1987.108.). Vegyes tetőhéjazatok is voltak: ezek egy részénél a nád-, gyékény- vagy zsúptetők eresztét zsindeyyel vagy deszkával szegték, így azt megóvták a gyors romlástól; gyékény és zsúp együttes használatáról is van adatunk, ahol a zsúp bizonyára a felső szegést adta.

Egy-egy malom fedéséhez a tetőmagyságtól függően 1100-4000 kéve nádat használtak 1845-47-ben.¹¹ A tetőfedés azonban csak akkor tartozott a molnár feladatai közé, ha az zsindeyből készült (a 19. század elejéről több erre vonatkozó szerződésünk van Eördögh Dániel árendáskönyvében¹²). Arra csupán egyetlen adatunk van, hogy a molnár és a nádkötő ugyanaz a személy lett volna (Kislétán 1847-ben Petrován Demeter „Mólnár és nádkötő mester” becsülte meg a leégett épületeket¹³); más helyeken általában elvált egymástól e két tevékenység, s külön szerződést kötöttek a felállított malmot befedő nádkötő specialistával (PALL 1984.).

¹⁰ SzMLt. IV.A.19.12. és 10.

¹¹ SzMLt. IV.A.19.13., 10. és 12.

¹² BMD T.73.1.1.

¹³ SzMLt. IV.A.19.13. No 2321.

A keringősátor *belső berendezését* azonos elemek alkották a különböző szárazmalmoknál. A sátor alatt helyezkedett el a kör alakú *keringő*, melynek részei a méretbeli eltérésektől eltekintve megegyeztek: a sátor közepén függőlegesen állt a *bálvány* vagy *bálványgerenda*, mely a malom fából készült szerkezeti elemei közül az egyik legnagyobb értéket képviselte. Nagyságára és súlyosságára jellemző, hogy egy 1856-ban Szamosújlakon kelt szárazmalom-javítási szerződés szerint a reparációt a molnár úgy vállalta, hogy tartozni fog „minden rajta szükséges munkát be végezni minden munkáját napszámossá nélkül, ki vévén mikor a' bálványt kell emelni”.¹⁴ A használat közben megrepedt bálvány alsó és felső végeit hevederekkel erősítették meg pl. 1838-ban Nyíregyházán, ahol az inventáriumkészítők észrevételezték, hogy a református templom melletti malomban „az éjszakai oldalon a' bálvány felső részére egy srófos karika nagyon szükséges, a' dél felőli bálvány alsó részére 2 srófos karika hasonlóan ujon szükséges.”¹⁵

A bálványba, annak alsó harmadában általában 12 *küllő* vagy *küllőfa* volt vízszintesen becsapolva; ezek a 12 ívesen kiképzett *talpfát* merevítették. A keringő vízszintes síkban tartását a bálvány felső végéhez csatlakozó 12 *karfa* biztosította. A bálvány alul a 3 vagy 4 darabból álló, keményfa gerendákból készült *medvére vasperselyben* forgó *vascsappal* támaszkodott, míg a felső részét a *járomfa* tartotta.

Nem volt mindegy, hogy a malomépitéshez milyen minőségű fát használtak fel. A malmot készítő molnár kötelességei közé tartozott a megfelelő fa kiválasztása; 1782-ben Keresztútról (ma Kótaj) a Tisza melletti Benkre küldték a molnárt, ahol csak akkor vágták ki az uradalmi tiszt által „az ott való paraszttal” megalkudott fát, miután azokat a mester kiválasztotta.¹⁶ Egy szintén 1782-es ibrányi adat szerint a molnárnak, aki az „erdőben elmenvén a fáknak ki mutatásáért. és azoknak ki sinórozásáért, melyet az Uraság emberei faragtak” 10 Rhénes forintot számoltak el.¹⁷ Nyíregyházára 1834-ben Tiszalökről hozták a malomhoz szükséges fákat, ám nem tudni, hogy azok ott nőttek-e, vagy pedig a Tiszán máshonnan úsztatták odáig, s fakeskedőtől vette a városgazda.¹⁸

Még egy apró, ám mennyiségét tekintve nagy számú alkatrészből kell szólni: a talpaktól, azok külső része felé fordulva *fafogak* álltak ki. Egy-egy kerékhez – a kerék átmérőjétől függően – 400 körüli fog tartozott. Ezek rendszerint *somfából* készültek, s bár a som igen szívós fajta, mégis igen gyakran kellett azokat cserélni. A szinte állandó igénybevétel miatt elkopott vagy eltört fogak pótlására mindig többszáz somfa-darab állt készletben (Nyíregyházán 1834-ben az „Egyvelges Malombéli Kiadások” között 3 alkalommal összesen 1710 somfa vételára szerepelt több mint 200 Rhénes forintért,¹⁹ s 1841-ben még a városházánál is tároltak 542 darab „Malom fognak való somfá”-t a város malmaihoz.²⁰ Keresztúton egyetlen

¹⁴ SzMLt. IV.B.607. 50.

¹⁵ SzMLt. V.A.102/j. 82/162.

¹⁶ SzMLt. IV.A.9. F.VII.No 8.

¹⁷ SzMLt. IV.A.9. F.10. No20.

¹⁸ SzMLt. V.A.102/j. 80/160.

¹⁹ SzMLt. V.A.102/j. 80/160.

²⁰ SzMLt. V.A.102/j. 82/162.

malom somfa-szükségletének kielégítésére elegendő 150 somfa-darabot írtak össze 1782-ben.²¹ Beszerzésük nem mindig volt egyszerű: Kemény László gróf tiszaezlári tiszttartója 1759-ben Debrecenben vett 4 kötés somfát 64 dénárért, s 1763-ban a molnárt küldte el a horváti (bizonyára az Abauj megyei Erdőhorváti) hegyekbe somfát vágni.²² Több alkalommal csak a malom fogazása szerepelt a malomjavítások között, de e munkára is általában molnárokat fogadtak meg.²³

A most tárgyalt fogak segítségével a malomházban elhelyezkedő *orsót* (orsókat), s ezen keresztül az őrlőszerkezetet hajtották meg.

Az állati vonóerőt hasznosító szárazmalmok vagy járgányosmalmok vonóállata rendszerint két ló volt, ám a 18. századból Szabolcs megye több településéről arra is vannak adataink, hogy marhákat, ökröket fogtak be a járókerék küllői közé.²⁴ Ezek az állatok rendszerint az őrlőtető tulajdonában voltak, de a szegényebbje, aki nem rendelkezett saját igavonóval, „öröst” vagy „örlőseibert” kellett hogy keressen, aki meghatározott bérért végezte lovaival ezt a könnyűnek éppen nem mondható munkát (Nyíregyházán 1787-ben vékánként 2 garast kértek a lovak munkájáért) (KISS 1958. 250.). A hajtó a küllők közé hámmal fogta be az állatokat (Nagyfalu, 1774), maga pedig a keringőn lévő deszkán ült a munka közben (erről egy tiszalöki adat szól 1773-ból, amikor is egy paráznasággal vádolt asszony vallotta bűnbeesésének színhelyéül a deszkát, „mellyen is a ló hajtók szoktak ülni”²⁵).

A keringősátor melletti, annál jóval kisebb épület a *malomház* volt. Fentebb már említettem, hogy egy keringősátorhoz általában egy malomház csatlakozott (a máig fennmaradt összes szárazmalom ehhez a típushoz tartozik), de sok helyen építettek ún. *kettős* malmokat is, ahol két keringőhöz csatlakozott egy malomház; ilyen esetekben a malomházban több őrlőberendezés működött. A rendelkezésre álló adatok szerint a malomházak többsége 4 talpgerendára épült, s az ebbe függőlegesen csapolt oszlopok között deszka falazat töltötte ki (Nyíregyházán a Serház utcán 3 keringőre épített malom (melynek „ketteje lisztre harmadikán Kása tsinálásra fordítatott”) házának leírása eképpen szerepel az 1836-os inventáriumban: „Malomház tölgyfa oszlopokon, oldalai környös körül deszkákkal körül kerítve, – benne: három ajtó simpla, két két vas hevederekkel, egyikén fa zár, kettőn pedig vas zárok.”²⁶) Csupán néhány olyan adatot ismerünk, ahol a malomház falát sövényből („patics”), vályogból vagy égetett téglából készítették, s ez arra mutat, hogy nem volt túlságosan gyakori ez a megoldás.

A malomházak alapterülete változó volt: Püspökladányból 1849-ből ismerünk 4 és 1/2 öl hosszú és 3 és 1/2 öl széles malomházat, de Pazonyban 3 öles, Tiszánagyfaluban 11 öles, Visson pedig 11 x 3 öles ilyen épületet is összeírtak. (Utóbbi

²¹ SzMLt. IV.A.9. F.VII. No8.

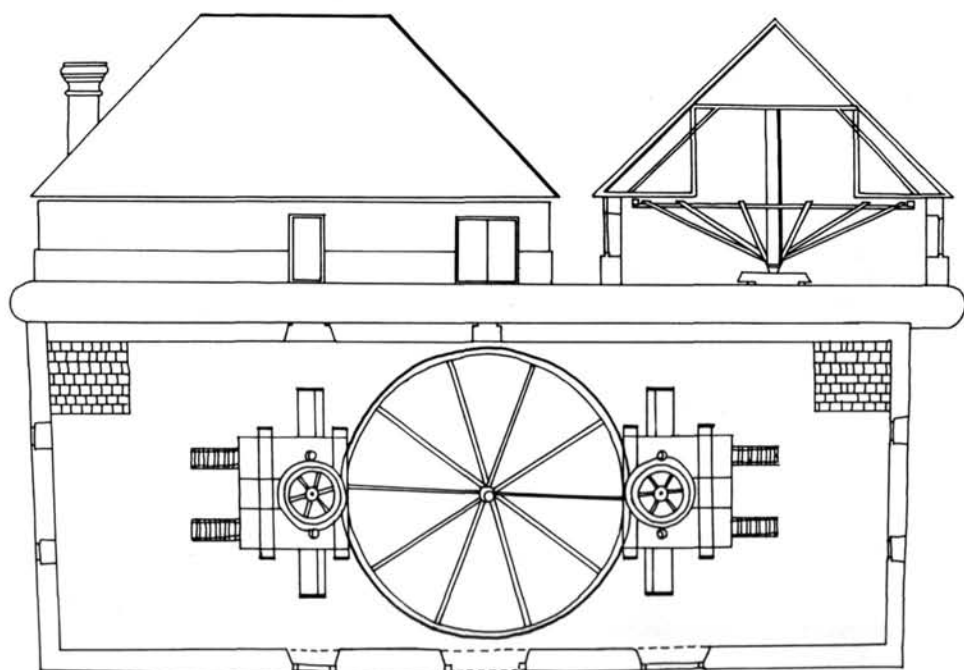
²² SzMLt. IV.A.9. F.XXV. No3.

²³ Tiszaezlár 1764, Halász 1770. (SzMLt. IV.A.9. F.XXV. No3. és IV.A.9. F.2. No6.)

²⁴ Tura 1726, Kisléta 1771., Ajak 1777, Örladány 1781, Ramocsaháza 1797. (SCHRAM 1970. 311. és 318., SzMLt. IV.A.9. F.1. No76., F.XXV.No 72.)

²⁵ SzMLt. IV.A.9. F.6. No30.

²⁶ SzMLt. V.A.102/j. 82/162.

3. kép A „Gerschli malom terve” Nyíregyházáról (SzMLt. V. A.1. 1833:43)
Bild 3. Bauplan eines Gerstelmühle von Nyíregyháza

így szerepel a lajstromban: „Malomház melynek hossza 11. öl, szélessége 3., teteje fenyő, padlása és Ajtai hasonlóképpen, fedőlékje Nád értéke 300” frt.²⁷⁾

Mivel a malomház közvetlenül csatlakozott a keringősátorhoz, tetőhéjazatuk rendszerint azonos anyagból készült; mégis több településről vannak olyan adataink, melyek szerint más-más anyagokkal fedték mindkettőt. Bizonyára ebben az játszott szerepet, hogy a kisebb tetőfelületű malomház értékesebb őrlőberendezésének megóvására nem sajnálták a drágább zsindelet sem, míg a keringősátort az olcsóbb, helyben is beszerezhető náddal, zsúppal vagy gyékénnyel fedték (Anaracson 1847-ben „malom nád fedellel, a’ malom ház pedig zsindelel”; Kisvárdán a következő évben: „Egy most ujontan felálított Száraz malom, malom ház és a Sátor allya körül Zsindelel, Sátorának több része náddal fedett”; Nagykállóban 1847-ben: „Egy deszka tetőre épült malom zsindejes malom házzal”²⁸ – hogy csak a legtipikusabbnak ítélt változatokat említsem).

A malomház őrlőberendezése – mint fentebb már említettem – az *orsón* keresztül kapcsolódott a keringőhöz. Az orsó alulról hajtotta meg a *kőpadon* található *malomkövet*. A *kőpad* 8-12 faoszlopon álló faépítmény volt, amelyre a malomházból

²⁷ SzMLt. IV.A.19.3. és 16.

²⁸ SzMLt. IV.A.19.13., 15.

lépcsőn vagy „láptón” lehetett felmenni. (Lásd a 2. sz. mellékletet!) Amennyiben egy malomházban több kőpad is volt, több orsóra is szükség volt (Vasmegyerben a malomhoz tartozó két orsó egyike kása, másika liszt őrlésére szolgált, s egynek-egynek az ára 10 váltóforint volt.²⁹). A két malomkő közül az alsót rögzítették, az orsó egy függőleges vastengely segítségével a felsőt hajtotta meg. A köveket kívülről a deszkából készült *kéreg* védte, s egyben azt is megakadályozta, hogy forgás közben valaki véletlenül a kőhöz érjen. A megörlendő gabonát a malomházban a kövek fölött a *garattartón* lévő deszkából készült *garatba* öntötték, s a gabona ebből hullott a kövek közé.

Az őrlőberendezés „lelke” a *malomkő* volt, s mivel a beszerzése a kőbányáktól való távolság arányának megfelelően egyre drágábban volt lehetséges, a molnárnak érdekében állt, hogy a lehető legkisebb legyen annak kopása. Ajakon pl. a malom bérbeadásakor feljegyezték a malomkövek vastagságát, s a bérlő a bérlet letelte után a kopás arányának megfelelően tartozott térítést fizetni. (Lásd az 5. sz. mellékletet!) A malomkő kiválasztása a malmot építő mester kötelessége volt, még ha azért nagyobb távolságra is el kellett utaznia. (Erre vonatkozó adatot Bákáról ismerünk 1803-ból.³⁰) „Egy-egy vidéknek évszázadokon át megvoltak a maguk malomkő-beszerzési körzetei. Különösen híresek voltak a sárospataki kövek” – olvashatjuk a Néprajzi Lexikonban (FILEP 1980.514.). Valószínű, hogy területünkre, legalábbis annak északi felére is sok őrlőkő került Patakról. Más helységekből is hoztak malomkövet vidékünkre: Tiszaeszlárra az uradalmi tiszt 1755-ben és 1759-ben Debrecenből hozatott malomkövet, melyek ára az első esetben 26 váltóforintot és 20 polturát, utóbb 17 magyar forintot és 34 dénárt tett ki. A nehéz kövek szekerre való felrakásáért a tiszt Debrecenben 1 forintért hozatott bort, s otthon is „akik fel vonni segítettek a kő padra, a körül dolgozóknak, hozóknak” egy forint ára bor dukált. 1763-ban ugyanő Nyíregyházáról vitetett követ, s itt egy máriást adott „emelőre”.³¹

Kisvárdán, Veresmarton, Nyíregyházán, Magyon „*malomkő vágó csákányok*”-at is számbavettek a malmokban, amelyek a nem önélesítő malomkövek újrametszésére, élesítésére szolgáltak. Az biztos, hogy ezen kövek nem Sárospatakról származtak, mivel azok a munka közbeni kopás során saját magukat élesítették.³² Ahhoz, hogy a csákánnyal vajatokat tudjanak a kopott kövekbe vésni, le kellett azokat emelni a kőpadról. Erre szolgáltak az *emelő vasrudak*, melyeket szintén összeírtak az inventáriumok készítői a malmokban. Több helyről van adatunk arra, hogy új malomköveket is tartalékoltak, különösen ott, ahol több malom is őrlött egyidőben (Nyíregyházán pl. 1841-ben a város granáriumának udvarán „a Ns Város ház kerítés alatt” 8 új malomkő hevert³³). Egy-egy malomban többfajta követ is használtak annak megfelelően, hogy azok gabonaőrlésre vagy darálásra kellettek-e. A korábban már említett anarcsi adaton kívül igen sok helyen írták össze, hogy a szárazmalom

²⁹ SzMLt. IV.A.19.10. No 1192.

³⁰ BMD T.73.1.1.

³¹ SzMLt. IV.A.9. F.XXV. No 3.

³² SzMLt. IV.A.19.13. és 15., V.A. 102/j. 82/162.

³³ SzMLt. V.A.102/j. 82/162.

lisztelő és kásakövekkel van felszerelve, vagy hogy a malom a liszten kívül „egy szer s mind kását is Darál” (a 19. század közepéről több mint egy tucat helységből vannak ilyen adataink)³⁴.

A malomkövek ára meglehetősen magas volt. Már idéztem 18. század közepi adatokat; egy évszázad múltán a kövek párját Rádon 60, Püspökladányban 110, Vasmegyerben 115 forintra becsülték.³⁵ A hasadt kövek közül a még használhatónak ítéltet *ráffal*, *abronccsal* vagy *karikával* fogták körül, hogy továbbra is örölhessenek velük. Az elhasználódott köveket sem mindig dobták ki: Nyíregyházán 1836-ban az inventárium szerint Szekeres Sámuel cserkeszi malmában egy kopott malomkő a „kémény alatt lévő tűz helyen” szolgált, míg a Vidoven-féle malomban két hasznavehetetlen malomkő közül az „egyik a’ tűz helyen, másik az ajtó előtt használtatik”.³⁶

A *vasalás* ill. a *kovácsmunka* szintén jelentős értéket képviselt a malmokban. Ezt bizonyítja, hogy Ajakon még a bérleti szerződésben is külön foglalkoztak „a’ vasnemű eszközök” beszerzésének és pótlásának kérdésével (lásd az 5. sz. mellékletet!). Vasalni kellett a bálványt, hogy szét ne repedjen az alsó és a felső vége; vasból készültek a forgó csapok és a perselyek, a malomkövek keresztvasai, melyek az orsók vastengelyével álltak összeköttetésben, s különféle kengyelvasak, srófok, hevederek stb. tartoztak még a malomhoz. A vasneműek készítéséhez kovácsmunkát vettek igénybe, azt a molnár nem maga végezte (1758-ból Tiszaeszlárról van adatunk arra, hogy a tisztartó 9 dénárt adott „Malomra való vas pánt csinálásáért a Czigánynak”, s 1 magyar forint 2 dénárt a következő évben korongvas készítéséért, „mivel meg holt a Comentios kovattsa az Uraságnak”.³⁷ A malom vasanyagai tűzvészek esetén részben még felhasználhatóak maradtak; Kéri János püspökladányi „száraz lisztelő és kása tsináló” malmából 1846-ban a tűz után csupán a következő anyagok maradtak meg: „2 korong vas, keresztvas és persely, bálvány sarok karikájával, 4 korongra való karika, hasadt köre való ráf, 2 pár heveder – ajtóra való, több darabból álló vasak, égett tulápok és több darab fák”, melyek közül a vasak 43 forintra becsültettek.³⁸ A malomban fellelhető vasneműek értékének két végétét is említsük meg: Rádon 1846-ban „A’ malomban a Kovács munka vas árával” csupán 10 forintot tett ki, míg Püspökladányban 1847-ben a „korong, keresztvas, balvan tsap, persely, srof szeg es több kenyel vasak es foglaló vasak” értékét 100 forintra becsülték.³⁹

A malomház berendezései között fontos szerepe volt és minden ilyen építményben elhelyezték a *vámtartó hombárt* vagy *szuszéket* és a *vámtartó hordókat*; „a molnárok rendszerint harmadrészt kaptak a földesúrnak járó 10 %-nyi malomvám-ból, melynek ládáját csalárdságaik megfélemezésére lakattal szokták ellátni” (WELLMANN 1979. 157.). A hombár vagy szuszék keményfa deszkából készült, zárható, a

³⁴ SzMLt. IV.A.19.1., 3., 6., 10., 11., 13., 15.

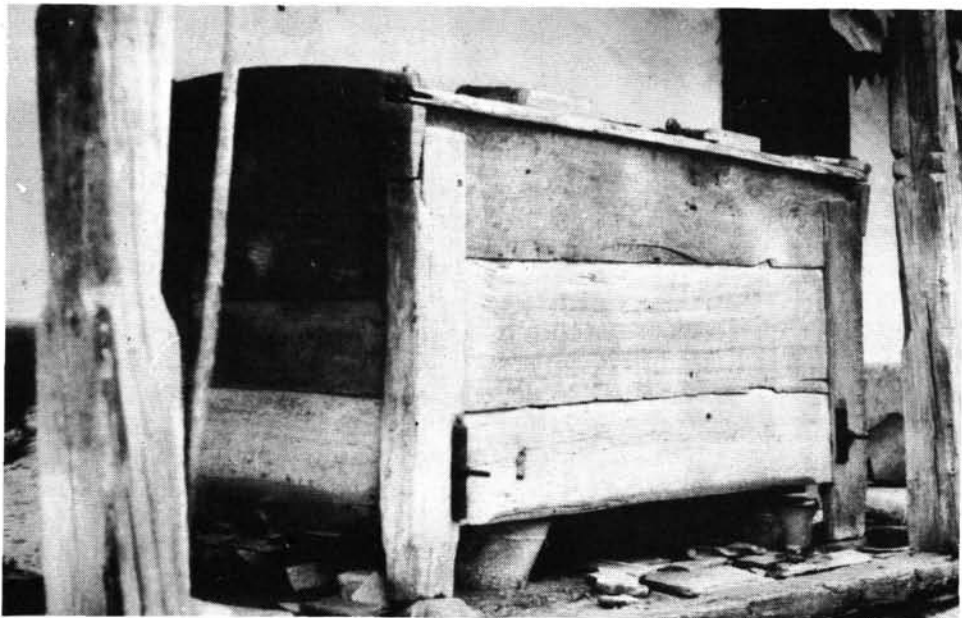
³⁵ SzMLt. IV.A.19.12., 13., 10.

³⁶ SzMLt. V.A.102/j. 82/162.

³⁷ SzMLt. IV.A.9. F.XXV. No3.

³⁸ SzMLt. IV.A.19.14.

³⁹ SzMLt. IV.A.19.13.

4. kép A barabási szárazmalom vámtartó hombárja a 19. századból
 Bild 4. Kornspeicher der Trockenmühle von Barabás für die Mahlmetze aus dem 19. Jh.

tetején lyukkal (lyukakkal) ellátott nagy láda volt, melyből a malom teljesítőképességétől függően egyet vagy kettőt tartottak a malomházban. Befogadóképességük 10-18 köböl között mozgott, s ez igen tekintélyes méretekre utal. A hombárok mellett rendszerint 1-4 vámot tartó, tölgyfából készült hordót is tartottak a malmoknál, melyekbe fajtánként a kisebb mennyiségben őrlött más gabonaneműek vámját öntötték. Ezeket szintén zárral látták el (1836-ban a már említett cserkeszi malomban az inventárium szerint szintén volt „három hordó, szintén ezekbe vám élet tartatik, egyikén két lakat, a' többin pedig tsak egy lakat”⁴⁰). Vételárakra vonatkozó adattal csak 1758-ban találkoztam: Tiszaeszláron az uradalmi tisztt öt véka gabona árán szerzett be egy nagy hordót a malomba.⁴¹ Javításuk a molnár kötelességei közé tartozott: szintén Tiszaeszláron 1763-ban 34 dénárt fizettek „a malombeli hordók és vékák abrantsolásáért”.⁴² Ūrmértékükről csak Pazonyból van adatunk 1847-ből: itt egy 5 köblös és egy 6 vékás vámos hordóról esett említés.⁴³

A malmok egyéb berendezési tárgyai közül nagyobb méretű lehetett a „deszkából készült *kármentő*, élet kimérésekor használtatik”. Ezt több nyíregyházi malom-

⁴⁰ SzMLt. V.A.102/j. 82/162.

⁴¹ SzMLt. IV.A.9. F.XXV. No 3.

⁴² Uz.

⁴³ IV.A.19. 10. No 1923.

nál összeírták 1836-ban.⁴⁴ A vám kivételére és a gabona garatba öntésére szolgáltak a *vékások*, melyekből 1-4 is volt egy-egy malomházban. A kisebb mennyiségű vám-gabona kimérésére *félvékást*, sőt *negyedvékást* (Nyíregyházán „köpöcze” 1836-ban) használtak. Ezeket a keményfából készült edényeket vasalták és vasabroncsokkal (rendszerint kettővel) fogták össze. Pazonban 1849-ben *lisztesládát*, Nyíregyházán 1836-ban *pitle ládát*, „hozzá két pitle zsák”-ot írtak össze.⁴⁵ Ez utóbbinál két szitát és egy vasrostát is találtak, ami elengedhetetlen kelléke volt az ún. „pitlés malmoknak”. Ezeknek a 19. század elején terjedni kezdett malmoknak a lényege „a zacskó- vagy tömlőalakú szőrszita volt, amelyet az őrlőberendezés által rezegtetett lécek ütögettek. A kezek munkáját utánzó ütögetéstől a szita különválasztotta a lisztet és a korpát.” (PALOV J. 1976.19.) A nyíregyházin kívül Balmazújvárosból és Nagykállóból is vannak pitlés malmokra utaló adataink a század közepéről.⁴⁶ A nyíregyházi Serház utcán lévő kásacsínáló malomnál új *kásás ládát* is összeírtak 1836-ban. Ugyancsak a nyíregyházi malmoknál vettek lajstromba egy-egy „*fadgyú olvasztó vas sepenyőtské*”-t, amiben a malmok vas alkatrészeinek kenésére szolgáló zsiradékot olvasztották fel. Az ugyanitt összeírt *falapátok* „ganéjt kihánni a keringők alól” szolgáltak.⁴⁷ Őrladányból 1781-ből egy verekedés alkalmából feljegyezték, hogy a kópadon egy *széket* kapott fel a perben állók egyike, „mellyre a malom házba a Lisztes Zsákot szokták tenni.”⁴⁸

Röviden szükségesnek tartom a szárazmalmokhoz kapcsolódó, ill. ugyanazon a meghajtási elven működő *olajütők* szerkezetének a felvázolását is, hiszen sok helyen a keringősátor másik oldalán, a gabona- vagy kásaőrlésre szolgáló berendezéseket tartalmazó malomházzal szemközt álló másik malomházban volt az olajütő berendezés. Ezek a malomházak többnyire nagyobb méretűek voltak, hiszen többféle eszközt, berendezést tartottak bennük, mint a csupán lisztőrlésre használt épületekben. Faluk is rendszerint más anyagokból, a kevésbé gyúlékony vályogból, paticsból, sárból készült, hiszen itt a magvak pörköléséhez tüzet is gyújtottak. A 19. század közepi adatok szerint területünkön repceből, napraforgóból és lenmagból sajtoltak olajat. Nem célom itt a munkamenet részletesebb leírása, hiszen mások már megtették azt (BALOGH 1937., NAGY 1959.), csupán néhány szerkezeti elemre, berendezésre hívnám fel a figyelmet.

Az olajos magvak közül a napraforgót először *hajalni* kellett, hogy aztán a többi munkafolyamatot is elvégezhessek. A hajálás malomkövek között történt. A csupasz szemeket *darálón* ledarálták, majd az így nyert masszát „*gyúró ládá*”-ban vagy „*gyúró fenyő fa Tekenő*”-ben összegyúrták.⁴⁹ Az összegyúrt masszát megpörkölték a malomházban lévő tüzelőberendezésen, majd kisajtolták belőle az olajat. (Egy pazoni olajütő részletes leírását a 3. sz. melléklet tartalmazza!)

Az olajütő sajtók egyik legfontosabb (ha nem a legfontosabb!) része maga a *prés* vagy *sajtó* volt. Nem véletlen, hogy ennek anyagát olyan nagy gondossággal

⁴⁴ SzMLt. V.A.102/j. 82/162.

⁴⁵ SzMLt. IV.A.19.16. No 2632. és V.A.102/j. 82/162.

⁴⁶ SzMLt. IV.A.19. 1. és 2.

⁴⁷ SzMLt. V.A.102/j. 82/162.

⁴⁸ SzMLt. IV.A.9. 74. d. No 85.

⁴⁹ SzMLt. IV.A.19.12. No 1691.

választották ki, s nem volt mindegy, hogy gerendái milyen fából készültek. A mellékletben közölt pazonyi olajütő gerendája tölgyből készült; Sulyán Ádám nyíregyházi olajütőjét 1835-ben a gávai olajütő berendezésének mintájára készítette el, s azt a következőképpen írta le: „*Én a Gávai olajmalomnak a rajzolatja szerint készítetem minden eszközöket – mely is a Sz. Mihályi és a Nánási olajütők szerint van tsinálva... A malomnak fő eszközei ezek: 1ször a czillinder, 2or a Sajtó, 3or azon öntöt vasból üst a hova az reptze mag töltetik és Sajtoltatik. A Gávai Sajtónak az alsó sajtó gerenda, a hol az öntöt vas üst helyheztetve van – másfél öll hosszú – az felső Sajtó gerenda pedig 4 öll hosszú és másfél suk quadratba vastag. Én az én felső gerendáimat 4 öll hosszúaknak és két suk quadratba az Halászi Erdőbe olly fából készítetem, a mellynél se Dobronyi, se Eszenyi, se Lyánvári és az egész Beregségben sőtt a Tiszaháti Embereknek és földes uraknak – de a mi Kerékgyártóinknak tapasztalatok szerint erősebb fa egész magyar hazába sints.*”⁵⁰ A fentiekből arra is fény derül, hogy melyek azok a területek, ahonnan a Nyírség belsejébe egyáltalán jobb minőségű fa kerülhetett. Maga a sajtó a sajtó házban kapott helyet más egyéb berendezési tárgyak (vékák, vödörök stb.) társaságában.

A malmok a falu életében

A malmok nemcsak az őrlés színterei voltak, hanem a települések életében, a társas kapcsolatok tartásában is igen fontos szerepet játszottak, mint erre korábban már több néprajzi tanulmány rámutatott. Egy-egy jól őrlő malom kedvéért néha a szomszédos falvakba is elszekereztek az őrletők (ez különösen a vízimalmok esetében fordult elő), s az ottani írott vagy íratlan szokások be nem tartása bizony néha konfliktusok forrásává is válhatott. A Kislétán 1769-ben kelt jegyzőkönyv szerint „*Nztes Török Péter Uram eő Kigyelme Petribül Kis Létára által jővén oly reggel, hogy maga számára életett őrljön, amint hogy el érkezésével jó reggel az Zsidó Malmában lovait bé is fogatta szolgálja által; de mivel ottan lévő emberek által meg tiltatott, hogy az malomban bé ne fogjon és ne őrljön, mivel az Magyaroknak nagy innepe vagyon kit eleitül fogva meg tartottak, azért tellyességgel őrlni nem engednek.*” Hiába érvelt Török Péter, hogy „*én orosz ember vagyok, nékem nints innepem, az Malom pedig fa, nincs innepe, én bizony ugymond őrlök*” – erőszakkal is megakadályozták ebbéli tevékenységében. A perre vitt őrletési ügyben (hisz egy nemes embert vertek meg!) a malom tulajdonosa, Gencsy Zsigmond bizonyoságlevele mondta ki a végső szót; ennek szövege a következő: „*Alább írt vigere praesentium recognoscalom, hogy lévén énnékem Kis Létán ezen Tettes Nem. Zabólcs Vgyében mint Földes Úrnak egy Száraz Malmom; azon Helységben mint hogy orosz és oláh valláson lévő lakosok is vagynak, attam olly parancsolatot ki, hogy Sátoros Innepeken, ugy mint Karácson, Hussvét és Pünkösöd három napjain, Nagy Pénteken, Áldozó Csütörtökön és Ujj Esztendő napjain, nem különben Vasárnapok Estvéjén is, senkit is fent írt Száraz Malomban őrlni ne engedjenek. Melly e' szerint ki adott parancsolatomról adom ezen recognitiomat Kis Létai Lakosok requisitiojára.* 'Sig. Balkány die 20a febr. 1771. Gencsy Zsigmond.”⁵¹

⁵⁰ SzMLt. V.A.101. 1835:17.

⁵¹ SzMLt. IV.A.9. F.1. No 74.

A fenti feljegyzésből kitűnik, hogy ünnep lévén, a malom körül több ember is tartózkodott már kora reggel. Ugyancsak Kislétáról való az az 1770-es adat, mely szerint vasárnap templom után a malomnál többen kártyáztak.⁵²

De a malomban való éjjeli alvás is igen gyakori lehetett: fentebb már említettem, hogy másnapra „szert fogni” már előző éjjel többen elmentek a malomba s ott aludtak; de ide tért be Balkányban is a strázsa 1846-ban egy kis szunyókálásra, s csak a malom égésekor serkent fel a keringő talpáról.⁵³ Halászbán 1776-ban éppen a malomban sok ideig tartó dohányzását emlegették fel Olá Jánosnak egy per során.⁵⁴ Ugyancsak a malomban aludt 1774-ben a tiszanyagfalui molnár egész családjával,⁵⁵ s a püspökladányi molnár is csak azért feküdt ki a malom elé 1844-ben, hogy a szúnyogoktól jobban alhasson.⁵⁶

A malmok nagy belső, fedett terük miatt nem egyszer szükségraktárként is funkcionáltak; 1774-ből Tiszanyagfaluból származik az az adat, mely szerint a malomházban a láda mögött tököket is tároltak, s a molnár vallomásában még bizonyos száradó dohányról is szó esett: „Az első előtt hordtuk volt be hamarjába oda a' dohányt, de a' Malom Házba nem volt több, csak vagy hét Póre Dohány, az is az oldalára volt fel akasztva, hanem a keringőnél volt valami száz Póré.”⁵⁷

Malombérleti szerződések

A molnár rendszerint csak a földesúr, egyház, község vagy kisebb közösségek tulajdonában lévő üzem bérlője vagy alkalmazottja volt. Az előbbi esetben a karbantartás, üzemen tartás költségeit a molnár, az utóbbiban pedig a malom tulajdonosa viselte (FILEP 1980.637.). Többszörös áttételre egyébként más épületek esetében is vannak adataink (kocsma, mészárszék stb.). Kisnaményban 1853-ban a bérlő csak közbeeső láncszem volt a malom tulajdonosa és a molnár között.⁵⁸ (Lásd a 4. sz. mellékletet!) Gyulajban 1809-ben az összeírás szerint az egyházi szárazmalmok bérbeadásából befolyt taxa a prédikátort illette, a regale beneficium pedig az ekklezsia pénztárát gyarapította.⁵⁹ Eördögh Dániel kopócsapáti birtokosnak több szárazmalma is volt a Nyírség északi részén fekvő községekben. Fennmaradt árendális könyvében a feljegyzések mind pénzbeli, mind természetbeni bérről tudósítanak. 1793-ban a lövöpetri malmot 25 forintért adta bérbe Bozvai Mihálynak és Pap Györgynek azzal a kikötéssel, hogy „aprob igazítás ökemeké, a nagyobb az enyim légyen.” Ugyane malmot 1809-ben haszonbérbe adta ki Ficher Ábrahámnak 120 Rhénes forint készpénzért, s ezen kívül egy hizott lúdért és két font kucsmagombáért.⁶⁰ A Bercelen 1784-ben kelt szerződés szerint Jakab Lőrinc a következő feltételek

⁵² SzMLt. IV.A.9. F.3. No 29.

⁵³ SzMLt. IV.A.19.11. No 1833.

⁵⁴ SzMLt. IV.A.9. F.8. No 137.

⁵⁵ SzMLt. IV.A.9. F.7. No 80.

⁵⁶ SzMLt. IV.A.19.4. No 520.

⁵⁷ SzMLt. IV.A.9. F.7. No 80.

⁵⁸ SzMLt. IV.B.607. 40.d.

⁵⁹ Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, I.1.s.5.

⁶⁰ BMD T.73.1.1.

mellett vette ki Olasz Lajosnak a falu közepén lévő szárazmalmát: „A Malomnak vámját szedvén, de a' Malom gondviselése, és dispositája az Ml. Uré fog lenni és az Uraságnak valamint mindenkor szabad szere, ugy az meg őrendő akar minéven nevezendő életyébül vám soha sem fog adódni, sőt ha a szükség úgy hozná magával, vám életbül kölcsön adni a' Ml. Urnak mindenkor köteles lészek.”⁶¹ Egy püspökladányi szerződés 1844-ben szintén a vámbevételek jelentőségére utal: a malmot készítő molnár szegődésekor kikötötték, hogy a malom elkészülte után „az ő részére a vám egy hétig fog járandó lenni”, s ez idő alatt naponként köteles vizsgálni a malom működését.⁶² A legrészletesebb malombérleti szerződéssel 1843-ból Ajakról rendelkezünk, mely a legapróbb részletekig tárgyalja mind a bérbeadó, mind pedig a bérlő jogait és kötelességeit. (Lásd az 5. sz. mellékletet!)

⁶¹ SzMLt. IV.A.9. 87.d. No 132.

⁶² SzMLt. IV.A.19.4. No 520.

Melléklet

1.

„M.K. Helytartótanács 2/1 55245/866 szám alatt a' száraz malmoknak a' helységekben belüli építtetése iránt” (SzMLt. IV.B.785/1867.)

„Egy felmerült eset alkalmából tapasztaltatott, hogy a' száraz malmok építése iránt 1843ik évben közzétett országos királyi főkörmányszéki 87286. számú körintézmény 1ő pontja, mely az említett malmoknak építését csak a' községek végén vagy azokon kívül engedi meg, a' magán jognak sok tekintetbeni korlátozásán kívül, több vidékeken a' helyi körülmények és gazdasági viszonyoknak meg nem felel, sőt az elfogadott építészeti rendszabályok sem indokolják mindig és minden körülmények között a' száraz malmoknak a' községeken kívüli elhelyezését; a' nagyméltóságú Helytartótanács tehát folyó évi január hó 2a 55245/866 szám alatt kelt magas intézményével, az érintett körintézmény 1ő pontjának akkénti módosítását találta elrendelendőnek, hogy a' kivétel előtt ezentúl is bejelenteni kötelesek legyenek, hanem az illetékes hatóságnak hatásköréhez tartozzék annak megvizsgálása illetőleg megbírása: vajjon a' tervezett száraz malom építésére kívánt engedély az építtető által kitűzött helyen, építészeti, biztonsági és közlekedési tekintetből a' község területén belül is megadható é vagy sem? Önként értetvén, hogy a' község területén belül ily czélból kitűzött hely hatósági kifogás alá nem esik, az ez érdemben bemutatandó folyamodványoknak hely adathatik, az idézett körintézmény többi pontjai egyébiránt érintetlenül maradnak.”

2.

A Nyíregyháza-Nagycserkeszen, -Kiscserkeszen és -Újteleken található kettős malmok leírása 1846-ból (SzMLt. IV.A.19.13.)

„A' Nagy Cserkési kettős Malom s Malom Házak. Egy Kettős Malom s malom ház Nád fedőléssel jó állapotúak. – 22 Tölgy fa oszlopokkal s 32 fenyőfa szaru fákkal s több darab csillag kötéssel. S a malom házban lévő 13 bokor szaru fákkal s öt vastag foglaló gerendákkal, s mauerpangal el látva. – S a malom házba található két hombáral melynek egyike egyike 16 köblösök. Két vékával, s három hordóval együtt. – Ugy mind a két malomba levő Keringők, s Bálványal jó állapotba, öszvesen betsültetett 2035 frt 15 xr.

A' Kis Cserkési kettős malom s malom ház

A malom deszkával fedve, jó állapotba. – 22 Tölgy fa oszlopokkal, mi a' sátor fákat tartja. 22 egész szarufák s 44 mellék szarufákkal s sűrű csillag kötésekkel el látva. Két Keringőkel s Két bálványal, mellynek mindenkike uj. 4. darab kő padal s 4 jó Kövekkel el látva. – A Malom ház Zsindejel fedve jó állapotba 12 bokor szaru fával s fűrészelt léccel. – 5 vastag gerendával el látva s tizen kétt kő padot tartó oszlopokkal s a malom házba 10 v. 11 köblös jó Hombárok kettő, s a végei Deszkával vannak beszegezve. S van még a Malom házba 4 Tölgy fa hordók és két tölgy fa vasas véka. Öszvesen betsültetett 2285 frt 30 xr.

Az Új Teleki kettős Malom s Malom Ház

A Malom Deszkával van fedve. 22 Tölgy fa oszlopok, mellyek a sátor tartják. 22 fenyő szál szarufák, 44 vendég szarufák s vastag dufla csillag kötés. – Két keringő Kar fákkal s Bálványal, ujak. – A Malom Ház zsindejel fedve 14 jóféle uj szarufák 5 gerendával s fűrészelt léccel el látva. – 4 Kőpadal s 10 Kő padot tartó tölgy fa oszlopokkal s két kő padon való 4 Kövekkel, s garadokkal s lisztes ládákkal s kő takaró Deszka kéregel. – Két nagy uj Hombár mint egy 17. v. 18 Köblösök. Egy Hosszu 5 öles láptó. – 3 vám tartó Hordók és két vasas Tölgy fa véka öszvesen betsültetett 2516 ft 40 xr.”

3.

„Sz. Pr. Nyíregyházi lakos nemzeti Purchy (?) Pár úr... a' Város nyugoti oldalán kívül az ugy nevezett Tokai ut mellett levő olaj ütő masinája” (1846 - SzMLt. IV.A.19.12. No 1691.)

„A napkelet felől való része Malommal s Házsal 1. 13 vastag oszlop mi a' Sátor fát tartja, 8. Kőpadot tartó oszlop, 11 és 2/4 vastag szarufa, 's dupla csillag kötés. - Bálvány tartó kettős járommal, 24 Kar és küllök gerendákkal, 12 talpal 's fogakkal. - Gyalult deszkával fedve duplán, a' tetején bádög fedőlék, a csillag kötés alatt 36 négy czolos létezzel, 10 oszlopon fekvő vastag major pangal. 1 öl és 4 suk hosszú dupla Kapu, két kapu félel. Körül be kerítve patitsal, 9 köz. Egy Kőpad, 2 orsóval darálóval, 's garaddal, közepén levő Masinával 's Masinán lévő garadal, 8 czuláppal, 2 orsóval, két ládával, 8 láda tartó oszloppal, két fain kövel. Két Sajtó uj, minden hozzá valókkal, 2 sukoss vastagságú gerendákból, egyike 4 öles, 's a másik 3 öl és egy suk. Egy gyuró fenyő fa Tekenő s több aprólékos meg éghetők. Egy fent maradt sajtóhoz való 2 sukoss vastagságú Tölgy fa gerenda. A' Malomházon szarufa tizen három bokor fen álló széken, 16 stik 's kettős falon fekvő gerendákkal, 7 öl hosszúak. 4 pont tartó vastag fenyő gerendával, 328 fűrészelt fenyő létezzel. Cserep tetővel. Egy dupa két fele nyíló ajtó vastag tölgy fa ajtó félel, és egy féle nyíló dupla ajtó felestől, öszves bets 3225 frt. 2. Ugyan aval egyesítve egy Nádál fedett sajtó. - A' Malomba 11 oszlop, mi a Tetőt tartja, tíz sátorfával, egyes csillag kötéssel, bálvány 's keringővel, 8 falon fekvő gerendával, egy tengelyt tartó 5 öles tölgyfa gerendával. - Egy Kapu felestől. A Sajtó ház a másik Malom házhoz van 10 bokor szarufa, 's 9 Kerresztül való gerenda, s falon fekvő 7 öles két gerenda, 48 Éger fa létezel. Nád fedélel, 's sajtós szobáján két ablak, nád padlással s egy ajtóval. Van egy 4 oszlopon álló Masina gerenda. - Egy 7 sukoss hosszú gyuró ládával, egy jó állapotu sajtó mindenestől 4 öles, s egy másik sajtó 2 öles hosszú, 4 véka, egy olajos vedérrel. A sajtós háza mellet egy kis Kamara fél ereszre, 8 fél szarufa, egy falon fekvő 4 öles gerenda, 's a sajtó Házon egy ablak. Ösz. 785 frt 30 xr.”

4.

Molnár fogadási szerződése 1853-ból Kisnaményből (SzMLt. IV.B.607. 40.do-boz)

„Mai allol írt napon meg fogadtam Szűts Gábort Mólnáromnak A' Kollony Gábor Urtól árendált Malmomba, Melynek fizetése léssen évenként egy lakhej és ahoz előtőleg kis kertett, káposzta hejet, egy vékás kender földöt, egy köblös tavasz földet, két vékás Ugar földet és a harmadik véka vám. Mely meg ígért bérért tartozik híven fel idjelni és minden tőle ki telhető reparátziókat szónelkül és különös bér nelkül tellyesíteni; mit is ha nem tene vagy kondviseletlensége miat hiba törtene vagy bár mi tette miat hátráltatás törtene, az ő jogaiból fizetendő az malom gazdának kára.”

5.

„Tettes Kisvárdai Uradalomhoz tartozó ajaki száraz malomnak a' hozzá tartozó molnár házzal együtt anartsi Waitzner Mendli és feleségével 844iki januarius 16 napjátul kezdve kötött szerződése 844ik 845ik és 846ik évekre.” (SzMLt.IV.A.19.9.)

„Alul írt napon és évben a' Fő méltóságú Galanthai Esterházy Herczegség Tettes Kisvárdai Uradalmi Tisztsege és Anartsi Waitzner Mendli és felesége között a' Tettes Felsőbbségnek K. helybe hagyásáig a' következő szerződés kötetett:

1ször bérbe adatik a' nevezett bérlőnek az Uradalomnak ajaki száraz Malma a' hozzá tartozó Molnár házzal együtt 844iki januarius 16 napjátul kezdve 3 egymás után folyó évekre.

2or Melly haszonvételért tartoznak a' bérlők a' vám gabonából évenként 12 1/2 posmérő tisztabuzát és 36 3/4 posmérő Rozsot, és pedig negyedévenként, az az Martius, Junius, Septem-ber, és December holnapok első napjaiban saját erejével az Uradalomnak Kisvárdai Magházába

szállítani, ha pedig készpénzül kívánatlik, kötelesek lesznek azon az áron, a' mellyen a' Kisvárdai piacon az Uradalom gabonája kelni fog, megváltani, és ezen kívül évenként husz faragó nap-számokat leszolgálni, a' le nem szolgálás esetében pedig minden egy napszámért 24. xkat pengő pénzben lefizetni.

3or Az által adott vas, vagy más nemű Malom eszközökre, mellyek a' bér kezdetekor ezen szerződésre jegyeztetnek, tartoznak vigyázni, és azokat az idő elteltével jó karban, és egész mennyiségben az Uradalomnak vissza adni, az épületekre is gondot viselni, mert ha azokban maguk, vagy cselédjeiknek gondatlansága miatt tűz által, vagy egyébként kár történik, azt megtéríteni kötelesek lesznek; a' malom köveknek is vastagsága fel jegyeztetvén a bér végével, ha vékonyabbaknak találtnak, azoknak kopását a bérlők hüvelk szám szerint megtéríteni tartozván, ellenben ha az általuk történendő új beszerzés esetében vastagabbaknak lenni találtnak, azoknak fölösebb értéke szinte hüvelk mérték szerint a' bérlőknek megtérítetik.

4er a' vasnemű eszközöket tulajdon költségeken beszerezni, az elavultak helyet pedig újakat pótolni minden beszámítás nélkül tartoznak a' bérlők.

5ör A' kikötött adózásnak biztosítására nézve tartoznak a' bérlők a' tiszta buzát 3 forintyával, a' Rozsot 1 frt 18 xjával, az az folyó áron számítva 6 1/8 posmérő tisztabuzának, 18 3/8 posmérő Rozsnak árát összesen 42 f 15 3/4 xkat váltóban a' bér kezdetével az Uradalmi pénztárba Cautióképpen letenni, mellyet a' kötött időnek végével, ha a' feltételeket teljesítették, ugyan azon becsben az Uradalom holtan vissza adand.

6or Az épületek körül előforduló kisebb, és csak 20 váltóftokig rúgó javításokat tulajdon költségeken elvégeztetni tartoznak a' bérlők, és mivel ezen malom olly állapotban vagyoni, hogy a' szerződési 3 évek alatt bizonyosan annak ujjonand leendő építése szükségképpen megkívántani fog, különösen a' bérlők kikötötték azt, hogy a' fel építés ideje alatt az árenda fizetés megszünyön, mely nekik megígértetett, valamint az is, hogy mivel az Uradalomnak a' malomban semmi malomkövei nitsenek, hanem a' bérlők jelenleg is tulajdon köveiket használják, az elő forduló új építés alkalmával azokat is be fogja szerezni az Uradalom.

7er Semmi némű tüzellő, vagy a' malomhoz szükséges szerszámfákat az Uradalom a' szerződési idő alatt adni nem tartozik.

8or A' molnárház kéményének az Uradalom által szorgozandó seprétéseért különösen évenként 1 frtot 30 xkat pengő pénzben az Uradalmi pénztárba befizetni kötelesek a' bérlők.

9er Semmi esetben a' bérlőknek engedély nem adatik, mellyet nem is kérni a' bérlők ezennel kinyilatkoztatják.

10er Hogy az Uradalmi malom a' közbizalomtul meg ne fosztasson, a' vám szedés mértékének érdekében a' Tettes Megye határozataira utasítván, a' helyes örlés módjában mindenkor az Uradalmi hatóság által korlátoztatnak a' bérlők.

11er A' szerződésnek meg nem tartása esetében magukat a' bérlők az 1836iki 20iki, és 840ik 11iki törvény Czikkelyek értelmének olly szoroson alája vetik, hogy nem csak a' határ időre ne talántán elmulasztandó Árendális fizetés, hanem minden a' Szerződésnek meg nem tartásából eredhető akármiféle károknak, és költségeknak megtérítése iránt az Uradalomnak rajtok tellyes joga legyen.

Melly feltételeket mi is elfogadván, és azoknak pontos megtartására magunkat in solidum az az én feleségemért, feleségem viszont én érettem kötelezvé ezen szerződés mind a' két Résznek aláírásával megerősítve 3 egyenlő párban kiadatott. Kisvárdában September 14én 843.⁶³

⁶³ A fényképfelvételt a szerző készítette.

Irodalom

- BALOGH 1937.* = Balogh I.: Olajütés a nyíradonyi szárazmalomban. *DMÉ* 1937. 123-125.
- FILEP 1980.* = Filep A.: „Malom” és „molnár” címszavak. *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. k. Budapest, 1980. 510-513., 636-638.
- KISS 1958.* = Kiss L.: Vizimalmok a Nyírségben. In: Vásárhelyi hétköznapiak. Budapest, 1958. 241-255.
- NAGY 1959.* = Nagy Gy.: A vámosoroszi szárazmalom. *JAMÉ* II. (1959.)129-147.
- NEMESNÉ 1982.* = Nemesné I.M.: Malmok, ipari és gazdasági létesítmények az első katonai felmérés térképszelvényein 1782-1785. Budapest, 1982.
- PÁLL 1984.* = Páll I.: A nádkötő. *SzSzSze.* 1984. 2. sz. 114-117.
- PÁLL 1987.* = Páll I.: Szabolcs megye népi építkezése a XIX. század közepén. Szentendre, 1987. *A Magyar Népi Építészeti Archivum Kiadványai* 2.
- PALOV 1976.* = Palov J.: A szarvasi szárazmalom. Szarvas, 1976.
- PONGRÁCZ 1967.* = Pongrácz P.: Régi malomépítészet. Budapest, 1967.
- SCHRAM 1970.* = Schram F.: Magyarországi boszorkányperek 1529-1768. 2. k. Budapest, 1970.
- SŐREGI 1937.* = Sőregi J.: A matolcsi szárazmalom. *DMÉ* 1937. 74-76.
- WELLMANN 1979.* = Wellmann I.: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Budapest, 1979. *Agrártörténeti Tanulmányok* 6.

Trockenmühlen (Zugmühlen) im Nordostungarn
in dem 18. Jh. und in dem 19. Jh.
– Zusammenfassung –

Diese wissenschaftliche Arbeit versucht anhand der Angaben des Archivs, eine Übersicht baulicher Hinsicht über die in den 18-19. Jahrhunderten betätigten Trockenmühlen des behandelten Gebietes zu geben und darüber hinaus über die gespielte Rolle der Mühlen in gesellschaftlichen Leben der Dörfer zu erklären.

Auch in den in der Beilage erwähnten Mietverträgen werden die Rechte und Plichte der Pächter betont, in einzigen Fällen sind aber auch die Baumeister der Mühlen in den Quellen erwähnt.

Mittels der in den vergangenen zwei Jahrhunderten entstandenen Quellen ergänzt die wissenschaftliche Arbeit die durch die ethnographischen Sammlungen entdeckten Zusammenhänge mit neuen Angaben und sie stellt mit Hilfe der in der Sammlung von Angaben mitgeteilten für wesentlich oder typisch gehaltenen Quellen die Charakter der verwendeten Angabenquellen vor, indem die sich mit diesem Thema ausführlicher vertraut machenden Personen neue Informationen gewinnen können.

István Páll
Skanzen
NYÍREGYHÁZA – SÓSTÓ
H-4431

Céhes emlékek a Jósa András Múzeumban

SZABÓ SAROLTA

A Szabolcs-Szatmár megye területén egykor működő céhek történetéről keveset tudunk. Forrásközlések mellett (BALOGH 1959., BODGÁL 1969.) csupán néhány cikk és tanulmány jelent meg egyes nyíregyházi, nagykállói és nyírbátori céhek életéről (RATKÓ 1988., MARGÓCSY 1984., FERENCZY 1927., KISS 1929., KISS 1956.). A nyíregyházi céhek történetéhez nyújtott adatokat a fellelhető levéltári és egyéb források ismertetésével Ács Zoltán (ÁCS 1982.). Ugyanakkor az iparosok még számos helyen hoztak létre céheket az egykori Szabolcs, Szatmár és Bereg megye területén (CÉHKATASZTER II. 312-320. 228.). Kevésbé ismertek a céhek működésével, életével kapcsolatos tárgyak, mivel ezek eddig még nem kerültek ismertetésre. Bár 1975-ben megjelent két kötetben a magyarországi céhes anyag számítógéppel feldolgozott katasztere, ebbe azonban a megye gyűjteményeiben, múzeumaiban őrzött céhes tárgyak nagyon kis számban kerültek be.

A nyíregyházi Jósa András Múzeum 1920-tól gyűjti a céhekkal kapcsolatos tárgyakat. Ezek összefoglalása eddig nem készült el, a magyarországi céhes kataszter mindössze négy tárgyat tart nyilván. Valójában ennél jóval több található a múzeum gyűjteményeiben. Kezdetben valamennyi tárgy – a céhek irataival együtt – a Néprajzi Gyűjteménybe került. 1957-ben a pecsétnyomókat, a behívótáblák egy részét és az egyetlen céhzászlót az ekkor létrehozott Helytörténeti Gyűjteményben helyezték el, majd 1963-ban néhány céhedényt az Iparművészeti Gyűjteménybe leltároztak át. Nem volt egységes elgondolás a céhes anyag megosztását illetően: továbbra is maradt a Néprajzi Gyűjteményben pecsétnyomó, behívótábla, fémből készített céhedény.

A Jósa András Múzeum három gyűjteményéből összesen 31 olyan tárgyat sikerült azonosítanom, amely a céhekkel hozható kapcsolatba. Ezek a következőképpen oszlanak meg: 13 cégpecsétnyomó, 1 pecséttok, 8 céhláda, 4 cégbehívótábla, 1 céhkulacs, 1 céhpohár, 2 céhkanna, 1 céhzászló. Területi megosztásban 17 tárgy Nyíregyházához, 5 Nagykállóhoz, 2 Kisvárdához, 1 Fehérgyarmathoz, 1 Bodrogkeresztúrhoz köthető, 5 tárgyat nem sikerült azonosítanom. Dolgozatom célja csupán a Jósa András Múzeum céhes tárgyainak számbavétele és bemutatása.

Cégpecsétnyomók

A pecsétek használatát a gazdasági élet, s ezzel összefüggésben a jogviszonyok differenciáltabbá válása hívta létre. Nyugat-Európában a 14. században már álta-

lános a cégpecsétek alkalmazása, Magyarországon ez csak a 17. században következett be (NAGYBÁKAY 1963.185.). A cégpecsétek igazolták a cég által kiadott okmányok hitelességét, ugyanakkor a cégpecséteket jellegzetes ábráik révén az írni nem tudók is felismerték (BARTÓCZ 1979.19.). A cégpecsétnyomók jelentőségét mára az is emeli, hogy sokszor a valaha létezett céhek egyedüli bizonyítékai. A cégpecsétek fontosak olyan szempontból, hogy önmagukban is több mindenről tudósítanak. A pecsétnyomók körirata, a nyomólapon ábrázolt szerszámok, illetve munkafolyamatok nyelvészeti, technikatörténeti és viselettörténeti adatokkal szolgálnak (NAGYBÁKAY 1963.186., BODÓ 1970.189.).

Az alábbiakban csak a Jósa András Múzeumban található pecsétnyomókat ismertetem. Természetesen még számos pecsétnyomó valamikori létezéséről van tudomásunk lenyomatuk alapján, ezek bemutatására azonban most nem kerül sor.

A Jósa András Múzeum Helytörténeti és Néprajzi Gyűjteménye 10 pecsétnyomót és 2 mesterbélyegzőt őriz. Ezen felül tudunk még egy cégpecsétnyomóról, amely minden valószínűség szerint elveszett a múzeum anyagának többszöri költöztetése során.¹ A pecsétnyomók közül hatot a nyíregyházi céhek használtak, kettőt a nagykállói és egyet-egyet a kisvárdai, illetve a fehérgyarmati cég. A nagykállói kovács cég 1626-ból származó pecsétnyomóit a Mezőgazdasági Múzeum őrzi.² A pecsétnyomók egy része Kiss Lajos révén került a nyíregyházi múzeumba, többször is jelent meg felhívása a helyi lapokban a céhek tárgyi emlékeinek összegyűjtésére.³ Az ő idejében került be a nyíregyházi ács-, festő-, a nagykállói szücs- és csizmadiák cég pecsétnyomója.

A bemutatásra kerülő cégpecsétnyomók nyomófelületének anyaga egy kivétellel sárgaréz, a kisvárdai szabó cég 1699-es pecsétnyomója vörösréz. A pecsétnyomók közül 6 vas és 1 fanyéllal készült. Ez utóbbi a nagykállói csizmadiáké. A pecsétlap rendszerint kerek, de akad közöttük ovális is. Átmérőjük átlag 35 és 40 mm körül mozog, a legkisebb 17 mm, a legnagyobb 49 mm. Magasságuk is változó, többnyire 80-100 mm között ingadozik, a legalacsonyabb 24 mm, a legmagasabb 121 mm.

A Jósa András Múzeumban őrzött 13 pecsétnyomóból kettő a 17. században készült, az egyik a század elején, a másik a század végén; kettő a 18. századból való, és a túlnyomó többség – kilenc – a 19. század elejére keltezhető.

A pecsétnyomók körirata magyar, egyedül a nagykállói csizmadiák 1781-es datálású pecsétnyomója latin nyelvű.

Szabolcs és Szatmár az iparilag kevésbé fejlett területek közé tartozott, a cégalakulások – kevés kivételtől eltekintve – megkésve mentek végbe.

A nagykállói szücs cég pecsétnyomója (I. tábla 1.)

A nagykállói szücs cég privilégiumát 1671-ben újította meg I. Lipót király.⁴ A cég pecsétnyomója – vésete alapján – csaknem 50 évvel korábbi. Köriratának

¹ JAM Np.56.707.1. – a gubás cég pecsétnyomója.

² CÉHKATASZTER II. 34. 632881 ill. 62111 számon a Mezőgazdasági Múzeumban.

³ Kiss L.: Ajándekozás a Jósa múzeumnak. *Nyírvidek*, 1920. október 10.p.2.

⁴ SzMLt. IX.5.

betűformái későbbi időszakra utalnak. Ez összefügg azzal, hogy a pecsétnyomót 1830-ban kopottsága miatt megújította a céh.⁵

A pecsétnyomó teljes egésze sárgarézből készült, nyomófelülete kerek. Körirata: NAGY KÁLLOI SZÜTS CZÉH PETSETYE 1622. A pecsétmezőben a kifeszített bőrön egy színelő ráma és egy verpáng (?) vésete látható.

A pecsétnyomó 1933-ban Görömbei Péter nagykállói református lelkész ajándékként került a Jósa András Múzeum Néprajzi Gyűjteményébe. 1955-ben az egész néprajzi gyűjteményt újraleltározták, ekkor Nyárády Mihály a tárgyleírásnál kaszakésnek határozta meg a pecsétnyomó közepén látható szücs szerszámot.

A fehérgyarmati csizmadia céh pecsétnyomója (I. tábla 2.)

A fehérgyarmati céhek történetéről, működéséről igen keveset tudunk. Levéltári forrásokban fennmaradt privilégiumok és egy céhpecsétnyomó őrzi egykori létüket. A régi szatmári terület városaihoz hasonlóan Fehérgyarmaton is már a 17. század elején működött céh (CÉHKATASZTER II.319.). A következő adat, mely csizmadia céh létét bizonyítja, száz évvel későbbi. Megmaradt – mint a céh valamikori létének egyetlen tanúja – a pecsétnyomója. A vas fogóval ellátott réz nyomófelület körirata: FEYRGYARMAT CSISMADIAK CZEH PECSETE 1712. A köriraton belül egy sarkatlan, kissé fölfelé hajló orrú magyar csizma, két oldalán csizmadia szerszám: az egyik musta (bőrsimító szerszám), a másik bicskia.

A következő adatunk 1810-ből származik. Szirmay említi Fehérgyarmat leírásánál, hogy a „Vargáknak és Csizmadiáknak egyesült czéhje van” (SZIRMAY 1810.II.232.). A varga és a tímár elnevezést valószínűleg szinonimaként használták, hiszen mindkettő a bőr kikészítésével és egyszerűbb lábbelik készítésével foglalkozott. Különbség közöttük a bőrkikészítés technológiájában volt (NÉPRAJZI LEKXIKON 5.289.488.). Ezzel magyarázható, hogy néhány évvel később, az 1827-ben kiadott privilégium egy céhben említi a tímárokat és az csizmadiákat (CÉHKATASZTER II.319.). Végül 1833-ban egy 9 szakmát tömörítő vegyes céh megalakulásáról értesülünk (EPERJESSY 1967.48.).

A csizmadia céh pecsétnyomója 1975-ben került a Helytörténeti Gyűjteménybe Török Ferenc, nyíregyházi lakos ajándékként.

A nagykállói csizmadia céh pecsétnyomója (I. tábla 3.)

A nagykállói csizmadia céh 1648-ban nyert privilégiumot III. Ferdinándtól. A pecsétnyomó jóval későbbi, 1781-ből való. A gyűjteményben ez az egyetlen latin köriratú pecsét: SIGILLUM COTURNIE CUM CALLOVIEN 1781. A réz nyomófelület tiszszögletű, a köriraton belül középen sarkos csizma, egyik oldalán musta,

⁵ SzMLt. IX.5. A nagykállói szücs céh számadása 1830-ból a következőket jegyezte fel: „A Czéh Petsettye a régiség miat, mind betűje, mind czimere esmérétlenné lett s helyébe ujj készítődött. 5 Rfr.”

másikon bicskia. A három tárgyat indaszerű díszítés veszi körül. A bicskia formája leegyszerűsödött a 18. század eleji formához képest (NAGYBÁKAY 1963.191.), és a csizma formája is változott a korábbi időszakhoz viszonyítva. A korábbi ábrázolások sarkatlan csizmákat mutatnak. E változásokat jól példázza a fehérgyarmati csizmadia cég 18. század elejéről származó pecsétje. A két pecsétnyomón a csizma, a bicskia és a musta elrendezése azonos, hasonlóan a peremartoni, csajági, balatonfőkajári csizmadia cégpecsétnyomókhoz (NAGYBÁKAY 1963.192.).

A nagykálói pecsétnyomót Dankó János, nagykálói csizmadia ajándékozta a Jósa András Múzeumnak 1933-ban (ALISPÁNI JELENTÉSEK 1933.106.).

A kisvárdai szabó cég pecsétnyomói (I. tábla 4-5.)

A kisvárdai cég működéséről igen keveset tudunk, pedig a település céhes hagyományai a középkorig nyúlnak vissza, Nyírbátor és Nagykálló mellett Szabolcs megyében itt alakultak meg legkorábban a céhek. A kisvárdai Rétközi Múzeum őriz egy pecsétnyomót, amely 1591-ből való és a kisvárdai csizmadiák használták. A nyíregyházi Jósa András Múzeumban található a kisvárdai szabó cég kettős pecsétnyomója. Két rézhengerből áll, a részek egymásba csúszthatók. Tulajdonképpen két pecsétről van szó, az egyik 1699-es, a másik 1806-os évszámmal. Nem ritka, hogy a céhek működésük során több pecsétnyomót is készítettek. Talán az 1699-ben létrejött cég privilégiumát 1806-ban újították meg, s ezt örököltette meg a pecsétnyomó évszáma. Ez azonban csak feltételezhető, források hiányában igazolni nem lehet.

A korábbi datálású pecsétnyomó körirata: VARDAI SZABO CE PECSETTE ANNO 1699. A köriratot levéldisz fogja közre. Középen nyitott olló, amely a szabó céhek általános jelvénye (NAGYBÁKAY 1963.205.), élei között férchúzó és gombostű. Az olló mellett az egyik oldalon mérőrúd, a másik oldalon vasaló.

A másik pecsétnyomó körirata: K.VARDI SZABÓ CE PECSETYE 1806. A korábbi datálású pecsétnyomóhoz hasonlóan középen szétnyitott szabászolló, körülötte vasaló, férchúzó, gombostű, mérőrúd. Vésete primitívebb, mint az előzőé.

Múzeumba kerülésük körülménye ismeretlen.

A nyíregyházi ács cég pecsétnyomója (I. tábla 6.)

A nyíregyházi ácsok a molnárokkal és a kőművesekkel közösen kapták privilégiumukat 1818-ban. Itt is megfigyelhető ugyanaz a jelenség, mint a kovács és kerékgyártó céhnél, hogy tudniillik a több szakma alkotta közös céhnek nincs olyan pecsétnyomója, amelyen együtt jelennek meg az egyesített szakmák szimbólumai.⁶

⁶ Nem találunk magyarázatot arra, hogy miért használ egy egyesült cég szakmáként külön pecsétnyomót.

Az ács céh pecsétnyomójának körirata: AZ NYIREGYHÁZI ÁTSOK Ns CZÉH PETSÉTYE 1818. Középen két ágaskodó oroszlán tart két keresztbe rakott ácsbárdot és ácsszekercét, körzöt és vinklit, fölöttük ötágú korona. Az oroszlánok alatt egy-egy levél, amelyek egy középső virág felé kúsznak. Vésete a festő céh pecsétnyomójához (II. tábla 3.) hasonlóan mives, valószínű ugyanaz a személy metszette a szíjgyártók pecsétnyomójával (II. tábla 2.) együtt. Erre enged következtetni az oroszlánok, a virágok és a levelek megformálása.

A nyíregyházi ácsok pecsétnyomója Auspitz Ármin ajándékaént került a Jósa András Múzeumba 1923-ban.⁷

A nyíregyházi kovács céh pecsétnyomója (II. tábla 1.)

A nyíregyházi kovács céh 1818-ban lett önálló, korábban a nagykállói kovács céh filiájaként működött. Pecsétnyomója szintén 1818-ban készült. Körirata: NYIREGYHÁZI Ns KOVATS CZEH PETSÉTYE 1818. A köriraton belül két egymással szemben álló oroszlán ötágú nemesi koronával, közöttük egy patkó, fölöttük félkörben szögek. Az egyik oroszlán kalapácsot, a másik egy fogót tart.

A pecsétnyomó múzeumba kerülésének körülményei ismeretlenek.

A nyíregyházi szíjgyártó céh pecsétnyomója (II. tábla 2.)

A szíjgyártók a kötélverőkkel együtt kaptak királyi privilégiumot 1818-ban. A hivatalosan Kötélverők és Szíjgyártók egyesült céheként létrejött szervezet pecsétnyomóján csak a szíjgyártók szerepelnek. A pecsétnyomó körirata: AZ NYIREGYHÁZI SZIJGYÁRTÓK Ns CZÉH PETSÉTYE 1818. A kor szokásának megfelelően a köriraton belül két ágaskodó oroszlán tartja a kötőféket. Alul két levél, amely egy virágban találkozik.

A nyíregyházi szíjgyártók és kötélverők kevesen voltak: 1840-ben három szíjgyártó és egy kötélverő szerepel, 1848-ban négy szíjgyártót és egy kötélverőt írtak össze.⁸ Jól szemlélteti megélhetési lehetőségeiket az a folyamodvány, amelyet Csernyik Mihály szíjgyártó mester adott be 1833-ban a „*Nemes és Nagyérdemű Communitas*”-hoz. Ebben azt kéri, hogy egy év próbaidőre megkaphassa a „*morgói kortsmát*”.⁹ Nincs utalás arra, hogy megkapta-e vagy sem, mindenesetre 1840-ben szíjgyártó mesterként dolgozott.

A pecsétnyomót Szabó Miklós nyíregyházi lakos adta el a múzeumnak.

⁷ A JAM Régészeti Adattárában lévő leltározatlan anyag.

⁸ SzMLt. IX.1. A nyíregyházi céhek iratai. 2. doboz. 136 f. 123 f.

⁹ SzMLt. IX.1. A nyíregyházi céhek iratai. 2. doboz. 317 f.

A nyíregyházi festő céh pecsétnyomói (II. tábla 3-4.)

Az 1818-ban kiváltságot nyert nyíregyházi festő céhnek két pecsétnyomóját ismerjük. Az egyik még a megalakulás évében készült, a másik 1820-ban. A korábbi datálású pecsétnyomón a kor szokásait követve ágaskodó oroszlán tart egy kelmefestő üstöt, ezt fogja körbe a következő felirat: AZ NYIREGYHÁZI FESTŐK NS CZEH PETSÉTYE 1818.

Sokkal érdekesebb ennél a másik pecsétnyomó. Vésete ugyan primitívebb, mint az 1818-ban készült darabé, de a rajta lévő ábra nem szokványos már ebben a korban. A kései céhpecsétnyomókon (értem ezalatt a 19. század első harmadában készült darabokat) ritkán fordul elő munkafolyamat ábrázolása. Erre az időre gyakorlatilag a heraldikai szabályoknak megfelelő formában készítették a céhpecsétnyomókat. Ezért figyelemre méltó a nyíregyházi festő céh 1820-ban készített pecsétnyomója. Körirata hasonló a másikhöz: AZ NYIREGYHÁZI FESTŐK NS CZEH PETSÉTYE 1820. Középre a kelmefestés két munkamozzanatát vésék. Az egyik férfi éppen leereszti a festendő kelmét a festőkádba. A másik alaknak csak a felsőteste látszik. Egy asztal mellett dolgozik, a megfestett kelmét mintázza.

Mindkét pecsétnyomót Izsay Károly kereskedő ajándékozta a múzeumnak 1922-ben a festő céh pecséttkjával együtt (ALISPÁNI JELENTÉSEK 1922.45.) (1. kép).

1. kép A nyíregyházi festő céh pecséttartója
Bild 1. Siegelhalter der Färberzunft von Nyíregyháza

A nyíregyházi szűcs társulat pecsétnyomója (II. tábla 5.)

A nyíregyházi szűcs céhnek csak a viaszba nyomott pecsétjét ismerjük,¹⁰ a pecsétnyomó nem került múzeumba. A nyíregyházi szűcs céh 1818-ban kapott privilégiumot Ferenc királytól. Természetesen korábban is céhes keretek között működött, a nagykállói szűcs céh filiájaként.

A céhek ipartársulattá alakulását az 1872-es VIII. t.c. írta elő. Nem tudjuk pontosan, hogy a szűcs céh mikor alakult át ipartársulattá, pecsétnyomójuk 1869-ből származik. A vas fogóval ellátott réz nyomófelület teljesen díszítetlen, a következő körirat olvasható rajta: NYIREGYHÁZI SZŰCS TÁRSULAT PECSÉTJE 1869. Már ebben az évben elnököt és ellenőrt választottak céhmesterek helyett, míg a legénytársaság előljáróit továbbra is hagyományosan választották (atyamester, bejárómesterek). Egy pénztári bejegyzés szerint 1873-ban is készítették pecsétnyomót (KISS 1929.39.), talán ez volt az igazi ipartársulati pecsétnyomó.

A szűcs céh más tárgyaival együtt a fent tárgyalt pecsétnyomót Palaticz Jenő és Bogár Károly szűcsmesterek ajándékozták a Jósa András Múzeumnak 1920-ban (ALISPÁNI JELENTÉSEK 1920.II.50.).

Egy lakatosmester pecsétnyomója (II. tábla 7.)

A pecsétnyomó teljes egészében rézből készült. Fogója négyszögletes, felső harmadánál átylukasztott. A nyomófelület ellipszis formájú, amelyen egy álló oroslán egy kulcsot és egy ellipszis alakú keretet tart. A keretben S.S. monogram, fölötté le-hajló füzér. Nem valószínű, hogy nyíregyházi mesteré volt. Több időpontból (1818, 1831, 1850) áll rendelkezésünkre a nyíregyházi céhmesterek összeírása, s egyikén sem találunk utalást e monogram feloldására. Elképzelhető, hogy a megye más helyén működő céhben kell keresnünk e pecsétnyomó egykori tulajdonosát.

Stílusjegyei alapján a 19. század első felében készítették.

A pecsétnyomót a Megyei Levéltár adta a Jósa András Múzeumnak 1950-ben több más pecsétnyomóval együtt.

Egy kerékgyártómester pecsétnyomója (II. tábla 6.)

A pecsétnyomó teljes egészében rézből készült, lapja valamivel a közepe alatt két részre osztott. A felső részén két oroslán kereket tart, a kerék fölött egy bárd. A vonal alatt Sz.A. monogram. Nem valószínű, hogy nyíregyházi mesteré volt.

Készítési idejét a 19. század elejére tehetjük. 1950-ben a Megyei Levéltár adta át a Jósa Múzeumnak.

¹⁰ SzMLt. IX.5. A nagykállói céh iratai között maradt meg a nyíregyházi szűcs céh pecsétjének lenyomata. A pecsét körirata: NYIREGYHÁZI SZŰCS TÁRSULAT PECSÉTJE 1818. A köriraton belül két ágaskodó oroslán hermelinprémet tart, fölöttük ötágú korona.

Céhládák

A céhláda a céh legjellegzetesebb tárgyi emléke. Benne őrizték a céh értékeit, kiváltságleveit, jegyzőkönyveit, pecsétnyomóját, egyéb értéktárgyait. A céhes élet számos eseménye a céhláda előtt zajlott, ezért jelentőségét nemcsak az értékek őrzése adta, hanem egyben a céhszervezet szimbóluma is volt, amit igyekeztek külső megjelenésben is kifejezésre juttatni (NAGYBÁKAY 1966.91.).

A céhgyűléseket a láda előtt tartották, amit a céhmester a nála levő kulccsal – a hatalom jelvényével – megnyitott. A nyitott láda előtt tilos volt rendetlen öltözetben, fegyveresen, pálcával, sarkantyúval megjelenni, illetlenül beszélni, köpködni, dohányozni, kártyázni (BARTÓCZ 1979.19.).

A céhláda helyéről, kulcsának őrzéséről általában a céhartikulusok külön rendelkeztek. „A Czehnek ládáia legyen, kiben mind az Artikulusok és egyéb az Czeh oda tartozandó javai jövedelmi bé fértetvén legyenek, és az feő Czeh Mester házánál állyon, mind az által, mind az két Czeh Mester rá gondot viselleyen, kinek is az kulcsa légyen az kis Czeh Mester kezében.”¹¹ Az artikulusok azt is előírták, hogy minden évben „vízkereszt napban két céh Mester választassék, az kik az Czehnek gondját viselleyék...”¹² A céhmester választásakor a céhládát az új céhmesterhez kísérték díszes menetben, ezzel adta át a hatalmat a régi céhmester utódjának.

A céhen belül több helyen működött a mesterlegények külön társasága, külön ládával. Ezt nevezték társaság ládájának, ifjúság ládájának.

A céhládák formájukat, felépítésüket tekintve igen változatosak. Vannak közzöttük lapos tetejűek és a kontyvetőhöz hasonló fedéllel ellátottak, amelyek a láda zárját rejtik, architektonikus felépítésűek, 4-6 lábúak vagy láb nélküliek. Mindig a korszak stílusirányzatának, divatjának megfelelően.

Céhládák már a 15. század második feléből ismertek, de jellegzetes formájuk csak a 16. században alakult ki, széleskörű elterjedésük is erre az időre esik. Mintaképpül az úri-polgári ládák szolgáltak (NAGYBÁKAY 1966.98-99.).

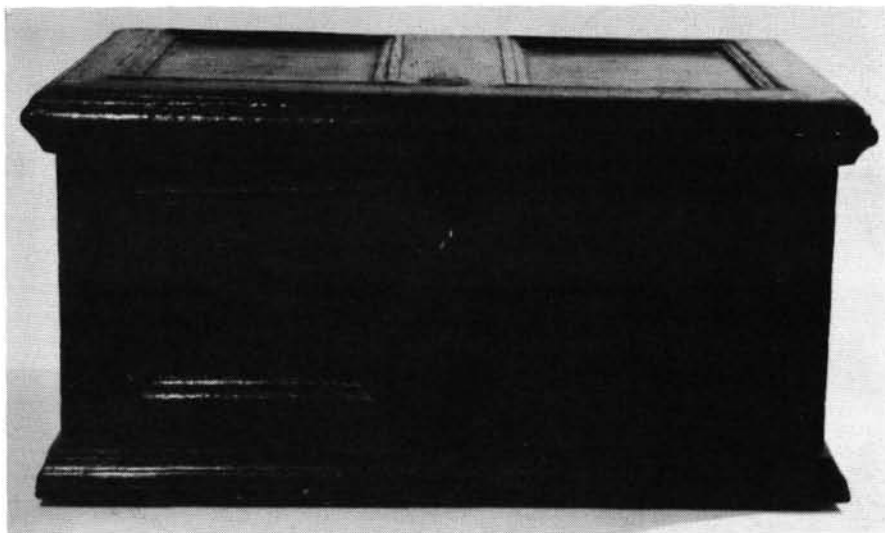
A Jósa András Múzeum Néprajzi Gyűjteményében nyolc céhládát találunk, közülük hármat kulcsával, illetve kulcsaival együtt: a nagykállói szücs céh ládáját (1768), a nagykállói csizmadia ifjúság ládáját (18. század vége – 19. század eleje?), a nyíregyházi szücs céh ládáját (18. század vége?), a nyíregyházi csizmadia legény-társaság ládáját (1818), a nyíregyházi tímár céh ládáját (19. század), három ládát – adatok hiányában – nem tudtam azonosítani.

A ládák között van sima vonalú, díszítetlen kivitelű (a nyíregyházi szücsöké), kazettás (a nagykállói szücsöké), architektonikus (a nyíregyházi tímároké). Egy részük datált, így a szabóké (1840), a nagykállói szücsöké (1768), a nyíregyházi csizmadia ifjúság ládája (1818). Felirat öt ládán olvasható. Ha a ladázarakat nézzük, egy kulccsal záródik a nagykállói szücs és a nyíregyházi szücs céh ládája, valamint két azonosítatlan láda, két kulccsal záródik a nagykállói csizmadia ifjúság és a nyíregyházi tímár; három kulccsal pedig a nyíregyházi csizmadia ifjúság és egy ismeretlen helység szabó céhének ládája.

¹¹ SzMLt. IX.5. A nagykállói szücs céh artikulusa 1671. 2. pont.

¹² SzMLt. IX.5. A nagykállói csizmadia céh artikulusai 1648. 1. pont.

A nagykállói szűcs céh ládája (2. kép)

2. kép A nagykállói szűcs céh ládája
Bild 2. Zunftlade der Kürschnerzunft von Nagykálló

A nagykállói szűcsök céhszabadalmukat 1671-ben kapták. A céh tárgyi emlékei közül csak a pecsénymó és a céhláda maradt meg. A láda barnára pácolt, egyenes oldalú és tetejű. Hosszanti homlokzati oldalát és tetejét négyszögletes tagok osztják két-két keretelt mezőre. Elöl kulcspajzs, benne kulccsal. Keskenyebbik oldalain rombusz alakú keretelt mező. A négyszögletes mezőket profilált lécek szegélyezik. Fedelének belső oldalán olvasható felirat jelzi a láda készítésének nemcsak dátumát, hanem helyét és készítőjének nevét is: KÁLLAI SZ: SZÜTS ISTVÁN ÉS SARKADI JÁNOS URAIMÉK CÉH MESTERSÉGEGBEN KÉSZÜLT AZ EGÉSZ CÉH KÖLTSÉGÉVEL DEBRETZENI ASZTALOS KERTÉSZ FERENTZ ÁLTAL ANNO 1768.

A legkorábbi debreceni céhládák a 18. század közepéről származnak. Ekkortól kezdve maradtak fenn nagyobb számban asztalos remekrajzok, amelyeken céhládák is szerepelnek (SZALAY 1981.139.). Ezzel mutat hasonlóságot a nagykállói szűcsök ládája is, amelyen szintén felfedezhetők a későreneszansz stílusjegyei. Ilyenek a homlokzatot díszítő keretelt mezők. A láda a debreceni asztalosság 18. századi magas színvonalát tükrözi.

A láda egy kulccsal záródik, belül egy oldalretesszel látták el. 1933-ban ajándékozta a Jósa András Múzeumnak Görömbey Péter református lelkész (ALISPÁNI JELENTÉSEK 1933.I.35.).

A nyíregyházi szücs céh ládája (3. kép)

A nyíregyházi szücsök 1818-ban nyerték el önállóságukat, addig a nagykállói szücs céh filiájaként működtek. Nyíregyháza nem tekint vissza régi céhes hagyományokra, hisz a település 1753-54-es betelepítése előtt csaknem elnéptelenedett. A betelepülőkkel együtt mesteremberek is érkeztek, akik ígéretet kaptak a céhes privilégium elnyerésére (CSERVENYÁK 40.). A nyíregyházi szücsök 1790-ben léptek be a nagykállói szücs céhbe. Ekkor egy megállapodás jött létre közöttük, amely szabályozta a két fél jogait és kötelességeit. A megállapodás szerint a nyíregyházi mesterek a céhbe állás, inasszegődtetés, felszabadítás után fizetett pénz harmadrészét a nagykállói céhnek befizetik, ennek fejében megengedik, hogy éljenek a nagykállói céh artikulusaival és pecsétjével. Az egyezséglevélben foglaltakat a nyíregyházi mesteremberek csak részben tartották be. A jövedelmek harmadrészét mindig híven eljuttatták a nagykállóiaknak, de önálló céhként igyekeztek működni a tekintetben, hogy saját pecsét alatt adtak ki legényeiknek szabaduló- és vándorló levelet (KISS 1929.22-23.). Valószínű, hogy a céhládájuk már korábban is megvolt, mint ahogy megkapták a céhprivilégiumukat.

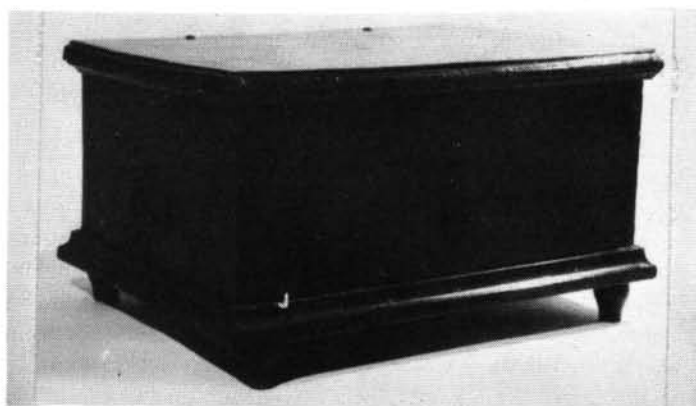
A nyíregyházi szücs céh ládáján semmiféle felirat, évszám, mesterségre utaló díszítés nincs. Formája után ítélve a 18. század végén (1790 után) készült. A láda oldala és teteje egyenes vonalú, alul körben profilált léccel szegett, fedele szintén. Barnára festett. Zárszerkezete az előoldalra szerelt kétnyelvű zár díszes kulcspajzzsal. Keskenyebbik oldalain díszes fogókkal.

A láda 1920-ban került a Jósza András Múzeumba Palaticz Jenő és Bogár Károly szücsmesterek ajándékaaként a szücs céh egyéb irataival és tárgyaival együtt (ALISPÁNI JELENTÉSEK 1920.II.50.). Erről az eseményről Kiss Lajos is beszámolt a Nyírvidék hasábjain.¹³

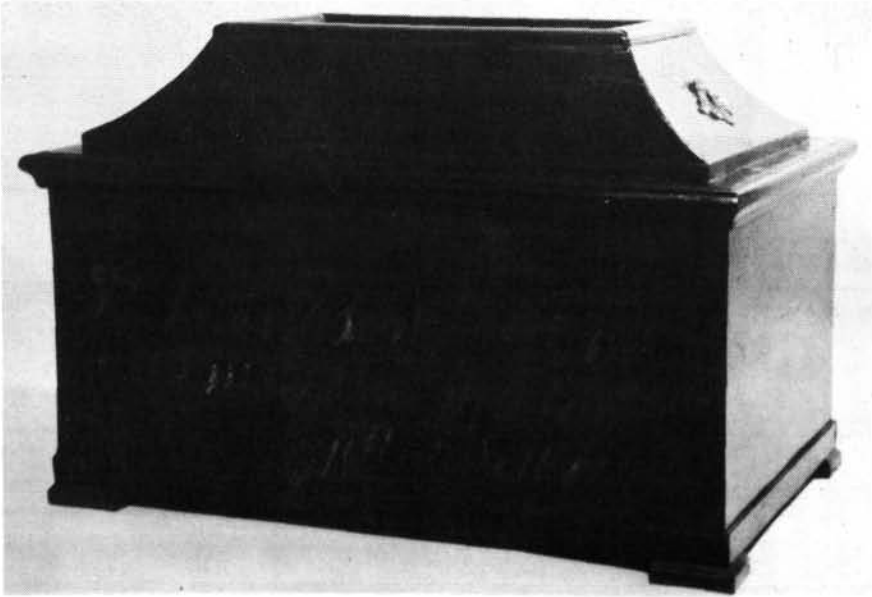
A nagykállói csizmadia ifjúság ládája (4. kép)

A nagykállói csizmadia ifjúság ládájának pontos készítési idejét nem ismerjük, stílusa alapján a 19. század elején készülhetett. A láda barna, egyenes vonalú, a fedelét profilált léccel veszi körül, rajta kiemelkedő, koporsó formájú zárszekrény, amelynek fedele kihúzható. Ez rejtje a láda egyik zárját, a másikat a zárszekrény keskenyebbik oldalán kívülről helyezték el, rajta díszes kulcscímer. Belülről zöldre festették a ládát, bal oldalán három fiók. Fedelének belsején, a bal oldalon elmosódott, olvashatatlan írás. Előlapján feltüntették a javítás idejét: A NMES NAGY KÁLLÓI CSIZMADIA IFJÚSÁG LÁDÁJA UJJITTATÓDOTT 1877. Bár a céheket az 1872. évi VIII. t.c. eltörölte, de hagyományaik, szokásaik továbbéltek. A csizmadia legénytársaság ládáját már jó néhány évvel a céhek hivatalos megszüntetése után újították meg, nyilván azzal a céllal, hogy használhatóságának idejét meghosszabbítsák.

¹³ Ld. 3. jegyzet.

3. kép A nyiregyházi szűcs céh ládája
Bild 3. Zunftilade der Kürschnerzunft von Nyiregyháza

4. kép A nagyállói csizmadia ifjúság ládája
 Bild 4. Zunftgesellenlade der Stiefelmacherzunft von Nagyálló

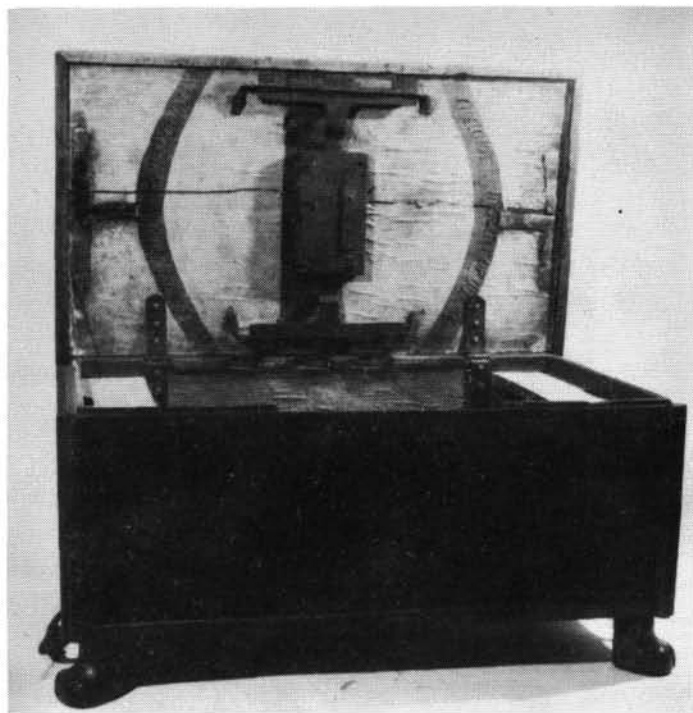
A csizmadia ifjúság ládját 1933-ban Dankó János nagyállói csizmadia ajándékozta a Jósza András Múzeumnak.

A nyíregyházi csizmadia társaság ládája (5. kép)

A nyíregyházi csizmadiáknak – több más szakma képviselőihez hasonlóan – 1818-ban nyílt lehetőségük önálló céhük létrehozására. Szinte ezzel egyidőben jöttek létre a céhen belül működő, ugyanakkor bizonyos önállósággal is rendelkező legénytársaságok a mesterlegények ügyeinek intézésére. A legénytársaságoknak önálló ládjuk, sokszor pecsétjük is volt. A ládában őrizték értékeiket, a korbácsot, amit a legények fegyelmezésére tartottak, a biznyságleveleket, a vándorkönyveket, a társaság pénzét.

A nagy létszámú csizmadia ifjúságnak különösen szép kivitelű ládája volt. Az intarziás díszű, fémberakásos, barna, polírozott láda egyenes vonalú, kiemelkedő zárszekrényvel. Négy oroslánkörmös lábón áll. Elülső és hátlapjára fémberakással, zárszekrényére fekete festékkel írták rá a legénytársaság tisztségviselőinek nevét.

A ládán a következő feliratok olvashatók; előlapján téglalap alakú intarziás keretben: NAGY DÉKÁNY PUHOVITS PÁL KIS DÉKÁNY FÁBRI JÓSEF NÓTÁRIUS RÉVAI JÓSEF ANNO 1818 DIE 8dik DECEMBER, hátsó lapján: A NEMES CSIZMADIA TÁRSASÁG LÁDÁJA ATYA MESTER NAI-SAI JÁNOS ÖREG BEJÁRÓ Ms KUSNYERIK GYÖRGY MÁSIK BEJÁRÓ Ms

5. kép A nyíregyházi csizmadia ifjúság ládája
Bild 5. Zunftgesellenlade der Stiefelmacherzunft von Nyíregyháza

KRENKÓ ANDRÁS. A zárszekrényre került a láda felújításának dátuma, a társaság akkori tisztségviselőinek neve: AZ IFJÚSÁG KÉPVISELŐI MUNKA OSZTÓ ADAMOVICS JÁNOS UR ELSŐ BEJÁRÓ TISZÓSZKY MÁTYÁS UR MÁSODIK BEJÁRÓ RORCSEK IMRE UR ELSŐ DÉKÁN POLONYI JOZEF MÁSODIK DÉKÁN BILISTYÁN DÁNIEL JEGYZŐ RÁCZ JÁNOS: JAVITTATOTT 1880dik ÉV JUNIUS 19én. A zárszekrényke hosszabbik oldalait a csizmadiák általános elterjedt céhjelvénye díszíti, amely berakással készült. Az egyik díszítő elem a csizmadiák jellegzetes terméke, a csizma; a másik kettő a leggyakrabban használt szerszámok, a bőr simítására szolgáló musta és a bőrszabó kés, a bicskia. Ez a hármas jelvény annyira elterjedt országsherte, hogy számtalan csizmadia céh behívótábláján, ládáján kívül pecsétnyomóján is ezek a tárgyak szerepelnek. Így az egri csizmadia céh ládáján (CSIFFÁRY 1982.62.), az iglói, szekszárdi, deveceeri, székesfehérvári, késmárki, székelyudvarhelyi céhbehívótáblákon (NAGYBÁKAY 1981. 9. kép, címlap, 10/a. kép, 12/a. kép, 44., 51.) a fehérgyarmati (I. tábla 2.), a nagykálói (I. tábla 3.), a kisvárdai¹⁴, a peremartoni (NAGYBÁKAY 1963.192.), a tokaji, a szikszói (BODÓ 1970.194., 196.) céhpecsétnyomókon.

A nyíregyházi láda fedelének belsején olvasható a készítő neve: ESZT A LÁDÁT TSINÁLTA FORGÓ DÁNIEL ASZTALOS MAISZTER AZ IFJUSÁGNAK.

A csizmadia ifjúság reguláit szinte a céh alakulással egy időben készítették el, s azt a céh pecsétjével erősítették meg 1818. május 11-én. A regulák „*XXVI cikkelyben*” írták elő a mesterlegények viselkedését, a városba érkező vándorlegények kötelességeit.¹⁵ A mesterlegények céhen belüli külön társaságának a ládái kevésbé díszesek, mint a céhek ládái (CSIFFÁRY 1982.65.). Egy-egy céh anyagi helyzete bizonyára közrejátszott abban, hogy az ifjúságnak milyen ládát csináltatott. Gazdagon díszített a debreceni asztalos ifjúság, a tímár ifjúság ládája (SZALAY 1981.124., 126.). A nyíregyházi csizmadiák, mint a céhek között a legnépesebb, gazdagon díszített ládát készítettett az ifjúságnak.

A ládát múzeumba kerülése után háromszor leltározták be, kétféleképpen: az egyik meghatározás szerint az asztalos ifjúság ládája, a másik leírás szerint társaság ládája, minden további megjelölés nélkül.¹⁶ A láda intarziás díszítésének elemei (a csizma, a musta és a bicskia), a legénytársasági vezető nevének megörökítése 1818-ból és 1880-ból egyértelműen bizonyítja, hogy a csizmadia ifjúság ládájáról van szó.

A csizmadia társaság ládája 1950-ben került a Jósa András Múzeumba a volt városi múzeum anyagából.

¹⁴ Kisvárdai Rétközi Múzeum 66.4.1. – pecsétnyomó 1591-ből.

¹⁵ SzMLt. IX.1. Nyíregyháza mezőváros céh iratok 1. doboz.

¹⁶ A Szabolcsvármegyei Jósa Múzeum Néprajzi Leltára 1905-1951: 3315 ltsz. A JAM összesített leltárkönyve: 50. 224.174. A JAM néprajzi leltárkönyve: 63.148.1. (Jelenleg ez utóbbi leltári számon tartjuk nyilván.)

A nyíregyházi tímár céh ládája
(6. kép)

6. kép A nyíregyházi tímár céh ládája

Bild 6. Zunftlade der Gerberzunft von Nyíregyháza

A bőripar két legősibb formája a varga és a szűcs mesterség. A varga a lábbelikhez való bőroket készítette ki, és egyszerű lábbeliket varrt, tehát eredetileg tímár és lábbelikészítő volt egyszemélyben. Később a varga mesterség kettévált, a cserzővargákra, akik már csak a bőr kikészítésével foglalkoztak, és a sarus vargákra, akik a lábbelit varrták. A cserzővargákat később tímároknak nevezték (NAGYBÁKAY 1963.189.).

A bőrcserzéssel foglalkozó nyíregyházi mesterek hivatalosan tímároknak nevezték magukat („Privilegizált Magyar Tímár Czéh”, „Nemes Tímár Czéh”¹⁷), de a varga megnevezést is használták mesterségük jelölésére. Egy 1793-ban, a nyíregyházi mesteremberekről készült összeírás is vargákat említ, számszerint tizenötöt, akik minden bizonnyal cserzővargák, vagyis tímárok voltak.¹⁸

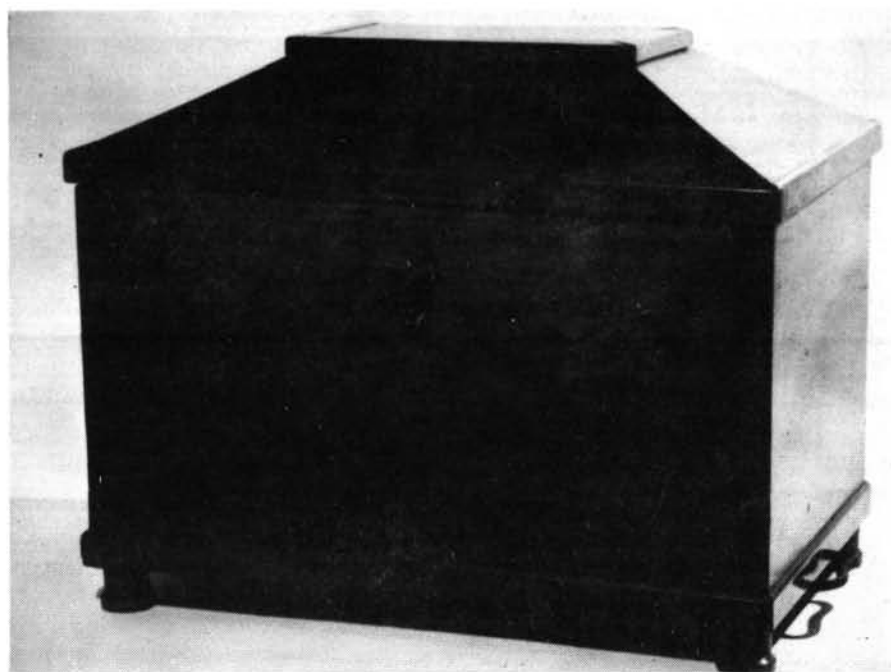
¹⁷ SzMLt. IX.1. 2. doboz 124 f. 152-153 f.

¹⁸ SzMLt. V.A.102/g. 46/126. 1793.

A nyíregyházi tímárcéh 1818-ban lett önálló, mintegy 36 cserzővarga kérte a céhbe való felvételét (FERENCZY 1927.69.). A tímárok számukat tekintve a csizmadiák és szabók után a harmadik legnépesebb céhet képviselték a városban. Vagyoni helyzetüket tekintve az elsők között voltak a mesteremberek körében. Az 1850. évi népességösszeírás szerint – az arányokat véve tekintetbe – közülük rendelkeztek a legtöbben ingatlannal (a tímármesterek 95 %-ának volt háztulajdona) (ÁCS 1982.49.).

Vagyoni helyzetük céhládájuk külső megjelenésében is kifejezésre jutott. A Jósa András Múzeumban található ládák közül ez a legreprezentatívabb. A láda pontos készítési idejét nem tudjuk, stílusa után ítélve az 1800-as évek második évtizedénél nem későbbi. A láda tipikus empire stílussajátosságokat mutat. Egyenes oldalú, sarkain kockákon álló fekete oszlopok, minden oldalán vékony, berakott szalagkeret. Fedelén kiemelkedő, ívesen hajló zárszekrény, amelynek elhúzható teteje enyhén magasodik, ez is fekete. Négy sarkán esztergált fekete gombok. Két keskenyebbik oldalfala kiemelhető, így válik láthatóvá a titkos fiók. Fedelét két kulccsal lehet kinyitni, az egyik kulcs a zárszekrényt nyitja, a másik a láda zárszerkezetét, amelyet a zárszekrényke rejt magában. (A zárszerkezet kulcsa is megtalálható a múzeumban.) Lapított hasáblábakon áll.

A láda 1950-ben került a Jósa András Múzeumba a volt városi múzeum anyagából.

7. kép Szabók céhládája
Bild 7. Zunftlade der Schneider

Azonosítatlan céhládák (7-9. kép)

8. kép Ismeretlen céh ládája

Bild 8. Zunftlade einer unbekannten Zunft

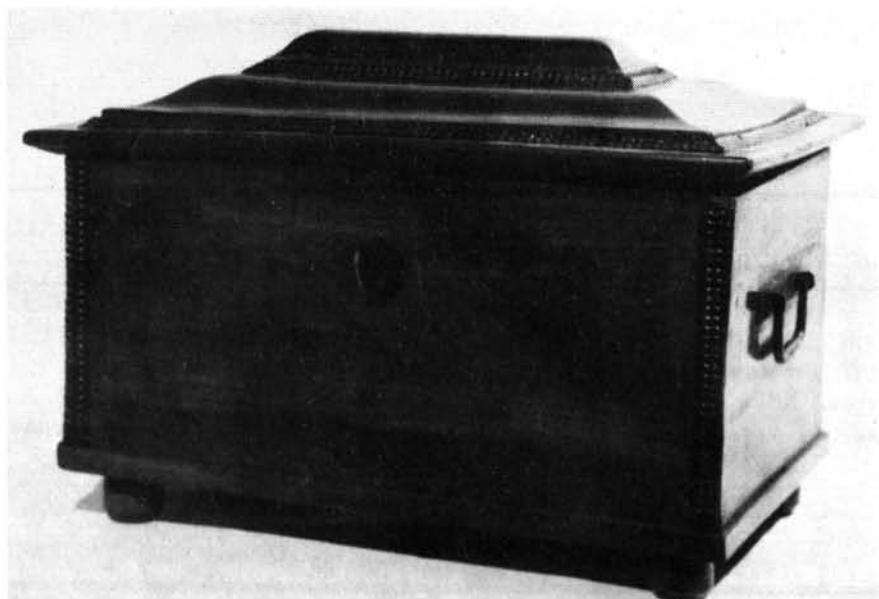
Három céhládát nem sikerült azonosítanom eddig.¹⁹ Közülük kettőn van felirat, a harmadikon semmiféle jelölés, sem írás nincsen, sem olyan díszítés, amely valamilyen szakmához köthető. Ezért leírásukat a függelékben mellékelem.

Céhbehívótablák

A céhbehívótabla a céhszervezet hatalmi jelvénye volt. A testület vezetője, a céhmester ennek a jelvénynek a körbeküldésével hívta össze a céhtagokat.

A céhtablák – eredetüket tekintve – egy töről fakadtak a királyi gyűrűkkel, pecsétekkel, törvénybehívó ércbilloggal, sőt a hadi mozgósításkor körbehordozott véres karddal. Mindezek jelvény funkciót töltöttek be, az igazolás tárgyi bizonyítékai voltak. A céhbehívótabla esetében vivője ezzel igazolta, hogy a céh dolgában jár, az előljáró üzenetét közvetíti (BODÓ 1968.171.). A magyar nyelvű szakirodalom éppen funkciója miatt nevezi behívótablának. Ez az elnevezés a céhíratokban sohasem

¹⁹ A ládák egyikét sem sikerült helységhez kötnöm és kettőt céhhez sem.

9. kép Ismeretlen céh ládája

Bild 9. Zunftlade einer unbekannten Zunft

szerepelt; hívták járatótáblának, a céh jelének, bemondótáblának, hirdetőtáblának vagy egyszerűen táblának, a céh táblájának.

A tábla elindítója a céhmester vagy a főcéhmester volt. A táblajáratásnak több oka is lehetett; a rendes, negyedévenkénti ún. kántorgyűlések mellett rendkívüli esetekben is összehívták a céhtagokat. Így például temetésre, új mester avatásakor, heti vagy havi gyűlésekre, vagy egy-egy céhtag különleges ügyének soron kívüli megtárgyalására, de ilyenkor az egybehívásért külön pénzt kellett fizetnie.

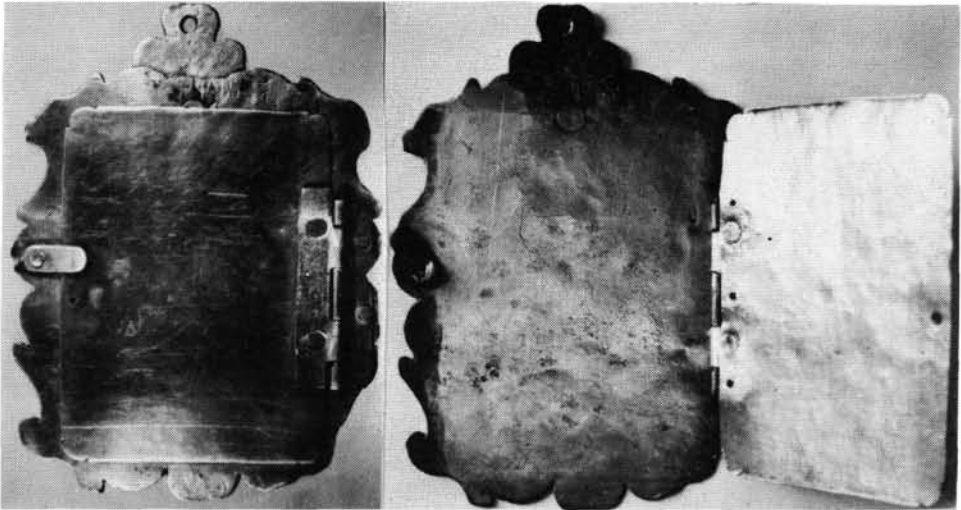
A hírvívő személye, a tábla hordozója céhenként és helységenként változott. Általában a céh egyik tisztségviselője – legtöbbször a szolgálómester, vagy a bejárómester – hordta körbe a táblát. A táblajáratás másik módja, amikor a mesterek saját maguk gondoskodtak a tábla, s vele együtt az üzenet továbbításáról. A céhgyűléseken határozták meg azt a sorrendet, amely szerint a mesterek eljuttatták egymáshoz a táblát. Ennek a láncolatnak nem volt szabad megszakadnia, amelyik mester hanyagság, vagy egyéb ok miatt a táblát nem adta tovább, szigorú büntetésben részesült (NAGYBÁKAY 1981.8-10.). A nagy létszámú céhek, amelyeknél egy táblával nem lehetett a megadott időre végigjárni a tagokat, egyszerre több táblát járattak (SZALAY 1978.203.).

A behívótáblák igen változatos formában készültek. Vannak közöttük pajzs alakúak, nyakba akaszthatók, ablakosak, könyv alakúak, nyéllal ellátottak. A nyeles behívótáblák, amelyek leginkább a nyeles kézi tükrökhöz hasonlíthatók, az ország

keleti részén – főleg a Tiszántúlon és Erdélyben – terjedtek el (NAGYBÁKAY 1964.343.).

A Jósa András Múzeum összesen négy behívótablát őriz. Ezekből három nyíregyházi (szücs, gubás, kovács) és egy nagykállói (csizmadia) céhé volt. Anyagát tekintve mindegyik fémből készült. Készítési idejük a 19. század eleje és 1840 közé esik. A nyíregyházi kovácsok behívótablája könyv alakú, a gubásoké pajzs, a szücsöké téglalap alakú, a nagykállói csizmadiáké egykor minden valószínűség szerint nyeles lehetett, de ez időközben letörött, jelenleg felső végén ívesen hajló téglalap alakú.

A nyíregyházi szücs céh behívótablája (10. kép)

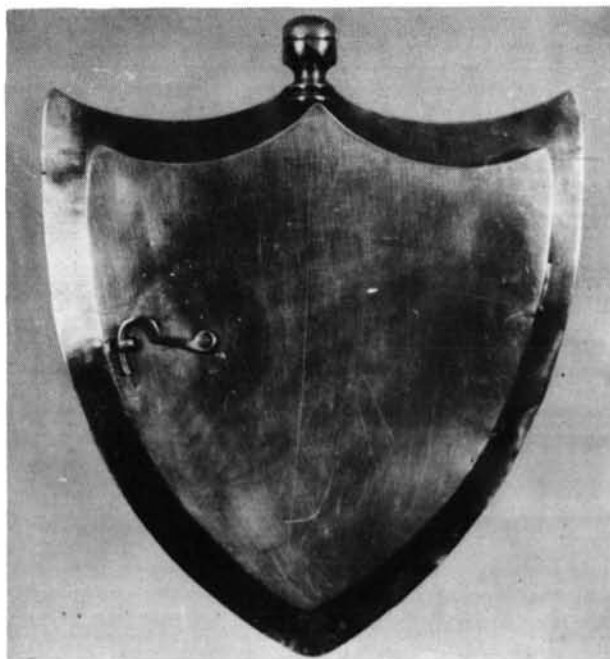
10. kép A nyíregyházi szücs céh behívótablája
Bild 10. Schildertafel der Kürschnerzunft von Nyíregyháza

Az 1818-ban önállóvá vált szücs céh emlékei közül néhány szerencsésen megmaradt. Így a korábban ismertetett pecsétnyomó és láda mellett megőrződött a céhkannájuk és a behívótablájuk is.

A tábla vörösrézről készült, ajtóval ellátott, hullámvonalas szélű, felül függesztőlyukkal, ebben sallangos végű színes fonott szíj. Ez az egyetlen dísz rajta. Ajtaja oldalra nyílik, vele szemközt egy fordító, amellyel bezárható az ajtó. A nyíregyházi szücsök gyűléseire és összejövetelire a szolgálómester a céhtábla körbevitelével hívta meg a tagokat. A céhtáblán volt a közlendő hír a mesterek névsorával, amelyet láttatniuk kellett. Aki nem jelent meg, 30 krajcárra büntették. Ha a mester a katalógus olvasásakor nem volt jelen, 6 krajcárt fizetett, ha engedelem nélkül ment el a gyűlésről, 15 krt (KISS 1929.26.).

A nyíregyházi szűcs iparosok szakosztálya nevében Palaticz Jenő és Bogár Károly adták be a Jósa András Múzeumba a szűcs céh más tárgyaival együtt a céhtáblát 1920-ban.²⁰

A nyíregyházi gubás és takács céh behívótáblája
(11. kép)

11. kép A nyíregyházi gubás és takács céh behívótáblája

Bild 11. Schildertafel der Flausmantelmacher – und Leinweberzunft von Nyíregyháza

A nyíregyházi céhek zöme 1818-ban nyerte el önállóságát; kivételt képeznek a gubások, akik 1839-ben közös céhet hoztak létre a takácsokkal.²¹ Egy 1839-ben készült összeírás szerint a céhben kilenc gubás mester dolgozott hat legénnyel és tizenhat inassal, valamint hat takács mester hét legénnyel és hat inassal. A főcéhmester Nagy József gubás, alcéhmester Jozska János takács mester. A céh vezető tisztségeit felváltva töltötték be a két szakma képviselői.²²

A behívótábla pajzs alakú sárgaréz lemez. Felül kétkaréjos, lefelé hirtelen keskenyedő, hegyes csúcsban végződik. Levélszekrénykével ellátott, amely ugyancsak pajzs formájú, akasztós zárral működik. Felül esztergált rézgömb karikával.

Készítési idejét az 1840-es évek elejére tehetjük. A tábla empire stílusú. Ez a céhek utóvirágzása időszakának egyik jellegzetes stílusirányzata. Az ilyen for-

²⁰ Ld. 3. jegyzet.

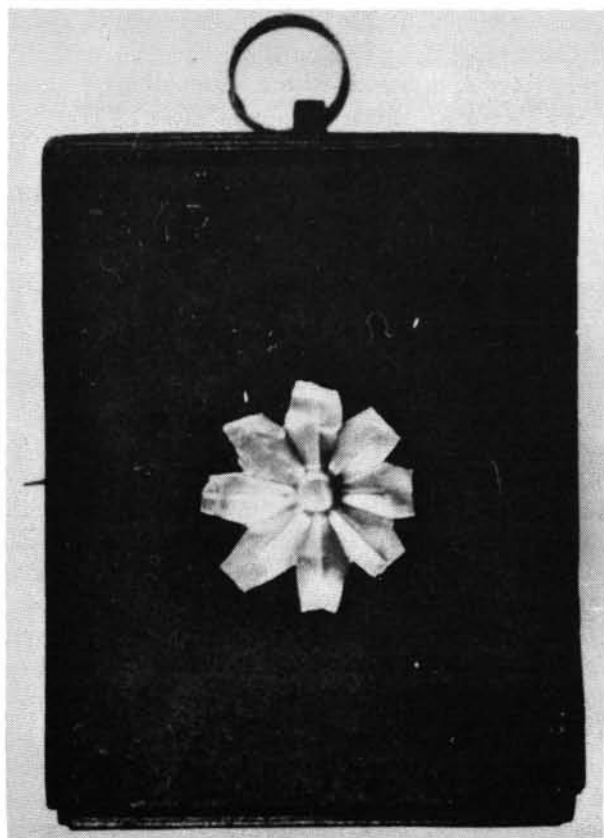
²¹ SzMLt. IX.1. 1. doboz. A gubás és takács céh privilégiuma.

²² SzMLt. IX.1. 2. doboz. 376 f. A Gubás és Takács egyesült Céh Tagjai... 1839.

májú behívótablák híven követik a korabeli bútorok sárgaréz kulscímervereteinek vonalát. A behívótábla funkciójának megfelelően a címerpajzs hátlapjára minden esetben levélszekrénykét szereltek, amelynek ajtaján többnyire különböző feliratok olvashatók, melyek utalnak a céh nevére, a táblát készíttető céh tisztségviselők nevére, a készítés idejére (NAGYBÁKAY 1981.37-38.). A gubás céh behívótabláján felírások nincsenek.

A behívótáblát Varga János cipésmester ajándékozta a Jósa András Múzeumnak 1922-ben a gubás céh pecsétnyomójával együtt (ALISPÁNI JELENTÉSEK 1922.45.).²³ A Jósa András Múzeum behívótablái közül egyedül a gubás-takács céh táblája szerepel a céhkataszterben (CÉHKATASZTER I.276.).

A nyíregyházi kovács céh behívótablája
(12. kép)

12. kép A nyíregyházi kovács céh behívótablája
Bild 12. Schildertafel der Schmiedezunft von Nyíregyháza

²³ A pecsétnyomó a múzeum anyagának többszöri költöztetése során elkallódott, csak a leltárkönyvi bejegyzés alapján tudunk róla. Leltári száma: 56.707.1. A bejegyzés szerint Ns PRI NYIREGYHÁZI GUBÁS CZÉH PETSÉTJE a körirata. M: 5,3 cm, Átm: 3,4 cm.

A nyíregyházi kovácsok 1818-ban nyertek privilégiumot a kerékgyártókkal közösen (CÉHKATASZTER II.313.). A levéltári források szerint azonban külön céhként működtek a kovácsok és a kerékgyártók is. Mindegyiknek külön cégvezetősége volt.²⁴ A kovács céhnek fennmaradt a pecsétnyomója is 1818-as évszámmal (II. tábla 1.). A nyíregyházi céheknél általános tendenciaként figyelhető meg, hogy a privilégium szerint közös céheknek külön pecsétnyomójuk, ládájuk, cégvezetőségük volt. Ezt egyaránt alátámasztják a levéltári források és a megmaradt céhekkel kapcsolatos tárgyak. A kovács céhnek a korábban említett pecsétnyomója mellett a Jósa András Múzeumba került a cégbehívótáblája is, amely a könyv alakú táblák típusába tartozik. A 18. század végén – az írásbeliség terjedésével – az üzeneteket egyre inkább papírra vetették, s a papírlapot pecsétviasszal a behívótábla hátára ragasztották. Hogy a papír az üzenettel ne gyűrődjön, ne ázzon, ne sérüljön, előbb egy rézlapot, majd szekrénykét, vagy ablakot szereltek a táblára. A 19. század közepétől már minden díszől mentes, csupán funkciójának megfelelő, könyv alakú táblák váltak általánossá (BODÓ 1968. 174.). Vaslemezből készített könyv alakú behívótábla volt a kovácsoké, felül függesztő karikával. Kinyitható felső lapján közepeken egy sárgaréz virággal, négy sarkában a céhalakítás évszáma: 1818.

Múzeumba kerülésének körülményei ismeretlenek.

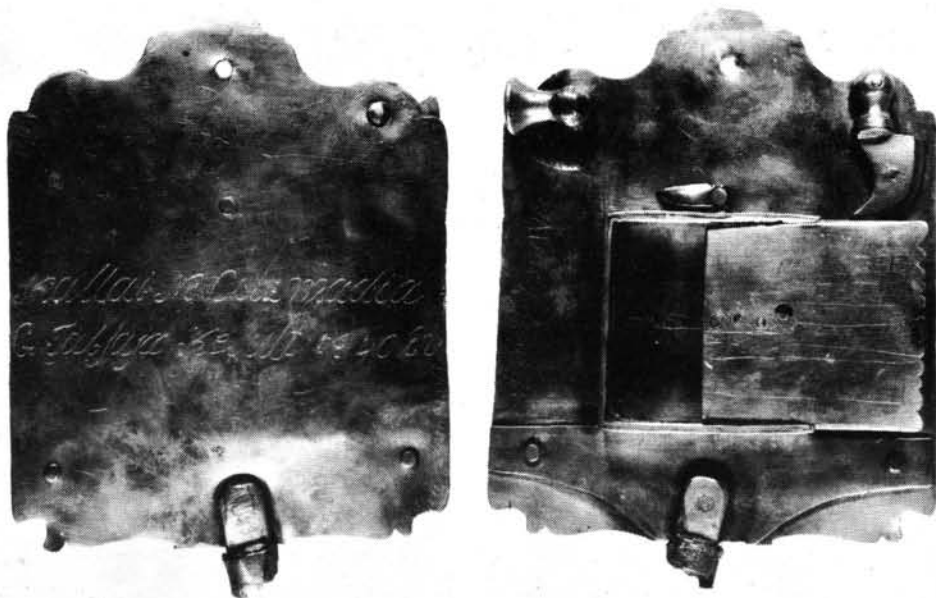
A nagykállói csizmadia cég behívótáblája (13. kép)

Az 1648-ban privilégiumot nyert nagykállói csizmadia cégnek fennállása alatt bizonyára több behívótáblája is volt, ezekből azonban csak egy maradt meg. Ez derül ki a cég protocollumának 1841. január 5-ei bejegyzéséből. „A Ns. Czéh részére kívánunk mint a Ns. Czéh Elöljárói egy tsinos munkával készült Sárga Réz Táblát készíttetni mivel látván eránta nagy szükségét mert a másik régi fa tábla igen sok munkával reparálással állhatott fent már régi időben. Ennél fogva igyekeztünk a Ns. Czéh javára és hasznára örök emlékül azon fentírt Sárga Réz Táblát készíttetni 13 váltó forintokért és 30 x váltó krajcárokért.”²⁵ Ez a fennmaradt sárgaréz tábla (RATKÓ 1988.3. kép) a szekrényes típusba sorolható. Téglalap alakú, felül ívesen kiemelkedő résszel. Szélei alul-felül hullámvonalasak. A tábla előoldalára szekrénykét szereltek, ide helyezték a papírra írt üzenetet. A szekrényke fedele tolólapos. Ezenkívül a csizmadia mesterség általános jelképei is – a musta, a bicskia és egy csizma, amelynek a szára letört – rákerültek az előlapra. Ugyanezek a szimbólumok – mint már korábban ismertettem – találhatóak a cég pecsétnyomóján is. A táblát nyéllel is felszerelték, ez azonban letörött, csak a csonkja maradt meg. A tábla hátoldalán vésett felirat olvasható: KÁLLAI Ns CSIZMADIA Cz TÁBLAJA KÉSZÜLT 1840 ÉV. Bár a cég jegyzőkönyvébe csak 1841-ben vezették be, a táblát valójában már az előző évben elkészítették, így arra a készítés éve került. A táblán látható karcolások alapján nemcsak a 19. század folyamán, hanem egészen az 1930-as évekig használták; a legkésőbbi bekarcolás 1933-ból származik. Ebben az

²⁴ SzMLt. IX.1. 2. doboz. 128 f., 140 f., 142 f.

²⁵ SzMLt. IX.5. A nagykállói csizmadia cég iratai 1829-1868. 21 f.

évben került a Jósa András Múzeumba a céh pecsétnyomója és az ifjúság ládája is. A táblát napjainkig a nagykállói „Kallux” Cipőipari szövetkezet őrzi.

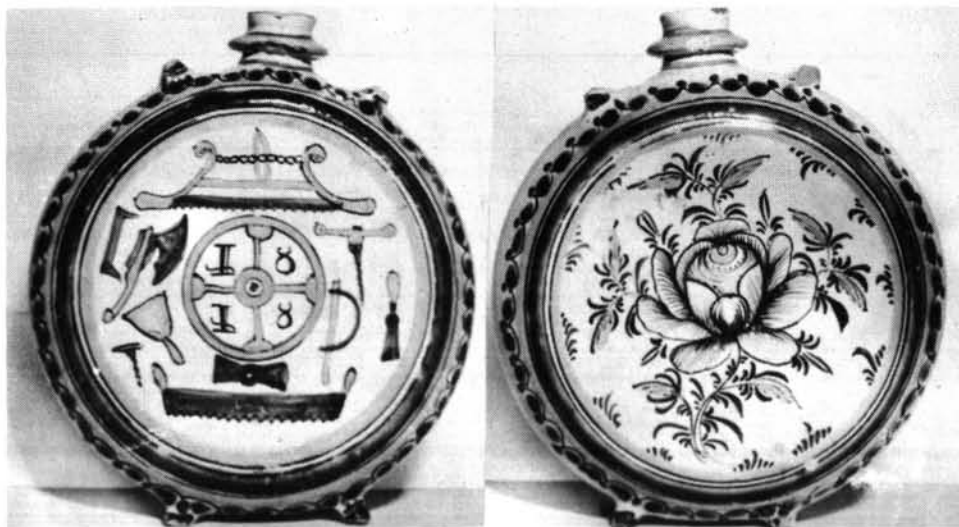
13. kép A nagykállói csizmadia céh behívótáblája
Bild 13. Schildertafel der Stiefelmacherzunft von Nagykovács

Céhedények

A céhedények a céhládákhoz, céhbehívótáblákhoz és a céhpecsétnyomókhoz hasonlóan fontos szerepet töltek be a céhek életében. A céhek különböző összeállításokból álló edények nemcsak a lakmározást és az ivást szolgálták, hanem ezen túlmenően az együvértartozás, a társas szellem szimbólumává is váltak. Az évesre szolgáló edények jelentősége csekélyebb volt, az ivásra használtaké ellenben annál nagyobb. Ez azzal magyarázható, hogy a céhtagok bármelyikének helyzetében bekövetkezett fontosabb változás meghatározott szertartások szerint ment végbe, ünnepélyes lakoma és áldomás ivás kíséretében (NAGYBÁKAY 1965.139.).

A Jósa András Múzeum gyűjteményében négy céhedényt találunk. Mindegyik más típust képvisel, van közöttük egy cserépkulacs, egy serleg, egy boroskanna és egy hatszögletű ónkanna. Ha az edények használati helyét nézzük, kettő minden kétséget kizáróan, egy pedig nagy valószínűséggel Nyíregyházához köthető. Egy edény – az ónkanna – a bodrogkeresztúri bodnár céhé volt. A tárgyak mindegyike datált, 1818 és 1871 között készültek.

A kerégyártó céh kulacsa
(14. kép)

14. kép Kerégyártó céh kulacsa

Bild 14. Feldflasche der Rademacherzunft

Az ón- és ólommázás céhes kerámiák a kisebb mezővárosok és szegényebb falusi céhek szlovák és magyar jellegű céhszervezeteire jellemzőek és a 18-19. század divatját tükrözik (NAGYBÁKAY 1965.148-149.). A nyíregyházi céhek csaknem mindegyikében szlovák anyanyelvű mesterek is dolgoztak, hisz a várost elnéptelenedése következtében 1753-54-ben jórészt a Felvidékről származó szlovák anyanyelvű lakossággal telepítette be gróf Károlyi Ferenc. A betelepülők anyanyelvüket sokáig őrizték; a megmaradt céhíratok között több szlovák nyelvű akadt, 1818-ig a céhek önállóságának elnyeréséig csak szlovákul vezették a céh jegyzőkönyveit, kimutatásait. 1818-ban – amikor az önálló céhek létrejöttek – privilégiumaik, az ifjúság számára készített rendtartások magyar és szlovák nyelven készültek.²⁶ Bár a kerégyártó céh iratai nem maradtak meg, feltételezhetünk itt is egy ilyen jellegű kapcsolatot. A céh 1818-ban alakult, közös privilégiumot kapott a kovácsokkal (CAHKATASZTER II.313.), azonban mindkét szakma külön céhként működött. Erre engednek következtetni mind a fennmaradt céhes tárgyak (a kovács céh pecsétnyomója és behívótáblája), mind a levéltári források.²⁷ Talán nem tévedek, ha a kulacsot a kerégyártó céh edényének tartom. A kulacs mindkét oldala díszített. A lapos, kerekhasú, rövid nyakú edény négy kihajló lapos lábön áll. Egyik oldalán a fehér mázalapon közepén egy kerék négy küllővel. A küllők között egy-egy

²⁶ SzMLt. IX.1. 1. és 2. doboz. A szücs céh jegyzőkönyve.

²⁷ SzMLt. IX.1. 2. doboz. A kerégyártó és a kovács céh.

szám, ami összeolvasva kiadja az 1818-as évszámot. Körben rajta a mesterség tíz szerszáma, sárga, kék színben. Az ábrázolást sárga, kék, mangánlila kör szegélyezi a kulacs szélén. Másik oldalán ugyanilyen szegéllyel keretezett mangán színű virág sárga levelekkel. A kulacsot Katona Imre habán edénynek tartja (KATONA-BENE 1965.66.).

A volt nyíregyházi városi múzeum anyagából került a Jósa András Múzeum Néprajzi Gyűjteményébe.

**A nyíregyházi csizmadia társaság társ pohara
(15. kép)**

15. kép A nyíregyházi csizmadia társaság társ pohara

Bild 15. Gesellschaftsglas der Stiefelmachergesellschaft von Nyíregyháza

A nyíregyházi csizmadiák pohara sárgarézből készült serleg formájú talpas edény, széles, lapos díszítetlen talppal, alul keskeny peremmel. Kupája virágkehely formájú, álló szirmlevelekkel díszített. Szájpereme sima, enyhén kihajló. A kehelyre a céh akkori tisztségviselőinek nevét vésték: AZ B Ns CSIZ TÁRSASÁG

TÁRSPOHARA F.C.H. FRIDERIKUSZ ANDRÁS. A pohár eredetileg fedelével együtt került be a Jósa András Múzeumba. A fedél időközben elveszett, de a leltárkönyvi bejegyzések szerint ez is díszített volt. Két ágaskodó oroszlánt és általuk közrefogott csizmát ábrázolt. Bár a nyíregyházi csizmadiák pecsétnyomóját nem ismerjük, megmaradt azonban annak lenyomata, melyen ugyanaz a jelenet figyelhető meg, mint a pohár fedelén: két ágaskodó oroszlán tart egy hosszú szárú csizmát.²⁸

A pohár 1834-ben készült, a legénytársaság társ pohara volt. 1950-ben került a Jósa András Múzeum tulajdonába a volt városi múzeum anyagából.

A nyíregyházi szücs céh kannája
(16. kép)

16. kép A nyíregyházi szücs céh kannája
Bild 16. Kanne der Kürschnerzunft von Nyíregyháza

²⁸ SzMLt. IX.1. 2. doboz. 326 f. A nyíregyházi csizmadiák céh pecsétnyomójának lenyomata.

A nyíregyházi szücs céh kannája vörösrézből készült egyfülű, alján szűkülő, vállánál kiszélesedő, kiöntőszájjal és csuklós fedővel ellátott edény.

A fülön kívül van még egy vaspánt fogantyúja is, amely két helyen csatlakozik a vállrészhöz. Az edény hasán körbefutó felirat: A NYÍREGYHÁZI NEMES SZÜCS TÁRSULAT RÉSZÉRE KÉSZÍTETTE K.G. 1871. Bor tárolására használták nagy űrtartalma alapján.

Pál napkor (január 21.) volt a szücsök újesztendeje. A nyíregyházi szücsök ekkor tartották az év utolsó naggyűlését, illetve az ahhoz legközelebbi napon rendezte az ifjúság a bálját, amely az összes mesterség között a legelső volt, és legalább két éjjel tartott. Hordószámra vették a bort, melyet a rengeteg étellel együtt éjfélkor fogyasztottak el (KISS 1929.33-34.). A kanna – amely felirata szerint a szücs társulat számára készült 1871-ben – azt jelzi, hogy a szücsök a céhek 1872-es hivatalos eltörlése előtt már társulatként működtek. Pecsétnyomójuk is ezt támasztja alá. Már ettől az évtől elnököt és ellenőrt választottak a céhmesterek helyett, ugyanakkor a szücs ifjúság vezetői megmaradtak hagyományos tisztükben (KISS 1929.39.).

A szücs céh boroskannája 1933-ban került a Jósa András Múzeumba Lejtényi Gyula vármegyei számtanácsos ajándékaként, aki már korábban odaadta a múzeumnak édesapja, Lejtrik Sámuel szücsmester szerszámain. Tőle Kiss Lajos is gyűjtött anyagot, amikor feldolgozta a nyíregyházi szücsmesterséget és szücsornamentikát (KISS 1929.50.).

A bodrogkeresztúri bodnár céh ónedénye (17. kép)

Bodrogkeresztúron a céhek a 18. század elején alakultak. Legkorábban a szabók és a csizmadiák kaptak privilégiumot 1721-ben (CÉHKATASZTER II.271.). A kádárok 1815-ben hozták létre céhüket, amelyről megmaradt pecsétnyomatuk tanúskodik (BODÓ 1970.215.).

A bodrogkeresztúri bodnár céh ónedénye hatszögletes. E formát Nagybakay céhkondérnak vagy palacknak nevezi. Vörösrézből vagy ónból készítették ezeket, négy-, hat- vagy többszögletes hasáb alakúakra, rövid nyakkal. Szeszes ital tárolására szolgáltak, szájuk csavarra járó kupakkal záródik. Különösen Miskolc, Kassa, Rozsnyó vidékén nevezték így ezt a típust (NAGYBÁKAY 1965. 146-147.).

A bodrogkeresztúri céhkondér hatszögletes, nemcsak csavaros kupakja van, de kiöntővel is rendelkezik, amelynek a végére menetet vágtak. Valószínűleg ez is kupakkal záródott. Az edény két lapjára véset került; az egyikben a bodnár céh, illetve mesterség szimbólumai, két ágaskodó oroszlán hordót, rajta fakörzöt, bárdot és bunkót tart. Fölöttük hétágú korona. Az edény másik lapján felirat: AZ BODROG KERESZTURI: Ns BODNÁR CHE SZÁMÁRA FŐ CHECH M. CEHÁN JÁN: 2. SZÉKELY MICH. CHE SZOLGA SKÁLA JÁNOS DEN 20 MARTIUSBA 1825. A dátumot leveles ág fogja közre.

A nyíregyházi volt városi múzeum anyagából került a Jósa András Múzeumba 1950-ben. Ott először a Néprajzi Gyűjteménybe leltározták be, majd 1963-ban az akkor létrehozott Iparművészeti Gyűjteménybe került.

17. kép A bodrogkeresztúri bodnár céh ónedénye
Bild 17. Zingeschirr der Böttcherzunft von Bodrogkeresztúr

Céhzászló

Legvégül mutatom be a Jósa András Múzeum egyetlen céhzászlóját. Mivel eddig közelebbit nem sikerült róla kiderítenem, ezért pusztán leírására szorítokozom:

A szíjgyártó és kötélverő céh zászlója (18. kép)

A zászló zöld és fehér selyemből készült, háromszög végződésű, rojtozás szegélyezi. Felirata: SZIJ ÉS KÖTÉLGYÁRTÓ VEGYES CZÉH MÁJ. 20. 1857.

Múzeumba kerülésének körülményei ismeretlenek. Talán a nyíregyházi kötélverő és szíjgyártó céhé lehetett, a két szakma közösen kapott privilégiumot 1818-ban. A fennmaradt levéltári forrásokban is együtt szerepelnek, ugyanakkor a szíj-

18. kép Sziigyártó és kötélverő céh zászlója
Bild 18. Fahne der Sattler- und Seilschlägerzunft

gyártóknak külön pecsétnyomójuk is volt, ezért nem állíthatom teljes bizonyossággal, hogy a zászlót a nyíregyházi céh használta volna.

Melléklet

1

A nagykállói szücs céh pecsétnyomója (I. tábla 1.)

Kör alakú, rézből készült, vésett nyomófejjel, réz nyéllal. Körbefutó vésett peremvonalán belül a következő körirat olvasható: NAGY KÁLLOI SZÜTS CZÉH PETSETYE 1622. A feliratot vésett díszítetlen vonal zárja. A pecsétnyomó közepén kifeszített bőrdarabon két szücsszerszám (szinelő ráma és verpáng?) látható. A peremen hatágú vésett csillagdísz. M: 7,7 cm, Átm: 3,5 cm. JAM Ht. 57.9.1.

2

A fehérgyarmati csizmadia céh pecsétnyomója (I. tábla 2.)

Ovális alakú, rézből készült, vésett nyomófejjel, hosszú, henger alakú vas fogóval. Peremén belül koszorú fut körbe, négy helyen virágdísz szakítja meg. Ezen belül van a körbefutó felirat: FEYRGYARMAT CSISMADIAK CZEH PECSETE 1712. A körfeliratot virágminta zárja. A pecsétnyomó közepén egy sarkatlan, kissé fölfelé hajló orrú csizma, egyik oldalán musta, a másik oldalán bicskia. M: 9 cm, Átm: 3,6 cm x 3,9 cm. JAM Ht. 75.10.1.

3

A nagykállói csizmadia céh pecsétnyomója (I. tábla 3.)

Tízsögletű sárgaréz, vésett nyomófelület, vastag, esztergált fa nyéllal. Peremén körbefutó kettős sima vonallal, ezen belül latin nyelvű felirat: SIGILLUM COTURNIE CUM CALLOVIEN 1781. A körfeliratot sima vonal zárja. A pecsétnyomó közepén egy magasszárú sarkos csizma, egyik oldalán musta, a másikon bicskia. A három tárgyat indaszerű díszítés veszi körül. M: 12,1 cm, Átm: 3,4 cm. JAM Ht. 58.2.1.

4

A kisvárdai szabó céh pecsétnyomói (I. tábla 4-5.)

Kettős pecsétnyomó. Két rézhengerből áll, amelyek belül üregek és így egymásba csúszthatók. Tulajdonképpen két réz pecsétnyomó kerek nyomófelülettel, az egyik 1699-es, a másik 1806-os évszámmal. A korábbi datálású pecsétnyomó körirata: VARDAI SZABO CE PECSETTE ANNO 1699. A köriratot levéldísz fogja közre. A pecsétnyomó közepén nyitott olló, szára és fogórésze között tű, az olló egyik oldalán mérőrúd, a másik oldalán ismeretlen tárgy, talán vasaló.

A későbbi datálású pecsétnyomó körirata: K.VARDI SZABÓ CE PECSETYE 1806. A köriratot koszorúdísz veszi közre. Középen szétnyitott olló, szárai között tű, az olló egyik oldalán mérőrúd, a másik oldalán vasaló. Vésete primitívebb, mint a korábbi datálású pecsétnyomóé. Teljes M: 7,1 cm, Átm: 3,4 cm. JAM Ht. 58.1.1-2.

5

A nyíregyházi ács céh pecsétnyomója (I. tábla 6.)

Kör alakú, rézből készült, vésett nyomófejjel, vas nyéllal. Peremén belül koszorú fut körbe, ezen belül van a körirat: AZ NYIREGYHÁZI ÁTSOK Ns CZÉH PETSÉTYE 1818. A köriratot kettős vonal zárja. A pecsétnyomó közepén két ágaskodó oroszlán tart két keresztbe rakott ácsze-kercét és vinklit (derékszögű vonalzó), fölöttük ötágú korona, alattuk virágdísz. M: 9,3 cm, Átm: 3,4 cm x 3,7 cm. JAM Np. 56.712.1.

A nyíregyházi kovács céh pecsétnyomója (II. tábla 1.)

Kör alakú, rézből készült, vésett nyomófejjel, vas nyéllal. A peremen belül körbefutó sima vésett vonal, ezen belül a körirat: NYIREGYHÁZI NS KOVÁTS CZEH PETSETYE 1818. A köriratot kettős vonal zárja. A pecsétnyomó közepén két egymással szemben álló oroslán, közöttük patkó, fölötté félkörben szögek; a patkó egyik oldalán kalapács, a másik oldalán fogó, amelyeket az oroslánok tartanak. Fölöttük ötágú korona, alattuk növényi díszítés. M: 5,5 cm, Átm: 2,7 cm. JAM Ht.60.4.1.

A nyíregyházi szíjgyártó céh pecsétnyomója (II. tábla 2.)

Ovális alakú, rézből készült nyomófelülettel, vas nyéllal. A peremen belül koszorúdíz fut körbe, ezen belül olvasható a körirat: AZ NYIREGYHÁZI SZIJJÁRTÓK NS CZÉH PETSÉTYE 1818. A köriratot belül kettős vonal zárja. A pecsétnyomó közepén két ágaskodó oroslán kötőféket tart, fölöttük ötágú korona, alattuk levéldíszek virággal. M: 10 cm, Átm: 3,4 x 4 cm. JAM Ht.57.17.1.

A nyíregyházi festő céh pecsétnyomója (II. tábla 3.)

Ovális alakú, rézből készült nyomófelülettel, vas nyéllal. A peremen belül körbefutó koszorúdíz, ezen belül a következő felirat: AZ NYIREGYHÁZI FESTŐK NS CZEH PETSÉTYE 1818. A köriratot belül kettős vonal zárja. A pecsétnyomó közepén két ágaskodó oroslán tart egy üstöt, fölöttük ötágú korona, alattuk két növénydísz és egy virág. M: 10 cm, Átm: 3,5 cm x 3,9 cm. JAM Ht. 57.13.21.1.

A nyíregyházi festő céh pecsétnyomója (II. tábla 4.)

Kör alakú, rézből készült, vésett nyomófejjel, réz nyéllal. Peremén körbefutó levéldísz, ezen belül a körirat: AZ NYIREGYHÁZI FESTŐK NS CZEH PETSÉTYE 1820. A köriratot levéldísz zárja. A pecsétnyomó közepén a festés két munkafolyamatát ábrázoló jelenet. A festődézsza mellett álló férfi kelmét fest, a másik alak, akinek csak a felsőteste látszik, kelmedarabot mintáz egy asztal mellett. M: 5,8 cm, Átm: 2,9 cm. JAM Ht. 57.13.21.2.

A nyíregyházi szücs társulat pecsétnyomója (II. tábla 5.)

Nyomófelülete rézből készült, kör alakú, nyele vas. Peremén belül körbefutó rovátkolt dísz. A pecsétnyomó közepe teljesen díszítetlen, csak a feliratot vésték bele: NYIREGYHÁZI SZÜCS TÁRSULAT PECSÉTYE 1869. M: 10,5 cm, Átm: 3,4 cm. JAM Ht. 57.13.20.

Egy kerégyártó mester pecsétnyomója (II. tábla 7.)

Kör alakú, rézből készült, vésett nyomófejjel, nyolcszögletű réz nyéllal. A nyél felső harmadánál átlukasztott. A nyomófelület legkülső részén körbefutó díszített vonal, amelyet két sima vonal fog közre. Középen a két részre osztott nyomófelület felső kétharmadában ágaskodó oroslán tart egy nyok: küllős kereket, a kerék fölött bárd. Az alsó harmadban SZ. A. monogram. M: 5,7 cm, Átm: 2,4 cm. JAM Ht. 57.13.7.

Egy lakatos mester pecsétnyomója (II. tábla 6.)

Ovális alakú, rézből készült, vésett nyomófejjel, négyszögletű réz nyéllal. A nyél felső harmadánál átlyukasztott. A nyomófelületen egy álló oroszlán egy kulcsot és egy ellipszis alakú keretet tart. A keretben S.S. monogram, fölötte lehajló levélfüzér. M: 4,9 cm, Átm: 2,1 cm x 1,7 cm. JAM Ht. 57.13.9.

A nyíregyházi festő céh pecséttartója (1. kép)

Sárgarézéből készült kerek pecséttek. Két részből áll. A részek csavarmenetesek, ezáltal összerakhatók. A pecséttartó alsó és felső lapja egyaránt vésett. Felső lapján körirat: AZ NYIREGYHÁZI FESTŐK NS CZÉH PETSÉTYE. Alsó lapján a céh vezetőinek neve: E.C.M SUTÁK ÁDÁM M.C. M SZEKERES MIHÁL 1846. Átm: 10,5 cm. JAM Ip. 63.2.1-2.

A nagykállói szücsök céhládája (2. kép)

Felnyitható fedelű, keményfából készített, sima oldalú, barnára pácolt céhláda. Hosszanti homlokzati oldalát egy négyszögletes tag két mezőre osztja, közöttük kulcspajzs, benne kulcs. A mezőket profilált lécek szegélyezik. Két keskeny oldalát rombusz alakú keret díszíti. A ládát alul-felül profilált lécek szegélyezik. Belsejében baloldalt ládafia. A fedél belsején festett felirat: KÁLLAI SZ: SZÜTS ISTVÁN ÉS SARKADI JÁNOS URAIMÉK CÉH MESTERSÉGEGBEN KÉSZÜLT AZ EGÉSZ CÉH KÖLTSÉGÉVEL DEBRETZENI ASZTALOS KERTÉSZ FERENTZ ÁLTAL ANNO 1768. Fedelét hosszú vas csuklópántok tartják, amelyeket a fedél belső és a hátoldal külső felén rögzítettek. H: 61,5 cm, Sz: 40 cm, M: 30 cm. JAM Np.56.1066.1.

A nyíregyházi szücsök ládája (3. kép)

Felnyitható tetejű, keményfából készítették, barnára pácolt, sima oldalú és tetejű láda. Hosszanti oldalán közepén díszített kulcspajzs egy kulcslyukkal. Két rövidebb oldalán egy-egy vasból készített díszes fogantyú. Fedelét hosszú vas csuklópántok tartják, amelyeket a fedél és a hátoldal belső felén rögzítettek. A láda belsejében egy fiókos rekesz. A láda alját profilált lécek szegélyezik. H: 59,5 cm, Sz: 48 cm, M: 34,5 cm. JAM Np. 56.1055.1.

A nagykállói csizmadia ifjúság ládája (4. kép)

Sötétbarna, sima oldalú láda, kiemelkedő, egyenes tetejű zárszekrényvel. A zárszekrény egyik – keskeny – oldalán díszes kulcspajzs. Előoldalán felirat: A NMES NAGY KÁLLÓI CSIZMADIA IFJUSÁG LÁDÁJA UJJITTATÓDOTT 1877. Belül zöldre festették, bal oldalán egymás fölött három fiók. A fedél belsejének bal oldalán elmosódott írás. H: 72 cm, Sz: 41,3 cm, M: 48,5 cm. JAM Np. 56.1146.1.

A nyíregyházi csizmadia ifjúság ládája (5. kép)

Keményfából készült, négy oroslánkormós lábon álló, egyenes oldalú, berakással díszített, fényezett láda. Előoldalát világos szalagberakásos keret díszíti, amelynek sarkain négy makk, a keretelt mezőben fémberakással a mesterlegények társaságának vezetői: A NEMES CSIZMADIA TÁRSASÁG LÁDÁJA ATYA MESTER NAISAI JÁNOS ÖREG BEJÁRÓ Ms KUSNYERIK GYÖRGY MÁSIK BEJÁRÓ Ms KRENKÓ ANDRÁS. Hátoldalán ugyanilyen keretelt mezőben fémberakással a legények vezetői: NAGY DÉKÁNY PUHOVITS PÁL KIS DÉKÁNY FÁBRI JÓZSEF NÓTÁRIUS RÉVAI JÓSEF ANNO 1818 DIE 8dik DECEMBER. Felnyitható fedelén kiemelkedő zárszekrény, amelynek fedele vízszintesen elhúzható, kívülről kulccsal zárható. A zárszekrény elülső – hosszabbik – oldalán világos intarziás musta és bicskia; a vele párhuzamos oldalon hosszú szárú csizma. Ugyancsak a zárszekrényre került – a láda 1880-as megújításakor – az ifjúság akkori vezetőinek neve: AZ IFJUSÁG KÉPVISELŐI MUNKA OSZTÓ ADAMOVICS JÁNOS UR ELSŐ BEJÁRÓ TISZÓSZKY MÁTYÁS UR MÁSODIK BEJÁRÓ RORCSEK IMRE UR ELSŐ DÉKÁN POLONYI JÓZSEF MÁSODIK DÉKÁN BALISTYÁN DÁNIEL JEGYZŐ RÁCZ JÁNOS: JAVITTATOTT 1880dik ÉV JUNIUS 19én. A fedél belső oldalát narancssárga papírral vonták be, a zárszekrezt két oldalán két csíkot kihagytak, ahová a következő szöveget vészték: EZT A LÁDÁT TSINÁLTA FORGÓ DÁNIEL ASZTALOS MAISZTER AZ IFJUSÁGNAK. H: 81,5 cm, Sz: 47,3 cm, M: 48 cm. JAM Np. 63.148.1.

A nyíregyházi tímárok céhládája (6. kép)

Keményfából készült, berakással díszített láda. Egyenes oldalú, kiugró sarok kiképzésű, felül profilált léccel szegélyezett, sarkain kockákon álló fekete oszlopok. Tetején kiemelkedő, homorúan hajló, fekete domború léccel fedett zárszekrény. Négy sarkán fekete, esztergált, csúcsos, lapított golyók. Minden oldalán vékony világos berakott szalagkeret. A fedél közepén kétnyelves, egy kulcsos vas zárszerkezet. Mindkét keskenyebbik oldala felhúzható, ezáltal válik láthatóvá a titkos fiók. A láda bal oldalán a fedél kitámasztható. A láda külső fedelén a domború léccel alatt rejtőzködik a zárszekrény zárja, ennek kinyitása után válik láthatóvá a kulcsrejtő a kovácsoltvas kulcspajzzsal. H: 85 cm, Sz: 53,2 cm, M: 75 cm. JAM Np. 63.148.3.

A szabó céh ládája (7. kép)

Puhafából készült, barna, politúrozott, sima oldalú láda, kiemelkedő, egyenes tetejű zárszekrényvel. A láda előoldalának egyetlen díszé az empire sárgaréz kulcspajzs. Az előoldal alján kihúzható fiók, szintén empire stílusú kulcspajzzsal, de ez már későbbi pótlás. Előoldalával párhuzamos oldalán található a harmadik kulcspajzs. Tetején belül festett felirat: Ns SZABÓ CZÉH LÁDÁJA KÉSZÜLT JUN. 8kán 1840ik ESZT. TETTES (tekintetes) JÁRMY MENYHÉRT BIZTOS MESKÓ PÁL ÉS LIPNYITZKY BERTALAN CZÉH MESTEREK ALATT. H: 64 cm, Sz: 39,5 cm, M: 51,5 cm. JAM Np. 63.148.2.

Céhláda (8. kép)

Puhafából készült, négy pogácsa lábon álló, lapos tetejű, enyhe S profilú oldalakkal. Két keskeny oldalán kovácsoltvas fogóval. Előlapján kovácsoltvas kulcspajzs. A láda belsejében, jobb oldalán kis rekesz. Tetején belül sárga, festett felirat: FŐ CZÉ MESTER DOBA BÁLINT KIS CZÉ MESTER BOLOS GYÖRGY IDEJEK BEN KÉSZÜLT 1852. A ládát kívülről szürkére, fogantyúit és kulcspajzsát feketére festették. H: 69 cm, Sz: 30,5 cm, M: 38 cm.²⁹

²⁹ A láda a Néprajzi Gyűjteményben megtalálható, leltári számát azonban még nem sikerült azonosítanom.

Céhláda (9. kép)

Puhafából készített, barna, furnirozott, négy pogácsa lábón álló láda. Oldalai egyenesek, lépcsőzetesen kiemelkedő tetővel, mely nem a zárszekrény elfedésére készült, pusztán díszítőelem. A láda elő- és hátoldalának sarkain hullámléces díszítés, ugyanilyen hullámlécek szegélyezik a tetejét. Előoldalán empire kulcspajzs, két keskeny oldalán egy-egy sima vas fogantyú. H: 62,5 cm, Sz: 40 cm, M: 36cm. JAM Np. 63.155.1.

A nyíregyházi szücsök céhbehívótáblája (10. kép)

Vörösrézről készített, téglalap alakú tábla ívesen hajló szélekkel, felső részén szegecselt füllel. Előlapja a fedél, amely a középre helyezett sarkon oldalra nyitható. Díszítés és felirat nincsen rajta. H: 16,5 cm, Sz: 13,1 cm. JAM Np. 56.634.1.

A nyíregyházi gubások és takácsok céhbehívótáblája (11. kép)

Sárgarézről készített, empire stílusú behívótábla. Felül kétkaréjos, lefelé hirtelen keskenyedő, hegyes csúcsban végződik; eredetileg felül tartókarikával látták el. Hátsó lapjához fedeles levél-szekrény tartozik. Horgas zárszerkezetű. H: 19,3 cm, Sz: 14 cm. JAM Ht. 57.21.1.

A nyíregyházi kovácsok céhbehívótáblája (12. kép)

Vaslemezből készített, felül függesztőkarikával ellátott, könyv alakú behívótábla. Előlapjának közepén sárgaréz rozetta, négy sarkában egy-egy szám, összeolvasva: 1818. H: 19,3 cm, Sz: 14 cm. JAM Ht. 57.21.2.

A nagykállói csizmadia céh behívótáblája (13. kép)

Sárgarézről készített behívótábla. Hátlapjára toloajtós levélszekrénykét szereltek. Felül, a két szélen csizmadia szerszámok: egy musta és egy bicskia. A levélszekrényke fölött hosszú szárú csizma, amelynek szára letörött. Valószínűleg nyeles behívótábla volt, a nyél azonban letörött, a táblán csak a csonkja maradt meg. A hátlapon felirat: KÁLLAI NS CSIZMADIA Cz TÁBLÁJA KÉSZÜLT 1840 ÉV. H: 18,2 cm, Sz: 14,5 cm.³⁰

A nyíregyházi kerégyártó céh kulacsa (14. kép)

Fehér ónmázás, négy rövid talpon álló lapos kulacs. Oldalain sárga, zöld és mangánlila csíkok futnak körbe. Egyik oldalán közepén stilizált kerék formába foglalt 1818-as évszám. Körülötte a bognár mesterség szerszámjai: fűrész, fúró, véső, szekerce stb., összesen 10 szerszám. Másik oldalán mangán színű stilizált rózsza, itt-ott sárgával díszítve. A kulacstesten funkció nélküli fülcsonkok. M: 20,1 cm, Szájátm: 2,9 cm, Sz: 5,7 cm. JAM Np. 56.49.9.

³⁰ A darab a nagykállói „Kallux” Cipőipari Szövetkezet tulajdonában van.

A nyíregyházi csizmadia céh társphara (15. kép)

Sárgarézből készített, serleg formájú talpas edény, széles, lapos, díszítetlen talppal, alul keskeny peremmel. Teste virágkehely formájú, álló szíromlevelekkel díszített. Szájpereme sima, enyhén kihajló. A kehelyre rávésték a céh akkori tisztségviselőinek nevét: AZ B. Ns. CSIZ. TÁRSASÁG POHARA F.C. H. FRIDERIKUSZ ANDRÁS... A pohár eredetileg fedelével együtt került a Jósa A. Múzeumba, de a fedél elveszett. Ez utóbbi is díszített volt: két ágaskodó oroszlán csizmát tartó alakja került rá. M: 30 cm, Szájátm: 8,5 cm, Talpátm: 12 cm. JAM Ip. 63.14.1.

A nyíregyházi szücs céh kannája (16. kép)

Vörösrézből készült, alján szűkebb, vállánál kiszélesedő edény. Kiöntőszája csuklós fedővel ellátott; vaspánt fogantyúja két helyen a vállrészhez csatlakozik. Az edény hasán körbefutó felirat: A NYIREGYHÁZI NEMES SZÜCS TÁRSULAT RÉSZÉRE KÉSZÍTTETTE K. G. 1871. M: 40 cm, Talpátm: 21,5 cm. JAM Np. 56.633.4.

A bodrogkeresztúri bodnár céh ónedénye (17. kép)

Ónból készült, hatszögletes, csavaros kupakkal ellátott edény, amelynek kiöntője is van. A kiöntő vége menetes, valószínű ez is kupakkal záródott. Az edény két oldalán díszített. Az egyik oldalon két ágaskodó oroszlán hordót, rajta fakörzöt, bárdot és bunkót tart. Fölöttük hétágú korona. Másik lapján felirat: AZ BODROG KERESZTURI: Ns BODNÁR CHE SZÁMÁRA FŐ CHECH M. CEHÁN JÁN: 2. SZÉKELY MICH. CHE SZOLGA SKÁLA JÁNOS DEN 20. MARTIUSBA 1825. M: 37 cm, Talpátm: 24,6 cm. JAM Ip. 63.15.1.

A szijgyártó és kötélverő céh zászlója (18. kép)

A zászló háromszög végződésű, anyaga selyem. Két részből varrták össze, felső része fehér, alsó része zöld. Arany betűkkel a következő felirat került rá: SZIJ ÉS KÖLTÉLGYÁRTÓ VEGYES CZÉH MÁJ. 20. 1857. Zöld rojtozás szegélyezi. H: 162 cm, Sz: 66 cm, Rojt H: 5,3 cm. JAM Ht. 57.21.6.³¹

³¹ A rajzokat Benke Zsolt (JAM), a fotókat Hegedűs Árpád (JAM) készítette.

Irodalom

- ÁCS 1982.* = Ács Z.: Adatok a nyíregyházi céhek történetéhez. *AAPNy* Tom 9/B. (1982.)25-56.
- BALOGH 1959.* = Balogh I.: A nagykállói csizmadia inasok regulái 1856-ból és 1875-ből. *Népr.K.* IV.(1959.)289-292.
- BARTÓCZ 1979.* = Bartócz J.: Mezei grófok és más mesterségek. Budapest, 1979.
- BODGÁL 1969.* = Bodgál F.: Kovács szerződések Szabolcs és Borsod megyéből a XVIII-XIX. századból. *Népr.K.* XIV.(1969.)148-154.
- BODÓ 1968.* = Bodó S.: Céhbehívótáblák a miskolci Herman Ottó Múzeumban. *HOMÉ* VII.(1968.)171-211.
- BODÓ 1970.* = Bodó S.: Borsodi, abauji és zempléni céhpecsétek. *HOMÉ* IX. (1970.)189-226.
- CÉHKATASZTER* = A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere I-II. Szerk.: Éri István – Nagy Lajos – Nagybakay Péter, Budapest, 1975.
- CSERVENYÁK* = Cservenyák L.: Nyíregyháza örökvaltsága. Nyíregyháza, é.n.
- CSIFFÁRY 1982.* = Csiffáry G.: Egri céhemlékek. Eger, 1982.
- EPERJESSY 1967.* = Eperjessy G.: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686-1848. Budapest, 1967.
- FERENCZY 1927.* = Ferenczy I.: A tímármesterség Nyíregyházán. *NÉ.* XIX. (1927.)69-76.
- KATONA-BENE 1965.* = Katona I. – Bene Zs.: A nyíregyházi Jósa András Múzeum késő-habán fajanszai. *JAMÉ* VI-VII.1963/64.(1965.)57-68.
- KISS 1929.* = Kiss L.: A nyíregyházi szücs mesterség és szücsornamentika. Debrecen, 1929.
- KISS 1956.* = Kiss E.: Nyírbátori céhek életéből. *A nyírbátori Báthori István Múzeum Füzetei* 1. Budapest, 1956.
- MARGÓCSY 1984.* = Margócsy J.: A csizmadia céh. In: Utcák, terek, emléktáblák. Nyíregyháza, 1984. 49-63.
- NAGYBÁKAY 1963.* = Nagybakay P.: Veszprémi és Veszprém megyei céhpecsét-nyomók. *VMMK* 1.(1963.)185-219.
- NAGYBÁKAY 1964.* = Nagybakay P.: Veszprémi és Veszprém megyei céhbehívótáblák. *VMMK* 2.(1964.)341-363.
- NAGYBÁKAY 1965.* = Nagybakay P.: Veszprémi és Veszprém megyei céhkorsók. *VMMK* 4.(1965.)139-204.
- NAGYBÁKAY 1966.* = Nagybakay P.: Veszprémi és Veszprém megyei céhládák. *VMMK* 5.(1966.)91-142.
- NAGYBÁKAY 1981.* = Nagybakay P.: Magyarországi céhbehívótáblák. Budapest, 1981.

RATKÓ 1988. = Ratkó L.: A nagykállói csizmadia mesterség története. *Folia Historica et Ethnographica* II.(1988.)169-204. Nyírbátor.

SZALAY 1978. = Szalay E.: Debreceni céhbehívótáblák. *DMÉ* LVIII.(1978.) 201-227.

SZALAY 1981. = Szalay E.: Debreceni céhládák. *DMÉ* LX.(1981.)117-156.

SZIRMAY 1810. = Szirmay A.: Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete II. Buda, 1810.

Zunftandenken in dem Museum Jóna András – Zusammenfassung –

Von der Geschichte der auf dem Komitatsgebiet Szabolcs-Szatmár einst wirkenden Zünfte wissen wir wohl wenig. Neben den Quellenverzeichnissen erschienen nur einige Artikel und Studien über das Leben und die Geschichte einzelner Zünfte der Städte Nyíregyháza, Nagykálló und Nyírbátor, obgleich die Handwerker seinerzeit sogar in mehreren Ortschaften der ehemaligen Komitaten Szabolcs, Szatmár und Bereg Zünfte zustande gebracht haben.

Es sind sogar die mit den Zunftleben und – Tätigkeiten zusammenhängenden Gegenstände noch weniger bekannt, diese wurden bis jetzt noch nicht bekannt gemacht. Obgleich der Kataster von ungarischen Zunftprodukten in den Jahren 1975-76 in zwei Bänden erschienen, wurden die in den Sammlungen und Museen des Komitates aufbewahrten Zunftgegenstände in sehr kleiner Anzahl im genannten Kataster enthalten.

Das Museum „Jóna András“ von Nyíregyháza sammelt seit 1920 die Zunftgegenstände. Eine Zusammenfassung deren wurde bis heute noch nicht zusammengestellt. In den drei Sammlungen des Museums befinden sich insgesamt 31 Gegenstände, die von Zünften erzeugt wurden, davon sind 17 Stücke mit Nyíregyháza, 5 Stücke mit Nagykálló, 2 Stücke mit Kisvárdá, 1 Stück mit Fehérgyarmat, 1 Stück mit Bodrogkeresztúr verbunden. Die weiteren 5 Stücke mit einer Ortschaft zu verbinden, wurde es nicht gelungen.

Gegenständliche Andenken von nahezu 15 Fachgebieten der Zünfte sind der Nachwelt erhalten geblieben, wie Werkstücke der Kürschner und Stiefelmacher von Nagykálló sowie der Zimmermann, Schmiede, Sattlereien, Schönfärbereien, Kürschner, Stiefelmacher und Gerbereien von Nyíregyháza, ferner der Stiefelmacher von Fehérgyarmat, der Schneider von Kisvárdá und der Fassbinder von Bodrogkeresztúr.

Die Werkstücke werden laut Typ wie folgt aufgeteilt:

- Siegel (13 Stck)
- Siegeletui (1 Stck)
- Zunftlade (8 Stck)
- Zunftschilder (4 Stck)
- Zunftfeldflasche (1 Stck)
- Zunftbecher (1 Stck)
- Zunftkanne (2 Stck)
- Zunftfahne (1 Stck)

Sarolta Szabó
Jóna András Múzeum
NYIREGYHÁZA, Pf. 57.
H-4401

1

2

3

4

5

6

I. tábla: 1. A nagykállói szücs céh pecsétnyomója 2. A fehérgyarmati csizmadia céh pecsétnyomója 3. A nagykállói csizmadia céh pecsétnyomója 4. A kisvárdai szabó céh pecsétnyomója (1699) 5. A kisvárdai szabó céh pecsétnyomója (1806) 6. A nyíregyházi ács céh pecsétnyomója
 Tafel I.: Stempel der Kürschnerzunft von Nagykálló 2. Stempel der Stiefelmacherzunft von Fehérgyarmat 3. Stempel der Stiefelmacherzunft von Nagykálló 4. Stempel der Schneiderzunft von Kisvárdá (1699) 5. Stempel der Schneiderzunft von Kisvárdá (1806) 6. Stempel der Zimmermannzunft von Nyíregyháza

1

2

3

4

5

6

7

II. Tábla: 1. A nyíregyházi kovács céh pecsétnyomója 2. A nyíregyházi szíjgyártó céh pecsétnyomója 3. A nyíregyházi festő céh pecsétnyomója (1818) 4. A nyíregyházi festő céh pecsétnyomója (1820) 5. A nyíregyházi szücs társulat pecsétnyomója 6. Egy kerékgyártómester pecsétnyomója 7. Egy lakatosmester pecsétnyomója

Tafel II.: 1. Stempel der Schmiedezunft von Nyíregyháza 2. Stempel der Sattlerzunft von Nyíregyháza 3. Stempel der Färberzunft von Nyíregyháza (1818) 4. Stempel der Färberzunft von Nyíregyháza (1820) 5. Stempel der Kürschnergeseellschaft von Nyíregyháza 6. Stempel eines Rademachers 7. Stempel eines Schlossermeisters

Szatmár-beregi kismesterségek

CSISZÁR ÁRPÁD

A mai beregi területen és a közvetlenül hozzá csatlakozó Tisza balparti részeken a régi *céhes kismesterségeknek* alig-alig találjuk nyomát. A vásárosnaményi múzeum őriz egy zöldmázás cserépkannát, amely felirata alapján a naményi céheké volt. 1869-ben készítették, de nem derül ki, hogy melyik céh számára. Ez az időpont egyébként is a céhrendszer működésének vége.

A Beregi Múzeumban van egy Szatmárnémetiben kiállított *asztalos* szabadulási bizonyítvány és vele egy vásározó láda. Az irat 1846-os, Tarpáról került be. A család szerint volt tulajdonosa Tarpán folytatta mesterségét, de nem tudni, hogy céhkeretben-e. A levél még céh-irat, de a tulajdonos működési ideje túlhaladja a céhrendszert.

Néhány régi *asztalos* nevét is ismerjük, így Lándor Ferencét, aki 1766-ban a tákosi templom mennyezetének egy részét festette és a nagylónyai templom koronáját készítette. Egy tulipános láda is maradt tőle Tákoson – ezt most a Beregi Múzeum őrizi. Nincs adatunk arról, hogy milyen szervezeti keretek között dolgozott. Lándor Ferenc özvegye – az ottani anyakönyv tanúsága szerint – Jándon élt és halt meg. A tákosi templom 1779-ből származó karzatát Kis Miklós egyházi készítette, aki semmiképpen sem volt hivatásos céhbeli *asztalos*. A beregsurányi ref. templom pelikános koronája is őriz két *asztalos* nevét, akikről nevükön kívül egyebet nem tudunk.

A híres *fatorony-építő* Kakukk Imre első munkájának vállalásakor a jándi iratokban még mint „paraszt ács” szerepel. Ez alig mond többet annál, hogy ügyes fűrő-faragó ember lehetett, aki minta után hozzá mert fogni egy ilyen nagy vállalkozáshoz, majd a sikeres munka után sorozatosan bíztak rá hasonló építkezéseket. A munkába később testvére, András is bekapcsolódott, s utóbb önállóan is épített *fatornyot* Révarányoson.

Cserepeskenéz *fazekasközpont* volt. Korsókat korongoltak, de készítettek cserépkályhát is. Eördög Dániel kopócsapáti földbirtokos feljegyzései szerint a 19. század első éveiben egyik kenézi jobbágyházát fazekasnak adta bérbe. A mester vásározhatott is, mert a bért (egy aranyat) pénzben fizette. Ugyanakkor kötelezte magát cserépedények mellett két cserépkályha készítésére is. A 19. század elején Ugornyan is volt egy mester (nevét nem jegyezték fel), aki cserépkályhát készített. A vitkai ref. egyház számadás könyvében található egy *adat*, amely szerint Ugornyan csináltattak egy zöld kályhát.

Ugyancsak Eördög Dániel gazdasági feljegyzései említenek egy *bodnárt*, akinek konvenciót fizetett és lakást adott, s aki ezért cserébe köteles volt számára faedényeket készíteni. Fizetésének alacsony volta arra mutat, hogy másoknak is dolgozott pénzért.

Konvenciósként dolgozott a kopócsapáti udvarház számára a *takács* is, akinek meghatározott mennyiségű vásznat kellett szőnie.

Találkozunk Eördög Dánielnél *kováccsal* is. Kovács minden faluban volt, ők is konvenciók alkalmazottak voltak. A konvenció fejében a gazdának meghatározott visszatérő munkákat – pl. ekevas élezése – kötelesek voltak elvégezni. Egyéb munkákat szabadon vállalhattak.

Élt a területen néhány *fogazott-sarlókészítő kovács*. Nevüket, munkahelyüket nem ismerjük. Sarlóik formája és a beütött jegyek beszélnek arról, hogy többen voltak. Ezek a kovácsok igényes munkát is végeztek a kezük alól kikerülő szerszámok, vágókések, nyársak, szénavágók, metszőkések stb. tanúsága alapján.

Ha nem is volt területünkön szervezett, magasfokú ipar és a nép maga készítette általában szerszámait, mégis kell iparról beszélnünk, hiszen végső fokon egyes – iparinak tekinthető – tevékenységek specializálódtak. Hozzáértő emberek mások számára is dolgoztak terményért vagy más fizetségért. Fűrő-faragó emberek rendszeresen készítettek egyfajta terméket. Zápszonyban például (ma Szovjetunió) szinte az egész falu *szekérekereket* készített. Legenda is szól erről: itt még a pap is csinálta a szekérekereket. Mindennap elkészített egyet. Az elkészített kerekekről számolta, hogy milyen nap van. Amikor az egyik kész kereket ellopták, hétfőn akarta megtartani a vasárnapot. A harangozónak nem hitte, hogy már vasárnap van. Beregújfalu (Szovjetunió) a jó minőségű *tölgyfaszindely* faragásáról volt híres. Vámosatyában közös munkával vállalták az erdő fáiból *házak faanyagának elkészítését*, így 1836-ban egy háznak való fát Jándra Mándy István uramnak.

Nem tudni, hogy mennyi *csizmadia* működött mai területünkön. Sokan nem lehettek, mert 1863-ban az alföldi nagy szárazság elől Vámosatyába húzódott csizmadia évekig dolgozott. Munkája folytatására még hiteleket is vett fel.

Dolgozatomban először azokkal a mesterségekkel foglalkozom, amelyet döntő többségében a falusi cigányság űzött. A csoportosításnál – természetesen – nincsenek merev határvonalak, mint látni fogjuk, gyakoriak az átfedések. Itt mutatom be – mint speciális cigány-mesterséget – a *vályogvetést*, a *kosárfonást*, a *seprűkészítést* és a *teknővájást*, jóllehet efféle munkával saját szükségletére a falusi lakosság maga is foglalkozott. Ebben a csoportban mutatom be a kifejezetten a cigányokhoz kapcsolható fémfeldolgozást – az *üstfoltozókat*, a *csengőöntőket* és a *fűrőkészítőket* munkáját. Ugyancsak ide soroltam a *szőttes szövőket* és *gatyamadzag készítőket* is.

A másik részben azokat a mesterségeket mutatom be, amelyek a paraszti életformát elhagyó falusi ezermesterből egy tevékenységre specializálódott, firól-fira hagyományozott mesterségek voltak. Ide soroltam a *téglavetést* (bár az egyházi számadáskönyvekből a nevek után ítélve közöttük is voltak cigányok), a *véka készítést*, *rosta* és *szita készítést* és a *csizmadia mesterségét*, amely falusi viszonylatban egyenlő volt a foltozó suszterrel.

Voltak olyan speciális tevékenységek, amelyet a parasztemberek a mezőgazdasági munka mellett végeztek. Ilyen „paraszt specialisták” voltak a *járomfara-*

gók, szekeréskaskötők, bordacsinálók, orsócsinálók, nádkötők. Róluk szólok a harmadik részben.

A negyedik részt a vándor iparos mesterségek töltik ki. Ezeket a tevékenységeket csak részben lehet egy-egy réteghez vagy népcsoporthoz kötni. Itt foglalkozom a *köszőrűsökkel, vándorköszőrűsökkel, ablakosokkal-üvegeseikkel, drótozókkal, foltozókkal, meszesekkel, mészárusokkal, hátasokkal.*

Végül a gyógyító tevékenységgel foglalkozókkal zárom feldolgozásomat. Ezek között voltak olyanok, akiknek ez fő foglalkozása volt, de akadtak, akik a mezőgazdasági munka mellett végeztek. Mindkét típust együtt mutatom be. Foglalkozom a *falusi bábával, az állatgyógyítókkal, meskárokkal, nadályosokkal.*

Cigánymesterségek

1. Vályogvetés

A régi faluval kapcsolatban sokat emlegetjük a paticsházakat és csak kevés súlyt helyezünk a későbbi korszakok építéstechnikájára, így például a vályogépítésre. Pedig területünkön – Beregben és Szatmárban – a 19. század második felétől már ez volt az általános. Ettől kezdve paticsház már szinte alig épült. Oka elsősorban a megfelelő faanyag csökkenése és drágulása volt, de közrejátszott az is, hogy a folyószabályozások után már kisebb volt az árvízveszedelem. Az árvizek a paticsházakat veszélyeztették legkevésbé. Az árvíz legfeljebb tapasztásukat rongálta meg, ami a víz levonulása után könnyen javítható volt. Ékesen bizonyította ezt az 1970-es árvíz. Kisarban szinte az egész falu összeomlott, összedőltek a legújabb téglaházak is, de a romok között megmaradt egy-egy nagyon régi kis paticsház. Így maradt meg Gergelyiben az 1848-as beregi árvíz idején a Barát István-féle paticsház is.

Téglából csak a templomok és egyes kúriák épültek, a falu parasztházai kivétel nélkül vályogból készültek. Az anyagot a „vályogvetés” biztosította, amit olykor hozzáértő magyar emberek is készítettek, elsősorban saját maguknak. Ilyenkor a vályogvetés rendszerint az udvaron történt. Általánosságban azonban a falu végén, a falu vályogvetőjében, a földhordó helyen történt a vályogvetés és cigánycsaládok végezték. Ez volt fő foglalkozásuk, biztos megélhetési forrásuk. A munkát évről évre tavasztól őszig végezték, megrendelésre dolgoztak. Voltak olyan vályogvető cigánycsaládok, akiket távolabbi falvakból is megfogadtak. Ez sokszor összeütközést okozott, mely néha még verekedéssé is fajult közöttük és a helyi vályogvető cigányok között. Jándról például többször jelentkeztek vályogvetők Gergelyugomgyára, de az ugornyai Siku (Balog) család mindent elkövetett, hogy ne kaphassanak munkát.

A vályogvetést ezrével vállalták, ez volt az egység. Ezer darab után mindig járt egy kenyér és az árviszonyoknak megfelelő pénz. A megállapodásnál előleget vettek fel. Az épület méretétől függően volt, aki egyszerre több ezer vályogot is vettetett. A törekről, amely a vályog legfontosabb kötőanyaga, a felfogadó gazda gondoskodott.

A törek a búza gépi cséplésekor keletkezett töredékes szalmaszálakból, gabonalevelekből és kalászaradványokból állott. A gép a szármaradványokat háromfelé választotta: a szalmarazón jött ki a hosszabb szárú szalma, a szalma csuszatója alatt a törek és külön a polyva, amely a legapróbb kalászaradványokból állott. Ez utóbbit építkezéskor csak a finomabb simítások sarába keverve használták. A töreket és polyvát együtt kazlalták és szalmával fedték. Ha nem használták fel vályogvetéshez, akkor a heverő marhák takarmányozására szolgált. Az ökrök és tinók rendszeres téli takarmánya volt. Sokszor apróra vágott répával javították. Takarmány jellegét a szalmával szemben az adta meg, hogy benne voltak a búzaföld aljnövényzetének maradványai is. Állattartáskor az óla szállításának az eszköze a törekeskosár. Tárolására az udvaron épített törekesek szolgáltak.

A vályogvetéshez komoly mennyiségű törek kellett, ezt szekérral szállították a vályogvető helyre. Szállításához a szekeret kétoldalt magasra emelték, a magasító deszkákat felállított rudak mellé tették.

A kivitt törekre a gazdának rá kellett figyelnie, mert nem egyszer előfordult, hogy a vályogvetők a máséhoz felhasználták. Az is előfordult, hogy a már elkészített vályogot adták el és ilyenkor már nem volt miből elkészíteni a további megrendelt mennyiséget.

A vályogvetéshez jó agyagföld (amit anyaföldnek hívtak) és nagyon sok víz kellett. A föld felső – humuszos – talaja nem volt használható, ezért a vályogvetők olyan helyet kerestek, ahonnan a humuszos réteget a falvak lakossága elhordta. A jó vályogvető helyre mindig visszatértek. A kiásott gödrök mélyét a téli és tavaszi csapadék megtöltötte vízzel, ez megkönnyítette a korányári munkakezdést. Területünkön a vályogvető helyek a holtvizek medreire közel keletkeztek. A vályogvetők családostól telepedtek ki ezekre a helyekre. Ideiglenes kunyhót vagy sátrat csináltak maguknak.

A vályog vetése rendszerint úgy történt, hogy a vályogvető kiválasztotta a helyet, ahol a munkát végezte és ahol a kész vályogokat szárítani hagyta. A területet elsímította és csak ezután látott munkához. A föld kitermelését közvetlenül az elsímított terület mellett kezdte meg: ez volt a földes gödör. Közvetlenül mellé vizesgödört is ásott, amibe kis csatornán vezetett be a holtmederből a naponta szükséges vizet. Hogy a víz könnyen és folyamatosan belefolyjon, néha az odavezetéshez két lépcső és közvetítő gödör is kellett.

A sárt mindig délután vagy este készítették el a következő napra. A kiásott földre kiszórták a szükséges töreket, erősen meglocsolták, beleállva megtaposták és kapával többször átvágták, kidolgozták, majd felpúposítva állni hagyták. Reggel kapával még egyszer átvágták. A „sárcsinálás” mindig a férfiak munkája volt.

Másnap reggel kezdődött a vályog kivetése. Eszköze a vályogvető – egy deszkából készített, két fogóval ellátott, feneketlen doboz. Belső mérete mintegy 30 cm hosszú, szélessége kb. 15 cm, magassága 12 cm. A méret egy-egy falun belül nagyjából egységes volt, illetve beszéltek nagyméretű és kisméretű vályogról. A méretet a gazda kialakulta, sőt néha a formát is ő biztosította. A forma belseje sima, gyalult.

Az elsímított vályogvető helyet apró törekkel vékonyan felszórták, de ez el is maradhatott. A kivetés az asszony munkája. Keze ügyében egy vödör víz volt, ebből kezével a forma belsejét erősen megvizette, majd a formát a földre fektette. A sárt mellé rakták és ő két kézzel a formát telerakta sárral, majd a tetejét vizes kézzel lesímította. Ezután közvetlen mellé ugyanígy készítette a következő vályogot. Amikor a terület végére ért, újból kezdte egészen addig, amíg az elkészített sárt fel nem dolgozta. Ez a munka kora délelőtt befejeződött, a nagy melegben késő délelőtt és kora délután nem dolgoztak.

Néhány napi száradás után a vályogot felszedték és „bemáglázták”, „felmáglázták”; egymás mellé rakták néhány centiméter távolságra, majd ennek a sornak a közeire rakták a következő sort. A réseken keresztül a levegő járta és így száradt néhány hétig. Egymásra öt-hat keskenyedő, egyre rövidülő sor került. Egy ilyen máglába 100-200 vályogot raktak. Számon tartották, hogy hány vályog van egy-egy ilyen máglában és átvételkor aszerint adták át. Az átvételig a vályogvető felelt érte. Átvételkor – ha nem szállították el azonnal – a gazda rendszerint mésszel befröcskölte a máglákat. Az ilyen megjegyzett máglákat rendes ember nem vette meg, mert ez már nyilvánvaló lopásnak számított.

A vályogot aztán a gazdák vasárnap délelőtt kalákában hordták haza és az udvaron – vagy néha a ház előtt az utcán – kalalba rakták. A tetejét ilyenkor szalmával fedték be. A jól vetett és jól száradt vályog nem kevésbé szilárd, mint egy gyengén égetett téglá. Beépítve évszázadon túl is eltartott, ha az alap nem volt nedves.

A vályognak való agyagföldet a Szamosháton sárgaföldnek hívták. Ez az elnevezés maradt meg a közmondásban is, amikor a hosszas, fájdalmas beteg így panaszkodott: „majd akkor gyógyulok meg, mikor a sárgaföld megszívja”, ti. az anyaföldbe kerül (a temetői sír alja). Vagy egy másik mondás: „Leitta magát a sárga földig” (halálra itta magát).

A vályogvetés nagyon nehéz munka volt. Emlegették is, hogy a cigány ezt mondja: „A kaszálás csak sétálás, a kapálás csak piszkálás, a vályogvetés az a munka.” Az ismerős magyar nóta is a cigányokhoz köti a vályogvetést: „Nyáron vályogot vetek, télen hegedültetek...”

2. Kosárkötés

Bár szakosodott mesterség volt, ezt sem iparosok végezték. Elsősorban cigánycsaládoknak volt a mestersége.

1. kép Cigánycsalád gyékényfonás közben (Beregdaróc, 1978.)

Bild 1. Zigeunerfamilie beim Mattenflechten (Beregdaróc, 1978.)

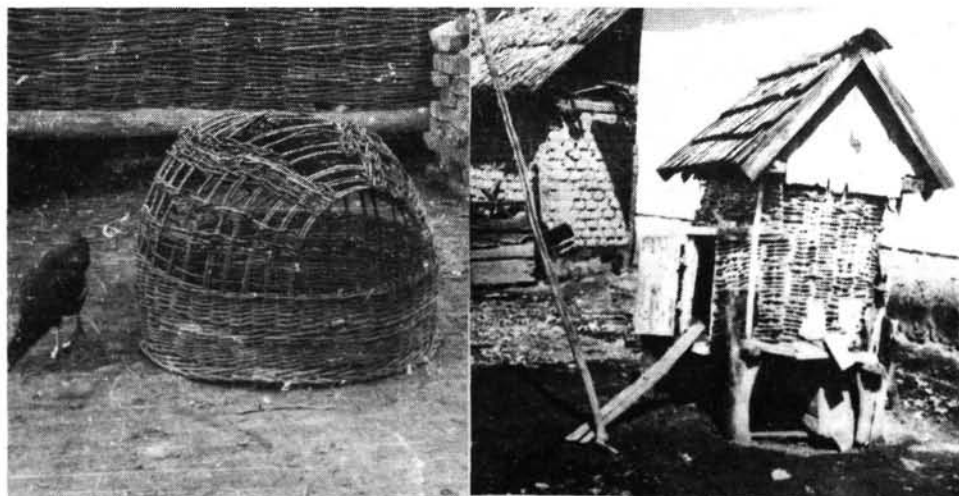
Kosárkötéshez fűz vesszőt használtak, amit a Tisza- és Szamos-parti fűzesekben szedtek. Meghatározott formájú és méretű kosarakat készítettek a héjas fűz vesszéből. Ilyenek voltak a tyúkültetők, a libaültetők, a krumpliszedők, a krumplihámozó kosarak. Ezeket háton hordva árulták. Rendelésre készítettek törekes kosarat, mosogató kast és durva karoskosarat is. Ilyeneket hámozott vesszéből is csináltak. Ebből készült a szakítókosár is.

2. kép Fűz vessző szállítása kosárfonáshoz (Gergelyugornya, 1969.)

Bild 2. Transport der Weidenrute zum Korbflechten (Gergelyugornya, 1969.)

Tarpai cigányok hasított vesszéből is csináltak félgömb alakú szüretelő kosarat. Hántolt vesszővel rendelésre üvegeket (demizsonokat) is befontak. Rendelésre készítettek mély, kétfülű kosarakat boltosok, kocsmárosok üvegballonjai számára. Készítettek tojásos, szalonnás, aszalványos kosarakat.

3. kép Csirkenevelő kosár (Tivadar, 1970.) és tyúkülő vesszőből (Gergelyiugornya, 1969.)

Bild 3. Korb für Hühnerzucht (Tivadar, 1970.) und Hühnerleiten aus Zain (Gergelyiugornya, 1969.)

Vámosatyában hámozott kerti bútorokat csináltak és a két háború között készítettek kisebb-nagyobb utazó kosarakat is. Hámozott vesszőből készültek a ruháskosarak.

Ezeknek a finomabb munkáknak a készítését az egyik atyai ember Munkácson tanulta a börtönben. A többiek tőle sajátították el.

A kötést, illetve a kosárfonást elsősorban férfiak végezték, az asszonyok árusították házról házra járva. A kosarakat főképpen élelemért adták. „Egy kis liszt, egy kis krumpli, egy kis paszuly, egy kis zsírozó”, döglött jószágért, tyúkért, malacért stb. adtak vagy néha csak ígértek kosarat. A vásárokra is elvitték az árut. A kosárkötés a falu életében nélkülözhetetlen volt.

Egyes kosarakat, kasokat a magyarok maguknak is elkészítettek. A halászok maguk fonták a tapogatót, a vesszővarsát. Találkoztam Csarodán is vesszőből készített haltartóval. Általában házilag készült a tyúktojató és a csirkeetető kosár. (Tyúktojatót utoljára Gyüreben láttam, csirkeetetőt pedig Tiszavidon fényképeztem a múzeum számára.)

Maga a kosárfonás végső soron mégis egyes cigánycsaládok kismesterségének tekinthető.

3. Seprűkészítés, vesszőseprű készítés

Cigánycsaládok mestersége volt ez is. A nyélnek valót a fűzeseken vagy bozótosokban vágták. A seprűvesszőket két lapos keresztfa közé erősítették. Seprűnek rendszerint veresgyűrű vesszőt használtak.

Tákoson a Milák család foglalkozott és foglalkozik ma is seprűkészítéssel. Asszonyaik elindultak a faluba két-három seprűvel, de készítettek nagyobb mennyiséget is. Ilyenkor szekérre rakták és így árulták a falvakban és így vitték a közeli vásárokra. Nemcsak magánzemélyeket láttak el seprűvel, hanem közületeket is. A gazdák ilyen lapos seprűt nem készítettek, ha maguk csinálták a seprűt, azt kovács által készített seprűkarikába rakták és a vesszők közé felülről verték be a nyelet. Ilyet használtak az ól sepréséhez.

4. kép Teknővájó: rönk mélyítése hosszú nyelű baltával; nagyolás után a szikáncsok kiöntése; teknő mélyítése kisbaltával (Vásárosnamény, 1985.)

Bild 4. Muldenmacher: Abteufung eines Baustammes mittels Beil mit langem Stiel; nach der Bearbeitung mittels Bundaxt wird das Splintholz ausgegossen; Abteufung einer Mulde mittels Kleinaxt (Vásárosnamény, 1985.)

4. Teknővájó, teknős

Kifejezetten oláh cigányok mestersége, melyet egész családok folytattak a közeli rokonsággal együtt, Naményban a Varga család, Ugornyán a Serbán család stb.

Szerszámuk a hosszú, keskeny élű fejsze, a kapocsksa, a kétnyelű kés, a görbe kés és egy kis kármentő fatábla, amelyet a kétnyelű kés használatakor a nyakukba akasztottak. Szerszámaik borotvaélesek voltak.

A jobb módúak még vettek is teknőknek való nyárfákat és fűzfákat, amelyeket maguk vágtak le és feldolgozva adták el. Legtöbb esetben mégis felében dolgoztak; a levágott fából – annak megfelelően, hogy adta ki a méreteket az elhasítás után a fa – párban készítettek teknőt és ezek egyike illette a teknőt. Teknőikkel vásárra jártak.

A teknőnek meghatározott mérete és alakja volt. Ez egyben megszabta a rendeltetését is. A teknőnél a forma és a funkció szorosan összetartozott. A legnagyobbak a disznóöléskor használt

5. kép Nagy szóteknő (Lónya, 1985.)
Bild 5. Grosse Pökelmulde (Lónya, 1985.)

ún. szóteknők és a dagasztóteknők voltak. Kisebb méretű a kalácsdagasztó. Ezeknek a végén két-két fülecskét, szarvat hagytak. Egyszerű, sima véggel készült a nagy alakú mosóteknő és a kisebb gyermekfirisztó teknő. Egyik vége egyenes, a másik lekerekített a gyuróteknőnek. Hasonló, de szélesebb és mélyebb a mosogató teknő. Két-két keskenyebb fogója van a kenyérszakasztó fatálnak. Egészen kerek és fületlenek az evőtálcák.

A teknővájók készítették a fakanalakat is, mind az evő-, mind a főzőkanalakat, a gabona szórólapatokat, az egy fából készült kenyérsütő lapátokat, lisztmérőket stb.

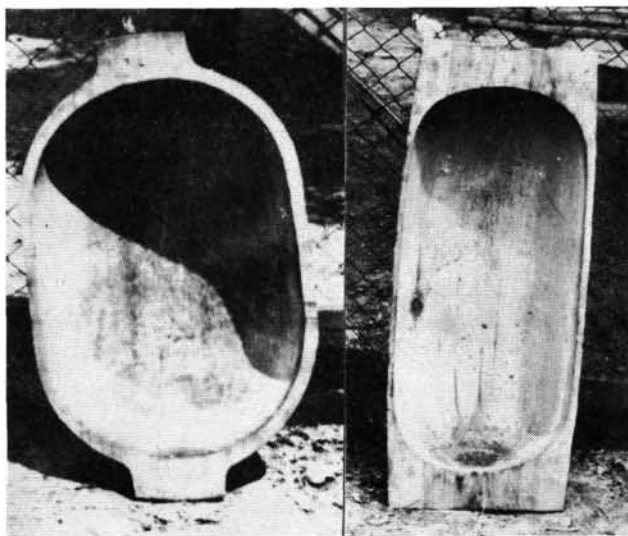
A teknőhöz a fát hasítás előtt a fejszével szabták darabokra és enyhe ütögetéssel, ékekkel hasították el. A teknők mértékének megállapításánál mérőeszközü a fejsze fejét használták, azt forgatták előre. Ha egy-egy fűzfa nehezen hasadt, akkor hasítás helyett „cseterben” vágták végig a fejszével vésszerűen. A nyárfából készített teknő értéktelemesebb volt, mert könnyebben repedt. A kevésbé használható fából tyúkválúkat készítettek.

A teknővájás fő ideje a tavasz és a kora nyár. Szikkadt fából nem szívesen dolgoztak. A kész nyárfateknőt – hogy a repedéstől megóvják – árnyékolással védték.

A teknővájás nagy szakértelmet és nagy gyakorlatot igénylő munka. A fejszével mindig úgy vágunk a fába, hogy a fokán kicsit billentenek, így a fejsze csak kis darabot pattint le egyszerre. Az ügyes teknővájó a fejszével egészen vékonyra – 2-3 cm-esre – vájja a kis teknőt, amelyet belül a kapcsolkával, kívül a kétnyelű késsel már csak simítani kell.

Egyes teknővájók olyan ügyesen vágják ki a nagyobb teknő belsejéből a fát, hogy még azt is fel tudták használni. Az ugor nyai Serbán azzal dicsekedett, hogy akár mennyi teknőt is tud csinálni olyat, ahol a kisebb pontosan beleillik a nagyobbba.

A teknővájók csak ritkán dolgoznak egyedül. Jó időben a család gyakran kiköltözik a munkahelyre. Csak ritkán dolgoznak az udvaron, a fát legtöbbször a kivágás helyén dolgozzák fel. A rönköket nehezebb volna szállítani, mint a kész árut. A naményi Varga család mégis leginkább vásárolt fából, saját udvarán végezte a munkát. Akkor dolgoztak csak a gazda udvarán, ha felében ment a munka.

6. kép Súroló teknő és mosóteknő (Lónya, 1985.)
Bild 6. Scheuertrog und Waschtrog (Lónya, 1985.)

A teknővájók a cigányok viszonylatában jobbmódúak voltak. Rendszerint nem kunyhójuk épült, hanem állandó lakással rendelkeztek. Ezért a család nem mindig ment a munkahelyre, ideiglenes szállásra, csak akkor kísérték el az embert, ha tudták, hogy hosszabb ideig lesz egy helyben távol munkája. Rendszerint egylovas szekerük volt. Amikor dolgoztak, a lovat a közelben legeltették. A teknőket is szekérral szállították a vásárra.

A fakanalakat az asszonyok házról házra járva és a vásárokon árulták. A fakanál készítésében – állítólag – az asszonyok is részt vettek, bár maga a teknővájás kifejezetten férfi munka. Az apróbb tárgyak árusításával viszont a férfiak nem foglalkoztak.

Semmi nyomot nem találtam arra, hogy magyar ember teknővájó mester lett volna. De a parasztcsalád eszközkészletében ott találjuk a kapocskát. Ez azt mutatja, hogy durvább tárgyakat – szapuló teknőt, tyúkválút – házilag is készítettek.

A falusi életformának ma is szoros tartozéka a teknő. Négy-ötféle teknőt még ma is használnak. Húsz-harminc évvel ezelőtt volt olyan parasztcsalád, ahol 15-20 teknő is volt egyszerre használatban.

5. Fémmunkás cigányok, üstfoltozók

A fémmunkás cigányok mesterségére nehéz egységes megnevezést találnunk, mert erősen specializálódtak. Egy-egy család általában csak egyféle munkát végzett.

A foltozók a falvakat járták, néha egylovas szekéren, máskor csak gyalog. Ilyenkor a hátukon vászonba kötve vitték a szerszámokat és a bádogdarabokat. Ha megindultak, kiabálásuktól zengett a környék: „Fazikat fódózni, teknőt eszkábálni. Van-é fódózni valóóó?”

Megfoltozták a lyukas bádogedényt. Ez a következőképpen történt: két kerek darabot vágtak a bádogból, középen kilyukasztották, szélét kissé homorúra kalapálták. Csirizzel megkenve kívülről és belülről a lyukra helyezték, majd összehajszagolták. Bolti szegecset is használtak, de maguk is hajlítottak össze bádogból szegecset. Ha a lyuk valahol a szélen volt, a bádogdarabkát ehhez igazították. Ha kellett, az edényeket megfenekelték. Csináltak tepsiket, bádog szeneslapátokat stb. Sokszor használtak ócska bádogdarabot. Ők javították a bádog csikótűzhelyeket is.

A megrepedt teknő eszkábálása úgy történt, hogy a repedésen végig textilcsikot ragasztottak. Bádogból ferde, két végén hegyes darabot vágtak. Ezek hegyét meghajlították, majd a textílen

keresztül bevették a teknőbe. Ilyen kapcsokkal végig befedték a nyílást. Az eszkábálás mindig a teknő külső oldalára került.

Szerszámuk a pléhvágó olló, a lyukasztó, a kalapács és az üllő. Ez utóbbi mintegy 70 cm hosszú, alul hegyes, a hegyétől egy arasznyira peremmel szélesedő, felette 3-4 cm vastag szegletes acélrúd, amelynek a teteje 6-8 cm-re kiszélesedett. Az üllőt a földbe ütötték. A földön ülve dolgoztak, de néha kértek kisszéket. Volt fakalapácsuk is és a lyukasztóhoz anyacsavarok.

Ilyen üstfoltozó volt Gergelyiben a Balogh család, de általában csak „Rezesnek” hívták őket, és magukat is így emlegették. Közülük Lajos még az 1970-es évek elején is dolgozott a beregi falvakban. Oláh cigányok voltak, a többi cigánnyal nem keveredtek, de sem cigányul, sem románul nem tudtak. Laji (a környék legismertebb cigányembere) azt mondta, hogy régen csengőt is öntöttek. Ennek bizonyágát nem találtam.

6. Csengőöntő

Komlódtótfaluban éltek csengőöntők. Munkájukat már csak elbeszélésből ismerem. Ők öntötték a lovak nyakára való bronz zörgöket. Az öntésnél rés nélkül készül a zörgő. A belső agyagformába beletették a gömbölyű vasdarabot, majd kihülés után a zörgőre rést reszeltek, ezen keresztül piszkálták ki a belső agyagot.

Csengőket is csináltak. A különböző, egyre kisebb zörgőkből álló szíjra szerelt „zörgőkarika” és a csengő a lakodalmas szekerek és szánfogatok fontos ékessége volt. De nem csak ékesség, mert lovasszánon csak a legritkább esetben jártak csengő vagy zörgő nélkül. A szekér zörög, a szán zajtalan. A csengő hívta fel közeledtére a figyelmet. (A csengőt meg kell különböztetnünk az egyenes oldalú gyári mangótól. Ennek nincs felhangja és igen élesen szól.)

Egész karika zörgője csak jó gazdának volt. Gulácson Illési Pálnak, Szamosangyaloson Fekete Lajosnak, Barabásban Kozákéknak volt ilyen.

Csengőöntő Tornyospálán is volt a múlt század elején. Az egyházi iratok szerint házilag öntöttek itt harangot. Készítésekor négy cigányfujtatót állítottak be.

7. Fúrókészítő

Komlódtótfaluban egy Rafael nevű oláhcigány család készítette a legkisebb, ún. cigányfúrókat. A mester feleségével együtt hátról árulta. Az üllőn és a kalapácson kívül egyszerű reszelőt használtak a fúró hegyének elkészítéséhez. 1950. táján még a vasútnak is dolgoztak. A fúró felső fa nyelét nem maguk készítették.

Tótfaluban készítettek gerebent is. Ezt is árulták, szekérrel jártak. A gereben vásárlásánál az asszonyoknak vigyázniuk kellett, hogy a tű „fokai” acélból legyenek. Az ügyességre tréfás szólás, hogy „ésszel, mésszel még a gereben foga közül a ... is ki lehet nyalni”. Ha a gyermek nem kívánatos helyre, veszedelmes részre mászott, akkor mondták: „felmásznál még a gereben tetejére is”.

A tótfalusiak sarlót is fogaztak.

8. Gatyamadzag kötő, szöttesszövő

Kenderfonalból 5 és 7 ágban fonták a gatyamadzagot és a pendelymadzagot. Szöttesszövő deszkával nyüstfonalból szötték a ruhaszáritókat, de a szántógyeplőt, gyalogszánra való kötelet is így készítették. Ugyancsak kenderfonalból, a szövés végén lemaradó fonalakból, a „veléznékből” kasornyát, „fazikmadzagot” fontak. Ezt régebben otthon szegény parasztasszonyok is elkészítették, de már a századforduló előtt a cigányasszonyok mesterségévé lett, így magyar asszonyoktól már nem lehetett tájékoztatást szerezni készítésükről. Annnyira a cigányasszonyokhoz kötődött ezek elkészítése, hogy mikor Gergelyiben egy beszélgetés alkalmával azt találtam mondani egy asszonynak, hogy „jóasszony”, azt felelte felcsattanva: ne mondjam úgy, mert a jóasszony gatyamadzagot árul. A cigányasszonyok néha megbízásból dolgoztak, néha kisebb szolgálatokért kapott anyagból készítették e tárgyakat, amiket aztán házról házra járva élelemért árultak.

7. kép Gatyamadzag fonása (Vásárosnamény, 1981.)
Bild 7. Flechten von Hosenband (Vásárosnamény, 1981.)

Önálló mesterségek

1. Téglavetés

Ritkább foglalkozás, de több – okmányszerű – feljegyzés van róla. Elsősorban egyházi számadáskönyvekben találunk rá vonatkozó adatokat, mivel a templomok általában téglából épültek és a legtöbb esetben még a múlt század végén is helyben készítették hozzá a téglát. Készítőjüket téglavetőnek vagy egyenesen téglavető mesternek említik. Nagyobb – sokszor megyéni vagy félmegyéni – területen működtek. Többnyire nem cigányok voltak, de előfordult, hogy cigányok is kitanulták ezt a mesterséget.

A téglavetéshez töreket, pelyvát nem használtak, hanem tisztán dolgozták fel a vályognak való földet. A szerszámokat legtöbbször a munkáltató biztosította. Gondoskodni kellett „téglavető asztalról”, illetve széles deszka alapról, amelyen a vetés történt. Kelltek furikok, dézsák, ásók, lapátok és – természetesen – vetőformák. A téglavetéshez használt forma alulról is zárt, a nyers téglát úgy fordították ki belőle. A fenekébe legtöbbször a tulajdonos névbetűit vagy évszámot is metszettek. Ez rányomódott a téglára. Egyes korokban jellemző, különleges méretet használtak. (A téglavetésre vonatkozó adatokat lásd a múzeum műemlékekre vonatkozó céduláin és a számadási másolatokon.)

A téglavetők a téglát ki is égették. Az ugornyai egyház számadáskönyvében részletes adatok vannak a felhasznált tüzelő, a gally és fa mennyiségéről is.

8. kép Kasornya kötése (Vásárosnamény, 1981.)
Bild 8. Flechten von Handkörbchen (Vásárosnamény, 1981.)

Gyermekkoromban Szamostatárfalván láttam téglavetést és égetést. Porkoláb Pál vetette, az égetéshez repceszalmát használtak, ami másra alkalmatlan lett volna.

A múlt század végén sok kisebb téglagyár is működött (Csenger, Vásárosnamény stb.). Ezek azonban az 1920-as évekre megszűntek. A téglavetés ismét kismesterség lett, amelynek keretében szénporos eljárással is égettek téglát.

2. Vékakészítés

Tarpának különleges, jellemző mestersége volt. Nem tudni, hogy régebben másutt is készítettek-e vékákat, a század elején már hagyományos tarpai mesterségnek tartották. Az utolsó vékakészítő György Béni és Szász Endre volt, akinek a notesze az első világháború időszakából a múzeum dokumentumtárában található. Készítményük a „hajtottvéka”, „lemezvéka”, de szokták „kéregvékának” is emlegetni, bár valójában nem az. (Valódi fakéregből készült vékát őriz a Beregi Múzeum.)

A véka tölgyfa lemezekből készül. Készítéséhez legalább 1 m és 40 cm vastag és 2 m 40 cm hosszú tölgyfarönköt használtak. A lemezvéka készítéséhez csak az a fa alkalmas, amelyben nincs semmi görcs. Ha a megvásárolt fában kisebb görcsök is voltak, azt hordódonganak használták fel, vagy továbbadták. Tarpán Csonka János elmondta, hogy amikor az erdőn fát árvereztek, az olyanért, amely alkalmasnak látszott véka készítésére, György Béni dupláját is megadta annak, amennyit a hasonló méretű fák értek.

Csak télen vágott fából dolgoztak. A vékának való fát ducskójával vágták ki, a ducskóról az elágazásokat levágták, ezt a véget legömbölyítették. A kellő – 2 m 40 cm – hosszúságban elfü-

részelték, majd a rönköt sűrű ékeléssel négyfelé hasították. Ezekről a negyedrészekről ugyancsak ékeléssel mintegy 2 cm vastag lemezeket hasítottak le. A négyfelé hasítás előtt a törészt is lefűrészelték. Az egész rönköt így lemezekké dolgozták fel. A lemezek a középtől kifelé haladva egyre kisebbek lettek. A lemezeket kemencében „megfüllesztették”, majd félköríves élű, kétnyelű késsel megcsimították, kiigazították.

Ez a simítás az udvaron szilárdan megerősített, csúszásgátlós asztalon történt. A megcsimított lemezeket körbe hajlították. Ahol egymásra értek, veresgyűrű vesszőből hasított lapos lemezekkel összevarrták és itt – az összeillesztésnél – alulról középtájig bevészt fogóval is megerősítették. A feneke egy darabból, a törésznél hasított lemezből állt, amit kerekre vágtak és belevarrtak.

A vékák négy méretben készültek. A legnagyobbak – a „vékások” – 28-32 literesek, a „félvékás” ennek a fele, a „negyedrészes” a negyede, a „nyolcadrészes” – a „kópéce” – 7-8 literes. Mind egyfülűek. Nemcsak mérő, hanem mérő edények is, amelyekkel a nyélnél fogva a gabonából félkézzel lehetett méríteni. Hitelesített hajlított vékát nem találtam. A négy darabot együtt úgy emlegették, hogy egy „bokor véka”. A rönk elhasítása úgy adta ki, hogy ilyen bokorvékák készüljenek. A „népszerűbbek”, a többet használtak a negyedrészesek és a kópécék voltak. A gazdaságokban elsősorban a vékások maradtak meg. Ezekkel a kisebb edényekkel naponta mérték az állatok számára a szemes terményt, ebben is hordták ki.

A vékán kívül ugyanezen a módon készítettek fedeles lisztartó edényeket is. Ezekre zárható fedelet szereltek.

A különböző bérek – pásztorbér, papbér, kerülőbér stb. – vékában voltak megszabva. A vetésterületet is a belevetett vetőmag mennyisége szerint vékásban, köblösben határozták meg; így jobb gazdaságban a véka nélkülözhetetlen volt.

Vékával kétféleképpen mérték. Szemesterményt úgy, hogy a vékát lapos, gyékény „kármentőbe” állították, teleöntötték és a tetejét vékacsapóval egyenesre lecsapták. Ha magtárból mérték ki valamit, csapót nem használtak. Diót, szilvát stb. úgy mérték vékával, hogy tetésen rakták, amilyen magasra lehetett. Mivel a vékák ürtartalomra egyformák, de szélességre különbözőek voltak, a vevő szívesen keresett szélesebb dongás vékát.

A díjlevelekkel kapcsolatban azt is sokszor feljegyezték, hogy a bért melyik vékával (az eklésia vékájával) kell mérni.

A vékát szekérré rakva vásárokra hordták – egészen Debrecenig elvitték.

A vékakészítésről 1971 körül Csomor Balázs Tarpán 40 perces keskenyfilmet készített. A rekonstrukciós felvételnél a Beregi Múzeum adattári feljegyzéseit használtuk fel. Az anyagot a tarpai termelőszövetkezet biztosította. Két bokorvéka készült, amelyek Tarpán maradtak.

A lemezvarrás rendkívül ősi technika lehet – talán ezzel a módszerrel készítették egykor a tegezeket is.

3. Szítás, rostás

A szitákat, rostákat vásárbán árulták. Ezeknek a jelentősége egykor sokkal nagyobb volt, mint ma. A rosta nélkülözhetetlen volt a gabona és más magvak tisztításánál. Rostálni az asszonyok szoktak. A vetőmagot rendszeresen megrostálták. A rostát egy-egy kis fordítással rázta meg az asszony. A por és az apró szemetek a rostán át kihullottak, a nagyobbak felülre csomóba gyűltek. Ezt marékkal leseperve kidobták. A javadalmi terményeknél sokszor ki volt kötve a kétszer rostált, tiszta termény. Tengeri pattogatáshoz is kellett a rosta.

A sziták és rosták fakávéval készültek. A rosta szövete vasdrótból volt. A szövet alá erősítésül még néhány vastagabb szál drótot is erősítettek. Régebben bőrrosta is volt, 1965 körül még láttam ilyet Fejércsén Szalay Zsigmondnál. Belseje ceruzavastagságú lyukakkal sűrűn át volt lyuggatva. Ugyanott négy-öt rostából álló rostasorozatot találtam, a legnagyobb mintegy 80 cm átmérőjű és szövetének lyukai majdnem 2 cm-esek voltak, a kisebbek mind sűrűbb és sűrűbb drótszövettel. A teljes garnitúra abból az időből származott, amikor még lóval nyomtattak. Sajnos ezeket nem sikerült megszereznem a múzeumnak.

A sziták kisebbek, sűrűbbek. Szövetük rendszerint rézdrótból készült. Ezeket szitálták át a lisztet a kenyérsütéshez. A köves malmokban (szárazmalom, vizimalom) egy lisztre őrölték a

gabonát. A korpát otthon a szitával választották ki. A gőzmalmokban már hengerrel dolgoztak, különválasztották a korpát és két minőségre a lisztet is: a barnább a kenyérliszt, a finomabb a fehér liszt, amelyet a Szamosháton „pohálynak” neveztek. A pohálylisztet nagy, kockás mintás lőszőr szövétből készült szitával választották ki.

A vándorszítás csak javított. A régi kávéat megbontotta és a szövetet kicserélte. A szövetet a javításhoz magával hordta. Javításra – különösen a sűrűbb szitáknál – gyakran szükség volt. Házilag is próbáltak rajta segíteni rávarrott, vagy a szőr szitára csirizzel ráragasztott vászondarabkával. Ez azonban csak ideiglenes volt.

A fém kávéjű sziták csak 1950 után jöttek divatba. Az ötvenes évek elején még jártak a vándorszítások. A csomagolva árult liszttel a sziták jelentősége lecsökkent.

4. Csizmadia

Minden faluban élt valamilyen foltozó suszter, aki a lábbeliket javította. Nagyon sokszor csak kocamester, nem tanult iparos. Ők csak egy-egy foltot varrtak fel, talpat szegeztek vissza. Ma már a lábbeli foltozása ismeretlen.

A foltozónak vékony, hajlítható tüje volt, melyhez nagy gyakorlat kellett. A tűt a varróárral történt átlukasztáson szúrták át. Belülről nehezebb volt öltetni – a kívülről átszúrt ár nyomán kellett a tűt áthúzni akkor, amikor az árat húzták kifelé. A lábbeli belsejében csak kitapogatni lehetett a megfelelő helyet.

A csizmadia új csizmát készített. Rendelésre is varrt, a jobb mesterek vásárra hordták árujukat.

Fontos készítményük volt a ványolt strapacsizma. Erős, zsíros marhabőrből készült. Egyetlen varrás volt rajta hátul, a feje és szára egyetlen bőrdarabból állt. A torkánál ványológéppel hajlították, préselték. Ezután hátul összevarrták, talpalták, sarkalták. Ez már szegezéssel történt. Jóság körül járó emberek használtak ilyet. Egylábasok voltak: nem volt jobb és ballábas, bármelyik lábra fel lehetett húzni. Kapca is bőven fért bele. 1920 tájára már kiment a divatból ez a fajta csizma.

Kisfiú koromban Szamosangyaloson Szilágyi bácsinál láttam a ványológépet és a ványolást, amikor édesapámmal mentünk hozzá cipőt talpaltatni. Akkor hallottam, hogy beszéltek arról, milyen jó volna, ha édesapám bőrt (talán bocskorbőrt) tudna szerezni a rokonságtól Máramaroszigetről.

A parasztcsizma készítéséről érdekes adat van 1902-ből a papi ref. egyházi jegyzőkönyvben. Egyéb csizmákról csak annyit, hogy az ünneplő csizmák bokszbőrből készültek, és divatjuk gyermekkorom óta folyamatosan változott, míg az 1970-es évektől kezdve a csizma (bőrcsizma) használata szinte teljesen megszűnt. Strapára, sárban a gumicsizma lépett a helyére. és évről évre jönnek a női divatcsizmák. Ezekhez nincs köze a csizmadiáknak.

A keményszárú fényes, elegáns paraszt ünneplő csizma oldalt varrott volt 1918-20 táján. Szárát kétoldalt varrták össze, felül gondos fonattal szegték, elől fent fonott gombbal. Hátulsó része sima, fényes volt. Tatárfalván Porkoláb Pál és Székely Gáspár viselt ilyet. Szűk szárú, zsinóros nadrágot hordtak hozzá. Mind a ketten jómódú gazdalegénynek számítottak.

Később a hátul varrott, ugyancsak végig kemény szárú csizma következett. Ennek a szára is úgy volt szegve, mint az oldalt varrotté. Lábszárközépen kissé felül erő csizmák voltak.

Még később jöttek a rogyós szárú csizmák. Szárúknak felül csak arasznyi része volt kemény. Hosszabb szárral készültek. Mivel a szára könnyen lejjebb csúszott, belül kis fület is készítettek, és ehhez a térd alatt keskeny szíjjal csatolást tettek. Ez urizáló csizma volt. Paraszt csizmában is előfordult olyan, amelyiknek a szára alul hosszabban puha volt. Ezt nevezték rogyós szárúnak. Amikor ezt a rogyós részt harmonikásan hajtogatták meg, harmonikás lett.

Az 1930-as években keletkezett a tisztí szárú csizma divatja. Ennek magas kerge, kissé ívelt, hosszú kemény szára volt. Csaknem térden alig ért. Minden fajtánál lehetett különböző sarok, a keskenyebbet magasabbra készítették.

Paraszti munkát kiegészítő mesterségek

1. Járomfaragó

A kerékgyártók is készítettek jármot, de a gazdák jobban keresték a járomfaragó munkáit, mivel ők maguk is gazdálkodtak, s így használatból jól ismerték a járom hibáit. Az általuk készített járom kevésbé törte fel az állatok nyakát. A jármok egy része szépen faragott volt, sokszor díszített bélfával. Fontos részük a járomfü. Beregdarócon Barkaszi József készített jármot eladásra is. A járomfaragók jármjai a fogatoláshoz, szekerezéshez keltek. A szekerezésnél vigyázni kellett arra, hogy az állat a kitaposott nyomon járjon.

Az 1930-as évek végétől, amikor az ekekapálás kezdődött, barkácsoló emberek – nem mester-szerűen – sokan készítettek jármot. Az ekekapálásnál nem a szekértengely, illetve a keréknyom szélessége szabta meg a járom hosszát, hanem a tengeri sorok távolsága. Ekekapálásnál az eke két sor között ment. Ha két tehénnel, vagy ökörrrel húzták, azoknak kétoldalt a szomszédos sorok között kellett járniuk. Ehhez „hosszújármot” készítettek. Ha egy állattal húzták, az a sorok között ment, így egyes jármot készítettek számára. Ezek a jármok nem igényeltek olyan gondos faragást, mint a „rendes járom”, mivel kisebb terhet húztak vele. A jármok csak a gépesítésig, a mezőgazdaság átszervezéséig voltak használatban, illetve a háztáji földeknél 1970 tájáig vették még elő.

2. Kaskötés, szekérekaskötés

A szekérkas vesszőből készül, de nem a kosárkötő munkája. Egy-egy faluban két-három olyan szegényebb gazdaember élt, aki maga és mások számára készített szekérekasokat. Itt nagyobb pontosság kellett, mint a kosaraknál, alkalmazkodni kellett a szekérhez. Szekeret kettő-három különböző méretűt használtak.

A szekérkas készítésnek nagyobb álló szerszáma is volt: két lábra erősített keskeny, mintegy 2,5-3 m hosszú deszka, amelyen 6-7 cm távolságra függőlegesen fűrt, ujjnyi vastagságú lyukak voltak. Ezekbe állították bele azokat a vastagabb vesszőket, amelyeknek a közét aztán sűrűn befonták.

Háromféle szekérekast használtak. Az egyik, hátul trapéz alakban lezárt, kétoldalt a szekér oldalmagasságáig felérő, az alján is befont, de elől nyitott, rendes „kas” vagy „hosszú kas”. A hossza a „bérfák” hossza. Ilyenfajta kast használtak leggyakrabban – személyszállításnál pl. minden esetben. Ökörszekernél szükség is volt arra, hogy elől nyitott legyen, és az első ülésről – az első saroglyán keresztül – könnyen le lehessen lépni menet közben is. A másik a „rövid kas” vagy „első kas”. Hasonló az előbbihez, de oldala és fenéke alig ér túl a szekér közepén, derekán. Valamivel szűkebb, mint a másik; úgy, hogy abba szélességben beleillik, annak kiegészítésére használták. Ömlesztett termény, tengeri, krumpli szállításánál a kettőt „nyújtott kasként” együtt használták. Ilyenkor a hátulsó kast a hátsó saroglyára kihúzták és beillesztették előlről a rövidebb kast, hogy annak a vége a szekér elejét is lezárta. A harmadik fajta kasnak nem volt fenéke, csak vége és két oldala vagy szárnya. Ennek a fenekét maga a szekéralj deszka képezte.

A szekérekasokat sokszor rendelésre készítették, de vásárban is árulták. Gergelyiben Koncz Gábor, Szamosangyalosban Révész Pali foglalkozott kaskötéssel. Használaton kívül a kast a színen tartották, néha a falra fölakasztották. Malomba menet mindig használtak kast, de ha szekérről szántani mentek, vagy hordáskor, nem tették fel.

3. Bordás, bordakészítő

A szövésnél a vetülékszál ráhúzására szolgáló eszköz a borda. Minden háznál szöttek, így nagy szükség volt rá. A fogak hasított nádból készültek. A nádat nagyon megválogatták és csak

a tövéhez közelebb lévő részt használták fel. A borda-fogakat mindkét végükön lapos, faragott lécek közé szorították és a léceket szurkos vagy viaszos, vastagabb fonallal tekerték körül úgy, hogy a feltekeréssel az egyes fogakat el is választották egymástól. A borda két végét egy-egy lécecskével zárták le. A borda sűrűsége a közeteket fonal vastagságától függött. Ez szabta meg az eszköz hosszát, illetve a vászon szélességét. A borda kötésén 30 foganként jelet – „pázmajelet” – tettek. Ezt a szerszámot aszerint határozták meg, hogy hány pázmas volt. Ismerünk 7-es, 8-as stb. bordát egészen 16-osig. Emellett még a sűrűséget is figyelembe vették: így használtak pamutbordát, aprószősbordát.

A bordát hátón, zsákba téve falról falura árulták. Szamosszegen is voltak bordások, de az utolsó talán Márokpapiban élt. A bordások készítettek arasznyi kis bordákat is „csigacsinálónak”. Szegény emberek mestersége volt.

4. Orsócsináló

Minden faluban voltak olyanok, akik a nők számára a fonáshoz orsókat készítettek. Ennek a munkának a fő része az orsókarika kiesztalgálása volt. Nagyon egyszerű szerkezetekkel, fűzfából esztalgálták. A szerkezetnek kereke nem volt, magát az esztalgándó fát forgatták íjjas madzaggal vagy szíjjal.

9. kép Orsóképzítés (Szamosszeg, 1981.)
Bild 9. Fertigung von Spindel (Szamosszeg, 1981.)

Voltak, akik mesterségszerűen, tömegesen készítették az orsókat. A Szamosszegen ma is élő Bodó Imre elmondta, hogy olykor félzsáknyi orsót is készített egy-egy vásárra, mindig el is tudta adni. Újházás korában az orsóképzítésből (később áttért dísz tárgyak készítésére) indította be a gazdaságát, akkortájt kevés pénz volt, de az orsóból pénzt lehetett csinálni. Ebből vett a vásáron legelőször is egy nagykabátot. Beregdarócon is élt ilyen orsócsináló. Egy-egy szűkebb környéken fel lehetett ismerni a munkájukat. Az orsócsinálók karikája díszesebb a házilag készítettéknél, sokszor színes ceruzával körülcsíkozták.

Egészen finom munkák a „csörgőorsók”. Ezekből kétféle volt, az egyik: lapos karika, amelynek az oldalán lévő bevágásába egy gyűrűt esztalgáltak, s ez forgás közben szabadon mozgott a karikán és zörgött. A másik keskenyebb, magasabb orsókarika, amely két darabból van összetéve úgy, hogy a belsejét üregesre esztalgálták és ebbe golyócskát tettek.

5. Nádkötő

A házak zömét náddal fedték. A nádkötő szerszáma a nádverő, amelyből kétfélet használtak. Az egyik gömbölyű nyél végén egyszerű tenyérnyi keményfa deszka, a másik sulyokszerű, három lépcsőzetre faragott. Mindkét fajtát a tövénél fogva használták, így verték egyenesre a tetőnádát, igazították egyenesre az ereszt. A nádcsomókat fűzvezzővel vagy nádkötő dróttal kötötték a tető léceihez. A nádkévéket alulról felfelé rakták egymásra, hogy azok takarták a kötést. A drótot hosszú nádkötő tüvel fűzték át. Felül a tető goroncát gyékénnyel kötötték végig. Ez volt a nádtető legromlandóbb része, amit 10-15 évenként újítani kellett. Maga a nádtető 50-60 évig is eltartott.

Az anyagot nagyon megválogatták. A beregi parókia és iskola építésekhez a Rétközből hordták a nádat. A kisvárdai egyházi számadásokban nagyon sok tételben szerepel.

A jó nádtető mintegy 25 cm vastag volt. A jó nádkötő olyan egyenesre, simára verte, mintha meggyalulták volna. A nádtető télen meleget tartott, nyáron hűvös volt tőle. Öreg nádtetők sokszor egészen bemohosodtak. Ilyenkor nedves időben kiszökdültek. A nádtetőre is tettek kövirózsát, amit filfűnek neveztek. Egy-egy házon 30-35 cm-es telep volt. Orvosságként használták, a gyermek fájós fülébe facsartak néhány cseppet a levéből.

A nádtetők erese a gyermekeknek kedves, de nagyon tiltott vadászterülete volt. Egy kicsi vadméh fajta ebbe rakta le a petéit és ivadéka számára sárgás, édes virágport hordott, majd a nád végét betapasztotta sárral. Ezt a gyermekek méznek nevezték és kihuzgálták érte a nádszálakat. Ez a méz a nádszálban mintegy 1 cm hosszban volt. A nádszálát elég volt arasznyira kihúzni és le lehetett törni, de a gyermekek nem tudták úgy visszaverni, hogy a rongálás meg ne látszott volna. Nagyon sokat kaptunk érte.

Vándor iparosok

1. Kőszőrűsök

Kőszőrű sok helyen volt a falvakban. Kis vályúra szerelt, fa vázú, fa karral hajtható kőszőrűt használtak, melynek a köve természetéből készült. Faragó embernek fejsze, balta stb. élezéshez ez nélkülözhetetlen szerszám. Ez az önellátás eszköze. Ezeket élezték ki a disznóölő késeket is.

A fenőkő, kaszakő is olyan nélkülözhetetlen szerszám, hogy ha a parasztember megfelelő alakú követ talált, azt feltétlenül kipróbálta, hogy jó lenne-e kaszakőnek, fenőkőnek. A régészeti lelőhelyeken nagyon gyakran kerülnek elő fenőkövek. Ha ezek felszínre kerültek, rendszeresen beletették a kapáláskor, kaszáláskor a mezőre hordott kis vászon szerszámossal (kapanyélre, kaszanyélre akasztva vitték a vállukon).

A legfinomabb köveken borotvát is fentek. Ennek élét sokszor palatábla darabbal finomították. A régi fenő- és kőszőrűkövek vizeskövek voltak, megnedvesítve használták őket.

A finomabb kőszőrűleket mégis vándorkőszőrűsök végezték. Varsányban élt például ilyen kőszőrűs. Nagy, hajtókerekes szerszáma volt, amelyet lábbal hajtott. A nagy kerék szíjjal forgatta a tengelyre helyezett kőszőrűkövet. Vizes- és ún. smirgli köveket egyaránt használt. Ott volt a vásárokon és kőszőrűjét gyalogosan toszítva faluról falura nagy területet bejárt. A falvakban kiabálta: késeket, ollókat, borotvákat kőszőrűtessenek. Ha megállt szerszámával, bádogdarabot is berregtetett. Ez a varsányi kőszőrűs félcigány volt.

2. Ablakos, üveges

Évről évre járták a falvakat a zempléni tót ablakosok. Évente egyszer-kétszer – főként ősszel – jelentek meg a faluban. Rendszerint ugyanazok jöttek, így ismerősök voltak. (Tatárfalvára például Hudák bácsi járt a két világháború közt Hutáról.) Nagy, széles karimájú kalapot hordtak.

Hátukon széles, könnyű fakeretben vitték az üveget. A keret alján ládika volt a gittnek, kalapácsnak, szegnek, gittelőkésnek és üvegívőgónak. Nagy ablakkarikához való üvegük nem volt. A falun végig nagy hangon kiabálták, hogy ablakot csináltassék. A falu úgy tartotta, hogy „jár az ablakos, jó idő lesz”.

Naményban lakott egy üveges, Algács József, aki az 1970-es évekig a környéken járt üvegezni. Később, amikor egyre nagyobb ablakokat kezdtek használni, műhelyben is üvegezt.

3. Drótos, drótostót

Ugyanúgy jártak Zemplénből a drótostótok, mint az üvegesek. Ezt kiabálták: „Fazikat drótozni, van-e fazik fótózni való?” Szerszámukat hátukon, könnyű ládában hordták. Árultak kész egérfogót is. Az edényeket réz és vasdróttal egyaránt drótozták. A gazdasszony megdrótoztatta a megrepedt cserépfazekat, de nagyon sokszor akkor is megdrótoztatták, ha épek voltak, hogy így megerősítsék. Gyermekkoromban még drótozott tányérunk is volt.

Az 1930-as évektől a cserépedények használatának csökkenésével a drótosok fokozatosan elmaradtak. A drótozás a háztartás edényeinek fokozott kíméletét szolgálta. Korábban láttam drótozott öntöttvas fazekat is.

4. Hátasok

A hátasok már a századfordulón is jártak. Egészen az 1960-as évekig gyakran találkozunk velük. Edényeket, színes keménycserép tányérokat, csészéket, üvegtárgyakat, vedreket, lavórokat, zománcos edényeket árultak. Általában cserekereskedelmet folytattak, portékájukat legtöbbször vászonért adták. A komódokon, kredenceken, pitvarokban lévő edények zöme tőlük származott: sok lány stafiringjához vásároltak áruikból.

A hátasok általában alacsony termetű kereskedő cigányok voltak, külön réteget alkottak a cigányságon belül. Ritkán jártak egyedül, de a többi cigánytól eltérően nem vitték magukkal gyermekeiket. Rendszerint a 35-50 évesek üzték a mesterséget.

5. Meszesek, mészárosok

Évente ekhós szekerekkel hordták a meszet Zemplénből. A szekeret gyékénnyel fedték le, erre rakták fel az oltatlan meszet. Vékával mérték, úgy árulták, rendszerint terményért. Nagy építkezésekhez (templomépítéshez) a mész beszerzése – természetesen – nem így történt. Beregből például Ladmócra jártak szekérrel mészért.

A vándormeszesek – ha megjelentek a faluban – kiabálással adták a lakosság tudtára érkezésüket. Kiabálták, hogy „meszet vegyenek”.

5. Esernyős

Évente fel-felbukkant a falvakban az esernyős. Nem tudtuk, honnan jár. A hátán lefelé hosszú hátizsákban rossz esernyők voltak, amelyeknek a vége kilátszott. Kezében is nagy esernyőt hordott. Fiatal koromban nem ismerték falun a mai rövid nyelvű, összetelhető esernyőket. A nyelvük görbe botra hasonlított, másik végükön pedig egy 10 cm-nyi nyúlvány. Természetesen akadtak sétatálcaszerű, kutyafejés stb. nyelvűek is. Ha a faluban valakinek volt esernyője, általában feketét választott. Színes és csipkés napernyőket csak úri kisasszonyok hordtak.

Az esernyős végigkiabálta a falut. Javította az esernyők zárját, drójtját, megfoltozta lyukas tetejüket. A Gergelyibe visszatérő esernyős szegényesen, de pincskalapban, keménykalapban járt.

Gyógyító tevékenységet folytatók

1. Bába

Bár a bábaképzés, szülésznőképzés csak a múlt század második felében indult meg, említésével már korábbi iratokban is találkozunk. Bába minden faluban volt. A tanfolyamot végzetteket úgy emlegették, hogy tanult bábák. Beregben csak ritkán találkozunk ez utóbiakkal. Itt a bábát a presbitérium választotta és szabta meg feladatait. Erről az egyházi jegyzőkönyvek írnak. A bábát hivatalba lépése előtt feleskették, ez a ceremónia a templomban – a gyülekezet színe előtt történt. Egy eskümintát megtalálhatók a tákosi ref. egyház anyakönyvében. Az esküben amellet, hogy lelkiismeretesen fog eljárni a szüléseknél, az is szerepelt, hogy magát tisztán tartja és nem fog részegeskedni. Ez valószínűleg nem véletlenségből került bele a szövegbe.

A tanult bábák később a községtől kapták a fizetést és az egyes szülések után a szülőktől külön megszábot díjat is kaptak. Többször terményben fizettek. A bába feladata volt, hogy két hétig eljárjon az újszülöttet naponta fürösztetni. Ő vitte a gyermeket a keresztelésre is, volt, hogy a keresztanyával együtt, de sokszor egyedül. Az anyakönyvekbe a múlt században a bába nevét is beírták. Amikor a keresztelestől a bába és a keresztanya hazavitte a gyermeket, a pólyával letették az asztalra és a bába azt mondta: „Bárányt vittünk, angyalt hoztunk”. Régen az újszülötteket már másnap megkeresztelték. A beteg gyermeket éjszaka is elvitték megkeresztelni. A bába ott volt a keresztelestben és számított a borralalókra, ajándékokra. Tóth Jánosné gergelyiugornyai bába a keresztelestör még az 1950-es években is tányért tett az asztalra a háznál keresztelestben és abba várta a jelenlevők adományait. A szülőktől kendőt is kapott.

A bábáknak ez a szerepe csak a szülőthonok megnyitásával szünt meg. Mivel pénz bevételével járt, jó mesterségnek számított. Mégis kevesen jelentkeztek bábának, mert a közvélemény bizonyos gyanakvással volt az erkölcsikkel szemben. Gyermekkoromban hallottam a kis rigmust: „A kecskének négy a lába/ Kurvából lesz mind a bába”. Anyagi helyzetükre vonatkozóan viszont tréfás nótát daloltak: „A szeretöm okleveles bába/ Gyűjti a pénzt a láda fiába”.

Tarpán a múlt század közepén zsidó bába volt, akit egy alkalommal a presbitérium felelőségre vont a méhbuorkkal való gyógyítás miatt (a tarpai jegyzőkönyv másolata a Beregi Múzeum adattárában).

2. Állatgyógyítók

Az állatgyógyítók tudós parasztemberek voltak. A gazdák csak ritkán fordultak állatorvoshoz. Ilyen állatgyógyító volt például Szamosangyaloson az 1940-es évekig Orgován Sándor, Gergelyiben Varga Gusztáv. (Orgovánál fő foglalkozásnak volt tekinthető. Több volt herélőnél, nagy tekintéllyel rendelkezett.) Ezeket az embereket hívták, ha nehezen ellett a tehén, ha felfúvódott a jószág, ha beteg volt a ló. Eret vágtak, benyúlva a borjút igyekeztek világra hozni. Keszűrőt és egyéb orvosságokat öntöttek a jószágba. Nagy, esztergált, fa vizipuskával – ilyen van a Beregi Múzeumban – csinálták a beöntést. Csikót, borjút, malacot vagy kant is heréltek. Gergelyiben a borjú és a disznó herélését Baráth Pál is végezte, de sok pásztor is értett hozzá.

3. Meskáros

Tavasszal, húsvét táján herélni, főképpen a kocákat ivartalanítani morva meskások jártak faluról falura. Zöld kalapjuk volt disznósörte bokrétaival. Segédjükkel együtt jártak, oldalukon börtáskát hordtak. 1938-ban még Bátyuban találkoztam ilyennel.

4. Embert gyógyító specialisták

Az állat gyógyításához értők gyakran értettek az ember gyógyításához is. A már említett szamosangyalosi Orgován az ember ficamját szintén helyre tudta tenni. Tudta gyógyítani a törést, főként a kéz- és lábtörést. Ilyenkor a sérült végtagot lécz közé tette. Szamosbecsen is volt egy ember, aki tudta a ficamot gyógyítani.

Többen értettek a foghúzáshoz. Ilyen foghúzó volt Hetében az egyik ember, akihez az egész környékről jártak. Ritkábban egy Fóris nevezetű foghúzóhoz fordultak, akihez szintén sokan jártak. Margit, a feleségem mondta el: „Nagyon fáj a fogam gyermekkoromban. Egy délután elindultunk Jolán nénémel Naményba, hogy kihuzassuk. Volt akkor itt Naményban egy fogásznő, és ahhoz akartunk menni. De azt mondták, hogy az nagyon sokért húzza. Akkor hallottuk, hogy Vitkában Fóris kevesebbet kér érte. Elmentünk hát Vitkába. Megkerestük, és az egy pillanat alatt kihúzta. Ekkor nagyon tiltották a foghúzást annak, akinek az nem tanult mestersége volt.

Ez a Fóris mondta el akkor, hogy a fináncok jöttek hozzá keresni a foghúzóját, mert nagy híre volt. Amikor bejöttek a házba, hát a foghúzó ott volt az asztalon. Nem volt alkalmá eldugni. A feleségem meg, ahogy meglátta, hogy jönnek a fináncok, gyorsan rádobta az asztalra a nagykendőjét. Azok meg tüvé tették érte az egész házat, csak éppen a nagykendő alatt, az asztalon nem keresték.”

Édesapám az öreg Kósa Lajos bácsinak vagy négy fogát is kihúzta egyszerű csipőfogóval. Nem egyszerre, hanem különböző időkben húzta. A gyermek tejfogának kihúzása végett sose mentek orvoshoz. Azt mindig házilag végezték. A fogra vékony vászoncérnát kötöttek, azt az ajtó kilincséhez erősítették, és az ajtót hirtelen berántották.

5. Nadályos

Inkább kereskedés volt, mint mesterség. A nadályosok mindig a szegény parasztasszonyok közül kerültek ki. Ilyen volt Ugornyán Kokas Antalné, Szamostatárfalván Király Lászlóné anyja. De másfelől is jöttek nadályosok. Az állóvizekben állva szedték a rájuk tapadó orvosi nadályt. (A nagyobb lónadályt nem árulták.) A nadályokat üvegbe vízbe tették és az utcán árulták azt kiabálva, hogy „nadályt vegyenek”. Nagyon sok háznál vettek és tartottak üvegben nadályt. Ha valaki szédült, fejfájós volt – ma úgy mondják, hogy magas a vérnyomása –, a nyakába nadályt ragasztottak, vért szívattak belőle. Ha valahol ütéstől származó véraláfutás volt, oda is nadályt ragasztottak. Volt, akibe egyszerre nyolc-tíz nadályt is akasztottak. Miután a nadály teleszívta magát, kifejték belőle a vért és visszatették az üvegbe, ahol egy hónapig is elélt.

A nadályost a paraszt társadalom legalsó rétegéhez számították, nagyon lenézték.¹

¹ A felvételeket a szerző, valamint Csiszár Sarolta és Koncz Béláné készítette.

Handwerker im Bezirk Szatmár-Bereg – Zusammenfassung –

In den heutigen Bezirksteilen Szatmár und Bereg findet man Spuren der ehemaligen Zunftgewerben kaumnoch. In der Regel findet man nur in den kirchlichen Protokollen einige Angaben, die sich auf die Tätigkeiten der Handwerker beziehen. So können wir den Namen des Meisters Ferenc Lándor erwähnen, der im Jahre 1766 die Decke der reformierten Kirche von Tákos gefertigt und gemalt hatte. Im Protokoll der reformierten Kirche von Jánd finden wir über die Tätigkeit des Turmbaumeisters Imre Kakukk einige Aufzeichnungen. Er wurde bei seinem ersten Unternehmen durch die Schrifte als Bauernzimmermann benannt. Die erlernten Handwerker wurden zu meist von den örtlichen Feldherren beschäftigt. So beschäftigte der Gutbesitzer Daniel Eördögh von Kopócsapáti beispielsweise Töpfer, Schmiede, Fassbin der, Leinweber. Diese Handwerker versorgten gegen eine Wohnung und entsprechende Entlohnung das Herrschaftsgut mit ihren Produkten. Die Grösse des Unternehmens und der ausgezahlten Löhne ermöglichen die Schlüsse zu ziehen, dass die Handwerker auch für die örtliche Bevölkerung gearbeitet haben.

Obwohl wir hier auf diesem Gebiet von keine hochorganisierte Industrie reden können, trotzdem gab es eine hausgewerbenmässige industrielle Tätigkeit. Einzelne Dörfer oder begabte Bastler im Dorf spezialisierten sich für industrielle Tätigkeit. Beispielsweise das Dorf Tarpa war von Fertigung der Blechscheffel, das Dorf Záp szony von Radfertigung, das Dorf Beregújfalú von Schnitzarbeit der Eichenschindel landweit berühmt.

Im Dorfleben war die Arbeit der Zigeuner unentbehrlich. Sie versorgten mit den wichtigsten Baugrundstoff mit dem Lehmziegel, mit den in Bauernwirtschaft unentbehrlichen Körben und Rutenbesen die Bevölkerung der Dörfer.

Die Zigeuner haben in der Regel spezielle Handwerkerarbeit gemacht. Unter ihnen gab es Trogmacher, Viehglockengiesser, Bohrermacher, die Zigeunerinnen fertigten und verkauften das Hosenband. Unentbehrlich war die Tätigkeit der metallverarbeitenden Zigeuner, der Pfannenflicker, der Kalkverkäufer und der Hausierer, die mit ihren Dienstleistungen und Waren die ganze Umgebung versorgten. Neben den Wirtschaften führten das Handwerk die Wagenkorbflechter, die Halsjochschnitzer und die Schilfrohrflechter aus.

Gelehrte Bauern waren die Tierkurierer oder diejenige, die die Verrenkung geheilt haben, die Knochenschmiede und die Zahnzieher. Verarmte Bauern waren die Rippenmacher, Spindelmacher und die Messerschleifer.

Jedes Jahr gingen die Rastelbinder aus Zemplin immer wieder in die Dörfer, um Oster die Gelter aus Mähren. Arme Bäuerinnen verkauften die ärztlichen Blutegel, aus denen jedes Haus einige immer hatte. In jedem Dorf gab es eine Hebamme

eine, unentbehrliche Rolle spielten die Schuhflicker, gelegentlich hatten auch die Stiefelmacher Arbeit.

Árpád Csiszár

Beregi Múzeum
VÁSÁROSNAMENY, Pf. 37.
H-4801

Adalékok a beregi elemi népiskolák 19. század eleji történetéhez

FELHŐSNÉ CSISZÁR SAROLTA

A múlt iskolája, a múlt oktatása, nevelési módszerei mindig élénken foglalkoztatták a közvéleményt. Különösen nagy figyelmet szentel ennek a ma társadalma, amikor korszerű, újabbnál újabb eszközökkel rendelkezünk az oktatásban. Ezek hatékony felhasználása, a cél szolgálatába állítása nem lehet ösztönszerű. Alkalmazásuk eredményessége nagyban függ attól, hogy a ma iskolája mennyiben tudja felhasználni a múlt hagyományait, mennyire tudja a múlt hagyományaira építve – a területi sajátosságokat is figyelembe véve – megtalálni azt a korszerű nevelési-oktatási módszert, amelyben emberközpontú tud maradni. Tekintve, hogy a beregi Tiszahát a reformáció idején szinte teljes egészében reformátussá lett, így az alábbiakban csak a református elemi népiskolákkal foglalkozom.

A falvak tanítói a nagy hagyománnyal rendelkező anyaiskolákból kerültek ki. Bereg teljes egészében a Tiszántúli Egyházkerülethez tartozott, amelynek központja Debrecen, anyaiskolája a híres Kollégium volt.

Az anyaiskola fenntartása a kerület egyházmegyéinek – közelebről az egyházmegyékhez tartozó községeknek – a feladata volt, akik minden évben egy meghatározott összeget fizettek be erre a célra. A fizetés történhetett pénzben és terményben egyaránt. Ennek fejében kapták az egyes falvak a tanítókat és a papokat.

Bereg különleges helyzetét mutatja, hogy – bár támogatta a debreceni anyaiskolát – rektorokat mégsem innen, hanem Sárospatakról hozatott. Kettős terhet vállalt tehát: ugyanúgy kellett anyagilag támogatnia a sárospataki kollégiumot, mint a debrecenit. Ebből többször keletkezett vita a beregi traktus és a Tiszántúli Egyházkerület között. Így történt ez 1815-ben is, amikor Vekérdi Nagy Mihály beregi esperes a helybeli patrónusoktól szorongattatva az anyaiskolák segélyezése miatt az egyházkerülethez fordult segítségért. A folyamodványban a következőket jelentette: „...a Beregi Egyház Vidékbeli Tekintetes Patrónus Urak a Tractuálé (vidék) Consistoriumban (tanács) olly inprotocolátiót (jegyzőkönyvezést) tétettek <Hogy a Sáros Pataki Collégyiumnak akarmi néven nevezendő Charitativumból (kegyes adomány) is, ami a Collégyiumokat illeti, akár építés akár buzabéli segedelem legyen az, éppen annyi adódjék mindenkor mint a Debretzeninek> nevezetesen, hogy a Debretzeni deákok alamisnájára (segély) ezen Superintendentia (egyházkerület) különös Requisitiójára (követelés) adott 215 Rft. a S. Pataki Collégyium számára adattassék ki. Kér az esperes utasítást, hogy mi tévő legyen? mivel ezen végzés Consistoriumknak a Collégyiumok segéllése eránt már két ízben tett rendelésével ellenkezni

látszik. – Végeztetett: Consistóriumunknak soha célja nem volt, hogy a tekintetes Pátrónus Urak jussát meg szorítsa, teljes tetszésekre hagyván mit és mennyit adjanak akarmelyik Collégyiumnak. Azt sem ellenzi, hogy a Collégyiumok részére Cassája vagy a Beregi Nagy Tiszteletű Tractusnak: és abból a két Collégyiumnak egyforma rész adódjon. De hogy az a Cassa mely a Közönséges (itt közös) Ekklesiá Szükségeinek ki hirdetődére az Ekklesiák alamisnáiból szokott gyűlni (minthogy az a mi Superintendentiánk vigyázása alá tartozik) ezen Consistórium híre és engedelmé nélkül a S.Pataki Collégyium részére küldendő segítség által meg tsonkítódjék meg nem engedheti. Valamint azt sem, hogy a S. Pataki Collégyium követői ugyancsak Consistóriumunk tudta és engedelmé nélkül keressék meg Ekklesiáinkat. Nagy Tiszteletű Esperest Uram tehát tartsa magát ezen Consistóriumnak kiadott rendelkezéseihez. (Budai Ésaiás Generális Nótárius a (szuperintendencia főjegyzője).)¹

Ezt a rendelést természetesen a papok ellenállása miatt sem a beregi esperes, sem az egyházkerület nem tudta keresztülvinni a következőkre hivatkozván: „...Tudni való dolog, hogy ezen megyebéliek nagyobb részt mind Patakon tanultak, többnyire most is ott taníttatják magzatjaikat, a régi szokás szerint... és majd minden Oskola Tanítójok is, a Tiszteletes Prédikátorok közül pedig ezen egyházi vidéken 62-en vannak kik a Pataki Collégyimból származtak.”²

Az anyaiskolák fenntartásának másik nagy forrása volt a legációkból (a főiskolai hallgatók szolgálattételre való kiküldése) begyűlt adomány. A három nagy egyházi ünnepen az anyaiskolák kerületük falvaiba szolgálatra kiküldték diákjaikat. A legációba menő diák felolvasta az iskola pátensét, amelyben felhívták a lakosok figyelmét a kerület anyaiskolája számára történő adakozásra. A kisebb falvakban ezt a pátent a templomban olvasták fel. Ott, ahol több jómódú kisnemes vagy földbirtokos is lakott, személyesen is megkeresték a patrónusokat, akik adományaikat külön-külön – a falutól függetlenül – adták oda a kiküldött diáknak.

A beregi falvak legátusnak nem fogadtak debreceni diákat. Így a debreceni kollégium legációs helyei között, amelyek jegyzékét 1720-tól kezdve folyamatosan vezették, nem is szerepelnek a beregi falvak. De hogy Bereg földbirtokosai az iskola fenntartásához hozzájárultak, az kiderül a legációs helyek felsorolása végén tett megjegyzésből: „...ezeken kívül még a Beregi urak” (NAGY 1933.188.).

Bereg nemcsak a jogai felett örködött következetesen, nagy gondot fordított az iskoláztatás minőségére is. A múlt század első felében még nem beszélhetünk egységes oktatásról. Nem volt egységesen kidolgozott tananyag és követelményrendszer. Így a falusi iskolák más és más felkészültségű tanulókat tudtak csak küldeni a felsőbb iskolákba. Ennek a sokféleségnek az egységesítését kezdték el a beregi egyházmegye elöljárói az 1840-es évek elején, szellemi irányítójuk Nagylónyai Lónyai György egyházmegyei segédgondnok volt. Részt vett még a munkában: Vekerdi Nagy Mihály esperes, Varga Tamás főjegyző, Nagy Gábor tanácsbíró, Lányi Dániel segédjegyző, Békási Sándor, Pap György, Gerzsenyi Gábor leköszönt, majd csatlakoztak ehhez az iskolareform bizottsághoz Komlósi Károly és Freyseysen Dániel. Az előmunkálatok után a tervezetet előadták a beregszászi egyházmegyei gyűlésen, majd – miután

¹ BMD 122.

² BMD 122.

azt az egyházmegye jóváhagyta – felterjesztették az egyházkerülethez is, amely azt szintén jóváhagyta. (A jegyzőkönyv teljes szövegét ld. a mellékletben!)³

Akár rektorokat, akár iskolamestereket alkalmaztak egy-egy faluban, az iskolától elvárták, hogy azok szellemi bázisai legyenek a településnek. Ezért a pedagógus képzettségére igen nagy gondot fordítottak. A rektorokat az anyaiskolák képezték. A rektoriákra vonatkozó rendszeres utasítást 1792-ben iktatták először törvénybe (NAGY 1933.197.). Eszerint a rektorjelölt állásba helyezése előtt vizsgát tett arról, hogy alkalmas a tanításra. A rektori vizsgán mindig a helyi előjáróság egy küldötte elnökölt, de mások is jelen voltak, akik értettek a tanításhoz. A tanításra való alkalmasságról bizonyáglevelet kaptak. Szervezett tanítóképzésről csak 1825-től kezdve beszélhetünk.

Az „oskola mesterek” képzéséről, akik csupán írni, olvasni tudó emberek voltak, maga az egyházmegye gondoskodott. Mindenekelőtt kikötötték, hogy erkölcsükre, magaviseletükre és öltözkükre nézve milyenek kell lenniük. Majd azt is megszabták, hogy milyen ismeretekkel kell rendelkezniük. Erkölcsi feddhetetlenségüket bizonyáglevéllel igazolták, amelyet a lakóhely szerinti lelkész állított ki. A tudományokban való jártasságukat folyamatosan ellenőrizték, évente vizsgát kellett tenniük az egyházmegyei előjáróság előtt. „Az Oskola Tanítóknak mind tudományokra, mind erkölcsökre nézve alkalmas embereknek kell lenniük, ezért minden gyanús társalkodásokat, korhelységet, részegeskedést, káromkodást, tséltapságot, szükségtelen esküvést, magok alá való áskálódásokat, állapotjokhoz nem illő ruházatjokat el kell kerülni. Ellenben pedig szorgalmasan kell nekik tanulni főképp azokat, amelyek kötelességeket illetik, e végre bibliájok legyen, a tanításhoz szükséges minden könyvek... legyen papírosok és kalamárisok (író toll). ... Annak meg-tudására, ha valyon a Mesterekben az említett tulajdonságok meg-találhatók-é? esztendőnként egyszer a Venerábilis (tiszteletre méltó) Tractus Seniora által ki-nevezendő Adessorok (tanácsos) által meg-censeáltassanak (megvizsgáltassanak) a felől, ha tudják é a Palatinusi Chatechizmus⁴, a Hübner Históriát⁵, a templomban gyakorolni szokott énekeket, a számvetés négy főbb elemeit. Egyszersmind akkor tartoznak bizonyág levelet venni otthon lévő magok viselések és szorgalmatosságok felől, a prédikátortól és a helybéli Consistoriumtól petsét által, valamint bé mutatván könyveik laystromát.” Az ilyen és hasonló rendelkezéseket szinte évente megújították még kibővítve azzal, hogy az Oskola tanítóknak a „Censurákon (vizsgákon) adott jó feleletjeiktől és szorgalmatos tanításoktól fog ezután függni promótiójok (előlépésük) mivolta.”⁶

Az 1813-ban az „oskolatanítók” vizsgáztatása Tarpán volt, ebből az alkalomból az akkor Tarpán lakó esperes a következő körlevelet bocsátotta ki. „... szept. 10 napjára ide Tarpára meghívom Tekintetes és Tiszteletes Assessor Uraimékat úgy, hogy azon napnak reggelén már hét órákor jelen lenni ne terhelhessenek.

³ A vásárosnaményi ref. egyház IV. számú anya- és jegyzőkönyve. 1844.129.

⁴ Palatinusi Cathechizmus vagy Kis Katechizmus: „A keresztyéni hit fő ágazatainak fundamentumai, melyek az öreg Cathechizmusból rövid kérdésekbe és feleletekbe befoglaltattak, és előbbben belga nyelven ki-bocsáttattak: annak után, a kisdedeknek épületekre magyar nyelvre fordítottattak. Nyomtatott Debrecenben, MDCCXCIII Esztendőben.”

⁵ Hübner História: Hübner János „Száz és négy válogatott históriák, melyeket az Ó és Újtestamentomi Írásokból a gyengéknek kedvéért öszveszedett Hübner János.”

⁶ BMD 91.

Meg hívom továbbá mindnyájokat eő Kegyelmekeket még pedig úgy, hogy jókor és tisztességes öltözetben jelenjenek meg. Olyanban, aminémüben Templomba szoktak jární.

A Censura reggeli 8 órákor fog kezdődni. Censoroknak ki-nevezem Tarpai, Vári, Beregszászi, Gulátsi, Somi Rector Uraimékat. Meghagyom pedig, hogy a jövetelt, meg jelenést senki el ne mulassa, hanem ha tán ágyban fekvő beteg lenne csak akkor (melytől a Jó Isten őrizze meg mindnyájokat) különben a leg-nagyobb számadásra fog vonatni, és degradációja (alacsonyabb beosztásba kerülése) felől előre bizonyos lehet.”⁷

Az elemi iskola négy osztályos volt. Ez idő alatt kellett elsajátítani az elemi ismereteket. A gyermekek megtanultak írni, olvasni, számolni a négy alaplóművelettel, elemi földrajzi és történelmi ismeretekre tettek szert. A négy osztály befejezése után lehetett felsőbb iskolába menni. Akik nem tanultak tovább, még két évet jártak az ún. ismétlő iskolába. A gyermekek az elemi iskolában tanulták meg az alapvető viselkedési normákat is. A módszer a recitálva tanítás volt, lehetőleg rímes verses szöveg folytonos mondásával, ismételtetésével.

A tanítás az iskolában egész nap folyt, „...a reggeli Isteni Tisztelet idejétől kezdve dél előtt tizenegy óráig, dél után pedig kettőtől estvéli templom utóig a Clasifikáció (iskolai törvény) szerint.”⁸

Az iskolaév praktikusán a gazdasági évhez igazodott, a következő vakációkat írták elő a protokollumok: „A Vakációk légyenek a szokás szerint aratáskor, Júliusnak körülbelül 22-dik napjától fogva három hétig. Szüretkor két hétig, és Szerdán Szombaton délután.”⁹

1805-ben az egyes osztályokban Beregben a következőket kellett elsajátíttatni a tanulókkal:

„Első esztendő

egész héten mindenkor tanulják a gyermekek az ABC-ét még pedig úgy, hogy fél esztendő alatt az olvasást meg-tanulják, a Mi Atyánkot, de tsak szóval, és még erköltsi regulákat.

Második esztendőben

Hétfőn délelőtt: Tanulják a Gyermekek a Vallást, ha lehet valamely együgyű (egyszerű) magyarázattal.

délután: Tanulják az énekek nótáját és éneklését.

Kedden délelőtt: Írás légyen, elsőbben elől írás után az után exemplár (minta) után.

délután: Tanulják ismét az énekeket és azok nótáit.

Szerdán délelőtt: Repetitió (ismétlés), számok ismerését.

Tsötörtökön délelőtt: Légyen könyörgések tanulása, Tíz parancsolat, Hiszekegy.

délután: Hasonlóképpen.

Pénteken délelőtt: Mint hétfőn délelőtt.

⁷ BMD 116.

⁸ BMD 92.

⁹ BMD 92.

délután: Aritmetika (számtan), Additio (összeadás) vagy ha még nem esmérik a számokat úgy Numeratiót (számlálást).
Szombaton egész nap: Repetitio.

Harmadik esztendőben

Hétfőn délelőtt: Elsőbben reggel magyarázni kell nekik Ostelvald Kis Szent Históriáját¹⁰, s olvasni.

délután: Tanulják a Kis Katechizmust, amennyire lehet magyarázattal.

Kedden délelőtt: Írás legyen, melyet a Mester megnézzon és igazítson.

délután: Tanulják az említett Kis Katechizmust.

Szerdán délelőtt: Repetitio, éneklés.

Tsötörtökön délelőtt: Könyörgéseket, Tíz parantsolatot, Úr vatsorájához való könyörgéseket.

délután: Kis Katechizmust.

Pénteken délelőtt: Légyen Aritmetikában való gyakorlás, nevezetesen a soron következő multiplikatíó (szorzás) egymás után.

Szombaton: Repetitio, egy órán éneklés.

Vasárnap légyen: a Katechizmus tanítása és tanulása.

Negyedik esztendőben

Ezen időben azokat a melyeket a harmadik esztendőben tanítottak, tanultak elő kell venni, és tovább kell vinni, hozzá vévén az Aritmetica tanulás idején a Divisiót (osztás).

Ötödik esztendő

Ezen időben ismét elő kell venni mind azokat amelyeket eddig kezdettől fogva tanultak, a repetitio által tökéletességre kell vinni.

Hatodik esztendő

Tanulják a deák nyelvet azok, akik a Nagyobb Oskolákba igyekeznek.¹¹

Nagy gondot fordítottak az iskolák felügyeletére. Ezt elsősorban a helybeli előljáróság és a pap, másodsorban az egyházmegye által erre kinevezett tanítók, harmadsorban az egyházkerület végezte.

A legfontosabb a helybeli felvigyázók munkája volt. Feladatuk volt minden héten egy-két alkalommal meglátogatni az iskolát és az ott tapasztaltakról feljegyzést készíteni. A helybeli felvigyázók munkáját az egyházmegye ellenőrizte, s erről minden évben egy alkalommal összefoglaló egyházmegyei körlevelet bocsátottak ki. Ezek kiterjedtek a tanítók tanításának módszereire, a hatékonyságra, a tanítás folyamatosságára, a tanítók viselkedésére, a tanítóknak a felsőbbbséggel szembeni magatartására, arra, hogy betartják-e az egyházkerület rendelkezéseit stb. De kiterjedt a felvigyázók magatartására is.

¹⁰ Ostervald Fridrik János: Katechizmus, vagy a Keresztyén Vallásban való Oktatás, a gyengébb Keresztyének hasznára." Posony, 1789.

¹¹ BMD 93.

A Tiszántúli Egyházkerület ezzel kapcsolatban 1795-ben a következő rendelést tette:

1. „Minden Prédikátor és minden Ekklesiái Előljárók... a helybeli Oskolának egyszersmind Inspectorai (felügyelő) is. De hogy ezen inspektió vagy vigyázás az Ekklesiák részéről annyival jobb móddal gyakoroltassék szükség, hogy minden Ekklésia mihelyt ezt a rendelést veszi, mindjárt válasszon a maga tagjai közül még kettőt a Prédikátor mellé és e szerint minden Ekklesiában három Inspector vagy Vigyázó legyen. Akik szoros kötelességöknek tartsák az Oskola Mesterre, annak tanítására és maga viseletére való vigyázást. Úgy folytassák azonban hivataljokat, amint az illendőség kívánja, hogy ezt a vigyázást az Oskola Mesteren való uralkodásra, annak zaklatására és betsületének Tanítványai előtt való el vesztésére ne fordítsák, hogy így annak méltó panaszkodásra okot ne szolgáltatassanak. Egyébiránt pedig minden Oskola mester multhatatlanul kötelességének tartsa az Oskola Vigyázóknak tartozó engedelmességet... meg adni.”¹²

2. „Továbbá: Az Oskolákra Vigyázók adják írásba az Oskola Mesternek mit mikor tanítson és azt meddig végezze el. Fő kötelességül tévődven az Oskola Mesternek, hogy ne annyira tanultasson a Gyermekkel, hanem tanítson, mindent meg magyarázzon, meg világítson úgy, hogy amit a Gyermek könyv nélkül tanul is, már azt hallásból és meg-magyarázásból előre megtudhassa.”¹³

3. „Az Oskola Mester pedig ezen három felvigyázónak csak egy letzkét is a híre és engedelme nélkül el ne mulasszon, annyival inkább más helysegekbe, vagy városokba akármely dolog végett is engedelem nélkül menni ne bátorkodjék. Akármelyiket is ha hír nélkül tselekszi a mennyi letzkét el mulat, annyi forint vonódjék le fizetéséből, a kisebb Oskolákban pedig annyi a mennyi szokott jární egy prédikáziós halottól a Mesternek.”¹⁴

Ekkortól kötelezik a tanítókat a folyamatos naplóvezetésre:

4. „Tartozik minden Oskola Mester minden vasárnap valamely végre kinevezendő órán, vagy időben számot adni az Oskola Vigyázóknak mind azokról, amelyeket az előtt való héten tanított, feljegyzvén minden nap és meg-különböztetvén a reggeli és délyesti órákat az e végre készített könyvben, mit és meddig tanított. A Prédikátor pedig Vigyázó társaival együtt a maga nevét, hasonló képpen bejegyezni minden vasárnap az addig tanítottakat. El nem felejtvén a Napot és Esztendőt fel jegyezni. Ezt a könyvet, vagy Diáriumot Visitatiókor a Tractus Seniora elő fogja kérni és az is bé fogja írni, hogy látta azt.”¹⁵

A felvigyázás természetesen nemcsak ebből állt. Kötelességük volt a felvigyázóknak együtt, de külön-külön is meglátogatni az iskolát. Ilyenkor ezek a gyermekek megkérdezésével tájékoztattak arról, hogy amit a tanító a naplóba bejegyzett, valóban úgy van-e. Ezen kívül úgy is kellett látogatniuk, hogy beültek a tanítási órára és végighallgatták, hogy „az Oskola Mester nem tölti e az időt csak a Letzke mondatásokkal”, kellően megmagyarázza-e a tananyagot.

6. „A mely Oskola Mester Vasárnaponként az általa tanítottokról számot nem akar adni, annyival inkább a ki az Oskola Vigyázók eránt illendő tisztelettel és betsülettel nem viseltetne, hanem azokat vagy szóval, vagy tselekedettel meg sértené, hivattassék az ilyen vakmerő és engedetlen ember az Ekklésia Gyűlésébe és ott feddettessék meg. Ha pedig ez kevés volna vagy nem használna vagy többször is meg történne, vivődjék dolga az Oskola Vigyázók által a Tractus törvény székére.”¹⁶

A tanítókat minden évben minősítették. Ez egyrészt a már fent említett személyes vizsgatételből állt, másrészt tanításuk eredményességének megvizsgálásából, amelynek során a gyermek tudásszintjét tették mérlegre. Ez volt az ún. „év végi egzámen”. Nagyon lényeges dolog volt ez a tanítók életében, mert ettől nemcsak a

¹² BMD 122.

¹³ BMD 122.

¹⁴ BMD 122.

¹⁵ BMD 123.

¹⁶ BMD 123.

minősítésük föggött, hanem az is, hogy a falu a következő évre marasztja-e a tanítót vagy sem.

Az „egzámen” minőségét az egyházmegye központilag írta elő. Az 1805-ben Tarpán tartott egyházmegyei gyűlés ebben a következőképpen határozott: „Az exament a helybeli Prédikátor és a Népnak a jelenlétében kell megtartani, meg-híván ezen esetre valamely szomszéd Prédikátort is, de meg kell hívni erre az alkalomra egy Kollégiumból kibocsájtott Rektort is.”¹⁷

Ilyen nyilvános vizsgát rendkívüli esetben is tartottak, főként akkor, ha valamelyik tanító év közben más faluba, más iskolába távozott. Az évközi elmozdítást a felsőbb hatóságok nem nagyon szerették, de ha a tanító nem felelt meg a követelményeknek, akkor még kötelezték is rá.

„A mely Oskola Mester akár tudatlansága, akár a tanításban való restsége, heveessége, vagy ide s tova járkálása miatt hivatalát haszonra nem folytatja, Tanítványai sem a tudományokban, sem a jó erkölcsben nem épünek, sőt az Oskola alább száll, akár továbbá kegyetlenkedésével, akár borozásával, gyanus társalkodásával, éjtczakai mulatozásával vagy egyéb erköltstelenségével botránkozást okoz, adódjon fel a Tractus Seniorának a dolga. A Tractus Gyűlésében meg-vizsgálván, ha érdemli, közép időben is mozdíttassék ki hivatalából, még pedig úgy, hogy fizetése vagy egészen, vagy némely részben fogódjék el és azon költségen kívül a mely kívántatni fog más Oskola Mesternek bé-hozására és bé-állítására fordíttassék, a fenn maradó rész pedig az Oskola és az árva Gyermeknek szükségeinek ki-pótlására.”¹⁸

Mindenkor nagyon fontosnak tartották a tanítók személyes példamutatását. A falvak többségében olyan tanító volt, aki kiválóan végezte munkáját, akire a falu felnézett. Az ilyet szerette a falu, de a felsőbbbség is. Egy jó tanító csodákat volt képes művelni. Tekintélyével, szervező munkájával, megalapozott tudásával át tudta formálni az egész falu kulturális képét, keze közül kiváló diákok kerültek ki. A jó tanítót a falu mindenkor befogadta, megbecsülte. Ennek jellemző bizonyosága volt – különösen, ha több éven keresztül működött egy helyen –, hogy sokan hívták meg esküvőkön tanúnak vagy gyermekeik keresztszüleinek. Vásárosnaményban például 1781 és 1788 között Aszalai Mihály tanítót és feleségét Vásárhelyi Klárát 14 alkalommal találjuk keresztszülőkként bejegyezve a református egyház anyakönyvében.¹⁹

Ha viszont valaki nem felelt meg az elvárásoknak, mindent elkövette annak érdekében, hogy „megszabadítsák” tőle a falut és az iskolát. Ezt sokszor nem is a falu szorgalmazta inkább, hanem a felsőbb hatóságok, akik minden baj legfőbb forrásának tekintették a nem megfelelően kiválasztott tanító személyét. A számos alkalmatlan tanító léte nyilvánvalóvá válik abból, hogy az 1805-1822 közötti időben szinte évről évre visszatérően megújították az ezzel kapcsolatos egyházkerületi és egyházmegyei rendelkezéseket.

1813-ban például a következő rendelkezést tette az egyházkerület, s ezt az egyházmegye is megerősítette: „Tudva lévén a Superintendentia Consistóriumára előtt az is, hogy némely Oskola Mesterek annál fogva nem gondolnak semmit az Oskolával és annál fogva vetemednek el erköltsökre, magok viseletére nézve, amivel az Ekklesiák némely előkelőbb embereknek szorosabb esmeretségébe jutnak, ezeknek pártfogásában bíznak, sőt olyan tagjai vagynak némely Ekklesiáknak a kik az Oskola Mesterrel együtt szeretnek mulatni, borozni, társalkodni, néha az Oskolában

¹⁷ BMD 123.

¹⁸ BMD 124.

¹⁹ A vásárosnaményi református egyház I. sz. anyakönyve

az Oskola Mester nyakán tekeregni, annak idejét ellopni. És az Oskola Mesterek azokkal való társalkodások miatt hagynak fel hivataljokkal, ezekhez való biztokban lesznek engedetlenekké és azoktól akiktől kellene nem függökké... Ugyan ez az oka, hogy alig van olyan Ekklésia, amelyben a leghaszontalanabb Oskola Mester mellett is némelyek ki ne kelnének, pártjára ne állnának. Mely miatt hasonlások támadván, az a rész amely az Oskolánk javát kívánná sokszor nehezen bódogulhat.

Az előjáróknak tehát multhatatlan kötelességek leszen az Ekklesiák ilyen ártalmas tagjait kérni vagy meg inteni. Ha pedig kérések sikertelen találna lenni, tartoznak az Oskolára vigyázók az ilyeneket a Tractus béli Seniornak nevük szerint bé jelenteni. Az Oskola Mestert pedig a Tractusnak az olyanoknak társaságától el tiltani, ha nem engedelmeskednének, hivataljokból akár mikor ki-mozdítani.

Mivel továbbá némely Ekklesiákban egyéb iránt jó lelkű, de olyan előjárók is találtnak a kik az Oskolának alább szállását jól látják, az Oskola Mesternek is minden hibáit, feslettségeit jól tudják, mégis annak a szokott egy-két vagy három esztendő előtt való ki-mozdításán teljességgel nem munkálkodnak, hanem azt el-tűrik, tsak afféle vak és tévelygő vélekedéseknél fogva, hogy őket az a hijába való ember ne átkozza, az ekklesiát ne gyalazza! Vegyék tehát ez után szivekre minden Ekklesiák Előljároi a következőket:

Hogy mivel az embernek egész élete és állapottya nagy részben gyermekkori neveltetésétől és taníttatásától függ, annyi esküvő, káromkodó, hazug, másokat meg-tsaló, részeges, tolvaj, veszedő, parázna sat. ember azért van többnyire, főképp, mivel az emberek gyermek korokban rosszul neveltettek, rosszul taníttattak, a vallás és kegyesség szivekbe nem tsepegtetődött. Szorosabb és több kötelességek nem lehet tehát akarmely Ekklesiák Előljároinak, mint az arra való szüntelen vigyázás, mitsodás az Oskola Tanítója. Miképpen jár el hivatalába? Miképpen készíti a gondviselésére bízott ártatlan gyermekeket. Valamint alig lehet nagyobb hasznot tenni valamely Helységnek, vagy városnak mint az alkalmas, jó erkölcsű, szorgalmatos és Istenfélő Tanító, aki meg-érdemli a közönség szeretetét."²⁰

Évenként visszatérően foglalkoztak az egyházmegyei közgyűlések a gyermekek rendszeres iskolába járásának a kérdésével. Az ezzel kapcsolatos rendelkezések minden esetben kilátásba helyezik mind a gyermeküket iskolába nem járató szülők, mind az iskolára felvigyázó egyházi előjárók felelősségre vonását:

„Minden Gyermekek, akármilyen renden lévőek mihelyt életeknek hatodik esztendejét elérték, azonnal el multhatatlanul iskolába adassanak és legalább 12 esztendő korokig az Oskolai tanulásokban megszűnés nélkül való szorgalmatossággal gyakoroltassanak. Hogy ha valamelyik Atya, vagy Anya avagy Tutor (gyám) ezen rendelésbeli fő kötelességét el-mulasztaná, avagy pedig tsonkítaná, az olyan bűnös Szülék vagy Tutorok a rend szerint való kiszabott Oskolai fizetésnek tellyesítésén kívül érzékeny testi büntetés alá rendeltessenek. Ezen kötelességekre a Helybeli Lelki Pásztorok, Curátorok és külső Elöl-járók szüntelen fel-vigyázzanak.”

„A mely Prédikátorok, Curátorok és bírák a gyermekeiket taníttatni nem akaró Pogány Szüléket, a kiadott parantsolat szerint a Tanításért való kétszeres fizetésre és ha ezzel nem gondolnának az Ekklesiából való ki rekesztésre nem büntetik, magok fogják az oskolába járó gyermekekért való bért kétszeresen meg-fizetni és e mellett a bírságot el szenvedni.”²¹

Figyelmet fordítottak a szegény sorsú családok gyermekeinek iskoláztatására is. Az 1813-ban Mezőváriban tartott gyűlés a következő határozatot hozta:

„Minden Ekklesiában a Presbitérium ítélje meg, kik légyenek olyanok, az Oskolába járhatók közül, akik szegénységek miatt ingyen taníttathatnak, és meg-parantsolja, hogy azoktól a Tanító semmi fizetést ne végyen,... sőt légyenek abban is munkások, hogy ezeknek az Ekklésia javaiból könyv és papiros fizettessen.”²²

²⁰ BMD 124-125.

²¹ BMD 50.

²² BMD 69.

Összefoglalva elmondható, hogy Beregben született meg az 1845-ben életbe lépett, iskolaegységesítést szorgalmazó reform tervezete. Komoly gondot fordítottak a tanítók képzésére, továbbképzésére. Igen fontosnak tartották a tanítók példamutatását, a gyermekekre és a falvakra egyaránt kiterjedő kulturális hatásukat. Gondosan ügyeltek a rendszeres iskolába járásra, amelyre nemcsak a család figyelmét hívták fel következetesen – ha az nem volt folyamatos és rendszeres –, hanem felelősségre vonták az egyházi előljárókat is.

Melléklet

Iskolai intézkedések a beregi egyházmegyében

1844

Adatok a vásárosnaményi LV. számú anyakönyvében feljegyzett esperesi körlevelekből

Az iskolákról való gondoskodás folytában szóba jöven az egyforma tanításnak szükséges volta, a legalkalmasabb kézikönyvek kiválasztása traktusi segéd gondnok, N. Lónyai és Lónyai György úr, e tárgyban uri lakánál vele együtt munkálkodó választmányt kért. Elébbi gondoskodásból létezik már egyházmegyénkben a tudós társaság által koszorúzott pályamunkától három tudománynak alkalmas kivonata, – melynek leírása és használatára serkentetnek azok a tanítóink is kik még azzal nem bírnának. Most pedig szeretve tisztelt segéd gondnokunk buzgóságát örömmel követve: az *oskolai rendszer* kidolgozása tovább folytatására páros elnöklet alatt rendeltetnek N. T. Vekerdi Nagy Mihály esperes úr, Varga Tamás főjegyző, T. Nagy Gábor tanácsbíró, Lányi Dániel segéd jegyző, T. Békási Sándor, T. Pap György és Gerzsényi Gábor urak. A munkálat ideje nov. 21. napjára tűzetvén.

37. szám

Az iskolák dolgában múlt évi febr. 20-ától a 10. szám alatt apr. 10. a 107. sz. alatt és okt. 1. napjától a 168. sz. alatt hármás felterjesztésünkre megküldvén a f. t. superintendencia a folyó évi jan. 20. iki gyűlése 30. szám melletti debreceni *oskolai új rendszert*, úgy rekeszteti be a főtiszteletű superintendencia e részbeni határozatát, hogy amennyire az előttünk ismeretes körülmények engedendik magukat, a küldött *iskolai rendszerhez* alkalmazni igyekezzünk. A felküldött iskolai rendszeren munkálkodott 8 tagból álló választmányhoz kik is esperes Vekerdi Nagy Mihály, segédgondnok tek. Lónyai György, főjegyző Varga Tamás, tanácsbíró Nagy Gábor, segédjegyző Átányi Dániel, Békási Sándor, Pap György és Gerzsényi Gábor urak valának: most tek. Komlósi Károly és Freyseysen Dániel urak is kineveztetvén a *rendszernek* összehasonlítására, alkalmazására újjólag megbizatik, összeülésének ideje Beregszászban szept. 16. napjára tűzetvén, melyet szept. 17-én gyűlés követend.

Egyházi körlevél.

128. szám. Tegnapi napon bevégezvén az *oskolai választmányt* maga elébbi és a fő tiszt. superintendencia által leküldött debreceni iskola rendszeres összevetésénél fogva az *oskolák* virágoztatására vonatkozó munkálatát, addig is, míg a válogatott könyvek részenként meghozattatnak köröztetni és minden egyházi és iskolai protokollumokba beiratni rendelteteik, mely így következik.

Egyh. körlevél 1845. szept. 17. Beregszász

OSKOLAI RENDSZER

A beregi nagy tiszt. egyházvidék a kebelbeli népiskolákba tanítási egyenlőséget kívánván bevinni

- ezen szép eredményt ígérő akarat életbe léptetésére a tanítási helyes rendszer kidolgozására a legjobb kézi könyvek kiszemelésére megválasztására 1843. évben a 98. sz. alatt espres N. T. Vekerdi Nagy Mihály, segdégnok tek. N. Lónyai és vásárosnaményi Lónyai György főjegyző, Varga Tamás tanácsbíró, T. Nagy Gábor segédjegyző, Átányi Dániel, Békási Sándor, Pap György és Gerzsenyi Gábor urak kiküldetvén. 1844. ápr. 10. napján Vásárosnaményban tanácskozásokat megkezdették, s a középponti haladáshoz irányozva nézeteiket a debreceni vagy tiszántúli *iskolai rendszert* fogtak fel, és arról május 8-án alapos ismeretet szerezve belőle azon nyomtatott könyveket választották ki, melyek célszerűségük mellett három időszakra osztatva s a tanulmányokat azután elrendezve munkálatjokat okt. 10. napján Beregszászban a vidéki gyűlés elibe felmutatták, holott is a 168. sz. alatti pótló jegyzések hozzávitelével helybe hagyatván: - mielőtt folyamatba vétetnék, a f. t. egyházker. gyűlés elibe helybehagyás végett felterjesztetni rendeltetett. Arra 30. számú azon utasítás érkeztén, hogy amennyiben az egy. vidék előtt ösmeretes körülmények engedendik magát a tudományos választmány által készített megküldött rendszerhez s tanulmányokhoz alkalmazza. Az érdekelt rendszer bővebb megvizsgálására a választmány dolgozatával egybevetésére és alkalmazására a volt t. c. z. választmányhoz tanácsbíró T. Komlói Károly úr is hozzájárulván tek. Freyseisen Dániel úr is kineveztetvén. 1845. évi szept. 16-án Beregszászban egybeülvén következő rendszert alkotott.

Irodalom

NAGY 1933. = Nagy S.: A Debreceni Református Kollégium. Hajdúhadház, 1933.

Volksgrundschulen im Komitat Bereg am Anfang des 19. Jhs. – Zusammenfassung –

Der Anspruch auf die allgemeine Beschulung der Bevölkerung in Ungarn wurde von der Reformation erhoben. Zu dieser Zeit hat man in jeder Gemeinde mit dem Errichten von Volksgrundschulen begonnen.

Am Anfang lehrten selbst die Pastoren in diesen Schulen, nachher die Direktoren und Schulmeister. Die Unterhaltung von Schulen gehörte zur Aufgabe der Einwohner des Dorfes. Das Dorf zahlte den Lehrern, die Dörfer unterhielten die Mutterschulen, in denen die Direktoren ausgebildet wurden. Bereits in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts war die Grundschulung sehr gut organisiert. Das Komitat Bereg bestrebte sich, in dieser Organisation seine Unabhängigkeit ständig zu behalten.

Es besass selbst innerhalb des Kirchendistriktes von Übertheissgebiet – dem das Komitat sowohl gebietlich als auch verwaltungsmässig gehörte – eine besondere Lage. Um seine Lehrer von der ihm sympatischen Mutterschule auserwählen zu können, war das Komitat zur zweierlei Opferbereitschaft auch fähig. Es unterstützte natürlich (in der zentral festgelegten Grösse) die Mutterschule des Kirchendistriktes vom Übertheissgebiet, das berühmte „Kollegium“, obgleich sich das Komitat seine Lehrer und Pastoren nicht aus diesem Kollegium, sondern aus Sárospatak, der Schule des Kirchendistriktes von diesseitigem Gebiet der Theiss besorgte.

Das Komitat Bereg bemühte sich, auch das Geistesniveau der Schulen zu erhöhen. So konnte der im Jahre 1845 in Kraft gesetzte Reformentwurf zur Vereinheitlichung der Schulen von hier ausgehen. Man verwandte auf die Aus- und Weiterbildung von Lehrern ernsthafte Sorgfalt.

Es wurde das vorbildliche Verhalten der Lehrer und dessen sich auf die Schulkinder und damit zugleich die Dorfeinwohner erstreckende kulturelle Auswirkung für sehr wichtig gehalten. Man hat auf das regelmässige Zurschulegehen sorgfältig achtgegeben, es wurden darauf nicht nur die Familien konsequent aufmerksam gemacht, sondern auch die Kirchenältesten zur Verantwortung gezogen, wenn das Zurschulegehen nicht kontinuierlich und regelmässig erfolgte.

Sarolta Felhős-Csizsár
Beregi Múzeum
VÁSÁROSNAMÉNY, Pf. 37.
H-4801

Zsidó építészeti emlékek Nyíregyházán

RICZU ZOLTÁN

A zsidók letelepedése Nyíregyházán ¹

Nyíregyháza 1840-ig zsidókat nem fogadott be (KECSKEMÉTI 1982.187.). Helyzetükön az 1840:XXIX. tc. változtatott, melynek értelmében a bányavárosok kivételével a zsidók bárhol letelepedhettek. Nyíregyházára az elsők között költözött be Klein Salamon 1841. szeptember 29-én Nagykállóból; őt követte „Mandel zsidó”² és Stern Emánuel. 1843-ban az új betelepülők már temető kijelölését kérték a várostól (HARSÁNYI 1973/74.74.).

A nyíregyházi zsidók lélekszámának változása³

1848-1930.	
év	létszám
1848	71
1850	60
1880	2053
1890	2173
1910	3882
1920	5066
1930	5134

¹ A dolgozat a MTA Soros Alapítványának támogatásával készült. A magyarországi zsinagógák építészeti felmérésére kutatócsoport alakult. A munka első szakaszában történészek végzik az építéstörténeti adatok feltárását; a második szakaszban pedig a csoport építész tagjai készítik el a felméréseket. A kutatás során az ortodox zsinagóga épületére vonatkozó adatok mellett más rituális és közösségi épületek iratanyagai is előkerültek Nyíregyházán. Így az eredeti feladatot túllépve kiterjesztettem a vizsgáldás körét ezekre is, hiszen értékes ismereteket nyújtanak a nyíregyházi zsidóságról.

² Történetkönyv, melyben Nyíregyházi Ekklezsia a XIX^{dik} századtól kezdve évenkénti története (1753-1855). Szerk: Miklósfly Sámuel, Nyíregyháza, (1841-1855.), Kézirat. 379.p.- margón található bejegyzés. Őrzési helye: Evangélikus Egyházközség Levéltára, Nyíregyháza.

³ A létszámra vonatkozó adatokhoz: SzMLt. V.B.109. Szabolcs vármegye zsidóösszeírása 1848.292., TAKÁCS 1987.132., Az 1920. évi népszámlálás.1., Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1923.125., Az 1930. évi népszámlálás. 1., Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1932.197. Becsült adatok is rendelkezésünkre állnak: FÉNYES 1851.153. Kiss József királyi tanfelügyelő szerint 1875-ben Nyíregyházán „több mint 300” a zsidó családok száma (NEUMANN 1939.157.).

Létszámuk emelkedése mellett a gazdasági életben elért jelentős eredményeik is növelték tekintélyüket a város lakossága és vezetése előtt. Ennek elismerését jelentette, amikor a városi közgyűlés úgy határozott 1867. május 28-án, hogy a zsidóknak *megadja a szavazati jogot és képviselőiket (8 főt) beválasztották a képviselőtestületbe* (LEFFLER 121.). Ettől kezdve teljes jogú polgárokként vettek részt a város életének irányításában, alakításában.

A zsidó hitközségek kialakulása Nyíregyházán

1865-ig a nyíregyházi hitközség a nagykállói rabbi felügyelete alá tartozott, fiókhitközség volt. 1866-ban Weinberger Ábrahám Izsák kisvárdai főrabbi engedélyezte az önálló hitközség megalakítását Nyíregyházán, a város ekkor lett önálló rabbiszékhely (HARSÁNYI 1973/74.77.). Az első rabbi *Friedmann Károly* volt, aki német nyelven prédikált (GEDULY 1896.231.).

Az emancipációs törvény (1867:XVII. tc.) megszületése után a magyarországi zsidóság elérkezettnek látta az időt, hogy „felekezeti szervezkedésével a hitközségi vezetést és iskolaügyet beleillessze az államélet kereteibe” (VENETIANER 1986.286-287.). Eldöntésre várt, hogy „minő irányzat kezébe kerüljön a hitközségek benső életének fejlesztése” (VENETIANER 1986. 286-287.). Ezen feladatok megvalósítása érdekében összehívták az 1868-69-es országos *Zsidó Kongresszust*.⁴

A kongresszuson nem tudták az ellentéteket feloldani. Ennek az lett az eredménye, hogy a magyarországi zsidóság irányzatokra bomlott és a hitközségek is csatlakoztak valamelyik irányzathoz.

A *neológok*⁵ alkalmazkodni kívántak az államhoz és „az emancipáció kedvéért, a magyarságba való teljes beolvadásért készek voltak nagy áldozatokat is hozni a hitéletben” (VENETIANER 1986.286.), s hajlandók voltak reformokra a művelődés és a rabbiképzés terén (VENETIANER 1986.275-276.).

Az *ortodoxok*⁶ ragaszkodtak a hagyományokhoz – számukra a „Sulchan Áruch-

⁴ Az izraelita hitfelekezet képviselőinek egyetemes közgyűlése volt (1868-69.). Célja az egyházi és iskolai ügyek rendezése azzal a törekvéssel, hogy az izraelita felekezet autonóm testületté legyen, önmaga rendezze az ország izraelita polgárainak hitéleti és iskoláztatási ügyeit az ország állami és társadalmi viszonyainak megfelelően. Eldöntésre várt, hogy milyen irányzat érvényesüljön a hitközségek belső életében. A vallásreform kérdése kettéválasztotta a hitéleti egységet. Legfontosabb cselekménye egy országos szabályzat megalkotása volt, amit az ortodoxok nem fogadtak el. A kormány elismerte, hogy a kongresszusi statumot el nem fogadó hitközségek szabadon csatlakozhatnak az ortodox szervezethez, vagy szervezetten kívül maradhatnak (status quo ante). Az országos szabályzat csak azokra nézve kötelező, akik elfogadták azt. (UJVÁRI 1929.998.,500.)

⁵ Neológ: új elveket követő. A magyar kongresszusi zsidóság elnevezése. Főbb eltérések az ortodox ritustól: templomban való esketés, orgonakiséret, temetők díszítése, ének a temetésnél. Általában külsőleg, esztétikai szempontok érvényesítése a vallásos életben a régi hagyományok rovására. (UJVÁRI 1929.649.)

⁶ Ortodox: „helyes hitű”, óhitű, a vallás dolgaiban meg nem alkuvó. Jelöli a konzervatív hitközségek irányát és hivatalos szervezetét. Használják az autonóm jelzöt, mellyel kifejezik, hogy kötelező határozatot egyetlen szervezet sem oktrojálhat rá az egyes hitközségekre, mert ezek nem csak egymástól, de az egyetemes zsidóságtól is függetlenek. Az 1868-69. évi országos izr. egyetemes gyűlés által alkotott szabályzat kötelező ereje ellen a Hitör Egylet a konzervatív zsidóság nevében folyamodással élt az országgyűléshez. Az országgyűlés határozata szerint:

ba⁷ iktatott hittörvények és szabványok megcsonkíthatatlan zsinórmértékül szolgálnak... (UJVÁRI 1929.669.) Autonómok, tehát nem csak egymástól, de az egyetemes zsidóságtól is függetlenek”, ezért nem fogadták el, hogy a „többség határozatával kényszeríttessenek hozzájárulni egy elveikkel ellenkező szervezethez” (UJVÁRI 1929.668.). Azt vallották, hogy „hitéletükhöz való szigorúan hagyományos ragaszkodásuk semmiképpen sem zárja ki azt, hogy kitűnő állampolgárok” (VENETIANER 1986.286.) lehessenek.

A status quo⁸ irányzat nem csatlakozott sem a neológokhoz, sem az ortodoxokhoz, maradt a kongresszus előtti állapotban.

Nyíregyházán az ortodox irányzat megjelenése az 1870-es évekre tehető⁹. 1878-ban már bizonyosan létezett az ortodox közösség, mert a város képviselői gyűlésének december 10-i jegyzőkönyvében a következő bejegyzést találjuk: „*n Bajom község kötelekéből elbocsátva és a városban megtelepedett orthodox vallású izraelita Rabbinak választott Friedmann Ignácz itteni megtelepedését a városi képviselői tudomásul veszi*”¹⁰.

1882-ben új alapszabályt fogadott el a hitközség, melyben kinyilvánították, hogy a status quo irányzathoz csatlakoznak (HARSÁNYI 1973/74.80.). Ez kiválította a hitközség ortodox tagjainak ellenállását és szervezetenként is elkülönültek – létrehozták az ortodox hitközséget.

A nyíregyházi zsidóság épületei

A nyíregyházi zsidók bekapcsolódtak a gazdasági életbe és jelentős eredményeket értek el. Tehetőes polgárokká váltak, anyagi hozzájárulásukkal épültek fel közösségi és rituális épületeik.

Felépült az *imaház*, a *fürdő*, az *iskola* és 1880-ban Haas Móricz hitközségi elnök „indítványára és nagylelkű adományával” (GEDULY 1896.21.) a *Szarvas utcai*

„ellenkezik a vallásszabadság elvével, hogy egy vallásközösség tagjai a többség határozatával kényszeríttessenek hozzájárulni egy elveikkel ellenkező szervezethez, óhajtandó, hogy az ellentétek mielőbb kiegyenlítessenek”. Utasította a kultuszminisztert az addig hozott rendeletek felfüggesztésére, aminek Pauler Tivadar eleget is tett és rendeletet adott ki, melynek értelmében a hitközségek nem kényszeríthetők a kongresszusi szervezet elfogadására. 1871-ben jogszabályként fogadta el a Hitör Egylet által készített szervezeti szabályzatot, mely a magyarországi ortodox szervezet alapokmánya. A Sulchan Áruch szabályai mérvadóak az ortodox hitközségek számára. (UJVÁRI 1929.668-669.)

⁷ Josef ben Efraim Karo (1488-1575) törvénytára, amely véglegesen szabályozta a zsidó hitéletet. Tartalmazza mindazon törvényeket, melyeket a vallásos zsidó embernek be kell tartania. Először 1564-ben nyomtatták ki Velencében. (UJVÁRI 1929.811-812., JÓLESZ 1987.215.)

⁸ Az 1868-69. évi országos izraelita egyetemes gyűlés után nem csatlakozott az egyetemes gyűlés által alkotott kongresszusi-, sem pedig az 1871-ben megalakult ortodox szervezethez, hanem megmaradt abban a jogállapotban, amelyben az egyetemes gyűlés előtt a hazai hitközségek voltak. Alapszabályukat 1928-ban hagyta jóvá a vallás- és közoktatási miniszter. (UJVÁRI 1929.804.)

⁹ Az ortodox közösség megalakulására több évszám áll rendelkezésünkre. Neumann Albert szerint 1873-ban alakult meg 20 taggal (NEUMANN 1939.158.). Hofmann Emil 1876-ra teszi létrejöttét (HOFMANN 367.).

¹⁰ SzMLt. V.B.181. Nyíregyháza város közgyűlésének jegyzőkönyve, 6. kötet 1878. Az 1878.XII.12-i közgyűlés 9630/1878. bejegyzés szám.

zsinagóga (a status quo hitközsége volt, 1944-ben felrobbantották a németek. Iratanyaga eltűnt.). Több helyen *metszőhelyeket* létesítettek a baromfi rituális levágására és elvéreztetésére, valamint *húscsarnokot* építettek a hús kimérésére.

Az ortodox zsinagóga felépítése

A zsinagóga helyén a hitközség imaháza és a hitközség tulajdonában lévő lakóház állott, melyben a rabbi és az egyházi lakott – természetbeni ellátásként kapták.¹¹ A két épület állaga azonban annyira leromlott, hogy lebontásuk esedékessé vált.

1912. augusztusában az imaházat már be akarták zárni, mert az oldalán „veszedelmes repedések”¹² keletkeztek. A mérnöki vizsgálat kiderítette, hogy a nők helye veszélyessé vált, de kellő alátámasztással ideiglenesen még használható. A hitközség már rendelkezett az új zsinagóga felépítéséhez szükséges engedéllyel, de akkor a „nyomasztó pénzügyi viszonyok”¹³ nem tették lehetővé az építkezés megkezdését. Később pedig az első világháború akadályozta meg azt.

A hitközség a háború utolsó évében már rendelkezett annyi pénzzel, hogy a zsinagóga tervezésére *pályázatot hirdetett*. Egyszerű, szellős és világos zsinagógát kívántak építtetni 378 férfi és 322 nő számára¹⁴. A pályázónak be kellett nyújtania a kereszt- és hosszmetset, a homlokzat, a szentély és minden részlet rajzát (1:100 méretarányban), valamint a költségvetést az anyagról és a munkadíjról. Az első három díjazottat ötezer, háromezer és kettőezer korona jutalomban részesítették. Aki az építkezési vállalkozást elnyerte, nem kaphatta meg a pályadíjat; a jutalmazott tervek pedig a hitközség tulajdonába kerültek. A helyszínrajzot a hitközség irodájában tekinthették meg az érdeklődők. A jelíges pályázatok beadási határideje 1918. december 20-a volt.

1919. májusában már annyira rossz volt az imaház állapota, hogy a Városi Tanács csak abban az esetben engedélyezte használatát október 1-ig, ha megerősítik az épületet.¹⁵ 1920. szeptember 7-től az Iparos Ifjúság Önképző Egyesületének¹⁶ Kis tér 5. szám alatti helyiségében rendezett be ideiglenes imaházat a hitközség a nagy ünnepek idejére. A problémát az elkövetkező években ugyanígy oldották meg.¹⁷

A Városi Tanács szeptember 15-i ülésén kötelezte a hitközséget az imaház lebontására és újralfalazására, egyúttal megtiltotta további használatát.¹⁸ A döntés a városi mérnök jelentése alapján született, aki megvizsgálta az épület állapotát

¹¹ SzMLt. V.B.186. Nyíregyháza város polgármesterének iratai IV. kútfő, 26/1923. akta szám, 13229/1923. iktató szám.

¹² Nyírvidék 1912. augusztus 4.8.

¹³ Nyírvidék 1912. augusztus 4.8.

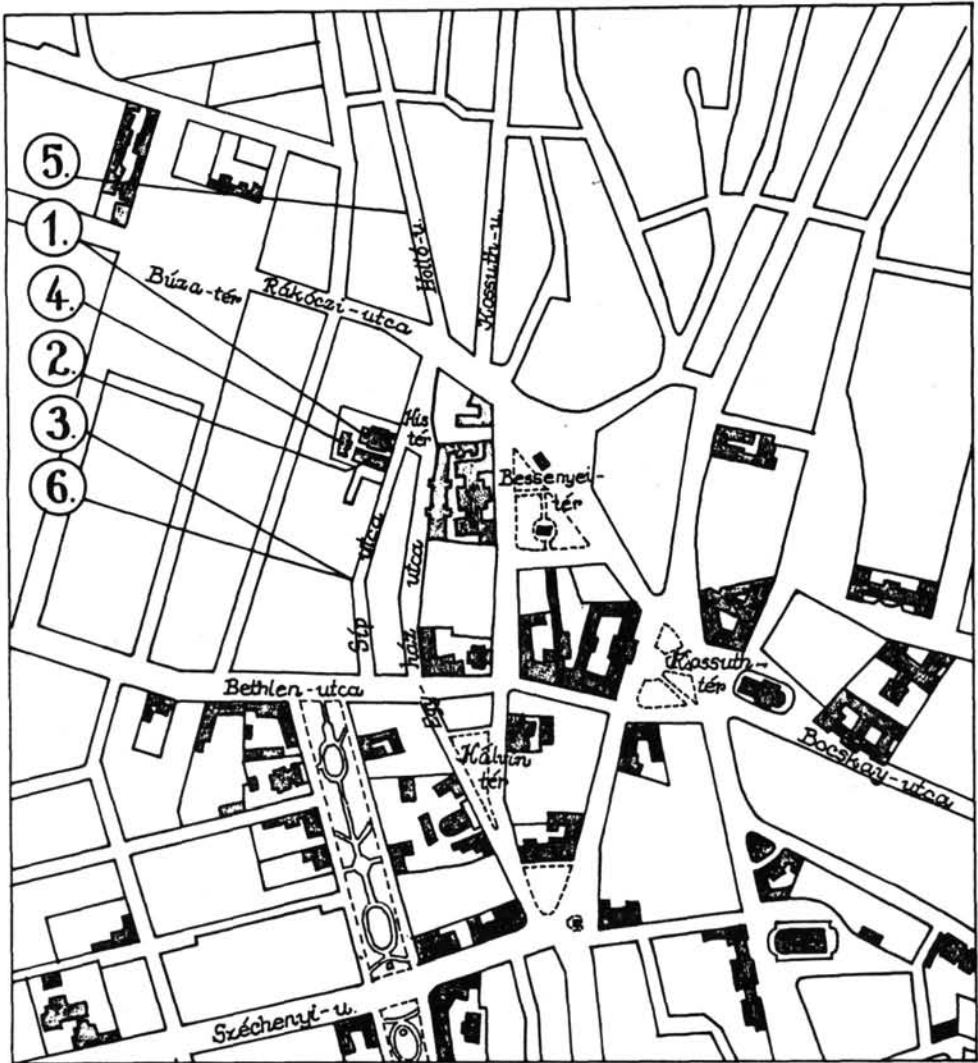
¹⁴ Nyírvidék 1918. október 19.4.

¹⁵ Nyírvidék 1919. május 20.4.

¹⁶ Az Iparos Ifjak Egyesülete Kis tér 5. szám alatti székházában állandó tevékenység nem volt – különböző alkalmakra lehetett bérelni a helyiségeket. (MARGÓCSY 1987.188.)

¹⁷ Nyírvidék 1920. szeptember 7.4., Nyírvidék 1921. szeptember 29.4.

¹⁸ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 122/1923. i.sz.

1. kép Nyíregyháza térképe 1935. (SzMLt.XV.1.T.174.)

1. Az ortodox hitközség zsinagógája (Síp utca-Kis tér)
2. Az ortodox hitközség húscsarnoka (Síp utca-Kis tér)
3. A status quo hitközség háza (Síp utca 12.)
4. Az ortodox hitközség metszőhelye (Síp utca-Kis tér)
5. A status quo hitközség metszőhelye (Holló utca 14.)
6. A status quo hitközség metszőhelye (Síp utca 12.)

Bild 1. Stadtkarte Nyíregyháza 1935.

1. Synagoge der orthodoxen Glaubensgemeinde (Sípstrasse-Kis-Platz)
2. Fleischladen der orthodoxen Glaubensgemeinde (Sípstrasse-Kis-Platz)
3. Haus der Glaubensgemeinde Status Quo (Sípstrasse 12)
4. Schachtensstelle der orthodoxen Gemeinde (Sípstrasse-Kis-Platz)
5. Schachtensstelle der Gemeinde Status Quo (Hollostr. 14.)
6. Schachtensstelle der Gemeinde Status Quo (Sípstrasse 12.)

ΑΥΤΟΡΤΑ ΙΣΤΗΚΟΣΣΕΑ ΚΙΣΤΕΡ ΔΕ Α
 ΤΕΜΠΛΟΜ ΕΠΙΤΚΕΣΕΦΕΒΕΛ ΚΑΡΟΛΑΤΟΝ
 Α ΛΕΠΟΝΤΑΝΙ ΣΥΜΜΕΓΕΣ ΕΠΙΛΕΤΕΣ
 ~ ΤΕΡΒΕ ~

2. kép A lebontandó épületek tervrajza (SzMLt. V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 03384/1923. i.sz. melléklete)

Bild 2. Plan der abzutragenden Gebäuden

és megállapította, hogy a ház délnyugati sarka dől; az addigi alátámasztás nem elegendő a stabilizáláshoz. Németi Sándor hitközségi elnök 1923. január 31-én¹⁹ építési engedélyt kért – benyújtotta az építendő zsinagóga terveit. *Baumhorn Lipót*²⁰ (Bp.VII.Izsó út 8.) – a korszak legjelentősebb zsinagóga tervezője és építője – készítette a huszonnégy rajzból álló tervet. (A hitközség ekkor bírálta el az 1918-as pályázatot.) Baumhorn Lipót ekkor már több, mint húsz zsinagógát épített fel az országban, köztük az esztergomit, a szegedit, az újvidékit, a brassóit, a ceglédit és a zuglót (Budapesten). A nyíregyházi ortodox hitközség döntésével a leggazdagabb és legigényesebb hitközségekhez mérhette magát. Vasbeton szerkezeti elemeket is felhasználtak az építkezésnél. Ennek terveit, statikai számításait *Raab Dezső* (Bp.VIII. Gyulai Pál u. 16.) készítette.²¹ Raab Dezső okleveles mérnök, építőmester és vasbetontervező is volt egyben.

A telekkönyvi hivataltól másolatot kértek, mely bizonyította a telek és a rajta

¹⁹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 03384/1923. i.sz

²⁰ Baumhorn Lipót (Kisbér, 1860. december 28. – Kisbér, 1932. július 8.). Építész. Bécsben végezte a Műegyetemet. Lechner Ödön és Pártos Gyula műhelyében dolgozott hosszabb ideig. Építészeti tanulmányok céljából beutazta Közép-Európát és Itáliát. (UJVÁRI 1929.96., valamint Magyar életrajzi lexikon, szerk: Kenyeres Ágnes, Budapest, 1967. 150-151.)

²¹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 03384/1923.i.sz.

3. kép A zsinagóga nyugati homlokzatának tervrajza (SzMLt.V.B.186.IV.kútfő, 26/1923.a. sz. 03384/1923. i.sz. melléklete)

Bild 3. Plan der westlichen Fassade der Synagoge

lévő épület tulajdonjogát. Eszerint a 2555/1 helyrajzi számon lévő 224 négyszögöl²², melyen imaház és udvar van, a hitközség tulajdona, mivel 1889. szeptember 24-én megvették azt. Ugyanígy került birtokukba vásárlás útján a 2555/2 helyrajzi számon lévő 46 négyszögöl 1904. január 14-én.

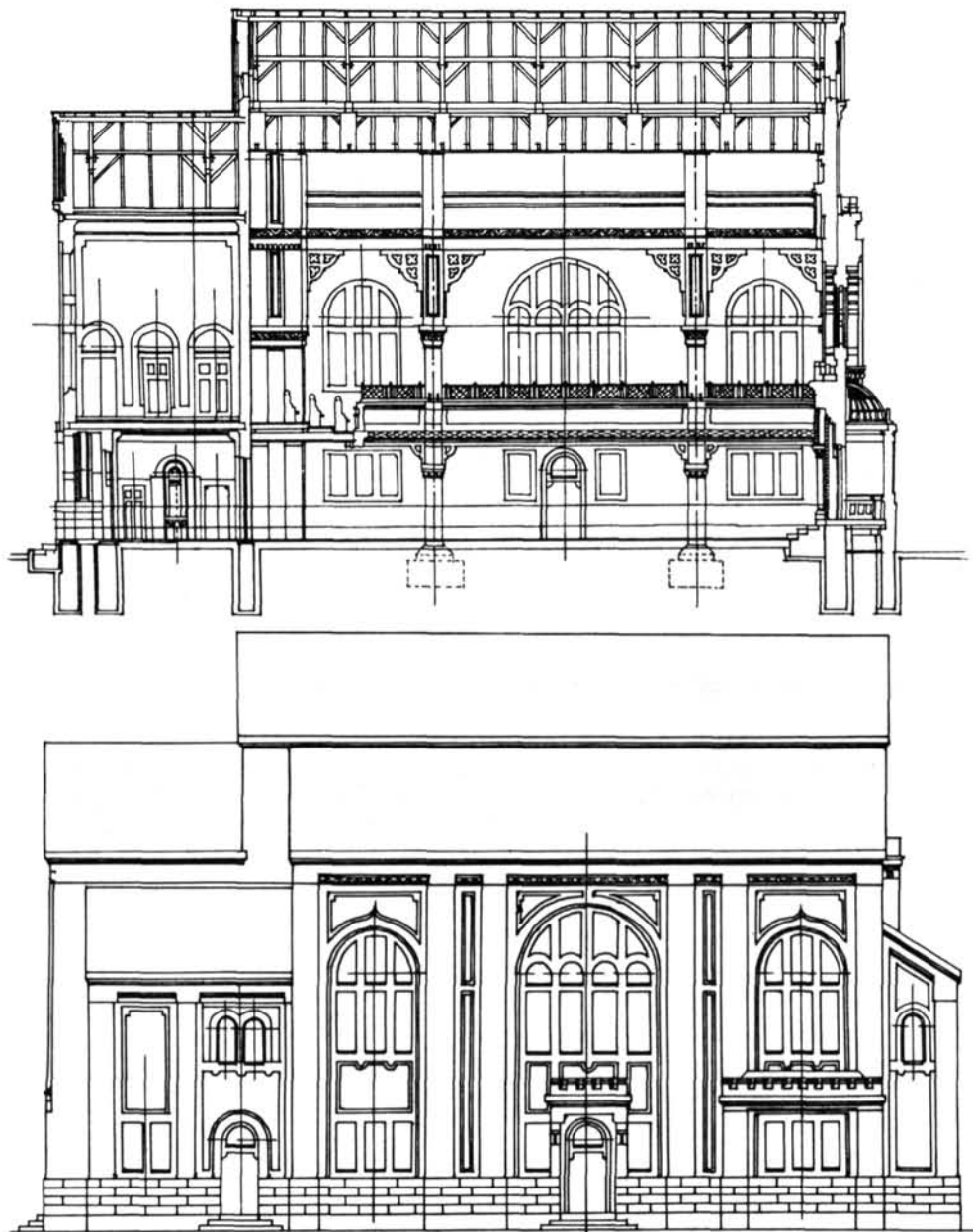
Elkészült a mérnöki szakvélemény a zsinagóga építéséről és az imaház, valamint a lakóház lebontásáról 1923. február 21-én.²³ Megállapította, hogy a bemutatott tervek az építkezési szabályrendelet idevonatkozó szakaszainak megfelelnek és speciális előírásokat is tartalmazott. A mérnöki szakvélemény elkészülte után ült össze a Magánépítkezési Bizottság²⁴ még ugyanazon a napon, s véleményezte az ügyet. A Magánépítkezési Bizottság elnöke Bencs Kálmán polgármester, az ügy előadója a városi főmérnök volt. Az ülésen a hitközséget Spitzer Izidor hitközségi jegyző és Prutz Fülöp képviselték. Megállapították a szabályozással nyert 1,6 négyszögöl négyzetméterenkénti árát tízezer koronában. Ezért összesen tizenhatezer koronát²⁵ kellett a hitközségnek fizetnie.

²² Lásd 21. jegyzet.

²³ SzMLt. V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 31/1923. i.sz.

²⁴ A Magánépítkezési Bizottság elnöke a polgármester volt. Az ügy előadója a városi mérnök, aki a szemlét is végezte, valamint a terveket elbírálta, módosító javaslatokkal élhetett; előírásokra, rendszabályokra tehetett javaslatot. A Magánépítkezési Bizottság ülésére meghívták az építési engedély beterveztőjét, illetve – ha az közösség volt – annak képviselőit.

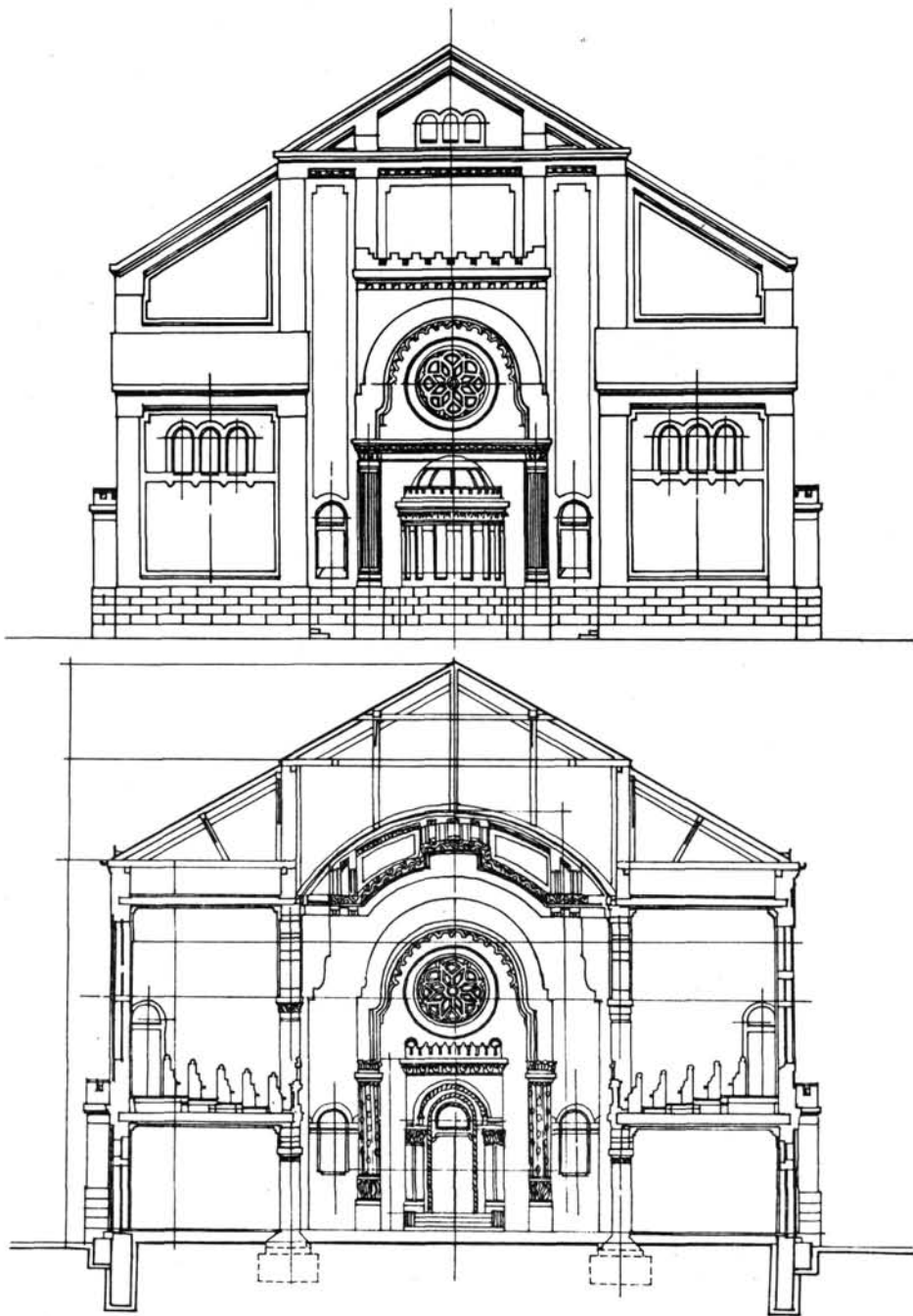
²⁵ Az összeg megítéléséhez tudnunk kell, hogy ekkor infláció sújtotta az országot. 1923. áprilisában a mezőgazdasági munkások napi keresete 500-600 korona volt és „rendkívül elégedetlenek a csekély bérek miatt is”. (MÉSZÁROS 1973.103.) A stabilizációt külföldi kölcsönrel sikerült megvalósítani 1924. júniusában. Ekkor egy angol font = 346000 papírkorona, 1 aranykorona =

4. kép A zsinagóga hosszmetsete és oldalhomlokzatának tervrajza (SzMLt. V.B.186.IV. kútfő. 26/1923.a.sz. 03384/1923. i.sz. melléklete)

Bild 4. Langschnitt der Synagoge und Plan der seitlichen Fassade

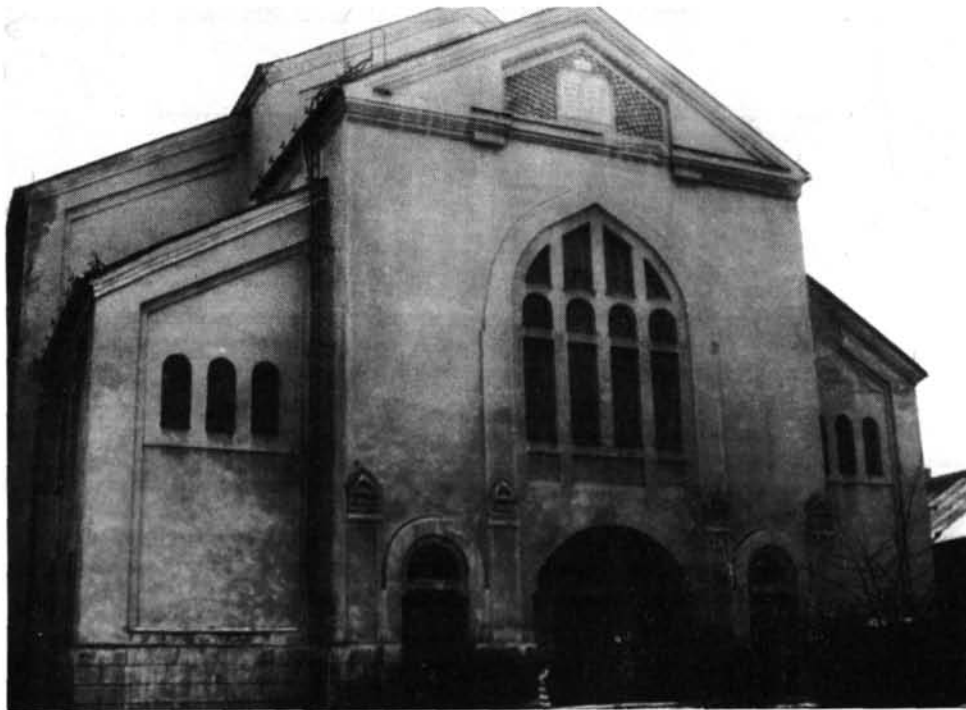
17000 papírkorona (NAGY 1986.210.). A pengőt 1925-ben vezették be (az átváltásra csak 1927-től került sor), ekkor egy pengő = 12500 korona. (Ld. Magyarország történeti kronológiája 3. kötet. 1848-1944. szerk: Benda Kálmán, Bp. 1982.898.) Az 1927-es átváltáskor 1 aranykorona = 1,6 pengő (NAGY 1986.210.).

5. kép A zsinagóga keleti homlokzatának tervrajza és az épület keresztmetszete
 (SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 03384/1923. i.sz. melléklete)
 Bild 5. Plan der östlichen Fassade und Querschnitt der Synagoge

Meghatározták az építési díjat, mely a földszinti 768 négyzetméterért is háromezer hetvenkettő korona és az emeleti 768 négyzetméterért is háromezer hetvenkettő korona lett. Összesen tehát 6144 koronát kellett befizetniük a város pénztárába.

Felszámítottak közterület használati díjat 296 korona értékben, a használatbavételi engedély díja pedig 1538 korona lett; ezeket az összegeket is a város pénztárába kellett befizetniük.

6. kép A zsinagóga főbejárata

Bild 6. Haupteingang der Synagoge

Megszületett az előterjesztés a véghatározatra.²⁶ A következő feltételeket alapították meg: a lakóépület és az imaház lebontásához abban az esetben járulnak hozzá, ha az ott lakók elhelyezéséről a hitközség gondoskodik. A karzattartó vasbeton gerenda próbaterhelését a befejezés után négy héttel el kell végezni a mérnöki hivatal közreműködésével. (A körültekintő és óvatos eljárás annak köszönhető, hogy ez az anyag és építési mód még új, ismeretlen, tehát gondos vizsgálatot igényel.) A lebontandó épületekről utólag tervet kellett bemutatni a mérnöki hivatalnak; az építőanyag nem foglalhatott el három méternél szélesebb részt az úttestből, mert különben akadályozta volna a forgalmat – az egész úttest 5 m széles volt –; az építésért felelős személy nevét be kellett jelenteni az építkezés megkezdése előtt. Az engedély egy évig volt érvényes. Utasította a gazdasági intézőt a békés meg egyezésre a nyert 1,6 négyszögöl ügyében, valamint figyelmeztette az építtetőt a

²⁶ Lásd 23. jegyzet.

szabályrendeletek betartására. Ellenkező esetben 2000 korona büntetést helyezett kilátásba, illetve az esetleges bontás költségének viselését. Rendelkezett az 1538 korona használatbavételi díjáról – helybenhagyólag.

A tanács a Magánépítkezési Bizottság jelentését elfogadva, 1923. március 5-én kiadta²⁷ a véghatározatot az építkezés engedélyezéséről. Hamarosan megegyeztek az 1,6 négyszögöl árában és a hitközség befizette a pénzt. Ezek után Rosenwasser Adolf, a Németi Sándort követő hitközségi elnök a bontási munkálatok megkezdésének engedélyezését kérte, mivel Wieder Sólem rabbihelyettest és Weinberger Izrael egyházfit elhelyezték az Árok utca 5. sz. alatti házban²⁸. A műszaki tanácsos és a főügyész életveszély miatt sürgősnek ítélte a bontást,²⁹ mert a falak eltértek a függőlegestől és megrepedtek, a kémény lerogyófélben volt, a füstcsónél nyílás keletkezett, ez pedig tűzveszélyes. A pincelejáratot fedő deszkákból kettő törött, az előszoba mennyezete leszakadással fenyegetett, a középső szoba mennyezete meghajlott, az utcai részen hiányzott a szelemen, a zsindeley elavult – a hiányzó részeket kátrány fedte a tetőt –, a templom falai sem függőlegesek és átázott a mennyezet.

Meglepő módon a hitközség vezetősége nem egyeztette terveit a rabbihelyettes-sel és az egyházzal – a bontás ellen a rabbihelyettes fellebbezett.³⁰ Arra hivatkozott, hogy a lakást természetbeni járandóságként kapta, rituális okból a templommal egy telken kell laknia.³¹ Az Árok utca messze van és már nem tudja mindennap megtenni a hosszú utat. A lakás különben is kijavítható, lebontása a lakáshiány miatt sem indokolt. Elviseli az építkezéssel járó zajt, de kéri a bontási kérvény elutasítását, minthogy a bontás teljesen indokolatlan, idő előtti és felesleges.

A tanács az 1923. április 28-i rendkívüli ülésén úgy foglalt állást, hogy a bontás – tekintet nélkül a fellebbezésre – végrehajtható a következő indokok alapján³²: a lakók elhelyezése biztosított, az épület életveszélyes. Városi érdek, hogy szép, díszes épület emelkedjék a régi helyén. Szociális érdek, hogy a város munkássága keresethez jusson. Mielőbb kezdjék meg a munkálatokat, mert a gazdasági viszonyok súlyosbodnak, a munkabérek emelkednek – késlekedés esetén az építkezést nehéz lesz befejezni. Ez az állásfoglalás a május 5-én kiadott véghatározatban jelent meg hivatalosan. Pár nappal később – miután a felek magánúton megegyeztek – *megkezdődött a munka*.³³ Lebontották a két épületet, május 15-én már meghirdették a bontott anyag árverezését.³⁴

Az építkezésért felelős személy *Tutkovics Ferenc* építőmester³⁵ (Nyíregyháza, Bujtos út 24.) lett, ám hamarosan átadta a munkát *Menczy Henrik* építőmesternek,

²⁷ Lásd 23. jegyzet.

²⁸ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 12762/1923. i.sz.

²⁹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 12645/1923. i.sz.

³⁰ 30. Lásd 11. jegyzet.

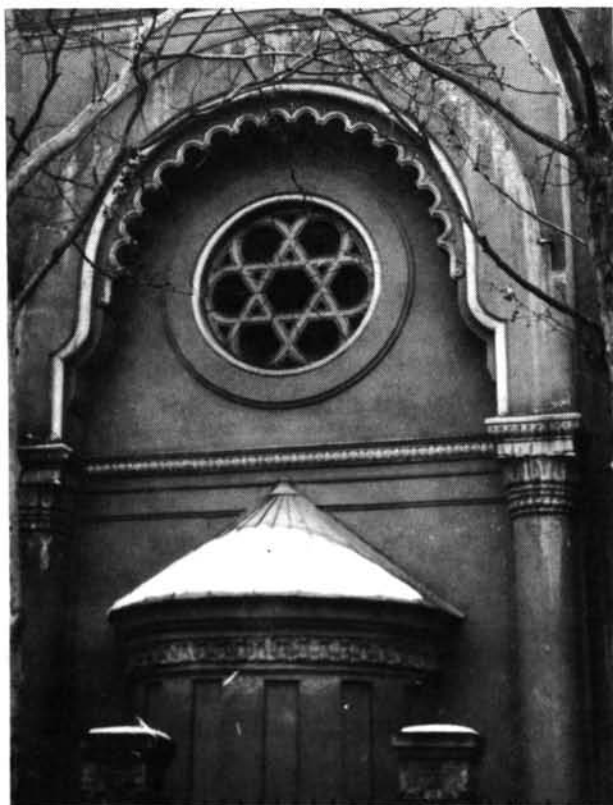
³¹ Dr. Schweitzer József professzor, az Országos Rabbiképző Intézet Igazgatója szóbeli közlése alapján tudom, hogy nincs ilyen rituális előírás.

³² Lásd 29. jegyzet.

³³ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 15153/1923. i.sz.

³⁴ Nyírvidék 1923. május 15.7.

³⁵ Lásd 23. jegyzet.

7. kép A zsinagóga szentélyének részlete
Bild 7. Detail des Chors der Synagoge

mert Németországba utazott tanulmányútra.³⁶ Az építkezésen Balczár István, Soltész János és Tóth Pál mesterek is dolgoztak, a vakolást Huray Dániel végezte el két év múlva (PISSZER 1929.91.). 1924. szeptember 18-án Rosenwasser Adolf már azt jelentette³⁷, hogy a templom belső munkája teljesen kész, a közelgő ünnepekre³⁸ való tekintettel imádkozásra kért engedélyt. A műszaki tanácsos 1924. szeptember

³⁶ Lásd 23. jegyzet.

³⁷ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 26813/1924.i.sz.

³⁸ A zsidó naptár szerint az év ősszel kezdődik (a bibliai időkben tavasszal kezdődött): tisi (vagy tisiré) (szeptember-október) 30 napos.

1. Ros háSáná (Ujév) – 1. nap

2. Ros háSáná (Ujév) – 2. nap

3. G' dájjá – böjt

10. Jóm Kippur, Jóm háKippurim (Engesztelő Nap, Hosszú nap)

15. Szukkót (Sátoros ünnep) – 1. nap (nyolc – Izraelben hét – napos ünnep)

16. Szukkót (Sátoros ünnep) – 2. nap

21. Hósáná Rábbá

22. S' mini Áceret

23. Szimhát Tóra (A Tóra örömmünnepe)

(JÓLESZ 1987.116.)

27-én – ideiglenes jelleggel – javasolta az engedély megadását az ünnepek idejére.³⁹

A zsinagóga 1932-ben lett teljesen készen (HARSÁNYI 1973/74.82.). Az épület ma is áll, de felújításra szorul. A két hitközség tagjai közösen használják. A hitközség létszáma kicsi, ezért volt iskolájuk egyik tantermében rendeztek be ideiglenes imaházat, ott tartják gyülekezeti összejöveteleiket.

Az ortodox hitközség húscsarnokának építése

A kérvényt 1922. május 27-én nyújtották be a Városi Tanácshoz: toldaléképítésre kértek engedélyt.⁴⁰ Ezt a toldalékot az iskolához kívánták csatolni – annak folytatásaként. A szabályszerű irat tartalmazta a birtoklapot, mely igazolta, hogy a 2559-es helyrajzi számú területen (Síp u. 32.) található ház és udvar a hitközség tulajdona, mert 1905. június 14-én megvették. A terület 111 négyszögöl. A műszaki rajzot – így a pince fedését biztosító vasbeton szerkezet részletrajzát – és a statikai számításokat később kívánták beterveztetni. Az építkezés ellen a szomszéd, Fisch Jakab nem emelt kifogást. Mellékelték a 485 korona illeték befizetését igazoló nyugtát. A hitközség nevében Németi Sándor – akkor még hitközségi alelnök – járt el.

Június 1-én elkészült a mérnöki szakvélemény, mely a következő feltételeket és előírásokat tartalmazta: a mennyezet alsó szélének 1,1 m magasan kell lennie a külső járdától, a talajnedvesség felszívódása ellen a falak külső – földdel érintkező részét szigetelni kell. A belső faburkolat és a padló mosható legyen, mivel „*az épület húscsarnok részére lesz használva*”⁴¹. Az építkezéssel a tanfelügyelőt is értesíteni szükséges. Az építkezésért Smiják István építőmester a felelős.

A Magánépítkezési Bizottság – melynek ülésén részt vett Kupferstein Hermann és Smiják István is – a tervek és a városi főmérnök véleménye alapján elfogadta a kérvényt és mint javaslatot terjesztette a tanács elé. A tanács június 6-án adta ki az építkezésre az engedélyt⁴² a következő előírásokkal bővítve: az építőanyagok a közterületből egy 10 m hosszú és 4 m széles sávot foglalhatnak el; az *építési engedély díja 485,44 korona*, mivel a pince alapterülete 162,47 négyzetméter, a földszinté pedig 161,16 négyzetméter, és az egy négyzetméterre eső engedélyezési díj 1,5 korona. A közterület használatáért 16 koronát kell fizetniük. Az engedély egy évig volt érvényes.

Az előírt összeget befizették és kezdődhetett az építkezés. 1923. január 10-én⁴³ Németi Sándor hitközségi elnökként – időközben megválasztották – már használatbavételi engedélyt kért, mellékelte a 40 korona használatbavételi díj befizetését igazoló nyugtát. A Városi Tanács rendkívül szigorúan vette a pénzügyi előírások teljesítését – amíg az ügyfél nem teljesítette fizetési kötelezettségeit, addig nem

³⁹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 26/1923. a.sz. 27337/1924. i.sz.

⁴⁰ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 18982/1922.i.sz.

⁴¹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 19868/1922.i.sz.

⁴² Lásd 41. jegyzet.

⁴³ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 013105/1923.i.sz.

folytatta le az eljárást és nem adott ki semmilyen ügyiratot. Február 12-én megkapták az engedélyt.⁴⁴ Március 2-án a rendőrkapitány, a tűzoltóparancsnok, a városi főmérnök és a tisztiorvos szemlét tartott.⁴⁵ Megállapították, hogy az épület a terveknek megfelelően készült el, eleget tesz a közegészségügyi, a közbiztonsági és tűzbiztonsági előírásoknak, ám ragaszkodtak egy gerenda eltávolításához, mely – véleményük szerint – tüzet okozhat. A Városi Tanács a szemle jelentését, véleményezését jóváhagyólag tudomásul vette. A kérdéses gerenda igen hosszadalmas vitához vezetett a hitközség és a tanács között. A műszaki tanácsos október 27-én azt jelentette, hogy a gerenda még mindig ott van (ti. a kéményben): a Városi Tanács november 28-án, 1924. július 7-én és 17-én is foglalkozott az ügygel.⁴⁶

Végül Rosenwasser Adolf, a Németi Sándort követő hitközségi elnök írt egy felterjesztést, melyben leírta, hogy a kérdéses gerenda nem érinti a kémény „belvilágát”⁴⁷, a szellőzőbe vezet és így nem tűzveszélyes. Szeptember 23-án a műszaki tanácsos is ezt állapította meg, így végül a gerenda megmaradhatott a helyén.⁴⁸ A Városi Tanács szeptemberi ülésén lezárta az ügyet.

Az épület ma is megtalálható, de már nem látja el egykori funkcióját, ma raktárépület.

A status quo hitközség Síp utca 12. szám alatti házának átalakítása

Míg az ortodox hitközség új épületek építését szorgalmazta, a status quo hitközség a meglévőket javíttatta és alakíttatta át a növekvő létszámnak és igényeknek megfelelően. Ilyen átalakítást követhetünk végig a Síp utca 12. számú ház esetében, amelyben a kántor és a metsző lakott.

1920. június 4-én műszaki leírás készült az átalakításról.⁴⁹ Eszerint a meglévő épület utcai főfalát le kívánják bontani és terméskő alapon égetett téglával újrafalazzák. A mennyezeti nádborítást bevakolják, a tetőt cseréppel fedik. A bővítmény egy szoba (4,7 m x 4,0 m) és egy folyosó, mely 1,5 méter széles lesz. Az építőmester *Fekete Gyula*. Június 10-én beterjesztették a tervet a tanácshoz.

A szemle július 1-én volt⁵⁰; megállapították, hogy az építkezés abban az esetben engedélyezhető, ha a telek helyén nem nyitnak utat, tehát nem kell kisajátítani. Felmerült ugyanis, hogy a Síp és a Viz utcát ezen a telken keresztül kötik össze. Ezen kívül tűzfal emelését és tűzbiztos tetőfedést írtak elő. A szomszédok az építkezés ellen nem emeltek kifogást.

Július 29-én⁵¹ a hitközség bejelentette, hogy saját felelősségére megkezdte az építkezést, mivel lopkodják az anyagot, amit az építkezéshez biztosítottak. A lakás felépítése közérdek, ezért remélik, hogy a Városi Tanács megértést tanúsít és

⁴⁴ 44. Lásd 43. jegyzet.

⁴⁵ Lásd 41. jegyzet.

⁴⁶ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 34228/1922. i.sz., 37692/1923. i.sz., 18614/1924. i.sz.

⁴⁷ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 24866/1924.i.sz.

⁴⁸ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 27095/1924. i.sz.

⁴⁹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 15206/1904. i.sz.

⁵⁰ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904.a.sz. 355/1920.i.sz.

⁵¹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 21422/1920.i.sz.

jóváhagyja az építkezést. Kisajátítás esetén pedig lemondanak a kártérítésről. Október 31-én a városi főmérnök jelentést készített az ügyről.⁵² Megállapította, hogy újabb kiszállás nem szükséges, mivel a szemle, mely júliusban volt, elegendő a véleményalkotáshoz. Az engedély kiadását javasolták ugyan, de – ennek ellenére – a főmérnök (mivel az engedély nélküli építkezést elkezdték) szabálysértési eljárás megindítását kezdeményezte a hatóságnál. Új utca nyitása nem szerepelt a tervben, de szabályszerű lemondónyilatkozatot kért a hitközségtől, amennyiben mégiscsak elhatároznák ennek megnyitását. November 3-án⁵³ a tanács bekérte a lemondónyilatkozatot, november 5-én pedig felkérte a rendőrkapitányt az eljárás lefolytatására.

Az épület – átalakítva ugyan – ma is áll, az udvarán található metszőhely, mely 1988. májusáig működött.

A metszőhelyek

Végül kevéssé közismert épületeket vegyünk szemügyre – a metszőhelyeket. Tudnivaló, hogy zsidó ember csak akkor fogyaszthatta el marha, vad vagy szárnyas állat húsát, ha azokat rituális szabályok szerint vágják le. Ezt a műveletet „sóhét” (sakter = metsző) végezhetette (JÓLESZ 1987.206.), aki bizonyítvánnyal (kábbálá) rendelkezett arról, hogy járatos a rituális vágás törvényeiben és a rituális vágás elvégzésében is. A bizonyítványt a rabbi adta ki.

A metsző már az állat külső jegyeiből is el tudta dönteni, hogy kóserra⁵⁴ vágható-e az állat vagy sem. Amennyiben megfelelő volt, nagyon éles késével (háláf – halef) egyetlen gyors mozdulattal átvágta az állat nyakát a légcsövével és a nyelőcsövével együtt, mert így hamar elvérzett. Vallási előírás, hogy „az állat a lehető legkevesebb fájdalommal múljon ki” (JÓLESZ 1987.206.). A háziasszony még feldolgozás előtt tüzetesen megvizsgálta a baromfit és ha a begyén sérülést, heget vagy más elváltozást talált, a metszőhöz fordult, aki eldöntötte, hogy felhasználható-e vagy sem. Amennyiben nem engedélyezte a felhasználást, a levágott baromfi „tréfó”⁵⁵ lett, helyette másikat kellett beszerezni, ezért a háziasszonyok igyekeztek korán felkeresni a metszőt. A rituális vágásért illetéket (gabelladíjat) kellett leróniuk.

A rituális vágás tekintetében mindhárom irányzat számára a Sulchan Áruch a mérvadó, tehát nincs eltérés közöttük. Azonban a neológ és a status quo hitközségek tagjai egyénileg döntenek el, hogy a rituális vágás szabályai szerint levágott állat húsát fogyasztják-e vagy nem veszik igénybe a „sóhét” szolgáltatásait. Az előírt eljárás szerint a levágott baromfit tollától megfosztják (tépik), – forróvízzel leönteni (kopózni) nem szabad, majd otthon a háziasszony perzseli, felbontja, eltávolítja nyaki ereit és megvizsgálja a belsejét. Félórára állott vízbe teszi, majd utána besózza, végül pedig háromszor leönti az állott vízzel. A folyóvízes lemosás – leöblítés – nem engedélyezett eljárás a tisztításra.

⁵² SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 30164/1920. i.sz.

⁵³ Lásd 52. jegyzet.

⁵⁴ Kóser: tiszta, élvezhető. Zsidó ember által elfogyasztható (UJVÁRI 1929.506.).

⁵⁵ Tréfó: széttépett állat húsa. Zsidó ember számára fogyasztásra alkalmatlan (UJVÁRI 1929.247., JÓLESZ 1987.243.).

A két hitközség Nyíregyházán is felépítette saját metszőhelyeit, ezek a város belsejében helyezkedtek el. Többnyire a metsző is a metszőhely telkén lévő házban lakott. *Három metszőhelyről* bőséges iratanyagot találtunk, melyeket meg kell becsülnünk, ugyanis a zsidó közösséggel kapcsolatos iratok túlnyomórészt akkor maradtak meg, ha a levéltárba kerültek. Ez pedig abban az esetben fordult elő, ha a közösség a hatóságokkal került kapcsolatba valamilyen ügy folyamán (építési engedély kérése) és ennek dokumentumait (aktáit) megőrizték – levéltárba helyezték.

Ebben az esetben a metszőhelyek sorsát fellebbezések sorozatán keresztül kísérhetjük figyelemmel, ugyanis a szomszédokban lakók nem vették jó néven, ha ilyen épületet emeltek mellettük. Ezek az ügyek nagyon sokáig elhúzódtak, eljutottak a legmagasabb hivatalokig és így az utókor részletesen értesülhet az építkezés menetéről és az épületek használatáról. Fennmaradtak a hatóságok szemléinek és vizsgálatainak megállapításai, rendelkezései.

A fellebbezések megítéléséhez tudni kell, hogy a városban nem volt kiépítve sem a vízvezetékrendszer, sem pedig a csatornahálózat. A város ilyen irányú terveit nem valósították meg. A lakosság ásott és fúrott kutakból nyerte a vizet, a szennyvizet pedig emésztőgödörbe vezették, amely a kertben volt.

A metszőhelyen keletkezett szennyvíz és az elfolyt vér (a zsidók számára a vér fogyasztása tilos) szintén az emésztőbe került. A vágások számának növekedésével ez is problémát okozott, ugyanis a föld már nem tudta beinni (ez olyankor is előfordult, ha hosszú ideig ugyanazt a metszőhelyet használták). A felgyülemlett vér rothadásnak indult és a környéken emiatt elszaporodtak a kártevők (patkányok). A szomszédok tiltakoztak ez ellen.

A metszőhely tisztítását a hitközség által megbízott személy végezte, aki rendszerint ott is lakott. A Síp u. 12. alatti lévő metszőhelyhez építve máig megtalálható az a kis ház, ahol a tisztítást végző személy lakott. A tisztításhoz szükséges vizet a legközelebbi kútból hozta.

A megnövekedett vérmennyiség kezelésére nem voltak egységes előírások. Több elgondolás született ennek a kérdésnek a megoldására. A hitközségek az új metszőhelyek létesítésekor a műszaki leírásban rögzítettek egyfajta megoldást, a hatóság pedig az építési engedélyben meghatározta a vér kezelésének módját. Nem minden esetben volt egyetértés a két fél között. A város vezetése igyekezett teljesíteni a hitközségek kérését (a kért engedélyt mindig megadták), de tekintettel volt a metszőhelyek környezetében lakók ellenállására is, és ezért elhúzódt az engedélyezési eljárás. A szomszédok és a közegészségügy megóvása érdekében többféle elképzelést dolgoztak ki. Ezeket a különféle javaslatokat az engedélyezési eljárás okmányjaiból megismerhetjük.

A megoldást a vízellátás és a csatornázás jelentette volna, készültek erre tervek is, de a szűkös pénzügyi lehetőségek nem tették lehetővé megvalósításukat. Megoldást jelenthetett volna egy központi rituális vágóhid építése is és így a város központjában lévő metszőhelyek kitelepítése. Ennek terveit a későbbiekben láthatjuk, de ez sem valósult meg anyagi okokból.

A lakosság metszőhelyek elleni tiltakozása nem váltott ki antiszemita megnyilvánulásokat.⁵⁶

Az ortodox hitközség metszőhelyének átépítése

1925. december 22-én⁵⁷ a vármegyei főorvos megvizsgálta a metszőhelyet és a következőket állapította meg: a metszőhely kezdetleges, piszkos, egészségre ártalmas, a legcsekélyebb kívánalmaknak sem felel meg. Azt javasolta, hogy a hitközség építsen újat oly módon, hogy már a következő év tavaszára kész legyen és használni lehessen.

⁵⁶ Ebben az időszakban egy antiszemita cikk jelent meg: Kiss Menyhért nemzetgyűlési képviselő (ÉME) zsidóellenes parlamenti beszédének közlése. (Nyírvidék 1922. augusztus 5.1.)

⁵⁷ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 236930/1925. i.sz.

1926. január 18-án⁵⁸ a városi mérnök is megvizsgálta az épületet, jelentést készített róla, melyben az állt, hogy az átalakítás és felújítás nem elegendő, többbe kerülne, mint egy újnak a felépítése. Ezért felhívta a hitközséget egy új metszőhely terveinek elkészítésére és benyújtására és az építési engedély megkérésére. A két szakértői véleményt alapul véve a Városi Tanács 1926. március 17-én⁵⁹ a baromfi vágóhid megszüntetését határozta el, mert rozoga, elavult és már nem lehet helyreállítani. Az új vágóhid terveinek és az építési engedély betérjesztésének a kötelezettségét írta elő 30 napon belül, különben a működést azonnali hatállyal megtiltja.

A hitközség április 29-én⁶⁰ betérjesztett egy átépítési tervet. Ez alapján téglafalú épületet kívántak emelni a régi fa helyett. A falat vakolják és meszelik, a mennyezetet náddal fedik és szintén meszelik. A tetőt megerősítik. Az ajtókat, ablakokat kicserélik. A fal két méter magasságig lemosható lesz, ezért cementes habarccsal fedik. Az épületet két méter magas deszkakerítéssel veszik körül és az épület és a kerítés közötti részt téglával burkolják. A vérnek falazott gödröt építenek.

Május 20-án⁶¹ a városi mérnök véleményezte a tervet. Előírta azt, hogy a vágóhely padozata is vízhatlan legyen, valamint azt is, hogy a szennyvízgyűjtőbe vezető csatornát lássák el búzelzárával. Az akna vízzáró falazatot kapjon, az aknát ketős, földdel kitöltött vasajtó zárja le. Az állatokat teljes elvérzésig kell benttartani. A vérgyűjtő egy napi mennyiséget tudjon tárolni. Természetesen a padlót fel kell mosni és állandóan fertőtleníteni kell.

Alapterülete 38 négyzetméter. A működési engedélyt az új – a városon kívüli – metszőhely felépítéséig adták meg.⁶² Az építkezés idejére kötelezővé tették az építő iparos cégérének kifüggesztését. A szomszédok közül hárman nem elleneztek az építkezést, hárman viszont fellebbeztek a közegészség károsodására hivatkozva.⁶³ Az építkezés azonban nem indult meg, pedig a mérnöki hivatal sürgette.⁶⁴

1927. januárjától a tisztiorvos kérésére a fertőtlenítést naponta elvégezték az addigi havi fertőtlenítés helyett.⁶⁵ 1928. augusztus 21-én kelt jelentéséből kiderült, hogy a hitközség az építési engedélyt nem használta fel. A vágóhid primitív, rozoga; tisztántartása lehetetlen és a hitközség nem is gondoskodik erről.⁶⁶ A környezet szennyezése miatt a tanács a vágóhid beszüntetését javasolta. Szeptember 19-én⁶⁷ a főjegyző utasította a III. jegyzőt (a közegészségügy előadóját), hogy a főorvossal együtt vizsgálják meg az épületet és járjanak el. Ennek értelmében a polgármester *közegészségügyi szemlé*t rendelt el szeptember 29-én⁶⁸. A szemle 1928. október

⁵⁸ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 01734/1926. i.sz.

⁵⁹ Lásd 58. jegyzet.

⁶⁰ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 13138/1926.i.sz.

⁶¹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 36611/1926. i.sz.

⁶² Lásd 61. jegyzet.

⁶³ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 286/1926.i.sz.

⁶⁴ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 34955/1926.i.sz.

⁶⁵ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 3716/1927. i.sz.

⁶⁶ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 31466/1928. i.sz.

⁶⁷ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 36004/1928. i.sz.

⁶⁸ Lásd 67. jegyzet.

4-én volt⁶⁹, a jegyzőkönyvben rögzített tények szomorú állapotról tanúskodnak. Általános rendetlenséget, hulladékokat, piszkot találtak oly mértékben, hogy ez már a közegészségügyet súlyosan veszélyeztette.

Az elhanyagoltság ugyanolyan, mint az előző évben, a kérésükre kiadott engedéllyel nem éltek. A szemle azonnali beszüntetést javasolt, valamint azt, hogy a Síp u. 12-ben lévő metszőhelyet használják, hiszen az tiszta és higiénikus. Október 9-én a tanács rendelettel *beszüntette a metszőhely működését*.⁷⁰ 12-én azonban a hitközség bejelentette⁷¹ hogy kitisztították a vágóhidat. Ugyanakkor arra hivatkoztak, hogy a bizottság vágás közben járt ott és azért tapasztalt olyan állapotokat, melyet jegyzőkönyvveztek. Másrészt nem lehet addig modern, higiénikus metszőhelyet működtetni, amíg a csatornázás nincs megoldva, a víz nincs bevezetve. Mivel a város nem tud újat építtetni, ezért kéri a működés engedélyezését. A Síp u. 12. alatti metszőhelyet nem használhatják, mert a Sulchan Áruch tiltja a más felületele alatt álló épületben történő vágást, az pedig a status quo hitközségé.

Október 13-án⁷² a Városi Tanács engedélyezte a metszőhely működését, mert az rendben találtatott. Halasztást engedélyezett az átalakításra és átépítésre addig, amíg a csatornahálózat kiépül. Jelezték azonban, hogy állandóan ellenőrzik és rendellenesség esetén bezárják a metszőhelyet. Az épület a zsinagóga udvarán volt, ma már nincs meg.

A status quo hitközség Holló utcai metszőhelyének felépítése

A hitközség képviselőtestülete 1904. december 4-én⁷³ ülést tartott, ahol elhatározták, hogy új metszőhelyet építenek a Holló u. 14. sz. alatti telken. Ez a terület rendszertileg és egészségileg is alkalmasnak tűnt a metszőhely számára. Lichtmann Dezső hitközségi elnök és Engländer Lajos⁷⁴ hitközségi jegyző benyújtotta a kérvényt. Sürgős tárgyalást kértek a Városi Tanácstól, ugyanis a metszőhelyet 1905. január 1-én már használni akarták.

December 13-án⁷⁵ szemlét tartottak a város képviselői és a következő feltételeket szabták: az épületnek tűzbiztos burkolatúnak kell lennie, téglafalazatú emésztőt kell építeni, melybe csatorna vezet – ne a földön folyjon a vér –, állandóan tisztítani és fertőtleníteni szükséges a vágóhidat.

A szemle alapján 1904. december 13-án kiadta a tanács a véghatározatot, mely csak néhány új előírást tartalmazott, mégpedig a következőket: a tervrajzokat az építkezés kezdete előtt be kell mutatni, az építőmestert be kell jelenteni, az építkezési szabályrendelet előírásait be kell tartani, használatbavételi engedélyt kell kérniük, a rendőrkapitánynak pedig előírták az állandó ellenőrzés kötelezettségét.

⁶⁹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 37431/1928. i.sz.

⁷⁰ Lásd 69. jegyzet.

⁷¹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1922. a.sz. 38498/1928. i.sz.

⁷² Lásd 71. jegyzet.

⁷³ SzMLt. V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 35955/1904. i.sz., 64601/1904. i.sz.

⁷⁴ E név megszokott és elterjedt írásmódja „Engländer” lenne, ám az eredeti iraton „Engländer” szerepel aláírásként (Lásd 73. jegyzet).

⁷⁵ Lásd 73. jegyzet.

December 21-én benyújtották a tervet, mely szerint téglalapú favázás épületet kívánnak emelni téгла kéménnyel és cserépfedéssel.⁷⁶ December 22-én a szomszédok fellebbezést nyújtottak be. Véleményük szerint az építkezés engedélyezése szomszédok és közegészségügy-ellenes. Piszok és szemét keletkezik, a hulladékok mérgező bomlástermékeket termelnek. A tisztántartást nem lehet állandóan ellenőrizni. Télen még elviselhető lenne a környék, ám nyáron melegágya a betegségnek és az „egészségtelen levegő termelésének”.⁷⁷ Jogtalan és teljesíthetetlen a kérés, ugyanis – ha a szigorú közegészségügyi előírások egy portörő kizárását sem engedélyezik – hogyan lenne engedélyezhető a metszőhely felépítése.

December 27-én⁷⁸ a tanács elfogadta a fellebbezést és leállította az építkezést. A másodfokú hatóság – a vármegye – viszont 1905. január 23-án⁷⁹ engedélyezte, mivel a tűzrendészeti, közegészségügyi és közbiztonsági követelményeknek megfelelt az építkezés. A szomszédok nem hagyták annyiban és a belügyminiszterhez fordultak.⁸⁰ Korábbi panaszukhoz a következő kiegészítéseket tették: sűrűn lakott a környék, elértéktelenednek a közelben lévő házak és telkek.

A vármegye *Jósa András* főorvos szakértői véleményét is csatolta az ügyirat-hoz.⁸¹ Megállapította, hogy a metszőhely építése engedélyezhető, ha a közegészségügy megóvható. A napi 150-200 vágással keletkező 8 kg vért kezelni kell, mert a veszélyt az okozza. A megoldás pedig az, hogy tartályt alkalmaznak, s ebbe gyűjtik a vért. Hetente kiürítik a városon kívül kijelölt helyen.

A belügyminiszter engedélyezte az építkezést⁸², a metszőhely elkészült és a hitközség használta. 1908. június 20-án⁸³ azonban a szomszédok újból panaszt emeltek a metszőhely működése ellen, mert – véleményük szerint – az építési előírásokat nem tartották be és a metszőhely működése veszélyes az egészségre.

Október 21-én⁸⁴ hatósági szemlét tartottak, mely feltárta a hiányosságokat. Hiányzott a medencéhez vezető csatorna. Nem kellő gondosságú a fertőtlenítés. Nem kértek használatbavételi engedélyt és megállapíthatatlan volt a gyűjtőmedence falának az anyaga. Az építő személyét sem jelentették be. A vér számára tartály alkalmazását javasolták. A szomszédok továbbra is a metszőhely megszüntetését kérték, a hitközség elnöke pedig a régi elnök meghallgatását indítványozta. A tanács megkeresést intézett a hitközséghez, melyben a hiányosságok pótlását írták elő.⁸⁵

⁷⁶ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 18793/1904. i.sz.

⁷⁷ Lásd 76. jegyzet.

⁷⁸ Lásd 76. jegyzet.

⁷⁹ SzMLt.V.B. 186.IV. kútfő, 284/1904. a.sz. 1187/1905. i.sz.

⁸⁰ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 83957/1905. i.sz.

⁸¹ Lásd 80. jegyzet.

⁸² SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 13343/1905.i.sz. A hatóságok gyakran összekeverték a két hitközséget a hivatali ügyintézésben. Ebben az esetben négy iraton cseréltek fel a status quo hitközséget az ortodoxszal, bár egyértelműen a status quo hitközség építési ügyéről volt szó.

⁸³ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 10786/1908.i.sz.

⁸⁴ Lásd 83. jegyzet.

⁸⁵ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 19098/1908.i.sz.

A hitközség eleget tett az előírásoknak. A metszőhely ezek után egészen 1918-ig működött.

A status quo hitközség Síp utcai metszőhelyének felépítése

1918. február 9-én⁸⁶ a hitközség kérte a Holló utcai metszőhelyre kiadott engedély bevonását és átruházását a Síp u. 12-re. Ott kívánnak egy új, modern metszőhelyet építeni, mely kielégíti a négyezer fős hitközség igényeit. A műszaki leírás szerint a terméskő alapra téglafalazat és faszervezet került. A tetőt palával és műpalával fedik. A belső falon körben 50 cm széles betonvályú található, mely enyhén lejt és így vezeti a vért a közepén lévő 40-45 cm mély aknába. Innen 30 cm-es főcsatornán jut egy betonmedencébe, ahol egy kiemelhető vasbödön van (ezt el lehet távolítani), a szennyvíz pedig a túlfolyón keresztül nyelőkútba folyik és a homokos talajban elvész. A csatorna kiemelhető vaslemezekkel fedett, így könnyen tisztítható. A lemosáshoz rendszeresítenek egy 1500 literes tartályt, mely a vízvezetékéből kapja a vizet. (Ekkor a városban még nincs vízvezeték és csatornahálózat, a hitközség a város terveit vette figyelembe.)

Hiánypótlásra visszaadták a kérvényt, majd ennek megtörténte után április 16-án szemlét tartottak.⁸⁷ Az épület ellen nem emeltek kifogást, ám a megállapítás szerint a vérrel kevert víz veszélyes és ezt kezelni szükséges. Tonna-rendszer alkalmazását javasolták, vagyis a vér és a szennyvíz egy 3-4 hektoliteres tartályba folyjon, melyet tufával behintenek és mésszel is fertőtlenítenek. Nyáron naponta, télen hetente háromszor kiüritik a városon kívül kijelölt helyen. A tartály már eleve kézikocsin helyezkedne el. Felkérték a hitközséget, hogy ha így mefelelő számukra, akkor így nyújtsák be a tervet és a kérvényt. A szomszédok tiltakoztak és a metszőhely városon kívülre telepítését követelték.

Május 22-én⁸⁸ a hitközség elfogadta a javaslatot és még kiegészítették azzal, hogy naponta kétszer felmossák a padlót és nem maradnak ott a hulladékok. Rámutattak, hogy a szomszédok kifogása nem megalapozott, hiszen az orvos is ott lakik a közelben és ő sem emelt kifogást. Június 3-án⁸⁹ a tanács engedélyezte a Holló utcai metszőhely felszámolását és a Síp utcai felépítését. Június 10-én⁹⁰ viszont a hitközség fellebbezett, mert nézetük szerint felesleges, hogy a felmosóvíz a vérrel egy helyre kerüljön, mert az vérrel csak csekély mértékben szennyezett. (A metszőhely padlójára csak véletlenül kerülhetett vér, hiszen az a nyelőkútba folyt.) Július 2-án⁹¹ elfogadták a szomszédok fellebbezését és a vármegyéhez küldték döntésre. Július 27-én⁹² a rendőrkapitány az állatorvossal készített jelentést az ügyről.

⁸⁶ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 05196/1918. i.sz.

⁸⁷ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 08110/1918. i.sz., 11504/1918. i.sz.

⁸⁸ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 16265/1918. i.sz.

⁸⁹ Lásd 88. jegyzet.

⁹⁰ SzMLt. V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 18197/1918.i.sz.

⁹¹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 01365/1918. i.sz.

⁹² SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 20227/1918. i.sz.

Rögzítették, hogy a talajszennyezés, a bűz és a piszok keletkezésének elkerülése céljából csak a tonna-rendszer a megengedhető úgy, hogy a mosadékvíz is a tartályba ömöljön. A Kótaji utcában működő metszőhelyre hivatkoztak, ahol már szinte elviselhetetlen a környék, mert nem tisztítják kellőképpen és nem akarták, hogy a Síp utca is erre a sorsra jusson. Ilyen épületet a városon kívülre kell telepíteni, a széljárással szemben. A városnak nincs vízvezetéke és ez is a telepítés ellen szól. Ha megépül, akkor is állandóan ellenőrizni kell a metszőhelyet. Augusztus 14-én⁹³ a megye engedélyezte – ez alapján a város kiadta a véghatározatot – az építkezést. Kiegészítették azzal, hogy a lemosóvíznek csömösözlöt betonmedencét építsenek, melyet a köztisztasági vállalat ürit ki. A vért kell naponta kiszállítani, a lemosóvizet nem. Ez utóbbi naponkénti kiszállítása ugyanis indokolatlan és költségnövelő.

Ám a hitközség mégsem kezdte meg az építkezést. 1920. július 1-én⁹⁴ a Síp u. 12-ben az ott lévő lakás átalakításának szemléjét végző szakember felfedezte, hogy a metszőhely építési engedélye lejárt és az épület nem épült fel. (A 12. szám alatti épületben a kántor és a metsző lakott. Telkén épült fel a metszőhely.) A Városi Tanács figyelmeztette a hitközséget az engedély lejártára és új kérvény benyújtását kérte. A hitközség válaszolt⁹⁵, miszerint az építkezés a forradalmi események és a román megszállás miatt maradt el. Kérték az engedély meghosszabbítását az eredeti feltételek alapján. Annál is inkább, mivel a Holló és a Selyem utcában lévő metszőhelyek megszűntek.

A metszőhelyek akkor szűntek meg, ha a metsző elköltözött. De lehetett településrendezési oka is, esetleg az, hogy a hosszú idejű használattól a talaj már telítődött.

A városi mérnök az 1918-as engedély alapján véleményezte és javasolta az engedély kiadását azzal, hogy a víztartály alátámasztására szolgáló vastartó méretezésének terveit is csatolják be pótlólag.⁹⁶ Június 15-én⁹⁷ a Magánépítkezési Bizottság elutasította a kérvényt, ugyanis a város építkezési szabályrendelete 21.§ értelmében lejárt engedély hatályát veszítette. 1919-ben kellett volna a meghosszabbítást kérni. Ennek ellenére a hitközség minden előírt kötelezettségét teljesítette. Bodor Zsigmond hitközségi elnök benyújtotta az újabb kérvényt és a vastartó méretezését.⁹⁸ A víztartály 1,5 méter hosszú, 1,2 méter magas és 1 méter széles, súlya 200 kg. Két „I” tartó hordozza ezt a súlyt, mely vízzel feltöltve 2000 kg-ot tesz ki. A tartók egymástól 80 cm-re lesznek elhelyezve, így egyre 1000 kg egyenletesen eloszló terhelés jut. A Magánépítkezési Bizottság ismét elutasította a kérelmet a szabályrendelet 91.§ alapján⁹⁹ mely kimondja, hogy bűzös gyarak és telepek csakis a VI. építési övezetben létesíthetőek, a Síp u. az I. övezetben található.

⁹³ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 29813/1918. i.sz.

⁹⁴ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 30164/1920.i.sz.

⁹⁵ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 15878/1921. i.sz.

⁹⁶ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 47545/1921. i.sz.

⁹⁷ Lásd 96. jegyzet.

⁹⁸ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 19387/1921. i.sz., 2377/1921. i.sz.

⁹⁹ Lásd 98. jegyzet.

A Városi Tanács július 12-én elutasította a kérvényt. A hitközség nem hagyta annyiban és 1922. január 29-én ideiglenes engedélyt¹⁰⁰ kért addig, amíg a városon kívül felépül a modern, higiénikus vágóhid. Bejelentették Fekete Gyulát építőmesternek és lemondtak az esetleges kisajátítási díjról. (Felmerült a Síp és a Víz utcák összekötése ezen a telken keresztül.) 1922. április 11-én újabb mérnöki szakvélemény készült, ez a tonna-rendszert javasolta.¹⁰¹

A Városi Tanács elhatározta, hogy az állandó feszültséget okozó metszőhelyek ügyét megoldja. Utasította a városi mérnököt a kitelepítés és az új vágóhid terveinek elkészítésére. A tervek elkészültéig, megtárgyalásáig, esetleges elfogadásáig azonban engedélyezték a metszőhely működését május 20-án.¹⁰² Megállapították az engedélyezés díját és elfogadták a pótlólag benyújtott tervet, mely tolltépő helyiség felépítését tartalmazta. Szeptember 18-án¹⁰³ már használati engedélyt kértek és meg is kapták. A szomszédok tudomást szerezvén az engedélyezésről, július 27-én¹⁰⁴ fellebbeztek, mert mindez tudtuk és beleegyezésük nélkül történt, s egyszer az építkezés engedélyezését már elutasították.

Az ügyet a Vármegyei Közigazgatási Bizottság elé vitték. A vármegye új véghatározatot kért¹⁰⁵ a Városi Tanácstól, s – mivel a kitelepítéssel egyetértett – a metszőhelyek kitelepítési terveinek minél előbbi elkészítését is kérte. December 15-én *elkészült a kitelepítési terv*. Az új vágóhid a közvágóhid területén lenne 129 négyzetméter alapterületen. Építési költsége 2625000 korona.¹⁰⁶ Téglaából és betonból épülne. 45 méternyi kerítés venné körül. A város építtetné és bérbe adná a hitközségeknek. December 29-én¹⁰⁷ – miután a Városi Tanács a tervet megismerte – azt javasolta a képviselőtestületnek, hogy a metszőhelyek kitelepítését mégse határozzák el. A javaslatot azzal indokolták, hogy a közvágóhid ugyan nagyon alkalmas lenne a metszőhelyek elhelyezésére, de ott nincs megfelelő épület. Az építkezés 2625000 korona lenne és ehhez még költségként járul a kitelepítés lebonyolítása. Ezzel az összeggel a város nem rendelkezik.

A képviselőtestület ezt az indokot méltányolta és elállt a kitelepítéstől. Még ugyanazon a napon szemlét végeztek¹⁰⁸, mely kimondta, hogy – ha betartják az előírásokat – közegészségügyi kifogás nem merülhet fel. Ezt a véleményt továbbították a megyének és kérésükre szabályszerű véghatározatban rögzítették a metszőhely működését. 1923. március 14-én¹⁰⁹ a szomszédok újra fellebbeztek. A már ismert ellenvetések mellett a következő érvekre hivatkoztak: nem garantált az óvintézkedések betartása. A vármegye házától pár lépésre egy ilyen hely kihívás a polgárság

¹⁰⁰ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 1811/1921.i.sz.

¹⁰¹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 807/1922. i.sz.

¹⁰² SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 2669/1922. i.sz.

¹⁰³ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 32769/1922. i.sz.

¹⁰⁴ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 96275/1922. i.sz.

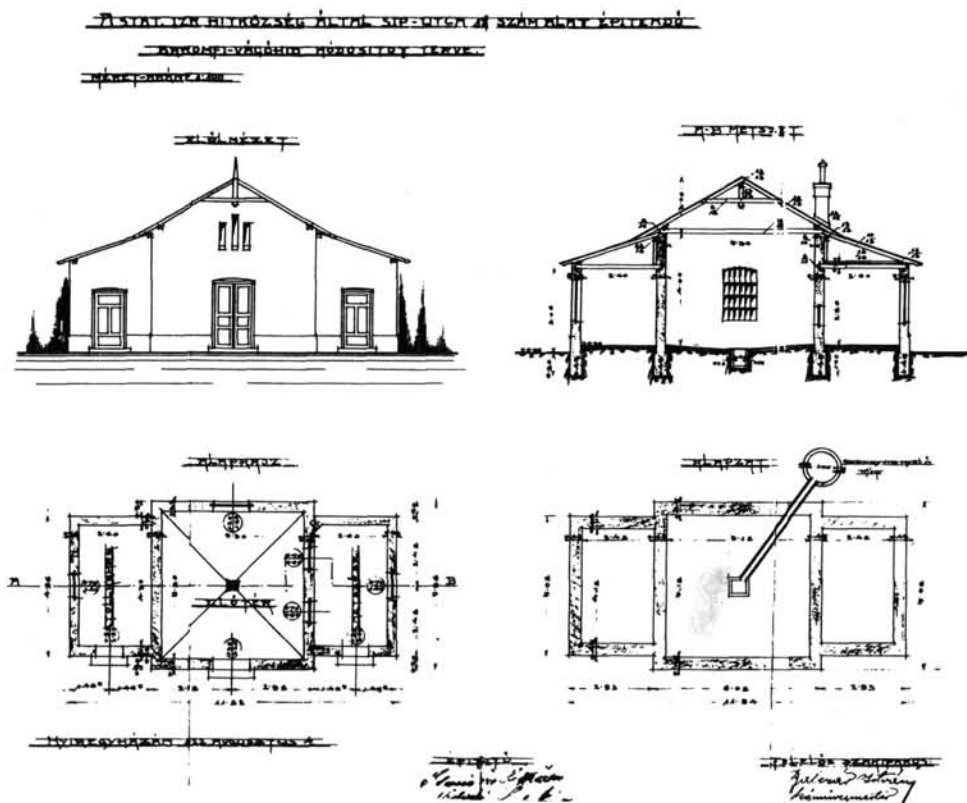
¹⁰⁵ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 39638/1922. i.sz.

¹⁰⁶ Lásd 25. jegyzet.

¹⁰⁷ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 43905/1922. i.sz.

¹⁰⁸ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 17115/1922.i.sz.

¹⁰⁹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 08149/1923.i.sz.

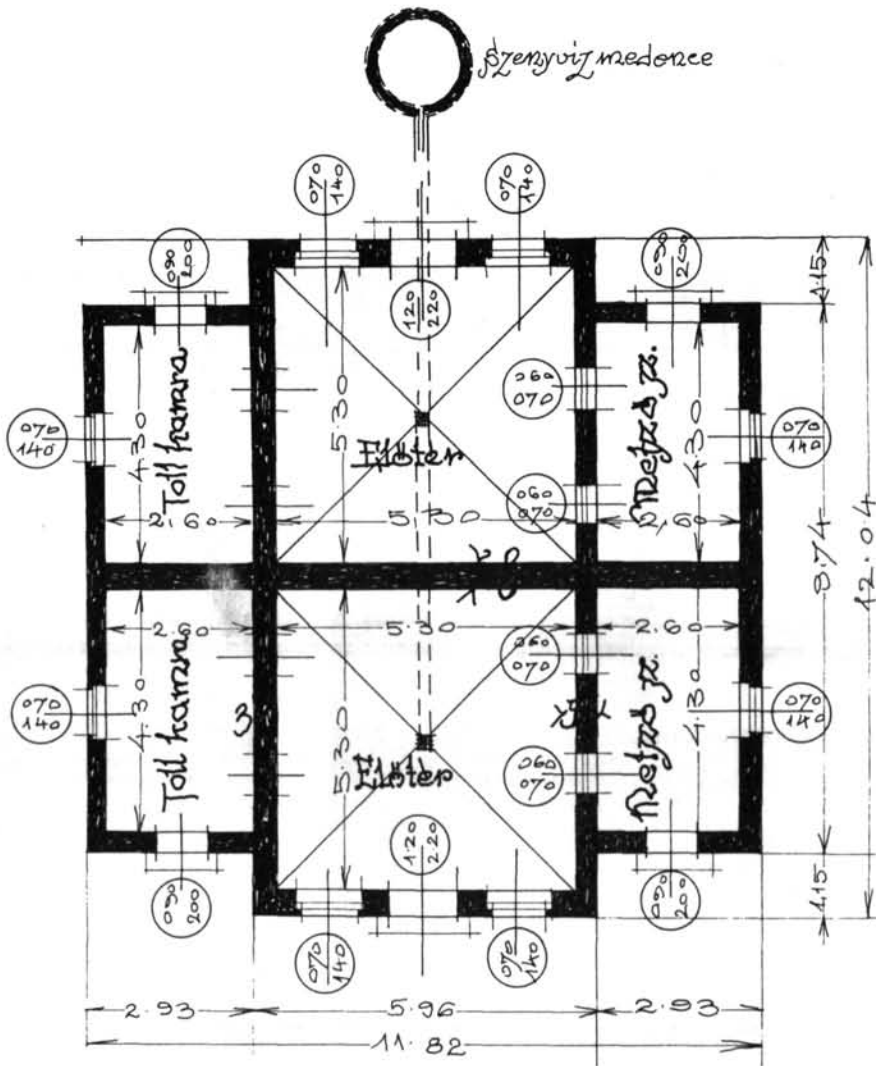

8. kép A status quo hitközség metszőhelyének tervrajza (Síp utca 12.) (SzMLt. V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 05196/1918. i.sz. melléklete)
 Bild 8. Zeichnung der Schachtsensstelle der Glaubensgemeinde Status Quo (Síp str. 12.)

türelme ellen. Ha a kitelepítés drága is, viselje a hitközség a költséget, de *ne sértse más érdekeit*. Ebben az esetben a rideg szabályokat kell alkalmazni és nem méltányosságot gyakorolni. Egyébként sem „klimatikus” (jó klímájú) a város, itt még hatósági segédlettel rontják a helyzetet. A városon kívülre kell helyezni, hiszen máshol sem tűrték meg bent. Az ár nem lényeges. Azt is kilátásba helyezték, hogy elköltöznek a városból, ha nem távolítják el a metszőhelyet. Árpilis 9-én¹¹⁰ a vármegye elutasította a fellebbezést, mert az előírások betartása esetén nem okoz veszélyt, egyébként is csak ideiglenes az engedély. Azonkívül méltányolták a Városi Tanács és a képviselőtestület határozatát, miszerint a súlyos gazdasági helyzet miatt nem telepítik ki a metszőhelyeket. Június 20-án¹¹¹ a belügyminiszterhez fordultak a panaszosok, akik megütköztek azon, hogy rövid idő alatt ilyen ellentétes határozatok születtek. A közigazgatás határozatlanságának bizonyítékát látták benne.

¹¹⁰ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 11915/1923. i.sz.

¹¹¹ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 19268/1923. i.sz.

A város által építendő baromfi
 csodák terve Méret 1:100

alapterület 129 m²

9. kép A város által építendő metszőhely tervrajza (SzMLt. V.B.186.IV. kútő,
 264/1904. a.sz. 05196/1918. i.sz. melléklete)

Bild 9. Zeichnung der von Stadt zu erbauenden Schachtenstelle

A belügyminiszter elutasította az építkezés engedélyezését 1925. október 22-én (ekkor már három éve működött). November 19-én¹¹² a hitközség nevében Bernstein Béla főrabbi nyújtott be fellebbezést Rakovszky Iván belügyminiszterhez. Leírta, hogy szabályos engedélyekkel épült a metszőhely. 1922 óta működik és eddig nem volt rá panasz, valamint a hasonló épületek a világon mindenütt belterületen találhatóak. Négyezer fő lelki és vallási életét érinti ez az ügy. Hatósági orvosi bizonyítványt is csatolt, mely rendben találta a metszőhelyet.

Hosszas eljárás után a szomszédok ismét fellebbeztek ellene. Műszaki és egészségügyi szemlék követték egymást. A tanács – miután a főispán a polgármesternek átadta az összes iratot¹¹³ – 1926. december 31-én engedélyezte a használatát. Ezek után zavartalanul működött 1929-ig¹¹⁴, amikor az esedékes tisztiorvosi vizsgálat hiányosságokat tárt fel. A vágótér padlója töredezett és ezért nehezen tisztítható, megnehezíti ezt a vízhálózat hiánya is. Hulladékok is maradtak az épületben és a környékén. A tisztiorvos jelentését a polgármesternek terjesztette be, aki utasította a hitközséget a hiányok pótlására. Ez lassan haladt, így 1930. április 25-én¹¹⁵ sürgetnie kellett az ügyet. A hitközség vezetősége válaszában leírta, hogy a betonozási munkát nem tudták elvégezni a téli időszakban, mert a hideg ezt megakadályozta. A polgármester egy újabb szemle után, mely hasonló állapotot talált, mint az előző évi, 15 napos határidőt adott a hiányok pótlására 1930. május 7-én, különben bezárátja az épületet. A hitközség eleget tett az előírásoknak és így használhatták a metszőhelyet.

1946-tól a két hitközség közösen használta. 1988. május 31-ig volt működési engedélye. A hitközség eladta a Síp utca 12-ben lévő házát (az udvarán volt a metszőhely) és a zsinagóga mellett felépítette az új metszőhelyet.¹¹⁶

¹¹² SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 236930/1925. i.sz.,

¹¹³ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 36619/1926. i.sz.

¹¹⁴ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 49436/1929. i.sz.

¹¹⁵ SzMLt.V.B.186.IV. kútfő, 264/1904. a.sz. 420/1930. i.sz.

¹¹⁶ A fényképfelvételeket Hegedűs Árpád készítette.

10. kép A Síp utcai metszőhely (Status quo hitközség)
Bild 10. Schachtensstelle auf der Síp Strasse (Gemeinde Status Quo)

Irodalom

- FÉNYES 1851.* = Fényes E.: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta körülményesen leíratik. 3. kötet. Pest, 1851. (Reprint, Bp. 1984. 2. kötet)
- GEDULY 1896.* = Geduly H.: Nyíregyháza az ezredik évben. Nyíregyháza, 1896.
- HARSÁNYI 1973/74.* = Harsányi L.: A nyíregyházi zsidók történetéhez. *Évkönyv* 1973/74. Szerk.: Scheiber S. Magyar Izraeliták Orsz. Képviselete. Bp. 1974. 74.-89.
- HOFMANN* = Hofmann E.: A zsidó hitközségek Szabolcs vármegyében. In: Szabolcs vármegye. *MVV* szerk.: Borovszky S. Bp.é.n. 365-368.
- JÓLESZ 1987.* = Jólesz K.: Zsidó hitéleti kislexikon. Bp. 1987.
- KECSKEMÉTI 1982.* = Kecskeméti K.: A liberalizmus és a zsidó emancipáció. *Történelmi Szemle*. 1982.2. 185-210.
- LEFFLER* = Leffler S.: Nyíregyháza város története. In: Szabolcs vármegye. *MVV* szerk.: Borovszky S. Bp. é.n. 86-131.

- MARGÓCSY 1987.* = Margócsy J.: Az őszirózsás forradalomtól a felszabadulásig. In: Nyíregyháza története. Szerk.: Cserevnyák L.-Mező A. Nyíregyháza, 1987. 165-203.
- MÉSZÁROS 1973.* = Mészáros K.: Magyarország története 1919-1929. Budapest, 1973.
- NAGY 1986.* = Nagy I.: Magyarország története 1918-1944. Budapest, 1986.
- NEUMANN 1939.* = Neumann A.: A szabolcsi zsidók. In: Szabolcs vármegye. Szerk.: Dienes I. Bp. 1939. 157-158.
- PISSZER 1929.* = Pisszer J.: Nyíregyháza város fejlődése. In: Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete. Szerk.: Háger L. H.n. 1929. 87-97.
- TAKÁCS 1982.* = Takács P.: A polgárosodás útján 1848-1918. in: Nyíregyháza története. Szerk.: Cserevnyák L.-Mező A. Nyíregyháza, 1987. 103-164.
- UJVÁRI 1929.* = Zsidó lexikon. Szerk.: Ujvári P. Bp. 1929.
- VENETIANER 1986.* = Venetianer L.: A magyar zsidóság története. 2. kiadás. Bp. 1986.

Jüdische Baudenkmäler in der Stadt Nyíregyháza – Zusammenfassung –

Die vorliegende Arbeit wurde mit der Unterstützung der Soros-Stiftung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften angefertigt.

Die Zielsetzung meiner Arbeit ist die Aufdeckung der Bauhistorie von Synagogen und Bethäusern, die sich im Komitat Szabolcs-Szatmár befinden. Nach dem Vollziehen dieser Arbeit werden die Architekten der Forschungsgruppe – sich auf die bauhistorischen Ergebnisse stützend – die bauliche Vermessungen durchführen. (Diese Forschungsarbeit erstreckt sich auf das ganze Land und wird in jedem Komitat durchgeführt).

Im Laufe der Forschungsarbeiten sind neben die sich auf die Aufbauarbeiten von Synagogen beziehenden Schriften auch andere Schreiben zum Vorschein gekommen, welche sich auf Ritual – und öffentliche Gebäude beziehen. So habe ich meine ursprüngliche Zielsetzung auch auf diese Gebäudeuntersuchung erstreckt, da diese wertvolle Kenntnisse über die Juden der Stadt Nyíregyháza liefern.

Die Ansiedlung von Juden in Nyíregyháza

Die Juden konnten erst nach 1840 die Stadt Nyíregyháza beziehen, der erste Einsiedler war der Salamon Klein. Ihre Bevölkerungszahl hat rasch zugenommen, im Jahre 1890 haben sie bereits mehr als 2000 Seelen in der Stadt gezählt. Die Glaubensgemeinde wurde im Jahre 1866 selbständig, vorher gehörte sie zu der Stadt Nagykálló. Nach dem Landeskongress 1868-69 wurden in Nyíregyháza die orthodoxe und Status quo ante-Richtungen eingebürgert. Alle beiden Gemeinden haben ihre eigenen Bauten erschafft. Zuerst möchten wir die Bauarbeiten der orthodoxen Synagoge verfolgen.

Der Stadtrat hat im September 1920 das Bethaus der Orthodoxen geschlossen, da dessen Zustand lebensgefährlich wurde. Die Baupläne der neuen Synagoge wurden von Lipot Baumhorn gefertigt und die Baugenehmigung wurde im Jahre 1923 beantragt. Es wurde ausgewiesen, dass das Grundstück ein Eigentum der Gemeinde ist. Der Stadtarchitekt hat die Baupläne genehmigt, indem er auch die Abbauarbeiten des alten Bethauses genehmigte. Die Abbauarbeiten hat man bis zum 23. Januar 1924 beendet. Die Bauarbeiten der Synagoge gingen schnell voran, ihre innere Ausbauarbeiten wurden am 27. September 1924 beendet, und die Zeremonie der hohen Feiertage wurde bereits in der neuen Synagoge veranstaltet. Die Endarbeiten wurden erst im Jahre 1932 vollgezogen. Diese Synagoge steht noch heute und bedarf eine Rekonstruktion.

Die orthodoxe Glaubensgemeinde hat auch eine Fleischkaufhalle gebaut, ihre Baugenehmigung wurde am 27. Mai 1922 beantragt. Diese Kaufhalle wurde als ein Anbau zum Schulgebäude zugebaut. Die Baubehörde stellte strengere Vorschriften im Zusammenhang mit der Hygiene. Diese Fleischverkaufsstelle wurde am 10. Januar 1923 vollkommen fertig und besteht auch heute, aber sie dient zum anderen Zweck.

Die Glaubensgemeinde Status quo hat ihr Gebäude in der Sipstrasse Nr.12 im Jahre 1920 umgebaut. Dieses Gebäude diente zur Wohnung des Schächters und des Kantors. Damals wurde es mit einem Zimmer und Flur erweitert. Das Gebäude steht noch heute, erneut umgebaut. Es sind ziemlich unbekannte Gebäude die

Schächtstellen. Nach Vorschriften der jüdischen Religion sollen die Tiere so geschlachtet werden, damit sie am wenigsten leiden. Das Schlachten wurde von einem Fachmann, dem Schächter durchgeführt.

Die Religion verbietet das Verspeisen von Blut. Darüber hinaus haben die Gemeinden ihre Schächtstellen (Schlachthöfe) erbaut. Die jüdische Hausfrau brachte Geflügel dorthin, um es schlachten und ausbluten zu lassen. (Für das Schlachten von grösseren Tieren hat man gesonderte Schlachtstellen gebaut).

An Schriftstücken deren Gebäuden sind wir reich, da die Nachbare gegen diese Gebäude immer wieder protestierten, (Diese Gebäude waren meist im Zentrum der Stadt angebracht) indem sich auf die Vorschriften des öffentlichen Gesundheitswesens und der Hygiene bezogen.

Die Schlachtstelle der Ortodoxe wurde vom Stadtrat 1926 verboten, denn das Gebäude war veraltet und verfallen und schrieb den Aufbau eines neuen Gebäude vor. Die Gemeinde hat aber kein neues Gebäude erbaut, sondern das alte umgebaut und sauber gemacht. Das Betreiben dieses wurde durch den Stadtrat im Jahre 1928 genehmigt. Die Reinhaltung des Gebäudes wurde durch das Fehlen von Wasser- und Abwasserkanalleitung erschwert.

Die Gemeinde Status quo hat sich in der Hollóstrasse Nr.14. eine Schlachtstelle erbaut. Die Errichtung des Gebäudes wurde im Dezember 1904 beschlossen und es bestand bis 1918. Wegen der Protestierung und Berufung von Nachbarn wurde die Aktensache auch beim Innenminister eingereicht und die Begutachtung des Oberarztes des Komitat eingeholt. Letzten Endes wurde das Betreiben der Schlachtstelle bewilligt. Diese Schlachtstelle besteht heute nicht mehr.

Im Februar 1918 beantragte die Gemeinde die Einstellung (Aufheben) der Schächtstelle in der Hollóstrasse und ersuchte um die Genehmigung einer neuen Schlachtstelle auf der Strasse Sip Nr. 12.

Die Behörde schrieb das Behandlungsverfahren des entstehenden Abwassers vor (es sollte in einem Behälter aufgefangen und zur Sammelgrube am Rande der Stadt 3mal in der Woche geliefert werden) und erteilte zugleich die Baugenehmigung. Infolge der revolutionären Ereignisse konnte man zu dieser Zeit (In 1918) das Gebäude nicht erbauen. Man wollte erst 1920 mit den Bauarbeiten beginnen, aber die Baugenehmigung war nicht mehr gültig (Gültigkeitsdauer 1 Jahr). Nach langfristigem Verfahren (die Akten waren wieder beim Minister für Inneres eingereicht) wurde das Betreiben der Anlage provisorisch genehmigt. Die Behörden suchten die Möglichkeit für die Hinausverlegung der Schlachtstelle, aber die schwierige finanzielle Lage hat das nicht ermöglicht. Die Gemeinde wurde mehrmals verpflichtet, die Schlachtstelle zu reinigen und zu reparieren.

Die Schlachtstelle war bis 1988 im Betrieb. Zu dieser Zeit hat die Gemeinde das sich dort befindende Gebäude mit der Schächtstelle zusammen verkauft. Die Gemeinde hat neben der orthodoxen Synagoge eine neue Schlachtstelle erbaut.

Nach 1945 haben sich die beiden Glaubensgemeinden vereinigt und sie benutzen die Gebäuden gemeinsam, sie sind ja so wenig Leute geworden.

Zoltán Riczu
Jósa András Múzeum
NYÍREGYHÁZA, Pf. 57.
H - 4401

Az őszi 1918-as forradalom emlékényaga a Jósza András Múzeumban

BENE JÁNOS

A Jósza András Múzeum több ezer tárgyat, dokumentumot tartalmazó történelmi gyűjteményében szerény helyet foglal el az a néhány röplap, igazolvány, mely az őszi 1918-as forradalom emlékét idézi. Mégis – úgy gondolom – nem érdektelen, ha ezek segítségével – s ezeket összevetve az 1918-ról szóló polgármesteri jelentéssel és a helyi sajtó tudósításaival – végigkövetjük a hatalom átvételének és a közrend megteremtésének eseményeit, eredményeit Nyíregyházán 1918 november – decemberében.

1918. őszére nyilvánvalóvá vált az Osztrák-Magyar Monarchia háborús veresége. Október 25-én megalakult a *Magyar Nemzeti Tanács*, melynek 12 pontos programját három szóba lehetne sűríteni: béke, demokrácia és függetlenség. Október 31-én a budapesti tömegek nyomására József főherceg kinevezte miniszterelnöknek Károlyi Mihályt, aki a Nemzeti Tanács tagjaiból megalakította a kormányt. Győzött a forradalom.

Nyíregyházán az október 20-i népgyűlésen – melyet az ellenzéki polgárság és a szociáldemokrata párt helyi szervezete hívott össze – már felmerült, hogy az *ellenzéki pártok fogjanak össze* a béke, az igazi demokrácia, az önálló és független Magyarország megteremtéséért.¹ A Magyar Nemzeti Tanács létrejötté után konkrét lépések születtek a nyíregyházi néptanács megalakítására.

Október 30-án este a különböző pártok és szervezetek² mintegy 50 képviselője tartott előkészítő értekezletet dr. Murányi László városi tiszti ügyész elnökletével. Az összegyűlték nagy lelkesedéssel üdvözölték a Nemzeti Tanács létrejöttét és 7 tagú intézőbizottságot alakítottak a néptanács megválasztásának előkészítésére.³

Október 31-én érkezett meg a Nemzeti Tanács távirata Mikecz Dezső alispánnak, dr. Bencs Kálmán polgármesternek és Fejérváry Béla alezredesnek, a nyíregyházi helyőrség parancsnokának arról, hogy a hatalmat átvette és felszólította őket

¹ Nyírvidék 1918. október 20.3., október 22.1-3.

² A résztvevők többsége a Szociáldemokrata Párt tagja volt. A többiek elsősorban a Kereskedők és Gazdák Köréhez és az Ipartestülethez tartoztak. A Kereskedők és Gazdák Körében szerveződött 1918 elején a Fényes László Asztaltársaság, melynek tagjai ezekben a napokban alakították meg a Polgári Radikális Párt nyíregyházi szervezetét.

³ Nyírvidék 1918. november 1.2.

a csatlakozásra. A hír vétele után azonnal összehívták a vármegye központi tisztikarát, Nyíregyháza város tanácsát és tisztikarát, a helyőrség tagjait, akik egyhangú lelkesedéssel csatlakoztak a Nemzeti Tanácshoz, s ezt táviratban közölték is. Ezek után a polgármester, az alispán és a helyőrség parancsnoka a következő felhívást tette közzé:

„Polgártársak!

A Magyar Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága a következő hivatalos táviratot intézte a polgári és katonai hatóságokhoz: A Magyar Nemzeti Tanács átvette a kormányhatalmat. Az egész budapesti helyőrség és az egész államrendőrség nagy lelkesedéssel mellé állott. Minden vidéki várost felszólítunk, csatlakozzon azonnal az egyedül törvényes kormányhoz, a Nemzeti Tanácshoz.

A vett felhívás folytán Nyíregyháza városa és Szabolcsvármegye központi tisztviselői és a helybeli helyőrség értekezletet tartottak, amelyen ehangú lelkesedéssel kimondották, hogy a Nemzeti Tanácshoz csatlakoznak s azt Magyarország egyedül törvényes kormányának ismerik el, utasításokat egyedül tőle fogadnak el. Örömmel hozzuk ezt Nyíregyháza népének tudomására azzal a kéréssel, hogy ezekben a nehéz időkben őrizze meg higgadtságát, tartózkodjék minden rendezavarástól s ezzel is legyen segítségére a nemzet kormányának, hogy országmentő feladatait sikerrel elvégezhesse.

Nyíregyháza, 1918. október 31.

Bencs Kálmán
polgármester

Mikecz Dezső
alispán

Fejérváry Béla
a nyíregyházi helyőrség
parancsnoka"⁴

A forradalom győzelmének hírére a *Nyírvidék* november 1-jei számának címlapján az alábbiakat olvashatjuk:

„A vármegye és Nyíregyháza csatlakozása. Szabolcs vármegye központi tisztikara, Nyíregyháza város tanácsa és összes tisztviselői, valamint a Nyíregyházán állomásozó összes helyőrség ma kijelentették, hogy csatlakoznak a Magyar Nemzeti Tanácshoz és egyedül a Nemzeti Tanácsot ismerik el, mint illetékes hatalmi tényezőt.”

„Nyíregyháza népe, amely dolgozik és gondolkodik, mindenben helyesli a Magyar Nemzeti Tanács programját, a puszta szavak mellett a maga erejével is támogatni akarja a Tanácsot és ezért már hozzá is kezdett a munka előkészítéséhez. – Megalakítja a polgárság és munkásság a helyi Nyíregyházi Néptanácsot, mely a helyi szerve kíván lenni a Nemzeti Tanácsnak”

– olvashatjuk ugyancsak a *Nyírvidék* november 1-jei számában.

Ezekkel az eseményekkel kapcsolatban két dokumentumot őriz a Jósa András Múzeum. Az egyik a *Nemzeti Tanács igazolványa 1918. október 31-i keltezéssel*, mellyel a Nemzeti Tanács megbizottainak szabad mozgást kívántak biztosítani.⁵

(1. kép) A másik a *Nemzeti Tanács Katona Tanácsa által kiadott röplap*, mely az alábbiakat tartalmazza:

„Bajtársak, magyar katonák!

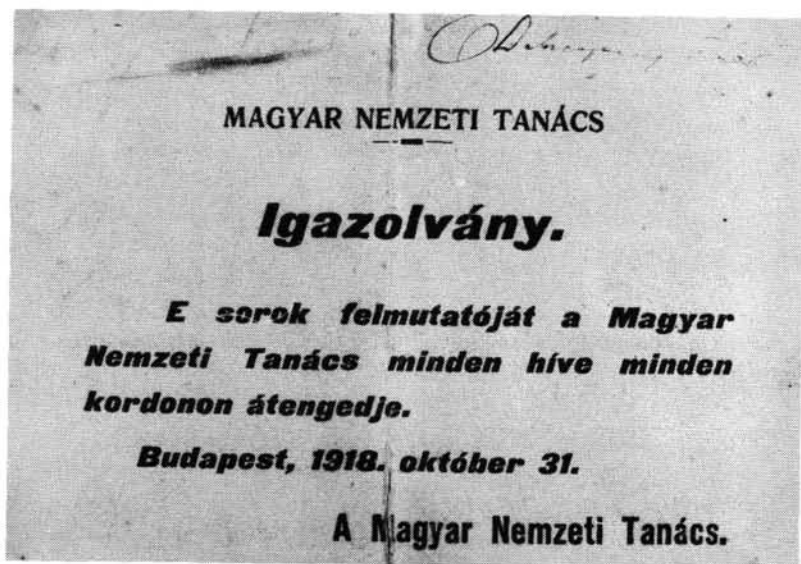
A Nemzeti Tanács Katona Tanácsa a következőket adja tudotokra:

1. Elég volt a vérontásból, azonnal békét akarunk.
2. Igazán független, egészen önálló, szabad Magyarországot akarunk. A Nemzeti Tanács fölold benneteket a k. u. k. régi eskü alól. Ezentúl a Nemzeti Tanács parancsainak tartoztok engedelmeskedni. A nemzeti tanács azt parancsolja, gyertek!”⁶

⁴ *Nyírvidék* 1918. november 2.2.

⁵ JAM Tört.dok. 67.134.1. Részletesen ld. melléklet.

⁶ JAM Tört.dok. 76.8.1.

1. kép A Magyar Nemzeti Tanács igazolványa
Bild 1. Ausweis des Ungarischen Nationalrates

Nyíregyházán november 1-jén villámgyorsan követték egymást az események. Tüntető tömegek járták a várost éltetve az új kormányt, a független Magyarországot, a néptanácsot. A tanítóképző ifjúsága nemzetiszínű zászlók alatt vonult fel a városban. A vasutasok, postások, diákok egymás után jelentették be csatlakozásukat a nyíregyházi néptanácsához. A helyi vasutasság egyetemlegesen belépett a *szociáldemokrata pártba* is.

Az örömet azonban hamarosan szomorúság és félelem váltotta fel, mert a népszabadságot egyesek félremagyarázva a forradalmi hangulatot és mozgalmat rablásra és fosztogatásra használták ki. A polgármesteri jelentés szerint: „*A hazatérő katonaság egyes tagjai november 1-jén reggel lövöldözve haladtak keresztül a városon s amidőn a helybeli katonai állomás parancsnokságtól a lövöldöző katonák ellen karhatalmat kértünk, távbeszélőn azt a választ kaptuk, hogy a kaszárnyában felbomlott a rend, a fegyelem s nem használ sem szép szó sem parancs, az elvadult durva lelkek ott is fosztogatnak. A város közbiztonságát fenntartó katonai rendőrség a szolgálatot megtagadta. A rendőrkapitány úr karhatalmi erő nélkül állott. Ezzel szemben az izgatás méregétől megmételyezett egyének hozzá kezdtek az üzletek fosztogatásához.*”⁷

Elsőként a nagytrafikot nyitotta fel néhány katona, akikhez sok polgár is csatlakozott. A tőzsde kifosztása után az Ábrahám-féle bodegára került a sor, majd tovább a Bessenyei téren (ma Tanácsköztársaság tér) Kohn Ignác cipőüzletét, Várady Béla ruhásboltját, a Vay Ádám (ma Dózsa György) utcán Schwartz Béla ruhásboltját, Stern Sándor divatruházát, Blau Mór üzletét fosztották ki.

November 1-jén *fellázadt a huszárlaktanya legénysége* is. A raktárakat feltörték, kifosztották, az ellenálló tiszteteket, altiszteteket lefegyverezték, bezárták, majd néme-

⁷ SzMLt.XVI.101.6. cs. Polgármesteri jelentés 1919. I.31.4-5.

lyek a város felé indultak, a többiek pedig a vasútállomás elfoglalására igyekeztek. Az állomás hiába kért segítséget a Néptanáctól, az tehetetlen volt, hisz a karhatalomra a városban is szükség volt. A Néptanács tagjai közül hárman – dr. Garay Kálmán, Nagy Kálmán és Kazimir Károly⁸ – kimentek ugyan a kaszárnyába, hogy rendet teremtsenek, de a megvadult, részeg katonákkal nem bírtak. Kora délelőttől késő délutánig próbálták lecsendesíteni a huszárokat a laktanyában és az állomáson – sikertelenül. Az állomást ekkorra teljesen szétrombolta és kirabolta a nekivadult katonaság. A Néptanács mást nem tehetvén utasította az állomást, hogy minél több vonatot indítsanak minden irányba, hogy azok a katonák, akik nem nyíregyháziak minél előbb elhagyhassák a várost. Ugyanakkor segítséget kért a debreceni, kassai, miskolci és szatmári nemzeti tanácsoktól. Közben egy szerelvény mintegy 800 katonával elindult Debrecen felé, ahol azonban a helybeli katonatanács egy karhatalmi századdal várta őket. A legénységet lefegyverezték, s a honvéd laktanyába zárták.

A polgármester a népharagtól megrettenve a *végrehajtó hatalmat a dr. Murányi László vezette Néptanácsra bízta*. Ugyanekkor jelentkezett az októberben az 5-ös huszárok helyére a Honvéd utcai kaszárnyába helyezett 20. honvéd tüzér póttüteg parancsnoka, Redlich Ernő százados, hogy a tüzérüteg „*legénysége intakt, bármely pillanatban kész a város rendjét és közbiztonságát megvédeni.*” „...*Midőn azonban azt láttam, hogy a fosztogatás nemcsak hogy nem szűnik, hanem minden percben nagyobb mérvet ölt, nem törődvén semmivel, magam mentem ki Kéry József képviselőtestületi taggal a tüzérlaktanyába s kértem a parancsnokoló századost, hogy azonnal vonuljon be legénységével a városba a felborított közrendet állítsa helyre. Kérésemnek Redlich Ernő százados úr készséggel eleget tett s a 120 tagból álló legtöbbszörre öreg népfelkelőket számláló legénységével, mint karhatalmi erővel, a kaszárnyából bevonult a városba s az öntudatos polgárság segítségével sikerült a közrendet s a város nyugalmát újból helyre állítani s a fosztogatást megszüntetni anélkül, hogy ember életben kár esett volna.*”⁹ – jelentette a polgármester.

A Néptanács röplapokon és a sajtóban adta tudtára a város lakosságának, hogy *átvette a hatalmat:*

„Polgárok! Nők! Munkások!

Tekintettel arra, hogy a polgári hatóságok a rendet fenntartani nem tudták, a Nemzeti Tanács helyi szerve: a Néptanács átvette a rend fenntartását. Felszólítjuk az összes hatóságokat, hivatalokat és intézeteket működésük folytatására és rendfentartó munkánk támogatására. A polgárság végezze rendes napi munkáját és saját érdekében is kerüljön minden ácsorgást és csoportosulást. A karhatalmat a Néptanács kebelében megalakult Katona Tanácsra ruházta, s egyben megbízta a Katona Tanács elnökét: Redlich Ernő honvéd-tüzér századost a város katonai parancsnokságával. Az élet- és vagyonbiztonság megóvására a Néptanácsnak és Katonai Tanácsnak már eddig is megfelelő karhatalom áll rendelkezésére. Elvárjuk a város lakosságától, hogy e nagyidőkhöz méltóan

⁸ Dr. Garay Kálmán (1887-1934), jogász, Nyíregyháza város pénzügyi tanácsosa. 1918. október végén egyik szervezője a Polgári Radikális Pártnak, decembertől elnöke. A Tanácsköztársaság idején a város polgármestere. Nagy Kálmán (?-?), a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének egyik vezető tagja. November második felétől a Néptanács elnöke. Kazimir Károly (1888-1943), a Szociáldemokrata Párt nyíregyházi, ill. Szabolcs vármegyei elnöke, a Tanácsköztársaság idején a direktórium egyik tagja.

⁹ SzMLt.XVI.101.6.cs. polgármesteri jelentés 5.

fog viselkedni és a magyar szabadság újjászületését meggyalázni nem fogja. Minden rendzavarást a legszigorúbban fogunk megtorolni.

A Nyíregyházi Néptanács végrehajtó-bizottsága

A Néptanács hivatalos helyisége a városházán van.¹⁰

A *Nyírvidék* november 3-i száma Redlich százados mellett megemlíti Bányász Endre főhadnagy nevét, akinek kezdeményezésére megalakult a *nyíregyházi polgárőrség*. A polgárőrség vezetését dr. Vietórisz István ügyvédre bízta, a parancsnoki teendőket pedig Bányász főhadnagy látta el. A felfegyverzésnél komoly érdemeket szerzett Elekes Gábor huszárőrnagy, aki rövid idő alatt kellő számú lőfegyvert, revolvért, muníciót szerzett mind a polgárőröknek, mind a tüzéreknek, s így a városban hamarosan helyreállt a rend.

„A Nyíregyházi Néptanács... öntudatos munkájának köszönhető az, hogy talán az egész országban Szabolcs-vármegyében állott a rend helyre a leghamarabb. Páratlan az az önfeláldozás és az a kitartás, mellyel a forradalom ideje alatt a Néptanács az ügyeket vezette... Hálásan kell megemlékeznem Fényes László¹¹ kormánybiztos úr ténykedéséről is, aki annak a hírnek a vétele után, hogy Nyíregyházán kitört a forradalom és az élet a vagyon biztonság nemcsak Nyíregyházán, de az egész vármegyében veszélyben forog, Budapestről külön katonavonattal egy roham századot hozott, ez által lehetővé tette a közrend helyre állítását.

A kiadott kormányrendelet alapján dr. Murányi László, mint a Néptanács elnöke megszervezi a nemzetőrséget, amely nemzetőrség nemcsak a forradalom napjaiban, de most is biztosítja a város biztonságát.

1918. év november hó 2-án a város képviselőtestülete óriási lelkesedéssel csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz... A közrend helyreállítása körüli munkában a legnagyobb elismeréssel kell nyilatkoznom Nyíregyháza szervezett munkássága felől. Ott ahol a hangulat izzóvá vált, ahol az elégedetlenség és elkeseredés hangjai a felizgatott tömeget a közrend megbontására inspirálja, megjelennek a szervezett munkásságnak vezetői, Kazimir Károly, Smid Mihály. Répánszky András, Kéry József, Gábor Sándor, Nagy Kálmán s még mások is, beszédekkel igyekeznek leszerelni a felizgatott tömeget, ami minden egyes esetben sikerült is nekik.

A közhangulat így végre lassan megnyugszik a rend a városban lassan helyre áll.¹²

Ezt a rendet próbálja erősíteni a Néptanács röplapja is november elején:

„Polgártások! Katonák! Munkások!

A Nemzeti Tanács közli Magyarországnak népével, hogy Budapesten átvette a hatalmat. Egyetlen csepp magyar vér sem folyt ki. A király gróf Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnöknek. A nemzeti tanácsból kormány alakult. A katonaság, munkásság, polgárság, vidék felesküdt a Nemzeti Tanácsnak. Budapesten nyugalom van. A nemzeti tanács felhívja Magyarországnak népét, hogy szent figyelemmel, önfeláldozó nyugalommal őrizze meg a belső békét. A személyi életbiztonság megóvása a legnagyobb érdek. A Magyar Nemzeti Tanács a haza üdvé, függetlensége, a béke szent érdekében parancsolja meg, hogy minden szépért lelkesülő katonaság a legnagyobb rendben, nyugalomban várja be a tanács utasításait.

A Nyíregyházi Néptanács végrehajtó-bizottsága¹³

¹⁰ JAM Tört.dok. 67.177.1.

¹¹ Fényes László (1871-1944), újságíró, az Est munkatársa. 1917-1919 között Nyíregyháza parlamenti képviselője. 1918. novemberében mint a Magyar Nemzeti Tanács tagja kormánybiztosi minőségben egy gyorsan mozgó – „röpülő” – századdal segítette a nyíregyházi Néptanácsnak helyreállítani a rendet a városban és a környező településeken.

¹² SzMLt.XVI.101.6.c. Polgármesteri jelentés 5.

¹³ JAM Tört.dok. 67.173.1.

November elején átszervezték a Katona Tanácsot: soraiban nagyobb képviselést kapott a legénység. Ezzel egyidőben a Néptanács felhívást bocsátott ki, melyben a járási és községi néptanácsok megszervezésére szólított fel. Ugyanitt közölte, hogy a néptanácsok feladata a rend fenntartása, a nemzetőrség és polgárőrség megszervezése:

„A Nemzetőrség megbízható, jóérezésű katonákból, altisztekből, tartalékos tisztekből, a polgárőrség egyéb, szintén megbízható fegyverfogható férfiakból alakítandó. Ugy a nemzetőrség, mint a polgárőrség tagjai katonai fegyelem alatt állnak, a vett parancsokat teljesíteni tartoznak s a következő esküt kel letenniük:

„Mi esküszünk, hogy Magyarországhoz hűek, teljes függetlenségét megvédjük, a kormánynak és megbízottjának mindenben engedelmeskedünk, minden erőnkkel Magyarország népének a javát, szabadságát és haladását fogjuk szolgálni. Isten minket úgy segítjen.”

A polgárőrség tagjai csak községük határában tartoznak szolgálatot teljesíteni, vadászfegyverekkel, pisztolyokkal, ilyenek hiányában más fegyverekkel látandók el. Katonafegyvert csak a rendelkezésre álló készlet erejéig fognak kapni. Rendszerint ingyen szolgálnak. A Nemzetőrség nemcsak a községet védi, hanem a Nemzetőrség központi parancsnokának rendeletéből bármely más veszélyeztetett pontra kivonulni tartozik. Zsoldot és ellátást kap. – A rendes kézi fegyverekkel első sorban lesz felfegyverezendő.”¹⁴

Az átszervezett Katona Tanács első intézkedései közé tartozott a mintegy száz tagú nyíregyházi katonai rendőrség megszervezése, mely a városi rendőrséget helyettesítette. Egy másik intézkedésével elsősorban a vármegye rendjének biztosítására a hazatért huszárokból felállította a szintén száztagú lovas őrséget.

November 7-én 60 taggal megalakult a *nyíregyházi Diákőrség*, melynek tagjai katonai fegyelem alatt álltak, s a polgárőrség parancsnokának voltak alárendelve. A Jósza András Múzeum őrzi Szigeti Sándor Sólyom u. 12. sz. alatti lakos deákőri igazolványát, melyet dr. Vietórisz István, a polgárőrség parancsnoka írt alá.¹⁵ (2. kép)

A *Nyírvidék* november 8-i száma közli a nemzetőrség szervezésének eredményeit.

„A legszebb eredmények mellett alakult meg a nyíregyházi nemzetőrség, amelynek eddig teljesen megalakult két százada és pedig teljes lovasszászad és egy gyalogos nemzetőrszászad. Nem alakult – igen helyesen – külön tiszti és önkéntes század, hanem a jelentkezett tiszteket és önkénteseket a századokba osztják be. Most van alakulóban a harmadik és a negyedik század és ha együtt lesz a nyíregyházi nemzetőrszászlóalj, akkor lesz ünnepélyes eskütétel a városháza előtt.”

Ehhez kapcsolódik dr. Komjáthy Kázmér századparancsnok felhívása, szintén röplapon:

„A katonai parancsnokság a 3-ik nemzetőr század megalakításával megbízott. Felhívom azokat, akik katonai fegyelem alatt 6 hónapi szolgálatot teljesíteni akarnak, hogy a Korona szálloda nagytermében d.e. 10-12 óráig, d.u. 3-6 óráig jelentkezzenek. A fizetésre vonatkozó feltételeket a jelentkezésnél közlöm.

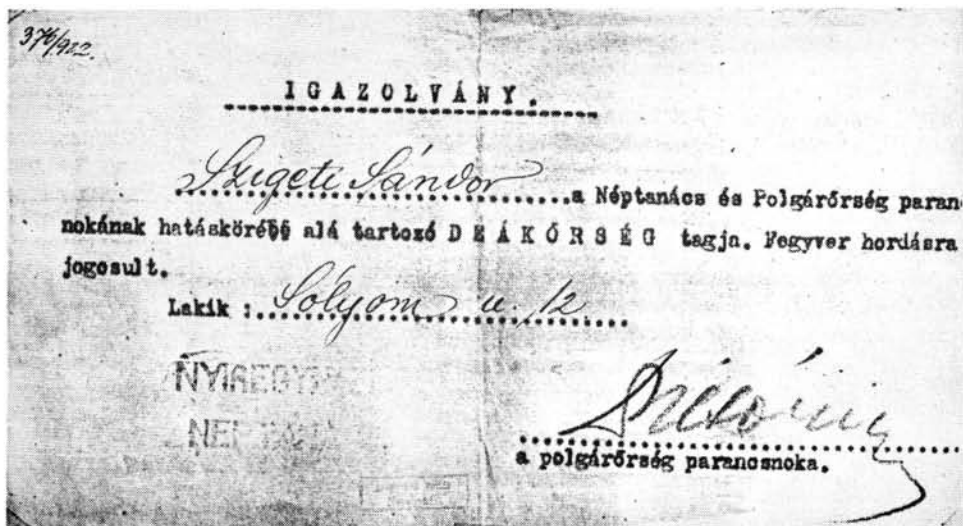
Nyíregyháza, 1918. nov. 11.

Dr. Komjáthy Kázmér
főhadnagy századparancsnok¹⁶

¹⁴ Nyírvidék 1918. december 7.2.

¹⁵ JAM Tört.dok. 67.194.2.

¹⁶ JAM Tört.dok. 67.174.1.

2. kép A nyíregyházi deákőrség igazolványa
Bild 2. Ausweis der Studentenwache

November 8-án hazatért a frontról Nyíregyháza háziezrede, a 14-es regiment. Adjuk vissza ismét a szót a polgármesteri jelentésnek:

„Néhány nap múlva megérkezik a harctérről az egész legénységével együtt Öhm Tivadar alezredes, ki a vezénylete alatt álló csapattestet a legnagyobb rendben és fegyelemben hozza haza a városba.

Lelkesedéssel és örömmel fogadja Nyíregyháza város közönsége a visszatérő alezredest, kinek személyét nemcsak a város minden egyes lakosa, hanem a vezénylése alatt álló legénység is a legnagyobb szeretettel veszik körül.

Öhm Tivadar alezredes azonnal megkezdi katonaság szervezését, a katonaság kebelében felállított bizalmi férfi rendszer alapján.

Fáradtságos munkája eredménnyel is járt, mert nemcsak tisztikara, de az egész legénység rajongással veszi körül a harctereken is egyformán vele szenvető és nélkülözö parancsnokukat.”¹⁷

Egy héttel később elutazott a városból a 20. honvéd tüzér pótüteg Redlich Ernő parancsnok vezetésével, s így a helyőrségparancsnoki posztot a rangidős Öhm alezredes vette át.

November 17-én, vasárnap Nyíregyháza népe négyülésen tett hitet a köztársaság mellett.

November közepén a város – súlyos gazdasági helyzetére hivatkozva – elrendelte a zsoldért szolgáló nemzetőrség felosztatását és kevesebb zsoldot utalt ki a katonarendőröknek is. Ez utóbbiak erre fellázadtak, s nem voltak hajlandók tovább szolgálni. A város ismét a katonasághoz fordult. Öhm alezredes és 500 huszárjának megjelenése után a rend helyreállt.

A város képviselőtestülete november 22-i ülésén fontos határozatot hozott a rendőrség és a polgárőrség szervezéséről. „Éppen ezért azt a javaslatot terjeszti a tanács a képviselőtestület elé, alakítsák meg sürgősen a rendes polgári rendőrséget

¹⁷ SzMLt.XVI.101.6.cs. Polgármesteri jelentés 6.

120 taggal, két tiszt vezetése alatt. Egy közrendőrnek a kezdő fizetése pótlékokkal együtt 3200 korona lesz, ezenkívül minden tényleg szolgálatban eltöltött nap után 2 korona napidíj illeti a szolgálatot teljesítő rendőrt... A tűzoltóságot szintén a rendőrállományba osztja be és a hivatásos tűzoltók számát tizenhatról fölemelik huszonháromra.” – olvashatjuk november 24-én a Nyírvidékben.

Ugyanezen az ülésen terjesztette elő dr. Vietórisz István, a polgárőrség parancsnoka a kötelező polgárőrségről szóló javaslatot. Eszerint Nyíregyházán polgárőri szolgálatot tartozik teljesíteni minden 18-50 év közötti polgár azok kivételével, akiket hatósági orvosi bizonyítvány alapján, vagy foglalkozásuk miatt a szolgálat alól fölmentenek. A polgárőrség szervezeti és fenntartási költségeit azok fedezik, akik nem teljesítenek szolgálatot, továbbá a nyíregyházi háztulajdonosok, ha nem is laknak Nyíregyházán. Azok a polgárőrök, akik mulasztást követnek el, 10-1000 koronáig terjedő pénzbírsággal sújtatnak. Fontos, hogy minden polgárőr teljesítse kötelességét, mert csak úgy óvható meg a város biztonsága – mondta dr. Vietórisz István.

Négy nap múlva arról adott hírt a *Nyírvidék*, hogy a rendőrség megkezdte működését. A nagyobbrészt leszerelt katonákból alakított testület tagjai szuronyos puskával járnak a várost, katonaruhát viselnek. Rendőr mivoltukat a nemzetiszínű karszalag jelzi rajta a VÁROSI RENDŐR felirattal. Rajtuk kívül még egy nemzetőr század, hat tiszt 120 fős legénységgel, az 1919 áprilisában kivégzett Kovács István főhadnagya parancsnoksága alatt, vigyázott a város rendjére.

Közben lázasan folyt a polgárőrség szervezése. November 25-én a Városháza kistermében már alakuló ülésre gyűltek össze a polgárőrség tagjai.

„A gyűlésen, melyen Vietórisz István dr. elnökölt, fölolvasták a polgárőrökre vonatkozó rendelkezéseket, amelyet minden polgárőr magára nézve kötelezőnek tart és elismer. Vietórisz István dr. fölkerésére Popini Albert dr. fölolvastott egy javaslatot, amely alapján a polgárőrség parancsnokait akarták megválasztani. A polgárőrség parancsnokának egyhangúlag Vietórisz István dr. századost választották meg, de a kerületi és járőrparancsnokok megválasztásánál nem tudtak teljes megegyezésre jutni és így csak a kerületi parancsokat választották meg. E szerint az első kerület parancsnoka Láng Ernő, a második kerület parancsnoka Walter Géza dr., a harmadik kerület parancsnoka Szabó László dr. és a negyedik kerület parancsnoka Rimaszombathy Géza dr. lett. A járőrparancsnoki és más tisztségek betöltését minden kerület a maga kebelében negyvennyolc óra alatt választja meg. Kimondták, hogy a polgárőrség Nyíregyháza város minden 18-55 éves polgárára nemre való tekintet nélkül kötelező. A nők, az 55 évnél idősebbek, továbbá azok, akik nem laknak a városban, de háza van Nyíregyházán, megváltást kötelesek fizetni. Minden polgárőr kötelességét a legjobb meggyőződése szerint tartozik teljesíteni és aki nem teljesíti a kötelességét pénzbüntetéssel sújtják. Vietórisz István dr. bejelentette még az összegyűlt polgárőrségnek, hogy az alakulás három évre történt és feloszlása esetén a polgárőrség pénze a városi rendőri alaphoz csatolandó.”¹⁸

Így tehát a polgárőrséget a város négy kerülete alapján szervezték meg, s ellátták őket a helyi Klafter-nyomdában készített, pecsétes igazolványokkal (3. kép).¹⁹ December végére a polgárőrség szervezése befejezéséhez közeledett és

„nemsokára olyan közbiztonsági erő lesz Nyíregyházán, amely a rendőrséggel együtt teljes mértékben biztosítja a város közbiztonságát. A polgárőrséget Nyíregyházán kerületenkint szervezték meg, minden kerületnek egy parancsnoka van és minden kerület három járőr körletbe van

¹⁸ Nyírvidék 1918. november 27.2.

¹⁹ JAM Tört.dok. 67.194.1.

Nyiregyházi polgárőrség.

Polgárőri igazolvány.

Petri Kovács Pál nyiregyházi *Mörte*

utca 12 szám alatti lakos a nyiregyházi polgárőrségnek fogadalmat letett
működő tagja.

Nyiregyháza, 1919.

Február 1.

Murányi László
venőörkapitány

Murányi László
parancsnok.

Murányi László
ker. parancsnok

Kisfelter hős-vagyondája, Nyiregyháza.

3. kép A nyiregyházi polgárőrség igazolványa
Bild 3. Ausweis der Bürgerwache von Nyiregyháza

beosztva. A város területén lévő négy kerületben november második óta mintegy kétszáznegyven polgárőr teljesít szolgálatot, amely olyan fegyveres őrség, hogy a város vagyonbiztonságát teljesen megvédi. A legjobban mutatja a polgárőrség hasznos működését az, hogy mióta polgárőrök teljesítenek szolgálatot a városban éjszakai betörések és rablások egyáltalán nem fordulnak elő. Polgárőrségi szolgálatot teljesíteni ma minden nyiregyházi polgárnak kötelessége. Kivétel nincs, a gazdag emberek épp úgy őrködnek, mint a szegények. Azokat a szegény polgárőröket, akik erre rászorulnak, az őrségen a vezetők tanáccsal látják el, elintézik ügyes-bajos dolgaikat és mindenben segítségükre vannak. A polgárőrség parancsnoksága a tehetősebb polgárőrök között gyűjtést indított arra a célra, hogy azoknak a szegény embereknek, akik arra rászorulnak és akik polgárőri szolgálatot teljesítenek, cipőhöz jussanak. Ugyanis a város legközelebb bakancsot kap és ezekből a bakancsokból kétszáz párt a polgárőrség parancsnoksága fog kapni és ezeket a bakancsokat a beszerzési ár feléért adják ki majd a szegény polgárőröknek"

– írta a *Nyírvidek* december 20-i száma.

Az év utolsó napjairól szólva ismét a polgármesteri jelentése legyen a szó:

„Vietórisz István dr. parancsnok nagy elfoglaltsága miatt december hó 28-án parancsnokságáról lemondott s helyébe a közgyűlés Rimaszombathy Géza pénzügyigazgatót választotta meg, aki nagy hozzáértéssel, bámulatra méltó odaadással, erős kézzel vezeti a polgárőrség nehéz munkáját.

Meddig lesz még szükség a polgárőrségre, az bizonytalan. A viszonyok még nem olyanok, hogy működésük beszüntetéséről szó eshetnék.

Csak az bizonyos, hogy ez az intézmény a maga szervezetségével, a közbiztonságot teljessé teszi, s amellett a teljes demokratikus voltánál fogva, közelebb hozza egymáshoz a különböző társadalmi rétegeket s mint ilyen nevelő hatású, azonkívül a meleg ruhával nem rendelkező szegény sorsú polgárőröket bakancsokkal és más egyébbel látja el, s eként működése szociális irányú is.

Nyiregyháza város és egész Szabolcsvármegye közönségét örömmel lepte meg a megalakult Nemzeti Kormányának az az intézkedése, hogy dr. Murányi Lászlót Nyiregyháza város főügyészét,

a Nyíregyházi Néptanács elnökét – Szabolcsvármegye területére főispáni hatáskörrel kormánybiztossá nevezte ki.

Nyíregyháza város közgyűlése szíve teljes melegével üdvözölte az új kormánybiztost, kiből egyedül látja biztosítékát annak, hogy a mai nehéz viszonyok között a politikai és társadalmi életét úgy a városnak, mint a vármegyének jól fogja vezetni.

A kormánybiztos kinevezése után néhány héten belül helyreállt csaknem a teljes rend és nyugalom s fokozatosan megkezdődik az építő munka.”²⁰

²⁰ SzMLt.XVI.101.6.cs. Polgármesteri jelentés 6-7.

Melléklet

A Jósza András Múzeum Történeti dokumentum gyűjteményében őrzött, az ősrírózsás forradalom eseményeire vonatkozó dokumentumok jegyzéke

sor-szám	leltári szám	a dokumentum megnevezése készítési módja, helye, ideje	a tárgy rövid leírása	méretek	származás
1.	67.134.1.	igazolvány, nyomdai termék, Budapest, 1918.X.31.	a Magyar Nemzeti Tanács igazolványa	16x10 cm	Budapest
2.	67.173.1.	röplap, nyomdai termék, Nyíregyháza, 1918.XI.	a nyíregyházi Néptanács röplapja, melyben nyugalomra inti a lakosságot	15x23 cm	hivatali átadás a Sz-Sz megyei Levéltártól, Petrikovics gyűjtemény
3.	67.174.1.	röplap, nyomdai termék, Jóba Elek, Nyíregyháza, 1918.	a nyíregyházi Néptanács népgyűlésre hívja a lakosságot	15x23 cm	–”–
4.	67.175.1.	röplap, nyomdai termék, Jóba Elek, Nyíregyháza, 1918. XI. 11.	dr. Komjáthy Kázmér századparancsnok felhívása nemzetőri szolgálatra	15x23 cm	–”–
5.	67.177.1.	röplap, nyomdai termék, Klafter Könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1918.XI.	a nyíregyházi Néptanács közli, hogy a hatalmat átvette, s a karhatalmat a Katona Tanácsra ruházta	15x24 cm	–”–
6.	67.180.1.	röplap, nyomdai termék, Jóba Elek, Nyíregyháza, 1918.	A nyíregyházi szociáldemokrata párt felhívása a piaci árak betartására.	15x23 cm	–”–
7.	67.181.1.	röplap, nyomdai termék, Jóba Elek, Nyíregyháza, 1918.XI.	a nyíregyházi szociáldemokrata párt belépési felhívása	15x23 cm	–”–
8.	67.194.1.	igazolvány, nyomdai termék, Klafter Könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1919.II.1.	a nyíregyházi polgárőrség igazolványa	17x10 cm	–”–
9.	67. 194.2.	igazolvány, géppel frott Nyíregyháza, 1918.XI.	a nyíregyházi deákőrség igazolványa	21x11 cm	–”–
10.	67.387.1.	röplap, nyomdai termék, 1918. XI.7.	az újfahértói Katonatanács rendeletei	1 lap	–”–
11.	68.54.1.	végrehajtási utasítás nyomdai termék, Pallas nyomda, Budapest, 1918. XII.14.	a Magyar Hadügyminisztérium a nemzetőrségre vonatkozó gazdaság közgazgatási végrehajtási határozatai	4 oldal	–”–
12.	76.8.1.	röplap, nyomdai termék, Budapest	a Nemzeti Tanács Katona Tanácsának felhívása a katonákhoz	15x22 cm	vásárlás Petrikovics gyűjt.

Gedenkgegenstände der „Herbstroserevolution“
Ungarns im Museum „Jósa András“ in Nyíregyháza
– Zusammenfassung –

In der historischen Dokumentarsammlung des Museums „Jósa András“ wird das Andenken der bürgerlichen Revolution Ungarns von 1918 durch etwa ein Dutzend von Dokumenten wie Flugblätter und Ausweise aufbewahrt.

In meinem Aufsatz habe ich diese mit dem im Bezirksarchiv aufbewahrten Bürgermeisterbericht aus der Zeit von 1918 und dem Bericht der öffentlichen Presse, der Zeitschrift „Nyírvidék“ verglichen und verfolgte die in Nyíregyháza am Ende des Jahres 1918 ereignete Machtübernahme und Herstellung der öffentlichen Ordnung.

Nach der Machtübernahme hat das örtliche Organ des Ungarischen Nationalrates seine wichtigste Aufgabe darin gesehen, die revoltierten und sowohl in der Stadt als auch am Bahnhof plündernden Soldaten – denen sich selbstverständlich auch zahlreiche Zivilpersonen angeschlossen hatten – zu zügeln.

Zu diesem Zweck wurde im Schlosse des Volksrates der Soldatenrat gegründet, ferner die Nationalgarde und die Bürgerwache zustande gebracht, in deren Rahmen wurde die Schülerwache aus Schülern des Kossuth-Gymnasiums ins Leben gerufen. Die in meinem Aufsatz erwähnten Dokumente erzählen über das Massnahmetreffen des Volksrates zum Bewahren der Ruhe und Ordnung, ferner stellen sie die Organisation und die Arbeit der oben erwähnten bewaffneten Körperschaften dar.

János Bene
Jósa András Múzeum
NYÍREGYHÁZA, Pf. 57.
H-4401

Kvantitatív dermatoglyphiai jellegek vizsgálata egy túrricsei családshözvényben

SZATHMÁRY LÁSZLÓ – SZILÁGYI KATALIN – TÓTH ILONA

Bevezetés

Tanulmányunk azt kívánja tisztázni, hogy dermatoglyphiai jellegekkel követhek-e a beházásodás mértékének különböző fokozatai egy adott populációban, vagy egy populáció genetikailag jól körülhatárolható részében.

A kísérlet megtervezésében két alapvető problémát kellett megoldanunk. Az egyik egy populációstruktúra rekonstrukciója, melyben az egyéneknek a feltételezett közös őstől való leszármazási rendje rekonstruálható, az egyének egymás közötti genetikai távolsága ismert. A másik kérdés a dermatoglyphiai jellegek többváltozós összehasonlításához szükséges optimális metodikai körülmények megválasztása volt.

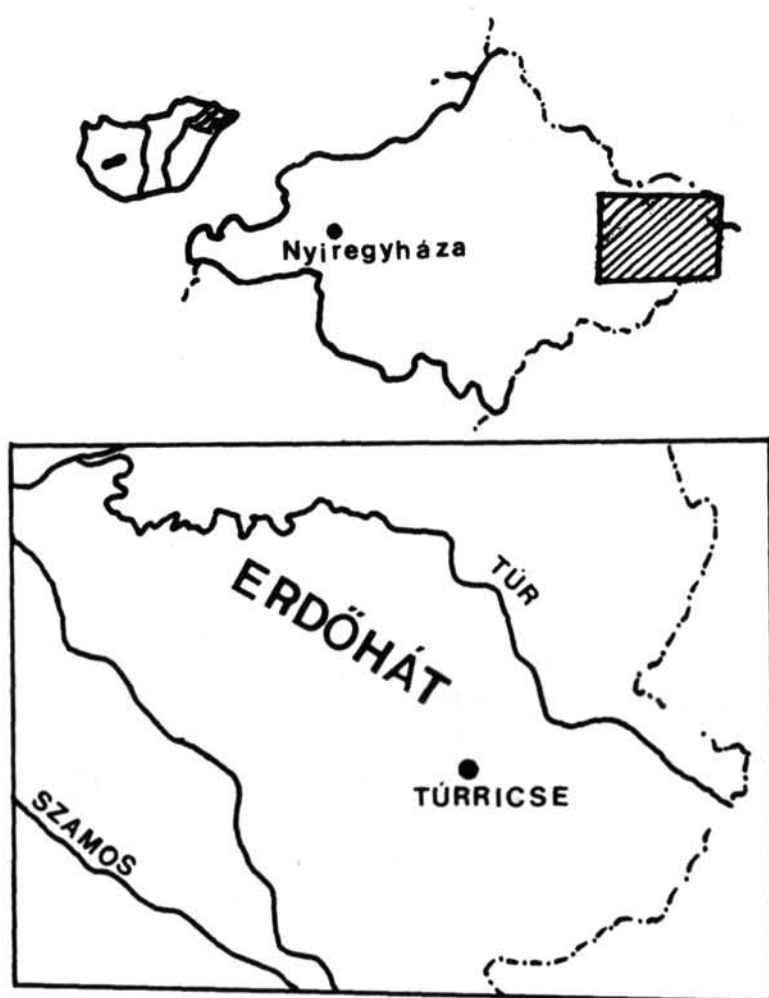
– Az első kérdésben Túrricse történeti családshözvényének egyik karakterisztikus demogenetikai egységét választottuk.

– A második kérdésben több, előzmény nélküli lehetőségünk volt. Ezért eredményeinket ebben a tekintetben olyan kísérletnek szánjuk, melytől magunk is továbblépést várunk.

A Szabolcs-Szatmár megyében végzett kutatásaink már több évtizedes múltra tekintenek vissza. 1971-ben kezdtük vizsgálatainkat az Erdőhát területén Túrricse központtal (1. kép).

Túrricse a Szabolcs-Szatmár megye északkeleti részét képező Szatmári-síkság délkeleti részén fekszik, közel az országhatárhoz. A terület egy része már a honfoglaláskor lakott volt, majd a 11-12. században fokozatosan betelepült (MAKSAY 1940., MAKSAY 1971.). Valószínűleg ekkor alakult ki Túrricse község középkori előzménye is. Legkorábbi okleveles említése alapján 1271-ben, mint királyi várbirtokot kapta meg V. Istvántól a Csaholy család őse, Ábrahám. 1315-ben egy okleveles adat a település két részét említi: Bel- és Külricsét. A 14. században egy része a Csaholyi család birtokában volt, másik fele a váradi püspökség tulajdona (MEZŐ-NÉMETH 1972.130., SzSzMT I.1986.322, KISS 1878., FÉNYES 1851.).

Az 1900-as évek elején a jánki uradalomhoz tartozik, és mint Ricse szerepel az iratokban. 1943-ban kapja a Túrricse nevet, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyé-

1. Kép A vizsgált terület térképe
 Fig. 1. The map of the examined region

ben lévő Ricsétől elkülönítsék. 1945 után önálló tanácsi község lett a fehérgyarmati járásban. 1971-től Csalóccal közös tanácsi irányítás alá tartozott.

A népesség számának alakulását a II. József-féle első magyarországi népszámlálás óta követhetjük nyomon (1784-1787), amikor 200 főt számláltak.¹

Az 1970-es adatok szerint 233 családban 863 fő él. Ebből 415 férfi és 448 nő. A családok közül gyakoriságban kiemelkedő a Garda (38,6 %), a Rápolthy és a Sebestyén. Ezek között a Garda családnév 14 ragadványnévvel elkülönített ágra oszlik. Az anyakönyvi adatok alapján így 14 pedigrét készítettünk, 6, esetenként 8 generációra visszamenőleg.

¹ A népszámlálásra vonatkozó adatokhoz: Szaboles-Szatmár megye adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. (1784-1970.)

A beházasodás mértékének megállapítására isonimia vizsgálatot végeztünk, mely alapján a túrricsei populáció relatíve endogámnak bizonyult (NEMESKÉRI és mtsai 1973.). Az isonim párok számának alakulása arra enged következtetni, hogy a népegségből a Garda nagycsalád határozottan elkülönülő szubpopulációt alkot.

A bőrlécrendszeri jellegek közül az ujjminták generációnkénti változása (SZILÁGYI 1984.), valamint az ujjminták kvantitatív értékeinek alakulása képezte korábbi vizsgálataink tárgyát (SZILÁGYI és mtsai 1984.). Mindkét munka eredményeként elkülöníthetőek a családi ágakban szereplő leszármazottak, és a beházasodottak. Irodalmi adatok széles skálája bizonyítja, hogy a dermatoglyphiai jellegek életkor- és környezetstabil voltak miatt igen alkalmasak populációk jellemzésére, populációk, esetleg szubpopulációk elkülönítésére. Hasonló vizsgálatokat végzett bőrlécrendszeri jellegek elemzésével többek között Gyenis (GYENIS 1984.) 13 palóc községben, Gladkova és Tóth (GLADKOVA-TÓTH 1978, 1979.) több magyar és Szovjetunióban élő populációban, melyből a magyarság eredetére próbáltak következtetni.

Anyag és módszer

Vizsgálati anyagunkat K. Garda István ma Túrricsén élő leszármazottai képezik. A pedigren több rokonházasság található (2. kép), így az anyagot három csoportba osztottuk:

- matrilineáris (anyai) leszármazottak (MAT) 37 fő
 - patrilineáris (apai) leszármazottak (PAT) 26 fő
 - mindkét ágon leszármazottak (PAT és MAT) 23 fő
- Összesen: 86 fő

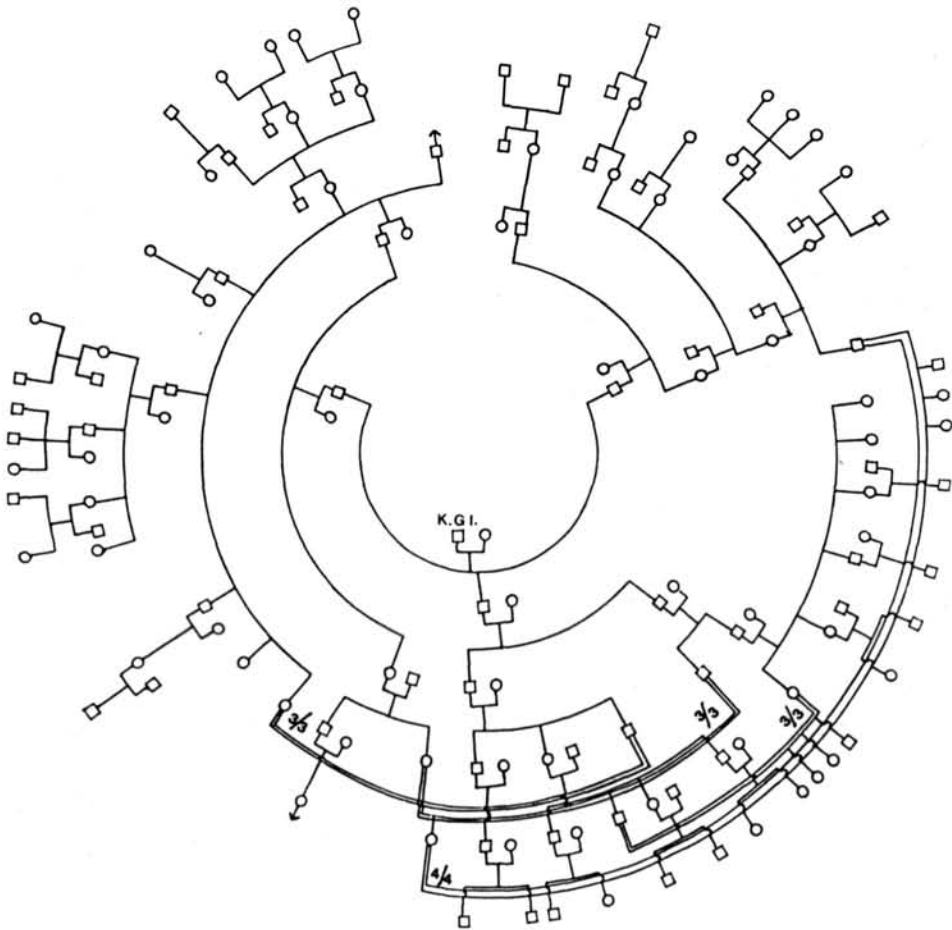
A tenyér és ujjlenyomatokat a szokásos módon, gumihenger segítségével, stencil festékekkel vettük fel, majd Cummins és Midlo (CUMMINS-MIDLO 1943.) módszerével értékeltük, figyelembe véve Penrose (PENROSE 1968.) módosításait. Az ujjmintákat alkotó bőrlécszámokat Holt (HOLT 1968.) módszerével határoztuk meg (3. kép). Az örvényminták 2 értéke értelmében minden ujjon két, így összesen 20 változót vettünk fel. Ezek 1-10 között a jobb kéz, 11-20 között a bal kéz bőrlécszámait jelzik; a páratlan jellegszámok a radiális, a párosak az ulnaris értékek. Az értékekből nagy valószínűséggel következtethetünk a kvalitatív jellegekre, azaz a mintatípusokra is:

- ha mindkét érték nulla, akkor *ívminta* manifesztálódott,
- ha az egyik érték nulla, akkor *hurokmintáról* van szó,
- ha két érték van regisztrálva, az *örvénymintát* jelent. A két érték helyileg megfelel az ulnaris és radiális pozíciónak.

A bilaterális összehasonlíthatóság szempontjából igen előnyös ez a jelölésmód (v.ö.: 1. Táblázat).

A dermatoglyphiai paraméterek elemi statisztikáinál a varianciákat (s^2) F-próbával, az átlagokat (\bar{x}) t-próbával hasonlítottuk össze.

A többváltozós analízis elkészítésekor előbb meghatároztuk a 20 változó korrelációs mátrixát, majd a rotálatlan faktor eredményeket: a saját értékeket, a kumulatívításokat. A kiemelt faktorokat Kaiser kritériumait követve különítettük el

2. Kép K. Garda István leszármazottai

Fig. 2. K. Garda István's descendants

(KAISER 1960.). Meghatároztuk továbbá a változók kommunalitását majd a faktorsúlyok mátrixát. Főkomponensanalízist végezve, a főkomponenssúlyok varimax rotáció utáni mátrixát a kiemelt főkomponensek (faktorok) esetében rendezett formában közöljük. A változókat a rotálatlan és a rotált faktorsúlyok mátrixa alapján egyaránt clustereztek. Az eredeti adatpárok között Euklideszi távolságot számítottunk, majd a clusterezést az alábbi képlet alapján végeztük el (SPÄTH 1980.):

$$D(K, I) = \frac{1}{M(P) + M(Q) + M(I)} \cdot DD$$

ahol $DD = [M(P) + M(I)] \cdot D(P, I) + [M(Q) + M(I)] \cdot D(Q, I) - M(I) \cdot D(P, Q)$.

SIMPLE ARCH

TENTED ARCH

LOOP

WHORL (SYMMETRICAL)

WHORL (SPIRAL)

WHORL (DOUBLE LOOP)

3. Kép Az ujjminták típusai és a bőrlécszám meghatározása HOLT (1968) szerint
Fig. 3. The types of finger patterns and the dermal ridges after HOLT's (1968) determination

A kísérlet megtervezésében jelentős segítségünkre volt a BMDP programcsomag (BMDP 1979.).

Eredmények

Az eredmények ismertetése során előbb a teljes mintát jellemezzük.

Mint az az 1. Táblázatból kitűnik, a radiális oldali bőrlécszám minden ujjon nagyobb, mint az ulnaris. Ez azzal magyarázható, hogy az ulnaris hurok bőrléceit a radiális oldalon regisztráljuk (e minta irányát nyitottsága szerint határozzuk meg), és az ulnaris hurok gyakorisága – mint az közismert – lényegesen nagyobb a radiálisakénál. A két kéz egymásnak megfelelő változópárjainál viszont sehol nincs szignifikáns bilaterális eltérés.

1. Táblázat: Az ujjbegyi bőrlécszámok statisztikus paraméterei a családszövevényben vizsgált 86 egyén esetében

Table 1: Statistical parameters of the dermal ridges of the finger patterns in the examined familiar structure (n=86)

Ujjak Fingers	A jobb kéz változói The variables of the right hand				A bal kéz változói The variables of the left hand			
	N°	\bar{x}	s	s ²	N°	\bar{x}	s	s ²
				Radiális oldal Radial side				
1	1/	16,65	7,12	50,69	11/	15,13	7,31	53,44
2	3/	8,22	6,60	43,56	13/	8,51	6,64	44,09
3	5/	9,33	6,23	38,81	15/	10,03	6,38	40,70
4	7/	14,70	6,58	43,30	17/	14,29	6,73	45,29
5	9/	12,66	4,65	21,62	19/	12,44	5,07	25,70
				Ulnaris oldal Ulnar side				
1	2/	7,00	7,95	63,20	12/	6,64	8,15	66,42
2	4/	5,86	7,82	61,15	14/	4,07	7,18	51,55
3	6/	1,83	4,90	24,01	16/	1,83	5,49	30,14
4	8/	5,49	6,65	44,22	18/	4,27	6,72	45,16
5	10/	1,84	4,19	17,56	20/	0,98	3,23	10,43

A faktoranalízis során öt tényező emelhető ki, melyekkel a teljes variancia 75%-a magyarázható (2. Táblázat).

Az eredeti változók általában egyenletesen vesznek részt a faktoralkotásban (3. Táblázat). A 6., a 8., valamint a 16. és 18. változó kommunalitása a legalacsonyabb.

A rotálatlan faktorsúlyok mátrixából (4. Táblázat) kitűnik, hogy a legtöbb eredeti változó az 1. faktorba súlyozódik. Ez alól csak a 10. és a 20. változó kivétel, melyek a 3. faktor alkotásában töltenek be jelentős szerepet.

2. Táblázat: Rotálatlan faktor eredmények: saját értékek (EV) és kumulatívítások (CU)

Table 2: Unrotated factor results: eigenvalues (EV) and cumulativities (CU)

Faktor Factor	EV	CU
1	8,82	0,44
2	1,90	0,53
3	1,81	0,63
4	1,24	0,68
5	1,20	0,75
6	0,79	0,79
7	0,67	0,82
8	0,54	0,85
9	0,48	0,87
10	0,39	0,89
11	0,36	0,91
12	0,30	0,92
13	0,28	0,94
14	0,23	0,95
15	0,23	0,96
16	0,20	0,97
17	0,18	0,98
18	0,14	0,99
19	0,12	0,99
20	0,09	1,00

3. Táblázat: Az eredeti változók kommunalitätsa

Table 3: Communalities of the original variables

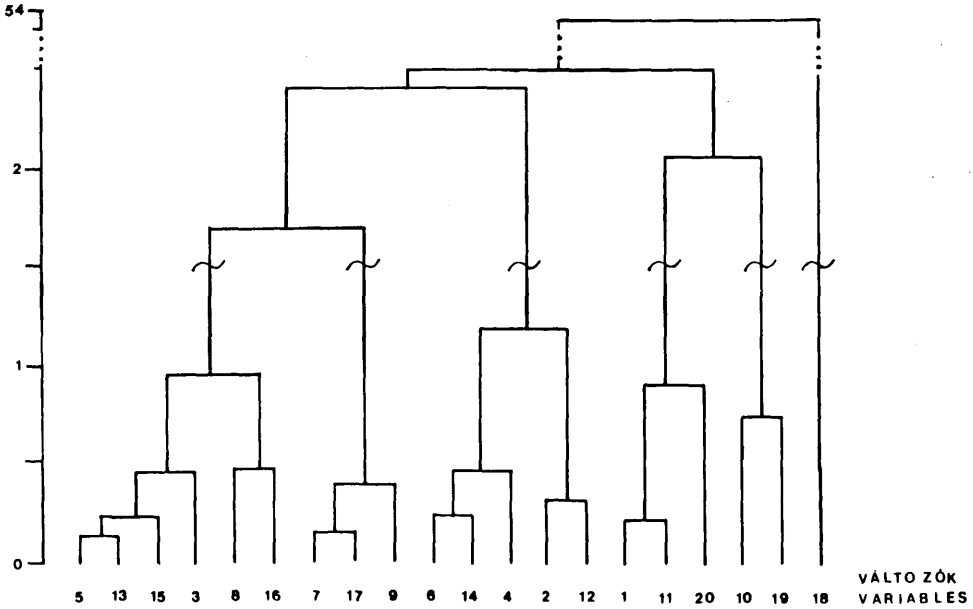
Eredeti változók Original variables	Kommunalitás Communality
1	0,80
2	0,82
3	0,76
4	0,72
5	0,77
6	0,59
7	0,77
8	0,65
9	0,72
10	0,80
11	0,76
12	0,75
13	0,73
14	0,71
15	0,79
16	0,68
17	0,85
18	0,70
19	0,82
20	0,81

A 2. a 4. és az 5. faktorba egyetlen változó sem súlyozódik egyértelműen. Ezért egy differenciatívabb változat szerint folytatjuk elemzésünket: a faktorsúlyok mátrixát varimax rotáció után is megvizsgáljuk. De még mielőtt erre rátérnénk, az öt kiemelt faktor rotálatlan faktorsúlyainak mátrixa alapján készült clusterfát mutatjuk be (4. kép). Leszámítva a 18. változó kiugró esetét, középszinten öt csoportosulás körvonalazható. A két kéz egymásnak megfelelő 10 változópárja közül 6 változópár ugyanazon csoportosulásba esik, mégpedig a következők: 1-11, 2-12, 3-13, 4-14, 5-15, 7-17. A korrelációs tényezőket figyelembe véve tehát az első két ujjbegy mindkét oldali bőrlécszáma, valamint a 3. és 4. ujjbegy radiális oldali bőrlécszáma határozott szimmetriát mutat.

Varimax rotációval valóban elértük azt, hogy minden kiemelt faktorba legalább két eredeti változó határozottan súlyozódik (5. Táblázat). Sőt a 2-12. változópár kivételével a két kéz egymásnak szimmetrikusan megfelelő változói ugyanazokba a faktorokba súlyozódnak.

Az 1. faktorba a 2. és 3. ujj radiális változói mellett a 4. ujj ulnaris változói súlyozódnak. A 2. faktorba elsősorban a 4. és 5. ujj radiális jellegei tartoznak. A 3.

TÁVOLSÁG
DISTANCE

4. Kép A 20 változó clusterfája a kiemelt faktorok rotálatlan faktorsúlyainak mátrixa alapján (n=86)

Fig. 4. The cluster tree of the 20 variables according to the unrotated factor loading matrix of the extracted factors (n=86)

faktort főként a 2. és 3. ujj ulnaris változói, illetve a jobb oldali 1. ujj ulnaris jellege alkotja. A 4. faktort az 5. ujj ulnaris változói jellemzik, míg az 5. faktorba az 1. ujj két radiális jellege mellett a bal oldali 1. ujj ulnaris változója súlyozódik.

Az öt kiemelt faktor varimax rotáció utáni faktorsúlyainak mátrixa alapján készült clusterfa (5. kép.) középszinten öt részre tagolódik. Ezekben a 10 bilaterálisan egymásnak megfelelő változópár közül 9 ugyanazon csoportosulás része. Csak a 10.-20. változópár képez kivételt. Alacsonyabb távolságértékeknél az is megfigyelhető, hogy a radiális és az ulnaris oldalon belüli jellegkapcsolódások is jellemzőek a vizsgált minta egészére.

Mint a bevezetőben említettük, tanulmányunk fő feladata a kvantitatív dermatoglyphiai jellegek variációinak elemzése; *ismert demogenetikai háttérű mintákon.*

Ehhez olyan adatbázist használtunk fel, amelyben tisztázható, hogy a vizsgált egyének egyoldalúan, azaz patrilineárisan (PAT), vagy matrilineárisan (MAT), avagy két oldali leszármazási kapcsolatok révén, tehát patri- és matrilineárisan (PAT és MAT) vesznek részt a rekonstruált történeti családszövevényben.

A faktorértékek elemzésekor tehát első kérdésünk az volt, hogy van-e különbség a csak egyik ágon (PAT vagy MAT) szereplő egyének és a mindkét ágon az

4. Táblázat: Rotálatlan faktor eredmények: a faktorsúlyok mátrixa a kiemelt faktorok esetében

Table 4: Unrotated factor results: the factor loading matrix in the case of the extracted factors

Eredeti változók Original variables	1. Faktor Factor 1	2. Faktor Factor 2	3. Faktor Factor 3	4. Faktor Factor 4	5. Faktor Factor 5
1	0,66	-0,30	-0,09	-0,20	0,49
2	0,64	0,46	-0,18	0,05	0,41
3	0,64	-0,44	0,13	-0,33	-0,19
4	0,63	-0,42	-0,34	0,19	-0,10
5	0,79	-0,28	0,03	-0,22	-0,15
6	0,52	0,45	-0,25	-0,17	-0,15
7	0,74	-0,13	-0,24	0,39	-0,04
8	0,76	0,05	0,19	-0,17	-0,07
9	0,75	-0,07	0,10	0,36	-0,09
10	0,35	0,16	0,79	0,08	-0,14
11	0,59	-0,37	-0,05	-0,01	0,53
12	0,53	-0,50	0,11	0,03	0,45
13	0,78	-0,23	-0,05	-0,15	-0,20
14	0,54	0,44	-0,30	-0,06	-0,35
15	0,84	-0,25	-0,12	-0,04	-0,08
16	0,61	0,28	-0,02	-0,48	-0,05
17	0,79	-0,14	-0,18	0,40	-0,16
18	0,74	0,12	0,26	-0,27	0,02
19	0,79	-0,20	0,11	0,38	-0,00
20	0,30	0,26	0,79	0,18	0,02

adott családszövevényhez kapcsolódó egyének (PAT és MAT) kvantitatív dermatoglyphiai jellemzői között. A választ a 6. és a 7. Táblázat összehasonlítása révén adhatjuk meg. Az egyági egyének összevont mintája F-próbával vizsgálva a 4. faktor esetében különbözik szignifikánsan ($p < 0,01$) a mindkét ágon szereplő egyénektől (6. kép). Az átlagokat is figyelembe vevő t-próbák szerint az 1. faktor is szignifikánsan differál (mindkét esetben $0,05 < p < 0,01$ szinten). Az említett két faktorba a következő jellegek súlyozódnak: 1. faktor = 3, 15, 8, 18, 5, 15; 4. faktor = 10, 20.

Az is megfigyelhető, hogy a beházasodás magasabb foka együtt jár a nagyobb bőrlécszámmal.

Ez az ítélet tehát nem egy semlegesnek mondható kontrollcsoporttal szemben érvényes, hanem a családszövevénybe egyik ágon (PAT vagy MAT) már beletartozó csoporttal történt összehasonlítás révén született. Ezért is feltételezhető, hogy a beházasodás dermatoglyphiai jellegeken keresztül is lemérhető.

Ezt követően az *egyágon szereplő* egyének két típusa közötti különiséget vizsgáltuk.

A 8. és a 9. Táblázat összehasonlításából valószínűvé válik, hogy a 4. faktor által reprezentált előbbi szignifikáns különbözőség (az F-próbák szerint) a patrilineáris

5. Táblázat: A faktorsúlyok mátrixa varimax rotáció után, a kiemelt faktorok esetében, rendezett formában.

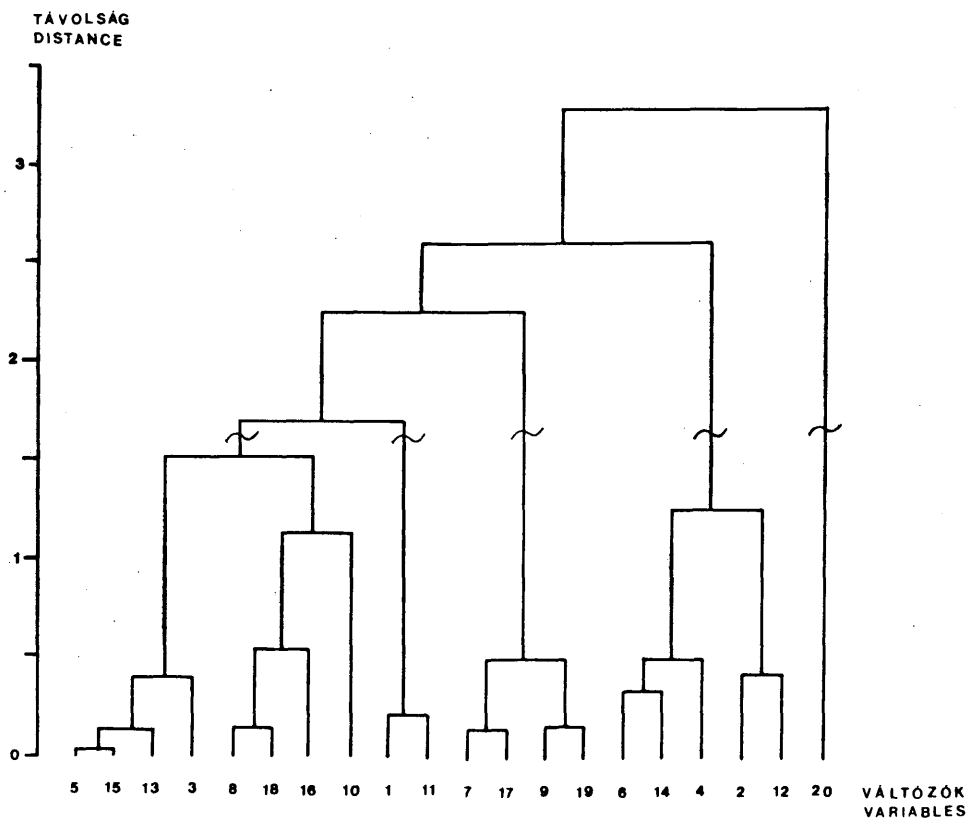
Table 5: Factor loading matrix after varimax rotation in the case of the extracted factors, in sorted form

Eredeti változók Original variables	1. Faktor Factor 1	2. Faktor Factor 2	3. Faktor Factor 3	4. Faktor Factor 4	5. Faktor Factor 5
3	0,84	0,23	-0,00	0,09	0,06
5	0,76	0,37	0,19	0,09	0,14
13	0,69	0,42	0,25	0,05	0,10
15	0,63	0,54	0,24	0,00	0,22
18	0,55	0,13	0,37	0,40	0,28
8	0,55	0,27	0,36	0,34	0,20
17	0,29	0,84	0,26	0,03	0,10
7	0,23	0,79	0,24	-0,03	0,20
19	0,32	0,76	0,08	0,27	0,24
9	0,27	0,70	0,19	0,30	0,15
14	0,18	0,25	0,76	-0,01	-0,13
6	0,19	0,12	0,73	0,01	0,07
4	0,03	0,46	0,70	-0,01	0,12
2	-0,01	0,25	0,61	0,11	0,61
16	0,51	-0,08	0,60	0,14	0,20
20	0,01	0,09	0,02	0,89	0,07
10	0,19	0,10	0,01	0,87	-0,05
11	0,38	0,34	-0,11	-0,04	0,70
1	0,51	0,23	0,03	-0,07	0,70
12	-0,06	0,11	0,48	0,36	0,60

(PAT) és a matrilineáris (MAT) ágon szereplő egyének dermatoglyphiai jellegeinek eltéréséből eredhet (6. és 7. kép).

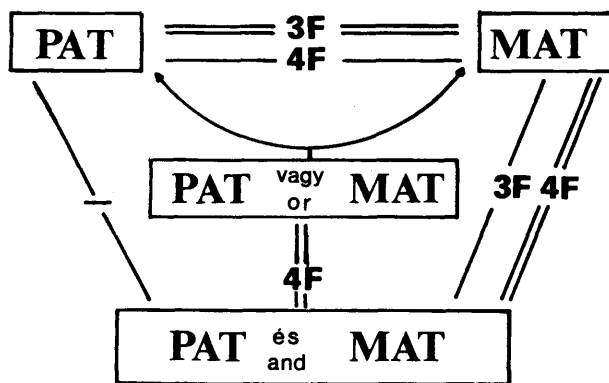
E két részminta azonban a 3. faktor alakulása miatt különbözik egymástól szignifikánsan, melybe a következő eredeti változók súlyozódnak: 2, 4, 14, 6, 16. A 7. képből azt is megítélhetjük, hogy a 3. faktorba súlyozódó jellegeknél az anyai ágon (MAT) szereplő egyének esetében szignifikánsan magasabb a bőrlécszám. Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a beházasodás magasabb foka esetünkben egyes jelleg-asszociációknál a bőrlécszám megnövekedésével jellemezhető, akkor a bemutatott eredmények tükrében felvethető az a hipotézis is, hogy a családsszövetvényben anyai ágon szereplő egyének dermatoglyphiai habitusa közelebb áll a mindkét ágon regisztrálható egyénekéhez, mint a családsszövetvénybe apai ágon kapcsolódóké. Ez egyúttal azt is jelentheti, hogy a jelenleg még ki nem számított beházasodási koeficiensek sorrendje a következő lehet: PAT és MAT > MAT > PAT.

E kérdésben véglegesen mindaddig nem tudunk állást foglalni, míg a megválaszolásra hivatott demogenetikai módszerekkel meg nem vizsgáljuk. A dermatoglyphiai jellegek vizsgálatától csupán azt várjuk, hogy eredményei szempontokat nyújtanak e probléma megítéléséhez.

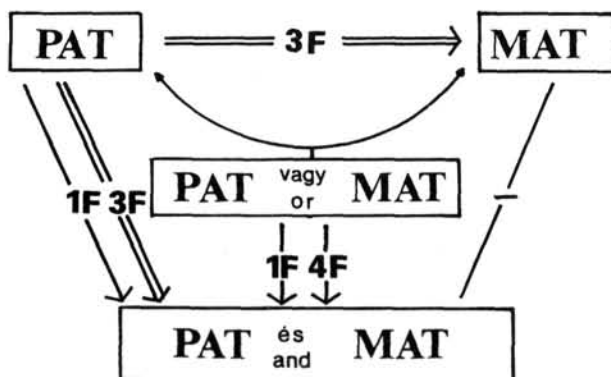
5. Kép A 20 változó clusterfája a kiemelt faktorok varimax rotált faktorsúlyainak mátrixa alapján (n=86)

Fig. 5. The cluster tree of the 20 variables according to the varimax rotated factor loading matrix of the extracted factors (n=86)

6. Kép Az egyes mintaösszetevők F-próbával kimutatott szignifikáns eltérései a kiemelt faktorok (F) felhasználásával (--- : $0,05 > p > 0,01$, illetve = : $p < 0,01$)

Fig. 6 The significant differences of the sample components pointed out by F-test using the extracted factors (F) (--- : $0,05 > p > 0,01$ and = : $p < 0,01$)

7. Kép Az egyes mintaösszetevők t-próbával kimutatott szignifikáns eltérései a kiemelt faktorok (F) felhasználásával ($=: 0,05 > p > 0,01$, illetve $=: p < 0,01$), a nagyobb átlagérték (\rightarrow) megjelölése mellett

Fig. 7. The significant differences of the sample components pointed out by t-test using the extracted factors (F) ($=: 0,05 > p > 0,01$ and $=: p < 0,01$), also indicating the larger meanvalue (\rightarrow)

6. Táblázat: A családszövevényben egyik ágon (PAT vagy MAT) szereplő egyének ($n=63$) standardizált faktorértékeinek statisztikai paraméterei a kiemelt faktorok esetében

Table 6: Statistical parameters of the standardized factor values of the individuals ($n=63$) appearing in either branch (PAT or MAT) in the familial structure, in the case of the extracted factors

Paraméterek Parameters	1. Faktor Factor 1	2. Faktor Factor 2	3. Faktor Factor 3	4. Faktor Factor 4	5. Faktor Factor 5
\bar{x}	-0,14	0,01	0,09	-0,13	0,07
s	1,04	1,04	1,05	0,83	0,96
s^2	1,08	1,09	1,11	0,69	0,92

7. Táblázat: A családszövevényben mindkét ágon (PAT és MAT) szereplő egyének ($n=23$) standardizált faktorértékeinek statisztikai paraméterei a kiemelt faktorok esetében

Table 7: Statistical parameters of the standardized factor values of the individuals ($n=23$) appearing in both branches (PAT and MAT) in the familial structure, in the case of the extracted factors

Paraméterek Parameters	1. Faktor Factor 1	2. Faktor Factor 2	3. Faktor Factor 3	4. Faktor Factor 4	5. Faktor Factor 5
\bar{x}	0,37	0,01	0,25	0,36	-0,12
s	0,79	0,89	0,80	1,32	1,11
s^2	0,62	0,79	0,64	1,73	1,23

A beházasodással összefüggő kérdések megoldásához közelebb visz az az összehasonlítási lehetőség, amikor az egyágon szereplő egyének összességét külön-külön (PAT, MAT) összevetjük a kétági leszármazottakkal (PAT és MAT). Nos, az ilyen

8. Táblázat: A családszövevényben apai ágon (PAT) szereplő egyének (n=26) standardizált faktorértékeinek statisztikai paraméterei a kiemelt főkomponensek esetében
Table 8: Statistical parameters of the standardized factor values of the individuals (n=26) appearing in the patrilinear branch (PAT) in the familial structure, in the case of the extracted factors

Paraméterek Parameters	1. Faktor Factor 1	2. Faktor Factor 2	3. Faktor Factor 3	4. Faktor Factor 4	5. Faktor Factor 5
\bar{x}	-0,37	0,24	-0,98	-0,10	-0,24
s	1,02	1,10	0,66	1,04	0,91
s ²	1,04	1,21	0,43	1,08	0,83

9. Táblázat: A családszövevényben anyai ágon (MAT) szereplő egyének (n=37) standardizált faktorértékeinek statisztikai paraméterei a kiemelt főkomponensek esetében

Table 9: Statistical parameters of the standardized factor values of the individuals (n=37) appearing in the matrilinear branch (MAT) in the familial structure, in the case of the extracted factors

Paraméterek Parameters	1. Faktor Factor 1	2. Faktor Factor 2	3. Faktor Factor 3	4. Faktor Factor 4	5. Faktor Factor 5
\bar{x}	0,10	-0,16	0,23	-0,15	0,29
s	1,03	0,98	1,26	0,67	0,95
s ²	1,07	0,97	1,58	0,45	0,90

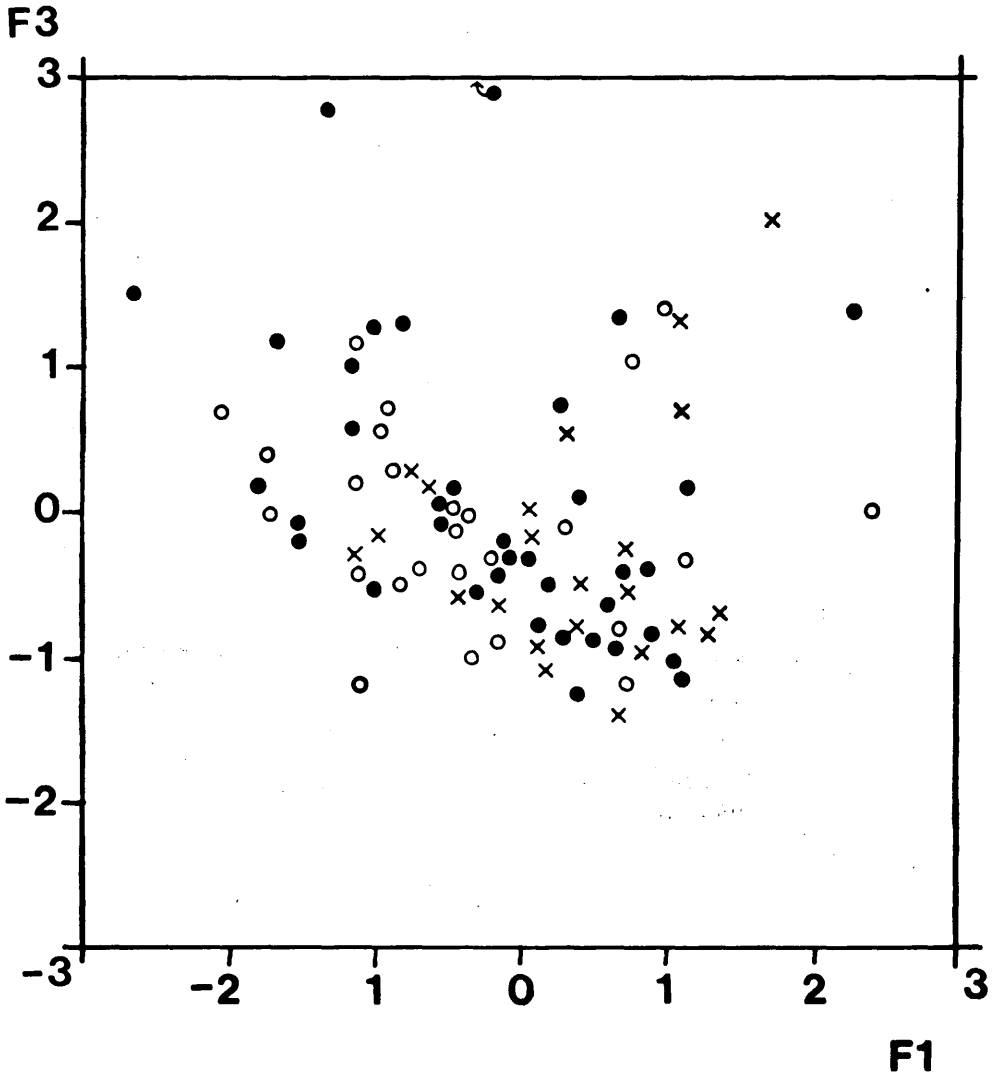
irányú vizsgálataink eredményei mellett, hogy az irányított párválasztás feltételezésére készítenek, világosabban értelmezik a beházasodási mérték korábban feltételezett sorrendjét.

A PAT, valamint a PAT és MAT jelzettel ellátott mintaösszetevők ugyanis hasonló jellegstruktúrát mutatnak (6. kép), minthogy két háttérváltozó esetében is (7. kép) szignifikáns különbség áll fenn közöttük (1. faktor: $0,05 > p > 0,01$; 3. faktor: $p < 0,01$). Tehát a legalább 9 eredeti változóra kiterjedő jelleg-asszociációk azt mutatják, hogy genetikai tartalomra is utaló jelentős különbség áll fenn a két összehasonlított minta összetevői között. A minta-összetevők hasonló eloszlásai inkább megerősíthetik az egymástól független sokaság meglétét.

Ezzel szemben a MAT, valamint a PAT és MAT jelzetű mintaösszetevők között csak struktúrálnak nevezhető szignifikáns eltérések vannak (6. kép). Manifesztált jellegeik genetikai tartalmát is figyelembe véve inkább a hasonlóság emelhető ki. A struktúrális eltéréseket reprezentáló faktorok (3. és 4.) ugyanazok, mint amelyeket a PAT és MAT jelzetű minta-összetevők esetén kimutattunk.

Ez a dermatoglyphiai jellegekből ítélve arra utalhat, hogy a PAT, valamint a PAT és MAT mintaösszetevők közötti genetikai különbség nagyobb lehet, mint a MAT, illetve PAT és MAT szimbólumokkal jelzett minta-összetevők közötti.

A matri-, illetve patrilineáris ágon szereplő egyének dermatoglyphiai sajátosságait tehát eltérően befolyásolhatta az irányított párválasztás.

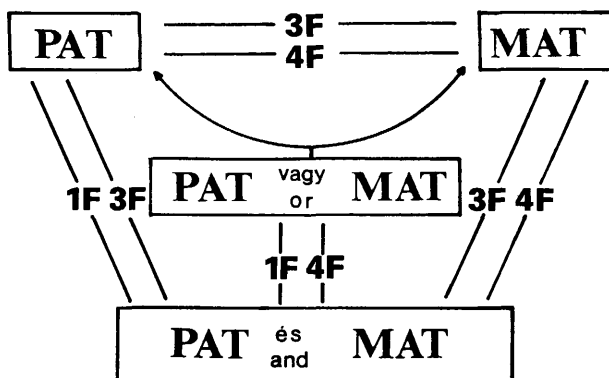

8. Kép Az egyének eloszlása faktorértékeik alapján az első és a harmadik faktor-dimenzióban

Fig. 9. The distribution of the individuals according to the factor scores in the first and third factor dimensions

A beházasodással, illetve annak jellegével összefüggő részmintáinkon ezen tendenciák a következő konklúziókat eredményezték:

1. A magasabb beházasodási fokot reprezentáló minta-összetevőre (PAT és MAT) a magas bőrlécszámok jellemzőek (7. kép). A vizsgált minta esetében ez inkább csak a családszövényben apai ágon szereplő egyénnel (PAT) szemben mutatható ki (1. és 3. faktor, 9. kép). Az anyai ágon szereplő egyénnel (MAT) szemben viszont csak strukturális eltérések (3. és 4. faktor) igazolhatók (6. kép).

9. Kép A variancia-analízis összesített eredményei: szignifikáns különbségek ($p < 0,05$) az egyes mintaösszetevők között (F=Faktor)

Fig. 8. The summarized results of the variance-analysis: significant differences ($p < 0,05$) between the sample components (F=Factor)

2. Az apai ágon szereplő egyénekre (PAT) jellemző az 1. és a 3. faktor értékeinek alacsony átlaga (7. kép).
3. Az anyai ágon szereplő egyének összességét (MAT) az jellemzi, hogy az átlagos faktorértékeik a két oldalú leszármazottakéhoz hasonlóan nagyok. Ezért nem különbözhetnek szignifikánsan azoktól egyik kiemelt faktor esetében sem. (7. kép). Az esetek eloszlása azonban eltérő a másik két összehasonlításban szereplő részmintától (6. kép.)

Összefoglalás

A bevezetőben felvetett kérdésekre adott rövid válaszként a következő információkat foglalhatjuk össze e vizsgálsorozat konklúzióiként:

- a. A demogenetikailag elkülönített mintarészek (populáció-fragmentumok) között van olyan háttérváltozó (3. faktor), melynek kulcsfontosságú szerepe van a beházasodási tendenciák és a dermatoglyphiai jellegek közötti összefüggések megítélésében (8. kép).
- b. A patrilineáris mintarész differentia specificája az 1. faktor révén fogalmazható meg (7. és 8. kép).
- c. a matrilineáris minta-összetevő szerepe a 4. faktor révén fejeződik ki leginkább (8. kép).

- d. A PAT és MAT>MAT>PAT mintarészek beházasodási mértékének becsült szekvenciája indokoltnak tűnik. Ebből, a még megerősítésre szoruló feltételezésből kiindulva arra tudunk következtetni, hogy a matrilineáris ágbeli egyének valószínűleg „szesszilisebb jellegűek” lehettek a patrilineáris ágbelieknél. Nagyobb genetikai közelséggel, intenzívebben vehettek részt az elemzett történeti nagycsalád genetikai profiljának kialakításában.

Irodalom

- BMDP 1979.* = Health Sciences Computing Facility. Univ. of California. Los Angeles, 1979.
- CUMMINS-MIDLO 1943.* = Cummins H. - Midlo Ch.: Finger Prints, Palms and Soles. Blakiston Comp. Philadelphia, 1943.
- FÉNYES 1851.* = Fényes E.: Magyarország geographiai szótára, 1-4. kötet. Kozma V. Pest, 1851.
- GLADKOVA-TÓTH 1978.* = Gladkova T.D. - Tóth T.: Hungarian dermatoglyphics and their relation to the origin of the Hungarian people. In: Dermatoglyphics, an International perspective. Ed.: Mawalwala, J., Mouton, The Hague, Paris, 1978. 167-176.
- GLADKOVA-TÓTH 1979.* = Gladkova T.D. - Tóth T.: The dermatoglyphical materials of Hungarians from Gyöngyöstarján and Kisfalud, *Ann.Hist.Nat. Mus.Nat.Hung.*71.(1979.)329-339.
- GYENIS 1984.* = Gyenis Gy.: Dermatoglyphics of the Palóc people in Northern Hungary. *Humanbiologia Budapestiensis.* 15.(1984.)
- HOLT 1968.* = Holt B.S.: The genetics of dermal ridges. Charles C. Thomas Publisher, 1968. Springfield, Illinois, USA.
- KAISER 1960.* = Kaiser H.F.: The application of electronic computer to factor analysis. *E.P.M.* 20.(1960.)141-150.
- KISS 1878.* = Kiss K.: A Szatmári Református Egyházmegye története. Tóth L. nyomda, Kecskemét, 1878.
- MAKSAY 1940.* = Maksay F.: A középkori Szatmár megye. Budapest, 1940.
- MAKSAY 1971.* = Maksay F.: A magyar falu középkori településrendje. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.
- MEZŐ-NÉMETH 1972.* = Mező A.-Németh P.: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972.
- NEMESKÉRI és mtsai 1973.* = Nemeskéri J.-Szilágyi K.-Balogh E.-Joubert K.: Egy kelet-magyarországi népesség (Túrriçse) isonimia vizsgálata a pedigrek különböző rokonsági kapcsolataiban. *Anthrop.Közl.* 17.(1973.)3-19.
- PENROSE 1968.* = Penrose L.S.: Memorandum on Dermatoglyphics Nomenclature, Birth Defects. Original Article Series. 4. 1968. 1-13.
- SPÁTH 1980.* = Spáth H.: Cluster Analysis Algorithms for data reduction and classification of objects. John Wiley and Sons. New York, Chichester, Brisbane, Toronto, 1980.
- SZILÁGYI 1984.* = Szilágyi K.: Az ujjminták generációnkénti alakulásáról. *Anthrop. Közl.* 28.(1984.)175-179.

SZILÁGYI és mtsai 1984. = Szilágyi K.-Szathmáry L.-Tóth I.: Cluster analysis of the fingers on dermatoglyphic traits. Zbornik (Proceedings). The Slovak Anthropological Society of the Slovak Academy Sciences, 1984. 49-53.

SzSzMT.I.1986. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X. Budapest, 1986.

Factor analysis of finger ridge counts in a familiar population fragment (Túrricse, NE-Hungary)

– Summary –

The authors performed dermatoglyphic examinations with the method of principal component analysis in a characteristic demogenetic unit of a relatively endogamous population (in the village Túrricse). The pedigrees involve several consanguineous marriages, thus the material was divided into 3 main groups:

- matrilinear descendants (MAT) 37 individuals
- patrilinear descendants (PAT) 26 individuals
- both-line descendants (PAT and MAT) 23 individuals a total of 86 individuals.

The dermal ridge counts were determined with the method of HOLT (1968). In consequence of the 2 values of the whorl patterns, 2 variables were evaluated on each finger, altogether 20.

The numbers 1-11 refer to the dermal ridge counts on the right, the ones 11-20 to those on the left hand. The odd numbers are the radial, the even numbers the ulnar values.

The variances (s^2) were compared using the F-test, the means (\bar{x}) with the t-test. For multivariate analysis the BMDP (1979) program package was used. The results obtained are as follows:

- a/ The demogenetically separated samples (population fragments) contain such a principal component (factor 3) that plays a decisive role in judging the correlations between the inbreeding tendencies and the dermatoglyphic characters (Fig. 8).
- b/ The specific difference of the patrilinear pattern can be formulated by the help of the factor 1 (Fig. 8).
- c/ The role of the matrilinear component of the pattern is manifested mostly through the factor 4 (Fig. 8).
- d/ The estimated sequence of the extent of the inbreeding tendency of the PAT and MAT>MAT>PAT pattern components seems to be justified. Starting out from this assumption (which is yet to be confirmed) one can draw the conclusion that the individuals descending from the maternal line may be of more „sessile character” than those from the paternal line. The former ones may have participated in the formation of the genetic profile of the historical large family under analysis more intensively, with greater genetic vicinity.

László Szathmáry
Vasvári Pál Múzeum
TISZAVASVÁRI
Báthori u. 1.
H-4440

Katalin Szilágyi
KLTE, Embertani Részleg
DEBRECEN, Pf. 6.
H-4410

Ilona Tóth
KLTE, Embertani Részleg
DEBRECEN, Pf. 6.
H-4410

A Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága tudományos munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1984-1986-ban

KAJATI ELEONÓRA – MÉSZÁROS ÁGNES

BENE JÁNOS

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
történész

1984.

1. 100 éves a nyíregyházi tűzoltóság (1884-1984). Nyíregyháza, 1984. Társzerző: Reszler Gábor.
2. A KEMÉV Építőipari gyűjteménye. *TKM Kiskönyvtár*, 160. szám. Nyíregyháza, 1984.
3. Szabolcs-Szatmár megye felszabadulása. A JAM kiállítás vezetői 14.1984.
4. A 48-asok zászlója. = *É.T.* 1984/11. hátlap.
5. A szabolcs-szatmári építőmunkás mozgalom. = *KEMÉV Építők*, 1984.VII.4.p.
6. Polgárőrök 1944-ben. = *É.T.* 1984/44. 1337.p.
7. Tűzoltók az aranyért. = *É.T.* 1984/37. 1470.p.
8. Száz év a lángok ellen. = *KMo.* 1984.XII.1. 9.p.

1985.

1. Az 1848-49. évi szabadságharc ereklyéi a Jósa András Múzeumban. = *Ped. Műhely*, 1985/4. 83-91.
2. Kisnemesi leltár 1809-ből. (forrásközlés) = *SzSzSzle.* 1985/4.107-111.p.
3. Ujjáépítés a Tiszán 1946-47-ben. = *KEMÉV Építők*, 1985.VII.2.p.
4. Az utolsó nemesi felkelés Szabolcsban. = *KMo.* 1985.X.12.8.p.

1986.

1. Laktanyák Nyíregyházán az első világháború előtt. = *SzSzSzle.* 1986/1. 50-59.p.
2. A Beregi Háziipari Szövetség. = *SzSzSzle.* 1986/4. 474-482.p.

3. Erődök, várak. Nyíregyháza, 1986.
4. A szabadságharc hadserege. Recenzió. = *SzSzSzle.* 1986/3. 387-388.p.
5. Vörös kakas a Megyeházán. = *KMo.*1986.II.15.9.p.
6. Régi tűzjelzők Nyíregyházán. = *KMo.*1986.VI.21.8-9.p.
7. Nyíregyháza és az első világháború. = *KEMÉV Építők*, 1986.VI.28. 9.p.
8. Ipartanonc-otthon Nyíregyházán. = *KEMÉV Építők*, 1986.VII.2.p.
9. A nyíregyházi túristaegyesület megalakulása. = *KMo.*1986.VIII.20.9.p.
10. Híres nyíregyházi építőmesterek. = *KEMÉV Építők*, 1986.VIII.2.p.
11. Koronaőrző vitézek Szabolcsból, Szatmárból. = *KMo.*1986.VIII.20.9.p.
12. Nyíregyháza bombázása. = *KMo.*1986.IX.6. 8-9.p.
13. Magyar tűzoltóemlékek Ausztriából. = *Népszabadság* 1986.IX.27. 11.p.
14. Első világháborús emlékek a Jósa András Múzeumban. = *KMo.* 1986.IX.24. 9.p.
15. A nagyállói kaszinó. = *KMo.* 1986.XI.1. 9.p.
16. Vay Ádám hamvainak hazahozatala. = *KMo.* 1986.XI.15. 8-9.p.
17. Szanatórium a kastélyban. = *KMo.* 1986.XI.22. 8-9.p.
18. Itthon a tűzoltóereklék. = *KMo.* 1986.XII.12. 9.p.

BODNÁR ZSUZSANNA

Sóstói Múzeumfalú, Nyíregyháza
néprajzos

1984.

1. Kosárfonás a Tisza mentén. = *SzSzSzle.* 1984/2. 118-121.p.

1985.

1. Élet a pócspetri házban. = *Forrás* 1985/7. 56-61.p.
2. Lakásbelső a Sóstói Múzeumfaluban. = *SzSzSzle.* 1985/3. 22-28.p.

CSISZÁR ÁRPÁD

Beregi Múzeum, Vásárosnamény
helytörténész

1984.

1. Szájról szájra... Népi hiedelem Beregben. *Folk. és Ethn.* 13. Debrecen, 1984.

1985.

1. A régi nemzetségi rend nyomai a Felső-Tiszavidéki templomokban és temetőkben. = *Vallási néprajz* I. Szerk.: Dankó Imre – Küllős Imola. Budapest, 1985. 157-197. p.

2. A hagyományos parasztlakás berendezésének rendje Szatmárban és Beregben. = *SzSzSzle.* 1985/3. 17-21.p.
3. Székrend a Felső-Tisza-vidéki templomokban és kapcsolata a temetővel. = *Confessio* 1985/4. 39-43.p.

1986.

1. A régi iskola a Beregi Múzeumban. = *Beregi találkozások.* Szerk.: Mező András. Nyíregyháza, 1986. 95-100.p.
2. Mezőcsáti butélia. = *É.T.* 1986/33. 1055.p.

CSISZÁR SAROLTA

Beregi Múzeum, Vásárosnamény
néprajzos

1984.

1. Takácsmesterség és népi szövés a Felső-Tisza-vidéken. = *SzSzSzle.* 1984/2. 77-86.p.

1985.

1. A fejfá. = *KMo.* 1985.X.26. 8-9.p.

1986.

1. Közvetítők szerepe a beregi temetési szokásokban. = *Vallási néprajz* 2. Szerk.: Dankó Imre és Küllös Imola. Bp., 1985. 432-462.p.
2. A beregi Tiszahát néprajzához. = *SzSzSzle.* 1986/4. 453-463.p.
3. Temetkezési szokások a beregi Tiszaháton. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 20. Debrecen, 1986.
4. A régi iskola. = *É.T.* 1986/36. 1134.p.

DÁM LÁSZLÓ

Báthori István Múzeum, Nyírbátor
néprajzos

1984.

1. Ház- és lakáskultúra a Dél-Gömörben. = *Borsodi Művelődés,* 1984. 36-39.p.
2. Szabolcs-Szatmár megye népi építészetének táji tagolódása. = *Tanulmányok Szatmár néprajzához.* Szerk.: Ujvári Zoltán és Farkas József. Debrecen, 1984. 147-156.p.

3. Interetnikus kapcsolatok a Zempléni-hegység népi építészetében. = Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. *A miskolci HOM néprajzi kiadványai XV.* Miskolc, 1984. 121-128.p.

1985.

1. Typen des Erdhaus in Ungarn. = *Ethn. et Folk.* C. 4. Debrecen, 1985.5-21.p.
2. Adatok Medvesalja építkezés- és lakáskultúrájához. = *Gömör néprajza I.* Debrecen, 1985. 103-121.p. Társszerző: Rácz Magdolna, Dámné.

1986.

1. Lakóházak Dél-Gömörben. = *Gömör néprajza VII.* Debrecen, 1986. Társszerző: Rácz Magdolna, Dámné.
2. A lakóház táji változatainak és történeti fejlődésének problémái az Alföldön. = *Falvak és mezővárosok az Alföldön.* Szerk: Novák László és Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. 237-252.p.
3. Báthori István Múzeum. = *Pesti Músor*, 1986/17. 73.p.
4. A közművelődés múzeumi feladatai Nyírbátorban. = *Ped. Műhely* 1986/2. 63-65.p.

ERDÉSZ SÁNDOR

Sóstói Múzeumfalva, Nyíregyháza
néprajzos

Tudományos publikációnak jegyzékét lásd *JAMÉ XXIV-XXVI.* (1981-1983.)
Nyíregyháza, 1989. 467.p.

Népszerűsítő cikkei:

1984.

1. A miskakancsó rejtélye. = *KMo.* 1984.I.14. 9.p.
2. Micbán monda és az ikerszületés. = *KMo.* 1984.III.31. 11.p.
3. Az ördögösökről, Faust magyar társairól. = *KMo.* 1984.V.12. 8.p.
4. Schmidt Sándor fadaragó népi iparművész (katalógus). Vác, 1984.VII.
5. Tér és idő a néphitben. = *KMo.* 1984.VI.30. 8.p.
6. A nap mindent kiderít. = *KMo.* 1984.VII.21. 11.p.
7. Apokalipszis lovagjai a Nyírségben. = *KMo.* 1984.VIII.25.8.p.
8. Milyen is ez a világ – mesemondóink szerint. *KMo.* 1984.IX.15. 8.p.
9. A világ teremtése és az első emberpár. = *KMo.* 1984.X.6.8.p.
10. Földön járó istenek a nyírségi néphitben. = *KMo.* 1984.XI.17.8-9.p.

1985.

1. Magyar népmesék Jugoszláviából (könyvismertetés). = *SzSzSze.* 1985/3. 97-98.p.
2. Parasztbiblia (könyvismertetés). = *KMo.* 1985.VII.13. 8.p.
3. Égitestek a néphagyományban. = *KMo.* 1985.VII.20.8-9.p.

4. Varázserejű növények a Nyírségben. = *KMo.* 1985.VIII.3.8.p.
5. Garabonciás diákok a néphagyományban. = *KMo.* 1985.VIII.31. 8.p.
6. Elfeledett nagyutak és sóutak a Nyírségben. = *KMo.* 1985.X.5. 8.p.

1986.

1. A Sóstói Múzeumfalu. = *Mezőgazdasági Szövetkezeti Élet* 1986 (IX). 7.sz. 18-19.p.
2. Bűvös kardok és égi kovácsok. = *KMo.* 1986.IX.20.8.p.
3. Az Anyaistennő és a vasorrú bába. = *KMo.* 1986.X.4. 8.p.

FARKAS JÓZSEF

Szatmári Múzeum, Mátészalka
néprajzos

1984.

1. Utószó. Tanulmányok Szatmár néprajzához. *Folk. és Ethn.* 16. Debrecen. 1984. 253-256.p.
2. A szatmári, beregi nép életéről, művészetéről. = Szól a figemadár. Fotóalbum. Budapest, 1984. 131-141.p.
3. A szatmári gubáról. = *SzSzSzle.* 1984/2. 87-94.p.
4. Lovaskocsik és szekerek. *Folk. és Ethn.* 16. Debrecen, 1984. 169-196.p.
5. Babonás szokások az Ecsedi láp vidékén. = Folklor, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára. Szerk.: Balázs Géza és Hála József. Bp. 1984. 51-54. p.
6. A szatmári szekerekről, szánokról. = *Új Tükör*, 1984/10. 22.p.
7. A szatmári múltból: „Asszony nyelvől a talpát...” = *KMo.* 1984.II.25. 3.p.
8. Lovaskocsik és szekerek. = *KMo.* 1984.V.12. 8-9.p.

1985.

1. A szatmári táj és embere. = *É.T. Kalendárium.* 1986. Bp. 1985. 127-132.p.
2. Adatok az újabb építésű csűrőkhöz Szatmárban. = *SzSzSzle.* 1985/3. 13-17.p.
3. Erdész Sándor: Kígyókultusz a magyar néphagyományban. Recenzió. = *SzSzSzle.* 1985/3. 86-88.p.
4. Utószó. = Luby Margit: Népmondák Szabolcs-Szatmárból. *Folk. és Ethn.* 21. Debrecen, 1985. 96.p.
5. Tony Curtis Mátészalkán. = *KMo.* 1985.V.8. 2.p.
6. 100 éve született Luby Margit. = *KMo.* 1985.XI.16. 9.p.
7. Pünkösödés Szatmárban. = *KMo.* 1985.V.25. 8-9.p.
8. Babonás szokások az Ecsedi láp vidékén. = *KMo.* 1985.IX.7.9.p.
9. Régi húsvétek Szatmárban. = *KMo.* 1985.IV.6. 8-9.p.
10. Szilvaérés, lekvárfőzés Szatmárban. = *KMo.* 1985.IX.14. 9.p.
11. Hordás- és cséplés Szatmárban. = *KMo.* 1985.VIII.10. 9.p.

12. Szatmári Karácsonyok. = *KMo.* 1985.XII.25. 8-9.p.

1986.

1. Utószó.= Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. *Folk. és Ethn.* 24. Debrecen, 1986. 211-213.p.
2. Szatmári farsangolás. = *KMo.* 1986.II.15.8.p.
3. Ukrajnai utazás: Zalka Máté nyomában.= *KMo.* 1986.XI.29. 8-9.p.

ISTVÁNOVITS ESZTER

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
régész

1984.

1. Hun alattvalók a Tisza mentén. = *KMo.* 1984.X.20. 9.p.

1986.

1. Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében 1981-83.= Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. *Folk. és Ethn.* 24. Debrecen, 1986. 159-209.p. Társszerző: Lőrinczy Gábor.
2. Hunkori temető Tiszadobon. = *É.T.* 1986/4. 1394-1396.p.
3. Éltek-e dákok Szabolcs területén? = *KMo.* 1986.X.11. 8-9.p.

KURUCZ KATALIN, PAPPNÉ

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
régész

1984.

1. Újkőkori leletek Tiszavasvári határában.= *KMo.* 1984.IV.2. 8-9.p.
2. Jósa András emléke.= *KMo.* 1984.VII.14.9.p.
3. Újjászülető régiségek.= *KMo.* 1984.XI.11. 9.p.

1986.

1. Adatok a Szatmár-Bereg vidék neolitikumához. = *SzSzSze.* 1986/4. 453-463.p.
2. Ötezer éves istenek Tiszalök-Hajnaloson. Egy újkőkori település nyomai. = *KMo.* 1986.X.18. 8-9.p.

LŐRINCZY GÁBOR

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
régész

1986.

1. Régészeti ásatások és leletek Szabolcs-Szatmár megyében 1981-83. = Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. *Folk. és Ethn.* 24. Debrecen, 1986. 159-209.p. Társszerző: Istvánovits Eszter.

MURAKÖZI ÁGOTA

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
művészettörténész

1984.

1. Sebestyén Sándor szobrászművész kiállítása. = JAM Képzőművészeti Kat. 45. sz. 1984. június.
2. Petényi Katalin: Ámos Imre. Recenzió. = *SzSzSze.* 1984/4. 97-99.p.
3. Perczel Erzsébet textiltervező iparművész. Kat. előszava. Nyíregyháza, 1984.
4. Kigyóderékfonás 24 szíjpántlikából. = *KMo.* 1984.XI. 24.8.p.
5. Szekerező fazekasok. = *KMo.* 1984.XII.1. 8-9.p.

1985.

1. A művészet szolgálatában. (Szabolcs-Szatmár c. fejezet.) Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1985. Kat. szöveg és műtárgyjegyzék.
2. 40 év Szabolcs-Szatmár képzőművészetében. (Kétnyelvű kat.) Ungvár, 1985.
3. Népi kerámia Tiszavasváriban. (Kat. szöveg.) Vasvári Pál Múzeum Kiadványai, 1985.
4. Köztéri szobrok Szabolcs-Szatmárban. = *Ped. Műhely*, 1985/1. 95-107.p.
5. A Tornyay-story. = *KMo.* 1985.VI.15. 9.p.
6. Restaurált Széchenyi kép. = *KMo.* 1985.VI.15. 8-9.p.

1986.

1. Adalékok a Rétköz néprajzához, népművészetéhez. = *Ped. Műhely*, 1986/1. 63-77.p.
2. Boross Géza (1908-1971) emlékkiállítása. = JAM Képzőművészeti Kat. 48. sz. 1986.
3. Mátészalkai Művésztelep 1986. Kat. Szatmári Múzeum Kiadványai, 1986.
4. Művésztanárok a régi Nyíregyházán. = *KMo.* 1986.V.31.8.p.
5. Boross Géza emlékkiállítás a Jósa András Múzeumban. = *KMo.* 1986.VII.12. 8-9.p.
6. Észt grafikák. = *KMo.* 1986.IX.27. 8-9.p.
7. Falusi életkép gyapjából. = *KMo.* 1986.X.25.9.p.

NAGY FERENC

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
történész

1984.

1. Farkas József: Szatmári ember, szatmári táj. Recenzió.= *SzSzSzle.* 1984/1. 100-101.p.
2. Nincs tollbamondás. = *Köznevelés* 1984/3. 9.p.
3. Az állampolgári ismeretek tanítása. = *Népszabadság*, 1984.I.4. 6.p.
4. Háború van, Mária. = *KMo.* 1984.X.31. 8-9.p.
5. Bensejében mítikus tűz égett. = *KMo.* 1984.XI.17. 9.p.
6. Nagy hajszoltság.= *Köznevelés* 1984/25.11.p.

1985.

1. Múzeum és iskola (a 48-as ereklyék felhasználása az általános iskolai történelem tanításában). = *Ped. Műhely*, 1985/4. 93-94.p.
2. Török-magyar fogolycsere (1641). = *Helytörténeti olvasókönyv*, Szerk.: Hársfalvi Péter és Takács Péter. Nyíregyháza, 1985. 70-72.p.
3. Régészeti feltárások Szabolcs-Szatmárban. = *KMo.* 1985.IX.7. 9.p.
4. Ónkupa 1682-ből. = *KMo.* 1985.X.7. 9.p.
5. Kurgánsirató. = *KMo.* 1985.X.5.8.p.
6. Viking hajó a Bodrogon.= *KMo.* 1985.VIII.12.9.p.
7. Ezüstkincs Kisnaményban.= *KMo.* 1985.X.19. 8-9.p.

1986.

1. Ki volt a „magyar nábob”? = *SzSzSzle.* 1986/1. 60.p.
2. A régi Rétköz és a halászat. = *KMo.* 1986.XI.22. 9.p.
3. Török-magyar hadifogolycsere. = *KMo.* 1986.V.17. 9.p.
4. Rétközi anekdoták. Micsoda különbség. = *KMo.* 1986.VI.26. 10.p.
5. Rétközi anekdoták. Vakbélműtét. = *KMo.* 1986.VII.19.10.p.
6. Rétközi anekdoták. Büszkeség.= *KMo.* 1986.VIII.2. 10.p.
7. Rétközi anekdoták. Erőviszonyok.= *KMo.* 1986.VIII.9. 10.p.
8. Rétközi anekdoták. Statárium. = *KMo.* 1986.VIII.16.10.p.

NÉMETH PÉTER

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
régész

1984.

1. Természetvédelem, műemlékvédelem, idegenforgalom.= Magyarország megyéi. Szabolcs-Szatmár. Szerk.: Cservényák László. Bp. 1984. 143-158.p.

2. Nyíregyháza. = Nyíregyházi útikalauz (2. kiadás). Szerk.: Németh Péter. Nyíregyháza, 1984. 9-20.p.
3. Hazatért tervrajzok. = *KMo.* 1984.V.5. 9.p.

1985.

1. Szülőföldünk a Tiszántúl I. Szerk.: Masits László és Benkó Attila. Bp. 1985. 18.p., 27-28.p., 34-35.p.
2. Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok 1974-1984. = *Ped. Műhely*, 1984/4. 53-60.p.
3. Az Árpád-kori Szabolcs vármegye történeti etimológiai helységnévtára. = 1983-85. évi állami kutatási megbízások. Társadalomtudományok. Bp. 1985. 274-275.p.

1986.

1. A helytörténetírás szükségességéről. Recenzió = *SzSzSzle.* 1986/2. 258-260.p.
2. A Megyei Levéltár új évkönyvéről. = *Ped. Műhely.* 1986/2. 119-122.p.
3. A besztereci aspersorium és görög nyelvű felirata. = Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. *Folk. és Ethn.* 24. Debrecen, 1986. 115-128.p.
4. Az ispáni központok kutatásának tíz éve. = Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk.: Fodor István és Selmeczi László. Bp. 1985. 105-114.p.
5. A Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága működésének tíz esztendejéről (1974-84). = *Múzeumi Közl.* 1984/2. 109-116.p.
6. Dienes Ö. István 80 éves. = *KMo.* 1986.III.4. 9.p.
7. Ki volt a Megyeháza szobrainak alkotója? = *KMo.* 1986.IV.12. 8-9.p.

PAPP ÁGOSTON

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
népművelő

1984.

1. Hozzászólások az „Eléje menni a közösségnek” c. cikkhez. = *KMo.* 1984.XI.3. 9.p.

1985.

1. Diák-honismeret – kérdőjelekkel. = *KMo.* 1985.I.26. 8.p.

PÁLL ISTVÁN
Sóstói Múzeumfalú, Nyíregyháza
néprajzos

1984.

1. A nádkötő. = *SzSzSzle.* 1984/2. 114-117.p.
2. A vajai tájház. Adatok Vaja népi építkezéséhez. = Vajai Múz. kiáll.vez. Vaja, 1984.
3. Tarpa, műemlékek. TKM Kiskönyvtár, 159. sz. Bp. 1984.
4. Az Észak-Tiszántúl románsága a 18-19. században. = Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. *A miskolci HOM néprajzi kiadványai XV.* Miskolc, 1984. 281-288.p.
5. Tájház Vaján. = *Honismeret*, 1984/5. 47-48.p.
6. Országos honismereti diáktábor Vásárosnaményban. = *Ped. Műhely*, 1984/1. 43-48.p.
7. Halottlátókkal és jósokkal kapcsolatos élménytörténetek Ujlétáról. = Folklor, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára. Szerk.: Balázs Géza és Hála József. Bp. 1984. 227-231.p.
8. Épületek összeírása egy téglási uradalomban (Bökönyi Bek Pálné birtokának épületei az 1840-es években). = *Múzeumi Kurír*, 1984/45. 66-69.p.
9. Pálinkafőzők a múlt század eleji Szabolcs megyében. = *Múzeumi Kurír*, 1985/49. 71-76.p.
10. Ha a vöröskakas felröppen. Tűzoltás a régi Szabolcsban. = *KMo.* 1984.III.24. 9.p.
11. Albert Gábor: Emelt fővel. Recenzió. = *KMo.* 1984.IV. 7. 10.p.
12. Szélmalmok a régi Szabolcs megyében. = *KMo.* 1984.VIII.4. 9.p.
13. Szárazmalmok Szabolcsban. = *KMo.* 1984.V.12. 9.p.

1985.

1. Uradalmi építkezés a nyírbaktai Dégenfeld-birtokon az 1840-es években. = *SzSzSzle.* 1985/3. 6-12.p.
2. Fűzes Endre: A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban. Recenzió. = *SzSzSzle.* 1985/3. 90-92.p.
3. A torma népi felhasználása Magyarországon. = *Ethnographia* XCVI. 1985. 2-3. sz. 340-351.p.
4. Bizonyáglevél szőlő birtoklásáról (1721): Vizsgálat jobbágyszökésekről (1728): Házak, épületek (1843-1849). Forrásközlések. = Helytörténeti olvasókönyv I. Szerk.: Hársfalvi Péter és Takács Péter. Nyíregyháza, 1985. 97-100.p., 168-173.p.
5. Diák-honismeret - kérdőjelekkel. = *KMo.* 1985.I.5. 8.p.
6. Népművészet Szabolcs-Szatmár megyében. = *Szentesi élet*, 1985.VII.
7. Bontástól az újjáépítésig... Iskola a határszélről. = *KMo.* 1985.X.12. 8-9.p.
8. Régi idők kereskedelme a Tisza jobb és bal partja között. = *KMo.* 1985.XI. 23. 9.p.

9. Alakos ábrázolások a magyar népi építészetben. A parasztház ünnepi viselete.
= *KMo.* 1985.XI.30. 9.p.

1986.

1. Misztótfalu mezőváros jegyzőkönyve 1596-1803. Recenzió.= *SzSzSzle.* 1986/1. 132-134.p.
2. Balassa M. Iván: A parasztház évszázadai. Recenzió. = *Békési Élet*, 1986. 396-398.p.
3. Viga Gyula: Bükkaljai kőmunkák. Recenzió. = *KMo.* 1986.II.8.8.p.
4. Árucsera a Tisza két partja között. Árucsera és migráció.= *A miskolci HOM néprajzi kiadványai XVIII.* Miskolc, 1986. 155-164.p.
5. Szlovák telepések Szatmár megyében. = III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Bp.-Békéscsaba, 1986. II. kötet. 590-601.p.
6. A Taktaköz néprajzi képe az 1772-es úrbéri összeírások alapján.= *HOMK* 24. Miskolc, 1986. 103-108.p.
7. Téglá- és cserépegetés Szabolcs-megyében a 19. század első felében.= *Múzeumi Kurír*, 1986/50. 66-71.p.
8. 19. század végi adatok a szekérszítéshez Panyoláról. = *Múzeumi Kurír*, 1986/50. 73-74.p.
9. Történeti adatok a Taktaköz népi építkezéséhez. = *HOMÉ* XXIV. Miskolc, 1986. 237-244.p.
10. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlata. Recenzió. = *SzSzSzle.* 1986/3. 391-394.p.

RÁCZ MAGDOLNA, DÁMNÉ

Báthori István Múzeum, Nyírbátor
néprajzos

1985.

1. Adatok Medvesalja építkezés- és lakáskultúrájához.= *Gömör néprajza* I. Debrecen, 1985. 103-121.p. Társszerző: Dám László.

1986.

1. Lakóházak Dél-Gömörben. = *Gömör néprajza* VII. Debrecen, 1986. Társszerző: Dám László.

RICZU ZOLTÁN

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
történész

1986.

1. A pecsétnyomó kiállítás ismertetése. = *KMo.* 1986.VI.2.8-9.p.
2. A Vörös Hadsereg szervezése Nyíregyházán. = *KMo.* 1986. VII.26. 9.p.
3. 40 éves a forint. = *KMo.* 1986.VII.1. 9.p.
4. Tábornokcsákó 1848-ból. = *É.T.* 1986/39. 1247.p.

SZABÓ SAROLTA

Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
néprajzos

1985.

1. A Nyírség szőlőkultúrájáról. = *SzSzSze.* 1985/1. 61-67.p.
2. A csekei Kölcsey-kúria. = *KMo.* 1985.XII.7. 8-9.p.

1986.

1. A szatmárcsekei Kölcsey-kúria leltára. = *SzSzSze.* 1986/1. 97-111.p.
2. Hagyatéki leltár Polgár községből. = *Múzeumi Kurír,* 1985.VI. 98-100.p.
3. Társaspozarázás, mesterasztal. Az iparosélet szokásai a múlt században. = *KMo.* 1986.X.25.8.p.

SZALONTAI BARNABÁS

Báthori István Múzeum, Nyírbátor
néprajzos

1984.

1. A drótosok. = *SzSzSze.* 1984/2. 95-100.p.

SZATHMÁRY LÁSZLÓ

Vasvári Pál Múzeum, Tiszavasvári
antropológus

1984.

1. The Upper Palaeolithic roots of the Mesolithic skeletons from the Derdap region (Yugoslavia). = 16.th Congr. of the Hung. Biol. Soc. Veszprém, 1984. 95.p.

2. Tizenkét metrikus jelleg vizsgálata felső-paleolitikus és mezolitikus leleteken. = *Anthrop.Közl.* Bp. 28.1984. 167-173.p.
3. A történeti embertan emlékei Debrecenben. = *Múzeumi Kurír*, Debrecen 1984/44. 3-7.p.

1985.

1. A Factor Analysis on Human Craniological Samples. = 1st European Biometric Conference, Bp. 1984. 154.p.
2. Quantitative Untersuchungen an den Skelettfunden der Linienbandkeramik-kultur der ostregion des Karpatenbeckens (Autochtonität der Alföld Linienbandkeramik – AVK). = *DMÉ* 1982. Debrecen, 1985. 23-54.p.

1986.

1. Mezolit és korai neolit kori népességek rekonstrukciója csontvázleteik alapján az Észak-Balkánon és a Kárpát-medencében. = Kandidátusi értekezés tézisei. Debrecen, 1986. 1-18.p.
2. A vadnai és az ongai középső neolitikus csontvázak. = *Natura Borsodiensis*, Miskolc, 1986. 1. 74-97.p.
3. A Factor Analysis of the Cranial Finds of the Early Neolithic Körös-Criș-Starčevo Civilization. = *DMÉ* 1985. Debrecen, 1986. 17-33.p.
4. The Early Neolithic Carpathian Basin and the Mesolithic Preliminaries. = *Zbornik*. Banska Bystrica, 1986. 190-192.p.

TUKACS GABRIELLA, IKLÓDINÉ

Vay Ádám Múzeum, Vaja
múzeumpedagógus

1984.

1. Méltó emlékezés (II. Rákóczi Ferenc). = *KMó.* 1984.II.27. 9.p.

Kajati Eleonóra – Mészáros Ágnes
Jósa András Múzeum
NYIREGYHÁZA, Pf. 57.
H-4401

A kötetben előforduló rövidítések jegyzéke

- AAPNy* = Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyhaziensis, Nyíregyháza
ActaAH = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
AE = Archaeologiai Értesítő, Budapest
AK = Arhaeologiai Közlemények, Budapest
Am.J.Phys.Anthrop. = American Journal of Physical Anthropology
Ann.Hist.Mus.Nat.Hung. = Annales Historica-Naturales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
Anthrop.Anz. = Anthropologischer Anzeiger
Anthrop.Közl. = Anthropológiai Közlemények, Budapest
ArchHung = Archaeologia Hungarica, Budapest
BMD = Beregi Múzeum Dokumentumtára, 1005. sz. (Körlevelek jegyzőkönyve I-ső kötet 1805-1822. Tivadar) Vásárosnamény
BRGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Mainz-Berlin
BudRég = Budapest Régiségei, Budapest
CommArcHung = Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
DissPann = Dissertationes Pannonicae, Budapest
DMÉ = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg. = Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, ill. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
D.Z.Z. = Deutsche Zeitschrift für Zahnärzte
Educ.Psychol-Measur. = ld. E.P.M.
E.P.M. = Education of Psychological Measuring
É.T. = Élet és Tudomány, Budapest
Ethno. et Folk. C. = Ethnographica et Folkloristica Carpatica
FA = Folia Archaeologica, Budapest
Folk. és Ethn. = Folklor és Etnográfia, Debrecen
FontesA = Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest
HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc
HOMÉ = A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
HOMK = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, Miskolc
Ht. = Helytörténeti gyűjtemény
Hum.Biol. = Human Biology
Ip. = Iparművészeti gyűjtemény
JADA = Journal of American Dentistry Association
Jahrbuch RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz
JAM = Jósa András Múzeum, Nyíregyháza
JAMÉ = A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
JASA = Journal of the Statistical Association
kat. = Katalógus
KMo. = Kelet-Magyarország, Nyíregyháza
MAG = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien
Mem.Am.Mus.Nat.Hist. = Memoir of the American Museum of Natural History
MFME = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged

MittArchInst = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MNM KGy = Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori Gyűjtemény
MNM NGy = Magyar Nemzeti Múzeum, Népvándorláskori Gyűjtemény
MVV = Magyarország Vármegyéi és Városai
NÉ = Néprajzi Értesítő, Budapest
Népr.K. = Néprajzi Közlemények, Budapest
Np. = Néprajzi gyűjtemény
Ped. Műhely = Pedagógiai Műhely
RFüz = Régészeti Füzetek, Budapest
Saalb. Jahrb. = Saalburg Jahrbuch, Bad Homburg
SCIV = Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie) București
SIA = Slovenská Archeológia, Nitra
Stud. Arch. = Studia Archaeologica, Budapest
StudCom = Studia Comitatus, Budapest
SzSzSze = Szabolcs-Szatmári Szemle, Nyíregyháza
SzMLt = Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, Nyíregyháza
TKM = Tájak, Korok, Múzeumok
VMMK = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém
ZfA z. Archäol. = Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie
МИА = Материалы и исследования по археологии СССР
СА = Советская археология

